

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

ადმოსავლეთმცოდნეობის დეპარტამენტი

ადმოსავლეთმცოდნეობის მაცნე

ტომი VII

ნომერი II

ბათუმი - 2024

აღმოსავლეთმცოდნეობის მაცნე ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის დეპარტამენტის შრომების კრებულია. მასში ასახულია, აღმოსავლეთის ისტორიის, პოლიტიკის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიის, წყაროთმცოდნეობის, ენათმეცნიერებისა და ლიტერატურათმცოდნეობის მნიშვნელოვანი საკითხები.

რედაქტორი:

პროფესორი ემზარ მაკარაძე

ინგლისური ტექსტის რედაქტორი:

ასისტენტ პროფესორი შოთა როდინაძე

სარედაქციო საბჭო: აკადემიკოსი როინ მეტრეველი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია; აკადემიკოსი ელიზბარ ჯაველიძე, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია; აკადემიკოსი რევაზ გაჩეჩილაძე, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია; აკადემიკოსი შაჰინ მუსტაფაევი (აზერბაიჯანის მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, აზერბაიჯანი); პროფესორი გიორგი სანიკიძე (ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გიორგი წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი); პროფესორი ნანი გელოვანი (ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი); პროფესორი ფარდა ასადოვი (აზერბაიჯანის მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, აზერბაიჯანი); პროფესორი ნურიე მურატოვა (ბლავოევიგრაძის სამხრეთ-დასავლეთ უნივერსიტეტი, ბლავოევიგრაძი, ბულგარეთი).

კრებულში გამოთქმული მოსაზრებები ეკუთვნით ავტორებს და შესაძლოა არ ემთხვეოდეს სარედაქციო კოლეგიის თვალსაზრისს.

© ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, აღმოსავლეთმცოდნეობის დეპარტამენტი. საქართველო, 6010. რუსთაველი/ნინოშვილი 32/35. ელ.ფოსტა: emzar.makaradze@bsu.edu.ge

ISSN 2587-490X

E-ISSN 2720-8168

Batumi Shota Rustaveli State University

Faculty of Humanities

Department of Oriental Studies

HERALD OF ORIENTAL STUDIES

Volume VII

№ II

Batumi - 2024

3

Herald of Oriental Studies is the collection of papers of the department of Oriental Studies at the faculty of Humanities at Batumi Shota ProfessRustaveli State University. The papers are about the noteworthy issues of history, politics, archaeology, ethnology, introduction to linguistics and literary studies of the Eastern countries.

Editor:

Professor Emzar Makaradze

Editor of the English text:

Assistant Professor Shota Rodinadze

EDITORIAL BOARD: Academician Roin Metreveli, Georgian National Academy of Sciences; Academician Elizbar Javedidze, Georgian National Academy of Sciences; Academician Revaz Gachechiladze, Georgian National Academy of Sciences; Academician Shahin Mustafaev (National Academy of Sciences of Azerbaijan, Azerbaijan); Professor Giorgi Sanikidze (Giorgi Tsereteli Institute of Oriental Studies, Ilia State University); Professor Nani Gelovani (Institute of Oriental Studies, Faculty of Humanities, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University); Professor Farda Asadov (National Academy of Sciences of Azerbaijan, Azerbaijan); Professor Nurie Muratova (South-West University of Blagoevgrad, Blagoevgrad, Bulgaria).

The opinions expressed in this collection belong to the authors and may not necessarily align with the perspectives of the editorial board.

© Department of Oriental Studies

Address: Rustaveli/Ninoshvili Str. 32/35, Batumi, Georgia, 6010, Batumi Shota Rustaveli State University, Department of Oriental Studies.

E-mail : emzar.makaradze@bsu.edu.ge

ISSN 2587-490X

E-ISSN 2720-8168

ისტორია, პოლიტიკა, წყაროთმცოდნეობა
HISTORY, POLITICS, PRIMARY SOURCE STUDIES

Dragi Gorgiev

Macedonian Translation of Ottoman Archival Documentation (Development and Experience) -----10

დრაგი გორგიევი

ოსმალეთის საარქივო დოკუმენტაციის მაკედონური თარგმანი (განვითარება და გამოცდილება) -----26

თამარ ლეკვეიშვილი

ახალი ცნობები ირან-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ მე-17 ს-ის დასაწყისში. ირანელი ავტორის, ფაზლი ბეგ ხუზანი ისფაჰანის წყაროს „აფზალ ალ თავარიხის“ მიხედვით: ისა - ხან მირზა და შაჰ-აბას I -----27

Tamar Lekveishvili

New information about Iran-Georgia relations at the beginning of the 17th century According to the Iranian author, Fazli Beg Khuzani Isfahani's Afzal al-Tawarikh:- Isa Khan Mirza and Shah-Abbas I -----40

საბა კალანდარიშვილი

აბდულჰამიდ II-ის მმართველობა 1876-1878 წლებში -----51

Saba Kalandarishvili

The reign of Sultan Abdulhamid II from 1876 to 1878 -----74

ზვიად ტყაბლაძე

„რელიგიური ნიშნით რეპრესიები საბჭოთა საქართველოში“ (შსს არქივის მონაცემების მიხედვით) -----93

Zviad Tkabladze

„Repressions on Religious Grounds in Soviet Georgia“ (According to the data of the MIA archive) -----117

სიმონ გურეშიძე

იბადიური ისლამის გავლენა ომანის სასულთნოს შიდა და საგარეო პოლიტიკაზე -----138

Simon Gureshidze

The influence of Ibadi Islam on the domestic and foreign policy of the Sultanate of Oman -----151

Irine Natchkebia

The Population of Tbilisi as Perceived by Foreign Travellers in the Nineteenth Century -----162

ირინე ნაჭყებია

უცხოელ მოგზაურთა თვალით დანახული თბილისის მოსახლეობა XIX საუკუნეში -----191

მარიამ გურუშიძე

ჰაჯი მურატი- ჩრდილო კავკასიელი რინდი -----193

Mariam Gureshidze

Hadji Murat - The North Caucasian "Rind"-----205

გიორგი ბაციკაძე

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის აღმოსავლური პოლიტიკა: ურთიერთობა ჩრდილოეთ კავკასიასთან -----215

Giorgi Batsikadze

Eastern policy of the Democratic Republic of Georgia : Relations With the North Caucasus (1918-1921) -----238

ელისაბედ მაჩიტაძე

თურქეთის საგარეო პოლიტიკა თურგუთ ოზალის მმართველობის პერიოდში -----257

Elisabed Machitidze

Turkish Foreign Policy During the Rule of Turgut Özal -----269

მარინა ალექსიძე, გრიგოლ ბერაძე

არჯანგების მხატვართა დინასტია და თბილისი -----279

Marina Alexidze, Grigol Beradze

The Arjangi Dynasty of Painters and Tbilisi -----291

ვახტანგ მაისაია, ალიკა გუჩუა

თანამედროვე ახლო აღმოსავლეთის ახალი გეოსტრატეგიული დილემა - ირან-ისრაელის ომის სავარაუდო კონტურები: მითი და რეალობა -----302

Vakhtang Maisaia, Aliko Guchua

The New Geostrategic Dilemma of the Modern Middle East - Probable
Contours of the Iran-Israel War: Myth and Reality -----320

გიორგი ახალკაციშვილი

საქართველოს ისტორიისა და ქართული აღმოსავლეთმცოდნე-
ობის დიდი მკვლევარი -----335

Giorgi Akhalkatsishvili

Great researcher of Georgian history and Georgian Oriental studies ---
-----352

ინგა ზაბახიძე

ომ ქიფურის როლი ახლო აღმოსავლეთის კრიზისში -----368

Inga Zabakhidze

Yom Kippur's Impact on the Middle East Crisis -----379

ლუკა ჯინჭარაძე

აშშ-ის ფაქტორი კანადის ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკაში-388

Luka Jintcharadze

The U.S. Factor in Canada's Middle East Policy-----398

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა
LINGUISTICS, LITERARY CRITICISM

მზევინარი ჯანაშვილი

კონფლიქტი მთიან ყარაბაღში და მისი გავლენა სოციუმზე (აკრამ
აილისლის „ქვის სიზმრების“, გიუნელ მოვლუდის „ბანაკისა“
და ნარინე აბგარიანის შემოქმედების მიხედვით) -----407

Mzevinari Janashvili

The Conflict in Nagorno-Karabakh and its Influence on Society
(according to Akram Aylisli's "Stone Dreams", Gunel Movlud's "The
Camp" and Narine Abgaryan's novels) -----425

ზეინაბ ახვლედიანი

კულტურული ფონის როლი ენის შესწავლის პროცესში -----440

Zeinab Akhvlediani

The role of cultural background in the process of language learning-452

მარიამ კობერიძე	
ბერ-ძირიანი გვარსახელები აჭარაში -----	462
Mariam Koberidze	
BER-ROOT SURNAMEN IN ADJARA-----	488
ქეთევან შოთაძე	
ქართულად წერის სტრატეგიები თურქულენოვან ჯგუფებში -	507
Ketevan Shotadze	
Strategies of Georgian writing in Turkish-speaking groups -----	521

არქეოლოგია, ეთნოლოგია, ნუმიზმატიკა
ARCHEOLOGY, ETHNOLOGY, NUMISMATICS

ჯემალ ვარშალომიძე	
1704 წლის ოსმალური დოკუმენტი ბათუმის შემოგარენის შესახებ (ეთნოგრაფიული ასპექტები) -----	532
Jemal Varshalomidze	
1704 Ottoman document about Batumi surroundings (ethnographic aspects) -----	547
ევგენი ჭანიშვილი	
საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი სამანიანთა პერიოდის დირჰამები გრაფიტით -----	560
Evgeni Tchanishvili	
Dirhams of the Samanid period with Graffiti found on the territory of Georgia -----	569

ფილოსოფია, კულტურა, სოციოლოგია
PHILOSOPHY, CULTURE, SOCIOLOGY

ირმა ზაგრაციონი, იბრაიმ დიდმანიძე	
ევროპული და აღმოსავლური კულტურა: არქეტოპულ-ორგანოტროპული თანხვედრები (კონსტანტინე კაპანელი) -----	577
Irma Bagrationi, Ibraim Didmanidze	
European and Oriental Cultures: Archetypal and Organotropic Similarities (Konstantine Kapaneli) -----	599

თარგმანი
TRANSLATION

ასმათ ჯაფარიძე	
იუნუს ემრე - ლექსები -----	617
Asmat Japaridze	
Yunus Emre - Poems -----	620

**Macedonian Translation of Ottoman Archival Documentation
(Development and Experience)**

Dragi Ćorgiev

Institute of National Institute, Skopje.

“Grigor Prlichev”, 3 Skopje

Republic of North Macedonia

0038971306751. gjorgiev.dragi@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-3809-8707

Abstract

This text shows the decades-long development of Ottoman studies, primarily in its translation segment, in the current Republic of North Macedonia. The beginnings and the development of the translation of Ottoman documents within the Macedonian historiography are shown, as well as their meaning and use as historical sources by the Macedonian historians. Attention is paid to the problems faced by this translation segment in terms of the long editorial process that is needed to educate a translator in the Ottoman Turkish language, as well as the complexity of this language. There is also a brief overview of the collections and types of original Ottoman documents and manuscripts kept in the Macedonian archives and libraries which constitute the main corpus for translation by Macedonian ottomanists.

Keywords: Ottoman Empire; ottoman documentations; Macedonia; archives; translation.

Introduction

The emergence of the Ottoman Empire and its political evolution is certainly one of the most significant phenomena in the overall historical development of Eastern and Western societies and cultures. This vast empire, which spanned three continents, had a lasting and indelible effect on the development of many peoples, regions, and cultures. The Ottoman administration also left a legacy in the form of millions of documents, which today are kept in several archive centers in the world, and testify, among other things, to the history of several dozen nations and states that emerged after the collapse of the Ottoman Empire. Most of these documents today are kept in the Ottoman State Archives of the Republic of Turkey (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), in Istanbul. The foundation of this archive was laid in 1846 by the then Grand Vizier Mustafa Reshid Pasha, when in the courtyard of the Sublime Porte in Istanbul, the construction of a special building intended for an archive called "Hazine-i evraki" began¹. With this were laid the foundations of modern archival science in the Ottoman Empire. This archive was further developed as the central-state archive of the Republic of Turkey.

Among the many territories that became part of the Ottoman state and whose historical and cultural development had a huge and unique influence that is felt even today, was the territory of Macedonia. For more than five centuries Macedonia remained within the vast empire, becoming the last European territory abandoned by the Ottomans. Ottoman domination in Macedonia began with the famous Battle of Çirmen, on the river Marica (1371) near Adrianople (today Edirne in Turkey) and ended with the First Balkan War (1912). These five centuries of Ottoman domination left deep traces in the demographic, spiritual and cultural life of the population living on Macedo-

---

¹<https://web.archive.org/web/20140209162211/http://www.devletarsivleri.gov.tr/Forms/pgArticle.aspx?Id=0905DF74-362C-4E13-A71A-30CB455085EC>

nian territory. Therefore, the study of the history of Macedonia within the Ottoman Empire is a necessary, interesting, but also extremely complex subject for research within Macedonian historiography. Of course, that research is based on original Ottoman documentation that was left after the Ottomans left Macedonian territory and most of which is kept in the Macedonian state archive and the national library.

Method

The text we present is based on the historical-descriptive method and the thematic-chronological approach. During the research, a retrospective analysis of data obtained from research in appropriate institutions and from general historical literature and sources relevant to the respective topic was applied. Based on that analysis, certain conclusions were drawn through the descriptive-narrative method.

Result

The result of this research is the emphasis of the significance of the imperial Ottoman archival documentation for Balkan historiography, which is the basis of the comparative analysis of the cultural, social and political processes that took place in the Balkans, Anatolia, the Middle East and Africa over a long period under the umbrella of the same administration, bureaucracy and within one legal system. That imperial character of the Ottoman documents transcends today's political boundaries of the small Balkan states and represents their greatest quality. Special attention is devoted to the development of the translation of Ottoman documents in Macedonian historiography after the Second World War, as one of the most fruitful translation schools in the Balkans. The problem of lowering of the number of trained translators for those documents was pointed out, primarily due to the complexity of the Ottoman-Turkish language and the long process of translation training.

Discussion

This text aims to show the decades-long development of Ottoman studies in the current Republic of North Macedonia, and more specifically to show the beginning and development of the translation

of Ottoman documents within Macedonian historiography, as well as the subsequent use of these Ottoman written sources by Macedonian historians. However, before moving on to this aim, it is given a brief overview of the collections of original Ottoman documents and manuscripts that are kept in the Macedonian archives and libraries and that constitute the main corpus for translation.

North Macedonia is one of the countries where there is an extremely rich collection of original Ottoman documents - a result of the five centuries of continuous Ottoman presence in Macedonia and the work of the Ottoman state administration. During this extremely long period, countless documents were written, issued and archived in all major Macedonian cities, especially in places that were administrative centers of *kazas*, *sanjaks* or *vilayets*. Although most of those documents were either destroyed in the frequent wars in the last decades of Ottoman rule or taken to Istanbul when the Ottoman state left these territories, some of them remained in the municipal archives of several Macedonian cities. During many decades of existence and operation, the Macedonian State Archive managed to collect most of these documents in one place and store them in its depot in the capital, Skopje. A small part remained in the Ohrid Archive Department, while another quite small part is still in some other institutions. In this manner was created the rich archival collection in which the total number of Ottoman documents reaches tens of thousands, and in this regard, the Macedonian State Archive is among institutions that have one of the largest and most important collections of Ottoman documents in the Balkans, of course, with exception of the archives of the Republic of Turkey.

Ottoman archival documents kept in Skopje cover the period between the fifteenth - twentieth century. They consist of individual documents with different content such as *fermans*, *berats*, *buyuruldis*, court registers so-called *sidzil*, documents of the official administrative bodies which contain data on the economic history of this region,

documents on the work of the municipal bodies and authorities in the cities, especially from the last decades of the Ottoman rule, etc.

Perhaps the most important of these documents in terms of content and scope are the court protocols, i.e. the registers of litigations and decisions made regarding them. The most famous among these are the Bitola (tur. Manastir) court registers (*Manastir sicilleri*) which consist of 185 volumes and cover the period between 1607 and 1922. These registers are one of the most important sources in terms of local history, the way the legal system functioned in the Ottoman state, as well as in terms of the management of that state of its European territories. Moreover, the Bitola Court Registers are an excellent source of information regarding the position of a judge (tur. *kadi*), their way of working and their relations with the central government in Istanbul. Apart from the Bitola Court Registers, there are ten other books with court registers from the second half of the 19 century, which belong to the municipalities of Debar, Ohrid, Prilep and Tetovo.

Among the Ottoman documents, quite important are also the 117 boxes of books with title deeds belonging to the cities: Florina (today in the Republic of Greece), Bitola, Resen, Prilep, Prespa, Ohrid, Kruševo, Kičevo and Serfidze (today in the Republic of Greece) dating from the nineteenth century and the beginning of the twentieth century. These books contain records of the property of tens of thousands of people in the mentioned cities and their surroundings. Through these documents, one can easily and reliably analyze the religious and ethnic structure of the property owners referred to in these records for the last decades of Ottoman rule.

Another collection of documents in the Macedonian State Archive from the second half of the nineteenth century and the first half of the twentieth century are the documents that arose as a result of the work of the municipal administrative bodies from the cities: Veles, Kočani, Kratovo, Kriva Palanka, Kumanovo, Prilep, Radoviš, Skopje, Tetovo, the Prilep Agricultural Bank, the Police Directorate in Prilep, the Directorate for Title Deeds in Prilep, the Directorate for

Financial Affairs in Prilep and the Commission for Refugees in Skopje. They are an excellent source of information about the work of the local Ottoman administration and the inclusion of all religious and ethnic communities in that administrative structure. Among the mentioned collection of documents, the Document Fund of the Commission for Refugees (*Muhacir komisyonu*) is especially important and interesting. The work of this commission, in a vivid manner, reflects the tragedy experienced by Muslim refugees after the great Russian-Ottoman war of 1877-78, but also the urban changes that were caused by the presence of refugees especially in Skopje.

In addition to these collective Ottoman documents, a collection of individual original documents is available as well. In this collection, there are 80 *fermans* (Sultan's orders) (1469-1916), 153 *berats* (orders, commands) (1702-1911), 28 *waqifnames* (documents for founding a charitable foundation), (1463-1911) and 8 *buyuruldis* (commands of lower-ranking officials). There are also several documents for various religious communities, dervish orders and individuals. It should be noted that since 1995, xerox copies of these original documents can be also found in the Ottoman Archives in Istanbul².

An important part of the collection of Ottoman documents in the State Archives of the Republic of North Macedonia is the xerox copies and microfilms of a large number of population censuses and individual documents obtained from the research of dozens of Macedonian orientalist and historians in the Ottoman Archives in Istanbul, the General Directorate of Land Registry in Ankara as well as in some other institutions in Republic of Turkey. The number of these films and copies is over 30,000.

---

² The Ottoman Archives of Istanbul published a special catalog in which all the collections of the original Ottoman documents kept in the State Archives of the Republic of North Macedonia are presented in detail. (Makedonya'daki osmanlı evrakı, T.C. Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı arşivi Daire Bakanlığı, Yayın Nu: 29, Ankara 1996).

The second-largest original collection of Ottoman documents in the Republic of North Macedonia is located in the city of Ohrid. This collection is kept in 11 boxes in the Archive Department in Ohrid and it, unfortunately, remains unexplored and unclassified. It is estimated that this collection consists of 15,000 documents, but also 2,000 books, of which 350-400 are manuscripts. Of course, in addition to these collections in state institutions, there are certainly many private collections of Ottoman documents, especially among members of the Turkish community in the Republic of North Macedonia.

In addition to the aforementioned collections of Ottoman documents, in North Macedonia, there is a large and rich collection of oriental books and manuscripts written in Arabic, Ottoman Turkish and Persian. This collection is located in the National and University Library "St. Kliment Ohridski" in Skopje. The collection of Arabic manuscripts consists of 2,586 books and fragments, the Ottoman-Turkish manuscripts consist of 1,050 books, and the Persian collection consists of 107 manuscripts.

The above-mentioned archives and collections incite the interests of the Macedonian and Balkan historiography because the Ottoman state had an extraordinary influence on the development of the entire Balkan area. Even today, without any dilemma, it is possible to attribute some of the current processes on Macedonian territory to the Ottoman political, demographic and cultural heritage. Therefore, the understanding of the Balkan and Macedonian present is inevitably linked to the Ottoman past.

The translation and study of Ottoman documents in the Republic of Macedonia began with the establishment of the Department for the Study of the Ottoman-Turkish Period within the Institute of National History in 1948. To talk about the translations of Ottoman documents generally means to talk about the activities of this department, which today is the only specialized department in today's North Macedonia dealing with the translation of Ottoman documents into Macedonian and their study.

The first translations from Ottoman Turkish into Macedonian were published in 1951 entitled *Turkish Documents on Macedonian History* (Турски документи за историјата на Македонија, 1951). Until 1958, from this edition, whose authors were Panta Dzambazovski and Arif Starova, four more volumes came out. The mentioned five volumes contain translations of selected documents from the Bitola Court Registers that cover the period between 1800 and 1858. At the time of publication of these five volumes, in 1955, Dušanka Šopova published a work containing translations of dozens of original Ottoman documents about Macedonia brought from the Ottoman Archives in Istanbul (Шопова, 1955). Later, the translators Metodija Sokolovski, Fetah Isak, Vančo Boškov, Arif Starova and Kemal Aručić participated in the translation work for publishing other parts of the mentioned Bitola Court Protocols (Турски документи за историјата на македонскиот народ, 1963).

Even though the translations of Ottoman documents in Republic of Macedonia began with the Bitola Court Registers, the largest and most important place among the translation studies of the Macedonian Orientalists is occupied by the Cadastral Census Records (*Tapu tahrir defterleri*). These censuses, which geographically cover the whole territory of Macedonia, were brought to the Macedonian State Archives in the form of microfilms or xerox copy during research conducted in the 1960s at the General Directorate of Land Registry in Ankara (*Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü*). The translations of the mentioned censuses are an extremely rich and reliable source of information for research on the demographic and economic history of the Ottoman state in general and the settlements and regions to which they refer in particular. The publication of these translations in Republic of Macedonia started in 1971 (Турски документи за историјата на македонскиот народ, 1971). Until 2008, they were published in 11 books in 20 volumes covering the entire geographic territory of Macedonia in the fifteenth and sixteenth centuries. The main translators of these defters are Aleksandar Stojanovski and Metodija Sokolovski.

From the nineties of the last century, the State Archive of the Republic of Macedonia began publishing a new edition of translations of Ottoman censuses from the nineteenth century (Турски документи за историјата на Македонија, 1995). Within this edition, population censuses of different characters are translated (reviewing migrations, the number of active taxpayers, the property of the population, etc.). Between 1995 and 2020, 18 volumes of these notebooks were published, which provide excellent information on the demographic and social situation of the population in all major cities in Macedonia, such as Skopje, Bitola, Štip, Prilep, and Ohrid. The main translator and editor of these censuses is Dragi Ćorgiev.

At the end of the review of these translation activities of the Macedonian Orientalists, it should be mentioned that there are several individual publications composed of translations of Ottoman documents belonging to the last years of Ottoman rule in Macedonia. These documents are related to events such as the addressing of the Macedonian question in the Ottoman Parliament (1909) (Македонското прашање, 2009); the abduction of the American missionary Miss Stone (1901/02) (Турски документи за аферата Мис Стон, 2008), the Ilinden Uprising (1903), the amnesty of political prisoners granted by the Ottoman sultan in 1904 after the Ilinden Uprising (Амнестирани илинденци, 2003); the armed conflicts on the territory of Macedonia (1903-1908) (Турски документи за оружените борби, 2007), the Jews in the Ottoman censuses (Евреите во османлиските пописи, 2014), memoirs of some revolutionaries from the period of the Young Turk Revolution (Ахмед Нијази Реснели-бег, Спомените, 2010; Шемсудин Селаникли, Македонија, 2001; Мехмед Тевфик, Историја на Битолскиот вилает од Мехмед Тевфик, 2016), etc. These translations were also made by Dragi Ćorgiev and most of them were published by the Macedonian State Archives.

The aforementioned translations of Ottoman documents contain more than 10,000 pages. This enormous corpus of translated documents, which quantitatively and qualitatively surpasses the corpus of

translations of all other archival documents from the Middle Ages to modern times relating to the history of Macedonia, has become an inevitable and basic source of information for research and evaluation of the Ottoman period in Macedonian history. Therefore, not only Macedonian historians, but anyone who wishes to write about Ottoman Macedonia, can not ignore this source of information.

If we wish to talk about a certain shortcoming of these translations from a historical point of view, then one of their main drawbacks is that they do not cover the entire Ottoman period equally. Most of these translations focus on the fifteenth and sixteenth centuries, and a smaller number on the seventeenth and nineteenth centuries. Most of the seventeenth century and almost the entire eighteenth century remain uncovered. This is also felt in historiography, where the eighteenth century is the most obscure and least researched. Nevertheless, these translated Ottoman documents, manuscripts and books are an inseparable and integral part of every serious historical study of Ottoman Macedonia and the Balkan Peninsula. Due to these materials, many studies and papers have been published regarding the economic and urban development of the cities in Macedonia, the structure of the Ottoman feudal system, the various social and semi-military organizations composed of privileged classes of Ottoman subjects, then the process of Islamization, the forms of agricultural relations, the tax system, the bandit movements, *waqf* institutions, migrations, guilds and traders, etc. In this way, the Ottoman perception of the common Ottoman past of the Balkan peoples is included in the historiographical works on Macedonia's past starting from the end of the fifteenth century until the beginning of the twentieth century. This is very important because it is the Ottoman perception that is very little present in the Balkan historical literature when writing about the relevant period, although the Ottoman state was the main "opposing" side in the struggle of the Balkan peoples for liberation and formation of their states.

The works of Macedonian historiography in the field of Ottoman science can be evaluated positively due to at least two important facts.

The first is the fact that although the number of experts in the field of Ottoman studies in Macedonian historiography has always been very small, the results are still very solid. Even today, there are only three doctors of science who translate Ottoman documents and based on them they conduct serious research related to the Ottoman period. This is because mastering the Ottoman Turkish language is an extremely difficult, complex and time-consuming process, which requires knowledge of three languages: Turkish, Arabic and Persian. The Ottoman Turkish language is a hybrid language composed of the mentioned three languages and it retained this characteristic almost until the end of the existence of the Ottoman state. It should be borne in mind that at different times in its long existence, one or another of the three languages dominated. Thus, in the eighteenth century, when the complexity of Ottoman Turkish reached its climax, almost 70% of the vocabulary used in the administration belonged to Arabic and Persian, and the grammars of these two languages succeeded in penetrating the semantics of Turkish. As a result, this artificial language was almost incomprehensible to the ordinary Turkish population. In the nineteenth century, when this language began to be gradually "Turkified", i.e. purified from Arabic and Persian vocabulary, it began to get closer to the modern Turkish language. Therefore, translating and working with Ottoman documents from the seventeenth and eighteenth centuries required a greater knowledge of Arabic and Persian, while documents from the nineteenth and twentieth centuries required a thorough knowledge of Turkish, again with a solid mastery of Arabic and Persian vocabulary.

Also, in certain segments of social life, some of these languages were preferred. Thus, in the religious and scientific texts in the classical Ottoman period, the Arabic language was preferred, while in the field of literature, the Persian language dominated. Therefore, the cre-

ation of experts and translators who will be able to translate Ottoman documents from different periods and different segments and spheres of social life in the Ottoman state is an extremely complex and long process. It should be taken into account that to translate these documents, besides the knowledge of the Ottoman Turkish language, it is necessary to know the historical context, as well as the appropriate historical terminology. It is a condition without which the meaning of the Ottoman archival documentation, as well as of the literature and manuscripts created in the respective period, cannot be well portrayed, and its literal translation is of no value.

The second reason why the number of Macedonian Ottomanists and translators is very small is the fact that in Macedonian historiography, the Ottoman period is "secondary" in its importance compared to the "national periods", which have always been more attractive and important for the state, nation and identity. The Ottoman period has always been neglected and treated as a dark period of "slavery" where "the nation did not exist". But, on the other hand, this "neglect" enabled the segment of Ottoman science to be part of the Macedonian historiography which is based and built on a large corpus of credible and original documents and arguments. At the same time, it was least exposed to the influence of communist ideology. Although attempts were made for ideological influence and although these attempts are felt in some studies relating to the Ottoman period, it was still impossible to implement and maintain such "ideologisation" due to, above all, the content and character of the Ottoman documents. And this is the second fact why the works of Macedonian historiography in the field of Ottoman science can be evaluated positively. However, it must be noted that the publication of translations of Ottoman documents in the Republic of North Macedonia continues, although it is becoming less frequent. This tendency, of course, is because translators and scholars who know the Ottoman Turkish language are decreasing, which limits the use of these documents by other researchers. Such a trend, especially the absence of translations of Ottoman documents,

will of course be detrimental not only to Macedonian historiography, but also to all other Balkan historiographies.

Conclusion

Ottoman documents do not have the ethnic or geographical boundaries of today's modern states, but refer to a large and unique imperial space in which unique laws and unique social realities applied. Hence, it is impossible for the importance of the Ottoman documents referring to Macedonia to be limited only to its territory. The translated Ottoman censuses and documents for the Macedonian region are equally important for the regions of Bulgaria, Greece, Albania, Serbia because they are the result of a single system of joint power and administration within a common state.

The comparative analysis of these sources of information shows that some Ottoman sources are as important for Macedonia as for Anatolia, and through them, it is possible to monitor and compare certain processes in Macedonia, Anatolia and Bosnia. This "unlimitedness" of the Ottoman documents, together with their "impartiality", constitute their most important quality. No matter how limited we are within the borders of our modern states, Ottoman documents go far beyond those borders and provide information on much wider territories and much more complex processes. Therefore, their presentation to the scientific community in a "living" language is one of the basic conditions for studying the past during the Ottoman domination.

References:

- Ahmed Niyazi Resneli-bey, *The Memoirs of Niyazi*. (2010). Translated from Ottoman Turkish into Macedonian, introduction and comments Dragi Ćorgiev, Macedonian Academy of Science, Skopje, 2010 (in Macedonian).
- Amnestied rebels form Ilinden 1903. (2003). Translation, editing and comments Dragi Ćorgiev, State Archive of Republic of Macedo-

- nia and Institute of National History, Skopje, 2003 (in Macedonian).
- Başbakanlık Osmanlı arşivi Katalogları Rehberi (1995). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Bakanlığı. Yayın Nu: 26, Ankara, 1995.
- Boris, Nedkov. (1966). Ottoman-Turkish diplomacy and paleography, I, Science and Art, Sofia, 1966. (in Bulgarian).
- Boris, Nedkov. (1966). Ottoman-Turkish diplomacy and paleography, II, Science and Art, Sofia, 1966. (in Bulgarian).
- History of the Bitola vilayet by Mehmed Tevfik. (2016). Translation from Ottoman Turkish into Macedonian and comments Dragi Ğorgiev, LOGOS, Skopje, 2016 (in Macedonian and Albanian).
- Jews in the Ottoman Censuses (XV-XIX centuries). (2014). Translation from Ottoman Turkish into Macedonian and comments Dragi Ğorgiev, Holocaust Fund of the Jews in Macedonia, Skopje, 2014, (in Macedonian).
- Macedonian historiography - achievements and problems. (2000). Contributions from the scientific meeting held on November 17-19, 1998 on the occasion of the 50th anniversary of the work of the Institute of National History, Institute of National History. Skopje, 2000. (in Macedonian).
- Makedonya kütüphaneleri türkçe yazma eserler katalođu.(2007). hazırlayanlar Dr Yaşar Aydemir – Dr Abdülkadir Hayber, TİKA Ankara, 2007.
- Makedonya'daki osmanlı evrakı (1996). T.C. Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı arşivi Daire Bakanlığı, Yayın Nu: 29, Ankara 1996.
- Osmanlı Fermanları/Ottomas Fermans.(1992). T.C. Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı arşivi Daire Bakanlığı, Yayın Nu: 2, İstanbul, 1992.
- Şemsudin Selanikli, Macedonia - History of the Revolutionary Period. (2011). Translation from Ottoman Turkish into Macedonian,

- introduction and comments Dragi Ğorgiev, Institute of Nationale History, Skopje, 2011. (in Macedonian).
- Šopova, Duřanka. (1955). Macedonia in XVI and XVII century: documents from the Constantinople archives (1557-1645), Institute of National History, Skopje, 1955. (in Macedonian).
- The Macedonian Question in the Ottoman Parliament 1909. (2009). (Translation from Ottoman Turkish into Macedonian of stenographic notes from a session of the Ottoman Parliament in 1909 and comments by Dragi Ğorgiev), State Archive of Republic of Macedonia, Skopje, 2009 (in Macedonian).
- Türkçe'nin Balkan Dilleri Üzerine Etkisi. (2010). Uluslararası Sempozyumu Bildireleri, 29 Mayıs 2009, Üsküp, MATÜSİTEB – TİKA, Üsküp, 2010.
- Турецко-рускии словарь/Тürkçe-rusça sözlük.(1977;1989). Издательство Руски яабк, Москва, 1977/Sosyal Yayınları, Istanbul, 1989.
- Turkish Documents on Macedonian History (1800-1803), volume I. (1951). (Translation: Panta Dzambazovski and Arif Starova) Skopje, Institute of National History, 1951. (in Macedonian).
- Turkish documents on the history of the Macedonian people. (1963). Edited by Metodija Sokoloski...[et al.], т 1-[4], State Archive of Republic of Macedonia, 1963- (in Macedonian).
- Turkish documents on the history of the Macedonian people. Extensive censuses from the XV and XVI Century (1971). Edited by Metodija Sokoloski... [et al.], State Archive of Republic of Macedonia, Skopje, 1971 – (in Macedonian).
- Turkish documents on the history of Macedonia. Census of the XIX century. (1995). Edited by Dragi Ğorgiev, State Archives of Republic of Macedonia, Skopje, 1995 – (in Macedonian).
- Turkish documents on the armed struggles in Macedonia, 1903-1908. (2007). Translation, editing and comments Dragi Ğorgiev, State Archives of Republic of Macedonia, 2007, Skopje (in Macedonian).

Turkish documents on the Miss Stone affair. (2008). Translation, editing and comments Dragi Ćorgiev, State Archives of Republic of Macedonia, Skopje, 2008 (in Macedonian).

Zajaczkowski, A. (1955). - J. Reychman, Zarys dyplomatyki osmansko-tureckiej, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1955.

<https://web.archive.org/web/20140209162211/http://www.devletarsivleri.gov.tr/Forms/pgArticle.aspx?Id=0905DF74-362C-4E13-A71A-30CB455085EC>

**ოსმალეთის საარქივო დოკუმენტაციის მაკედონური თარგმანი
(განვითარება და გამოცდილება)**

დრაგი გორგიევი

ეროვნული ინსტიტუტი, სკოპიე.
„გრიგორ პრლიჩევი“, სკოპიე 3
ჩრდილოეთ მაკედონიის რესპუბლიკა
003897130675. gjorgiev.dragi@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-3809-8707

აბსტრაქტი

წინამდებარე ტექსტი გვიჩვენებს ოსმალთმცოდნეობის ათწლეულების განმავლობაში განვითარების პროცესს, სახელდობრ, მთარგმნელობითი სეგმენტის განვითარებას ჩრდილოეთ მაკედონიის ამჟამინდელ რესპუბლიკაში. სტატიაში ნაჩვენებია მაკედონიის ისტორიოგრაფიის ფარგლებში ოსმალური დოკუმენტების თარგმნის დასაწყისი და განვითარება, აგრეთვე მათი მნიშვნელობა და გამოყენება ისტორიული წყაროები მაკედონელი ისტორიკოსების მიერ. ნაშრომში ყურადღება ეთმობა მთარგმნელობითი სეგმენტის პრობლემებს ხანგრძლივი სარედაქციო პროცესის კუთხით, რომელიც საჭიროა ოსმალეთის თურქულ ენაზე მთარგმნელის განათლებისთვის, აღნიშნული ენის სირთულის გათვალისწინებით. აქვე მოკლედ განვიხილავთ მაკედონიის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში დაცული ორიგინალური ოსმალური დოკუმენტებისა და ხელნაწერების კოლექციებსა და ტიპებს, რომლებიც წარმოადგენს მაკედონელი ოსმალთმცოდნეების თარგმანების ძირითად კორპუსს.

საკვანძო სიტყვები: ოსმალეთის იმპერია; ოსმალეთის დოკუმენტაცია; მაკედონია; არქივი; თარგმანი.

ახალი ცნობები ირან-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ მე 17 ს-ის დასაწყისში. ირანელი ავტორის, ფაზლი ბეგ ხუზანი ისფაჰანის წყაროს „აფზალ ალ თავარიხის“ მიხედვით: ისა - ხან მირზა და შაჰ-აბას I³

თამარ ლეკვეიშვილი
ისტორიის დოქტორი,
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ადმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის
ასოცირებული მკვლევარი. საქართველო,
ქ. თბილისი, აკად. გ. წერეთლის ქუჩა #3. 0162;
+9955593301313; tamar.lekveishvili@iliauni.edu.ge
<https://orcid.org/0009-0006-6931-7008>

აბსტრაქტი

მე-17 საუკუნის ირანელი ისტორიკოსი ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის ისტორიული თხზულება შაჰ აბას I -ის (1587-1629) მმართველობის პერიოდს მოიცავს და წარმოადგენს ფაზლის დიდი ხნის მანძილზე დაკარგულად მიჩნეული ქრონიკის, „აფზალ ალ-თავარიხის“ (მშვენიერი ისტორია) მესამე ნაწილს (თხზულების აკადემიური ტექსტი 2015 წელს გამოიცა), რომელშიც ვრცლადაა მოთხრობილი მე-17 საუკუნის, კერძოდ კი ირან-საქართველოს

---

³ კვლევა განხორციელდა „შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის გრანტის ფარგლებში [YS-22-209] „ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის „შაჰ აბასის მმართველობის ქრონიკა“ - ახალი წყარო მე-17 ს-ის პირველი ნახევრის საქართველოსა და საქართველო-ირანის ურთიერთობების ისტორიის შესწავლისთვის (გამოკვლევა, თარგმანი, კომენტარები)“.

ურთიერთობის შესახებ. „აფხალ ალ თავარიხი“ არის მნიშვნელოვანი წყარო არა მხოლოდ სეფიანთა ირანის პერიოდის ეპოქის საკვლევად (1501-1722), არამედ საქართველოსა და, ზოგადად, კავკასიის ისტორიის შესასწავლად.

შაჰ-აბასის ქრონიკების ავტორი ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანი ყიზილბაშების ბატონობის პერიოდში (1616-1625) კახეთის მმართველის, ფეიქარ ხანის ვეზირი იყო და როგორც სეფიანთა ირანის, ასევე საქართველოს იმდროინდელი მოვლენების დიდი ნაწილის თვითმხილველი გახლდათ. იგი ქართველების შესახებ მრავალი დღემდე უცნობი და საყურადღებო ცნობის ავტორად გვევლინება. ზემოთდასახელებული თხზულება სრულიად ახლებურად გვიხატავს XVI-XVII საუკუნეების საქართველოს ისტორიის გარკვეულ პერიპეტიებს.

წინამდებარე სტატიაში განხილულია საქართველოს ისტორიისთვის რამდენიმე უცნობი ეპიზოდი ირანში გაზრდილი, გამუსლიმებული ბატონიშვილის, ალექსანდრე კახთა მეფის (1574-1605), გიორგის ვაჟის, ისა ხან მირზას და შაჰ-აბასის ურთიერთობის ისტორიიდან.

საკვანძო სიტყვები: ისა ხანი; შაჰ-აბასი; ფაზლი ბეგ ხუზანი; ირან-საქართველოს ურთიერთობები.

შესავალი

XVI საუკუნის დამდეგიდან გაჩაღებული ირან-ოსმალეთის ომის მთავარ ასპარეზს ამიერკავკასია წარმოადგენდა. 1603 წელს დაწყებულმა ამ ომმა 1639 წლამდე გასტანა. „შაჰ-აბასის მიზანი ამ ომში 1590 წლის ზავით დაკარგული პოზიციების დაბრუნება და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიიდან ოსმალების განდევნა იყო“ (ჯამბურია, 1973: 246). სეფიანთა ირანის პოლიტიკურ დღის წესრიგში, განსაკუთრებით შაჰ-აბას I-ის (1587-1629) დროს, აღმოსავლეთ საქართველოს საკითხი ძალიან მნიშვნელოვანი იყო. ამას დაემატა ისიც, რომ მე-16, მე-17 სს-ის მიჯნაზე შაჰ-აბასს ახალი და ძლიერი მეტოქე გამოუჩნდა საქართველოში - რუსეთი, „რომ-

ელსაც უკვე დაედო მფარველობის ხელი კახეთისთვის“ (ჯამბურია, 1973: 246). ქართველ დიდებულებს ირანისა თუ ოსმალეთის მოსაგერიებლად რუსეთის დახმარების იმედი ჰქონდათ. სწორედ ამიტომაც, ბუნებრივია, ირანი არა მხოლოდ ოსმალეთის, არამედ რუსეთის უკუგდებასაც შეეცდებოდა. ასე რომ, „„გურჯისტანის საკითხის“ მოგვარება (აღმოსავლეთ საქართველოს საბოლოო დაპყრობა) ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა იყო შაჰ-აბასისათვის ახლად დაწყებულ ომში“ (ბერძენიშვილი, 1967:111-113).

ეს არის ურთულესი ხანა ქართველი ხალხის ისტორიაში პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური თვალსაზრისით. საქართველო დაყოფილია ცალკეულ სამეფოებად და სამთავროებად. მეფეები და დიდებულები გამუდმებით ებრძვიან ერთმანეთს. ამ პერიოდში ირანისა და საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობის შესახებ ცნობები საკმაოდაა ასახული და შესწავლილი, როგორც ქართულ, ასევე ირანულ თუ სხვა უცხოურ წყაროებში (შაჰ-აბასის კამპანიები აღმოსავლეთ საქართველოში, ურთიერთობები ქართველ მეფეებთან, ქართველთა იძულებითი ემიგრაცია ირანში და სხვ.)

აღნიშნული პერიოდის ირანელი ისტორიკოსი ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის წყარო შაჰ აბას I -ის (1587-1629) მმართველობის პერიოდს მოიცავს და წარმოადგენს ფაზლის ხანგრძლივი დროის მანძილზე დაკარგულად მიჩნეული ქრონიკის, „აფხალ ალ-თავარიხის“ (მშვენიერი ისტორია) მესამე ნაწილს.⁴

„აფხალ ალ თავარიხი“ არის მნიშვნელოვანი წყარო არა მხოლოდ სეფიანთა ირანის პერიოდისა (1501-1722), არამედ საქართველოსა და, ზოგადად, კავკასიის ისტორიის შესასწავლად. ზემოთ დასახელებული თხზულება სრულიად ახლებურად გვიხატავს XVI-XVII საუკუნეების საქართველოს ისტორიის გარკვეულ პერიპეტებს. თხზულებაში წარმოდგენილია საქართვე-

---

⁴ ტექსტი XX საუკუნის ბოლოს მიკვლეულ იქნა კემბრიჯში, „ქრას ქოლეჯის“ ბიბლიოთეკაში, ინგლისელი ორიენტალისტის, ჩარლზ მელვილის მიერ. თხზულების აკადემიური ტექსტი კი 2015 წელს გამოიცა: „A chronicle of the reign of Shah ‘Abbas“; Fazli Beg Khuzani Isfahani, Edited by Kioumars Ghereghlou. With an introduction by Kioumars Ghereghlou and Charles Melville. Gibb Memorial Trust, 2015

ლოს ისტორიისთვის დღემდე უცნობი არაერთი ფაქტი. იგი მოიცავს ისეთ პასაჟებს, რომლებიც ინფორმაციულად ავსებს და განსხვავებული კუთხით გვაჩვენებს საქართველოს ისტორიისთვის უკვე ნაცნობ მოვლენებსაც“ (ლეკვეიშვილი, 2022:103)

ჩვენ უკვე გვქონდა შესაძლებლობა, სამეცნიერო საზოგადოებისთვის გაგვეცნო ამ თხზულებაში არსებული გარკვეული ეპიზოდები და მათი ანალიზი.⁵

„აფხალ ალ თავარიხ“-ში ნათლად იკვეთება ქართული სამეფო ოჯახების წარმომადგენლების მნიშვნელოვანი პოლიტიკური როლი როგორც საქართველოს, ასევე სეფიანთა კარზე.

---

⁵ ლეკვეიშვილი, თ. „ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის ცნობები აღმოსავლეთ საქართველოსა და ირანის ურთიერთობების შესახებ (მე-17 საუკუნის დასაწყისი)“.ახალი მასალები საქართველოს შესახებ ირანის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2022, 102-115; ლეკვეიშვილი, თ. მაედა, ჰ. „ცნობები საქართველოს შესახებ ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის თხზულებაში“, საერთაშორისო კონფერენცია, „აღმოსავლეთი და დასავლეთი: ლინგვისტური, კულტურული, ისტორიული ურთიერთობები, მიძღვნილი აკად. თ. გამყრელიძის 90-ე წლისთავისადმი. მრგვალი მაგიდა, პროექტის - „დოკუმენტები საქართველოს შესახებ ირანის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში“ განხორციელების წინასწარი შედეგები. (ორგანიზებული შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ მხარდაჭერილი პროექტის # FR 18-7653 ფარგლებში). 12-15 დეკემბერი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გწერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, პროგრამა და თეზისები, თბილისი, 2019, 151;

ლეკვეიშვილი, თ. „ორი ცნობა საქართველოს შესახებ ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის თხზულებაში“, საერთაშორისო კონფერენცია, „ახლო აღმოსავლეთი და კავკასია: კულტურა, ისტორია, პოლიტიკა“, „დოკუმენტები საქართველოს შესახებ ირანის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში“- რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის (# FR 18 - 7653) შემაჯამებელი მრგვალი მაგიდა, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გწერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, 16-18 დეკემბერი, 2021 წ; T. Lekveishvili, “Searching an Unattainable Equilibrium: Fazli beg Khuzani Isfahani about Iranian-Georgian Relations during the Reign of Shah Abbas I”, The Second International Conference, “Anatolia-the Caucasus-Iran”, dedicated to the 25 th anniversary of “Iran and Caucasus”, 21-23 June 2022, Institute of Oriental Studies (Russian-Armenian University, Yerevan); თ. ლეკვეიშვილი, ჰ. მაედა, „ქაიხოსრო სააკაძის, გიორგი სააკაძის ძმის, ცხოვრებაზე“ საერთაშორისო კავკასიოლოგიური კონგრესი, თბილისი, 2023 წლის 3-5 ოქტომბერი; თ. ლეკვეიშვილი, „ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანი-საქართველო-ირანის ურთიერთობები შაჰ-აბას I-ის მმართველობის პერიოდში, საერთაშორისო კავკასიოლოგიური კონგრესი, თბილისი, 2023 წლის 3-5 ოქტომბერი.

წინამდებარე სტატიაში განვიხილავთ საქართველოს ისტორიისთვის რამდენიმე უცნობ ეპიზოდს ირანში გაზრდილი, გამუსლიმებული ბატონიშვილის, ალექსანდრე კახთა მეფის (1574-1605), გიორგის ვაჟის, ისა ხან მირზას და შაჰ-აბასის ურთიერთობის ისტორიიდან.

მეთოდი

სტატიაზე მუშაობის პროცესში ისტორიული კვლევის კომპარატიული მეთოდი გამოყენებული, რაც გულისხმობს მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების მოძიებას, ასევე, პროცესების მთავარი მახასიათებლების წარმოჩენასა და მათ ანალიზს პირველადი და მეორადი წყაროების მონაცემთა შეჯერებას საერთო დასკვნის გამოტანის მიზნით.

მსჯელობა

საქართველოს ისტორიიდან ცნობილია, რომ 1606 წელს, კახეთის მეფედ შაჰმა თეიმურაზი I (კახეთის მეფე- 1606-1648; ქართლ-კახეთის მეფე-1625-1632), ხოლო ქართლში, ლუარსაბი II (1606-1615) დაამტკიცა. ქრისტიანი მეფეების ქართლ-კახეთში დასმის და ოსმალების ქართლის ციხეებიდან განდევნის მიუხედავად, ქართლიც და კახეთიც ირანის ვასალად რჩებოდა. „შაჰს არ აკმაყოფილებდა ქართლ-კახეთის სამეფოების ვასალური დამოკიდებულება. მით უმეტეს, რომ ასეთი „ერთგულება“ მეტად საეჭვო ჩანდა, განსაკუთრებით თეიმურაზის მხრივ“ (ჯამბურია, 1973:262). არაერთხელ გამოუხატავს უნდობლობა და „ურჩობა“ თეიმურაზს შაჰ-აბასის მიმართ, რაც თავისთავად ირანის შაჰის ვასალობის უარყოფას ნიშნავდა. მაგ., ისქანდერ მუნში მოგვითხრობს, რომ თეიმურაზი და ლუარსაბი, რომლებიც სანადიროდ მაზანდარანში უნდა ხლებოდნენ შაჰ-აბასს, აღნიშნულ ადგილას არ გამოცხადნენ.“ თითოეული მათგანი თავის წასვლას მეორის გამგზავრებას [უკავშირებდა და] სდებდა [სხვა დროისათვის]“ (ფუთურიძე, 1969:80).

1613 წელს შაჰ-აბასი საქართველოსკენ დაიძრა, ხოლო 1614 წლის გაზაფხულზე კახეთში შეიჭრა. თეიმურაზი იძულებული შეიქნა შაჰისთვის მძევლად დედა, ქეთევან დედოფალი და შვი-

ლები გაეგზავნა. ამას მოჰყვა შეტაკება ჟალეთთან ახლოს. ქართველებმა უკან დაიხიეს. ვერც ქართლმა შეძლო წინააღმდეგობის გაწევა, რასაც მოჰყვა თეიმურაზისა და ლუარსაბის იმერეთს თავის შეფარება (ჯამბურია, 1973:264-265).

სწორედ ამ დროს შაჰ-აბასი კახეთის მმართველად, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ირანში გაზრდილ, გამუსლიმებულ ბატონიშვილ ისას (ისა-ხანი) დანიშნავს.

„და მიაბარა შააბაზ კახეთი ნოდარ ჯორჯაძესა და დავით ასლანის-შვილსა, და ქართლი იყო უბატონოდ, რამეთუ თავადნი თვს-თვსად მჯარესა მთავრობდენ და ბატონობდენ ურთიერთას იგინი“ (ყაუხჩიშვილი, 1959: 400).

„კახეთი ალექსანდრეს შვილის შვილს იასეს მისცეს, დავით ასლანიშვილი ვექილათ მოუყენეს“; „კახელებმან ბატონი თეიმურაზ ჩამოიყვანეს, ისახან გამოაგდეს.“ (კაკაბაძე, 1925:23). მოკლედ წერს ამავე საკითხზე მალიქ შაჰ-ჰუსეინ სისთანი, ალექსანდრეს შვილიშვილი, თეიმურაზის ბიძაშვილი, კახეთის მმართველად დანიშნეს, რასაც ენით აუწერელი წვეულება მოჰყვაო (Смирнова, 2000: 393). ასევე მოკლედ აღნიშნავს ისა-ხანის კახეთის მმართველობის გადაცემის ფაქტს და მის ვექილად დავუდის [ე.ი. დავით ასლანიშვილის] დასმას სეიდ აჰმად ჰუსაინი ხალფა თავის თხზულებაში (Futuhāt-i Gīsitān, 2021: 516).

ისა ხანის კახეთის ტახტზე ასვლის ეპიზოდს, განსხვავებით ზემოჩამოთვლილი წყაროებისგან, ვრცლად აღწერს ისქანდერ ბეგ მუნში, რომლის თხზულება („თარიხე ალემ არა-იე აბასი“, ქვეყნის დამამშვენებელი აბასის ისტორია) ყველაზე ვრცელ ქრონიკად მიიჩნევა ზემოხსენებული პერიოდის ირან-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ. თუმცა, აღსანიშნია, რომ ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის „აფზალ ალ თავარიხი“ ზუსტად ასეთივე ვრცელი (შესაძლოა, მეტადაც) აღმოჩნდა ამავე პერიოდის ირან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისთვის.⁶

---

⁶ ამ საკითხთან დაკავშირებით იხ.: ლეკვიშვილი, თ. „ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის ... 2022, გვ. 102-115.

„რადგანაც უბედური თეიმურაზი, როგორც აღწერილი იყო, ბაში-აჩუკში (იმერეთი) გაიქცა, სამყაროს ხელმწიფემ საქართველოს მმართველობა და მფლობელობა უწყალობა აღექსანდრეს ძის, გიორგი-მირზას, შვილს ისა-ხან-მირზას, თეიმურაზის ბიძაშვილს, რომელიც ბავშვობაში უკეთილშობილეს კარზე იყო მოყვანილი, შაჰმა გამოზარდა და ისლამის მიღებით იქნა ამაღლებული. ვექილად დაუდ-ბეგი,⁷ ქართველი დიდებული აზნაური დაუნიშნეს, ქართველების წესისა და რიგის თანახმად იმ სამეფოს მბრძანებლობის ტახტზე დასვეს და ოქრო გადააყარეს თავზე. ყოილბაშთა ამირებმა და დიდებულებმაც, მისი უავგუსტოესობის მითითების თანახმად, ქართველებთან ერთად ოქროსა და ვერცხლის ფული ოქროს თასებით და ვერცხლის თახხებით გადააფრქვიეს [მას თავზე]. ქართველი დიდებულები და წარჩინებულები, იმათ გარდა, ვინც თეიმურაზის ხლება ირჩია, ისა-ხანთან შემოიკრიბნენ და მორჩილება განუცხადეს“ – წერს მუნში (ფუთუურიძე, 1969: 84-85).

ისა ხანის კახეთში დანიშვნის შესახებ უფრო მეტს ვიგებთ ფაზლი ბეგ ხუზანის თხზულებიდან: „ბრძანების თანახმად, ქართველმა მეფეებმა ისა მირზა მეფურ ხალიჩაზე დასვეს და თავზე ოქრო გადააყარეს. მისმა უდიდებულესობამ გაითვალისწინა რა ქართველთა წესი, ([რომლის მიხედვითაც] დასვამენ რა დავითის მოდგმის ხალიჩაზე თავიანთ მეფეებს, ყველა ფედავი⁸ და აზნაური, ოქროს მირთმევის შემდეგ, ფიალა ღვინოს შესვამს თავიანთი მეფის ხელიდან, იმავე ფიალითვე შეჰფიცავენ [მას] ერთგულებას), ამგვარად, ქართველმა აზნაურებმა, იქნებოდა ეს მუსლიმი თუ ურჯულო, ისა ხანს ერთგულება შეჰფიცეს“.

ფაზლი, განსხვავებით მუნშისგან, დაწვრილებით მოგვითხრობს ამ წვეულების შესახებ: „დიდებული წვეულება გაიმართა იმ დღეს. ისა ხანი თავისი წინაპრების ტახტზე დაჯდა. მისმა

---

⁷ იგივე დავით ჯანდიერი, ასლანიშვილი.

⁸ ერთგული, თავდადებული, მსხვერპლი.

უდიდებულესობამ ჩამოატანინა 35 ზერა'ი⁹ სიგრძისა და 24 ზერა'ი სიგანის ოქროს ძაფით მოქარგული, ქერმანში მოთელილი თეთრი თექის კარავი, ერთი ხალიჩა, თექის მოსასხამი [ეს ყოველივე] ქერმანელი ოსტატების, ხალიჩის მქსოველი მირზა ალისა და ნაზდის მთელავი მოჰამად ჰოსეინის ნახელავი იყო. კარვის ბოძები აბანოზის ხისგან გამოეთალათ, ხოლო ოქროს ჯაჭვები ისე დაემზადებინათ, რომ გადაადგილებისას დაშლა-აწყობა არ გამწელებოდათ. კარავს თორმეტი წყვილი კარ-ფანჯარა ისე დაუყენეს, რომ ყველა მხარეს გადიოდა და სხვა დანარჩენ მისთვის საკადრის კარვებთან ერთად [მისმა უდიდებულესობამ] აჩუქა რა ისა ხანს, ბრძანა, რომ ის სამეფო ალაგას მხარეს გაეშალათ. [ისა ხანი] მისი უდიდებულესობისგან გამარჯვების მომტანი კარვისკენ წავიდა რა, ყიზილბაშმა სულთნებმა და გამარჯვების მომტანმა ლაშქარმა მიულოცა მას. მისმა უდიდებულესობამ კახეთს 1000 თუმანი მისცა. ასევე, მაჰდი ყული ბეგ ახურბაშიმ¹⁰ აჩუქა [ისა-ხანს] მურასა (მოოჭვილი) ლაგამ-უნაგირიანი ერაყული ცხენი.

ხსენებული ხანი სამი დღის განმავლობაში ემშვიდობებოდა მეგობრებს. დაწერა რა ჰოქმები კახეთისთვის, ისა ხანს ქართველ დიდებულთა ორბიტა დაუდ ბეგი (იგივე დავით ასლანიშვილი, რომელიც ზემოთ უკვე ვახსენეთ) დაუნიშნეს ვეკილად და [ამ უკანასკნელს] წყალობა აჩვენეს.

გარდა იმისა, რომ ამ კონკრეტულ მონაკვეთში მოტანილია ის დეტალები, რომლებსაც არ ვაწყდებით არცერთ სხვა წყაროში, ზუსტად ამავე დეტალებით (პატივისცემის გამოხატვა, ძღვენის მირთმევა, იმაზე მეტი, ვიდრე უბრალოდ ფორმალობა და ტრადიციია თუ სხვ.), აისახება შაჰ-აბასისა და ისა ხანის ურთიერთობაც. აქვე, ნათლად ჩანს სეფიანთა კარის დამოკიდებულება დავით ჯანდიერის, ანუ „ქართველ დიდებულთა ორბიტის“ მიმართ.

---

⁹ სიგრძის საზომი ერთეული, რომელიც 104 სმ-ს ტოლია. ამ ერთეულს, უფრო მეტად ფარჩეულით მოვაჭრეები იყენებდნენ.

¹⁰ საჯინიზოს უფროსი.

ყურადსაღებია, რომ ფაზლის თხზულების მიხედვით, შაჰი ხანს კახელი კორუმპირებული დიდებულების დასჯას სთხოვს (Fazli Khuzani Isfahani, 2015: 647), რაც, ჩვენი აზრით, იმითაც აიხსნება, რომ, როგორც უკვე ზემოთ ვახსენეთ, ისა ხანს მოსახლეობის კეთილგანწყობის მოპოვება სურდა. ისქანდერ მუნში წერს, რომ ხელმწიფის შიში და მორიდება ქართველების ქონებას იცავდა, „არც ერთ კაცს გლეხის კალოდან ბზის ერთი ნამცეცის აღებაც კი არ შეეძლო“, ხოლო როდესაც „რამდენიმე უგუნურმა და ბედოვლათმა კაცმა“ ქართველების დაცარიელებული სახლების მარცვა დაიწყო, მუცლები დაუფატრეს მათ (ფუთურიძე, 1969:85). ანალოგიურ ინფორმაციას ვკითხულობთ „ფუთუჰათ-ე გითისეთანში“ (Ahmadi, Fesharaki, 2021:516), თუმცა, ამგვარი დავალების შესახებ (გასწორებოდა ისა-ხანი კორუმპირებულებს), განსხვავებით ფაზლისგან, სხვა ისტორიკოსები არ გვაწვდიან.

მუნშის მიხედვით, კახეთში რაღაც ჯგუფი უკანასკნელ დრომდე არ დაჰმორჩილებია ისა-ხანს (ფუთურიძე, 1969:86). ასევე, ერწოსა და თიანეთის დიდებულებმა „ჯიუტობა გასწიეს, არ მიუვიდნენ ისა-ხანს და არ დაემორჩილნენ ისლამის ლაშქარს“, რის გამოც შაჰმა მათი დარბევის განკარგულება გასცა (ფუთურიძე, 1969:87-88). მუნშის გადმოცემით, რადგან ისა-ხანი „ისლამის [მიღებით] გაკეთილშობილებული იყო, ნაკლებად სცემდა პატივს ჯვარსა და ბერებს“, და ქართველები მასზე განაწყენებულები ყოფილან რჯულის შეცვლის გამო, ისა-ხანს შეშინებია მათი, შაჰის ამაღლის აქ არყოფნის დროს არ მომკლანო, გამგებლობა მიატოვა და არდებილში წავიდა. შემდეგ კი პატიება სთხოვა შაჰს, რომელმაც შეუწდო მას და „მოწყალებით მიიღო უკეთილშობილეს ამაღაში“ (ფუთურიძე, 1969:92).

ფაზლი ხუზანის ისა ხანისადმი კახელების დაუმორჩილებლობის საკითხი მეტად ვრცლად აქვს გადმოცემული. ფაზლიც, ისევე, როგორც მუნში, წერს, რომ კახელებს არ მიაჩნდათ სწორად მუსლიმის მმართველობა და არ აპირებდნენ დამორჩილებოდნენ მუსლიმ ისა ხანს, რადგანაც ეს მათ ადათ-წესებს არ ექვემდებარებოდა, მაგრამ ყურადსაღებია, რომ ფაზლი ხაზს უსვამს, რომ

ამ საკითხთან დაკავშირებით, ყოველდღიურად მოდიოდა საჩივრის წერილები ისა-ხანზე და მის სულთნებზე“ (Fazli Khuzani Isfahani, 2015: 649) ამ ინფორმაციის მიხედვით, გარდა ტრადიციულად მუსლიმი მმართველის მიუღებლობისა, რაც, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, მუნშისთანაც ხაზგასმულია, და, ამგვარ მაგალითებს ხშირად ვაწყდებით ირანულ, თუ არაირანულ წყაროებში, სხვა ანგარიშგასაწევ და ადგილობრივი მოსახლეობის შემზღუდავ ფაქტორებთანაც გვაქვს საქმე: კახელი მოსახლეობა, როგორც ჩანს ასაჩივრებს კონკრეტულ მიუღებელ ქმედებებს ისა-ხანისა და მისი დაახლოებული პირებისა.

ჩვენ მიერ გამოთქმულ ვარაუდს, შესაძლოა, ამყარებდეს ფაზლი ხუზანის ეს ინფორმაცია: „მისმა უდიდებულესობამ იცოდა, რომ თუკი ყიზილბაშები ისა ხანს უერთგულებენ, მაშინ მოსახლეობაც დაემორჩილებოდა ამ უკანასკნელს. [ამიტომაც] დარწმუნებულები უნდა ყოფილიყვნენ ყველაფერში, რათა ღმერთი არ გაწყრომოდა და ბიძამისი კონსტანტინე ხანივით, მის საქციელს არეულობა არ გამოეწვია“ (Fazli Khuzani Isfahani, 2015: 649). კონსტანტინე ხანს კი, ფაზლის თხზულების მიხედვით, ნამდვილად ჰქონდა მოსახლეობის შევიწროვების მცდელობა.¹¹ ფაზლი წერს, რომ ისა-ხანს არ სურდა ამ საქმეში ყიზილბაშების ჩარევა და თქვა, რომ თავად დაიმორჩილებდა თავის ხალხს თბილი მოპყრობითა და სითბოთი „და რა ურჩობაც არ უნდა გამოეჩინა იმ მხარის ხალხს, მათ მიმართ მოთმინებას და სიფრთხილეს გამოიჩენდა რა, ყველაფერს ქვეყნის სასიკეთოდ გააკეთებდა“ (Fazli Khuzani Isfahani, 2015:650). ამ პასაჟის მიხედვით ისა ხანის „შეცდომების“ ერთგვარ აღიარებას ვხედავთ.

შეცდომებზე ხაზგასმასა და ამასთან ერთად შაჰისგან ისა-ხანის ერთგვარ შეწყნარებას ვაწყდებით ასევე „აფხალ ალ თავარიხის“ მომდევნო თავშიც: „ისა ხანს აუჯანყდნენ და ტყეებში დაიმაღლნენ. და რადგანაც ეს უკანასკნელი მათ ვერ უმკლავდებოდა, იძულებული გახდა, დიდებული სასახლის ზღურბლზე მთხვევისთვის განჯაში წასულიყო, და იქ ეპოვნა თავშესაფარი. მიუხე-

¹¹ იხ.: ლეკვეიშვილი, თ. „ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის ... 2022, გვ.109.

დავად იმისა, რომ მისმა უდიდებულესობამ მას თავის სამფლობელოში დაბრუნება უბრძანა, მან უპასუხა: „თუკი უბრძანებთ და ყიზილბაშებს გამომაცილებთ, მაშინ კიდევ შესაძლოა, ამ სამფლობელოს შენარჩუნება. წინააღმდეგ შემთხვევაში კი, აქ, თქვენს მსახურებაში დავრჩები!“ (Fazli Khuzani Isfahani, 2015: 659) ყურადსაღებია ასევე ის ფაქტი, რომ როდესაც ისა-ხანი რამდენიმე დიდებულ ნათესავს მოკლავს, მის უდიდებულესობას არ მოეწონება მისი ამგვარი საქციელი, „თუმცა რისხვას არ დაანახვებს მას“ (Fazli Khuzani Isfahani, 2015: 659).

ისქანდერ მუნშის მიხედვით, შაჰს არ დაუნიშნავს კახეთში სრულუფლებიანი მმართველი. მან თქვა, რომ თუ თეიმურაზი „თავისი დანაშაულის მტკვრს გულწრფელი და ერთგული სამსახურის სუფთა წყლით ჩამოიბანს“, კახეთი კვლავ მას გადაეცემა (ფუთურიძე, 1969:92). ფაზლი კი ხაზს უსვამს იმასაც, რომ „თუმცა კახელები მმართველის გარეშე დარჩნენ, მის უდიდებულესობას იქ ყიზილბაში დიდებული არ დაუნიშნავს“ (Fazli Khuzani Isfahani, 2015: 659).

დასკვნა

დასკვნის სახით ვიტყვით, რომ ფაზლი ბეგ ხუზანის |აფზალ ალ თავარიხის“ მიხედვით, რომელიც ბევრად მეტ ინფორმაციას შეიცავს ისა-ხანისა და შაჰ-აბასის ურთიერთობის შესახებ, ვიდრე სხვა ამავე პერიოდის წყაროები, გამოიკვეთა შემდეგი ფაქტორები:

- ისა-ხანის მიერ კახეთში გატარებული პოლიტიკის (იქნება ეს არასწორი ნაბიჯები თუ მათი გამოსწორების მცდელობა) ელემენტები;
- შაჰ-აბასისა და ისა-ხანის ახლო დამოკიდებულება;
- შაჰის გულისხმიერება ქართველი უფლისწულისადმი და გარკვეულ შემთხვევებში (პოლიტიკურ გათვლებს მიღმა) შემწყნარებლური ნაბიჯების გადადგმაც ისა-ხანისადმი.

ყოველივე ზემოთქმული, ალბათ, კარგად თავსდება აღმოსავლეთ საქართველოს მიმართ შაჰ აბასის პოლიტიკის ჩარჩოებში – ადგილობრივი ფეოდალური ელიტის ლოიალური წარმ-

ომადგენლების საშუალებით რეგიონში ირანის პოზიციების გამყარება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბერძენიშვილი, ნ. (1967). *რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი IV*, თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.

კაკაბაძე, ს. (1926). *ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია*, თბილისი. ლეკვეიშვილი, თ. (2022). *ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის ცნობები აღმოსავლეთ საქართველოსა და ირანის ურთიერთობების შესახებ (მე-17 საუკუნის დასაწყისი)*, ახალი მასალები საქართველოს შესახებ ირანის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში. თბილისი: გამომცემლობა „ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი“.

ფუთურიძე, ვ. (1969). *ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ*; თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.

ჯამბურია, გ. (1973). *ირან-ოსმალეთის ომი და ქართლ-კახეთის სამეფოები*, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი IV, თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.

Fazli Beg Khuzani Isfahani. (2015). *A chronicle of the reign of Shah 'Abbas*, Edited by Kioumars Ghereghlou. With an introduction by Kioumars Ghereghlou and Charles Melville. „Gibb Memorial Trust“.

Nozhat Ahmadi (Sarraf); Mohsen Mohammadi Fesharaki. (2021). *A Versified History of Shah Abbas the Great [Futuhāt-i Gītisūtān]. [Conquests of the Conqueror of the World] 12th/18th century*. Attributed to Sayyid Aḥmad Ḥusaynī Khalīfah. Edited with an introduction by: Nozhat Ahmadi (Sarraf) Mohsen Mohammadi Fesharaki. Uppsala Universitet.

Смирнова, Л.П. (2000). *Хроника воскрешения царей*, Малик Шах-Хусайн Систани. Перевод с Персидского, предисловие, ком-

ენტარიი и указатели, Смирновой. Москва: "Восточная дит-
ература"РАН.

References:

- Berdzenishvili, N. (1967). Ruset-Sakaetvelos Urtiertobis Istoriidan *XVI-XVII Saukuneta Mijnaze, Sakartvelos Istoriis Sakitxebi, Tsigni IV*, Tbilisi: gamomtsemloba „Metsniereba“.
- Kakabadze, S.(1926). *Farsadan Gorgijanidzis Istoria*, Tbilisi.
- Lekveishvili, T. (2022). Fazli Beg Khuzani Esfahanis Tsnobebin Aghm osavlet Sakartvelosa da Iranis Urtiertobebis Shesakheb (*me-17 saukunis dasatsqisi*), Akhali Masalebi Sakartvelos Shesakheb Iranis Arkivebsa da Bibliotekebshi. Tbilisi: Gamomtsemloba „Ilias Sakhelmtsifo Universiteti“.
- Futuridze, V. (1969). Iskander Munshis Tsnobebi Sakartvelos Shesakheb. Tbilisi: Gamomtsemloba „Metsniereba“.
- Jamburia, G. (1973). Iran-Osmaletis Omi da Kartl-Kakhetis Samefoebi, Sakartvelos Istoriis Narkvevebi, Tomi IV, Tbilisi: Gamomtsemloba „Sabchota Sakartvelo“.
- Fazli Beg Khuzani Isfahani. (2015). *A chronicle of the reign of Shah Abbas*, Edited by Kioumars Ghereghlou. With an introduction by Kioumars Ghereghlou and Charles Melville. „Gibb Memorial Trust“.
- Nozhat Ahmadi (Sarraf); Mohsen Mohammadi Fesharaki. (2021). *A Versified History of Shah Abbas the Great [Futuh-at-I Gitisutan]. [Conquests of the Conqueror of the World] 12th/18th century*. Attributed to Sayyid Ahmad Husaynī Khalifah. Edited with an introduction by: Nozhat Ahmadi (Sarraf) Mohsen Mohammadi Fesharaki. Uppsala Universitet.
- Smirnova, L. P. (2000). Hronika Voskresheniya *Carej, Malik Shah-Husajn Sistani*. Perebod s Persidskogo, Predislovie, Komentarij I Ukazateli, Smirnovoj. Moskva: Москва: "Vostochnaya Literatura" RAN.

ისტორია, პოლიტიკა, წყაროთმცოდნეობა
HISTORY, POLITICS, PRIMARY SOURCE STUDIES

**New information about Iran-Georgia relations at the beginning of the
17th century According to the Iranian author, Fazli Beg Khuzani
Isfahani's Afzal al-Tawarikh:- Isa Khan Mirza and Shah-Abbas I¹²**

Tamar Lekveishvili

Ph.D. (History)

Researcher at Ilia State University, G.

Tsereteli Institute of Oriental Studies

Georgia, 0162, Tbilisi, G. Tsereteli St.#3;

+9955593301313. tamar.lekveishvili@iliauni.edu.ge

<https://orcid.org/0009-0006-6931-7008>

Abstract

The historical work of the 17th-century Iranian historian Fazli Beg Khuzani Esfahani, "Afzal al-Tawarikh" (The Beautiful History), focuses on the reign of Shah Abbas I (1587-1629). This text represents the third part of Fazli's long-lost chronicle, which was later published in an academic edition in 2015. The "Afzal al-Tawarikh" provides a detailed account of 17th-century Iran-Georgia relations, offering significant insights into this complex dynamic. As an important source, "Afzal al-Tawarikh" contributes not only to the study of the Safavid

---

¹² The research is supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG) [YS-22-209] "Fazli Beg Khuzani Esfahani's "A chronicle of the reign of Shah Abbas" – a new source for studying the history of Georgia and Georgian-Iranian relations in the first half of the 17th century".

era in Iran (1501-1722) but also to the broader historical understanding of Georgia and the Caucasus region. He appears as the author of many unknown and noteworthy information about Georgians. The above-mentioned work depicts certain vicissitudes of the history of Georgia in the XVI-XVII centuries in a completely new way.

Fazli Beg Khuzani Esfahani, the author of the chronicles of Shah Abbas, served as vizier to Peikar Khan, the ruler of Kakheti, during the Qizilbash period (1616–1625). As an eyewitness to many significant events involving Safavid Iran and Georgia, his firsthand accounts provide invaluable insight into the political, social, and military interactions of that era.

This article examines previously unknown episodes in the history of Georgia: Interactions between Shah Abbas I and Prince Isa Khan Mirza (grandson of Aleksandre of Kakheti (1574-1605 and the son of Giorgi)) who was a converted Muslim brought up in Iran.

Keywords: Isa Khan; Shah Abbas; Fazli Beg Khuzani Esfahani; Iran-Georgian relations.

Introduction

The Transcaucasian region served as the primary battleground for the prolonged conflict between Iran and the Ottoman Empire, which had been ongoing since the early 16th century. The specific phase of hostilities commencing in 1603 and concluding in 1639 was marked by Shah Abbas's strategic objective to reclaim territories ceded in the 1590 treaty of piece and to drive Ottoman forces out of Eastern Transcaucasia.

In the political agenda of Safavid Iran, particularly under the reign of Shah Abbas I (1587–1629), the matter of Eastern Georgia held significant strategic importance. At the edge of the 16th and the 17th century, Shah Abbas encountered a new and formidable rival in Georgia-namely, Russia, which had already extended a protective hand over Kakheti (Jamburia, 1973: 246).

Georgian nobility looked to Russia for assistance in resisting incursions by Iran and the Ottoman Empire. Consequently, Iran sought not only to counter the Ottoman presence but also to check Russian influence in the region. Thus, the resolution of the "Gurjistan issue"-namely, the complete conquest of Eastern Georgia-emerged as a primary objective for Shah Abbas in the newly initiated conflict (Berdzenishvili, 1967: 111–113).

This period represents one of the most challenging phases in Georgian history from political, economic, and social perspectives. Georgia was divided into separate kingdoms and principalities, Kings and nobles were constantly fighting each other. During this period, the political relations between Iran and Georgia have been documented and analyzed both in Georgian and Iranian, as well as other foreign sources (campaigns of Shah Abbas in Eastern Georgia, relations with Georgian kings, forcible emigration of Georgians to Iran, etc).

This Historical source is Fazli Beg Khuzani Isfahani's Afzal al Tavarikh (A Beautiful History) about the reign of Shah 'Abbas (1587-1629) – the third part of Fazli's chronicle, considered as lost for a prolonged period.]¹³

Afzal-al Tavarikh is an important source for studying not only the period of Safavid Iran (1501-1722) but also studying the history of Georgia and Caucasus, in general. The above-mentioned chronicle depicts certain vicissitudes of the history of the 16th- 17th centuries' Georgia in a completely new way. The chronicle introduces hitherto unknown facts for the history of Georgia. It also includes passages which informatively fill in already well-known events and presents them with different angle (Lekveishvili, 2022:103).

We have already had the opportunity to present to the scientific community certain episodes of this work and their analysis. In "Afzal

---

¹³ The source was found in Cambridge, at the Christ's college library by British Iranologist Prof. Charles Melville, at the end of the 20th century. An academic text of the work was published in 2015- "A chronicle of the reign of Shah Abbas"; Fazli Beg Khuzani Isfahani, Edited by Kioumars Ghereghlou. With an introduction by Kioumars Ghereghlou and Charles Melville. Gibb Memorial Trust, 2015.

al Tavarikh" the important political role of the representatives of the Georgian royal families both in Georgia and at the court of the Safavids is clearly defined.¹⁴

This article examines previously unknown episodes in the history of Georgia: Interactions between Shah Abbas I and Prince Isa Khan Mirza (grandson of Aleksandre of Kakheti (1574-1605) and the son of Giorgi) who was a converted Muslim brought up in Iran.

Method

This article employs the comparative method of historical research, which involves identifying cause-and-effect relationships, presenting and analysing key features of historical processes, and comparing data from primary and secondary sources to formulate comprehensive conclusions.

Discussion

It is known from the history of Georgia that in 1606, Shah Teimuraz I (King of Kakheti-1606-1648; King of Kartli-Kakheti-1625-1632) was approved as the king of Kakheti, while Luarsab II (reigned 1606–1615) was confirmed as king in Kartli. Despite the establishment of Christian monarchs in Kartli-Kakheti and the expulsion of Ottoman forces from the fortresses of Kartli, both Kartli and Kakheti continued to function as vassal states under Iranian suzerainty. "The Shah remained dissatisfied with the vassal stance of the kingdoms of Kartli-Kakheti, viewing their "loyalty" with considerable scepticism, particularly in the case of Teimuraz" (Jamburia, 1973: 262).

Teimuraz repeatedly demonstrated distrust and "disobedience" toward Shah Abbas, signalling a rejection of vassal allegiance to the Shah of Iran. For instance, Iskander Munshi recounts that Teimuraz and Luarsab, who were expected to accompany Shah Abbas to Mazandaran for a hunting expedition, failed to appear as instructed. "Each

---

¹⁴ Lekveishvili, T. "Information in the Fazli Beg Khuzani's work about Georgia during the Rule of Shah Abbas I"; New materials about Georgia in the archives and libraries of Iran. Iliia state university, 2022, 102-115.

of them deferred their departure, attributing it to the other's delay, thereby postponing their attendance for a later time" (Puturidze, 1969: 80).

In 1613, Shah-Abbas moved towards Georgia, and in the spring of 1614, he invaded Kakheti. Teimuraz was compelled to send his mother, Queen Ketevan, along with his children, as hostages to the Shah. This was followed by a skirmish near Jalet, in which the Georgian forces ultimately retreated. Even Kartli was unable to mount a successful resistance, compelling Teimuraz and Luarsab to seek refuge (Jamburia, 1973:264-265).

During this period, Shah Abbas appointed Isa (Isa-Khan), a nobleman who had been raised in Iran and converted to Islam, as the ruler of Kakheti. "And Shah Abbas gave Kakheti to Nodar Jorjadze and Davit Aslanishvili. Kartli was without a ruler" (Kaukhchishvili, 1959: 400). "Kakheti was given to the grandson of Aleksandre, Iase, and Davit Aslanishvili was appointed as a Vakil";¹⁵ "The Kakhetians also brought Teimuraz, and Isa khan was kicked out" (Kakabadze, 1925:23).

Malik Shah-Husein Sistin writes briefly on the same issue: "Alexander's grandson, Teimurazi's cousin, was appointed as the ruler of Kakheti, which was followed by an indescribable celebration" (Смирнова, 2000: 393). In his work, Seyyed Ahmad Husain Khalifa briefly refers to the transfer of rule over Kakheti to Isa Khan, with Davud (Davit Aslanishvili) serving as his Vakil (Ahmadi, Fesharaki, 2021: 516).

In contrast to the previously mentioned sources, Iskander Beg Munshi provides a detailed account of Isa Khan's ascension to the throne of Kakheti in his work "Tarikh-e Alam-Ara-ye Abbasi", which is regarded as the most comprehensive chronicle of Iran-Georgia relations during this period. It is noteworthy, however, that Fazli Beg Khuzani Isfahani's "Afzal al-Tavarikh" proves to be equally extensive,

---

¹⁵ A responsible high official, trusted by the king.

if not more so, in documenting Iran-Georgia relations of the same period.¹⁶

"Following the retreat of the unfortunate Teimuraz to Bashi-Achuk (Imereti), the Ruler of the Universe granted the governance and dominion of Georgia to Isa-Khan Mirza, son of Giorgi-Mirza, grandson of Alexander, and cousin to Teimuraz. As a child, Isa Khan was brought to the court of the esteemed Shah, where he was raised under the Shah's guidance and converted to Islam. Daud-Beg,¹⁷ a Georgian nobleman, was appointed as Isa Khan's Vakil. In accordance with Georgian custom and protocol, Isa Khan was installed on the throne as ruler of the kingdom, with ceremonial gold coins scattered over his head. By his Majesty's directive, Kizilbash dignitaries, along with Georgian nobles, showered Isa Khan with gold and silver coins, using golden cups in this ceremonial act. Georgian dignitaries, except those loyal to Teimuraz, gathered with Isa-Khan and pledged their allegiance to him" - writes Munshi (Puturidze, 1969: 84-85).

Further insights into Isa Khan's appointment to Kakheti are provided in the writings of Fazli Beg Khuzani: "Following the decree, the Georgian kings seated Isa Mirza upon the royal carpet and scattered gold over his head. His Majesty took the Georgian custom into account, whereby their kings are seated upon the carpet of the House of David, and all nobles and dignitaries present bestow gold upon the newly anointed king. Following this, they partake in a ceremonial cup of wine, offered from the king's hand. Using this same cup, they pledged their loyalty to the ruler; accordingly, Georgian nobles, both Muslim and non-Muslim, swore allegiance to Isa Khan" (Fazli Khuzani Isfahani, 2015:646).

In contrast to Munshi, Fazli provides a detailed account of this feast: "A grand celebration took place on that day. Isa Khan was seated upon the throne of his ancestors. His Majesty ordered the preparation

---

¹⁶ See: Lekveishvili, T. Fazli Beg Khuzani ... 2022, 102-1155.

¹⁷ Same Davit Jandieri, Aslanishvili.

of a tent made of white felt, measuring 35 zerai¹⁸ in length and 24 zerai in width, intricately embroidered with gold thread and woven in Kerman. One carpet and a felt cloak, along with these items, were the exquisite handiwork of Kerman artisans, specifically the carpet weaver Mirza Ali and the master of felt crafting, Mohammad Hossein. The tent poles were crafted from Ebony (*ebenus*) wood, while the gold chains were designed in such a manner as to allow for easy disassembly and reassembly during transport. Twelve pairs of doors and windows were placed in the tent so that it opened on all sides, and together with the rest of the tents for him [his Majesty] gifted to Isa Khan, ordered it to be pitched on the royal side. Isa Khan proceeded from His Majesty's presence to the tent of victory. The Kizilbash sultans and the victorious army extended their congratulations to him. His Majesty granted 1,000 tomans to Kakheti. Additionally, Equerry Mahdi Quli Beg presented Isa Khan an Iraqi horse with adorned bridle and saddle. The aforementioned Khan bid farewell to his companions for three days. He issued decrees for Kakheti, appointing Daud Beg (the same Davit Aslanishvili mentioned earlier) as Isa Khan's Vakil, and the latter was granted mercy (Fazli Khuzani Isfahani, 2015:646-47).

In addition to providing details not found in any other sources, with exacting specifics such as the expressions of respect, the exchange of gifts, and the acknowledgment of more than mere formalities and traditions, this passage also reflects the nuanced relationship between Shah Abbas and Isa Khan. Here, the attitude of the Safavid dynasty toward Davit Jandieri, as well as the "orbit of the Georgian dignitaries," becomes clearly evident.

It is noteworthy that, according to Fazli's chronicle, the Shah instructs the Khan to punish the corrupt nobles of Kakheti (Fazli Khuzani Isfahani, 2015: 647). In our view, this can be explained by Isa Khan's desire to gain the favor of the local population, as previously discussed. Iskander Munshi writes that the fear and vigilance of the ruler safeguarded the property of the Georgians, stating that "not a

---

¹⁸ Unit of length which equals to 104 cm. This unit was mostly used by cloth merchants.

single man could take even a piece of boxwood from a peasant. And when "a few foolish and ill-fated men" began looting the empty houses of Georgians, they have punished them, and "they cut their bellies" (Puturidze, 1969: 85).

We find similar information in "Futuh-at-e Gitisetan" (Ahmadi, Fesharaki, 2021: 516), yet, unlike Fazli Khuzani, other historians do not mention such a specific task, namely that Isa Khan took measures to correct the corrupt nobles of Kakheti. According to Munshi, there was a group in Kakheti that had not submitted to Isa Khan until recently (Puturidze, 1969: 86). Additionally, the nobles of Ertso and Tianeti "showed stubbornness, did not come to Isa-Khan, and did not submit to the army of Islam," which led the Shah to issue an order for their dispersal (Puturidze, 1969: 87-88). According to Munshi, Isa Khan, having been "ennobled by [accepting] Islam," displayed little respect for the Christian cross and the clergy. Georgians were upset with him because of his conversion. Isa Khan, fearing that he might be killed in the absence of Shah Abbas' forces, fled the governorship and sought refuge in Ardebil. Subsequently, Isa Khan sought forgiveness from Shah Abbas, who moved by compassion, granted him mercy and received him with favor in the most esteemed inner circle (Puturidze, 1969:92).

Fazli Khuzani provides a comprehensive account of the disobedience of the Kakhetians to Isa Khan. Similar to Munshi, Fazli notes that the Kakhetians resisted being governed by a Muslim ruler, as they believed it was contrary to their customs. Consequently, they were unwilling to submit to Isa Khan, whose Muslim identity conflicted with their traditional practices. It is worth noting that Fazli emphasizes that on this matter, letters of complaint against Isa Khan and his sultans were received daily (Fazli Khuzani Isfahani, 2015: 649).

According to this information, in addition to the unacceptability of a traditionally Muslim ruler, which, as we have already mentioned above, is also emphasized with Munshi, and we often encounter such examples in Iranian and non-Iranian sources, we are also dealing with

other factors limiting local approach: The population of Kakheti appears to have expressed grievances regarding specific actions of Isa Khan and his close associates.

Our assumption is can be further supported by the information provided by Fazli Khuzani: "His Majesty knew that if the Qizilbash obeyed Isa Khan, then the population would also obey the latter. Therefore, it was essential for them to maintain confidence in all matters, ensuring that "God would not be angered", and that, like his uncle Constantine Khan, Isa Khan's actions would not lead to disorder and upheaval (Fazli Khuzani Isfahani, 2015:649). Konstantin Khan, according to Fazli's writings, really tried to harass the population.¹⁹ Fazli notes that Isa Khan preferred not to have the Qizilbash intervene in the matter, asserting that he would personally bring his people into submission through kind and conciliatory treatment. Despite the disobedience of the local population, Isa Khan exhibited patience and caution, demonstrating a willingness to take all necessary actions for the welfare of the country (Fazli Khuzani Isfahani, 2015:649).

This passage reflects a recognition of Isa Khan's mistakes. In the subsequent chapter of "Afzal al-Tawarikh", we observe a continued emphasis on Isa Khan's mistakes, coupled with a certain degree of tolerance extended to him by the Shah. They rebelled against Isa Khan and hid in the forests. And since the latter could not cope with them, he was forced to go to Ganja to kiss the threshold of the magnificent palace, and there he found refuge. Although His Majesty ordered him to return to his domain, he replied: "If you order and make Kizilbash follow me, then retaining control over this domain may still be possible. Otherwise, I shall remain here, devoted to your service (Fazli Khuzani Isfahani, 2015: 659). Notably, when Isa Khan killed several noble relatives, the Shah disapproved of his actions; however, he refrained from openly expressing his anger (Fazli Khuzani Isfahani, 2015: 659). Iskander Munshi records that the Shah refrained from appointing a fully legitimate ruler in Kakheti, stating that if Teimuraz

---

¹⁹ See: Lekveishvili, T. Fazli Beg Khuzani... 2022. 109.

"cleanses the stain of his transgressions with the pure waters of loyal and devoted service," he would be reinstated as ruler of Kakheti (Puturidze, 1969: 92). Fazli Khuzani Isfahani highlights that "although the Kakhetian people were left without a ruler, His Majesty refrained from appointing a dignitary from the Qizilbash" (Fazli Khuzani Isfahani, 2015: 659).

Conclusion

In conclusion, it can be stated that Fazli Beg Khuzani's "Afzal al-Tavarikh", which provides considerably more detailed information on the relationship between Isa Khan and Shah Abbas than other contemporary sources, emphasizes the following factors:

- Elements of the policy carried out by Isa Khan in Kakheti (be it wrong steps or an attempt to correct them);
- close relationship between Shah Abbas and Isa Khan;
- The Shah's kindness towards the Georgian prince and in certain cases (beyond political calculations) taking tolerant steps towards Isa Khan.

All of the above probably fits well within the framework of Shah Abbas's policy towards Eastern Georgia - strengthening Iran's position in the region through loyal representatives of the local feudal elite.

References:

- Berdzenishvili, N. (1967). *Ruset-sakartvelos urtiertobis istoriidan XVI-XVII saukuneta mijnaze* (From the history of Russian-Georgian relations at the turn of the XVI-XVII centuries). Issues of Georgian History, IV. Tbilisi: "Metsniereba".
- Kakabadze, S. (1926). *Parsadan Gorgijanidzis istoria* (History of Farsadan Gorgijanidze). Tbilisi.
- Lekveishvili, T. (2022). *Pazli beg khuzani esfahanis tsnobebi sakartvelos shesakheb* (Information in the Fazli Beg Khuzani's work about Georgia during the Rule of Shah Abbas I). New materials

- about Georgia in the archives and libraries of Iran. Tbilisi: Ilia state university.
- Puturidze, V. (1969). *Iskander munshis tsnobebi sakartvelos shesakheb* (References by Iskander Beg Munshi about Georgia). Tbilisi: "Metsniereba".
- Jamburia, G. (1973). *Iran-Osmaletis omi da Kartl-kaxetis samepoebi* (Iran-Ottoman war and kingdoms of Kartl and Kakheti). Essays on the history of Georgia V. Tbilisi: "Sabchota sakartvelo"
- Fazli Beg Khuzani Isfahani. (2015). *A chronicle of the reign of Shah 'Abbas*, Edited by Kioumars Ghereghlou. With an introduction by Kioumars Ghereghlou and Charles Melville. „Gibb Memorial Trust“.
- Nozhat Ahmadi (Sarraf); Mohsen Mohammadi Fesharaki. (2021). *A Versified History of Shah Abbas the Great [Futuhāt-I Gītisūtān]. [Conquests of the Conqueror of the World] 12th/18th century.* Attributed to Sayyid Aḥmad Ḥusaynī Khalīfah. Edited with an introduction by: Nozhat Ahmadi (Sarraf) Mohsen Mohammadi Fesharaki. Uppsala Universitet.
- Smirnova, L.P. (2000). Malik Shah-Khusain Sistani, Khronika voskresheniya tsarei. Moscow: "Vostochnaya Literatura".

აბდულჰამიდ II-ის მმართველობა 1876-1878 წლებში

საბა კალანდარიშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ისტორიკოსი, კულტურული
და სოციალური ანთროპოლოგიის მაგისტრანტი.
საქართველო, 0160. თბილისი, ბახტრიონის ქუჩა 8ა.
+995595070152. sabakalanda@gmail.com
ORCID: 0009-0003-1815-9810

აბსტრაქტი

ნაშრომში განხილულია ოსმალეთის იმპერიის რიგით 34-ე სულთანის, აბდულჰამიდ II-ის მმართველობის პირველი ორი წელი, რომელიც ცნობილია, როგორც „პირველი კონსტიტუციის ერა“. სულთან მურად V-ის ტახტიდან ჩამოგდებისა და მის მაგივრად თავისი ძმის ასვლით ოსმალეთის იმპერიაში იწყება აბსოლუტური მმართველობის ხანა, რომელმაც ახალი რეალობის წინაშე დააყენა, როგორც ევროპის დიდი სახელმწიფოები, ისე დასუსტებული ოსმალეთის იმპერია.

სტატიაში უცხოურ ლიტერატურაზე დაყრდნობით განხილულია 1876-1878 წლებში მომხდარი საკვანძო, მნიშვნელოვანი მოვლენები, როგორებიცაა: სულთან აბდულჰამიდ II-ის ტახტზე ასვლა, ბრძოლა ევროპული სახელმწიფოების წინააღმდეგ, სტამბოლის კონფერენცია, კონსტიტუციის მიღება, პარლამენტის ჩამოყალიბება-დათხოვნა, რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების

ომი, სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულება, ბერლინის კონგრესი და ჩირაანის ინციდენტი. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, ვეცადეთ, ამოგვეწურა ოსმალეთის იმპერიის ავტოკრატი მმართველის პირველი ორი წელიწადი, რომელმაც დიდი გავლენა იქონია არა მხოლოდ ევროპის დიდ სახელმწიფოთა პოლიტიკაზე, არამედ საქართველოზეც.

საკვანძო სიტყვები: ოსმალეთი; ოსმალეთი XIX საუკუნეში; აბდულჰამიდ II; ჰამიდიანი; სტამბოლის კონფერენცია; რუსეთ-ოსმალეთის ომი; ბრწყინვალე პორტა; სან-სტეფანო; ბერლინის კონგრესი.

შესავალი

XIX საუკუნის მეორე ნახევარი ოსმალეთის იმპერიისთვის მძიმე შიდა სოციალურ-პოლიტიკური ვითარებითა და საგარეო პრობლემებით ხასიათდება. 1839 წელს დაწყებული თანზიმათის რეფორმები სასურველ შედეგს ვერ აღწევდა და მოსახლეობის დიდ რაოდენობაში წინააღმდეგობას იწვევდა. რეფორმებს განსაკუთრებით აჭიანურებდა სულთნის ხელისუფლება და მუსლიმური სამღვდელოების კონსერვატიული ნაწილი. ამას ემატებოდა სამეფო კარის მფლანგველობა, სოფლის მეურნეობის ძველ, ჩამორჩენილ სისტემაზე ყოფნა, უცხოური კაპიტალის მონოპოლია და დაპყრობილი ტერიტორიების მოსახლეობის აჯანყებები. კრიზისმა 1875 წლიდან მოყოლებული მიაღწია ყველაზე კრიტიკულ დონეებს, იმპერია შევიდა იმ პერიოდში, რომელსაც თამამად შეიძლება ეწოდოს ქაოტური. სახელმწიფო ხაზინა მთლიანად დაინგრა, სახემწიფომ ვერ დაფარა სესხები, რომელიც პერიოდულად ყირიმის ომის შემდგომ იყო გაცემული. ამასთანავე, ევროპის დიდმა სახელმწიფოებმა წამოიწყეს დიდი შეტევა დიპლომატიურ ასპარეზზე. ყოველივე ამის გათვალისწინებით 1876 წელს, სტამბოლში გამოსვლები დაიწყო. 30 მაისს სულთან აბდულ აზიზი ტახტიდან ჩამოაგდეს და მის მაგივრად ტახტზე მურად V დასვეს, რომელიც მალევე მისმა მმამ, ოსმალეთის იმპერიის რიგით

34-ე სულთანმა, აბდულჰამიდ II-მ (1842-1919) შეცვალა, რითაც იწყება ავტოკრატიზმისა და აბსოლუტური მმართველობის ხანა ოსმალეთის იმპერიაში.

სულთან აბდულჰამიდ II-ის მმართველობის ხანა ქართულ ისტორიოგრაფიაში ნაკლებად შესწავლილია, არადა, მისი მმართველობის პერიოდში მსოფლიოს პოლიტიკურ რუკაზე მნიშვნელოვანი ცვლილებები ხდება. საინტერესოა მისი პოლიტიკის შედეგები საქართველოს ისტორიისთვისაც, ვინაიდან მისი მმართველობის პერიოდში 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომი დაიწყო. სან-სტეფანოს შეთანხმებითა და შედგომ ბერლინის კონგრესის მიხედვით რუსეთის იმპერიაში შემავალ ქართულ ტერიტორიებს ჩამოეჭრა ისტორიული საქართველოს მიწები, ბათუმი კი თავისუფალ სავაჭრო ქალაქად გამოცხადდა. გარდა ამისა, ამ ომის შემდეგ განსაკუთრებით დაჩქარდა და გაძლიერდა ქართველ მუსლიმთა მუჰაჯირობის პროცესი, რამაც, ფაქტობრივად, მოსახლეობისგან დაცალა აჭარა-ქობულეთის მხარე.

ჩვენთვის საინტერესოა 34-ე სულთანის გრძელი მმართველობის პირველი ორი წელი, რომელიც შიდა არეულობებითა და საგარეო ასპარეზზე პოლიტიკური დაპირისპირებებით ხასიათდება. უცხოენოვანი ლიტერატურის გამოყენებით ვეცადეთ ქრონოლოგიური განვითარების ჭრილში გამოგვეყო მნიშვნელოვანი მოვლენები, რომლებმაც ოსმალეთის იმპერიის საშინაო და საგარეო პოლიტიკაზე დიდი გავლენა იქონია. ვფიქრობთ, სულთან აბდულჰამიდ II-ის, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო პოლიტიკური ფიგურის მმართველობა, როგორც უარყოფითად, ისე დადებითად შეიძლება შეფასდეს. სწორედ ეს არის ჩვენი მიზანი, რომელიც წინამდებარე ნაშრომში ნათლად გვაქვს გამოკვეთილი.

მეთოდები

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ოსმალეთის იმპერიის ზემოთხსენებული პერიოდი ნაკლებადაა შესწავლილი, აქედან გამომდინარე, უცხოურ ლიტერატურასა და წყაროებზე დაყრდნობით, ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი და ისტორიულ-შედარ-

ებითი კვლევის მეთოდების გამოყენებით ვიმუშავებთ წინამდებარე ნაშრომზე.

შედეგები

კვლევის შედეგად ქართულ საისტორიო სივრცეში შემოდის ოსმალეთის იმპერიის მნიშვნელოვანი პერიოდი. უშუალოდ კვლევის მიზანი იყო ოსმალეთის 34-ე სულთნის პოლიტიკური მოღვაწეობის პირველი ორი წლის აღწერა. კვლევის შედეგად დადგინდა ისეთი ცალკეული საკითხები, როგორცაა: სულთან აბდულჰამიდ II-ის ტახტზე ასვლა, ბრძოლა ევროპული სახელმწიფოების წინააღმდეგ, სტამბულის კონფერენცია, კონსტიტუციის მიღება, პარლამენტის ჩამოყალიბება-დათხოვნა, რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომი, სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულება, ბერლინის კონგრესი და ჩირაანის ინციდენტი.

მსჯელობა

სულთან აბდულჰამიდ II-ის მმართველოს ხანა (1876-1909) შეიძლება რამდენიმე ეტაპად დაიყოს. მისი მმართველობის პირველი ორი წელი (1876-1878) ითვლება ტახტზე ასვლიდან რუსეთ-ოსმალეთის ომის დასრულებით.

სულთნის განათლების დონე საერთოდაც არ ასახავდა 1850 - იანი წლების განათლების დონეს. რეალურად მისი ცოდნა დაწყებითი სკოლას არ ცდებოდა, თუმცა, მან მიიღო დიდი საერთაშორისო ევროპული გამოცდილება მაშინ, როცა მის ბიძას, სულთან აბდულ აზიზს (1830-1876) 1867 წლის ივნის-აგვისტოში ევროპაში ახლდა. მოგზაურობის დროს მომავალი სულთანი აკვირდებოდა საფრანგეთის, დიდი ბრიტანეთის, პრუსიისა და ავსტრიის განვითარებას. გარდა ამისა, ის აქტიურად იყო დაინტერესებული აგრო-კულტურული საქმიანობით, რაც იმ პერიოდის ოსმალეთის იმპერიისთვის ნამდვილი აქილევსის ქუსლი იყო (Gábor Ágoston and Bruce Masters, 2009:7). მისი აგროკულტურით დაინტერესება განაპირობა მისმა სიახლოვემ ინგლისელ ტომპსონების ოჯახთან, რომელთაც თარაბიაში ფერმა ჰქონდათ. გარდა ამისა, ის ყველა საშუალებას იყენებდა ოსმალეთის მალალი წრის საზოგადოებასთან დასაკავშირებლად და მათთან

განიხილავდა იმპერიის პრობლემებს. განსაკუთრებით ახლოს იყვნენ მასთან თანზიმათის ორი მცირე ბიუროკრატი, იბრაჰიმ ეთჰემ ეფენდი და მეჰმეთ ესათ საფეთ ეფენდი, XIX საუკუნის ყველაზე ცნობილი განათლების მინისტრები.²⁰ ახალგაზრდა უფლისწულის პირად ფინანსებს ამუშავებდა ცნობილი სომეხი ბანკირი, ჰაგოპ ზარიფი ბეი, რომლისგანაც მან ბევრი ცოდნა მოიპოვა ფინანსებისა და ეკონომიკის შესახებ. შესაბამისად, ტახტზე ასვლის დროს მას გარკვეული ცოდნა და იმპერიის მართვის შესაბამისი უნარები ჰქონდა (Stanford J. Shaw., Ezel Kural Shaw, 2005: 172).

მიუხედავად უკიდურესად მძიმე პირობებისა, მმართველ წრეებს, აჰმედ მიდჰად ფაშას ხელმძღვანელობით, კარგად ჰქონდა გააზრებული რეფორმების აუცილებლობა. ისინი მხარს უჭერდნენ „ახალგაზრდა ოსმალების“ იდეებს, უპირველეს ყოვლისა, კონსტიტუციური რეფორმების იდეას. მათ მოახერხეს და გადაიბირეს მუსლიმური სამღვდლოების წარმომადგენლებიც. სულთანს სურდა თავისი ძალაუფლების აღდგენა, ის არ ჩქარობდა ასეთი დოკუმენტის გაცემას, მაგრამ შიდა და გარე პოლიტიკური ფაქტორების გამო იძულებული გახდა დაჰყოლოდა მათ ნებას (Karpat, Zens, 2003: 249-253). ამ პროცესების მთავარი შემოქმედი მიდჰად ფაშა იყო, რომელიც ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა თავის ლიდერობას მინისტრთა კაბინეტში. მან გამოიყენა დიდ სახელმწიფოთა კონფერენცია სათავისოდ, რათა გაემართლებინა კონსტიტუციის დაუყონებლივ გამოცხადება, რომელიც დაამყარებდა საპარლამენტო მმართველობას. ის ამტკიცებდა, რომ მისი გამოცხადება სხვა სახელმწიფოებს ხელს შეუშლიდა რეფორმების გატარების საბაზით ოსმალეთის საქმეებში ჩარევებში. მისი მუდმივი თხოვნის საპასუხოდ, აბდულჰამიდმა 7 ოქტომბერს გასცა ბრძანება შექმნილიყო საკონსტიტუციო კომისია, რომელიც იმუშავებდა კონსტიტუციის შემუშავებაზე, რომლის ხელმძღვანელიც აჰმედ მიდფათ ფაშა იქნებოდა (Stanford J. Shaw., Ezel Kural Shaw, 2005: 174).

---

²⁰ ორივე შემდგომში მსახურობდა მის დიდ ვეზირებად.

კონსტიტუციაზე მუშაობის განმავლობაში მწვავე კამათი მიმდინარეობდა მთელ რიგ საკითხებზე, როგორც იყო ეროვნულ უმცირესობათა ენების თურქულ-ოსმალურთან გათანაბრება, რომელიც ჩავარდა. აგრეთვე სულთნის მოთხოვნა მინისტრთა პასუხისმგებლობის დებულებათა შესახებ, პრესის თავისუფლების კანონი და ა.შ. 6 დეკემბერს კი კაბინეტმა საბოლოოდ თანხმობა მისცა კომისიის მუშაობას, თუმცა სულთანმა დაჟინებით მოითხოვა სახელმწიფო უსაფრთხოების კანონის ჩართვა, რომელიც გულისხმობდა სულთნის პრეროგატივას გადაესახლებინა ყველა, ვინც სახელმწიფო უსაფრთხოებისთვის საშიშად იქნებოდა მიჩნეული. წინააღმდეგობის მიუხედავად ეს კანონი კონსტიტუციის 113-ე მუხლის სახით მიიღეს. 1876 წლის კონსტიტუცია შედგებოდა 119 მუხლისა და 12 სექციისგან. ერთი შეხედვით, ეს დასავლური დოკუმენტი სულაც არ იყო წმინდა დასავლური და მასში ოსმალეთის იმპერიის გამოცდილება და პრაქტიკა იყო ჩართული (Stanford J. Shaw., Ezel Kural Shaw, 2005: 175).

ოსმალეთის იმპერიის პირველ პერიოდში ადმინისტრაციული და ინსტიტუციური სისტემები შეიქმნა ისლამის რელიგიის შესაბამისად. ამიტომ, ეს ინსტიტუციური და ადმინისტრაციული სისტემები, მათ სტრუქტურებთან, კომპონენტებთან და კანონებთან ერთად, უცვლელი დარჩა XIX საუკუნემდე. სახელმწიფოს ორგანიზაცია და მისი თანხლები კანონები მნიშვნელოვნად აერთიანებდა როგორც რელიგიას, ასევე ჩვეულებებს. თუმცა, ვესტერნიზაციის პროცესების გამო, იმპერიის ბოლო რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში, რელიგია და ჩვეულება ხელახლა განიხილებოდა, როგორც ინსტიტუციური და ადმინისტრაციული სისტემების ნაწილი (Korkut. H, 2016: 116).

1876 წლის 23 დეკემბერის კონსტიტუციის მიხედვით სულთანს ცხადდებოდა „უზენაესი ხალიფა“, რომელიც არის მუსლიმური სამყაროს მფარველი. სულთნის პიროვნება წმინდა იყო და არავის წინაშე იყო პასუხისმგებელი მის ქმედებებზე. მას უფლება ჰქონდა დაენიშნა ან გადაეყენებინა მინისტრები, ან მთლიანად მინისტრთა კაბინეტი. დაედო ხელშეკრულებები და გამო-

ეცხადებინა ომი და მშვიდობა. სულთანი ცხადდებოდა უმაღლეს მთავარსარდლად, როგორც საზღვაო, ისე სახმელეთო ჯარების და აგრეთვე, მის განკარგულებაში იყო პარლამენტის მოწვევა და დათხოვნა. ახალი კონსტიტუცია აგრეთვე ეხებოდა პრესის, განათლების, ადმინისტრაციულ და სასამართლო საკითხებს. კონსტიტუციის მიხედვით, აიკრძალა წამება და ინკვიზიცია (The Ottoman Constitution (23 December 1876), 2005: 1-13). რეალურად, ყველა პრაქტიკული მიზნისთვის, აბდულჰამიდ II დარჩა ისეთივე ძლიერი, როგორც მისი წინამორბედი, ხოლო საერთაშორისო საფრთხის გადალახვის შემდგომ მისი პირველი მსხვერპლი თავად მიდჰად ფაშა გახდა.

რაც შეეხება პარლამენტს, შეიქმნა ორპალატიანი პარლამენტი: სენატი, რომლის წევრებსაც თვითონ სულთანი ნიშნავდა და დეპუტატების პალატა, რომელსაც მუნიციპალური და რაიონული საბჭოები ირჩევდნენ. ისინი უნდა შეკრებილიყვნენ წელიწადში ერთხელ, 1 ნოემბრიდან 1 მარტამდე. სენატის წევრები აუცილებლად უნდა ყოფილიყვნენ 40 წელს გადაცილებულნი და უნდა ჰქონოდათ შესრულებული მნიშვნელოვანი სახელმწიფოებრივი სამსახური. ისინი ინიშნებოდნენ უვადოდ, თუმცა უნდა გადამდგარიყვნენ „თუ სხვა თანამდებობებზე გამოიძახეს“ (მუხლი 62). დეპუტატი კი უნდა ყოფილიყო 25 წელს გადაცილებული, საკუთრების მფლობელი და გადასახადების გადამხდელი. მათი რაოდენობა განისაზღვრა 50 000 ოსმალოზე 1 კაცი (მუხლი 65). ვადა კი 4 წელი იყო და თითოეული დეპუტატი წარმოადგენდა მთელ ერს და არა მხოლოდ მის ოლქს (მუხლი 71). დეპუტატთა პალატაში აღმოჩნდა 71 მუსლიმი, 44 ქრისტიანი და 4 ებრაელი. 21 მუსლიმი და 5 არამუსლიმი კი სულთნის მიერ სენატში იყო დანიშნული. სულთანს ნებისმიერ კანონზე ჰქონდა ვეტოს დადების უფლება (სანიკიმე. გ, ალასანია. გ, გელოვანი. ნ, 2011: 77). აღსანიშნავია, რომ სულთანმა პარლამენტი მხოლოდ ორჯერ მოიწვია 1877 და 1878 წლებში. უნდა ითქვას ისიც, რომ მანამ, სანამ სულთანი დაამყარებდა ერთპიროვნულ დიქტატურას, ის გარკვეულწილად იზიარებდა თანზიმათის იდეალებსა

და პრინციპებს, ამიტომ გასაოცარი არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ის თანამშრომლობდა არსებულ ადმინისტრაციასთან, რომელიც შედგებოდა თანხიმათთან დაკავშირებული სხვადასხვა სკოლებისა და კავშირების წევრებისგან. მოკლედ რომ ვთქვათ, სულთანის ზოგადად თანხმდებოდა, რასაც ადმინისტრაცია შესთავაზებდა, განსაკუთრებით რუსეთ-ოსმალეთის ომის პერიოდში (Çetinsaya. G, 2019: 40). მიუხედავად აბდულჰამიდის თავდაპირველი აქტიური მონაწილეობისა პარლამენტის მუშაობაში, ის მაინც დიდ წინააღმდეგობას აწყდებოდა, ამიტომ 1878 წლის 13 თებერვალს სულთან აბდულჰამიდ II-მ დაითხოვა პარლამენტი და ავტოკრატია აღადგინა (Gábor Ágoston and Bruce Masters, 2009:7).

1876 წლის ივლისში მონტენეგრომ და სერბეთმა ომი გამოუცხადეს ოსმალეთს, თუმცა ოსმალეთის არმიამ შეძლო სერბეთის დამარცხება, მაგრამ ამ ვითარებაში რუსეთმა ულტიმატუმი წაუყენა სულთანს, რის შედეგადაც, 1876 წლის დეკემბერში მოიწვიეს სტამბოლში დიდი სახელმწიფოების კონფერენცია, სერბეთსა და ოსმალეთს შორის ზავის პირობების განსახილველად. სწორედ, ამ კონფერენციის დაწყების წინ, 1876 წლის 23 დეკემბერს, სულთანმა ხელი მოაწერა ოსმალეთის კონსტიტუციას, რომელიც დიდწილად ბელგიის კონსტიტუციას იმეორებდა, თუმცა განსხვავებულიც იყო.

კონსტიტუციის გამოცხადება, რა თქმა უნდა, დაემთხვა სტამბოლის კონფერენციის ოფიციალურ გახსნას, რომელიც გამართა საზღვაო ძალების სამინისტროს ოფისში, იმპერიულ ნავსადგურში, ოქროს რქაზე. როდესაც პირველი სხდომა შეიკრიბა, დელეგატები შეაძრწუნა ქვემეხების სალუტმა, რომელმაც აცნობა ყველას კონსტიტუციის მიღება. სულთნის ძველმა მეგობარმა და ახლა საგარეო საქმეთა მინისტრმა საფეთ ფაშამ, დაუყოვნებლივ შეატყობინა კონფერენციის მონაწილეებს, რომ რეფორმები, რომელსაც მოითხოვდნენ ევროპის სახელმწიფოები, აღარ წარმოადგენდა განხილვის საკითხს, ვინაიდან ისინი კონსტიტუციაში იყო შეტანილი (Stanford J. Shaw., Ezel Kural Shaw, 2005: 178).

ახალი კონსტიტუცია ოსმალებს საშუალებას აძლევდა არ დაეთმოთ სერბეთისა და მონტენეგროს მიერ მიტაცებული ტერიტორიები, ვინაიდან კონსტიტუციამ იმპერია ერთიან, განუყოფელ მთლიანობად გამოაცხადა. აგრეთვე, მუსლიმან და არამუსლიმან სუბიექტებს შორის განსხვავება, რადგან კონსტიტუცია ყველას თანასწორად აცხადებდა. კონსტიტუციას ეწინააღმდეგებოდა აგრეთვე ადგილობრივი ქრისტიანული სამილიციო ჯგუფების შექმნა და მუსლიმთათვის ცალკე სასამართლოს შემოღება. აღსანიშნავია ისიც, რომ სტამბოლის კონფერენციაზე ოსმალეთის იმპერიის ინტერესებს გაცილებით მკაცრად ატარებდა მიდჰად ფაშა, ვიდრე სულთანი. ის მკაცრად უპირისპირდებოდა ევროპის დიდ სახელმწიფოთა მიზნებს. მათგან ოსმალეთისადმი შეთავაზებული იყო ბულგარეთის ორ ვილაიეთად, აღმოსავლეთ და დასავლეთად დაყოფა. იქ, ისევე, როგორც ბოსნია ჰერცეგოვინაში, უნდა მოეწყოთ ახალი სააპელაციო სასამართლოები. დაინიშნებოდნენ უვადოდ ხელისუფლებასთან ერთად და სასამართლოებში გამოიყენებოდა ადგილობრივი ენები, ისევე, როგორც ოსმალურ-თურქული. თამბაქოსა და საბაჟო გადასახადები გადადიოდა ცენტრალურ ხაზინაში, მაგრამ ყველა სხვა გადასახადი დარჩებოდა პროვინციული ხარჯებისთვის, ხოლო მეათედი უნდა შეცვლილიყო მიწის ახალი გადასახადით. მუსლიმი ჯარისკაცები დარჩებოდნენ მხოლოდ დიდ ქალაქებსა და ციხესიმაგრეებში, ხოლო ქრისტიანი და მუსლიმი მილიციები ორგანიზებულინი იქნებოდნენ სოფლის გასაკონტროლებლად იმ ადგილებში, სადაც მათი თანამორწმუნეები უმრავლესობას წარმოადგენდნენ. ყველა ჩერქეზი ლტოლვილი გაიგზავნებოდა ანატოლიაში, შეიქმნებოდა ადგილობრივი ჟანდარმერია ევროპელ ოფიცრებთან ერთად და 5000 ბელგიელი ჯარისკაცი გაგზავნილი იქნებოდა ბულგარეთში დასახმარებლად, ასევე მუსლიმების მიერ დაკავებული მიწები გადაეცემოდა ქრისტიანებს კულტივირებისთვის.

აღნიშნული წინადადება პორტასთვის უფრო მიუღებელი იყო, ვიდრე ძველი, თუმცა სოლსბერი დაემუქრა ოსმალეთის

იმპერიის მთვარობას, რომ თუ გეგმას უარყოფდნენ, რუსეთი თავს დაესხმებოდა და ბრიტანეთი პორტას დასახმარებლად არაფერს გააკეთებდა. მიუხედავად ამ მუქარისა, მიდჰათ ფაშა, რომელიც წახალისებული იყო ბრიტანეთის ელჩის მიერ სტამბოლში (სერ ჰენრი ელიოტი), უარყოფდა შემოთავაზებას. სოლსბერმა და გერმანიის წარმომადგენლებმა გარკვეულწილად წამოაყენეს მოთხოვნები ბულგარეთის ქრისტიანი გუბერნატორისა და ბელგიის ჟანდარმერიის შესახებ, მაგრამ მიდჰათ ფაშამ ისინიც უარყო და კონფერენცია სრული იმედგაცრუებით 1877 წლის 20 იანვარს დაიშალა (Stanford J. Shaw., Ezel Kural Shaw, 2005:180). თებერვალში კი ხელი მოეწერა სამშვიდობო ხელშეკრულებას უშუალოდ სერბეთსა და სულთან აბდულჰამიდ II-ს შორის სტატუს კვოს აღდგენის საფუძველზე (სანიკიძე. გ, ალასანია. გ, გელოვანი. ნ, 2011: 75).

კონფერენციის დასრულებას მოჰყვა კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილება პორტას მმართველთა წრეში. სულთანს აშკარად არ მოსწონდა დიდი ვეზირი მიდჰად ფაშა, რომელსაც რეფორმების განხორციელება მიეწერა და დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა, როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე საგარეო ასპარეზზე. უკანასკნელი გეგმები, რამაც გამოიწვია სულთნის განრისხება, იყო ქრისტიან სტუდენტთა სამხედრო აკადემიაში მიღება და მაჰმუდ ნედიმის პროგრამის უარყოფა, რომელიც სახელმწიფო ვალის რეფინანსირებას გულისხმობდა. საბოლოოდ, აბდულჰამიდმა გადაწყვიტა მიდჰათ ფაშა გაეგზავნა ევროპაში, „ხანგძლივ მოგზაურობაში“ (5 თებერვალი, 1877) უცხოელი სრულუფლებიანი წარმომადგენლების სტამბულიდან წასვლის შემდგომ. მიდჰად ფაშა, რომელსაც დიდი ვეზირის ბეჭედი ჩამოართვეს, კონსტანტინოპოლის 113-ე მუხლი წაუკითხეს და გადაასახლეს. ახალი დიდი ვეზირი, სულთნის ნდობით აღჭურვილი პირი, იბრაჰიმ ეთჰემ ფაშა გახდა, რომელიც მანამდე სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარე იყო.

აბდულჰამიდის მმართველობის დასაწყისის ერთ-ერთი მთავარი გამოწვევა იყო რუსეთის იმპერია, რომელიც აშკარა წინ-

ააღმდეგობაში მოდიოდა ოსმალეთის იმპერიის ინტერესებთან ბალკანეთში. 1853 წლის ყირიმის ომში განცდილი მარცხის შემდეგ, იმპერატორი დაკარგული პრესტიჟის აღდგენას ცდილობდა. სტამბოლის კონფერენციამ მოსალოდნელი ომი რუსეთ-ოსმალეთს შორის დააჩქარა. რუსეთის იმპერიის მთავარი საზღვრული იყო, თუ რა პოზიციას დაიკავებდა მოსალოდნელ ომში ავსტრია. ავსტრიის იმპერიას იმ დროს სამხედრო კრიზისი ჰქონდა, არმიის არარეგულარულმა მდგომარეობამ ეს უკანასკნელი შეაჩერა და მოსალოდნელ ომში რუსეთს ნეიტრალიტეტი აღუთქვა. რუსეთ-ავსტრიის შეთანხმება ნეიტრალიტეტის შესახებ 1877 წლის 15 იანვარს ბუდაპეშტში გაფორმდა.

შეთანხმების მიხედვით, ავსტრია ბოსნია-ჰერცეგოვინის ოკუპაციის უფლებას იტოვებდა, როცა მას ეს მოესურვებოდა; სერბეთი, მონტენეგრო და ნოვიპაზარის სანჯაყი ნეიტრალური დარჩებოდა და არცერთი ხელმომწერი არ დაიკავებდა; რუსეთი ბესარაბიას მიიღებდა და მოკავშირეები ერთმანეთს მხარს დაუჭერდნენ სხვა ძალების ნებისმიერი წინააღმდეგობის წინააღმდეგ; ბულგარეთთან დაკავშირებით სპეციფიკური დებულებები არ იყო შეტანილი, თუმცა შეთანხმება კრძალავდა რაიმე დიდი სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას ამ ტერიტორიაზე. თუ ოსმალეთის იმპერია მთლიანად დაიშლებოდა, სტამბოლი თავისუფალი ქალაქი იქნებოდა და არა რუსეთის, ან საბერძნეთის, მაგრამ ეს უკანასკნელი კომპენსირებული უნდა ყოფილიყო კრეტასთან, თესალიასთან და სამხრეთ ეპირუსთან. რუსეთმა პორტას წინააღმდეგ ნეიტრალური მოკავშირე შეიძინა, ხოლო ავსტრიამ მნიშვნელოვანი ტერიტორია მოიპოვა და ასევე იმის გარანტიაც, რომ ის, და არა რუსეთი, სერბეთში დომინირებდა - ეს ყველაფერი უბრალო ნეიტრალიტეტის სანაცვლოდ (Stanford J. Shaw., Ezel Kural Shaw, 2005: 181). ამრიგად, რუსეთმა 1877 წლის 16 აპრილს მიიღო რუმინეთის ნებართვა ცარის არმიის ტრანზიტისთვის თავისი ტერიტორიის გავლით. 1877 წლის 24 აპრილს რუსეთის ელჩმა ბრწყინვალე პორტას შეატყობინა, რომ მისმა სახელმწიფომ ოსმალეთს ომი გამოუცხადა.

1877-1878 წლების ომის წინ რუსეთ-ოსმალეთის სამხედრო კონტიგენტი თითქმის თანაბარი იყო, თუმცა ცარის არმია შედარებით ნაკლებად აღჭურვილი. ოსმალთა არმიაში აქილევსის ქუსლი იყო არაკვალიფიციური ოფიცერთა კორპუსი, სწორედ ამიტომ მიაჩნდა რუსეთის იმპერატორს ომის მოგება გარდაუვალად.

აბდულჰამიდ II-მ პირველ რიგში დახმარებისთვის მიმართა პარიზის სამშვიდობო ხელშეკრულების ხელმომწერებს. განსაკუთრებით დიდი იმედი ჰქონდა მას ინგლისელების, თუმცა დიზრავლიმ, რომელიც ღიად უპირისპირდებოდა რუსეთის გაძლიერებულ მისწრაფებებს აღმოსავლეთ ევროპაში, ვერ მოიპოვა კაბინეტის მხარდაჭერა ინგლისის ჩარევისთვის ომში და მოუწია ოსმალების მართო დატოვება საბრძოლველად.

რუსეთის საბრძოლო კამპანიის მთავარი მიზანი იყო ბალკანეთის მთების გადაკვეთა და დასავლეთით სტამბოლსა და სრუტეებთან, რაც შეიძლება სწრაფად მიახლოვება, ასევე ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში გადასვლა და ყარსის, არტანისა და ერზურუმის აღება, რათა პორტა აემულეებინათ, მიეღოთ სტამბოლის კონფერენციაზე უარყოფილი წინადადებები. მას შემდეგ, რაც ცარი შეძლებდა შავი ზღვის კონტროლს და ანატოლიის გავლით ალექსანდრეტაზე წასვლას, მას თავისუფალი წვდომა ექნებოდა ხმელთაშუა ზღვაზე. ბალკანეთის სლავური სახელმწიფოებიც ოსმალეთის კონტროლისგან გათავისუფლდებოდნენ და ძლიერი რუსული გავლენის ქვეშ დარჩებოდნენ. ამგვარად, მეფის პოზიცია ევროპულ სახელმწიფოთა ალიანსში გაძლიერდებოდა. თავდაცვის მიზნით, ოსმალეთის მთავარი ხაზი დუნაიზე ჩამოყალიბდა, ხოლო ვარნასა და ვიდენს შორის არსებული ტერიტორია ძლიერ იყო გამაგრებული და ძირითადი ნაწილები შეკრებილი იყო სილისტრიაში, რუსჩუკში, ნიკოპოლისსა და ვიდენში. ბალკანეთის მთები წარმოადგენდნენ თავდაცვის მეორე ხაზს ვარნას, შუმენის და სოფიას ბაზებიდან. აღმოსავლეთით ყარსისა და ერზურუმის გარნიზონები ძლიერად იყო დაკომპლექტებული. რუსეთს არ ჰქონდა დრო შავი ზღვის ფლოტის აღდგე-

ნაზე, ამიტომ ოსმალებს არ ემინოდათ ამ მიმართულებით, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, დაგეგმეს მხოლოდ მსუბუქი გემების გაგზავნა დუნაიზე, რათა დახმარებოდნენ თავიანთი თავდაცვის ძალების მომარაგებას (Stanford J. Shaw., Ezel Kural Shaw, 2005: 183).

1877 წლის ივნისში რუსები აქტიურ შეტევებს აწარმოებდნენ ბალკანეთში და, ფაქტობრივად, უპირატესობა მოიპოვეს. რუსეთის არმიის ჩრდილოეთ ბულგარეთში შესვლას თან ახლდა თურქი გლეხების მასშტაბური ხოცვა, რათა არ შეეშალათ ჯარების და მომარაგების გადაადგილებისთვის ხელი. დიდი ბრძოლა გაიმართა 16 ივლისს ნიკოპოლისთანაც. ოსმალეთის არმიის მთელი რიგი კატასტროფებით სტამბულში შოკირებულნი იყვნენ, სულთანმა შეცვალა ყველა ძირითადი სამხედრო მეთაური, რომელიც გადაურჩა ბრძოლებს. მთავარ მეთაურად დაინიშნა სულეიმან ფაშა, სამხედრო აკადემიის ყოფილი მეთაური.

ახალი სულთნის წინაშე რთული ვითარება შეიქმნა. იმპერია მთელ რიგ კატასტროფულ მარცხებს განიცდიდა. ხალხის მხარდაჭერის მოსაპოვებლად აბდულჰამიდმა თავი „ლაზიად“, რწმენისთვის მებრძოლად ურწმუნოების წინააღმდეგ და ომი წმინდა ომად გამოაცხადა. ამით მან მოახერხა ხალხში ვნებების გამოღვიძება და საჭირო მამაკაცების მობილიზება ომისთვის. ამასთანავე, მისმა დანიშნულმა სულეიმან ფაშამ სახმელეთო გზით შეუტია რუსებს ჩრდილოეთ ბულგარეთში და პასის უღელტეხილით უკან დაახევინა. რუსეთის არმიის მარჯვენა ფრთის წარმატებები (ჯერ სისტოვას გამარჯვება, შემდეგ ვიდინის დაპყრობა) ოსმალებმა პლევნაში შეაჩერეს ძლიერი თავდაცვით.

აღმოსავლეთის კამპანიებიც მსგავსი სქემით მიმდინარეობდა. თავდაპირველად ოსმალებს ხელს უშლიდა მათი თავდაცვის ძალების დაყოფა, რომლებიც მიმოვანტულნი იყვნენ სხვადასხვა ციხესიმაგრეებში, რომლებზეც რუსებს შეეძლოთ თავდასხმა შავი ზღვისა და ვანის ტბას შორის. რუსები თავს დაესხნენ და ერთიმეორის მიყოლებით აიღეს მთავარი ციხე-სიმაგრეები, ჯერ არტაანის (18 მაისი, 1877) და შემდეგ ბაიუზითი (20 ივნისი).

ოსმალებმა განიცადეს მძიმე დანაკარგები ადამიანური რესურსისა და სამხედრო აღჭურვილობის კუთხით. ოსმალთა მთავარი თავდაცვითი ცენტრი გახდა ყარსი. ამ ტერიტორიაზე დარჩენილი ჯარები შეკრიბეს აჰმედ მუხთარ ფაშას მეთაურობით, რომელმაც მალევე მოახერხა რუსული წინსვლის შეჩერება.

რუსეთის იმპერიის გეგმები სწრაფი გამარჯვების შესახებ წყალში ჩაიყარა. ასე რომ ომი გაგრძელდა. იმპერატორს მოუწია გეგმების შეცვლა და დაიწყო მოლაპარაკებები ბალკანურ სახელმწიფოებთან. სერბეთი დათანხმდა ომში შესვლას, თუმცა მანამდე, სანამ პლევნა არ აიღეს რუსეთის გამარჯვებაში არ დარწმუნებულან. ბერძნებს ასევე სთხოვეს, რომ ოსმალები თრაკიაში შეტევით გადაეყვანათ, მაგრამ ამ დროისთვის მათზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ოსმალეთის არმიამ და ბრიტანეთის ინტერვენციის საფრთხემ, ამიტომ ისინი უარს ამბობდნენ დახმარების გაწევაზე რუსეთის გარანტიის გარეშე, რომ ისინი მოიპოვებდნენ როგორც ეპირუსს, ასევე თესალიას. რაც შეეხება რუმინეთს, ის არ იყო იმ მდგომარეობაში, რომ რუსებისთვის უარი ეთქვა ან შეეშალა ხელი. მისი არმია რუსებს ეხმარებოდა პლევნის ახალ ალყაში, რომელიც კვლავ გაგრძელდა. რუსების წინააღმდეგ გამირული წინააღმდეგობის აღსანიშნავად, აბდულჰამიდმა ღაზის ტიტული მიანიჭა მის მეთაურებს, ოსმან ფასას, ისევე როგორც მუხთარ ფაშას აღმოსავლეთში გაწეული ღვაწლისთვის.

ომი, მართლაც, უარესობისკენ მიიწევდა, რადგან რუსეთის ხანგრძლივმა ალყამ ოსმალეთის მთავარი თავდაცვის პუნქტები, როგორც აღმოსავლეთით, ასევე დასავლეთით, საბოლოოდ დააზიანა. 1877 წლის 14 ოქტომბერს 6500 ოსმალო ჯარისკაცი იძულებული გახდა ალადასთან დანებებულიყო, ხოლო 14 ნოემბერს მუხთარ ფაშამ ყარსი მიატოვა, თუმცა მან შეძლო თავისი ჯარისკაცებისა და მძიმე ტექნიკის უმეტესობის უკან დაბრუნება ერზრუმში. რაც შეეხება ბალკანეთს, აქ გაზი ოსმან ფაშა იძულებული გახდა დამორჩილებოდა ჯარისკაცების და გარშემო მყოფი 42 000 გადარჩენილის ტანჯვას და დანებებულიყო. 1877 წლის 10 დეკემბერს პლევნა დაეცა. ამით დასავლეთ ფრონტი გატყდა.

სერბეთის მეფე მილანმა მაშინვე მოიპოვა გამბედაობა, რომელიც სჭირდებოდა დამოუკიდებლობის გამოცხადებას (24 იანვარი) და ომის გამოცხადებას (28 იანვარი), დაიპყრო პიროტი ბულგარეთის საზღვართან და ალყა შემოარტყა და აიღო ნიში (11 თებერვალი). 1878 წლის 9 იანვარს პაპკას უღელტეხლის დამცველები დამარცხდნენ. ოსმალებს ეს ყოველივე კიდევ 32 000 კაცი და 103 დიდი ჭურვი დაუჯდათ. სულეიმან ფაშამ თავად შეძლო გაქცევა და მან აიღო სოფიას დაცვა. მაგრამ ოსმალეთის ჯარები ახლა ზედმეტად გაფანტული იყო. მალე ისიც დაეცა და ამას მოჰყვა ედირნე (20 იანვარი) რეალური წინააღმდეგობის გარეშე. ამავე დროს, აღმოსავლეთში ჩართული მონტენეგროს ოსმალეთის გარნიზონებთან ერთად, ჩერნოგორიელებმაც გამოაცხადეს ომი და დაიკავეს ბარი (15 იანვარი) და ულსინი (19 იანვარი) (Stanford J. Shaw., Ezel Kural Shaw, 2005:186).

რუსეთის სწრაფმა წინსვლამ ბულგარეთში შეაშფოთა ბრიტანეთი და ავსტრია. მიხვდნენ, რომ დიდი ბულგარეთი, როგორც იმპერატორს ჰქონდა წარმოდგენილი, მხოლოდ ინსტრუმენტი იქნებოდა რუსეთის მიერ სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში დომინირებისთვის. მიუხედავად ამისა, რუსულმა ჯარებმა, დიდი ჰერცოგის ნიკოლოზის მეთაურობით, წინ წაიწია სტამბოლისკენ და აიძულეს პორტა მოეთხოვათ შეთანხმება ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ, რომელიც 31 იანვარს ედირნეში შედგა. სამშვიდობო კონფერენციის ჩატარებამდე ოსმალებმა დათმეს დარჩენილი ბულგარული ციხე-სიმაგრეები ვიდინში, რუსჩუკში და სილისტრიაში. შეთანხმდნენ, რომ ბოსნია-ჰერცეგოვინა და ბულგარეთი მიიღებდნენ ავტონომიას, ევროპული ზედამხედველობის ქვეშ გატარებული რეფორმებით, რომ რუსეთს ექნებოდა სრუტეების გამოყენების სრული უფლება და რომ პორტა გადაიხდიდა ომის ანაზღაურებას. მოკლედ, ეს იყო უპირობო დანებება გამარჯვებულების წინაშე. კონფერენცია ოსმალეთსა და რუსეთს შორის მოეწყო სან-სტეფანოში (იემილქოი), სტამბოლთან ახლოს.

ომის წარუმატებლობამ გააქტიურა სულთნის ოპოზიციონერები. პარლამენტში დეპუტატების ყურადღება გადატანილ იქნა სამხედრო კატასტროფებზე და იმის ნაცვლად, რომ კონცენტრირებულიყვნენ კანონმდებლობაზე, ისინი გადავიდნენ მთავრობის კრიტიკაზე, შეტევითი კამპანიების წარმართვაზე, ოფიცრების არაკომპეტენტურობაზე და ომის ძალისხმევის საერთო მართვაზე. დღის წესრიგში დადგა მიდჰად ფაშას დაბრუნების საკითხიც, რომელიც სულთნის წარმომადგენლებს არ მოეწონათ. გარდა ამისა, ლიბერალური და არამუსლიმი დეპუტატების ჯგუფებმა დაიწყეს ზოგიერთი მინისტრის და სასახლის გარემოცვის უნდობლობის პეტიციების გავრცელება. ბოლო წვეთი იყო 13 თებერვალს, როდესაც სულთანმა შეკრიბა სათათბირო დარბაზი, მათ შორის პარლამენტის წევრები, რათა ბრიტანული ფლოტის მოწვევაზე და მარმარილოს ზღვაში შესასვლელად მათთან კონსულტაციები გაეგლო, ამთ კი დახმარებოდნენ სტამბოლის დაცვას რუსეთის შესაძლო წინსვლის წინააღმდეგ. მას შემდეგ, რაც დეპუტატთა უმეტესობამ გამოაცხადა თავისი თანხმობა, ერთ-ერთმა მათგანმა, სახელად ნაჯი აჰმედმა, რომელიც იყო მცხოვრელი და ერთ-ერთი გილდიის უფროსი, განუცხადა სულთანს: „ჩვენი აზრი ძალიან გვიან ითხოვეთ; ჩვენთვის უნდა გეკითხათ მანამ, სანამ კატასტროფის თავიდან აცილება ჯერ კიდევ შესაძლებელი იყო. პალატა უარყოფს ყველა პასუხისმგებლობას იმ სიტუაციაზე, რომლისთვისაც არაფერი გაუკეთებია“ (Zabtt Ceridesi II, 401: 243-244). ეს იყო დასასრული. მეორე დღეს აბდულჰამიდმა დაშალა პარლამენტი და უბრალოდ განაცხადა, რომ მან შეასრულა თავისი მოვალეობა, მაგრამ ამჟამინდელი სიტუაცია „არ იყო შესაფერისი მისი ფუნქციების სათანადოდ განსახორციელებლად“ (Zabtt Ceridesi II, 401: 243-244) აბდულჰამიდმა თავდაპირველად ასევე ბრძანა დაეპატიმრებინათ ყველა დეპუტატი, რომლებიც ყველაზე მკაცრად აკრიტიკებდნენ მთავრობას, მაგრამ აჰმედ ვეფიკის დაჟინებული მოთხოვნით მან შეცვალა ბრძანება და მოითხოვა, რომ ისინი დაუყოვნებლივ დაბრუნებულიყვნენ თავიანთ სახლებში. მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთმა

დეპუტატმა მაშინ გააპროტესტა, რომ მან დაარღვია კონსტიტუცია, პარლამენტი მაინც დაიშალა (Celaledin, M., Mirat-t Hakikat, C. III: 60-62). რაც არ უნდა მოულოდნელი ყოფილიყო ეს დასასრული და მისი ქმედებები, პარლამენტის გარეშე მმართველობით მომდევნო სამი ათწლეულის განმავლობაში სულთანი მოქმედებდა კონსტიტუციით მინიჭებული უფლებამოსილებების შესაბამისად. მან უბრალოდ გამოიყენა კრიზისი იმ დებულებების შესასრულებლად, რომელიც მიდჰათმა და მისმა კოლეგებმა მიიღეს კონსტიტუციის დაცვის მიზნით კონსერვატიული რეაქციისგან. პარლამენტის წასვლით და პორტას დასუსტებით, აბდულჰამიდმა ჩამოაყალიბა ავტოკრატიის საფუძვლები, რომელიც ოსმალეთის მთავრობაში დომინირებდა მისი მმართველობის დარჩენილი წლების განმავლობაში (Stanford J. Shaw., Ezel Kural Shaw, 2005: 187).

შიდა პოლიტიკური და ეკონომიკური პრობლემების გამო, ომში მონაწილე არცერთ მხარეს არ უნდოდა ომის გახანგრძლივება. სწორედ ამიტომ, 1878 წლის 3 მარტს ჩატარდა სან-სტეფანოს სამშვიდობო კონფერენცია. ხელშეკრულება ეფუძნებოდა ედირნეში ერთი თვით ადრე გაფორმებული ზავის პირობებს და ძირითადად ასრულებდა პან-სლავების მოთხოვნებს. მონტენეგრო და სერბეთი დამოუკიდებლობის უნდა ყოფილიყვნენ, თუმცა ამ უკანასკნელს, ომში წარუმატებლობის გამო, უნდა მიეღო მხოლოდ რამდენიმე დანაშაულის სამხრეთ საზღვრის გასწვრივ, მათ შორის ნიშში, დრინის ხეობაში და ნოვიპაზარის სანჯაყის ნაწილი. პორტას უნდა ელიარებინა რუმინეთის დამოუკიდებლობა და გადაეხადა მისთვის ომის კომპენსაცია დობრუკას ნაწილით. დათანხმებულიყო რუსეთის ანექსიას ბესარაბიაში. ბულგარეთი კი ავტონომიური უნდა გამხდარიყო.

სულთანი დაეთანხმა გადაეხადა ომის უზარმაზარი ანაზღაურება 1.4 მილიარდი რუბლის ოდენობით (24 მილიარდი ქურუში, რაც ოთხჯერ აღემატება სახელმწიფო წლიურ შემოსავალს), რომლის ნახევარზე ნაკლები გადაიხდებოდა დობრუკას, კუნძულების დიდი ტერიტორიების დათმობით, დუნაი და აღმოსავ-

ლეთ ანატოლიის ოლქები: ყარსი, არტაანი, ბათუმი და დოღუ ბაიაზეთი. რუსეთის შემოერთებულ ტერიტორიებზე მცხოვრებლებს უფლება მიეცათ სამი წლის ვადაში გაეყიდათ თავიანთი ქონება, რამაც გამოიწვია ლტოლვილთა ნაკადი ოსმალეთის იმპერიაში. ხელშეკრულების მიხედვით, სულთნის ყველა ქრისტიანი ქვეშევრდომი რუსეთის იმპერატორის მფარველობის ქვეშ მოექცა. ოსმალებმა შეძლეს წინააღმდეგობა გაეწიათ მხოლოდ იგნატაევის სურვილზე სრუტეების ერთობლივი დაცვისა და ადმინისტრაციის შესახებ.

მოგვიანებით, ინგლისმა და ავსტრია-უნგრეთმა წამოაყენეს მოთხოვნა სან-სტეფანოს დებულებების გადასინჯვაზე, რომელსაც მხარი დაუჭირა ბისმარკმაც. ავსტრიამ მოითხოვა ბულგარეთის ტერიტორიული შემცირება, რათა შესუსტებულიყო რუსეთის ძალა აღმოსავლეთ ევროპაში და დათანხმებულიყო რუსეთი ავსტრიის მიერ ნოვაპაზარის სანჯაყის ანექსიას, ისევე როგორც ბოსნიისა და ჰერცეგოვინასი. აღმოსავლეთ რუმელია და დაპატარავებული ბულგარეთი ისევ უნდა დაბრუნებულიყო ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში ავტონომიის სტატუსით, სადაც დაუყოვნებლივ რეფორმები უნდა გატარებულიყო. აღმოსავლეთ ანატოლიის უმეტესი ნაწილი უნდა დაბრუნებოდა პორტას, სანავლოდ კი რუსეთის იმპერია ინარჩუნებდა ყარსს, ბათუმსა და სამხრეთ ბერსარაბიას. ამგვარად, სან-სტეფანოს შედეგების გადასინჯვით საფუძველი ჩაეყარა კონგრესს, რომელიც ბისმარკის ინიციატივით 1878 წლის 13 ივნისიდან 13 ივლისამდე ბერლინში ჩატარდა.

მიუხედავად ზემოთ ჩამოთლილი ყველა შეთანხმებისა, მორიგების მიღწევა მაინც რთული იყო. კონგრესის შეთანხმებით ცნეს სერბეთის, ჩერნოგორიისა და რუმინეთის დამოუკიდებლობა. ავსტრია-უნგრეთმა კი მიიღო ბოსნია-ჰერცეგოვინას ოკუპაციის უფლება. გარდა ბულგარეთისა და ბალკანეთის ქვეყნებისა, ბერლინის კონგრესზე მნიშვნელოვანი იყო აღმოსავლეთის საკითხიც. კონგრესის შედეგად, აღმოსავლეთში ოსმალებს მოუწიათ ყარსი, არტაანი და ბათუმი დაეტოვებინათ რუსებისთვის.

ბათუმი გახდა თავისუფალი სავაჭრო ქალაქი (პორტო-ფრანკო), რომელზეც იმპერატორმა პირობა დადო, რომ არ გაამაგრებდა. სან-სტეფანოში მოპოვებული ელემპირტის ხეობა და დოღუ ბაი-აზეთი ოსმალებს დაუბრუნდათ. პორტა დაჰპირდა რეფორმების გატარებას სომხებით დასახლებულ რაიონებში და იმპერიაში სრული სამოქალაქო და რელიგიური თავისუფლების დადასტურებას.

მთლიანობაში, ბერლინის კონგრესის მიხედვით, ოსმალეთის იმპერია იძულებული გახდა დაეტოვებინა მთელი ტერიტორიის ორი მეხუთედი და მოსახლეობის ერთი მეხუთედი, დაახლოებით 5,5 მილიონი ადამიანი, რომელთაგან თითქმის ნახევარი მუსლიმი იყო (Stanford J. Shaw., Ezel Kural Shaw, 2005: 191).

ედირნეს ცეცხლის შეწყვეტის ხელმოწერას (1878 წლის 31 იანვარი) და ბერლინის ხელშეკრულების ხელმოწერას შორის, ექვსი თვე წარმოადგენდა აბდულჰამიდის მმართველობის ერთ-ერთ ყველაზე კრიტიკულ პერიოდს. ამ დროისთვის განვითარებული დამთრგუნველობის სიღრმისა და მასშტაბის უკეთ გასაცნობად, შეიძლება დაგვეხმაროს ამ კრიტიკული პერიოდის მოვლენების გახსენება, რამაც ასევე გაუხსნა გზა აბდულჰამიდის ავტოკრატიული რეჟიმის დამყარებისთვის: ედირნის ცეცხლის შეწყვეტა (1878 წლის 31 იანვარი); დეპუტატთა პალატის დაშლა (1878 წლის 13 თებერვალი); სან-სტეფანოს ხელშეკრულება (1878 წლის 3 მარტი); ჩირაანის ინციდენტი (აბდულჰამიდის გადაყენების მცდელობა) (1878 წლის 20 მაისი); კვიპროსის გადაცემა ბრიტანეთისთვის (1878 წლის 4 ივნისი); კონფერენცია და შემდგომი ბერლინის ხელშეკრულება (1878 წლის 13 ივნისი-13 ივლისი). აბდულჰამიდის რეჟიმის გავლენისა და შედეგების თვალსაზრისით, ზემოთ ჩამოთვლილ სიაში ორი ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო დეპუტატთა პალატის დაშლა და ჩირაანის ინციდენტი (Çetinsaya, G, 2019: 40).

1878 წლის მაისში მომხდარი ჩირაანის ინციდენტი ერთ-ერთი ყველა კრიტიკული მომენტი იყო აბდულჰამიდის მმართველობაში. სულთნის წინააღმდეგ ოპოზიციურად განწყობილი

დაჯგუფებები თავიდანვე გამოდიოდნენ. პირველი ასეთი მცდელობა 1876 წლის დეკემბრის დასაწყისში მოხდა, როდესაც ჩირაანის სასახლიდან გაიტაცეს სულთნის ძმა, მურად V. მათი მიზანი იყო ფსიქიკურად შეშლილი, ყოფილი სულთნის ტახტზე დაბრუნება, თუმცა ეს გეგმა ჩაიშალა.

1878 წლის 20 მაისს, ყოფილი სულთნის გადაყენებიდან დაახლოებით ორი წლის შემდეგ, კიდევ ერთის სენსაციური მოვლენა მოხდა. ჩირაანის სასახლის წინ აჯანყება დაიწყო. ამბოხების ლიდერი იყო გალათასარაის იმპერიული კოლეჯის წინა დირექტორი და ახალგაზრდა ოსმალების ყოფილი წარმომადგენელი ალი სუავი. მას თან ახლდა მუსლიმი ლტოლვილების ჯგუფი ბალკანეთიდან, რომელთა მთავარი იმედგაცრუება იყო არმიის დამლუპველი მოქმედებები და 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად მიღებული დანაკარგები, რომელშიც ხალხმა აბდულჰამიდ II დაადანაშაულა და ამით მხარი დაუჭირა მურად V-ის დაბრუნებას. მიუხედავად იმისა, რომ ამ თავდასხმის მიზანი იყო მურად V-ის გათავისუფლება და მისი ტახტზე დაბრუნება, საქმე მხოლოდ ერთ საათში ფიასკოთი დასრულდა. ალი სუავი და მისი ორმოცდაათამდე მიმდევარი მოკლეს საიმპერატორო ჯარებმა, ხოლო გადარჩენილები დააპატიმრეს და გაასამართლეს (Çağlar, B. 2021: 136).

ეს ცნობილი ინციდენტი ისტორიაში შევიდა, როგორც „ჩირაანის დარბევა“. იზნულემინ მაჰმუთ ქემალ ინალის თქმით, ეს მოვლენა წარმოადგენდა აბდულჰამიდის ავტოკრატიული მმართველობის საწყის წერტილს. ამ ინციდენტმა გარდამტეხი როლი შეასრულა აბდულჰამიდ II-ის პიროვნებისთვის. ამის შემდეგ სულთანმა გახდა მეტად ეჭვიანი და მიუნიდობელი, მან ეჭვი შეიტანა მათშიც, ვისაც მანამდე ენდობოდა. გადატრიალების მცდელობის შემდეგ, აბდულჰამიდმა ისინი, ვისზეც ეჭვი ეპარებოდა, დანიშნა შორეული პროვინციების გუბერნატორებად და ამგვარად გაარიდა იმპერიის დედაქალაქს. ამ ფიგურებს შორის იყო სენატის თავმჯდომარე ქუჩუქ საიდ ფაშა, რომელიც ჯერ ანკარის გუბერნატორად დაინიშნა, შემდეგ კი, მას შემდეგ, რაც

მან პოსტი გააპროტესტა, ბურსის გუბერნატორად დანიშნეს; პრემიერ-მინისტრი მეჰმედ სადიკ ფაშა, დაინიშნა არქიპელაგის ვილაიეთის გუბერნატორად; მეჰმედ აქიფ ფაშა, რომელიც დაინიშნა კონიის გუბერნატორად; ინგლისელი საიდ ფაშა, დაინიშნა ანკარის გუბერნატორად; და მეჰმედ ნაფიზ ფაშა, მთავარი ფაშა (Başımacıbeyn), რომელიც დაინიშნა მეოთხე არმიის მარშლად. მოგვიანებით, დამად მაჰმუდ ჯელალედინ ფაშა, ასევე გაათავისუფლეს თოფანის მარშლის პოსტიდან (არტილერიის კორპუსი) და 1879 წლის იანვარში, სავარაუდოდ, დაინიშნა ტრიპოლის (ლიბია) გუბერნატორად (Inal, Son Sadrazamlar, II, 1002: 772-773). როგორც ჩანს, ამ მოვლენამ დიდი გავლენა იქონია სულთანზე, რის შემდეგადაც კიდევ დიდხანს გრძელდებოდა სულთნის გარემოცვის „გაწმენდა“ საეჭვო ფიგურებისგან, დაწყებული პირადი მცველებისგან, დამთავრებული რიგითი ჯარისკაცებით.

დასკვნა

აბდულჰამიდის მმართველობის პირველ ორ წელში სხვადასხვა საერთაშორისო მოვლენებმა ხელი შეუწყო ოსმალთის იმპერიის მმართველი ელიტის განცდას, რომ იმპერია დაშლის პირას იდგა. რუსეთ-ოსმალეთის ომმა დაამტკიცა, რომ ოსმალეთის იმპერიას, როგორც პოლიტიკურ ერთეულს, არ გააჩნდა სიცოცხლისუნარიანობა. ბულგარელების, სომხებისა და ბერძნების სეპარატისტულმა საქმიანობამ, ისევე როგორც, მუსლიმური ჯგუფების, როგორც იყვნენ ალბანელები, არაბები და ქურთები, საფრთხეს უქმნიდნენ იმპერიის სტაბილურობას (Gábor Ágoston and Bruce Masters, 2009: 7).

გარდა ამისა, ეს პერიოდი ხასიათდება მუდმივი არასტაბილურობით, რაც გამოწვეული იყო პრემიერ მინისტრისა და დიდი ვეზირის პოსტების გადალაგებით. ამ ყოველივემ დასაბამი მისცა შემდგომ პერიოდში შექმნილ გაურკვევლობებსა და მძიმე პოლიტიკურ ვითარებას. ისმაილ ჰამი დანიშმენდის ცნობით, 1871 წლიდან 1882 წლამდე ოსმალეთის იმპერიამ 23 დიდი ვეზირი შეიცვალა, რაც უზომოდ დიდი რიცხვია 10 წლის განმავლობაში (Danışmend. I, 1971: 85).

მიუხედავად იმისა, რომ აბდულჰამიდის რეჟიმი გამოირჩეოდა მისი ავტორიტარული პოლიტიკითა და მოქმედებებით, სულთან ასევე ხელს უწყობდა ინფრასტრუქტურულ და კულტურულ მოდერნიზაციას. აბდულჰამიდის მმართველობის დროს ოსმალეთის ბიუროკრატია შეიძინა რაციონალური და ინსტიტუციური მახასიათებლები, სადაც საჯარო სამსახურში დაშვება და დაწინაურება ობიექტური კრიტერიუმებით ხდებოდა. აბდულჰამიდმა შექმნა სამთავრობო სკოლები ბიჭებისა და გოგონებისთვის მთელს იმპერიაში. განახორციელა რკინიგზის მშენებლობა უცხოური კაპიტალის მხარდაჭერით. დაიწყო შორეული პროვინციების დაკავშირება დედაქალაქთან და გააფართოვა ტელეგრაფის ხაზები, რათა შესაძლებელი ყოფილიყო ადმინისტრაციული მეთვალყურეობა ალბანეთიდან იემენამდე. მისი მმართველობის დროს განხორციელდა სასამართლო სისტემის რეფორმა. ასევე მნიშვნელოვნად გაფართოვდა ლიტერატურის ხელმისაწვდომობა. დასავლური ლიტერატურიდან გაკეთდა ახალი თარგმანები. გაიზარდა წიგნების ბეჭდვა, ოსმალურმა პოეზიამ და პროზამ შეიძინა ამქვეყნიური ინდივიდუალისტური თვისებები. ამ ცვლილებებმა დიდი გავლენა მოახდინა ახალგაზრდებზე, რამაც გამოიწვია დასავლური ორიენტაციის თაობის გაჩენა, რომელიც უკმაყოფილო იყო ავტოკრატით და კონსტიტუციურ მონარქიას ითხოვდა. ახალგაზრდა თურქების ოპოზიცია, სწორედ, ამ თაობიდან მოდიოდა. აბდულჰამიდის მიერ მოდერნიზაციის მცდელობებმა საბოლოოდ ჩაუყარა საფუძველი თანამედროვე თურქეთს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

სანიკიძე. გ, ალასანია. გ, გელოვანი. ნ., (2011). *ახლო აღმოსავლეთის ისტორია და მისი ურთიერთობები სამხრეთ კავკასიასთან (XIX ს.-XXI ს.-ის დასაწყისი)*, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი.

- Karpat, Kemal H. and Zens, Robert W. (2003). *Ottoman Borderlands: Issues, Personalities, and Political Changes*. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Korkut, H. (2016). *Critical Analysis of The Ottoman Constitution (1876)*. *Epiphany: Journal of Transdisciplinary Studies*, Vol. 9, No. 1.
- Shaw, Stanford J. & Shaw, Ezel Kural. (2005). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*. Cambridge: Cambridge University Press.
- The Ottoman Constitution (23 December 1876). (2005). Source: Boğaziçi University, Atatürk Institute of Modern Turkish History. <https://ata.bogazici.edu.tr/>
- Celeleddin, M., Hakikat, M. III, *Zabtt Ceridesi*, II. *Levant Herald*, 20, 21 February 1878; Devereux.
- Çağlar, B. (2021). *Turmoil in the Capital: British Publication Alarmed the Hamidian Regime*. *Belleten*, Nisan 2021, Cilt: 85/Sayı: 302.
- Çetinsaya, G. (2019). *Sultan Abdülhamid II's Domestic Policy: An Attempt at Periodization*. *Abdülhamid II And His Legacy - Studies in Honour of F. A. K. Yasamee*. The Isis Press Istanbul.
- Danişmend, I. (1972). *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, vol 5 (Istanbul: Türkiye Yayınevi).
- Inal, Son Sadrazamlar, II, 1002.
- Zabtt Ceridesi* II, 401; tr. by Devereux.

The reign of Sultan Abdulhamid II from 1876 to 1878

Saba Kalandarishvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.

Historian, Master's student of Cultural And Social Anthropology.

Georgia, 0160. Tbilisi, Bakhtrioni Street 8.

+995 595 070 152. Sabakalanda@gmail.com

ORCID: 0009-0003-1815-9810

Abstract

The paper discusses the first two years of the reign of the 34th Sultan of the Ottoman Empire, Abdulhamid II, which is known as the “First Constitution Era”. With the overthrow of Sultan Murad V and the ascension of his brother, the Ottoman Empire entered an era of Absolutism that brought a new reality to both the great powers of Europe and the weakened Ottoman Empire.

The article discusses the key events of 1876-1878 based on foreign literature, such as the Sultan Abdülhamid's II ascension to the throne, the struggle against the European states, the Istanbul Conference, the adoption of the Constitution, the formation and dismissal of the Parliament, the Russo-Ottoman War of 1877-1878, the Treaty of San Stefano, the Congress of Berlin and the Chirac Incident. With all of this in mind, we've tried to get through the first two years of the Ottoman Empire's autocratic rule, which had a great impact not only on the politics of the great powers of Europe, but also on Georgia.

Keywords: Ottomans; Ottomans in the 19th century; Abdulhamid II; Hamidian; Istanbul Conference; Russo-Ottoman War; Magnificent Porta; San-Stefano; Congress of Berlin; Çırağan Incident.

Introduction

The second half of the 19th century is characterized by difficult internal socio-political situation and external problems for the Ottoman Empire. The reforms of The Tanzimat, which begun in 1839, did not achieve the desired result and provoked opposition from large numbers of the population. The reforms were especially facilitated by the sultan's authority and the conservative part of the Muslim clergy. Added to this were the usurpation of the royal court, the old, backward system of agriculture, the monopoly of foreign capital, and the revolts of the populations of the conquered territories. With the crisis reaching its most critical levels since 1875, the empire entered a period that can safely be described as chaotic. The state treasury was completely destroyed, the state could not pay the loans that were periodically granted after the Crimean War. At the same time, the great powers of Europe launched a major diplomatic offensive. With all of this in mind, in 1876, demonstrations began in Istanbul. On 30 May, Sultan Abdulaziz was deposed and replaced by Murad V, who was soon replaced by his brother, the 34th Sultan of the Ottoman Empire, Abdulhamid II (1842-1919), thus beginning the era of autocracy and absolutism in the Ottoman Empire.

The reign of Sultan Abdulhamid II is less studied in Georgian historiography, but during his reign there are significant changes in the political map of the world. The consequences of his policy are interesting for the history of Georgia, since during his reign the Russo-Ottoman War of 1877-1878 began. By the Treaty of San Stefano and the subsequent Berlin Congress, the Georgian territories included in the Russian Empire were annexed by the lands of historical Georgia, and Batumi was declared a free trade city. In addition, after this war, the process of emigration of Georgian Muslims was particularly

accelerated and intensified, which, in fact, It led to the depopulation of the Adjara-Kobuleti.

We're interested in the first two years of the 34th sultan's long reign, which was marked by internal turmoil and external political strife. Using literature in foreign languages, we tried to break down the chronological development of important events that had a great impact on the domestic and foreign policy of the Ottoman Empire. We think the reign of Sultan Abdulhamid II, as one of the most interesting political figures, can be seen as both negative and positive. And that's our goal, and that's what we've clearly outlined in this paper.

Methods

The above-mentioned period of the Ottoman Empire has not been studied in Georgian historiography, therefore, based on foreign literature and sources, we have worked on the previous work using historical-ontological and historical-comparative research methods.

Results

As a result of the research, the significant period of the Ottoman Empire enters the Georgian historical space. The immediate aim of the study was to describe the first two years of the political activity of the 34th Ottoman sultan. The study identified such individual issues as Sultan Abdülhamid's II ascension to the throne, the struggle against the European powers, the Istanbul Conference, the adoption of the Constitution, the formation and dismissal of the Parliament, the Russo-Ottoman War of 1877-1878, the Treaty of San Stefano, the Congress of Berlin, and the Chirağan Incident.

Contents

The reign of Sultan Abdulhamid II (1876-1909) can be divided into several stages. The first two years of his reign (1876-1878) are considered from the Ascension to the throne to the end of the Russo-Ottoman War.

The sultan's education was not at all what it was in the 1850s. He actually had a basic level of education; however, he gained a great deal of international European experience when he accompanied his

uncle, Sultan Abdulaziz (1830-1876) to Europe in June-August 1867. During his travels, the future sultan observed the development of France, Great Britain, Prussia, and Austria. In addition, he was actively involved in agricultural activities, which was a true Achilles' heel for the Ottoman Empire of the period (Gábor Ágoston and Bruce Masters, 2009: 7). His interest in agriculture was due to his closeness to the English Thompson family, who owned a farm in Arabia. In addition, he used every means to communicate with the Ottoman high society and discussed with them the problems of the empire. Particularly close to him in these early days were an Englishman named Thompson, who owned a farm next to his at Tarabya, and two lesser Tanzimat bureaucrats, Ibrahim Ethem Efendi and Mehmet Esat Saffet Efendi, most famous of the nineteenth-century ministers of education, both of whom subsequently served him for a time as grand vezirs. His personal finances were handled by a well-known Armenian Galata banker, Hagop Zarifi Bey, from whom he gained a knowledge of finance and economics that was to serve him well in later times. The young prince was thus a sincere though somewhat dour and persistent young man who was determined to prepare himself as best he could for the task of rescuing the empire (Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, 2005: 172).

Despite the extremely difficult conditions, the ruling circles, led by Ahmed Midhad Pasha, had a clear sense of the need for reform. They supported the ideas of the Young Ottomans, primarily the idea of constitutional reform. They managed to get past the representatives of the Muslim clergy. The Sultan wanted to restore his power, he was not in a hurry to issue such a document, but was forced to follow their will due to internal and external political factors (Karpát, Zens, 2003: 249-253).

The main creator of this process was Midhad Pasha, who still maintained his leadership in the cabinet. He used the Great Powers Conference as a springboard to justify the immediate promulgation of a constitution that would establish parliamentary rule. He claimed that his announcement would prevent other states from interfering in

Ottoman affairs on the pretext of carrying out reforms. In response to his persistent request, Abdulhamid ordered on 7 October that a constitutional commission be created to work on the drafting of a constitution, headed by Ahmed Midfat Fasha (Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, 2005: 174).

During the drafting of the constitution, there was a heated debate on a number of issues, such as equating the national minority languages with Turkish-Ottoman, which failed. Also, the Sultan's demand for the provisions on the responsibility of ministers, the Freedom of the Press Act and so on. On 6 December, the cabinet finally gave its approval to the commission's work, although the sultan insisted on the inclusion of the State Security Law, which implied the sultan's prerogative to remove anyone deemed a threat to state security. Despite the opposition, this law was passed as Article 113 of the Constitution. The Constitution of 1876 consisted of 119 articles and 12 sections. On the face of it, this Western document was not at all pure Western, and it incorporated the experience and practices of the Ottoman Empire (Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, 2005: 178). In the early period of the Ottoman Empire, administrative and institutional systems were developed according to the religion of Islam. Therefore, these institutional and administrative systems, with their structures, components and laws, remained unchanged until the 19th century. The organization of the state and its accompanying laws greatly integrated both religion and customs. However, due to the processes of Westernization, during the last few decades of the empire, religion and custom were re-considered as part of the institutional and administrative systems (Korkut. H, 2016: 116).

According to the constitution of 23 December 1876, the Sultan was declared the "Supreme Caliph", who is the protector of the Muslim world. The sultan's personality was sacred, and he was accountable to no one for his actions. He had the power to appoint or remove ministers, or the entire cabinet. Make treaties and declare war and peace. The sultan was the commander-in-chief of both the navy and

the army, and had the power to summon and dismiss the parliament. The new constitution also dealt with press, education, administrative and judicial matters. Torture and the Inquisition were prohibited by the constitution (The Ottoman Constitution (23 December 1876), 2005: 1-13). In reality, for all practical purposes, Abdulhamid II remained as powerful as his predecessor, and his first victim after overcoming the international threat was Midhat Pasha himself.

As for the parliament, a bicameral parliament was created: the Senate, whose members were appointed by the sultan himself, and the Chamber of Deputies, elected by the municipal and district councils. They were to meet once a year, from November 1 to March 1. Members of the Senate were required to be over 40 years of age and to have held important public office. They were appointed for life, but had to resign if called to other offices (Article 62). A member had to be over 25 years of age, own property, and pay taxes. Their number was fixed at one man for every 50,000 Ottomans (Article 65). The term of office was four years, and each deputy represented the nation as a whole, not just his province (Article 71). In the Chamber of Deputies there were 71 Muslims, 44 Christians and 4 Jews. Twenty-one Muslims and five non-Muslims were appointed to the Senate by the Sultan. The Sultan had the power to veto any law (Sanikidze. G, Alasania. G, Gelovani. N, 2011: 77). It is noteworthy that the Sultan summoned Parliament only twice in 1877 and 1878. It should also be said that while the sultan established a one-man dictatorship, he did share some of the ideals and principles of the Tanzimat, so it would not be surprising to say that he cooperated with the existing administration, which consisted of members of various schools and associations related to the Tanzimat. In short, the sultan generally agreed with what the administration offered, especially during the Russo-Ottoman War (Çetinsaya. G, 2019: 40). Despite Abdulhamid's initial active participation in the work of the Parliament, he still faced great opposition, so on 13 February 1878, Sultan Abdulhamid II dissolved the Parliament and restored the autocracy (Gábor Ágoston and Bruce Masters, 2009:7).

In July 1876, Montenegro and Serbia declared war on the Ottomans, although the Ottoman army was able to defeat Serbia, but in this situation, Russia issued an ultimatum to the Sultan, resulting in the convening of a conference of great powers in Istanbul in December 1876 to discuss the terms of the truce between Serbia and the Ottomans. Just prior to the opening of this conference, on December 23, 1876, the Sultan signed the Ottoman constitution, which was largely modelled on the Belgian constitution, though different.

The promulgation of the constitution, of course, coincided with the official opening of the Istanbul Conference, which was held in the offices of the Ministry of the Navy at the Imperial Dockyard on the Golden Horn. When the first session convened, the delegates were stunned by the salute of the guns, who informed every one of the adoption of the constitution. Safed Pasha, an old friend of the Sultan and now Minister of Foreign Affairs, was quick to tell the conference that the reforms demanded by the European states were no longer a matter for discussion, since they were enshrined in the Constitution (Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, 2005: 178). The new constitution allowed the Ottomans not to give up the territories seized by Serbia and Montenegro, as the constitution declared the empire a single, indivisible entity. Also, the distinction between Muslim and non-Muslim subjects, because the Constitution declared everyone equal. The creation of local Christian militias and the introduction of a separate court for Muslims were also unconstitutional. It is also worth noting that at the Istanbul Conference, the interests of the Ottoman Empire were much more strictly represented by Midhad Pasha than by the Sultan. It was strongly opposed to the goals of the great powers of Europe. They proposed to the Ottomans the division of Bulgaria into two vilayets, Eastern and Western. There, as in Bosnia and Herzegovina, new courts of appeal should be set up. They were appointed indefinitely with the authorities, and local languages were used in the courts, as well as Ottoman-Turkish. Tobacco and customs duties would be transferred to the central treasury, but all other taxes would remain

for provincial expenditures, and the tithes would be replaced by a new land tax. Muslim soldiers would remain confined to the major cities and fortresses, while Christian and Muslim militias would be organized to control the countryside in areas where their co-religionists were the majority. All Circassian refugees were to be sent to Anatolia, a local gendarmerie was to be formed with European officers, and 5,000 Belgian soldiers were to be sent to help Bulgaria, as well as lands occupied by Muslims were to be given to Christians for cultivation.

This proposal was more unacceptable to Porta than the old one, although Salisbury threatened the Ottoman Empire that if the plan was rejected, Russia would attack and Britain would do nothing to help Porta. Despite this threat, Midhat Pasha, encouraged by the British Ambassador in Istanbul (Sir Henry Elliott), refused the offer. Salisbury and the German representatives raised some demands for a Christian governor in Bulgaria and a Belgian gendarmerie, but the Midhat Pasha rejected them as well, and the conference dissolved in utter disappointment on 20 January 1877 (*ibid.*: 180). In February, a peace treaty was signed directly between Serbia and Sultan Abdul Hamid II on the basis of restoring the status quo (Sanikidze. G, Alasania. G, Gelovani. N, 2011: 75).

The end of the conference was followed by another important decision in the circle of Ottoman rulers. The sultan clearly disliked the grand vizier, Midhad Pasha, who was credited with implementing reforms and wielding great authority both within the country and abroad. His last plans, which incurred the wrath of the Sultan, were to enrol Christian students in a military academy and to reject Mahmud Nedim's program of refinancing the state debt. Eventually, Abdulhamid decided to send Midhat Pasha on a "long journey" to Europe (February 5, 1877) following the departure of the foreign plenipotentiaries from Istanbul. Midhad Pasha, who had been stripped of the Grand Vizier's ring, was read Article 113 of the Constitution and deported. The new Grand Vizier, a trusted person of the Sultan, was

Ibrahim Ethem Pasha, who had previously been the Chairman of the Council of State.

One of the main challenges of the beginning of Abdulhamid's reign was the Russian Empire, which was in clear opposition to the Ottoman Empire's interests in the Balkans. After his defeat in the Crimean War of 1853, the emperor tried to regain his lost prestige. The Istanbul Conference precipitated the expected Russo-Ottoman war. The main concern of the Russian Empire was what position Austria would occupy in the coming war. The Austrian Empire was in a military crisis at the time, the irregular state of the army halting the latter and promising Russia neutrality in the coming war. The Russo-Austrian Treaty of Neutrality was signed in Budapest on 15 January 1877.

According to the treaty, Austria retained the right to occupy Bosnia and Herzegovina whenever it wished; Serbia, Montenegro, and Novipasar were to remain neutral and not occupy any of the signatories; Russia would receive Bessarabia, and the Allies would support each other against any resistance by other powers; no specific provisions were made regarding Bulgaria, although the treaty forbade the formation of any major state on the territory. If the Ottoman Empire had completely collapsed, Istanbul would have been a free city, not of Russia or Greece, but the latter would have been compensated with Crete, Thessaly and southern Epirus. Russia acquired a neutral ally against Porta, while Austria gained significant territory and also a guarantee that she, and not Russia, would dominate Serbia - all in exchange for mere neutrality (Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, 2005: 181) Thus, on 16 April 1877, Russia obtained permission from Romania for the Tsar's army to transit through its territory. On April 24, 1877, the Russian ambassador informed the Grand Porte that his state had declared war on the Ottomans.

Before the Russo-Ottoman War of 1877-1878, the Russian-Ottoman military contingent was almost equal, although the Tsar's army was relatively under-equipped. In the Ottoman army, the Achilles'

heel was an unqualified officer corps, which is why the Russian emperor considered winning the war inevitable.

Abdulhamid II first appealed to the signatories of the Paris Peace Treaty for help. He was especially trusted by the British, although Disraeli, who openly opposed Russia's growing ambitions in Eastern Europe, failed to win cabinet support for English intervention in the war and had to leave the Ottomans to fight on their own.

The main objective of the Russian campaign was to cross the Balkan Mountains and approach Istanbul and the Straits to the west as quickly as possible, as well as to move into north-eastern Anatolia and capture Kars, Ardahan and Erzurum, in order to force the port to accept the proposals rejected at the Istanbul Conference. Once the Russians were able to control the Black Sea and go through Anatolia to Alexandria, it would have free access to the Mediterranean. The Slavic states in the Balkans would also be freed from Ottoman control and remain under strong Russian influence. In this way, the emperor's position in the alliance of European powers would be strengthened. For defensive purposes, the Ottoman main line was formed on the Danube, while the area between Varna and Vidin was heavily fortified, and the main units were concentrated in Silistra, Ruse, Nicopolis and Vidin. The Balkan Mountains formed a second line of defence from the Varna, Shumen and Sofia bases. In the east, the garrisons of Kars and Erzurum were heavily manned. Russia did not have time to rebuild the Black Sea Fleet, so the Ottomans were not intimidated in this direction, but nevertheless planned to send only light ships to the Danube to help supply their defence forces (See also 183).

By June 1877, the Russians were making active attack into the Balkans and were effectively gaining the upper hand. The entry of the Russian army into northern Bulgaria was accompanied by a large-scale slaughter of Turkish peasants to prevent the movement of troops and supplies. A great battle was fought on 16 July at Nicopolis. Shocked by a series of catastrophes in the Ottoman army in Istanbul, the sultan replaced all the major military commanders who had survived the

battles. The commander-in-chief was appointed by Suleiman Pasha, former head of the military academy.

The new sultan was faced with a difficult situation. The empire suffered a series of catastrophic defeats. In order to win the support of the people, Abdulhamid declared himself a „Ghazi”, warrior for the faith against the infidels, and declared the war a holy war. In doing so, he succeeded in arousing the passions of the people and mobilizing the men needed for the war. At the same time, his deputy Suleiman Pasha attacked the Russians by land in northern Bulgaria and pushed them back with the Shipka Pass. The successes of the right wing of the Russian army (first the victory of Sistova, then the capture of Vidin) were stopped by the Ottomans in Plevna with a strong defence.

The Eastern campaigns followed a similar pattern. Initially, the Ottomans were hampered by the division of their defence forces, which were scattered in various fortresses that the Russians could attack between the Black Sea and Lake Van. The Russians attacked and captured the main strongholds one by one, first in Ardahan (18 May 1877) and then in Dogubeyazit (20 June). The Ottomans suffered heavy losses in terms of manpower and military equipment. The main Ottoman defensive center became Kars. The remaining troops in this area were assembled under the command of Ahmed Muhtar Pasha, who soon managed to stop the Russian advance.

The Russian Empire's plans for a quick victory were foiled. So, the war went on. The emperor had to change his plans and began negotiations with the Balkan states. Serbia has agreed to enter the war, but until they take Plevna they are not sure of the Russian victory. The Greeks also requested that the Ottomans be driven into Thrace by offensive, but by this time they were so impressed by the Ottoman army and the threat of British intervention that they refused to provide assistance without Russian assurances that they would conquer both Epirus and Thessaly. As for Romania, it was not in a position to say no to the Russians or to let them down. His army assisted the Russians in a new siege of Pleven, which continued. To commemorate

his heroic resistance against the Russians, Abdulhamid awarded the title of Gazi to his commanders, Osman Pasa, as well as Muhtar Pasa for their exploits in the east.

The war was indeed going from bad to worse, as the long Russian siege eventually damaged the main Ottoman defences, both to the east and to the west. On 14 October 1877, 6,500 Ottoman troops were forced to surrender at Aladag, and on 14 November Muhtar Pasha left Kars, although he was able to return most of his troops and heavy equipment to Erzurum. As for the Balkans, here, Gazi Osman Pasha was forced to submit to the suffering of the soldiers and the 42,000 survivors around him and surrender. On December 10, 1877, Plevna fell. With this, the Western Front was broken. King Milan of Serbia immediately gained the courage needed to declare independence (January 24) and declare war (January 28), capture Pirot on the Bulgarian border and besiege and take Niş (February 11). On January 9, 1878, the defenders of Papka Pass were defeated. All this cost the Ottomans another 32,000 men and 103 large shells. Suleiman Pasha managed to escape himself, and he took over the protection of Sofia. But the Ottoman forces were now too scattered. Soon it too fell, and this was followed by Edirne (January 20) without real opposition. At the same time, together with the Ottoman garrisons of Montenegro engaged in the east, the Montenegrins also declared war and occupied Bari (January 15) and Ulcinj (January 19) (*ibid.*: 186).

Russia's rapid advance into Bulgaria alarmed Britain and Austria. They realized that the Greater Bulgaria, as the emperor had envisioned, would only be a tool for Russia's domination of South-eastern Europe. Nevertheless, Russian troops, under the command of Grand Duke Nicholas, advanced towards Istanbul and forced the Porta to ask for a cease-fire agreement, which was signed in Edirne on 31 January. Before holding the peace conference, the Ottomans surrendered the remaining Bulgarian strongholds in Vidin, Ruse and Silistra. Russia and the Ottomans agreed that Bosnia-Herzegovina and Bulgaria would receive autonomy through European-supervised reforms, that Russia

would have full rights to use the straits, and that the Porta would pay war reparations. In short, it was an unconditional surrender to the victor. The conference between the Ottomans and Russia was held in San Stefano (Yeşilköy), near Istanbul.

The failure of the war activated the Sultan's opposition. In parliament, the attention of deputies was diverted to military disasters, and instead of concentrating on legislation, they turned to criticism of the government, the conduct of offensive campaigns, the incompetence of officers, and the overall direction of the war effort. There was also the issue of the return of Midhat Pasha, which the sultan's representatives did not like. In addition, liberal and non-Muslim deputies began circulating no-confidence petitions against some ministers and the palace environment. The final straw was on 13 February, when the Sultan gathered the Chamber of Deputies, including members of Parliament, to consult with them on inviting the British fleet and entering the Sea of Marmara, thus helping to defend Istanbul against a possible Russian advance. After the majority of the deputies had declared their agreement, one of them, Naji Ahmed, who was a cook and the head of one of the guilds, told Sultan: "You asked for our opinion too late; you should have asked for ours before the catastrophe could have been avoided". The Chamber disclaims all responsibility for a situation for which it has done nothing. (Zabtt Ceridesi II, 401: 243-244) That was the end. The next day Abdulhamid dissolved Parliament and simply stated that he had done his duty, but the current situation was not suitable for the proper exercise of his functions" (ibid: 243-244). Abdulhamid initially also ordered the arrest of all deputies who were most critical of the government, but upon the insistence of Ahmed Vefik, he changed the order and demanded that they return to their homes immediately. Although some deputies protested that he had violated the constitution, the parliament was nevertheless dissolved (Celaleddin, M., *Mirat-t Hakikat*, C. III: 60-62). However unpredictable this end and his actions were, the Sultan would rule without parliament for the next three decades, acting within the powers gra-

nted to him by the constitution. He simply used the crisis to enforce provisions that Midhat and his colleagues had passed to protect the constitution from conservative reaction. By leaving Parliament and weakening the Porte, Abdulhamid laid the foundations for the autocracy that would dominate the Ottoman government for the remaining years of his reign (Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, 2005: 187).

Because of internal political and economic problems, neither side wanted to prolong the war. Thus, on March 3, 1878, the San Stefano Peace Conference was held. The treaty was based on the terms of a truce signed a month earlier in Edirne and largely fulfilled the demands of the Pan-Slavs. Montenegro and Serbia were to be independent, however the latter, due to its bad war, was to receive only a few additions along the southern border, including Niş, the Drina Valley, and part of the Novi Pazar Sanjak. Porta was to recognize the independence of Romania and pay it war reparations in the form of a portion of Dobruja. He agreed to Russia's annexation of Bessarabia. And Bulgaria was supposed to be autonomous.

The Sultan agreed to pay a huge war indemnity of 1.4 billion rubles (24 billion Kuruş, four times the state's annual income), less than half of which was paid to Dobruja, by surrendering large areas of the islands, the Danube, and the eastern Anatolian provinces of Kars, Ardahan, Batumi, and Dogubayazit. Residents of the annexed Russian territories were allowed to sell their property within three years, which led to an influx of refugees into the Ottoman Empire. By the treaty, all Christian subjects of the sultan were placed under the protection of the Russian emperor. The Ottomans were only able to resist Ignatyev 's desire for a joint defence and administration of the straits.

Later, England and Austria-Hungary demanded a revision of the San Stefano provisions, which Bismarck supported. Austria demanded a territorial reduction of Bulgaria in order to weaken Russian power in Eastern Europe, and Russia agreed to Austria's annexation of Novipasar Sanjak, as well as Bosnia and Herzegovina. Eastern Rumelia and the

restored Bulgaria were to be returned to the Ottoman Empire as autonomous provinces, with immediate reforms. Most of eastern Anatolia was to be returned to Porta, while in return the Russian Empire retained Kars, Batumi, and southern Bessarabia. Thus, a review of the San Stefano results laid the foundation for a conference that Bismarck convened in Berlin from June 13 to July 13, 1878.

Despite all of the agreements listed above, it was still difficult to achieve the sequence. The congress agreed to recognize the independence of Serbia, Montenegro, and Romania. Austria-Hungary was given the right to occupy Bosnia and Herzegovina. In addition to Bulgaria and the Balkans, the Berlin Congress was also concerned with the question of the East. As a result of the congress, the Ottomans in the east were forced to leave Kars, Ardahan and Batumi for the Russians. Batumi became a free-trade city (Porto-Franco), which the emperor promised not to fortify. The Elishkirt valley and the Dogubayazit were returned to the Ottomans. Porta promised to carry out reforms in the Armenian-populated districts and to affirm full civil and religious freedom in the empire.

In total, according to the Congress of Berlin, the Ottoman Empire was forced to abandon two-fifths of its entire territory and one-fifth of its population, about 5.5 million people, almost half of whom were Muslims (ibid: 191).

The six months between the signing of the Armistice of Edirne (31 January 1878) and the signing of the Treaty of Berlin represented one of the most critical periods of Abdulhamid's reign. To better understand the depth and scale of subversion that developed by this time, it may help to recall the events of this critical period that also cleared the way for Abdulhamid to establish an autocratic regime: the cease-fire of Edirne (31 January 1878); the dissolution of the Chamber of Deputies (13 February 1878); the Treaty of San Stefano (3 May 1878); Chiragan incident (attempt to overthrow Abdulhamid, 20 May 1878); the handing over of Cyprus to Britain (4 June 1878); the June Conference and subsequent signing of the Treaty of Berlin (18 June 1878-

13). In terms of the impact and consequences of the Abdulhamid's regime, the two most important events on the list above were the break-up of the Chamber of Deputies and the Chirağan Incident (Çetinsaya, G, 2019: 40).

The Chirağan Incident of May 1878 was one of the critical moments of Abdulhamid's reign. Groups opposed to the sultan emerged from the beginning. The first such attempt occurred in early December 1876, when the sultan's brother, Murad V, was kidnapped from the Chirağan Palace. Their goal was to restore a mentally deranged former sultan to the throne, but that plan failed.

On May 20, 1978, two years after the former sultan was deposed, another sensational event occurred. There's been a rebellion in front of the Chirağan Palace. The leader of the revolt was the former headmaster of the Galatasaray Imperial College and former representative of the Young Ottomans, Ali Suavi. He was accompanied by a group of Muslim refugees from the Balkans, whose main frustration was the devastating actions of the army and the losses incurred as a result of the Russo-Ottoman War of 1877-1878, in which the people blamed Abdulhamid II and thus supported the return of Murad V. Although this attack was intended to free Murad V and restore him to the throne, the affair was over in just one hour of fiasco. Ali Suavi and about fifty of his followers were killed by the imperial troops, and the survivors were arrested and put on trial.

This famous incident went down in history as the "Chirağan raid". According to Ibnulemin Mahmud Kemal Inal, this event marked the beginning of Abdul Hamid's autocracy. This incident marked a turning point for Abdulhamid II. After that, the sultan became more suspicious and untrustworthy, and he began to doubt even those he had previously trusted. After the coup attempt, Abdulhamid appointed those he suspected as governors of distant provinces, thus emptying the imperial capital. Among these figures were the Senate Chairman Kuchuk Said Pasha, who was first appointed Governor of Ankara and then, after he protested the post, was appointed Governor of Bursa; the

Prime Minister Mehmet Sadik Pasha, appointed Governor of the Vilayet of the Archipelago; Mehmet Akif Pasha, who was appointed Governor of Konya; the Englishman Said Pasha, appointed Governor of Ankara; and Mehmet Najif Pasha, the Chief Pasha (Bacımaşbeyn), who was appointed Marshal of the Fourth Army. Later, Damad Mahmud Jalaleddin Pasha was also dismissed from the post of marshal of the Tofan (artillery corps) and in January 1879, was supposedly appointed governor of Tripoli (Libya) (İnal, *Son Sadrazamlar*, II, 1002: 772-773). This apparently had a great impact on the sultan, and it was followed by a long period of "cleansing" of the sultan's entourage of suspicious figures, from bodyguards to regular soldiers.

Conclusion

During the first two years of Abdulhamid's reign, various international events contributed to the Ottoman Empire's ruling elite feeling that the empire was on the verge of collapse. The Russo-Ottoman War proved that the Ottoman Empire as a political entity was not viable. Separatist activities by Bulgarians, Armenians, and Greeks, as well as by Muslim groups such as Albanians, Arabs, and Kurds, threatened the stability of the empire (Gábor Ágoston and Bruce Masters, 2009: 7).

In addition, this period is characterized by constant instability, which was caused by the relocation of the posts of Prime Minister and Grand Vizier. All of this set the stage for the uncertainty and political turmoil that followed. According to Ismail Hami Danişmend, from 1871 to 1882, the Ottoman Empire changed 23 grand viziers, an immense number in 10 years (Danişmend. I, 1971: 85). Although Abdulhamid's regime was noted for its authoritarian policies and actions, the sultan also promoted infrastructure and cultural modernization. During the reign of Abdulhamid, the Ottoman bureaucracy acquired rational and institutional characteristics, where admission and promotion to public office was based on objective criteria. Abdulhamid established governmental schools for boys and girls throughout the empire. Implemented railway construction with the support of foreign capital.

Started connecting distant provinces to the capital and extended telegraph lines to allow for administrative surveillance from Albania to Yemen. During his reign, the judicial system was reformed. It also greatly expanded access to literature. New translations were made from Western literature. Book printing increased, and Ottoman poetry and prose acquired worldly individualistic qualities. These changes had a profound impact on young people, resulting in the emergence of a Western-oriented generation that was dissatisfied with autocracy and demanded a constitutional monarchy. The opposition of the Young Turks came from that generation. Abdulhamid's attempts at modernization eventually laid the foundation for modern Turkey.

References

- Sanikidze, G., Alasania, G., Gelovani, N. (2011). *A History of The middle East And Its Relations With The South Caucasus (19th-Beginning of 21st CC)*. Iliia State University, Tbilisi.
- Karpat, Kemal H. and Zens, Robert W. (2003). *Ottoman Borderlands: Issues, Personalities, and Political Changes*. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Korkut, H. (2016). *Critical Analysis of The Ottoman Constitution (1876)*. *Epiphany: Journal of Transdisciplinary Studies*, Vol. 9, No. 1.
- Shaw, Stanford J. & Shaw, Ezel Kural. (2005). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*. Cambridge: Cambridge University Press.
- The Ottoman Constitution (23 December 1876). (2005). Source: Boğaziçi University, Atatürk Institute of Modern Turkish History. <https://ata.bogazici.edu.tr/>.
- Celaledin, M., Hakikat, M. III, Zabtt Ceridesi, II. *Levant Herald*, 20, 21 February 1878; Devereux.

- Çağlar, B. (2021). Turmoil in the Capital: British Publication Alarmed the Hamidian Regime. *Bellekten*, Nisan 2021, Cilt: 85/Sayı: 302.
- Çetinsaya, G. (2019). Sultan Abdülhamid II's Domestic Policy: An Attempt at Periodization. *Abdülhamid II And His Legacy - Studies in Honour of F. A. K. Yasamee*. The Isis Press Istanbul.
- Danişmend, I. (1972). *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, vol 5 (Istanbul: Türkiye Yayınevi).
- Inal, Son Sadrazamlar, II, 1002.
- Zabtt Ceridesi II, 401; tr. by Devereux.

**„რელიგიური ნიშნით რეპრესიები საბჭოთა საქართველოში“
(შსს არქივის მონაცემების მიხედვით)**

ზვიად ტყაბლაძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
რელიგიის საკითხთა სახელმწიფო სააგენტო.
საქართველო, 0105, თბილისი, ინგოროყვას 7.
+995 322 990900; info.ra@religion.gov.ge
ORCID: 0009-0009-4347-6299

აბსტრაქტი

ჩვენი კვლევის საგანს წარმოადგენს „შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის“ მიერ დაფინანსებულ 2022 წლის ფუნდამენტური კვლევების სახელმწიფო სამეცნიერო საგრანტო კონკურსის პროექტის (NFR-22-21090) - „რელიგიური ნიშნით რეპრესიები საბჭოთა საქართველოში (შსს არქივის მონაცემების მიხედვით)“ მიმოხილვას, რომელიც ხორციელდება რელიგიის საკითხთა სახელმწიფო სააგენტოს ინიციატივით, საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივთან თანამშრომლობით.

რეპრესირებულ პირთა ბედი გვიჩვენებს, თუ რა ტრაგიკული შედეგები მოჰყვა საბჭოთა კავშირის იმპერიულ გადაწყვეტილებებს რიგითი ადამიანებისთვის. საბჭოთა რეპრესიების საკითხი ერთ-ერთი შეუსწავლელი სფეროა არა მარტო ქართულ, არამედ პოსტსაბჭოთა ქვეყნების სამეცნიერო ლიტერატურაშიც. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა ათასობით რეპრესირებულ სასულიერო პირთა საქმეები, რომელიც სხვადასხვა არქივშია დაცული. თემა ითვალისწინებს მკვლევართა ჯგუფის მიერ

საქართველოში საბჭოთა პერიოდში (1921-1991 წლებში) რელიგიური ნიშნით განხორციელებული რეპრესიების და რეპრესირებული სასულიერო პირების შესახებ ჩატარებული კვლევის გამოუქვბას. საქართველოს ანექსიის (1921 წ.) შემდეგ, აქტიურად დაიწყო „წითელი ტერორი“ და ათეისტური რელიგიური პოლიტიკის გატარება იმ პერიოდში მოღვაწე ყველა დენომინაციის წინააღმდეგ: დაიხურა ასობით საკულტო ნაგებობა, რელიგიური სკოლები, განსაკუთრებული სისასტიკით დაიწყო მართლმადიდებლური, კათოლიკური, სომხური-სამოციქულო, ქრისტიანულ-პროტესტანტული, სხვა ქრისტიანული მიმდინარეობების, ასევე იუდეური, ისლამური თემების სასულიერო პირების რელიგიური მოტივებით დევნა. სასულიერო პირთა დევნის საფუძვლად იყენებდნენ მათ ანტისაბჭოთა და კონტრრევოლუციური აგიტაცია-პროპაგანდის და სხვა სახის ბრალდებას. დამუშავებული იქნა იმ სასულიერო პირთა შესახებ ინფორმაცია, რომლებიც სასჯელის სამი კატეგორიით იქნენ დასჯილნი - დახვრეტ-ილები, პატიმრობამისჯილები და გადასახლებულები.

მიმდინარე პროექტში მონაწილეობას იღებს მკვლევართა ჯგუფი: ზვიად ტყაბლაძე (პროექტის ხელმძღვანელი), გიორგი პატაშური (პროექტის კოორდინატორი), ზაზა ვაშაყმაძე, სერგო ფარულავა, აბესალომ ასლანიძე, მარინე მაზმიშვილი, დავით დავითაშვილი, ბადრი ჩერქეზიშვილი, ლალი ეხვაია.

საკვანძო სიტყვები: რელიგიები; რეპრესიები; სასულიერო პირები; საბჭოთა საქართველო; არქივი.

შესავალი

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს „შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის“ მიერ დაფინანსებული 2022 წლის ფუნდამენტური კვლევების სახელმწიფო სამეცნიერო საგრანტო კონკურსის პროექტის (NFR-22-21090) - „რელიგიური ნიშნით რეპრესიები საბჭოთა საქართველოში (შსს არქივის მონაცემების მიხედვით)“ მიმოხილვას, რომელიც ხორ-

ციელდება რელიგიის საკითხთა სახელმწიფო სააგენტოს ინიციატივითა და საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივთან თანამშრომლობით.

საგრანტო პროექტის მიზანია, ობიექტურად განიხილოს ამგვარი მწვავე და მტკივნეული საკითხი. ვინაიდან საბჭოთა რეპრესიების პრობლემატიკაზე, პერიოდულად ქვეყნდება ფრაგმენტული მასალები სამეცნიერო ლიტერატურასა თუ მედიაში, საზოგადოება გადაუდებელი აუცილებლობის წინაშე დგას გამოკვლეულ იქნას არქივებში შენახული მნიშვნელოვანი მონაცემები რეპრესიების მსხვერპლთა შესახებ, რომლებიც დიდი ხნის პერიოდში დახურული იყო უცხო თვალისთვის. რეპრესირებულთა შთამომავლობამ, ხშირ შემთხვევაში, დღესაც არ იცის თუ რა მიზეზით ჩასვეს ციხეში ან დახვრიტეს მათი წინაპარი.

ადამიანის სიცოცხლე ფასდაუდებელია, უდანაშაულო ადამიანების მკვლელობა კი გაუმართლებელი. მარტო ერთ წელიწადში ბოლშევიკებმა ასი ათასობით ადამიანი დახვრიტეს. ნებისმიერი შეიძლება გა მოცხადებულიყო ხალხის მტრად: გამოგონილი ბრალდებით, ანონიმური დასმენით ან ცილისწამებით. ამიტომ, ჩვენი მოვალეობაა საბჭოთა წარსულის ნამდვილი სახის, ჩატარებული მასიური რეპრესიების მასშტაბების ჩვენება და ამ საშინელი მოვლენების მორალური შეფასება.

რეპრესირებულ პირთა ბედი გვიჩვენებს, თუ რა ტრაგიკული შედეგები მოჰყვა საბჭოთა კავშირის იმპერიულ გადაწყვეტილებებს რიგითი ადამიანებისთვის. საბჭოთა რეპრესიების საკითხი ერთ-ერთი შეუსწავლელი სფეროა არა მარტო ქართულ, არამედ პოსტსაბჭოთა ქვეყნების სამეცნიერო ლიტერატურაშიც. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა ათასობით რეპრესირებულ სასულიერო პირთა საქმეები, რომლებიც სხვადასხვა არქივშია დაცული.

მეთოდი

სამეცნიერო ნაშრომი ეფუძნება თეორიულ მეთოდოლოგიას: მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის ანალიზს, სინთეზს, შედარებას, შსს-ს არქივში სხვადასხვა დოკუმენტების მოძიებას და

დამუშავებას (დადგენილებების, რეპრესირებულ პირთა შესახებ მონაცემებს, ანკეტებს). კვლევა მოიცავს პირის რელიგიურ კუთვნილებას, მის როლს იმ პერიოდის რელიგიურ ცხოვრებაში, მის მიმართ წაყენებულ ბრალდებებს, დაკითხვის ოქმებზე დაყრდნობით ბრალდებასა და რეალობას შორის კავშირის დადგენას, დაპატიმრების, გასამართლებისა და სასჯელის გამოყენების თარიღებს და რეპრესირებული სასულიერო პირების ცხოვრების საინტერესო ელემენტებს. განხორციელდა არქივში არსებული მასალის, დაკითხვის ოქმების, აქტების, სხვადასხვა ჩანაწერების კვლევა, დადგინდა საბჭოთა სამართლებრივი დევნის ობიექტის (პირის) რელიგიური კუთვნილება და მათი სასულიერო პირობის ნამდვილობა. საბრალდებო დასკვნის და სხვა დოკუმენტების შეჯერებით, დაკავებული სასულიერო პირის მიმართ დაპატიმრებისას წაყენებულ ბრალდებაში, გამოიკვეთა რელიგიური მოტივები და მოხდა თუ არა რელიგიური ბრალდების გამო ხსენებული პირის რეპრესირება.

შედეგი

საკვლევ საკითხზე მუშაობის შედეგად, გამოვლენილ იქნა საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში, სხვადასხვა წლებში რეპრესირებული სხვადასხვა დენომინაციის სასულიერო პირი, რითაც კიდევ ერთხელ დადასტურდა რეპრესიების კოლოსალური მასშტაბები. კვლევის შედეგები საინტერესო იქნება არა მხოლოდ სამეცნიერო თვალსაზრისით, არამედ საზოგადოებაში ცნობადობის ამაღლებისთვის საბჭოთა რეპრესიების მნიშვნელობის თაობაზე. ასევე სასარგებლო იქნება საქართველოს ისტორიით, რელიგიით, თუ სახელმწიფო პოლიტიკის კვლევებით დაინტერესებული პირებისთვის.

დისკუსია

საქართველოში ეროვნული მოძრაობის დაწყებასთან ერთად, იწყება რეპრესირებულ პირებზე ინფორმაციის მოძიება და გამოქვეყნება. ბოლო ათწლეულებში, საქართველოში გამოიცა არაერთი წიგნი რეპრესირებულ პირთა შესახებ, თუმცა საქმეს ართულებდა ის, რომ საქართველოს უშიშროების არქივის ნაწ-

ილი, სადაც ძირითადად ინახებოდა ამ ტიპის მასალები, 1991-92 წლების სამოქალაქო ომის დროს დაიწვა, ნაწილი გატანილ იქნა რუსეთში, ხოლო დანარჩენი საქმეები გაფანტულია სხვადასხვა არქივში.

ამ ტკივილიან, ზღვა მასალაში გაბნეულია მონაცემები რეპრესირებულ სასულიერო პირების შესახებ, თუმცა ცნობილ ისტორიულ პირებზე არსებობს ცალკეული ფუნდამენტური კვლევები.²¹

დამოუკიდებლობის გამოცხადების დღიდან, საქართველოს XX საუკუნის რელიგიური ისტორიის მკვლევრებმა არაერთი შრომა მიუძღვნეს საბჭოთა რეპრესიების თემას და უმეტეს წილად აღნიშნული კვლევები მოიცავს: ა) რეპრესიების პერიოდის ზოგად მიმოხილვას რელიგიური მდგენელის ცალკე წარმოჩინების გარეშე; ბ) რომელიმე კონკრეტული რელიგიური ორგანიზაციის (უმეტეს შემთხვევაში საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის) ისტორიას და კვლევებს გამოჩენილი პიროვნებების შესახებ (კათოლიკოს-პატრიარქების - ამბროსის, კირო-

---

²¹ იუნგე მ., თუშურაშვილი ო., ბონვეჩი ბ.: ბოლშევიკური წესრიგი საქართველოში: დიდი ტერორი კავკასიის პატარა რესპუბლიკაში, I ტომი და II ტომი, თბილისი, 2015. ბენდელიანი მ.: საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია: მე-20 საუკუნის 30-40-იანი წლებში. თსუ-ს სოხუმის ფილიალი, თბილისი, 2002.

ქართველიშვილი მ.: საბჭოთა რელიგიური პოლიტიკა და საქართველოში მისი ასახვის თავისებურებები 1953-1964 წლებში, თბილისი, 2022.

ვარდოსანიძე ს.: საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესია 1917-1952 წლებში, თბილისი, 2011.

შერვაშიძე ი.: საბჭოთა რეპრესიები აჭარაში პოლიტიკური და კულტურული მეხსიერების კონტექსტში. სადოქტორო დისერტაცია, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ბათუმი 2021.

სიმაშვილი თ.: საბჭოთა რეპრესიები თელავში 1921-1924 წლებში; თბილისი, 2020.

შსს-ს არქივის მიერ გამოცემული რამდენიმე მნიშვნელოვანი ნაშრომი:

მონოგრაფია „მშვიდობით ძმებო, გვხვრეტენ ამაღამ“, (გამოიცა კონრად ადენაუერის ფონდთან ერთად). თბილისი, 2016.

ჟურნალი „საარქივო მოამბის“ სხვადასხვა ნომერი, სადაც წარმოდგენილია საეკლესიო თემატიკა.

„დიდი ტერორი აფხაზეთში (აფხაზეთის ასსრ, 1937-38 წწ.) სამტომეული (მომზადებული ქართულ-აფხაზური ერთობლივი პროექტის ფარგლებში), თბილისი, 2023.

ნის და სხვების, ასევე სხვა დევნილი სასულიერო თუ საერო პირების); გ) საბჭოთა რეპრესიების რომელიმე კონკრეტულ პერიოდს (მაგალითად: 1924 წლის აჯანყებას, 1930-იანი წლების რეპრესიებს და ა.შ.); დ) საბჭოთა რეპრესიების ისტორიას საქართველოს კონკრეტულ მხარესა თუ ქალაქში და სხვა.

საინტერესოა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური გაზეთის, „სრულიად არასაიდუმლოდ“, ღვაწლი, რომელიც გ. სანადირაძის რედაქტორობით თბილისში 1996-2005 წლებში იბეჭდებოდა და როგორც კი შესაძლებლობა გაჩნდა, რამდენიმე წლის განმავლობაში ასობით რეპრესირებულის შესახებ აქვეყნებდა ინფორმაციას. მოგვიანებით, ამ გაზეთის მასალებზე დაყრდნობით, რომლებიც აჭარას ეხებოდა, გამოიცა წიგნი²².

რეპრესირებულთა საკითხს მიუძღვნა თავისი ფუნდამენტური ნაშრომი ოთარ თურმანიძემ, თუმცა აქაც რეპრესირებული სასულიერო პირების შესახებ ცნობები ასახულია მისი მონოგრაფიის ერთ მონაკვეთში და ისიც მხოლოდ აჭარის რეგიონის მიხედვით.²³

რეპრესირებულ პირთა ოჯახებთან თანამშრომლობს და თავისი კომპეტენციის ფარგლებში ფასდაუდებელ დახმარებას უწევს „საქართველოს სასამართლო ანთროპოლოგიის ასოციაცია“ და სხვა ორგანიზაციები.²⁴

2014 წელს, რეპრესირებულთა შესახებ პირველი ელექტრონული მონაცემთა ბაზა შეიქმნა, საძიებო სისტემით, რომელიც მოიცავს 3600-ზე მეტი პირის ბიოგრაფიულ მონაცემებს.²⁵ ეს ბაზა

---

²² აჭარა, სუსხიანი გრიგალის ექო. თბილისი, 2001.

²³ საბჭოთა რეჟიმი და მასობრივი რეპრესიები აჭარაში (1921-1952 წლები). ბათუმი, 2019, გვ. 403-418.

²⁴ „აღდგენის, დოკუმენტაციისა და იდენტიფიცირების ქართული პროექტი“ (GRDIP). „საქართველოს სასამართლო ანთროპოლოგიის ასოციაცია“, 2024. წვდომა [17.06.2024]: <http://www.gafa.edu.ge>

²⁵ პროექტი „სტალინური სიები საქართველოდან“ 2011-2013 წლებში განახორციელა ინფორმაციის თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტმა (IDFI) საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროსა და საერთაშორისო საზოგადოება „მემორიალთან“ თანამშრომლობითა და ჰაინრიხ ბიოლის ფონდის სამხრეთ კავკასიის რეგიონალური

„სტალინური სიები საქართველოდან“, 1937-1938 წლების „დიდი ტერორის“ მსხვერპლთა შესახებაა. „თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტი“ (IDFI) ამჟამადც მუშაობს ამ ბაზის გაფართოებაზე და 2023 წელს შექმნა „სტალინური სიების“ ვებ-გვერდი.²⁶

რა თქმა უნდა, არაერთი სამეცნიერო სტატია თუ კვლევა არსებობს, რომელიც მოიცავს ცალკეულ ეპიზოდებს და ხშირად ეხება საზოგადოების გარკვეულ ფენებს, რეგიონებს, მხოლოდ კონკრეტულ კონფესიას ან ისტორიულ პირს და. ა.შ.

ცნობილია, რომ სისხლიანი ტერორის ერთ-ერთი მთავარი მიმართულება სწორედ რელიგია და სასულიერო პირების რეპრესიები იყო. ფაქტობრივად, საქართველოში ყველამ, დიდმა თუ პატარა კონფესიამ განიცადა რეპრესიები, რის შედეგადაც ათასობით სასულიერო პირი უდანაშაულოდ დახვრიტეს, გაგზავნეს ციხეებში, საკონცენტრაციო ბანაკებში.

ჩვენი კვლევა სხვა ზემოჩამოთვლილი შრომებისგან ძირითადად იმით გამოირჩევა, რომ მასში ასახული მასალები ინტერრელიგიური ხასიათისაა და კომპლექსურად ეხება საქართველოში წარმოდგენილ ყველა კონფესიას და რელიგიურ მიმდინარეობას. ჩვენ მიერ დამოწმებულ სხვადასხვა პუბლიკაციაში არსად არ არის ერთად წარმოდგენილი სხვადასხვა დენომინაციის წარმომადგენელთა რეპრესიების საკითხი.

ამიტომ, რელიგიის საკითხთა სახელმწიფო სააგენტოს გაუჩნდა იდეა, საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივთან თანამშრომლობით, საფუძვლიანად შეისწავლოს და გააანალიზოს ინფორმაცია საბჭოთა პერიოდში საქართველოში სახვადასხვა აღმსარებლობის სასულიერო პირთა მიმართ განხორციელებული რეპრესიების შესახებ და შსს-ს არქივში დაცულ საარქივო მასალებზე დაყრდნობით (პროექტის დასრულებისას), გამოსცეს დიდი მასშტაბის ნაშრომი.

ბიუროსა და საქართველოში შვეიცარიის საელჩოს ფინანსური მხარდაჭერით. იხ. წვდომა [17.06.2024]:<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=index&d=26>

²⁶ „სტალინის სიები“. ინფორმაციის თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტი (IDFI), 2024 წ. წვდომა [17.06.2024]:<https://stalin.historyproject.ge/about>

აქვე უნდა ითქვას, რომ რეპრესირებულ პირთა შესახებ მასალები ძირითადად სწორედ ამ არქივშია თავმოყრილი. თანაც შსს-ს არქივი უკვე წლებია მუშაობს მის ხელთ არსებული მასალის გაშიფრვაზე, ციფრულ დამუშავებასა და დახარისხებაზე.

პროექტი ითვალისწინებს საქართველოში საბჭოთა პერიოდში (1921-1991 წლებში) რელიგიური ნიშნით განხორციელებული რეპრესიების ფაქტების შესწავლას და რეპრესირებული სასულიერო პირების გამოვლენას. საქართველოს ანექსიის (1921 წ.) შემდეგ, აქტიურად დაიწყო „წითელი ტერორი“ და ათეისტური რელიგიური პოლიტიკის გატარება იმ პერიოდში მოღვაწე ყველა დენომინაციის წინააღმდეგ: დაიხურა ასობით საკულტო ნაგებობა, რელიგიური სკოლები, განსაკუთრებული სისასტიკით დაიწყო მართლმადიდებლური, კათოლიკური, სომხური-სამოციქულო, ქრისტიანულ-პროტესტანტული, სხვა ქრისტიანული მიმდინარეობების, ასევე იუდეური, ისლამური თემების სასულიერო პირების რელიგიური მოტივებით დევნა. სასულიერო პირთა დევნის საფუძვლად იყენებდნენ მათ ანტისაბჭოთა და კონტრრევოლუციური აგიტაცია-პროპაგანდის და სხვა სახის ბრალდებას.

ნაშრომზე მუშაობისას, დამუშავდა ინფორმაცია იმ სასულიერო პირთა შესახებ, რომლებიც სასჯელის სამი კატეგორიით იქნენ დასჯილნი - დახვრეტილები, პატიმრობამისჯილები და გადასახლებულები.

თავიდანვე უნდა ითქვას, რომ რეპრესირებულ პირთა შესახებ საარქივო მასალებზე მუშაობა საშური საქმეა, ამავე დროს მოითხოვს უდიდეს პასუხისმგებლობას და ურთულესია თავისი არსით. საქმე იმაშია, რომ საარქივო მასალებში ძალიან იშვიათად ინახება ინფორმაცია, პირის რელიგიური საქმიანობის გამო გასამართლების შესახებ.

ქვემოთ წარმოგიდგენთ საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კოდექსის იმ მუხლებს, რომლებიც ეხება რელიგიის საკითხებს და იმ მუხლებს რითაც ასამართლებდნენ სასულიერო პირებს.

სასულიერო პირების გასამართლება ძირითადად ხდებოდა მუხლი 58-10-ის (პროპაგანდა ან აგიტაცია, რაც მოუწოდებს საბჭოთა ხელისუფლების დასამხობად, შესასუსტებლად ან ძირის გამოსათხრელად, ან და ამა თუ იმ კონტრრევოლუციური დანაშაულის (ამა კოდ. 58-2 მუხ.) ჩასადენად, აგრეთვე ასეთივე შინაარსის ლიტერატურის დამზადება, შენახვა ან გავრცელება გამოიწვევს თავისუფლების აღკვეთას არანაკლებ ექვსი თვისა. იგივე მოქმედება, უკეთუ იგი ჩადენილია მასური მდელვარების დროს, ან ხალხის რელიგიური ცრუმორწმუნეობისა და ნაციონალური ცრუმეგნების გამოყენებით, ან საომარ პირობებში, ან და ისეთ ადგილას, სადაც სამხედრო წესებია გამოცხადებული, გამოიწვევს ამ კოდექსის 58-2 მუხ. აღნიშნულ სოციალური დაცვის ღონისძიებას [რაშიც იგულისხმება დახვრეტა, ან მშრომელთა მტრად გამოცხადება, სსრკ-დან გამეგება და ა.შ.]), ან მუხლი 58-11-ის (ყოველგვარი საორგანიზაციო მოქმედება, რაც მიმართულია ამ თავში გათვალისწინებულ დანაშაულთა მოსამზადებლად ან ჩასადენად, აგრეთვე მონაწილეობა ისეთ ორგანიზაციაში, რომელიც მოეწყო ერთ-ერთი ზემოაღნიშნული დანაშაულის მომზადებისა ან ჩადენისათვის, გამოიწვევს ამა კოდექსის სათანადო მუხლებში აღნიშნულ სოციალური დაცვის ღონისძიებას (მინიმუმ იგივე სასჯელს) მიმართული დანაშაულის მომზადებასა და ჩატარებისთვის) მიხედვით (საქართველოს სსრ სსკ, 1928: 51).

მაგალითად, ასევე არსებობდა მუხლი 58-21 - ეროვნული ან სარწმუნოებრივი მტრობის ჩამოსაგდებად (პროპაგანდა ან აგიტაცია ეროვნული ან სარწმუნოებრივი მტრობისა თუ განხეთქილების ჩამოსაგდებად, აგრეთვე ამავე ხასიათის ლიტერატურის დამზადება, შენახვა ან გავრცელება, გამოიწვევს თავისუფლების აღკვეთას ორ წლამდე. იგივე მოქმედება ომიანობის პირობებში, ან მასური მდელვარების დროს - თავისუფლების აღკვეთას არანაკლებ ორი წლისა, მთელი ქონების ან ქონების ნაწილის კონფისკაციით, ხოლო განსაკუთრებით დამამძიმებელ გარემოებაში სოციალური დაცვის ღონისძიება იწვევს თვით უმაღლეს ღონისძიებამდეც - დახვრეტამდე, ქონების კონფისკაციით. [1930

წ. 6 აპრილის; კ II (კან. კრ. 1930 წ. N 10, მუხ. 122]) (სტილი დაცულია).

1939 წლამდე, 1928 წლის ს.ს. კოდექსით, მუხლი 58-19 ითვალისწინებდა რელიგიური რწმენის გამო სამხედრო სამსახურისგან გათავისუფლებას და ამ პირის ჩარიცხვას ომიანობის დროს ზურგის ლაშქარში, თუმცა 1939 წელს საბჭოთა ხელისუფლებამ აღნიშნული მუხლი გააუქმა და დატოვა მხოლოდ 58-18, სადაც რელიგიური რწმენის მომიზეზება სამხედრო სამსახურიდან გათავისუფლებისთვის ითვალისწინებს 5 წლით ვადით თავისუფლების აღკვეთას (საქართველოს სსრ სსკ, 1928: 59-61). განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია, სისხლის სამართლის კოდექსის თავი IV (სახელმწიფოსაგან ეკლესიის ჩამოშორების წესების დარღვევა), სადაც თავმოყრილია რელიგიური ხასიათის სამართალდარღვევის მუხლები: 128, 129, 130, 131, 132, 133 (საქართველოს სსრ სსკ, 1928: 121-122).

მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა ხელისუფლებას ღიად ჰქონდა გამოცხადებული რელიგიის წინააღმდეგ ბრძოლა და ამ მიზნით ათეულობით სპეციალური დადგენილება მიიღო, დაპატიმრებული პირის მიმართ იშვიათად იყენებდა სისხლის სამართლის კოდექსის ზემოაღნიშნულ IV თავის რელიგიურ საქმიანობასთან დაკავშირებულ მუხლებს, რომლებიც საკმაოდ მსუბუქ სასჯელს ითვალისწინებდა და შესაბამისად სრულმასშტაბიანი ტერორის გასატარებლად შეუსაბამო იყო. ამიტომაც, დაპატიმრებულ სასულიერო პირებს ასამართლებდნენ სამშობლოს ღალატის, საბოტაჟის, ჯაშუშობის, სპეკულანტობის, კორუფციის ან სხვა ანტისახელმწიფოებრივი საქმიანობის გამო.

ხელისუფლება რელიგიური პირების წინააღმდეგ ძირითადად იყენებდა ს.ს. კოდექსის ზემოხსენებულ 58-10 და 58-11 მუხლებს, რომელიც ითვალისწინებდა გაცილებით მკაცრ სასჯელს - დახვრეტას, გადასახლებას და ა.შ. აღსანიშნავია, რომ მომდევნო წლებში კოდექსმა რამდენჯერმე განიცადა რედაქტირება.

ამ გარემოების გამო, საარქივო მასალებზე მუშაობისას, ფაქტობრივად გვიხდება ყველა იმ პირის შესწავლა, რომლებიც შეს-

ამლებელია დაპატიმრებული ყოფილიყო რელიგიური საქმიანობის გამო. სამუშაო ჯგუფის მიერ უკვე დამუშავებულია ათასობით საქმე, ხოლო ამჟამად მიმდინარეობს რელიგიური ნიშნით რეპრესირებულ პირთა დადგენა და დაზუსტება.

წიგნში წარმოდგენილი იქნება სასამართლოს გადაწყვეტილებებიც. მუშაობა სამი მიმართულებით მიმდინარეობს. პირველი, ეს არის შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივზე წვდომა, შესაბამისი მასალების მოძიებით. მეორე, ეს არის უშიშროების საარქივო მასალები და მესამე „ცეკას“ - საქართველოს კომპარტიის პარტიული არქივი.

ზოგადად უნდა ითქვას, რომ რელიგიის წინააღმდეგ ბრძოლა კომუნისტებმა გამოაცხადეს ხელისუფლებაში მოსვლისთანავე, როდესაც მოახდინეს საკულტო ნაგებობების კონფისკაცია და მათი დიდი ნაწილი კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებებად აქციეს. მიუხედავად იმისა, რომ ხელისუფლების ამ პოლიტიკას ბევრი მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა, მაინც ცდილობდნენ პარტიის დადგენილებების ცხოვრებაში გატარებას.

ჩვენ მიერ მოპოვებულ და შესწავლილ მასალებში, გაბნეულია ბევრი საქმე, რომელიც ეხება საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის გამოჩენილი სასულიერო მოღვაწეების რეპრესიებს, კათოლიკოს-პატრიარქებს - ამბროსი ხელაიას, კალისტრატე ცინცაძეს, მიტროპოლიტ ნაზარი ლეჟავას და სხვებს. ასეთი საქმეები ინახება ე.წ. „ჩეკას²⁷ ფონდში“. მათ წაყენებული ჰქონდათ საერთო ბრალდება: „საკათალიკოსო საბჭოს წევრობა; კონტრრევოლუციური საქმიანობა; საეკლესიო ფასეულობათა გადამაღვა; ხელისუფლების დადგენილების დაუმორჩილებლობა; საეკლესიო ფასეულობების და ქონების მასობრივად ანგარების მიზნით გამოყენება“ (სტილი დაცულია). საქმე კი გადაეცემოდა

---

²⁷ ჩეკა (რუს.: Чрезвычайная комиссия (ЧК); საგანგებო კომისია) - პირველი საბჭოთა სახელმწიფო უშიშროების სამსახური. დაარსდა 1917 წლის 20 დეკემბერს, ლენინის განკარგულებით. 1922 წელს განიცადა რეორგანიზაცია

უმალეს რევოლუციურ ტრიბუნალს (საქართველოს შსს-ს არქივი, ფონდი ჩეკა, 1923: 319).

გარდა ასეთი სახის ბრალდებებისა, მღვდლების დაპატიმრება და უმალესი სასჯელის შეფარდება ხდებოდა უბრალო დასმენითა და მოგონილი მიზეზებით. თუ 1920-იან წლებში დახვრეტას უცვლიდნენ მრავალწლიანი გადასახლებით, 1937 წლის რეპრესიების დროს არც ეს „შემსუბუქება“ ხდებოდა.

საინტერესო აღმოჩნდა მღვდლის - კახაბერი დავით გრიგოლის ძის საქმე, სადაც ჩანს, რომ მრავალშვილიან სასულიერო პირს მხოლოდ იმის გამო მიუსაჯეს სასჯელის უმალესი ზომა - დახვრეტა პირადი ქონების კონფისკაციით, რომ დასწამეს ანტი-საბჭოთა აგიტაცია, რადგან პარტიის წევრი მას სდებდა ბრალს, მისადმი მიმართული გამოთქმის გამო „როდის გადაშენდებითო“ (საქართველოს შსს-ს არქივი, ფონდი N 6, 1924: 27-29).

ბევრი სასულიერო პირი შეეწირა 1924 წლის აჯანყებას, მათი დიდი ნაწილი საქმის გარეშეა და მათ შესახებ უბრალოდ სია გვაქვს, რომ დახვრიტეს აჯანყების ჩახშობის პერიოდში. ასეთი სიების თანახმად, საქართველოს მაშინდელი დაყოფის მიხედვით, მაზრებში დახვრეტილებს შორის გვხვდებიან მღვდლები, დიაკვნები, ბერები.

ასევე, შსს-ს არქივის ფონდ N12-1-ის მიხედვით, მხოლოდ გორის მაზრაში 23 სასულიერო პირი დახვრიტეს. თუმცა, შემოგვრჩა რამდენიმე დახვრეტილი პირის საქმეც, სადაც პირდაპირ იკითხება 1924 წლის აჯანყების მხარდაჭერის ბრალდება. ასეთია მაგალითად დახვრეტილი თუმშალიშვილი ივანე მიხეილის ძის საქმეც, რომელსაც ბრალი დაედო რადგან „ეწეოდა ა/ს²⁸ აგიტაციას, რაც განსაკუთრებით გაამძაფრა აგვისტოს აჯანყების წინ ... თანაუგრძნობდა და ხელს უწყობდა აჯანყების ხელმძღვანელებსა და მონაწილეებს ...“ (სტილი დაცულია).

1924 წელსვე მსგავსი ბრალდებით დახვრიტეს მღვდელი - ინაშვილი გიორგი იოსების ძე. ამავე საქმეში ინახება საკმაოდ საინტერესო დოკუმენტები, კერძოდ მისი ქალიშვილის წერილი,

---

²⁸ ა/ს - ანტისაბჭოთა

სადაც აღწერს მამის გამო მათი შევიწროვების შესახებ 1956 წელს (რუსულ ენაზე). ამ წერილში მისი ქალიშვილი წერს, რომ „ეს არის დაუსაბუთებელი დევნა, მამაჩემი მღვდელი იყო, რომელიც ყოვლად დაუსაბუთებლად დახვრიტეს 1924 წელს“. ამავე საქმეში საპასუხო ოფიციალურ წერილში გვხვდება აღიარება, რომ „ზედმეტად მკაცრი იყო განაჩენი“, მაგრამ „ახლა შემსუბუქებას აზრი არ აქვსო“ (სტილი დაცულია) (საქართველოს შსს-ს არქივი, ფონდი N 6, 1924: 80-84).

1937 წლის რეპრესიები გაცილებით მძიმე და სასტიკი იყო. სიონის ტაძრის დიაკონს ახოზაძე ამბროსი ივანეს ძეს 10 წელი მიუსაჯეს იმის გამო, რომ ის ახალგაზრდებში ქადაგებდა. ბრალდება ასე ჟღერდა: „მასზედ, რომ იგი მსახურობდა სიონის ეკლესიის დიაკვნად, ეწეოდა ახალგაზრდებს შორის რელიგიურ საქმიანობას, ... ეწეოდა კ/რ²⁹ აგიტაციას ეკლესიაში, მტრულად განწყობილი იყო საბჭოთა ხელისუფლების მიმართ“ (სტილი დაცულია) (საქართველოს შსს-ს არქივი, ფონდი N 8, 1937: 23).

მანგლისში, მღვდელი გოგოლიშვილი ერმილე ხოსროს ძე, დახვრიტეს იმ ბრალდებით, რომ კოლმეურნეობის კრება ჩაშალა და უქადაგებდა ახალგაზრდებს ეკლესიაში ევლოთ. ბრალდება ასე ჟღერდა: „მასზედ, რომ აგბულახ-მანგლისის რაიონის, სოფელ ივანოვკაში და მიმდებარე სოფლებში ეწეოდა ა/ს და ა/კ³⁰ აგიტაციას. გაძლიერებულ აგიტაციას ეწეოდა ახალგაზრდებში, მოუწოდებდა მათ ევლოთ ეკლესიაში. განზრახ ჩაშალა კოლმეურნეობის კრება. კოლმეურნეებს მოუწოდებდა საეკლესიო დღესასწაულებზე არ გასულიყვნენ სამუშაოდ და წასულიყვნენ ეკლესიაში“ (სტილი დაცულია) (საქართველოს შსს-ს არქივი, ფონდი N 8, 1937: 29).

დახვრეტის მიზეზთა შორის, შეიძლება დასახელებულიყო რელიგიური რიტუალების ჩატარებაც, მაგალითად ზავშვთა ნათლობა. სასულიერო პირი, დაშინიანი პავლე სამუელის ძე (იგივე არქიმანდრიტი პიმენი) დახვრიტეს იმის გამო, რომ „ის აქტიუ-

---

²⁹ კ/რ - კონტრევოლუციური

³⁰ ა/კ - ანტიკომუნისტური

რად ეწეოდა ა/ს აგიტაციას მოსახლეობაში, მოუწოდებდა ყველას, რომ მოენათლათ ბავშვები. 1936 წ. დადიოდა სოფლებში და მასიურად ნათლავდა ხალხს“ (სტილი დაცულია) (საქართველოს შსს-ს არქივი, ფონდი N 8, 1937: 6).

აღსანიშნავია, რომ შსს-ს არქივში დაცულ, ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალებში გამოვლინდა ბევრი ძალზედ მნიშვნელოვანი დოკუმენტი, მათ შორის საინტერესო აღმოჩნდა, ერთ-ერთი რეპრესირებული მონაზვნის საქმეში წმინდა დიდმოწამე პანტელეიმონ მკურნალის ხატი, რომელიც ტოპოგრაფიული წესით, 1896 წელს არის დაბეჭდილი. როგორც მინაწერიდან ირკვევა, აღნიშნული ხატი ერთ-ერთი ტაძრის წინამძღვარმა 1924 წელს თავის სულიერ შვილს, მონაზონს უსახსოვრა. აღსანიშნავია, რომ ორივე მათგანი, ბერიცა და მონაზონიც, სხვებთან ერთად, 1929 წელს, გახდნენ რეპრესიების მსხვერპლნი (რელიგიის სააგენტო, 2022).

რელიგიური რეპრესიები არ განხორციელებულა მხოლოდ 1920-30-იან წლებში. ის ნაკლები ინტენსივობით და შესაძლოა ნაკლები სიმკაცრითაც მიმდინარეობდა საბჭოთა კავშირის დაშლამდე, რომლის მაგალითად გამოდგება 1950 წელს დაპატიმრებული ზედაზნის ტაძრის ბერი - მოსემვილი გიორგი პავლეს ძე, რომელსაც ბრალად ედებოდა ქადაგება, ახალგაზრდების მონათვლა, ა/ს აგიტაცია და სხვა. ბერის საქმეში დევს მის მიერ შენახული, საქართველოს თავისუფლებისადმი მიძღვნილი ქაიხოსრო ავალიშვილის პატრიოტული ლექსი, რომელიც ასე მთავრდება: „თამარ მეფისგან სულ-დგმული, დიდებული და ძლიერი, რუსთაგან დამონებული, მოტყუებული, მშიერი“ (სტილი დაცულია) (საქართველოს შსს-ს არქივი, ფონდი N 6, 1950: 19, 67, 159).

„უყურადღებოდ“ არ დარჩენილან სხვადასხვა ეროვნების კათოლიკური ეკლესიის მღვდელმსახურნიც. კათოლიკური ეკლესიის წარმომადგენლებს ხშირად ასამართლებდნენ ჯაშუშობის ბრალდებით (საქართველოს სსკ-ის მუხ. 58-6), ვინაიდან მათ მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდათ ვატიკანთან და ევროპული

ქვეყნების საელჩოებთან. საბჭოთა კავშირის სომეხი კათოლიკეების აპოსტოლის ადმინისტრატორი აკოპი დანილის ძე ბაგრატიანს ბრალად წაუყენეს ჯაშუშობა. ბრალდებაში აღნიშნულია, რომ აკოპ ბაგრატიანი 1927 წლიდან ეწეოდა კ/რ საქმიანობას იტალიის საკონსულოს მეშვეობით. დიპლომატიურ ფოსტას გადასცემდა ვატიკანს. ცილისმწამებლურ ინფორმაციას აერცვლებდა სსრკ-ში კათოლიკური ეკლესიის დევნის შესახებ. მუშაობდა კოლექტივიზაციისა და საბჭოთა ხელისუფლების სხვა საპასუხისმგებლო ღონისძიებების ჩაშლაზე. არალეგალურად აგზავნიდა იტალიაში სასულიერო აკადემიაში ახალგაზრდებს და იყო შეკავშირებული ვატიკანთან, რომლისგანაც ღებულობდა დიდი ოდენობის თანხებს. ბაგრატიანს მისეაჯა თავისუფლების აღკვეთა 10 წლით.

რეპრესიები შეეხო სომხური მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის წარმომადგენლებსაც. აღსანიშნავია, რომ შსს-ს არქივში მოიძებნა მღვდელი დურსუნი (გრიგოლი) გრიგოლის ძე ტერ-პოდოსოვის საქმე, დაბა შაუმიანიდან, რომელსაც ბრალი ედებოდა იმაში, „რომ სოფლებში ჩასვლისას, ატარებდა რელიგიურ წეს-ჩვეულებებს, გლეხებს შორის ეწეოდა აგიტაციას მიმართული კოლმეურნეობის წინააღმდეგ, აგრეთვე ანტისაბჭოთა აგიტაციას. თავი დამნაშავედ აღიარა ნაწილობრივ“ (სტილი დაცულია). მისეაჯა 10 წელი შრომა-გასწორების ბანაკში (საქართველოს შსს-ს არქივი, ფონდი N 8, 1937: 102).

შსს-ს არქივის ფონდ 8-ში, ასევე წარმოდგენილია ჩეკას, გპუ-ს³¹ და შინსახკომ-ის³² სხდომის ოქმები 35 სომეხი სასულიერო პირის შესახებ.

---

³¹ გპუ (რუს.: Государственное политическое управление (ГПУ); სახელმწიფო პოლიტიკური სამმართველო, სპს) – ჯერ რსფსრ-ის და შემდეგ სსრკ-ს სახელმწიფო უსაფრთხოების ორგანო. დაარსდა 1922 წლის 6 თებერვალს.

³² შინსახკომი (რუს.: Народный комиссариат внутренних дел (НКВД); შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატი, შსსკ) - სსრკ-ს სახელმწიფო მმართველობის ცენტრალური ორგანო კრიმინალთან ბრძოლაში და საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვაში 1917-1946 წლებში. შემდგომში დაერქვა შსს.

ებრაელ ღვთისმსახურებთან დაკავშირებით, საინტერესო აღმოჩნდა იოსებ მირილაშვილი ფილხაზის ძეს საქმე, სოფელი კულაშიდან (ფონდი N6, საარქივო N 372695), რომელიც 1937 წელს დააპატიმრეს ებრაელებში ებრაული რელიგიის გავრცელების და აგიტაციის ბრალდებით (მუხ. 58-10) და მიუსაჯეს 10 წლით თავისუფლების აღკვეთა.

სასულიერო პირებთან ერთად და ცალკეც, რელიგიური ნიშნით რეპრესიების ქვეშ ხვდებოდნენ საერო პირებიც. მაგალითად, 1953 წელს, საქმე აღიძრა ებრაელთა ჯგუფის მიმართ, რომლებსაც ბრალად ედებოდათ 1948 წლიდან ა/ს შეკრებები ბათუმის სხვადასხვა ადგილებში და ქალაქის მცხოვრებ ებრაელებს შორის აგიტაციის წარმოება, პალესტინაში ემიგრაციის მიზნით: „მტრული მიზნებით იყენებდნენ სინაგოგებს, სადაც ლოცვის საფარით მღეროდნენ ისეთ სიმღერებს, რომლებითაც ებრაელებში აღვიძებდნენ ნაციონალურ სულს“ (სტილი დაცულია) (ფონდი N 6; საარქივო N 5559).

რაც შეეხება მცირე რელიგიურ დენომინაციებს, საბჭოთა პერიოდის პირველივე წლებიდან საქართველოში მრავალი მიმდინარეობა არსებობდა. უკვე 1920-იანი წლებიდან გამოჩნდნენ ბაპტისტები, ევანგელისტები, ორმოცდაათიანელები, ადვენტიტები (მეშაბათეები) და სხვა. გაცილებით ადრე ცხოვრობდნენ მოლოკანები, დუხობორები.

ამ ყველა მიმდინარეობის წევრები, როგორც საარქივო მასალებიდან ჩანს, იყვნენ საქართველოში შემოსული სხვადასხვა ეროვნული ჯგუფის წარმომადგენლები - ძირითადად რუსები და უკრაინელები. მხოლოდ ბაპტისტებთან შეგვხვდა სამი ქართველი კახეთში და შედარებით დიდი ჯგუფი საგურამოში.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ამ მიმდინარეობებში სასულიერო პირის გამოყოფა საკმაოდ რთულია სისხლის სამართლის საქმეების მიხედვით, ვინაიდან თავის თავს არ ასახელებენ როგორც წინამძღვარს ან პასტორს, თუმცა საქმეების კარგად გაცნობით, მაინც ირკვევა თუ ვინ იყო ამა თუ იმ მიმდინარეობის წინამძღვარი. ზოგ საქმეში საერთოდ დაუდგენელია მიმდინარ-

ეობაც, რადგან გამომძიებლები მათ მოიხსენიებენ „რელიგიურ სექტად“ ხოლო დაკითხვის ოქმებში ბრალდებულებიც იმეორებენ ამ სიტყვას და არ აზუსტებენ მიმდინარეობას.

როგორც სისხლის სამართლის საქმეების გაცნობამ აჩვენა, პირველ ხანებში ეს მცირე რელიგიური მიმდინარეობები შედარებით კომპაქტურად ცხოვრობდნენ - მაგალითად ორმოცდაათიანელების დიდი დაჯგუფება არსებობდა თბილისში (სხვადასხვა ქარხნის საერთო საცხოვრებლებში) და ჩაქვში, ასევე რამდენიმე ჯგუფი იყო რუსთავში ოზურგეთსა და სოხუმში.

ამდენად, მათ წინააღმდეგ „ბრძოლა“ სხვადასხვა ხერხით მიმდინარეობდა - ან ამ ჯგუფში შეუშვებდნენ აგენტს, ან იმათგან გადმოიბირებდნენ ვინმეს. განსაკუთრებით ავიწროებდნენ ისეთ მიმდინარეობებს, რომლებსაც თავისი რელიგიური შეხედულებებიდან გამომდინარე არ შეეძლოთ შაბათ დღეს მუშაობა, ანდა წითელ არმიასი მსახურება.

მუსლიმი სასულიერო პირების წინააღმდეგ რეპრესიები დიდი მასშტაბით გამოირჩეოდა. საინტერესო აღმოჩნდა აჭარაში 1928 წლის გამოსვლების შესახებ ინფორმაციის დამუშავება, რომელიც გამოწვეული იყო ხელისუფლების მხრიდან ქალი მუსლიმებისთვის თავსაბურავის (ჩადრის, ჰიჯაბის) მოხსნისა და მედრესეების დახურვის პოლიტიკით.

საქმის მასალებიდან ირკვევა, რომ ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლები მოსახლეობაზე ახდენდნენ ზეწოლას ყველანაირი ხერხით - დაშინებით, დაპატიმრებით, გადასახლებით. ერთპიროვნულად აპატიმრებდნენ გლეხებსა და სასულიერო პირებს, ოღონდ ზოლომდე გაეტარებინათ რეპრესიული პოლიტიკა და ზემდგომი ხელისუფლების წარმომადგენლებისთვის მოეწონებინათ თავი. ყოველივე ამან გამოიწვია მოსახლეობის აღშფოთება და გამოსვლები, ძირითადად ხულოსა და ქედას მაზრებში. აჯანყების მიზეზთა შემსწავლელი კომისია ასკვნის, რომ ეს გამოსვლები იყო რელიგიურ-ყოფითი და არა ეკონომიკური, გამოწვეული ძირითადად ხულოსა და აჭარის

ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლების მხრიდან გადაცდომებით.

ირკვევა, რომ აჭარაში სასულიერო პირების მიმართ რეპრესიები დაიწყო 1928-1929 წლებში, რადგანაც ხელისუფლება ცდილობდა თავისი პოლიტიკის გატარებას ადგილობრივი სასულიერო პირების მეშვეობით, ხოლო იმ სასულიერო პირებზე, რომლებიც ხელისუფლების ღია მხარდაჭერით არ გამოირჩეოდნენ, იქმნებოდა საიდუმლო საქმეები, ხორციელდებოდა დასმენები, დაპატიმრებები. უკვე მოგვიანებით, როდესაც იწყება მასობრივი რეპრესიები, არაერთი სასულიერო პირის საქმეში ჩანს, რომ ის მონაწილეობდა 1928-1929 წლების გამოსვლებში, რაც, რა თქმა უნდა, ეთვლებოდათ ანტისახელმწიფოებრივ ქმედებად ... (საქართველოს შსს-ს არქივი, ფონდი N 14, 1928-29).

ერთ-ერთ საქმეში კი, სრულიად უსაფუძვლოდ, მოქალაქეები: ჰუსეინ ბერიძე, შაი ირემაძე, ოსმან ირემაძე, სეფერ ირემაძე, ტაშატეგ ირემაძე, ართმელაძე და ვანაძე, ბრალდების თანახმად ირიცხებოდნენ „აჭარის ისლამისტურ ორგანიზაციამ“ და „ეწეოდნენ აგიტაციას, რომელიც საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ იყო მიმართული, გამოდიოდნენ შეიარაღებული აჯანყების მოწოდებით“ (სტილი დაცულია) (საქართველოს შსს-ს არქივი, ფონდი N 6, 1930: 2-6).

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ აჭარაში რეპრესიების დროს სასულიერო პირების მიმართ ძირითადად გამოყენებული იყო სსკ-ის მუხლი კონტრაბანდის შესახებ. საქმე იმაშია, რომ ამ პერიოდში სახელმწიფო საზღვარი თურქეთის რესპუბლიკასთან ჯერ ჩაკეტილი არ იყო და აჭარის საზღვრისპირა მოსახლეობა აუცილებელი პროდუქტების შესაძენად თურქეთში გადადიოდა. იმ დროინდელი უგზოობის პირობებში მათთვის ეს უფრო მოსახერხებელი იყო, ამიტომაც ყველაზე იოლი იყო და „დამაჯერებელიც“, სასულიერო პირები გაესამართლებინათ კონტრაბანდის მუხლით.

რეპრესიები ასევე მიმდინარეობდა მთელი საქართველოს მასშტაბით არაქართველი, სხვა ეროვნების მუსლიმთა მიმართაც.

ბაშკირეთის (ამჟამად დმანისი) რაიონის სოფელ მამიშლოს მკვ-იდრს კი, აზერბაიჯანელ მოლა ალი ისმაილ ოღლის ბრალად ე-დებოდა, რომ როგორც მოლა/მულა³³ რელიგიური წეს-ჩვეულ-ებების სახით ატარებდა გამლიერებულ კ/რ ა/საკოლმეურნეო საქმიანობას. დაკითხვის ოქმიდან ვკითხულობთ, რომ „... იგი ჩავიდა სოფელ ამამლოში, რათა გაეცილებინა აწ. გარდაცვლილი იბრაგიმ ხალილ-ოღლი სოიუნი და ლოცვის დროს მოლა ალი ამბობდა, რომ ყურანის ცნობით, უახლოეს მომავალში საბჭოთა ხელისუფლება დაემხოება და მას შეცვლის სხვა ხელისუფლება, კაპიტალისტების ხელისუფლება, და მაშინ გლეხების მდგო-მარეობა გაუმჯობესდება, კოლმეურნეობები დაიშლება და ამი-ტომ ჩვენ მუსლიმებს არ გვჭირდება კოლმეურნეობაში შესვლა, ვინც არის კოლმეურნეობის წევრი ის ითვლება მაგომედის³⁴ ხალხის მტრად“. მიუსაჯეს დახვრეტა, პირადი ქონების კონფი-სკაცია (მუხ. 58-10; მუხ. 58-12) (სტილი დაცულია) (საქართველოს შსს-ს არქივი, ფონდი N 3, 1938: 5, 23).

მოქალაქე მაშად მამედ ალა კიში-ოღლის საქმიდან, რომე-ლსაც მიესაჯა თავისუფლების აღკვეთა 3 წლით (მუხ. 58-10), ლუქსემბურგის (ამჟამად ბოლნისი) რაიონის სოფელ ფახრალ-ოდან, ვკითხულობთ, რომ იგი იყო კოლმეურნე, „ა/ს ელემენტი“ მჭიდროდ დაკავშირებული მუსლიმ სასულიერო პირებთან.

მისი საქმიდან ერთ-ერთი მოწმის, 23 წლის ალი აშრაფ რასულ ზადეს 1931 წლის 6 თებერვლის ჩვენებიდან ჩანს, რომ სასულიერო პირი მოლა ყურბან ჰაჯი ჰასან-ოღლი ა/ს საქმიანობას ეწეოდა. მოწმე აღნიშნავს, რომ სოფელ ფარხალოში, მოლამ ორჯერ მოაწყო კრება, სადაც ესწრებოდნენ მაშად ალი კიში-ო-ღლი და სხვა პირები. დოკუმენტში მოყვანილია რომ:

„აღნიშნულ კრებაზე მოლა ყურბან ჰაჯი ჰასან ოღლი ამბ-ობდა, რომ უნდა გამოუცხადდეს საბჭოთა ხელისუფლებას ჯვა-

---

³³ მოლა, სწორი ფორმა „მულა“ (არაბ.: مُلّا, არაბულიდან ბატონი, მბრძანებელი, მეუფე) - ისლამის ღვთისმსახური, მუსლიმებში ყურანისა და რელიგიური წეს-ჩვეულებების მცოდნე

³⁴ არაბი რელიგიურ-პოლიტიკური მოღვაწე, ისლამის დამარსებელი, წინასწარმ-ეტყველი მუჰამადი (570-632 წწ.)

როსნული ომი, ვინაიდან იგი ავიწროებს ჩვენ რელიგიას, რომ ასწავლიან ახალი ანბანით, ყურანი დაწერილია ძველ არაბულ ენაზე, რომ ახალგაზრდა თაობას არ ექნება უნარი შეიცნოს სარწმუნოება და აღქმა ყურანის, რომ რელიგია მოკვდება და საჭიროა ამ ხელისუფლების წინააღმდეგ, რომელიც ანადგურებს რელიგიას - ბრძოლა, რომ ეს ხელისუფლება ართმევს ყველაფერს ხალხს, მოახდინა ლიკვიდაცია კერძო ვაჭრობის და საკუთრების, რომ კოოპერატივებში თავისი ხალხი ჩასვეს, პარტიის წევრები და კომკავშირლები, რომ ჩვენ არაფერს გვაძლევენ, და ამარაგებენ თავის ხალხს ... რომ კოლმეურნეობებს ისე მოაწყობენ, რომ ვაჟი დედას და ძმა დას ვერ იცნობს ...

ამ შეკრებაზე სიტყვით გამოვიდა შეიხი ყურბან ხალილ ოლივი, რომელმაც გაიმეორა ზემოხსენებული სიტყვები და დაამატა, რომ ის ჩაიცვამს ქალამნებს და მუსლიმ ხალხთან ერთად ჯვაროსნულ სვლას მოაწყობს, რათა დაიცვას ისლამი ურწმუნო ბოლშევიკებისგან ...“ (სტილი დაცულია) (საქართველოს შსს-ს არქივი, ფონდი N 6, 1931: 15-16).

გასული საუკუნის ისტორიაში განსაკუთრებული კვალი დატოვეს საქართველოში მოღვაწე ეთნიკურმა უმცირესობებმა. შსს-ს არქივში დაცული მასალებიდან დიდი ინტერესი იქონია საქართველოში მოღვაწე გერმანელი პასტორის ისტორიამ. 1924 წლის 5 ივლისს, საგანგებო კომისიის საიდუმლო განყოფილების რწმუნებულმა, ივანე ჟუკოვმა განიხილა ტფილისის გუბერნიის კოლონია მარიენფელდში დაბადებული, ასურეთის ევანგელისტური ეკლესიის პასტორის, წარმოშობით გერმანელის, 36 წლის ვოლდემარ კარლოს ძე ბაუერის საქმე. მას ბრალად ედებოდა საკუთარ სახლში სკოლის გახსნა და იქ სამასამდე მოსწავლისთვის საღვთო სჯულის არაკანონიერი სწავლება, რეგისტრაციის გარეშე ბავშვების მონათვლა, ადგილობრივი ხელისუფლების მიმართ დაუმორჩილებლობა და ანტისაბჭოთა აგიტაცია, რის შედეგადაც „თავისი ხანგრძლივი არალეგალური მუშაობით ისე ყავს მომწყვდეული ხელში მთელი სოფლის მცხოვრებნი, რომ როგორც ერთს ისე ამომრავებს მათ, იმდენად სცემს ხელის-

უფლების პრესტიჟს და განსაკუთრებით „სახელს“ კომუნისტებისას, რომ თითოეულ კომუნისტს ისე უყურებენ ნემცები, როგორც მათ მოსისხლე მტერს“ (სტილი დაცულია).

მისი დაპატიმრების მიზეზი გახდა 1924 წლის 27 თებერვალს ასურეთში ლენინის გარდაცვალების გამო გამართული სამგლოვიარო მიტინგის ჩაშლა. ადგილობრივმა ხელისუფლებამ პასტორს ღვთისმსახურების მეორე დღეს გადატანა სთხოვა, მაგრამ ბაუერი ამაზე არ დათანხმდა, თუმცა წირვის ადრე დაშთავრებას დაჰპირდა. მან დაპირება არ შეასრულა და დანიშნულ დროს ეკლესიის ზარების დარეკვა ბრძანა. გარდა ამისა, საქმეში სოფლის ორკესტრიც ჩართო. მილიციონერმა ჩაჩხიანმა შეაჩერებინა ზარების რეკვა, მაგრამ პასტორმა კვლავ გააგრძელებინა. საქმეში თავად მილიციის უფროსი ჩაერთო.

საბოლოოდ, სამგლოვიარო მიტინგი კი ჩატარდა, მაგრამ გერმანელი კოლონისტების გარეშე. ისინი ეკლესიაში დარჩნენ და უსმენდნენ პასტორის ქადაგებას ლენინზე. მეორე დღეს, დილის რვა საათზე ბაუერი ახსნა-განმარტებისთვის დაიბარეს მილიციაში, თუმცა არ გამოცხადდა იმ მიზეზით, რომ 8 საათი არ იყო სამუშაო დრო. ამის შემდეგ ბაუერი დააპატიმრეს. საგანგებო კომისიის პრეზიდიუმის 1924 წლის 19 ივლისის ამონაწერის მიხედვით ვოლდემარ ბაუერს სსრკ-დან გაძევება მიესაჯა. პასტორი ადგილობრივ მოსახლეობაში დიდი სიყვარულითა და პატივისცემით სარგებლობდა. ასურეთის ევანგელისტურ-ლუთერანულმა საზოგადოებამ თხოვნით მიმართა ამიერკავკასიის საგანგებო კომისიას, შეეცვალა გადაწყვეტილება და ბაუერისთვის საქართველოში დარჩენის ნება დაერთო, რაზედაც 1925 წლის 15 ოქტომბერს კატეგორიული უარი მიიღო (საქართველოს შსს-ს არქივი, 2022).

გასაბჭოების შემდეგ ბოლშევიკების უმთავრეს ამოცანად მორწმუნე მრევლის ეკლესიიდან ჩამოცილება გახდა. შემუშავდა ანტირელიგიური პროპაგანდა-აგიტაციის მთელი სისტემა. რელიგიასთან ბრძოლისა და ათეისტური საზოგადოების ჩამოყალიბების მიზნით 1922 წელს დაიწყო გაზეთ „უღმერთოს“ გამოცემა.

1924 წლის 27 აგვისტოს მის რედაქციაში შემდგარ კრებაზე გადაწყდა ანტირელიგიური ორგანიზაციის შექმნაც. მიიღეს წესდება და აირჩიეს ცენტრალური საბჭო. ასე ჩაეყარა საფუძველი „მებრძოლ უღმერთოთა კავშირს“ (მუკ).

მუკ-ის დაარსების აუცილებლობა უძველესი მართლმადიდებლური ტრადიციების მქონე საქართველოშიც გამოიკვეთა. „საქართველოს მებრძოლ უღმერთოთა კავშირი“ წარმატებულად ჩაერთო ანტირელიგიურ კამპანიაში. 1930 წელს, თბილისში გაიხსნა ანტირელიგიურ მუშათა უნივერსიტეტი, შეიქმნა ჟურნალი „საქართველოს უღმერთო“, რომლის პირველი ნომრის ყდა შეგიძლიათ იხილოთ ამ ბმულში (საქართველოს შსს-ს არქივი, 2016).

1928 წლის 5 დეკემბერს, მიიღეს სპეციალური დადგენილება სოციალურად მავნე ელემენტების შესახებ ხოლო, 1937 წლის 15 აგვისტოს, სპეციალური დადგენილება - „სამშობლოს მოღალატეთა ოჯახის წევრების“ დაპატიმრება. ასეთ გაუაზრებელ და ხისტ პოლიტიკას მასობრივი გამოსვლებიც ახლდა თან, რაც ხელისუფლების მხრიდან ხელაღებით რელიგიისა და მასთან დაკავშირებული ადათ-წესების აკრძალვას მოყვა.

დასკვნა

დასკვნის სახით აღვნიშნავთ, რომ მთლიანობაში უნიკალური პუბლიკაცია გამოქვეყნდება, რაც ემოციურად ძალიან მძიმე აღსაქმელი იქნება, ვინაიდან მასში თავმოყრილი მასალები ეხება იმას, თუ როგორ აპატიმრებდნენ, ასახლებდნენ და ხვრეტდნენ ადამიანებს თავიანთი რწმენის გამო.

აღსანიშნავია, რომ პროექტის იდეას მხარი დაუჭირა რელიგიის საკითხთა სახელმწიფო სააგენტოსთან არსებულმა ინტერრელიგიურმა სათათბირომ, რომელშიც წარმოდგენილია თითქმის ყველა რელიგიური გაერთიანება, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის, ისტორიული რელიგიებისა და სხვა მცირერიცხოვანი რელიგიების ჩათვლით. გამომდინარე აქედან, პროექტის ნაშრომი ხელს შეუწყობს საქართველოში რელიგიებს შორის, რელიგიებსა და საზოგადოებას შორის ჯანსაღ დიალოგსა და ტოლერანტული გარემოს გაძლიერებას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- „საბჭოთა რეპრესიებს შეწირული სასულიერო პირის საქმეში ხატი აღმოჩნდა“ (2022 წლის 16 სექტემბერი), *სსიპ რელიგიის საკითხთა სახელმწიფო სააგენტო*. წვდომა [17.06.2024]: <https://religion.gov.ge/siaxleebi/sabwota-represiebs-sewiruli-sasuliero-piris-saqmesi-xati-armocnda>.
- საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კოდექსი (სსკ) (1928). *მუხლები: 58-10, 58-11, 58-18, 58-19, 128, 129, 130, 131, 132, 133*. რედ. ვ. მამალაძე, გამომცემლობის რედ. ე. ვაშაკიძე.
- საქართველოს შსს-ს არქივი (1923). *სისხლის სამართლის საქმეების ფონდი ჩეკა*. საარქივო N 2304; ტომი N 1.
- საქართველოს შსს-ს არქივი (1924). *სისხლის სამართლის საქმეების ფონდი N 6*. საარქივო N 2425; ტომი N 1.
- საქართველოს შსს-ს არქივი (1924). *სისხლის სამართლის საქმეების ფონდი N 6*. საარქივო N 2424; ტომი N 1.
- საქართველოს შსს-ს არქივი (1937). *სისხლის სამართლის საქმეების ფონდი N 8*. საარქივო N 37432; ოქმი N 74; ტომი N 1.
- საქართველოს შსს-ს არქივი (1937). *სისხლის სამართლის საქმეების ფონდი N 8*. საარქივო N 37373; ოქმი N 13; ტომი N 1.
- საქართველოს შსს-ს არქივი (1937). *სისხლის სამართლის საქმეების ფონდი N 8*. საარქივო N 37414; ოქმი N 54; ტომი N 2.
- საქართველოს შსს-ს არქივი (1950). *სისხლის სამართლის საქმეების ფონდი N 6*. საარქივო N 50131; ტომი N 2.
- საქართველოს შსს-ს არქივი (1937). *სისხლის სამართლის საქმეების ფონდი N 8*. საარქივო N 37407; ტომი N 1; ოქმი N 47.
- საქართველოს შსს-ს არქივი (1928-29). *სისხლის სამართლის საქმეების ფონდი N 14*. საქმე N 301; აღწერა N 4.
- საქართველოს შსს-ს არქივი (1930). *სისხლის სამართლის საქმეების ფონდი N 6*. საარქივო N 3068; ტომი N 2.
- საქართველოს შსს-ს არქივი (1938). *სისხლის სამართლის საქმეების ფონდი N 3*. საარქივო N 38130; ტომი N 1.

საქართველოს შსს-ს არქივი (1931). *სიხლის სამართლის საქმეების ფონდი N 6*. საარქივო N 31164, ტომი N 2.

„საქართველოში მოღვაწე გერმანელი პასტორის ისტორია“ (2022 წლის 4 თებერვალი). *საქართველოს შსს-ს არქივი*. წვდომა [17.06.2024]:<https://www.facebook.com/archive.mia/posts/pfbid02DNNQymzH9r8WVeLh4M3ymMHwwDQmiWkWumxrqrJv vqHFkrtUt63uXPtHhnAchZQ6l>.

„საქართველოს უღმერთო“ (2016 წლის 5 დეკემბერი), *საქართველოს შსს-ს არქივი*. წვდომა [17.06.2024]:

<https://www.facebook.com/archive.mia/photos/pb.100068895862644.-2207520000/1252311314842161/?type=3>.

**“Repressions on Religious Grounds in Soviet Georgia”
(According to the data of the MIA archive)**

Zviad Tkabladze

Ph.D. in History Sciences,
LEPL - State Agency for Religious Issues
Georgia, 0105, Tbilisi, 7 Ingorokva St.
+995 322 990900; info.ra@religion.gov.ge
ORCID: 0009-0009-4347-6299

Abstract

The subject of our research is a review of the project of 2022 State Scientific Grant Competition for Fundamental Research (NFR-22-21090) - "Repressions on Religious Grounds in Soviet Georgia (according to the data of the Ministry of Internal Affairs archive)" funded by the "Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia", which is carried out at the initiative of the State Agency for Religious Issues in cooperation with the archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia.

The fate of the repressed persons shows the tragic consequences of the Soviet Union's imperial decisions for ordinary people. The issue of Soviet repression is one of the unexplored areas not only in Georgian, but also in the scientific literature of post-Soviet countries. In this regard, the cases of thousands of repressed clerics, preserved in various archives, are particularly interesting. The theme provides coverage of the research carried out by a group of researchers on religious repressions and repressed clerics in Georgia during the Soviet period (1921-1991). After the annexation of Georgia (1921), the "Red

Terror" and pursuing an atheistic religious policy against all denominations operating at that time began actively: hundreds of cult buildings, religious schools were closed, persecution of clerics of Orthodox, Catholic, Armenian-Apostolic, Christian-Protestant, other Christian confessions, as well as Jewish and Islamic communities on religious motives began with special cruelty. Anti-Soviet and counter-revolutionary agitation-propaganda and other kinds of accusations were used as the basis for the persecution of clerics. The information about the clerics who were punished by three categories of punishment - shot, imprisoned and exiled - was processed.

A group of researchers participates in the current Project: Zviad Tkabladze (Head of the Project), Giorgi Patashuri (Project Coordinator), Zaza Vashakmadze, Sergo Farulava, Abesalom Aslanidze, Marine Mazmishvili, Davit Davitashvili, Badri Cherkezishvili, Lali Ekhvaia.

Keywords: religions; repressions; clergy; Soviet Georgia; archive.

Introduction

This paper is an overview of the project of 2022 for Fundamental Research State Grant (NFR-22-21090) - "Repressions on Religious Grounds in Soviet Georgia (according to the data of the archive of the Ministry of Internal Affairs)" funded by the "Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia", which is carried out at the initiative of the State Agency for Religious Issues in cooperation with the archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia.

The goal of the grant project is to objectively consider such an acute and painful issue. Since fragmentary materials on the problems of Soviet repressions are periodically published in scientific literature and media, the society is faced with an urgent need to investigate the important data stored in the archives about the victims of repressions, which were closed to outside eyes for a long period of time. The

descendants of the repressed, in many cases, still do not know for what reason their ancestor was imprisoned or shot.

Human life is priceless, killing of innocent people is unjustified. Hundreds of thousands of people were shot by the Bolsheviks in one year alone. Anyone could be declared as an enemy of the people: by trumped-up charges, anonymous snitching, or defamation. Therefore, it is our duty to show the stark reality of the Soviet past, the scale of the massive repressions carried out and the moral assessment of these terrible events.

The fate of the repressed shows the tragic consequences of the imperial decisions of the Soviet Union for ordinary people. The issue of Soviet repression is one of the unexplored areas not only in the scientific literature of Georgia, but of post-Soviet countries as well. In this regard, the cases of thousands of repressed clerics, preserved in various archives, are particularly interesting.

Method

The scientific work is based on the theoretical methodology: analysis, synthesis, comparison of the cause-and-effect relationship, searching and processing of various documents in the archive of the Ministry of Internal Affairs (resolutions, data on repressed persons, questionnaires). The research includes the religious affiliation of the person, his/her role in the religious life of that period, the charges brought against him/her, establishing a connection between the accusation and reality based on the interrogation reports, the dates of arrest, trial and punishment, and interesting moments of the life of the repressed clergy. The research of the materials, interrogation protocols, acts, various records in the archive was carried out, the religious affiliation of the object (person) of the Soviet legal persecution and the validity of their religious status were established. By comparing and checking the indictment and other documents, religious motives were revealed in the charges brought against the detained clerics during their arrest, and whether or not the mentioned persons were repressed due to religious charges.

Result

As a result of working on the research topic, clerics of different denominations repressed in different years under the Soviet rule were revealed, thus once again confirming the colossal scale of repression. The results of the research will be interesting not only from a scientific point of view, but also for raising public awareness of the Soviet repressions. It will also be useful for people interested in Georgian history, religion, or state policy studies. The material to be published as a book, upon completion of the project, will be very difficult to understand emotionally - how people were exiled and shot because they believed in God.

Discussion

Along with the beginning of the national movement in Georgia, searching and publication of information on repressed persons begins. In recent decades, a number of books about repressed persons have been published in Georgia, although the matter was complicated by the fact that one part of the security archive of Georgia, where these types of materials were mainly kept, was burned during the civil war of 1991-92, the other part was taken to Russia, and the rest of the files are scattered in different archives.

Data on repressed clerics are scattered in this painful, large number of materials, although there are some fundamental studies on famous historical figures.³⁵

---

³⁵ Junge M., Tushurashvili O., Bonvech B.: *Bolshevik Order in Georgia: Great Terror in a Small Republic of the Caucasus*, Volume I and Volume II, Tbilisi, 2015

Bendeliani M.: *Orthodox Church of Georgia: 30-40s of the 20th century*. Sukhumi branch of TSU, Tbilisi, 2002

Kartvelishvili M.: *Soviet Religious Policy and Peculiarities of its Reflection in Georgia in 1953-1964*, Tbilisi, 2022

Vardosanidze S.: *Orthodox Apostolic Church of Georgia in 1917-1952*, Tbilisi, 2011

Shervashidze I.: *Soviet Repressions in Adjara in the Context of Political and Cultural Memory*. Doctoral dissertation, Batumi Shota Rustaveli State University, Batumi 2021

Simashvili T.: *Soviet Repressions in Telavi in 1921-1924*; Tbilisi, 2020

Some important works published by the archive of the Ministry of Internal Affairs:

Monograph "Goodbye Brothers, we're being Shot down Tonight", (published with the Konrad-Adenauer-Stiftung). Tbilisi, 2016

Since the declaration of independence, researchers of religious history of Georgia of the 20th century have devoted a lot of work to the theme of Soviet repressions, and for the most part these studies include: a) a general overview of the period of repressions without mentioning religious component; b) the history of any specific religious organization (in most cases, the Georgian Orthodox Church) and researches about outstanding figures (Catholic-Patriarchs - Ambrose, Kyrion and others, as well as other persecuted clergy and laymen); c) any specific period of Soviet repressions (for example: uprising of 1924, the repressions of the 1930s, etc.); d) the history of Soviet repressions in a particular part or city of Georgia and others.

It is interesting to note the merits of the public-political newspaper "Completely Unconcealed" which under the editorship of G. Sanadiradze was published in Tbilisi in 1996-2005 and as soon as the opportunity arose, information about hundreds of repressed people had been published over several years. Later, based on the materials of this newspaper, which were related to Adjara, the book was issued.³⁶

Otar Turmanidze dedicated his fundamental work to the issue of the repressed, although, even here, information about the repressed clergy is presented in one section of his monograph, and that too only according to the Adjara region.³⁷

"Georgian Association of Forensic Anthropology" and other organizations cooperate with the families of repressed persons and provide invaluable assistance within the scope of their competence.³⁸ In 2014, the first electronic search-engine database on the repressed was created, including biographical data of more than 3,600 people.³⁹

Various editions of magazine "Archival News", where ecclesiastical topics are presented.

"The Great Terror in Abkhazia (Abkhaz ASSR, 1937-38) three-volume edition (prepared within the framework of the Georgian-Abkhazian joint project), Tbilisi, 2023.

³⁶ Adjara, the echo of a bitter whirlwind. Tbilisi, 2001

³⁷ Soviet Regime and Mass Repressions in Adjara (1921-1952). Batumi, 2019, p. 403-418

³⁸ "Georgian Recovery, Documentation and Identification Project" (GRDIP). "Georgian Association of Forensic Anthropology", 2024. Accessed [17.06.2024]: <http://www.gafa.edu.ge>

This database „Stalin’s lists from Georgia" is about the victims of the "Great Terror" of 1937-1938. The "Institute for Development of Freedom of Information" (IDFI) is currently working on expanding this database and in 2023 created the website of "Stalin’s Lists".⁴⁰

There are, of course, many scientific articles or studies that cover individual episodes and often refer to certain layers of society, regions, only a specific denomination or historical person, etc.

It is known that one of the main directions of bloody terror was religion and the repression of clergy. In fact, all denominations in Georgia, major or minor ones, suffered repressions as a result of which thousands of innocent clerics were shot, sent to prisons and concentration camps.

The main difference between our research and the other works listed above is that the materials presented in it are of an interreligious nature and comprehensively refer to all confessions and religious denominations represented in Georgia. In the various publications we verified, the issue of repression of the representatives of different denominations is not presented together anywhere.

Therefore, the State Agency for Religious Issues came up with the idea, in cooperation with the archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, to thoroughly study and analyze the information about the repressions against clergymen of different confessions in Georgia during the Soviet period, and based on the archival materials preserved in the archive of the Ministry of Internal Affairs (at the end of the project), to publish a large-scale work.

---

³⁹ The project "Stalin’s Lists from Georgia" was implemented in 2011-2013 by the Institute for Development of Freedom of Information (IDFI) in cooperation with the Ministry of Internal Affairs of Georgia and the International Society "Memorial" and with the financial support of the South Caucasus Regional Bureau of the Heinrich Böll Stiftung and the Embassy of Switzerland in Georgia. See. Accessed [17.06.2024]: <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=index&d=26>

⁴⁰ "Stalin’s Lists". Institute for Development of Freedom of Information (IDFI), 2024; Accessed [17.06.2024]:<https://stalin.historyproject.ge/about>

It should be said that the materials about repressed persons are mainly collected in this archive. Moreover, the archive of the Ministry of Internal Affairs has been working for years on the decoding, digital processing and sorting of the materials at its disposal.

The project envisages the study of the facts of religious repression in Georgia during the Soviet period (1921-1991) and the identification of repressed clergymen. After the annexation of Georgia (1921), the "Red Terror" and the atheistic religious policy against all denominations operating at that time began to be actively carried out: hundreds of cult buildings, religious schools were closed, persecution of clerics of Orthodox, Catholic, Armenian-Apostolic, Christian-Protestant, other Christian confessions, as well as Jewish and Islamic communities, on religious motives began with special cruelty. Anti-Soviet and counter-revolutionary agitation-propaganda and other kinds of accusations were used as the basis for the persecution of clerics.

While working on the paper, the information about the clerics who were punished by three categories of punishment - shot, sentenced to imprisonment and exiled - was processed.

It should be said from the beginning that working on archival materials about repressed persons is an enviable task, at the same time it requires the greatest responsibility and is the most difficult in its essence. The fact is that archival materials rarely contain information about a person's conviction for religious activities.

Below there are the articles of the Criminal Code of the Soviet Socialist Republic of Georgia that deal with religious issues and the articles according to which the clergy were tried.

Clergymen were tried mainly under the Article 58-10 (propaganda or agitation, which calls for the overthrow, weakening or undermining of the Soviet government, or for committing this or that counter-revolutionary crime (Art. 58-2 of this Code), as well as the production, storage or distribution of literature of the same content will lead to imprisonment for a term not less than six months. The same act, if

committed in times of mass unrest, or by taking advantage of the religious superstitions and national prejudices of the people, or in war conditions, or in a place where military rules are declared, will result in social protection measure mentioned in Article 58-2 of this Code [which means shooting, or declaring workers as enemies, expulsion from USSR, etc.], or according to the Article 58-11 (any organizational action aimed at preparing or committing the crimes provided for in this chapter, as well as participation in such an organization that was organized for the preparation or commission of one of the above-mentioned crimes, causes the social protection measures mentioned in the appropriate articles of this Code (at least the same punishment) for the preparation and conduct of the crime) (The Criminal Code of the Soviet Socialist Republic of Georgia, 1928: 51).

For example, there was also the Article 58-21 - to incite national or religious enmity (propaganda or agitation to incite national or religious enmity or division, as well as the production, storage or distribution of literature of the same content, will result in imprisonment for up to two years. The same action in the conditions of war or mass unrest - imprisonment for at least two years, with the confiscation of the whole property or a part of it, and in particularly aggravating circumstances, the measure of social security extends to the highest measure – shooting, confiscation of property. [1930 April 6; Sec. II (Law, Publication of 1930. N 10, Art. 122)] (style preserved).

Until 1939, according to the Criminal Law Code of 1928, Article 58-19 provided for exemption from military service due to religious beliefs and enrolment of this person in the rear army during the wartime, however, in 1939, the Soviet authorities cancelled the mentioned article and left only 58-18, in which the religious belief as a reason for dismissal from military service provides for 5 years of imprisonment (The Criminal Code of the Soviet Socialist Republic of Georgia, 1928: 59-61). Special mention should be made of Chapter IV of the Criminal Code (violation of the rules of separation of the church from the state), which includes the articles of religious offenses: 128,

129, 130, 131, 132, 133 (The Criminal Code of the Soviet Socialist Republic of Georgia, 1928: 121-122).

Despite the fact that the Soviet government had openly declared its fight against religion and adopted dozens of special resolutions for this purpose, it rarely used the articles related to religious activities of the above-mentioned Chapter IV of the Criminal Code against the arrested person, which provided for a fairly light punishment and were therefore unsuitable for carrying out full-scale terror. Therefore, the arrested clerics were tried for treason, sabotage, espionage, speculation, corruption or other anti-state activities.

The government mainly used the aforementioned Articles 58-10 and 58-11 of the Criminal Code against religious persons, which envisaged much harsher punishments - shooting, exile, etc. It should be noted that in the following years, the Code underwent several revisions.

Due to this circumstance, while working on the archival materials, we actually have to study all the persons who may have been imprisoned for their religious activities. Thousands of cases have already been processed by the working group, and the persons repressed on the basis of religion are currently being identified and clarified.

Court decisions will also be presented in the book. We are working in three directions. First, it is access to the archive of the Ministry of Internal Affairs, searching for relevant materials. Second, these are archival materials of security, and the third, the party archive of the Communist Party of Georgia - "Tseka" (Central Committee).

In general, it should be said that the communists announced the fight against religion immediately after coming to power, when they confiscated religious buildings and turned most of them into cultural and educational institutions. Despite the fact that there were many opponents of this government policy they still tried to implement the party's resolutions.

In the materials obtained and studied by us, there are many cases related to the repression of prominent clerics of the Georgian

Orthodox Church, Catholicos-Patriarchs - Ambrose Khelaia, Kalistrate Tsintsadze, Metropolitan Nazari Lezhava and others. Such cases are kept in the so-called "Cheka Fund".⁴¹ They were charged with common accusation: "Membership of the Catholic Council; counter-revolutionary activities; hiding church treasures; disobeying the government's decree; use of treasures and property of the church for personal gain" (style preserved). The case was transferred to the Supreme Revolutionary Tribunal (Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, Fund Cheka, 1923: 319).

Apart from these kinds of accusations, priests were arrested and sentenced to the highest punishment based on snitching and fabricated reasons. If in the 1920s, shooting was replaced by many years of exile, during the repressions of 1937 this kind of "relief" did not occur either.

The case of the priest - Kakhaber Davit son of Grigol, turned out to be interesting, from which it became clear that the clergyman with many children was sentenced to the highest punishment – he was shot with confiscation of his personal property for slandering him of anti-Soviet agitation, because a member of the party accused him of saying to him "When will you go extinct?" (Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, Fund No. 6, 1924: 27-29).

Many clergy died in the rebellion of 1924, most of them are without a case and we only have a list of them that they were shot during the suppression of the rebellion. According to such lists, priests, deacons, and monks are among those who were shot in Uezds (county) according to the division of Georgia at that time.

Also, according to the Ministry of Internal Affairs archive Fund No. 12-1, 23 clerics were shot in Gori Uezd alone. However, the cases of several shot persons have also been survived, in which they were accused of supporting the 1924 rebellion. Such is the case, for example, of Ivane Tushmalishvili, son of Mikheil, who was shot because of

---

⁴¹ Cheka (Russian: Чрезвычайная комиссия (ЧК); Extraordinary Commission) - the first Soviet state security service. It was founded on December 20, 1917, by Lenin's decree. In 1922, it was reorganized

"engaging in A/S⁴² agitation, which he especially intensified before the August uprising ... he sympathized with and supported the leaders and participants of the uprising..." (style preserved).

In 1924, a priest - Giorgi Inashvili son of Joseph was shot on similar charges. In the same case, quite interesting documents are kept, in particular, a letter from his daughter, where she described the harassment because of their father in 1956 (in Russian). In this letter, his daughter wrote that "this is an unjustified persecution, my father was a priest who was shot for no reason in 1924." In the same case, an official response letter admitted that "the sentence was too harsh" but "there is no point in easing it up now" (style preserved) (Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, Fund No. 6, 1924: 80-84).

The repressions of 1937 were much more severe and brutal. The deacon of Sioni Cathedral, Akhobadze Ambrose, son of Ivane, was sentenced to 10 years because he preached to the youth. The charge was as follows: "Because he served as a deacon of the Sioni Church, engaged in religious activities among young people, ... he was engaged in c/r⁴³ agitation in the church, was hostile towards the Soviet government" (style preserved) (Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, Fund No. 8, 1937: 23).

In Manglisi, the priest Ermile Gogolishvili, son of Khosro, was shot on the charge that he disrupted the meeting of the communal farming and preached to young people to go to church. The accusation was as follows: "Because, he was engaged in a/S and a/C⁴⁴ agitation in the village of Ivanovka and nearby villages of Agbulakh-Manglisi district. He was engaged in intensified agitation among the youth, urging them to attend the church. He deliberately disrupted the assembly of communal farmers. He urged the communal farmers not to go to work on church holidays and to go to church" (style pres-

---

⁴² a/S – anti-Soviet

⁴³ c/r - counter-revolutionary

⁴⁴ a/C – anti-Communist

erved) (Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, Fund No. 8, 1937: 29).

Among the reasons for the shooting, could be the performance of religious rituals, for example, the baptism of children. Clergyman Pavle Dashniani, son of Samuel (the same Archimandrite Pimen) was shot because "he was actively involved in the a/S agitation among the population, urging everyone to baptize their children. During the year of 1936, he was actively baptizing people in different villages" (style preserved). (Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, Fund No. 8, 1937: 6).

It should be noted that a lot of important documents were found in the materials preserved in the archive of the Ministry of Internal Affairs, among them, the icon of the Great Martyr St. Panteleimon the Healer in the case of one of the repressed nuns was found to be interesting, which was printed in 1896 in a topographical manner. As it is clear from the letter, in 1924, the leader of one of the churches presented this icon to his spiritual son, a nun. It should be noted that both of them, the monk and the nun, along with others, became the victims of repression in 1929 (State Agency for Religious Issues, 2022).

Religious repressions were not carried out only in the 1920s and 30s. It was carried out with less intensity and perhaps with less severity before the collapse of the Soviet Union, an example of which is the monk of the Zedazeni Church, Giorgi Moseshvili son of Pavle, arrested in 1950, who was accused of preaching, baptizing young people, a/S agitation and others. In the monk's file, there was a patriotic poem by Kaikhosro Avalishvili, dedicated to the freedom of Georgia, which he kept and which ended like this: "Encouraged by King Tamar, glorious and powerful, enslaved by the Russians, deceived, hungry" (style preserved) (Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, Fund No. 6, 1950: 19, 67, 159).

The priests of the Catholic Church of different nationalities were not left "unaffected". Representatives of the Catholic Church were often convicted of espionage (Article 58-6 of the Criminal Code

of Georgia), since they had close relations with the Vatican and the embassies of European countries. Akop Bagratyan son of Danil, Apostolic administrator of the Armenian Catholics of the Soviet Union, was charged with espionage. It was mentioned in the indictment that Akop Bagratyan had been engaged in c/r activities through the Italian consulate since 1927. He delivered diplomatic mail to the Vatican. He was spreading slanderous information about the persecution of the Catholic Church in the USSR. He worked to disrupt collectivization and other important events of the Soviet government. He illegally sent young people to theological academies in Italy and was connected to the Vatican, from which he received large amounts of money. Bagratyan was sentenced to 10 years of imprisonment.

Representatives of the Armenian Apostolic Orthodox Church were also affected by the repressions. It should be noted that in the archive of the Ministry of Internal Affairs, the case of the priest Dursun (Grigol) Ter-Poghosov son of Grigol, from Shaumiani township, was found, who was accused of "conducting religious rituals, engaging in anti-communal farming and anti-Soviet agitation among the peasants when he arrived in the villages." He pleaded guilty in part" (style preserved). He was sentenced to 10 years in a corrective-labour camp (Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, Fund No. 8, 1937: 102).

In the Ministry of Internal Affairs archive Fund No. 8, the protocols of the session of Cheka, GPU⁴⁵ and NKVD⁴⁶ about 35 Armenian clerics are also presented.

Among the searched materials related to Jewish religious worshippers, the case of Ioseb Mirilashvili son of Filkhaz, from the

---

⁴⁵ GPU (Russian: Государственное политическое управление (ГПУ); State Political Department, SPD) – first the State Security Agency of the RSFSR and then the USSR. It was founded on February 6, 1922.

⁴⁶ People's Commissariat for Internal Affairs, (Russian: Народный комиссариат внутренних дел (НКВД); - the central body of the state administration of the USSR in the fight against crime and protection of public order in 1917-1946. Later it was called the Ministry of Internal Affairs.

village of Kulashi (Fund No. 6, archive N 372695), who was arrested in 1937 on the charge of spreading and agitating the Jewish religion among the Jews (Article 58-10) and was sentenced to 10 years of imprisonment, turned out to be interesting.

Together with the clergy and separately, lay people were also under repression on religious grounds. For example, in 1953, a case was filed against a group of Jews, who were accused of holding a/S gatherings since 1948 in various places of Batumi and of agitating among the Jews living in the city, with the aim of emigrating to Palestine: "They used synagogues for hostile purposes, where, under the cover of prayer, they sang such songs that awakened the national spirit among the Jews" (style preserved) (Fund No. 6; archive No. 5559).

As for the minor religious denominations, there were many of them in Georgia from the very first years of the Soviet period. Already from the 1920s, Baptists, Evangelicals, Pentecostals, Adventists, Sabbatarians and others appeared. Molokans and Dukhobors lived much earlier.

Members of all these denominations, as can be seen from the archive materials, were the representatives of various national groups who came to Georgia - mainly Russians and Ukrainians. As for the Baptists, in the materials of the archive we came across to three Georgians in Kakheti and a relatively large group of them in Saguramo.

We'd also like to point out that it is quite difficult to identify a clergyman in these denominations according to criminal law cases, since they do not identify themselves as a leader or a pastor, however, by getting to know the cases well, it becomes clear who was the leader of this or that denomination. In some cases, denomination is not identified at all, because the investigators refer to them as a "religious sect", and in the interrogation protocols, the defendants repeat this word and do not specify the confession.

As the study of criminal cases showed, in the early days these minor religious denominations lived relatively compactly - for exa-

mple, there was a large group of Pentecostals in Tbilisi (in the dormitories of different factories) and in Chakvi. There were also several groups in Rustavi, Ozurgeti and Sukhumi.

Thus, the "fight" against them took place in different ways – either they would let an agent into this group, or they would win someone over from them. They especially oppressed those who, due to their religious views, could not work on the Sabbath or serve in the Red Army.

Repressions against Muslim clerics were widespread. It was interesting to process the information about the demonstrations of 1928 in Adjara, which were caused by the government's policy of removing head coverings (chador, hijab) for female Muslims and closing madrassas.

It is clear from the materials of the case that the representatives of the local government put pressure on the population by all means - by intimidation, arrest, exile. They arrested peasants and clergymen in order to carry out a repressive policy and to please the representatives of the higher authorities. All this caused the indignation and demonstrations of the population, mainly in Khulo and Keda Uezds. The commission investigating the causes of the rebellion concludes that these uprisings were religious, existential and not economic, caused mainly by misdemeanours on the part of the representatives of the local government of Khulo and Adjara.

It turns out that the repressions against the clergy in Adjara started in 1928-1929, because the government tried to implement its policy through the local clergymen, and against those clergy who were not distinguished by open support of the government, secret cases were created, like snitching and arresting. Already later, when mass repressions began, it can be seen in the case of many clerics that they participated in the demonstrations of 1928-1929, which were certainly considered as anti-state actions ... (Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, Fund No. 14, 1928-29).

In one of the cases, completely without grounds, citizens: Hussein Beridze, Shai Iremadze, Osman Iremadze, Sefer Iremadze, Tashateg Iremadze, Artmeladze and Vanadze, according to the accusation were enrolled in the "Islamist Organization of Adjara" and "engaged in agitation against the Soviet government, calling for an armed uprising" (style preserved) (Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, Fund No. 6, 1930: 2-6).

It should also be noted that during the repressions in Adjara, the article of the Criminal Code on smuggling was mainly used against the clergy. The fact is that during this period the state border with the Republic of Turkey was not yet closed, and the border population of Adjara used to go to Turkey to buy necessary products. In the off-road conditions of that time, it was more convenient for them, that's why it was the easiest and most "convincing" to try the clergy under the smuggling charge.

Repressions also took place throughout Georgia against non-Georgian Muslims of other nationalities. Azerbaijani mullah Ali Ismail Ogli, a resident of the village of Mamishlo, Bashkicheti (currently Dmanisi) district, was accused of carrying out intensified counter-revolutionary and anti-communal farming activities as a Molla⁴⁷ in the form of religious rituals. The interrogation report cites that "... he arrived in the village of Amamlo in order to pay respect to the late Ibrahim Khalil-Oghli Soyun and during the prayer mullah Ali said that according to the Qur'an, in the near future the Soviet government will be overthrown and replaced by another government, the government of the capitalists, and then the condition of the peasants would improve, the communal farming would be dissolved, and therefore we Muslims did not need to enter the communal farming, anyone who was a member of a communal farming was considered an enemy of

---

⁴⁷ Molla, correct form is "Mullah" (Arabic: مُلّا, from Arabic master, lord, reverend) - a religious servant of Islam, a scholar of the Qur'an and religious customs among Muslims.

Magomed's⁴⁸ people." He was sentenced to be shot with confiscation of personal property (Art. 58-10; Art. 58-12) (style preserved) (Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, Fund No. 3, 1938: 5, 23).

From the case of citizen Mashad Mamed Agha Kishi-Oghli, who was sentenced to 3 years of imprisonment (Art. 58-10), from the village of Pakhralo in the district of Luxemburg (currently Bolnisi), was a communal farmer, an "anti-Soviet element" closely related to the Muslim clergy.

It can be seen from the testimony of February 6, 1931, of one of the witnesses in his case, 23-year-old Ali Ashraf Rasul Zadeh, that the Mullah Qurban Haji Hasan Oghli was engaged in anti-Soviet activities. The witness noted that in the village of Parkhalo, the Mullah organized a meeting twice, where Mashad Ali Kishi-Oghli and other persons were present. The document states that:

"At the mentioned meeting, Mullah Qurban Haji Hasan Oghli said that a crusade must be declared against the Soviet government, because it oppresses our religion, they are teaching with a new alphabet, the Koran is written in the old Arabic language, that the young generation will not have the ability to understand the faith and the Koran, that the religion will die and it is necessary to fight against this government that destroys religion - that this government takes everything from the people, they liquidated private trade and property, that they enrolled their people, party members and Komsomol (All-Union Leninist Young Communist League) members, in cooperatives, that they do not give us anything, and that they supply their own people ... that collective farming will be arranged in such a way that the son will not recognise his mother and brother will not recognise his sister...

Sheikh Qurban Khalil Oghli addressed the gathering, who repeated the above mentioned words and added that he would organize a crusade with the Muslim people to defend Islam from the infidel

---

⁴⁸ It refers to the Arab religious-political figure, the founder of Islam, the Prophet Muhammad (570-632)

Bolsheviks..." (style preserved) (Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, Fund No. 6, 1931: 15-16).

Ethnic minorities living in Georgia left a special mark in the history of the last century. From the materials preserved in the archive of the Ministry of Internal Affairs, the story of a German pastor serving in Georgia was of great interest. On July 5, 1924, the Secret Service Officer of the special commission, Ivane Zhukov, considered the case of 36-year-old Woldemar Bauer son of Karl, of German origin, a pastor of the Evangelical Church in Assureti, born in the colony of Marienfeld, Tiflis Governorate. He was accused of opening a school in his own house and illegally teaching the divine law to up to three hundred students, baptizing children without registration, disobedience to the local government and anti-Soviet agitation, as a result "with his long illegal work, he has a great influence on the villagers, he damages the prestige of the government and especially the "name" of the communists so much that the Germans regard every communist as their sworn enemy" (style preserved).

The reason for his arrest was the disruption of the funeral rally held in Assureti on February 27, 1924, for the death of Lenin. The local authorities asked the pastor to reschedule the worship until the next day, but Bauer did not agree to this, although he promised to finish the service earlier. He did not keep his promise and ordered the church bells to be rung at the appointed time. In addition, the village orchestra was also involved in the case. The militsiya officer Chachkhiani stopped the bells from ringing, but the pastor continued. The chief of militsiya himself got involved in the case.

Finally, a funeral rally was held, but without the German colonists. They stayed in the church and listened to the pastor's sermon about Lenin. The next day, at 8 o'clock in the morning, Bauer was summoned to the militsiya for an explanation, but he did not appear because 8 o'clock was not working time. After that, Bauer was arrested. According to the extract of the Presidium of the Extraord-

inary Commission of July 19, 1924, Voldemar Bauer was sentenced to expulsion from the USSR.

The pastor enjoyed great respect among the local population. The Evangelical-Lutheran Society in Assureti appealed to the Transcaucasian Extraordinary Commission to change its decision and grant Bauer permission to stay in Georgia, which was categorically refused on October 15, 1925 (Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, 2022).

After Sovietization, the main task of the Bolsheviks was to remove the believers from the church. A whole system of anti-religious propaganda-agitation was developed. In 1922, in order to fight against religion and establish an atheistic society, the newspaper "Godless" was published. On August 27, 1924, it was decided to create an anti-religious organization at the assembly of the editorial office. The charter was adopted and the central council was elected. This is how the "League of the Militant Godless" was founded.

The need to establish the "League of the Militant Godless" was highlighted even in Georgia with its ancient Orthodox traditions. The "League of the Militants Godless of Georgia" was successfully involved in the anti-religious campaign. In 1930, the University of Anti-Religious Workers was opened in Tbilisi, the magazine "Godless of Georgia" was created, the cover of the first issue of which can be found in this link (Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, 2016).

On December 5, 1928, a special resolution on socially harmful elements was adopted. And on August 15, 1937, a special resolution - arresting "family members of traitors to the motherland". Such an immature and rigid policy was accompanied by mass protests, which resulted in the government's decision to ban religion and customs related to it.

Conclusion

In conclusion, we note that a unique publication will be issued, which will be emotionally very hard to understand, since the materials

collected in it refer to how people were imprisoned, exiled and executed because of their beliefs.

It should be noted that the idea of the project was supported by the Interreligious Council under the State Agency for Religious Issues, in which almost all religious associations are represented, including the Georgian Orthodox Church, historical religions and other minority religions. Based on this, this project will contribute to the strengthening of healthy dialogue and tolerant environment among different religions, as well as between the religions and society in Georgia.

References:

- "An icon was found in the case of a cleric sacrificed to Soviet repressions" (2022, September 16). *State Agency for Religious Issues*. Accessed [17.06.2024]: <https://religion.gov.ge/siaxleeb/i/sabwota-represiebs-sewiruli-sasuliero-piris-saqmesi-xati-armocnda>.
- Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (1923). *Criminal Law Cases Fund Cheka*. Archive N 2304; Volume N 1.
- Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (1924). *Criminal Law Cases Fund No. 6*. Archive N 2425; Volume N 1.
- Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (1924). *Criminal Law Cases Fund No. 6*. Archive N 2424; Volume N 1.
- Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (1937). *Criminal Law Cases Fund No. 8*. Archive N 37432; Protocol No. 74; Volume N 1.
- Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (1937). *Criminal Law Cases Fund No. 8*. Archive N 37373; Protocol No. 13; Volume N 1.
- Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (1937). *Criminal Law Cases Fund No. 8*. Archive N 37414; Protocol No. 54; Volume N 2.

- Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (1950). *Criminal Law Cases Fund No. 6*. Archive N 50131; Volume N 2.
- Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (1937). *Criminal Law Cases Fund No. 8*. Archive N 37407; Protocol No. 47; Volume N 1.
- Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (1928-29). *Criminal Law Cases Fund No. 14*. Case No. 301; Description N 4.
- Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (1930). *Criminal Law Cases Fund No. 6*. Archive N 3068; Volume N 2.
- Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (1938). *Criminal Law Cases Fund No. 3*. Archive N 38130; Volume N 1.
- Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (1931). *Criminal Law Cases Fund No. 6*. Archive N 31164; Volume N 2.
- "Godless of Georgia" (2016, December 5). *Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia*. Accessed [17.06.2024]: <https://www.facebook.com/archive.mia/photos/pb.100068895862644.-220752000/1252311314842161/?type=3>.
- "History of a German pastor serving in Georgia" (2022, February 4). *Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia*. Accessed [17.06.2024]: <https://www.facebook.com/archive.mia/posts/pfbid02DNNQymzH9r8WVeLh4M3ymMHwwDQmiWKWumxrqrJvqHFkrtUt63uXPtHhnAchZQ6l>.
- The Criminal Code of the Soviet Socialist Republic of Georgia, (1928). *Codes: 58-10, 58-11, 58-18, 58-19, 128, 129, 130, 131, 132, 133*. Ed. V. Mamaladze, editor of the publishing house. E. Vashakidze

ისტორია, პოლიტიკა, წყაროთმცოდნეობა
HISTORY, POLITICS, PRIMARY SOURCE STUDIES

იბადიური ისლამის გავლენა ომანის სასულთნოს შიდა და
საგარეო პოლიტიკაზე

სიმონ გურეშიძე

ისტორიის დოქტორი,
ილიას უნივერსიტეტის გ. წერეთლის
აღმოსავლეთმცოდნეობის
ინსტიტუტის ასისტენტ-მკვლევარი
მისამართი: გ. წერეთლის 3.

+995 595-56-61-23. Simon.gureshidze@iliauni.edu.ge

ORCID: 0000-0002-9545-8238

აბსტრაქტი

ჰამასის მიერ ისრაელის წინააღმდეგ 2023 წლის 7 ოქტომბერს მოწყობილი ტერაქტის შემდეგ, რომლის საპასუხოდაც დაზას სექტორში დაწყებული სამხედრო ოპერაცია, რომელიც მეტ-ნაკლები ინტენსივობით ნახევარი წლის გასვლის შემდეგაც გრძელდება და თანამდევი მოვლენების გამო, პარალელურად, ირან-ისრაელის უკიდურეს დამაბულობაში გადაიზარდა, მსოფლიო ახალი მსხვილ მასშტაბიანი რეგიონული დაპირისპირების რისკის წინაშე დადგა. სწორედ აღნიშნული ფაქტორების გამო კვლავ ჩნდება კითხვები იმის შესახებ, რომ არსებობს თუ არა ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში სხვადასხვა მიზეზებით პერიოდულად წამოჭრილი კონფლიქტების დიპლომატიურად გადაჭრის სულ მცირე შესაძლებლობა, გვაქვს თუ არა რეგიონში შემავალი ამა

თუ იმ ქვეყნების უახლეს ისტორიაში აღნიშნული ფენომენის თვალსაჩინო მაგალითები? რამდენად არის გახსნილი მუსლიმური სამყარო მშვიდობიანი გზით კონფლიქტების გადაჭრისადმი. ასევე რომელი ქვეყანა წარმოადგენს ამ მხრივ ერთ-ერთ ყველაზე წარმატებულ პრეცედენტს და ისლამში არსებული ძირითადი მიმდინარეობებიდან რომელი მათგანია უფრო მოქნილი აღნიშნული გამოწვევების დამლევის საკითხებში?

ახლო აღმოსავლეთის უახლეს ისტორიაში მოვლენები კალეიდოსკოპური სისწრაფით იცვლება. ხშირია მაგალითები, როდესაც გუშინდელი დაპირისპირებული მხარეები ურთიერთობის ნორმალიზებას ახერხებენ, მაგ. აშშ-ის ექს პრეზიდენტ დონალდ ტრამპის ადმინისტრაციის მიერ ინიცირებული ისრაელს, არაბთა გაერთიანებულ საამიროებს, ბაჰრეინს, მაროკოსა და ოდნავ მოგვიანებით სუდანს შორის დადებული აბრაამის შეთანხმება. არის შემთხვევები, როდესაც პარტნიორული ურთიერთობები დროებით წყდება და იმაბება. მაგალითად, ყურის თანამშრომლობის საბჭოს წევრ ქვეყნებს შორის 2017 წელს კატარის ირანთან კავშირისა და ტერორიზმისთვის ხელშეწყობის ბრალდების ნიადაგზე წარმოქმნილი განხეთქილება, რომელიც 2021 წლამდე გაგრძელდა (1).

საკვანძო სიტყვები: კონფლიქტები; ერთიანობა; დიპლომატია; ომანი; იბადია/იბადიზმი;

შინაარსი

არაბულ სამყაროში განსაკუთრებით ძნელია გარკვეული სახის გაერთიანების მიღწევა და ამ მხრივ წარუმატებელი მცდელობების სერია იყო: 1958 წელს შექმნილი არაბული ფედერაციის სახელით ცნობილი პოლიტიკური ფედერაცია ერაყისა და იორდანისის ჰაშიმიტურ სამეფოებს შორის, რომელიც იმავე წელს დაიშალა ერაყში მომხდარი გადატრიალების გამო (2). 1958-1961 წლებში არსებული გაერთიანებული არაბული რესპუბლიკის

სახელით ცნობილი ეგვიპტესა და სირიას შორის შექმნილი პოლიტიკური გაერთიანება (3). არაბული ერთიანობის იდეის მიმართ ერთგულების ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული წარმომადგენლის, 1970-იან წლებში ლიბიის ხელისუფლებაში ახლად მოსული მუამარ კადაფის ინიციატივით შექმნილი არაბული რესპუბლიკების ფედერაცია (4,5,6). არაბული მადრიბის კავშირის სახელით ცნობილი ალჟირის, ლიბიის, მავრიტანიის, მაროკოსა და თუნისის მიერ 1989 წელს დადებული სავაჭრო შეთანხმება, რომელიც შემდგომში უფრო ფართო პოლიტიკური მიზნების განხორციელებისთვისაც იყო გათვლილი (7,8). არაბეთის გაერთიანებული საამიროები შეიძლება ჩაითვალოს ცალკე გამოყოფილ წარმატებულ მაგალითად (9).

აქვე საჭიროა მოკლედ იმის აღნიშვნაც, რომ საკითხით დაინტერესებულ ექსპერტთა წრეებში და მკვლევართა გარკვეულ ნაწილში ხშირად პოლიტიკური მოტივების გარდა დაპირისპირებების მიზეზებად კონფესიურ მოტივებსაც განიხილავენ, რომელთა შორისაც ყველაზე ხშირად სუნიტურ-შიიტური დაპირისპირება და მისი პერიპეტიები სახელდება. სუნიტურ-შიიტურ დაპირისპირებას თავის ისტორია გააჩნია, რომელიც ცალკე საკითხია და მე ჩემი მხრიდან, განსაკუთრებით სირიის სამოქალაქო ომის ფონზე განვითარებული მაგალითების მიხედვით ვემხრობი იმ მოსაზრებას, რომ აღნიშნულ დაპირისპირებას უფრო პოლიტიკური სარჩული უდევს ვიდრე კონფესიური და სუნიტურ-შიიტურ ფუნდამენტალიზმს ბევრი საერთო შტრიხიც გააჩნია. ამ მხრივ ძალზე საინტერესო ანალიზს გვაწვდის თავის სტატიაში ალ-მონიტორის ერაყის პულსის განყოფილების რედაქტორი, მკვლევარი, პროფესორი და 2020-22 წლებში ერაყის პრემიერ მინისტრის მრჩეველი სტრატეგიული კომუნიკაციების საკითხებში, ალი მამური (10).

მეთოდოლოგია

აღნიშნულ საკითხზე კიდევ ერთხელ მსჯელობისას და დასმულ კითხვებზე პასუხის გაცემის მიზნით დამუშავდა ღია წყაროებში არსებული მასლები და ისლამის მცოდნე, პროფესო-

რის ვალერია ჰოფმანის წიგნი *The Essentials of Ibadī Islam* დამ-
ეხმარა წარმოდგენა შემქმნოდა არა მხოლოდ იბადიზმის ისტ-
ორიაზე, მის როლზე ისლამურ სამყაროში და განვითარების
ქრონოლოგიაზე, არამედ ასევე როგორც ფენომენზეც. თავად
ავტორი ითვლება იბადიზმის ისლამის ერთ-ერთ თანამედროვე
ყველაზე კომპეტენტურ მკვლევარად. ავტორი თავის წიგნში უყუ-
რადღებოდ არ ტოვებს არცერთ მკვლევარსა და სპეციალისტს,
ვისაც აღნიშნულ საკითხზე უმუშავია. მასალების ურთიერთ
შეპირისპირებისა და შედარების საფუძელსა და ომანის სასუ-
ლთნოს მაგალითზე ვეცადე გამომეკვეტა თუ როგორ უწყობს
ხელს იბადიზმის ფაქტორი უნიკალური შიდა და საგარეო პოლი-
ტიკის ფორმირებას. ასევე რა გამოწვევების დაძლევა ხდება
შესაძლებელი სხვა მუსლიმური სახელმწიფოებისგან განსხვავე-
ბით. ამისათვის გამოვიყენეთ კვლევის შემდგომი მეთოდები:
კომპარატივისტიკა, სიტუაციური ანალიზი, კონტენტ-ანალიზი და
ინტენტ ანალიზი.

სწორედ ამ ყოველივეს გათვალისწინების შემდეგ, კატარის
პარალელურად, დაპირისპირებულ მხარეებს შორის, ომანის წარ-
მატებული შუამავლის მაგალითი, როგორც ერთ-ერთი უაღრ-
ესად საინტერესო მოვლენაა და შექმნილი სურათის მთლიანად
დანახვის თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს სულთან კაბ-
უსის მიერ ჩამოყალიბებულ ომანის შიდა და საგარეო პოლი-
ტიკაში იბადიზმის (იბადიზმის) ისლამის როლი.

შედეგები

სტატიაში გამოყენებული კვლევის მეთოდებისა და დამ-
უშავებული ლიტერატურის შედეგად გამოტანილი დასკვნების
საფუძველზე მიმაჩნია, რომ ომანის სასულთნოს მაგალითზე
მართლაც გამოიკვეთა შემდეგი ფაქტორები: 1) იბადიური ისლა-
მის გავლენა ქვეყნის მმართველ ელიტებსა და აღმსარებელთა
უმრავლესობაზე გარკვეულ წილად მართლაც ახდენს გავლენას
იმაზე, რომ ისლამში სხვადასხვა მიმდინარეობების მიმდევრებმა
და სხვა კონფესიების აღმსარებლებმა მშვიდობიანად იცხოვრონ
ერთ სახელმწიფოში; 2) ქვეყანამ აწარმოოს წარმატებული დიპლ-

ომატიური ურთიერთობები თითქმის ყველა მიმართულებით; 3) ახლო აღმოსავლეთის რთულ გეოპოლიტიკურ რეგიონში კატარის პარალელურად ომანის სასულთნო არის არა მხოლოდ წარმატებული შუამავალი, არამედ რეგიონში შემავალი სხვადასხვა ინტერესების მქონე სახელმწიფოთა შორის შემაკავშირებელი ხიდი გარკვეულ დონეზე.

დისკუსია

ფართო საზოგადოებისთვის ისლამში ორი ძირითადი მიმდინარეობა: სუნიტური და შიიტური ისლამია ცნობილი. არსებობს მესამე ჯგუფი, მუსლიმურ თემში ჯერ კიდევ მოციქულ მუჰამადის შემდგომ დაწყებული კონფლიქტების შედეგად გამოყოფილი იბადიები. მათ ძირითადად სქოლიოებში იხსენიებენ სხვადასხვა ავტორები როგორც ხარიჯიტების განაყოფს 657 წლიდან. დღესდღეობით იბადიების არცთუ მცირე რაოდენობა ცხოვრობენ ომანში, ზანზიბარში ალჟირში, ლიბიასა და თუნისში-მნიშვნელოვან პოლიტიკურ და თეოლოგიურ ძალას წარმოადგენდნენ მოციქულის შემდგომ პერიოდში. (11) იბადისტური ისლამი არცერთ ზემოთ ნახსენებ მიმდინარეობას არ მიაკუთვნებს თავის თავს და თავიანთ სექტას თვლიან ისლამის ყველაზე ძველ და ავთენტურ ფორმად ისლამში, რომელიც გარკვეული სახის იდუმალებითაც არის შებურვილი დანარჩენი მუსლიმების და ბევრი მკვლევრისთვისაც. მუსლიმი და არამუსლიმი მკვლევრებიც მათ ხშირად ზომიერ ხარიჯიტებად მოიხსენიებენ. თანამედროვე იბადიებისთვის შეურაცხყოფად აღიქმება როდესაც მათ ხარიჯიტებად თვლიან. თუმცა აღიარებენ რომ მათი მიმდინარეობა ხარიჯიტების გამოყოფის შედეგად შეიქმნა. უკანასკნელ ათწლეულებში გამოიკვეთა იბადიზმის სუნიზმთან გარკვეულ დონეზე დაახლოების კონტურებიც და ამავე დროს აღნიშნული მიმდინარეობა საკმაო ინტერესს იჩენს ხარიჯიზმის მიმართაც. სუნიტებისა და შიიტებისგან განსხვავებით, იბადიზმის მიმდევრები თვლიან, რომ მუსლიმთა ხალიფად გახდომას არა ოჯახური ან ტომობრივი კუთვნილება, თუნდაც ღვთაებრივი გადარჩევა უნდა განსაზღვრავდეს, არამედ მუსლიმი თემის წარმომადგე-

ნელი გამორჩეული პირების არჩევანის შედეგად უნდა მოხდეს. ამ ნიშნით არჩეულად თვლიან ისინი პირველ ოთხ ხალიფას. თავიანთ იმამად აღიარებენ 'აბდ ალლაჰ ბინ ვაჰბ ალ-რასიბის, რომელიც ხარიჯიტებმა თავიანთ იმამად აირჩიეს ალის ბანაკისგან გამოყოფის შემდეგ. იბადიებმა თავიანთ სექტას სახელი უწოდეს 'აბდ ალლაჰ ბინ იბად (აბადის) საპატივცემულოდ, რომელმაც ხარიჯიტ რადიკალ აზრაკიტებთან გაწყვიტა კავშირი. იბადიების პირველი სახელმწიფო 128/745 წელს დაარსდა ჩრდილოეთ იემენში სანაში 'აბდ ალ ბინ იაჰია ალ-კინდის (იგივე ტალიბ ალჰაკის) მიერ და იარსება სამი წელი. 139/748 წელს მოკლული ალ-კინდის მიმდევარი ომანელი ალ-ჯიანდი ბინ მასუდი გახდა იბადიების ახალი სახელმწიფოს იმამი, რომელიც აბადიებმა დაამხვეს (132-134/750-752) წლებში. თუმცა 177/793 წელს დაფუძნებულმა ომანის იმამთმა უკვე ასწლეულებს გაუძლო (12). სტატიაში განსაკუთრებულ ყურადღებას ომანი იმ მხრივაც იპყრობს, რომ იბადიზმის მიმდევარი მუსლიმები 72%-ს შეადგენენ არა მხოლოდ სხვა კონფესიების მიმდევართა არამედ ზემოთ ხსენებული ყველაზე ცნობილი ისლამის ორი მიმდინარეობის აღმსარებელთა ფონზე და სწორედ იბადიზმის მიმდევარი უმაღლესი ხელისუფალი იყო სულთანის კაბუსი, რომელმაც ქვეყანა არა მხოლოდ რელიგიური ტოლერანტობის ერთ-ერთ ბრწყინვალე მაგალითად აქცია, არამედ საგარეო პოლიტიკური აქტივობის თვალსაზრისით ბალანსის პოლიტიკის თვალსაჩინო მაგალითიც დაამკვიდრა რეგიონის უახლეს ისტორიასა და ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში (13).

გაერთიანებულ არაბულ სამიროებს, ირანს, საუდის არაბეთსა და იემენს შორის სტრატეგიულ ლოკაციაზე მდებარე ომანის სასულთნოს უნიკალური, დამოუკიდებელი, მიუმხრობელი, პრაგმატული და ზომიერი საგარეო პოლიტიკის გატარების ისტორია 1970 წლის ივლისიდან იწყება, მას შემდეგ რაც მასკატში ბრიტანელების საიდუმლო ხელშეწყობით განხორციელებული უსისხლო გადატრიალების შედეგად ქვეყნის სათავეში მოვიდა კაბუს ბინ საიდი და ტახტზე ჩაანაცვლა მამამისი საიდ

ბინ თაიმური (დაბ. 1910-გარდ. 1972 წწ.) მმართველობის პერიოდი 1932-1970 წწ.

ქვეყნის სათავეში მოსულმა სულთანმა წარმატებული საშინაო რეფორმების გარდა ომანი აქტიურ რეგიონულ მოთამაშედ აქცია და ამით დაასრულა მამამისის იზოლაციონიზმის პოლიტიკა. პირველ რიგში მან ქვეყნის სამხრეთ დასავლეთ ნაწილში ირანის, იორდანისა და ბრიტანეთის სამხედრო ძალების დახმარებით დაამყარა კონტროლი, სადაც კომუნისტური იდეოლოგიით შთაგონებულმა აჯანყებამ იფეთქა 1960-იან წლებში. ამასთან რამდენიმე ათწლეულში ომანი იქცა თანამედროვე და სტაბილურ სახელმწიფოდ სადაც ისლამის სამივე მიმდინარეობის სუნიტების, შიიტებისა და იზადის ისლამის მიმდევრები მშვიდობიანად ცხოვრობენ სხვა რელიგიური აღმსარებლობის ხალხთან ერთად. კონსტიტუცია ქვეყნის ძირითადი სტატუტია, რომელიც რელიგიური ნიშნით დისკრიმინაციას კრძალავს და 2019 წლის მონაცემებით ომანი იყო ახლო აღმოსავლეთის ის ერთადერთი ქვეყანა რომელშიც არ არსებობდა ტერორიზმის საფრთხე. სულთანი კაბუსი იყო აბსოლუტური მონარქი, რომელიც ითავსებდა შეიარაღებული ძალების მეთაურის, თავდაცვის მინისტრისა და ცენტრალური ბანკის თავმჯდომარის პოსტებს. თუმცა ჰყავდა ნდობით აღჭურვილ პირთა გარემოცვა და მრჩევლები. მონარქთან ერთად ქვეყნის მართვაში ჩართული იყო ორ პალატიანი პარლამენტი. ზედა დანიშნული პალატა და ქვედა არჩევითი საკონსულტაციო ასამბლეა, ასევე სხვადასხვა სამინისტროები. ასეთმა მმართველობითმა სისტემამ უზრუნველყო მრავალ ეთნიკური და ტომობრივი ნიშნით განსხვავებული ქვეყნის მოსახლეობის შეკრულ ეროვნულ სამოქალაქო საზოგადოებად ჩამოყალიბება. სტაბილურმა შიდა პოლიტიკურმა სიტუაციამ სულთან კაბუსს მისცა იმის საშუალება რომ ეწარმოებინა ისეთი საგარეო პოლიტიკა, რომელიც გამოირჩეოდა შემდეგი მახასიათებლებით: დამოუკიდებლობის პოლიტიკა (თავისუფლად მოქმედება), პრაგმატიზმი (რეგიონულ და მსოფლიო დონის მსხვილ აქტორებთან შეთანხმებების მიღწევაში მოქნილობის

შენარჩუნება), ზომიერება (რაიმე სახის რადიკალურ პოზიციებზე თავის არიდება, და სტაბილური რეგიონული სამხედრო-პოლიტიკური სტატუს კვოს მხარდაჭერა), რაც თავის მხრივ უზრუნველყოფდა ომანის საგარეო პოლიტიკურ ინტერესებს. სულთან კაბუსის მმართველობის პერიოდში ახლო აღმოსავლეთში გავრცელებული ანდაზა „ჩემი მტრის მტერი ჩემი მეგობარია“, ომანის პოლიტიკაში ამგვარად შეიცვალა: „ჩემი მეგობრის (ამერიკის შეერთებული შტატების) მტერი (ირანი) შეიძლება მაინც იყოს ჩემი მეგობარი“. მისი მმართველობის პერიოდში ასევე ხშირი იყო შემთხვევები როდესაც მასკატი რეგიონულ და გლობალურ საკითხებში დამოუკიდებელ და პრაგმატულ პოზიციას ინარჩუნებდა, რაც მისი პარტნიორების ყურის თანამშრომლობის საბჭოს, სხვა არაბული სახელმწიფოებისა და ამერიკის შეერთებული შტატების ინტერესებთან წინააღმდეგობაში მოდიოდა. ომანის სასულთნოს საგარეო პოლიტიკური ვექტორები ასევე სამ ძირითად მიმართულებაზე იყო ორიენტირებული: 1) ყურის უსაფრთხოება, 2) არაბეთ-ისრაელის კონფლიქტი და 3) საფრთხეები გლობალურ უსაფრთხოებაში.

ირან-ერაყის ომის დროს როდესაც ყურის ქვეყნების თანამშრომლობის საბჭოს წევრებმა საუდის არაბეთმა და ქუვეითმა ერაყის მხარე დაიკავეს, ომანის სასულთნომ პოზიტიური კავშირები შეინარჩუნა ომში მყოფ ორივე მხარესთან. 1987 წელს რეიგანის ინიციატივას იმის შესახებ, რომ ქუვეითის ნავთობის ტანკერებს კუთვნილების რეგისტრაცია და დროშები შეეცვალათ რათა ამერიკის საზღვაო ფლოტს ყურეში ესკორტირების საშუალება მისცემოდა, ომანმა წინააღმდეგობა გაუწია. ასეთი პოზიცია ერთის მხრივ აშშ-ირანის შესაძლო ომისგან თავის არიდების და მეორე მხრივ ადამიანური ტრაგედიების აცილებით იყო გამოწვეული. თუმცა მასკატი პარალელურ რეჟიმში დათანხმდა შეერთებულ შტატებს მისი სამხედრო-საზღვაო ესკორტისთვის ლოგისტიკური მხარდაჭერა გაეწია და ამავე დროს ეხმარებოდა აშშ-ის ფლოტის მიერ დატყვევებულ ირანელებს რეპატრაცილაში. 1990 წელს ქუვეითში ერაყის შეჭრის შემდეგ ომანი ყურის ქვე-

ყნების თანამშრომლობის საბჭოსთან ერთად ქუვეითის გათავისუფლებისთვის ღიად, აქტიურად და ნებით თანამშრომლობდა ამერიკის შეერთებულ შტატებთან და იმავე პერიოდში მასკატი ბაღდადთან პოლიტიკური ურთიერთობების განმტკიცებისკენ ისწრაფოდა. 1997-98 წლებში იარაღის ინსპექტირებასთან დაკავშირებით წამოჭრილი გაერო-ერაყის კრიზისის პერიოდში, თავისი შეიარაღების პოტენციალის გაეროს სპეციალური კომისიის ინსპექტირების დაშვების იძულებისთვის აშშ-ის მხრიდან სამხედრო ძალის გამოყენების წინააღმდეგ გამოვიდა. 1996 წელს ირანის და ლიბიის წინააღმდეგ კლინტონის ადმინისტრაციის მიერ შემოღებული და 2006 წელს ჯორჯ ბუშ უმცროსის პრეზიდენტობის პერიოდში გაგრძელებული სანქციების ფონზე ომანი ნორმალურ დიპლომატიურ და სავაჭრო ურთიერთობებს ინარჩუნებდა თეირანთან. ომანის საგარეო პოლიტიკის მთავარი პრინციპი იყო არ ჰყოლოდათ არასაჭირო მტრები ყურეში. ამიტომ 2003 წელს მასკატი ჯორჯ ბუშ უმცროსის მიერ ერაყში სამხედრო ოპერაციის განხორციელების წინააღმდეგ ღიად გამოვიდა, მაგრამ იმავე დროს როგორც მე-20 საუკუნის 80-იან წლებში, სამხედრო ლოგისტიკური დახმარება ჩუმად გაუწია ამერიკის შეერთებულ შტატებს. რაც შეეხება არაბეთ-ისრაელის კონფლიქტს, სულთანი კაბუსი ხშირად და პირაპირ არ ერეოდა დაპირისპირებაში. პირველი მონაწილეობა მიიღო აღნიშნულ პრობლემატიკასთან დაკავშირებულ საკითხებში მიიღო 1978-1979 წლებში, როდესაც ხელი მოეწერა კემპ დევიდის შეთანხმებას 1978 წელს და ეგვიპტე-ისრაელის სამშვიდობო შეთანხმებას 1979 წელს. ამ შემთხვევაში ომანის სულთანი არაბული ლიგის მიერ თავის წევრების მიმართ ეგვიპტესთან დიპლომატიური ურთიერთობების გაწყვეტისკენ მოწოდების წინააღმდეგ გამოვიდა სუდანთან და სომალთან ერთად. 1990-იან წლებში ყურის თანამშრომლობის საბჭოსთან ერთად ისრაელის წინააღმდეგ მე-2 და მე-3 ეკონომიკური ბოიკოტის საწინააღმდეგო პოზიცია დააფიქსირა. ასევე პირველი ქვეყანა იყო ყურის სახელმწიფოებს შორის რომელმაც 1994 წელს ისრა-

ელის პრემიერ მინისტრ იცხაკ რაბინს უმასპინძლა და 1996-ში შიმონ პერესს. 2000 წელს მე-2 ინთიფადას დროს, მიუხედავად იმისა რომ ისრაელში დაიხურა ომანის სავაჭრო ოფისები და ომანში ისრაელის, მასკატი სამშვიდობო პროცესის მომხრედ გამოდიოდა. 2015 წელს ირანის ბირთვულ პროგრამასთან დაკავშირებული საკითხების გადაწყვეტისთვის ომანი იყო ირან-ამერიკის საიდუმლო მოლაპარაკებების ადგილი. ოდნავ მოგვიანებით ირანთან ურთიერთობების შენარჩუნების მიზეზით მასკატი არ ჩაერთო საუდის არაბეთისა და ყურის თანამშრომლობის საბჭოს წევრი ქვეყნების მიერ იემენში დაწყებულ სამხედრო ოპერაციაში და ამჯობინა მედიატორის როლი შეესრულებინა (14, 15,16,17,18,19).

დასკვნა

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ სხვა ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებისგან განსხვავებით, რომლებიც ეყრდნობიან სხვადასხვა იდეოლოგიას და ძირითადად, იშვიათი გამონაკლისების გარდა, მოკლე ვადიან პერსპექტივებზე აკეთებენ გათვლებს, ომანის საგარეო პოლიტიკური პრინციპები ემყარება მშვიდობიანი პროცესების განვითარებასა და მოლაპარაკებების აუცილებლობას. ამის საშუალებას პირველ რიგში ომანის სასულთნოს შემდეგი ფაქტორები აძლევენ: პირველ რიგში სულთანმა კაბუსმა მოახერხა ის, რომ ქვეყანაში ფაქტობრივად აღმოფხვრა პოლარიზაცია. მიაღწია იმას, რომ სხვა არაბული ქვეყნების ზოგიერთი ლიდერისგან განსხვავებით შიდა სტაბილურობას არა ტერორით, რეპრესიებითა და დიქტატურით ინარჩუნებდა, არამედ პოპულარული ლიდერი იყო ყველა აღმსარებლობისა და პოლიტიკური გემოვნების მქონე სამეფოს მოსახლეობაში. ქვეყანაში არ ჰყავდა გარედან მართული ოპოზიცია, არ ჰქონდა ტერიტორიული დაკავები მეზობელ სახელმწიფოებთან. ომანში მცხოვრები სხვადასხვა უმცირესობები არ ეძებდნენ მოკავშირეებს ქვეყნის გარეთ, ისე როგორც მაგალითად ავღანეთში. ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, თუ გავითვალისწინებთ იმას რომ იბადიზმის მიმდევარი მუსლიმები თავიანთი განსახლების არეალზე, ომანის

გარდა ზანზიბარში, ალჟირში, მაროკოსა და თუ თუნისის ტერიტორიებზე, არასოდეს ჩართულან მასობრივად რაიმე სახის მსხვილ მასშტაბიან შეიარაღებულ კონფლიქტში და არ გამოუმყდვენებიათ რადიკალურ-ექსტრემისტული აქტივობები, იგულისხმება ალჟირისა და ლიბიის სამოქალაქო დაპირისპირებები, ასევე თუნისში „არაბული გაზაფხულის“ სამშობლოში განვითარებული პოლიტიკური პერიპეტეიები, შეიძლება ითქვას, რომ იბადიზმის მიმდევარი მუსლიმებით დაკომპლექტებული ხელისუფლება, ამავე მიმდინარეობის აღმსარებელთა ხელშეწყობით სავსებით შესაძლებელს ხდის იმ საკვლევ კითხვებზე პასუხის გაცემას, რაც სტატიის დასაწყისში იქნა დასმული. კერძოდ, დიპლომატიური გზებით კონფლიქტების გადაჭრა ახლო აღმოსავლეთში შესაძლებელია სხვადასხვა პოლიტიკური გემოვნებისა და ინტერესების მქონე პარტნიორებთან ურთიერთობების შენარჩუნებით.

ბიბლიოგრაფია:

წარმოდგენილი ბიბლიოგრაფია კომპლექსურია და გამოყენებულია შეზღუდული რაოდენობით სტატიაში დასმული კითხვებისა და მოცემული პრობლემატიკის საჭიროებიდან გამომდინარე. საკითხის სხვადასხვა რაკურსით გაშუქებისა და კიდევ უფრო ღრმად შესწავლის მიზნით, ვრცელი მასალები ხელმისაწვდომია იბადიზმზე გამოქვეყნებულ სხვა სტატიებსა და სამეცნიერო ლიტერატურაშიც.

- (1) *Press Releases for Sessions. /PressReleasesforSessions /Pages/Home.aspx. <https://www.gcc-sg.org/en-us/Statements/MinisterialCouncilData> Source: ALJAZEERA, 5 Jun 2020. Qatar blockade: Five things to know about the Gulf crisis. <https://www.aljazeera.com/news/2020/6/5/qatar-blockade-five-things-to-know-about-the-gulf-crisis>.*
- (2) Romero, J. (2020). Arab Nationalist Constitutions of 1958 in the Context of the Cold War: the cases of the Egyptian-Syrian United Arab Republic, the Iraqi-Jordanian Arab Union, and the Republic

- of Iraq. *Middle Eastern Studies*, 56(4), 585–606. <https://doi.org/10.1080/00263206.2020.1731798>
- (3) Rafizadeh, Majid. (2014). *The Syrian Civil War: Four Concentric Circles of Tensions*. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy University of South Florida, at web page <http://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7008&context=etd> p. 30.
  - (4) Chapin, Helen Metz. (ed.), 1987, *Libya and Arab Unity*. *Libya: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress. Table content. <https://countrystudies.us/libya/32.htm>
  - (5) *The New York Times Archives*. Jan 13 1974, *Libya and Tunisia agree to merge; planned referendum*. <https://www.nytimes.com/1974/01/13/>
  - (6) Shalgam, Abdel Rahman. Jul 15 2017, *Inter-Arab Ties Remain Bound to Dreamy Intellect*. *Opinion/ https://eng-archive.aawsat.com/abdel-rahman-shalgam/opinion/inter-arab-ties-remain-bound-dreamy-intellect*.
  - (7) AFP, RABAT. 08 February 2012, *Tunisia president in Morocco promote Maghreb Union*. <https://english.alarabiya.net/articles/2012/02/08/193416>.
  - (8) Bouhars, Anouar. June 30 2018, *Maghreb: Dream of Unity, Reality of Divisions*. *Carnegie Endowment for International Peace*. *Aljazeera*. <https://carnegieendowment.org/2018/06/03/maghreb-dream-of-unity-reality-of-divisions-pub-76544>.
  - (9) *United Arab Emirates country brief Overview*. *Australian Government/Department of Foreign Affairs and Trade*. <https://www.dfat.gov.au/geo/united-arab-emirates/united-arab-emirates-country-brief> Page last updated: July 10 2024, *Explore All Countries-United Arab Emirates*. *The World Factbook*. Go to [CIA.gov](https://www.cia.gov) <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/united-arab-emirates/> *United Arab Emirates country profile*.
  - (10) Ali Mamouri, Ali. October 2013, *The Roots of Radicalism in Political Islam*. – *Al-Monitor*, <https://www.al-monitor.com/originals/2013/10/radicalism-political-islam-roots-sunni-shiite-fundamentalist.html>.
  - (11) Hoffman, Valerie J. 2012, *The Essentials of Ibādī Islam*. *The American Journal of Islamic Social Sciences* 31:1. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 344 pages.

- (12) Hoffman, Valerie J. First edition 2012, *The Essentials of Ibadi Islam*. Syracuse University press. ISBN: 978-0-8156-3288-7 Library of Congress Cataloging-in-Publication Data. Introduction, pp: 3-16.
- (13) *Sultanate and Imamate in Oman*. Scott Erich, September 1, 2016. Institute of Current World Affairs. <https://www.icwa.org/sultanate-and-imamate-in-oman/>.
- (14) Lefebvre, Jeffrey A. February 15-18 2009, *Oman's Foreign Policy in the Twenty-First Century*. Middle East Policy Council. <https://mepc.org/journal/omans-foreign-policy-twenty-first-century>.
- (15) Khechichian, Joseph A. 1995, *Oman and the World / The emergence of an independent foreign policy*. ISBN: 0-8330-2332-2. 1995 Rand. Page: 113. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2007/MR680.pdf
- (16) Khamis, bin Ali Al-Sunaidi, Tarawneh Sahar, Snidi Kamis. Jan./Jun. 2022, *The Sultanate of Oman's foreign policy towards the Yemeni crisis: Pillars and limitations*. Austral: Brazilian Journal of Strategy & International Relations e-ISSN 2238-6912, Vol. 11 No. 21, pp. 101-114. <https://seer.ufgrs.br/index.php/austral/article/view/124741/85856>.
- (17) Castelier, Sebastian. March 2013, 2020. *Oman's foreign policy after Sultan Qaboos*. <https://www.al-monitor.com/originals/2020/03/oman-foreign-policy-gulf-sultan-qaboos-haitham.html>
- (18) Funsch, Linda Papas. January 14 2020, *Oman's Renaissance—and What Will Follow*. https://foreignpolicy.com/2020/01/14/sultan-qaboos-legacy-oman-confront-challenges-middle-east/#cookie_message_anchor
- (19) *Oman country profile*. 7 September 2023, [https:// www.bbc.com/news/world-middle-east-14654150](https://www.bbc.com/news/world-middle-east-14654150).

**The influence of Ibadi Islam on the domestic and foreign policy
of the Sultanate of Oman**

Simon Gureshidze

PhD in Humanitarian Science, History
Research assistant at G. Tsereteli Institute of Oriental
Studies of Ilia State University. Georgia. Tbilisi, G. Tsereteli 3.
+9995 595-56-61-23. Simon.gureshidze@iliauni.edu.ge
ORCID: 0000-0002-9545-8238

Abstract

After the terrorist attack organized by Hamas against Israel on October 7, 2023, in response to which the military operation started in the Gaza Strip, which still continues with more or less intensity after half a year, and which turned into extreme tension between Iran and Israel due to the subsequent events, the world faces the risk of a new large-scale regional conflict. Due to the mentioned factors, there are still questions about whether there is the smallest possibility of resolving the conflicts that arise periodically for various reasons in the Middle East region in a diplomatic way, or whether we have visible examples of the mentioned phenomenon in the recent history of the countries in the region. How open is the Muslim world to peaceful conflict resolution? Which country represents the most successful precedents in this regard, and which of the main branches in Islam are more flexible in dealing with these challenges?

Events in the recent history of the Middle East are changing with kaleidoscopic speed. There are frequent examples when yest-

erday's opposing parties manage to normalize their relationship, e.g., the Abraham Accords between Israel, the United Arab Emirates, Bahrain, Morocco, and Sudan (a little bit later), initiated by the administration of former US President Donald Trump. There are cases when partnership relations are temporarily interrupted and strained. For example, the contention between the member states of the Gulf Cooperation Council in 2017 on the basis of accusations of Qatar's connection with Iran and support for terrorism, which lasted until 2021 (1).

Keywords: Conflicts; Union; Diplomacy; Oman; Ibadia/Ibadism

Contents

In the Arab world Some form of unification is particularly difficult to achieve, and there have been a series of failed attempts: a political federation between the Hashemite kingdoms of Iraq and Jordan known as the Arab Federation in 1958 that collapsed in the same year due to the coup in Iraq. (2) The political union between Egypt and Syria known as the United Arab Republic existing in 1958-1961. (3) The Federation of Arab Republics created by the initiative of Muammar Gaddafi, one of the most prominent representatives of the commitment to the idea of Arab unity who came to power in Libya in the 1970s. (4,5,6) A trade agreement signed in 1989 by Algeria, Libya, Mauritania, Morocco, and Tunisia known as the Arab Maghreb Union, which was also intended to serve broader political goals later (7,8). The United Arab Emirates can be considered as a separate successful example (9).

It is necessary to note that in the circles of experts interested in the issue and in a certain part of the scholars, in addition to political motives, confessional motives are often considered as the causes of conflicts, among which the Sunni-Shia conflict and its vicissitudes are mentioned most often. The Sunni-Shia conflict has its own history, which is a separate issue, and based on the situations developed in the

background of the Syrian civil war, I support the opinion that the mentioned conflict is more political than confessional, Sunni-Shia fundamentalism has many common features. In this regard, the editor of Iraq Pulse section of Al-Monitor, researcher, professor and strategic communication adviser to the Prime Minister of Iraq in 2020-2022, Ali Mamour provides us with a very interesting analysis in his article (10).

Methodology

In order to discuss the mentioned issue once again and to answer the raised questions, the materials available in open sources and the book of Valerie J. Hoffman, Professor Emerita at the Illinois university, specialist in Islamic thought and practice, *The Essentials of Ibadī Islam*, helped me to understand not only about the history of Ibadism, its role in the Islamic world and the chronology of its development, but also as a phenomenon. The author herself is considered one of the most competent contemporary researchers of Ibadī Islam. In this book, the author does not neglect any researcher and specialist who has worked on the mentioned issue. On the basis of comparing and contrasting the materials and on the example of Sultanate of Oman, I tried to outline how the factor of Ibadism contributes to the formation of a unique domestic and foreign policy. Also what challenges can be overcome unlike other Muslim states.

After taking all the above-mentioned into account, in parallel with Qatar, the example of Oman as a successful mediator between the opposing parties is one of the most interesting events and in order to see the created picture as a whole, the role of Ibadī Islam (Ibadism) in the internal and foreign policy of Oman formed by Sultan Qaboos attracts our attention.

Results

Based on the research methods used in the article and the conclusions drawn as a result of the processed literature, I believe that the following factors have been highlighted in the example of the Sultanate of Oman: 1) The influence of Ibadī Islam on the ruling elites and the majority of the believers of the country to a certain extent

influences the fact that the followers of different branches in Islam and the followers of other denominations peacefully live in one state; 2) the country conducts successful diplomatic relations in almost all directions; 3) In the complex geopolitical region of the Middle East, along with Qatar, the Sultanate of Oman is not only a successful mediator but also a connecting bridge at a certain level between states with different interests in the region.

Discussion

Two main branches of Islam are known to the general public: Sunni and Shia Islam. There is the third group, the Ibadis, separated from the Muslim community as a result of the conflicts that began after the Prophet Muhammad. They are mostly mentioned in footnotes by various authors as a division of the Kharijites since 657 AD. Today, not a small number of Ibadis live in Oman, Zanzibar, Algeria, Libya and Tunisia. They represented an important political and theological force in the period after the apostle (11). Ibadis do not identify themselves with any of the above-mentioned branches and consider their sect to be the oldest and most genuine form of Islam, which is shrouded in mysteries for the rest of the Muslims and many scholars. Both Muslim and non-Muslim scholars often refer to them as moderate Kharijites. Modern Ibadis consider it an insult. However, they admit that their branch was created as a result of the separation from Kharijites. In the last decades, the signs of convergence of Ibadism with Sunnism at a certain level have been revealed, and at the same time, the mentioned branch shows considerable interest in Kharijism as well. Unlike Sunnis and Shias, the followers of Ibadism believe that becoming a Muslim caliph should not be determined by family or tribal affiliation, or even by divine selection, but rather by the choice of distinguished individuals representing the Muslim community. They consider the first four caliphs chosen by this sign. They accept Abd Allah b. Wahb al-Rasibi as their imam, who was an early leader of the Kharijites after the separation from the camp of Ali. The Ibadis named their sect after Abd Allah b. Ibad (Abad), who broke a

link with the Azariqa, the extremist branch of the Kharijites. The first Ibadi state was established in 128/745 in Sana'a, northern Yemen by Abd al b. Yahya al-Kindi (aka Talib Alhaq) and existed for three years. Omani al-Jiandi b. Mas'ud, a follower of al-Kindi who was killed in 139/748, became the imam of the new Ibadi state, which was overthrown by the Abbasids in 132-134/750-752. However, the Imamate of Oman, founded in 177/793, has endured through centuries (12). In the article, Oman attracts special attention in the sense that Muslims following Ibadism make up 72% considering not only the followers of other faiths but also the two most famous branches of Islam mentioned above, and it was Sultan Qaboos, the highest ruler following Ibadism who not only made the country one of the brilliant examples of religious tolerance, but also established a visible example of the policy of balance in terms of foreign political activity in the recent history of the region and the political life of the country (13).

The Sultanate of Oman that is strategically located between the United Arab Emirates, Iran, Saudi Arabia and Yemen, has had a history of unique, independent, non-aligned, pragmatic and moderate foreign policy since July 1970, after Qaboos bin Said came to power in a bloodless coup in Muscat with the secret support of the British and succeeded his father Said bin Taimur (b. 1910-d.1972, reign: 1932-1970) on the throne.

In addition to successful domestic reforms, the sultan at the head of the country turned Oman into an active regional player and thus ended his father's isolationist policy. First, he established control with the help of Iranian, Jordanian and British military forces in the southwestern part of the country, where a rebellion inspired by communist ideology broke out in the 1960s. In addition, in a few decades, Oman became a modern and stable state where the followers of all three streams of Islam - Sunni, Shia and Ibadi live peacefully together with people of other religious confessions. The constitution is the main statute of the country, which prohibits discrimination on religious grounds, and according to the data of 2019, Oman was the

only country in the Middle East in which there was no threat of terrorism. Sultan Qaboos was an absolute monarch who held the posts of Commander-in-Chief of the Armed Forces, Minister of Defense and Governor of the Central Bank. However, he had a circle of trusted people and advisers. Along with the monarch, the bicameral parliament was involved in the governance of the country - an appointed upper house and a lower elective consultative assembly, as well as various ministries. Such a governance system ensured turning the population of the multiethnic country having different tribal characteristics into a cohesive national civil society. The stable domestic political situation allowed Sultan Qaboos to pursue a foreign policy characterized by the following characteristics: independence policy (acting freely), pragmatism (maintaining flexibility in reaching agreements with major regional and global actors), moderation (avoiding any kind of radical positions, and supporting a stable regional military-political status quo), which in turn ensured Oman's foreign policy interests. During the reign of Sultan Qaboos, the saying "the enemy of my enemy is my friend" common in the Middle East changed into "the enemy (Iran) of my friend (the United States of America) may still be my friend" in the politics of Oman. During his rule, there were also frequent cases when Muscat maintained an independent and pragmatic position in regional and global affairs, which contradicted the interests of its partners, the Gulf Cooperation Council, other Arab states, and the United States of America. The foreign policy vectors of the Sultanate of Oman were also focused on three main directions: 1) Gulf security, 2) Arab-Israeli conflict and 3) threats to global security.

During the Iran–Iraq War, when the Gulf Cooperation Council members - Saudi Arabia and Kuwait sided with Iraq, the Sultanate of Oman maintained positive relations with both sides in the war. In 1987, Reagan's initiative to change the registration and flags of Kuwaiti oil tankers to allow the US Navy to escort them in the Persian Gulf was resisted by Oman. That was to avoid a possible US-Iran war on the one hand and human tragedies on the other hand. However, Muscat

agreed to provide the United States with logistical support for its naval escort, while at the same time they helped to repatriate Iranians captured by the US fleet. After the invasion of Kuwait by Iraq in 1990, Oman, together with the Gulf Cooperation Council cooperated with the United States of America openly, actively and willingly for the liberation of Kuwait, and at the same time, Muscat sought to strengthen political relations with Baghdad. In 1997-98, during the period of UN-Iraq crisis over weapons inspections, they opposed the use of military power by the US for forcing them to allow the United Nations Special Commission to inspect their weapons potential. Oman has maintained normal diplomatic and trade relations with Tehran amid sanctions imposed by the Clinton administration against Iran and Libya in 1996 and extended by George W. Bush in 2006. The main principle of Oman's foreign policy was not to have unnecessary enemies in the Gulf. Therefore, in 2003, Muscat openly opposed the implementation of a military operation in Iraq by George Bush Jr., but at the same time, as in the 80s of the 20th century, they provided military logistical support to the United States of America quietly. As for the Arab-Israeli conflict, Sultan Qaboos did not intervene in it directly and frequently. He first took part in the issues related to the mentioned problem in 1978-1979, when the Camp David Agreement (1978) and the Egypt-Israel Peace Agreement (1979) were signed. In this case, along with Sudan and Somalia, the Sultan of Oman opposed the Arab League's call for its members to sever diplomatic relations with Egypt. In the 1990s, along with the Gulf Cooperation Council, he opposed the 2nd and 3rd economic boycotts against Israel. It was also the first country among the Gulf states to host Israeli Prime Minister Yitzhak Rabin in 1994 and Shimon Peres in 1996. During the 2nd Intifada in 2000, despite the closure of Omani trade offices in Israel and Israeli ones in Oman, Muscat came out in favor of the peace process.

In 2015, Oman was the site of secret Iran-US talks to resolve issues related to Iran's nuclear program. A little later, in order to

maintain relations with Iran, Muscat did not get involved in the military operation launched by Saudi Arabia and the member states of the Gulf Cooperation Council in Yemen and preferred to play the role of a mediator (14,15,16,17,18,19).

Conclusion

In conclusion, it can be said that unlike other Middle Eastern countries, which rely on different ideologies and mainly make calculations on short-term prospects with rare exceptions, Oman's foreign policy principles are based on the need for the development of peaceful processes and negotiations. The following factors allow the Sultanate of Oman to do this: First of all, Sultan Qaboos managed to effectively eliminate polarization in the country. Unlike some leaders of other Arab countries, he did not maintain internal stability through terror, repression and dictatorship, but he was a popular leader among the people of the kingdom of all confessions and political tastes. The country had no opposition managed from outside, and had no territorial disputes with neighboring states. The minorities living in Oman did not look for allies outside the country, as, for example in Afghanistan. Based on the above-mentioned, considering the fact that the Muslims following Ibadism in their settlement areas even in Zanzibar, Algeria, Morocco and Tunisia, have never been involved in any kind of large-scale armed conflict and have not done any radical-extremist activities (we mean civil conflicts in Algeria and Libya, as well as political vicissitudes developed in Tunisia, the homeland of the "Arab Spring"), it can be said that the government composed of Ibadi Muslims, with the support of the followers of the same branch, makes it quite possible to answer the research questions that were asked at the beginning of the paper. In particular, resolving conflicts in the Middle East through diplomatic means is possible by maintaining relations with partners with different political tastes and interests.

Bibliography:

The presented bibliography is complex and is used in a limited amount based on the needs of the questions and problems raised in the

article. Further discussion of these and other issues regarding Ibadism, and far more bibliographical information, is available in the other entries on Ibadi Islam.

- (1) Press Releases for Sessions. [PressReleasesforSessions /Pages/ Home.aspx](https://www.gcc-sg.org/en-us/Statements/MinisterialCouncilData) <https://www.gcc-sg.org/en-us/Statements/MinisterialCouncilData> Source: ALJAZEERA, 5 Jun 2020, Qatar blockade: Five things to know about the Gulf crisis. <https://www.aljazeera.com/news/2020/6/5/qatar-blockade-five-things-to-know-about-the-gulf-crisis>.
  - (2) Romero, J. (2020), Arab Nationalist Constitutions of 1958 in the Context of the Cold War: the cases of the Egyptian-Syrian United Arab Republic, the Iraqi-Jordanian Arab Union, and the Republic of Iraq. *Middle Eastern Studies*, 56(4), 585–606. <https://doi.org/10.1080/00263206.2020.1731798>
  - (3) Rafizadeh, Majid. 2014, *The Syrian Civil War: Four Concentric Circles of Tensions*. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy University of South Florida, at web page <http://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7008&context=etd> p. 30.
  - (4) Chapin, Helen Metz. (ed.), 1987, *Libya and Arab Unity. Libya: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress. Table content. <https://countrystudies.us/libya/32.htm>
- The New York Times Archives. Jan 13 1974, Libya and Tunisia agree to merge; planned referendum. <https://www.nytimes.com/1974/01/13/>
- Shalgam, Abdel Rahman. Jul 15 2017, Inter-Arab Ties Remain Bound to Dreamy Intellect. [Opinion/https://eng-archive.aawsat.com/abdel-rahman-shalgam/opinion/inter-arab-ties-remain-bound-dreamy-intellect](https://eng-archive.aawsat.com/abdel-rahman-shalgam/opinion/inter-arab-ties-remain-bound-dreamy-intellect).
- (5) AFP, RABAT. 08 February 2012, Tunisia president in Morocco promote Maghreb Union. <https://english.alarabiya.net/articles/2012/02/08/193416>.

- Bouhars, Anouar. June 30 2018, Maghreb: Dream of Unity, Reality of Divisions. Carnegie Endowment for International Peace. Aljazeera. <https://carnegieendowment.org/2018/06/03/maghreb-dream-of-unity-reality-of-divisions-pub-76544>.
- (6) United Arab Emirates country brief Overview. Australian Government/Department of Foreign Affairs and Trade. <https://www.dfat.gov.au/geo/united-arab-emirates/united-arab-emirates-country-brief>.
- Page last updated: July 10 2024, Explore All Countries-United Arab Emirates. The World Fact book. Go to CIA.gov <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/united-arab-emirates/> United Arab Emirates country profile.
- (7) Ali Mamouri, Ali. October 2013, The Roots of Radicalism in Political Islam. – Al-Monitor, <https://www.al-monitor.com/originals/2013/10/radicalism-political-islam-roots-sunni-shiite-fundamentalist.html>.
- (8) Hoffman, Valerie J. 2012, The Essentials of Ibādī Islam. The American Journal of Islamic Social Sciences 31:1. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 344 pages.
- (9) Hoffman, Valerie J. First edition 2012, The Essentials of Ibadi Islam. Syracuse University press. ISBN: 978-0-8156-3288-7 Library of Congress Cataloging-in-Publication Data. Introduction, pp: 3-16.
- (10) Sultanate and Imamate in Oman. Scott Erich, September 1, 2016. Institute of Current World Affairs. <https://www.icwa.org/sultanate-and-imamate-in-oman/>.
- (11) Lefebvre, Jeffrey A. February 15-18 2009, Oman's Foreign Policy in the Twenty-First Century. Middle East Policy Council. <https://mepc.org/journal/omans-foreign-policy-twenty-first-century>
- Khechichian, Joseph A. 1995, Oman and the World / The emergence of an independent foreign policy. ISBN: 0-8330-2332-2. 1995

- Rand. Page: 113. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2007/MR680.pdf
- Khamis, bin Ali Al-Sunaidi, Tarawneh Sahar, Snidi Kamis. Jan./Jun. 2022, The Sultanate of Oman's foreign policy towards the Yemeni crisis: Pillars and limitations. Austral: Brazilian Journal of Strategy & International Relations e-ISSN 2238-6912, Vol. 11 No. 21, pp. 101-114. <https://seer.ufrgs.br/index.php/austral/article/view/124741/85856>
- Castelier, Sebastian. March 2013, 2020. Oman's foreign policy after Sultan Qaboos. <https://www.al-monitor.com/originals/2020/03/oman-foreign-policy-gulf-sultan-qaboos-haitham.html#ixzz8I1lTia3T>Oman's Renaissance—and What Will Follow.
- Funsch, Linda Papas. January 14 2020, Oman's Renaissance—and What Will Follow. https://foreignpolicy.com/2020/01/14/sultan-qaboos-legacy-oman-confront-challenges-middle-east/#cookie_message_anchor.

**The Population of Tbilisi as Perceived by
Foreign Travellers in the Nineteenth Century**

Irine Natchkebia

Ilia State University

G. Tsérétéli Institute of Oriental Studies Researcher.

3, Acad. G. Tsetereli Str., Tbilisi, 0162, Georgia

+995599453034; irnat@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-7022-5031>

Abstract

Tbilisi, the capital of Georgia, has long been a cultural and political crossroads between Europe and Asia. Following the establishment of Russian Empire control over Georgia in 1801, Tbilisi underwent a significant transformation in its political function. In this context, the information provided by Europeans regarding the ethno-religious composition of the population of Tbilisi, as observed during their visits to the city in the nineteenth century, is of interest. In order to investigate the question that has been posed, a variety of sources were consulted, including materials from the archives of the Viennese castle (France), information from travellers' notes and the Parisian press. A comprehensive comparative analysis was conducted to elucidate the ethno-religious composition, social affiliation, customary practices, and occupational distributions within the Tbilisi population. The group of European travellers comprised a diverse cohort of educated individuals.

A review of the available evidence indicates that the majority of Tbilisi's population was composed of Armenians and Georgians, with relatively small groups of Muslims, including Tatars and Persians. In the early years of the nineteenth century, Russian military officials and soldiers began to settle in Tbilisi. In the 1920s, Armenians and Germans began to emigrate, prompted by a complex array of factors including military, political, religious, and economic considerations. The accounts of travellers are predominantly constituted by information gathered in a variety of settings, including streets, markets, caravans, and receptions held by local authorities. This material illustrates how the heterogeneous population of Tbilisi, comprising Ossetians, Lezgins, Persians, Circassians, Dagestanis, French, German colonists and numerous other groups, in addition to the multiplicity of languages and costumes, has contributed to the city's distinctive cultural tapestry.

While the data collected from travellers is not entirely devoid of subjectivity, this material serves as an invaluable resource for research. In light of the aforementioned evidence, it can be posted that Tbilisi assumed a significant multicultural role throughout the nineteenth century. This was evidenced by the coexistence of representatives of diverse nationalities and religions, which was a defining feature of the city.

Keywords: Tbilisi; European travellers; ethno religious composition; Georgians; Armenians; Muslims; Germans.

Introduction

The city of Tbilisi, the capital of Georgia, has historically served as a nexus of cultural and political exchange between Europe and Asia. During the nineteenth century, when the city was under the control of the Russian Empire, it underwent significant changes. In the nineteenth century, the political function of Tbilisi underwent a fundamental transformation following the establishment of Russian

Empire control over Georgia. From its earliest origins, the city has undergone substantial changes. In this context, the information preserved in the writings of foreigners travelling to Georgia for various purposes about the ethno-religious composition of the Tbilisi population is of interest, as it provides insight into the demographic makeup of the city at the time.

In order to investigate the question that has been posed, a number of different sources have been consulted. These include the published works of European travellers, articles from scientific journals and archival material from the Château de Vincennes. To conduct a comprehensive analysis of materials pertaining to the ethno-religious issue in Tbilisi, a meticulous methodology was employed. This involved a comprehensive examination of the data. The collected material was subjected to thematic classification, comparison and careful analysis with the objective of identifying the ethno-religious composition, social affiliation, customs and occupations of the population of Tbilisi. It is noteworthy that the data collected from European travellers frequently exhibits a high degree of similarity. The findings of our research are presented in the article below.

The city of Tbilisi in the 19th century. On 12 April 1802, the nobility of the Kingdom of Kartl-Kakheti was convened in the Sioni Cathedral to receive the news of the abolition of their kingdom and its incorporation into the Russian Empire. Subsequently, the kingdom was designated a governorate of Georgia, with its capital in Tbilisi. In February 1803, General Pavel Tsitsianov (Tsitsishvili), who had been appointed commander-in-chief of the Georgian province (1802-1806), initiated the emigration of members of the royal family of Kartl-Kakheti to Russia. The advent of this new political situation gave rise to ethno-religious shifts within the population of Tbilisi, which was observed by foreigners visiting Georgia for a variety of reasons during the 19th century.

In his work, the Belgian colonel Rottier, who served in Georgia between 1811 and 1818, states that the Russian government relocated

members of the Erekle II family to St Petersburg and other cities in the interior of the empire for the sake of the country's peace and prosperity. The government granted them pensions in accordance with their dignity and political rank. Furthermore, the colonel references the account provided by the priest of St George's Chapel, Onisime Ioseliani, concerning the apprehension of the last queen of Kartl-Kakheti, Mariam Tsitsishvili, and her subsequent exile to Russia with her minor children, at the direction of Prince Paul Tsitsianov⁴⁹. It appears that the news of the protection of the royal honour by the Georgian Queen generated considerable interest in Europe. This section of Rottier's work was published in English in Great Britain in 1829. Subsequently, in 1845, the French historian Frédéric Lacroix incorporated this subject into the concluding chapter of his book, entitled *Russia's Policy towards the Conquered Peoples*⁵⁰.

The process of Tbilisi's development began after the end of the First Russo-Iranian War of 1804-1813, during the reign of General Yermolov (1816-1827). On the General's orders, the Turks and Persians who had been captured dismantled the ruins of the city, and engineers extended and paved the streets in separate sections. The construction of barracks began in the city. According to Sir Robert Kerr Porter, the Governor General – Yermoloff chose his residence on the gentle slope of a hill facing the river, with a beautiful view of the Caucasian mountains. This building, together with the arsenal, the hospital, the churches, and a few villas in the neighbourhood, were the only structures in or near the place that reminded one at all of Europe.

---

49 Rottiers, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, par le Colonel Rottiers, commandeur, chevalier de différens ordres, membre de plusieurs académies, etc. (Bruxelles: Czes H. Tarlier-Libraire, 1829), 73-81.

50 *The London Literary Gazette and Journal of Belles Lettres, Arts, Sciences, Etc*, N 658, 29 August, 1829; Frédéric Lacroix, *Les mystères de la Russie: Tableau politique et moral de l'Empire russe d'après les manuscrit d'un diplomate et d'un voyageur*, Paris, Pagnerre - Editeur, 1845, („Politique de la Russie envers les peuples conquis“) 441-445.

The rest was purely Asiatic, but very different from the European idea of that term – gay minarets, painted domes and gilded trelliswork⁵¹.

In his description of Tbilisi, the French poet Henri Cantel observed that the city was situated indolently on a river between the Black Sea and the Caspian Sea, effectively serving as a meeting point between Asia and Europe. Twenty distinct religious traditions and twenty different ethnic groups coexist in the city, creating a rich tapestry of cultural and religious diversity. The convergence of these diverse elements offers a unique opportunity for travellers to experience a fascinating blend of contrasts and traditions. In his description of Tbilisi, the French diplomat Jules Patenôtre characterised the city as a hybrid, in which the most diverse elements are juxtaposed but do not blend together. The French writer Gaston Sansrefus described Tbilisi as a notable city with a distinctive character. This can be described as a sort of vast caravanserai where Christian Europe, characterised by its politeness and civilisation, and infidel Asia, which is often perceived as undisciplined and barbaric, converge. In their writings, Pharamond Blanchard and Jean Carol correctly identified Tbilisi as the citadel of the Christian East⁵².

Since the 1820s, European travellers have distinguished between two distinct sections of Tbilisi: the old eastern city and the new Russian-European city. They have characterised it as a city of contrasts. One district may be characterised as European, exhibiting a layout and

---

51 Jacques-François Gamba, *Voyage dans la Russie méridionale, et particulièrement dans les provinces situées au-delà du Caucase, fait depuis 1820 jusqu'en 1824* (Paris: Chez C. J. Trouvé), II, 156-157; Sir Robert Ker Porter, *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia During the Years 1817, 1818, 1819 and 1820* (London: Printed for Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 1821-1822) I, 117.

52 Pharamon Blanchard, "Voyage de Tiflis à Stavropol, par le défilé du Darial (1858)". *Le Tour Du Monde*, II (1860): 114; Henri Cantel, "Le Prince Domentî, scènes de la vie géorgienne", *Revue des deux Mondes*, vol. 40 (1862), 707; Jules Patenôtre, "Un voyage d'hiver au Caucase – De la Mer-Noire à la Mer Caspienne", *Revue des Deux Mondes*, VI (1874), 88-89; Ernest Orsolle, *Le Caucase et la Perse* (Paris: Plon, Nourrit et Cie, 1885), 47; Jean Carol, *Colonisation russe, les deux routes du Caucase. Notes d'un touriste* (Paris: Librairie Hachette et Cie, 1899), 25.

architectural style reminiscent of St. Petersburg or Moscow, with wide boulevards and a multitude of official institutions. In contrast, the Asian locale presented a more vibrant and dynamic visual landscape, characterised by its intricate network of narrow and winding streets. The contrast between European and Asian influences in the urban fabric of Tbilisi was a source of fascination for foreigners. Yerevan, or Theatre Square, constituted a neutral space between Eastern and Russian-European cities. Asia was situated in close proximity to this square, which served as the epicentre of Eastern commercial activity, namely the market. Since the 1880s, European travellers have divided Tbilisi into three distinct urban areas: the historic eastern section, and two European-style cities. The two European cities were designated Golovinsky Avenue, along with the adjacent thoroughfares, and Yerevan Square, and the area of the German Colony, which was incorporated into Tbilisi in 1865. The city's division reflected the diversity of its population⁵³.

The population of Tbilisi in the markets, streets and gardens. Throughout the 19th century, foreign travellers described the inhabitants of Tbilisi. The city's diverse ethno-religious composition was most evident where people were constantly on the move – in the city's streets, markets and gardens. The Tbilisi market was an essential tourist route for foreigners. Merchants from various eastern countries – Iran, Turkey, noble Bukhara, Kandahar and other cities – lived in caravanserais – a kind of hotel. Camel caravans brought Persian and Indian goods from Baku and Shemakha, and Turkish goods from Poti and Kutaisi, giving Tbilisi a special look and enlivening the environment.

There you could meet the owner of all Caucasian trade, an Armenian, often already dressed in European clothes; an always cheerful,

---

53 Jean de Pontevès de Sabran, *Note de voyage d'un hussard — Un raid en Asie* (Paris: Calmann Lévy, 1892), 59-60; Francis Drouet, *De Marseille à Moscou par le Caucase* (Rouen: Imprimerie de Espérance Cagniard, 1893), 99; Jules Leclercq, *Du Caucase aux monts Alaï, Transcaspie-Boukharie – Ferganah* (Paris: E. Plon, 1890), 6.

wine-loving Georgian face; a red-bearded Tatar in a huge Astrakhan hat; a tall, thin Persian in a long national dress with a high hat on his head; or a stylish Russian lady in new gloves and, according to the latest Paris fashion, an Armenian almost wrapped in black or white chada. A grizinka with a white veil looked impressive; Circassians in Circassian dress, beautifully dressed Ossetians, Dagestanis in turbans with shining weapons, flattering Jews, strong bodies in black felt hats, Lezgins with sharp profiles and aquiline noses, German colonists in old-fashioned suits, Balkans in traditional fustanella skirts, impoverished Greeks, Turks in baggy trousers, Tatars in sheepskin hats, Mingrelians in burkas, Russian uniforms, European civilian clothes, and so on. There were strange, narrow-eyed Tatars and Turkmen from northern Persia everywhere, greeting each other in unknown guttural languages. From sunrise to sunset, everyone was hurrying and bumping into each other in the narrow, crowded market streets. The French industrialist Alfred Koechlin-Schwartz, impressed by what he saw, wrote: "What types in this crowd! What colours! You are ready for exclamation: Give me a palette! For God's sake, a palette! But what can we do? It is all too beautiful to transfer to canvas".

According to data from 1845, 1448 out of 1826 artisans in Tbilisi were Armenians. So, it was not surprising that almost all the Georgians in Tbilisi knew Armenian, and almost all the Armenians knew Georgian, Tatar, Persian and other tribal languages. So, it was not surprising that almost all the Georgians in Tbilisi knew Armenian, and almost all the Armenians knew Georgian, Tatar, Persian and other tribal languages. Later, the British diplomat Augustus Henry Mounsey called the market the Babylon of languages. Georgian and Armenian were the dominant languages, and Tatar was the lingua franca of the Maidan. Russian slowly crept into all areas, especially petty trade and negotiations. The British diplomat Augustus Henry Mounsey called the market the Babylon of languages. Georgian and Armenian were the dominant languages, and Tatar was the lingua franca of the Maidan.

Russian slowly crept into all areas, especially petty trade and negotiations.

In Tbilisi, the key point between Europe and Asia, sometimes merchants from Paris, couriers from St Petersburg, merchants from Constantinople, English military men from India – Calcutta and Madras, Armenians from Smyrna and Yazd, Uzbeks from Bukhara arrived at the same time. After the construction of the Tbilisi-Baku railway (1883), and later (1888) to Samarkand, Tbilisi was visited by many French travellers, who passed through Tbilisi on their way to Persia and Central Asia; the different physiognomies, languages, costumes and weapons of these foreigners were a strange mixture of European customs and Oriental luxuries. According to a Russian diplomat, Ivan Golovin, Tbilisi could be compared to Prague for its general aspect and to Cairo for its concourse and active life. As posited by Belgian traveller Carla Serena, Tbilisi represents a microcosm of the Caucasus, encompassing a multitude of ethnic and cultural groups⁵⁴.

---

54 Jules Pichon, *Notes sur la Perse*. 1852. Service historique de l'Armée de Terre, Perse 1807-1857, 1M, n°1673, cahier 43; Floriant Gille, *Lettres sur le Caucase et la Crimée*, (Paris: Gide – Libraire-Éditeur, 1859), 262, 267; Jean-Pierre Moynet, "De Bakou à Tiflis 1859", Texte et dessins de M. Moynet. *Le Tour du monde*, Vol. I, Paris (1860), 318; Tinco Martinus Lycklama A Nijeholt, *Voyage en Russie, au Caucase et en Perse exécuté pendant les années 1866, 1867 et 1868*. I (Paris-Amsterdam: Arthus Bertrand, Libraire-Éditeur C. L. Van Langenhuisen, Libraire-Éditeur, 1872), I, 424; Géorges Bell, "Dix jours à Tiflis", *L'illustration Journal Universel*, 1868, 5 septembre, 156; Douglas W. Freshfield, *Travels in the central Caucasus and Bashan* (London: Longmans, Green, & co. 1869), 101-103; Augustus Henry Mounsey, *A Journey through the Caucasus and the Interior of Persia* (London: Smith, Elder & Co., 1872), 39; Max Franz Guido von Thielmann, *Streifzüge im Kaukasus, in Persien und in der Asiatischen Türkei von Freiherr Max von Thielmann*, (Leipzig: Verlag von Duncker & Humboldt, 1875), 179-180; John Buchan Telfer, *The Crimea and Transcaucasia; being the narrative of a journey in the Kouban, in Gouria, Georgia, Armenia, Ossety, Imeritia, Swannety, and Mingrelia, and in the Tauric range* (London: H.S. King & Company, 1876), I, 158-159; Carla Serena, *Mon voyage; souvenirs personnels: De la Baltique à la mer Caspienne* (Paris: Maurice Dreyfous, 1880), 88; Koechlin-Schwartz, *Un touriste au Caucase: Volga, Caspienne, Caucase* (Paris: J. Hetzel & Cie, Editeurs, 1881), 265-266; Walter B. Harris, *From Batum to Baghdad Via Tiflis, Tabriz, and Persian Kurdistan*. (Edinburgh: W. Blackwood & Sons, 1896), 41; Joseph de Baye, *Tiflis: souvenirs d'une mission*. Extrait de la «Revue de géographie», dirigée par M. L. Drapeyron (Paris: Edition Nilsson, 1900), 12-14, 20, 31.

The writings of travellers contain very interesting information about the clothing, characteristics and lifestyle of the main population of Tbilisi at that time.

Georgians. In her account of Tbilisi during the years 1811-1812, Frederika von Freygang, wife of the Russian diplomat Wilhelm von Freygang, observed the significant role of the bathhouse in the lives of women in the city. As in other Eastern European countries such as Persia, Turkey, Moldavia and Wallachia, women were subjected to specific cosmetic procedures following their bathing in Tbilisi baths. She notes that a session in the bathhouse vaults, followed by an hour of sleep and a bowl of fruit, is a highly agreeable experience, even for Europeans. Despite the bathhouse's lack of aesthetic appeal, she has developed a fondness for it, at the risk of becoming somewhat Georgian. In this way, she associated the custom of Georgian or Armenian Christian women going to the bathhouse with Eastern, Muslim culture, and emphasised her belonging to Western culture. In his account, Staff Captain Maurice Kotzebue notes that men in Tbilisi would typically spend their Saturdays at the bathhouse, where they would engage in various leisure activities, including smoking tobacco, feasted on wine and cheese feasts, and playing the guitar. For women in Tbilisi, the bathhouse served as a kind of beauty parlour, while for men it functioned as a tavern.

From the outset of the 19th century, the Russian government in Tbilisi endeavoured to integrate itself into the local upper echelons of society. The writings of European travellers indicate that this process commenced with the incremental adoption of European fashion and the organisation of balls. As recorded by Frederica of Freygang, wife of General Paulucci, commander-in-chief in Georgia (1811-1812), every evening local noblewomen were received in Georgian dress, including Erekle II's daughter, Orbelian's wife Tekle, who conducted herself with the dignity befitting her status. The general attempted to encourage the Georgian ladies to adopt a more European style of dress. Freygang notes that the general expressed a desire to replace the

traditional costume with clothing more akin to that worn by women in Europe. Some Georgian ladies have already begun to experiment with this new style.

In the late 1830s, the Englishman Thomas Alcock noted: “They adopt partially European habits, and are divided in this manner, as well as geographically, between the Persians and Russians: they sit cross-legged, but not on the ground like the Persians, having a sort of sofa; they do not eat without knives and forks, but have one perhaps between two or three; a single plate also frequently serves the whole party. Their dress is not the large flowing robe of the south, nor is it the tight coat of the north; it is a medium, and a very pretty costume—a full frock coat with large open sleeves, a sash round the waist, a long waistcoat reaching nearly down to the knees, closed in front, and a Persian cap and slippers”.

During the tenure of the Russian governors of Georgia and the Viceroy of the Caucasus, representatives of the former Georgian royal family and wealthy Georgian and Armenian princely families such as the Eristavs, Tumanovs, Chavchavadze, Karganovs, Andronikovs and Orbeliani gathered around senior Russian civilian and military officials. At the balls held in the palaces of the Russian rulers, the Georgian and Armenian ladies who danced the mazurka and the quadrille were dressed to the highest Parisian standards. The chiefs of the various Tatar and Circassian tribes invited to these balls, dressed in magnificent clothes and adorned with the most expensive weapons, stood out from this social circle where the dominant language was French and the clothes were black tails.

Throughout the 19th century, they paid special attention to describing the clothing of Georgian women and men, which they associated with their ethnic identity. When describing women's clothing, many travellers focused particularly to the women's headdress – thavsakrawi (თავსაკრავი). Some travellers considered Georgian women beautiful, while others thought that such classically beautiful faces became banal when repeated in every person.

French Lieutenant Camille-Alphonse Trézel observed that the courageous Georgians shared the French notion of honour, demonstrating their capacity for engaging in a duel. The French artist Jean-Pierre Moynet compared Georgian men to the Belvedere of Apollo. Bold and chivalrous, Georgian men loved to show off, to indulge in luxury, to carry well-decorated weapons, and they had a taste for horses and Kakhetian wine. According to the English journalist Walter B. Harris, the Georgian's pleasantness and dandyish manner made him a likeable person wherever he went. However, their love of pleasure often led them to spend more than they could afford, and they fell into the hands of Armenian usurers. The Georgian nobility consisted mainly of military men, some of whom also held government posts. At various parties and balls, noble Georgian men and women appeared in European clothing, and their original and elegant national costume was gradually being supplanted by European fashion – it became good style to appear European.

European travellers have mostly given us descriptions of the upper classes of Tbilisi, with whom they had relations, but they also give us information about the lower classes. If a man spent his life outside the home, a woman took care of the family, and her greatest pleasure was to go to the bathhouse once a week with her numerous friends and relatives and take part in family celebrations. Important events in the life of a Tbilisi family were baptism, marriage and funeral⁵⁵.

---

55 Camille Alphonse Trézel, Notice sur la Géorgie, Château de Vincennes, Service historique de l'Armée de Terre (SHAT), 1M n°1486, Russie jusqu'en 1811, 31.05.1809, doc. 13, fol. 31-32; Freygangs, Lettres sur le Caucase et la Géorgie, suivies, d'une relation d'un voyage en Perse, en 1812 (Hambourg: Chez Treutter & Wurtz, 1816), 117-120; 151-153; Moritz Kotzebue, Reise nach Persien mit der Russisch Kaiserlichen Gesandtschaft im Jahre 1817 (Weimar: Hoffmannsche Hofbuchhandlung, 1819), 36-37; Thomas Alcock, Travels in Russia, Persia, Turkey and Greece, in 1828-9 (London: E. Clarke and son, 1831), 29-31, 33-34; Dubois de Montpéroux, Voyage autour du Caucase, III, 252-253, 257-258; Moynet, Voyage de Bakou à Tiflis 1859, I, 326-327; Cantel: "Héraklés, scènes de la vie géorgienne", Revue des deux mondes, vol. 46 (1863): 451-454; Lycklama A Nijeholt, Voyage en Russie, I, 415-417, 429-430, 452; Orsolle, Le Caucase, 47-48; Pontevès de Sabran, Note de voyage d'un

Armenians. Situated on the left bank of the Kura River, the suburb of Avlabari, connected to Tbilisi by a bridge, was inhabited by poor Tatars, Kurds and a colony of Armenians who had fled mainly from the Yerevan area during the first Russian-Iranian war of 1804-1813. Colonel Rottier considered the Armenians to be the most suitable subjects for the Russian Empire.

In 1817, an English officer John Johnson provided a comprehensive account of a dinner he attended at the residence of Prince Bebutov. The guest was treated to a variety of Caucasian and Georgian dances, performed by both men and women. Johnson offered a scathing critique of the attire and cosmetics of the women in attendance, asserting that their silken garments were anachronistic and their headdresses lacked elegance. The women's footwear, characterised by high heels, was in green and blue, and their facial features, defined by arched eyebrows, were particularly striking. Furthermore, he observed that the women's demeanour was characterised by reserve and aloofness. Johnson noted that such behaviour was not uncommon among the inhabitants of a country that had long been under Muslim rule.

The most important figure in the Armenian emigration to Tbilisi was Nerses, the Patriarch of the Armenians, who escaped from the Etchmiadzin monastery in 1822. He was well aware of the Russians' plans and ensured that they were carried out. He tried to revive the national character in all parts of his diocese by spreading education. Thanks to his efforts, a large caravanserai was built in the new part of Tbilisi in 1820 and a school for Armenians in 1824.

---

hussard, 65, 392-393; Armand Pierre de Cholet, *Excursion en Turkestan et sur la frontière russo-afghane par le comte de Cholet* (Paris: E. Plon, Nourrit & Cie, 1889), 22-23; Leclercq, *Du Caucase aux monts Alaï*, 11; Jules Verne, Claudius Bombarnac, carnet d'un reporter à l'inauguration du grand Transasiatique (Paris: J. Hetze et Cie, 1892), 6, 9; Victor Dingelsted, "La population du Caucase et la ville de Tiflis". Extraits d'une communication faite à la Société de géographie de Genève le 27 janvier 1894. *Le Globe. Revue genevoise de géographie* 33 (1894), 83-85; Harris, *From Batum to Baghdad Via Tiflis*, 38-39, 49-51, 78-79; Gaston Sansrefus, *De Paris à Tiflis. Impressions de route* (Paris: Ernest Flammarion, Editeur, 1897), 445.

In the 19th century, Georgia's weakness was the absence of an intermediate class between the nobility and the peasantry, which was filled by the Armenians. The Armenians formed a significant part of the population of Tbilisi, and travellers unanimously described them as calm, quiet, obedient, intelligent and persevering people. They were undoubtedly the most capable of conducting business among the inhabitants of the East. All the trade of Transcaucasia and Tbilisi was in the hands of active and enterprising Armenians. They clearly understood that money was the greatest power in modern society. Through diligence and hard work, and sometimes by dishonest means, they often amassed great fortunes. Armenians took care of their children's education, employing Swiss governesses.

A less beautiful and less lazy Armenian woman was a much better housewife than a Georgian woman, and therefore Armenians usually managed the family better. The French writer Henri Cantel writes in his story "Erekle, Scenes of Georgian Life": "Asians are only looking for a reason to be happy, Armenian weddings are celebrated with great pomp in rich families, and almost with luxury in poor ones". In this story he describes the wedding of Tamara, daughter of Pitsurkhan, a distinguished Armenian from Tbilisi, which was attended by Ivane Mirzoev - a famous Tbilisi industrialist, merchant of the first guild, titled adviser and philanthropist.

Marriage to an Armenian woman was considered a mesalliance by Georgians, but this did not prevent many impoverished and bankrupt princes from marrying the daughters of wealthy money-lenders in order to improve their financial situation. In one of his short stories, "Tavadi Domenti, Scenes of Georgian Life", Henri Cantel also touched on this subject.

Lady Mary Leonora Sheila was surprised to find that the high post of military governor of Tbilisi was held by a 'Georgian-Armenian' general, Bebutov, who had distinguished himself in the Turkish and Persian campaigns. According to them, Russia was more cosmopolitan than England. According to her, the Georgian man was bold, wild,

reckless, extravagant, and the Armenian was mean, submissive, timid, always looking for profit. Armenians held very high positions in the civil and military administration of Russia, as well as in industry, trade and finance⁵⁶.

Muslims. Jules Leclerc noted that Tbilisi had been under Persian rule for a long time and that the old part of Tbilisi retained a distinctly Persian appearance. The Persians there could be recognised by their long, dark clothes and black conical hats. In addition to merchants, many Persians from western and northern Iran came to the Caucasus each year in search of fortune. Every year at least 50,000 subjects of the Shah of Iran came from the west and north of Iran to seek their fortune in Transcaucasia. Among them were real craftsmen, especially excellent stonemasons.

According to Frederica von Freygang, Jafar Qoli Khan of Sheki accepted Russian citizenship and held the rank of lieutenant general. He resided in Tbilisi and attempted to adopt European rules, while simultaneously maintaining Persian traditions. According to Charles Belanger, in 1825 the ambassador of Fath Ali Shah, the Beglarbegi of Tabriz, Fath Ali Khan, was in Tbilisi to ratify the Treaty of Gulistan,

---

⁵⁶ John Johnson, *A Journey from India to England*, 243-244; Charles Paulus Bélanger, *Voyage aux Indes Orientales, par le Nord de l'Europe, les provinces du Caucase, la Géorgie, l'Arménie et la Perse, suivi de détails topographiques, statistiques et autres sur le Pégou, les îles de Java, de Maurice et de Bourbon, sur le cap de Bonne-Espérance et Sainte Hélène pendant les années 1825, 1826, 1827, 1828 et 1829* (Paris: Authus Nertrand, Libraire-éditeur, 1838), II, 103-105; Lady Mary Leonora Sheil, *Glimpses of Life and Manners in Persia. – With Notes on Russia, Koords, Toorkomans, Nestorians, Khiva, and Persia. With Illustrations* (London: John Murray, 1856), 61-63, 65; Cantel, “Le Prince Doment”, vol. 40, 707-732; Lycklama A Nijeholt, *Voyage en Russie*, I, 413-414, 423, 430-431; Bell, “Dix jours a Tiflis”, 155-157; Thielmann, *Le Caucase, la Perse*, 80; Koechlin-Schwartz, *Un touriste au Caucase*, 269-270; Orsolle, *Le Caucase*, 48-49; Napoléon Ney, *En Asie Central à la vapeur: La mer Noire, la Crimée, Le Caucase, la mer Caspienne, les chemin de Fer Transcaspien, l'Asie centrale, Merv, Bokhara, Samarkand. Notes de voyage* (Paris: Garnier Frères - Editeurs, 1888), 441; Dingelstedt, “La population du Caucase”, 76, 86; Carle Lefèvre-Pontalis, *De Tiflis à Persépolis: Ériwan, Tabriz, Téhéran, Ispahan* (Paris: Librairie, Plon, 1894), 9-10; Albert Ponset, *Volga-Caucase-Géorgie. Notes de voyage* (Montpellier: Imprimerie Gustave Firmin et Montane, 1899), 14; Joseph de Baye, *Tiflis: souvenirs d'une mission. Extrait de la «Revue de géographie»* (Paris: Edition Nilsson, 1900), 12.

prepared by General Yermolov. The Khan was well acquainted with European customs, having lived for a long time in St Petersburg, where his father held the rank of colonel in the Russian army until his death. From 1828, Persians who emigrated from the province of Yerevan were Russian subjects and volunteered to serve in the Russian army and administration. Their knowledge of Oriental languages made them useful helpers in the Asian provinces of the empire. Most of them often reached important positions. They were, however, excellent gentlemen, many of whom spoke excellent French. In 1848, Bahman Mirza, the fourth son of Abbas Mirza, who had emigrated from Persia for political reasons, was resident in Tbilisi.

The Turkic-speaking Muslim population, known to travellers as the Tatars, were a poor, intelligent and hardworking people. They worked as porters, using heavily loaded camels and mules, which were the traditional means of transport for trade between the Caspian Sea and Iran. Some Tatars were involved in agriculture and livestock breeding, which was of great importance to Tbilisi, as they supplied the city with almost all its wheat, butter, eggs and other necessities.

According to Armstrong (1828), during the Second Russo-Ottoman War the pashas of Kars and Bayazid were kept in Tbilisi on their word of honour. Between 1,600 and 1,800 Turkish prisoners were held in and around the city and given various tasks. Bodenstedt's most revered literary companions were the Circassian singers and theologians of Tbilisi, including the poet Mirza Shafi Vazeh, known as the 'Sage' of Ganja, the sage Mirza Yusuf of Baghdad and the scholar Abbas Kuli Khan.

Baron de Baye provides information on Abdoussalam-Akhounde-Zadé, the spiritual leader or Sheikh al-Islam of the Transcaucasian Shiites. He was appointed to this position by the ruler of the Caucasus. The Sheikh al-Islam exerted considerable influence over his co-believers. Among the numerous Muslims in Tbilisi, there were also Sunnis, whose spiritual leader was titled Mufti of Transcaucasia. Mosques for both the Shiites and Sunnis were located in Tbilisi. Baron de Baye

posited that the more civilised Tatars could act as a counterweight to the imperial government against other local elements whose power sought to dominate.

George Bell noted that Tbilisi was a city in the Caucasus where conflict and violence were rare, despite their almost constant presence in such close proximity, especially when different religions and cultures were involved⁵⁷.

Catholics. The Catholic population. Gamba and Bélanger observed that in Tbilisi, a city with a diverse population of individuals from numerous nationalities residing under the governance of Russia, which was renowned for its tolerance, there existed a remarkable assortment of religious edifices. The religiously diverse population of Tbilisi included adherents of Greek, Catholic, Muslim and Armenian faiths, who were able to practise their respective religions without restriction. In a manifesto issued by Alexander I on 12 September 1801, it was stated that “every inhabitant of Kartl-Kakheti will retain his rank, religion and personal security”.

In the initial decades of the 19th century, Philippe da Forano, the Prefect of the Missions in Georgia, resided in Tbilisi for a period exceeding twenty years. He was well versed in the characteristics of the Georgian and Armenian populations, which contributed to the growth of the Catholic community. In 1825, the number of Catholics of both sexes in Tbilisi was 600. By 1834, this figure had decreased to 341. Nicholas I adopted a negative stance towards the activities of the Capuchins. According to Countess Suzanne, an Orthodox woman who had converted to Catholicism prior to her demise, she had previously

---

⁵⁷ Freygangs, *Lettres sur le Caucase et la Géorgie*, 143-149; Bélanger, *Voyage aux Indes Orientales*, II, 49, 95-96, 100-105, 121; Friedrich von Bodenstedt, *Tausend und Ein Tag im Orient* (Berlin: Verlag der Deckerschen Geheimen Ober-Hofbuchdruckerei, 1850), I, 245-247, 297; Friedrich von Bodenstedt, *Tausend und Ein Tag im Orient* (Berlin: Verlag der Dederschen Gebeiiinen Ober – Hofbuchdruckerei, 1854), II, 149-151; Lycklama A Nijeholt, *Voyage en Russie*, I, 350-351, 440; Bell: 1. “Dix jours a Tiflis”, 157; 2. “Dix jours a Tiflis”, 171-172; Orsolle, *Le Caucase*, 48-49; Leclercq, *Du Caucase aux monts Alaï*, 9; Lefèvre-Pontalis, *De Tiflis à Persépolis*, 10; Baye, *Tiflis*, 23, 26.

renounced her religion and died a Catholic. Despite the clandestine nature of the endeavour, the authorities eventually became aware of it and informed the priest that any further involvement would result in his deportation to Siberia. The Russian government sought to establish a single religion, and those who resisted this were regarded as adversaries. On 1 January 1845, Friedrich Bodenstedt himself observed the removal of the elderly Capuchin monks from Tbilisi by the Cossacks and the police⁵⁸.

German colony and other Europeans. The text is incomplete. In the period between 1817 and 1820, General Yermolov, acting on the orders of Alexander I, established eight colonies of Württemberg Germans in the province of Tiflis. The Germans were provided with land, housing, livestock and seeds. It was anticipated that their presence would have a beneficial impact on the local agricultural sector and on the development of various handicrafts. Furthermore, it was hoped that the people of the East would share the secrets of European culture through interaction with them. In 1830, there were 35 families residing in the German colony of New Tiflis (Neu-Tiflis), located near Tbilisi. By 1840, this number had increased to 40 families. The one-storey wooden houses and gardens of the settlers exhibited a frugality and respectability that characterised the people. Additionally, they were proficient craftspeople, deriving sufficient income from their work to support the pastor and the Lutheran church at their own expense. The activities of the colony were overseen by a family council, which collaborated with the governor of the province to ensure the collective interests of all members were upheld. The Germans who emigrated from Württemberg retained their language and customs,

---

58 Rottiers, *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, 105; Gamba, *Voyage dans la Russie méridionale*, 168-169; Bélanger, *Voyage aux Indes Orientales*, II, 31; Dubois de Montpéroux, *Voyage autour du Caucase*, III, 243, 236, 261; Le Comte de Suzannet, "Les Provinces du Caucase sous la domination russe. La Géorgie, le Daghestan, le littoral de la mer Caspienne et les rives du Kouban", *Revue des Deux Mondes*, 4/26 (1841): 92-93; Friedrich von Bodenstedt, *Die Völker des Kaukasus und ihre Freiheitskämpfe gegen die Russen* (Berlin: Verlag der Dederschen Geheimen Ober- und Hofbuchdruckerei, 1855), I, 20-21.

intermarried and spoke almost no Russian. Their homes were clean and comfortable. They traded food products in the Tbilisi markets, had a brewery, and there were skilled craftsmen among them. Friedrich Bodenstedt likened the German colonists to the "broad-shouldered Argonauts of the Neckar", who settled in the vineyards on the fertile banks of the Mtkvari, maintaining their language and customs. In Avlabari, on the Sands, the German Salzman had a residence of notable aesthetic appeal and comfort, which was utilised to receive travellers. In 1864, 1,100 individuals of German nationality were recorded as residing in the city of Tbilisi. By 1876, this figure had risen to 2,000, and by 1899, it had reached 2,000 persons.

The European colony of Tiflis was predominantly French. One of the initial settlers in Tbilisi was a former soldier of Napoleon's army, Jean-Paul, who was a prominent figure in Tbilisi. He was captured in 1812 and subsequently accompanied the Russian general to Tbilisi as a cook. Following the general's departure, he remained in the city and operated a highly successful restaurant for several years. In the 1830s, a French colony was established in Tbilisi by individuals from France who were invited by Jacques-François Gamba, the inaugural French consul in the city. The objective of their arrival was to facilitate the development of the extensive Imereti region, which had been bestowed upon Gamba by the Russian government. The majority of these individuals were engaged in commercial activities, primarily the silk trade, jewellery, hairdressing and sewing. A notable proportion were milliners. The Russian nobility resident in Tiflis had access to a diverse array of French fashion items, which were gaining traction among the Georgian and Armenian aristocracies. The French and Swiss who settled in the recently developed area of Tbilisi were involved in the production of wigs and confectionery for the aristocracy. Among the largest and most prominent commercial establishments in this newly established city were those belonging to Messrs. Delsolmes, a prominent trading company specialising in novelties. The three principal hotels were managed by French nationals. The Hotel d'Europe,

situated on Place d'Erivan, was owned by Barberon; the Hotel du Caucase was managed by Delalande; and the Hotel de Londres was owned by the Lecomtes. On 14 July 1889, a young French student, Auguste Lacoïn de Vilmorin, attended a convivial banquet in the Barberon's gardens, where more than sixty individuals had assembled. In commemoration of this festivity, the military orchestra performed the Russian anthem "God Save the King", the French "Marseillaise", and, in recognition of the Belgian attendees, the Belgian national anthem "Brabançonne". By 1858, the French colony in Tbilisi had reached a population of over 150 individuals. By 1864, this number had increased to 200, and by 1876, it had grown to 300. By 1899, the population had reached 400.

In Erivan Square, part of Galavinsky Boulevard and some of the streets leading to it, there were numerous shops and even some large stores run by Europeans, Russians, French, Germans, Italians and Greeks. Some were very well stocked and decorated with all the luxuries of great European cities. Mr. Glaser, a luxury ironmonger, an excellent Wurtemberger, and the great German bookshop. There were also music shops very well stocked with pianos, which were rented as in Europe.

The works of European travellers contain information about notable Europeans who visited Tbilisi during the nineteenth century. Joseph Camberlain, a Belgian national, resided in Tbilisi from 1816 to 1821 and was subsequently appointed as an architect in Georgia. The Swiss merchant Castellasi was granted a ten-year privilege by the Russian government to improve silk yarn. In 1848, the French magician Rudolf was invited to Tbilisi, and in 1888, the famous Foss, a German Hercules with incredible strength, performed in the Tbilisi Circus. The curator of the Tbilisi Museum of Natural History was the renowned German scientist Gustav Radde. The Italian artist Ludwig Longo resided in Tbilisi for an extended period 59.

---

59 Kotzebue, *Reise nach Persien*, 41; Lyall, *Travels in Russia*, I, 507-508; Gamba, *Voyage dans la Russie méridionale*, 51, 56, 154; Jean-Charles de Besse, *Voyage en Crimée au Caucase*,

Russians in Tbilisi. The Russians in Tbilisi consisted of families from the military and civil bureaucracy, as well as soldiers' families. The significantly lower cost of living in Tbilisi compared to St. Petersburg and Moscow prompted many officials of various ranks to request transfers to the city.

On the occasion of St. George's Day in the autumn of 1856, the French artist Pharamond Blanchard was present at a banquet held by the Viceroy of the Caucasus, Alexander Baryatinsky, in the palace garden. All those who had been awarded the Order of St. George were in attendance, numbering approximately seven hundred individuals, comprising generals, officers, and soldiers. Given the frequency of military operations in the Caucasus, this figure was not unexpected.

Viktor Dingelstedt noted that Russia had succeeded in Russifying the upper classes of the former Georgian capital, at least in appearance. Moreover, Russians themselves formed a significant part of this new class. In contrast to the English system, the Russian bureaucracy employed Tbilisi natives at all levels of civil and military service. This situation was described as an infusion of new blood into the Russian bureaucracy, with the implication that the most capable individuals were more useful to the government because of their superior understanding of local idioms and customs. In his view, it was up to Russia

---

en Géorgie, en Arménie, en Asie-Mineure, et à Constantinople, en 1829-1830 (Paris: Delaunau-Libraire, 1838), 376; Frédéric Dubois de Montpéroux: 1. Voyage autour du Caucase, III, 238; 2. Voyage autour du Caucase, chez les Tscherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée. Avec un Atlas géographique, pittoresque, archéologique, géologique etc. (Paris: Librairie de Gide, 1840), IV, 223-224; Bodenstedt, Die Völker des Kaukasus, I, 115-117; Ida Pfeiffer, Eine Frauenfahrt um die Welt: Reise von Wien nach Brasilien, Chili, Otahaiti, China, Oft – Indien, Persien und Kleinasien von Ida Pfeiffer, geb. Neyer, Verfasserin der „Reise einer Wienerin ins heilige Land“ und der „Reise nach Island und Scandinavien“. Wien: Verlag von Carl Gerold, Pfeiffer, 1850), 265-266; Ivan Golovin, The Caucasus (London: Trübner & Co., 1854), 92; Lycklama A Nijeholt, Voyage en Russie, I, 350-351, 440; Thielmann, Streifzüge im Kaukasus, 179; Telfer, The Crimea and Transcaucasia, I, 146, 154; Orsolle, Le Caucase, 48-49; Pontevès de Sabran, Note de voyage d'un hussard, 390; Auguste Lecoin de Vilmorin, De Paris a Bombay par la Perse. Illustrations d'après les photographies rapportées par auteur (Paris: Libraire de Firmin-Didot et Cie imprimeurs de l'Institut, 1895), 26.

to assimilate the disparate nations of the Caucasus, a process so successfully undertaken by ancient Rome in its conquered provinces 60.

Holidays in Tbilisi. Travelers give us information about religious holidays. As observed by Pharamond Blanchard (1857), Jean-Pierre Moynet (1859) and Tinco Martinus Lycklama à Nijeholt (1866), on the day of the consecration of the water, individuals attired in a plethora of Asian costumes populated Mtkvari River Beach. This was a stark contrast to the black robes of the clergy and the brilliant uniforms of civil and military officials. Upon the sounding of the noon bell from Metekhi Castle, a cannon was fired, prompting an immediate rush into the icy stream by the populace, some of whom were mounted on horses. A variety of vessels were used to collect the baptismal water. The people of Tbilisi believed that this cleansing ritual would remove their sins. This scene is depicted in Blanchard's painting.

As reported by Jean-Pierre Moynet, the entire city of Tbilisi was engaged in celebratory activities in observance of Christmas. From the streets, from windows, and from balconies of residential buildings, men discharged rifles; such incidents occasionally resulted in casualties, yet they were largely ignored.

In accordance with the account provided by Lycklama à Nijehol, the streets of Tbilisi were particularly vibrant on the day of St. Nino's name. Nino was a common name among Georgian women belonging to noble families, and carts would traverse the city at considerable speed, bearing men who sought to extend their greetings to acquaintances named Nino on this occasion.

In their respective accounts, Pharamond Blanchard (19.04.1857), French writer Henri Cantel (15.04.1860), Count Jean de Pontevès de Sabran (6.05.1888), French scientist Madame Belloni Chantre (13.04.1890) and English journalist Walter B. Harris (14.04.1895) describe the Easter celebration as observed in different years in Tbilisi.

---

60 Blanchard, "Voyage de Tiflis...", I-II. Paris. 1860, 115. Lycklama A Nijeholt, Voyage en Russie, I, 447-448; Ney, En Asie Central à la vapeur, 441; Dingelstedt, "La population du Caucase", 86.

As evidenced by the reports, the table was set in each residence on Easter. In a gesture of equality before God, in full view of all, the men kissed their servants three times and uttered the sacred phrase, "Christ is risen!" In response, they affirmed, "Indeed risen!" Blanchard posits that individuals bestowed one another with red eggs crafted from a variety of materials, including wood, porcelain, and other more costly substances. In the words of Henri Cantel, Easter was a "holiday of holidays" for Eastern Christians, particularly for Georgians. This assertion is supported by Cantel's own account in his narrative, "Ereklé, Scenes of Georgian Life."

In his publication, Count Jean de Ponteveys de Sabran noted that women and girls from Tbilisi were attired in white garments adorned with lace and ribbons on Easter. Meanwhile, civil servants and military personnel were clothed in their respective parade uniforms. Individuals attired in festal garb held a customary pie or a symbolic lamb in their hands. In accordance with the information provided by Count Jean de Ponteveys de Sabran, following an exquisite lunch at Mr. Richard's, which brought together the most prominent French individuals in Tiflis around a lavish Easter cake, he proceeded to attend the solemn Easter reception held at the palace of Prince Dondoukow-Korsakow, the governor of the Caucasus. Additionally, he observed that individuals who engaged in the act of kissing in the morning were subsequently involved in a conflict that resulted in the splitting of skulls at night; at ten o'clock in the morning, the valet of the French consul, Eichen, was observed to be covered in blood. According to traveller, this was not an uncommon phenomenon among the Caucasian population, since men were armed every day, as was the case in France during the mobilisation.

In accordance with Belloni Chantre's account, the Tbilisi market was replete with lambs and sheep, an assortment of breads and pies of varying dimensions and shapes, and other assorted items on Easter. In the Armenian households, the table was lavishly set with an array of meats and fish. Walter Harris attended the Easter service at the Sioni

Temple. In his subsequent written account, he noted: “Easter Sunday was High Holiday; every man, woman, and child in their best clothes, intent upon pleasure and enjoyment, and the public gardens were thronged, while military bands made music. What an echoing and re-echoing of congratulations! what a bowing to the revered ikons at the church doors and street corners! and, as the day progressed, what a number of men who had enjoyed themselves a little too much! But there was no fighting, no roughness, and the police are lax upon this great feast, and, as long as no fighting takes place, do not interfere. The streets are full of hurrying droshkies, with their burdens of officers in uniforms and ladies, paying their visits of congratulation, or driving to the palace. Ay! Easter Sunday in Tiflis is a sight to be seen, and never have I witnessed, in spite of its various nationalities, a better-behaved crowd—though sometimes far from sober—than thronged the streets and gardens on this feast-day”⁶¹.

Conclusion

As a result of the conducted research, it became obvious that if at the turn of the 18th and 19th centuries the permanent population of Tbilisi consisted of Georgians, Armenians and a small number of Muslims, then in the first years of the 19th century Russian military officials and soldiers joined the population of Tbilisi. In the 1820s Armenians and Germans began to emigrate for military, political, religious and economic reasons. Apart from them, several hundred Persians, several dozen Greeks, French and Jews lived in Tbilisi. The people of different nationalities whom foreign travellers encountered in the streets, markets and caravanserais of Tbilisi should therefore be

---

61 Blanchard: 1. “Prazdnik sviatova crestchenia. Yordann. 6/18 Janvier à Tiflis et Sainte-Petersbourg. Sainte-Petersbourg 7/19 janvier, 1858”. *L'illustration, Journal Universel*, N 782, XXXI, 1858: 115; 2. “Voyage de Tiflis”, II (1860): 116; Moynet, *Voyage de Bakou à Tiflis* 1859, I, 327; Cantel, “Héraklés, scènes de la vie géorgienne”, vol. 46 (1863): 451; Lycklama A Nijeholt, *Voyage en Russie, au Caucase*, I, 429; Pontevès de Sabran, *Note de voyage d'un hussard*, 392-393; Belloni Chantre, *A travers l'Arménie russe. Ouvrage contenant 151 illustrations gravées d'après les photographies prises par M. Chantre et 2 cartes* (Paris, Imprimerie Hachette, 1893), 4; Harris, *From Batum to Baghdad Via Tiflis*, 49-51.

distinguished from the permanent residents. For Russian military and civilian officials, staying in Tbilisi was a long-term migration; for merchants of various nationalities, craftsmen from different parts of the Caucasus, Iran and Turkey, and those who came to look for work, it was a seasonal migration; for those who came to trade in the markets from the outskirts of Tbilisi, it was a daily or pendular migration.

The population of Tbilisi was comprised of individuals belonging to four principal religious communities. These were: the Orthodox Church, which included Georgians, Russians, and Greeks; the Armenian Apostolic Church, which was followed by Armenians; the Muslim faith, which was practised by Tatars and Persians; the Catholic Church, which was adhered to by Italians, French, and a small contingent of Georgians and Armenians; and the Protestant Württemberg Church, which constituted a distinct community.

For numerous travellers, Tbilisi represented a locale where the Eastern and Western hemispheres intersected, not merely in a geographical sense, but also in terms of cultural and political divergences. The accounts of travellers about Georgia, regardless of the length of their stay, are not entirely immune to a certain degree of subjectivity. Nevertheless, this is precisely the information about Georgia that the educated European reader received. The significant corpus of materials collected by these travellers constitutes an invaluable resource for research, and this is why their writings are so important. In light of the above evidence, it became evident that Tbilisi played a significant multicultural role throughout the nineteenth century. This was evidenced by the coexistence of representatives of different nationalities and religions, which constituted an integral aspect of the city's identity.

References:

Alcock, Thomas. (1831). *Travels in Russia, Persia, Turkey and Greece, in 1828-9*. London: E. Clarke and son.

- Baye, Joseph de. (1900). Tiflis: souvenirs d'une mission. Extrait de la «Revue de géographie», dirigée par M. L. Drapeyron. Paris: Edition Nilsson.
- Bélangier, Charles Paulus. (1838). Voyage aux Indes Orientales, par le Nord de l'Europe, les provinces du Caucase, la Géorgie, l'Arménie et la Perse, suivi de détails topographiques, statistiques et autres sur le Pégou, les îles de Java, de Maurice et de Bourbon, sur le cap de Bonne-Espérance et Sainte Hélène pendant les années 1825, 1826, 1827, 1828 et 1829. II. Paris: Authus Nertrand, Libraire-éditeur.
- Bell, Géorges. (1868). "Dix jours a Tiflis", L'Illustration Journal Universel, pp. 155-157, 171-172.
- Besse, Jean-Charles de. (1838). Voyage en Crimée au Cavcasse, en Géorgie, en Arménie, en Asie-Mineure, et à Constantinople, en 1829 - 1830. Paris: Delaunau-Libraire.
- Blanchard, Pharamond. (1860). "Voyage de Tiflis à Stavropol, par le défilé du Darial (1858)". Le Tour Du Monde. II. pp. 317-336.
- Blanchard, Pharamond. (1857). "La Géorgie. – Tiflis". L'Illustration, Journal Universel. N 765, XXX, pp. 275-278.
- Blanchard, Pharamond. (1858). "Prazdnik sviatova crestchenia. Yordann. 6/18 Janvier à Tiflis et Sainte-Petersbourg. Sainte-Petersbourg 7/19 janvier, 1858". L'Illustration, Journal Universel. N 782, XXXI, 115-118.
- Bodenstedt, Friedrich von. (1850). Tausend und Ein Tag im Orient. I. Berlin: Verlag der Deckerschen Geheimen Ober-Hofbuchdruckerei.
- Bodenstedt, Friedrich von. (1854). Tausend und Ein Tag im Orient. II. Berlin: Verlag der Dederschen Gebeiinen Ober – Hofbuchdruckerei.
- Bodenstedt, Friedrich von. (1855). Die Völker des Kaukasus und ihre Freiheitskämpf gegen die Russen. Berlin: Verlag der Dederschen Geheimen Ober – Hofbuchdruckerei.

- Cantel, Henri. (1862). "Le Prince Domenti, scènes de la vie géorgienne", *Revue des deux Mondes*. Vol. 40, pp. 707-732.
- Cantel, Henri. (1863). "Héraklés, scènes de la vie géorgienne", *Revue des deux mondes*. Vol. 46, pp. 451-274.
- Carol, Jean. (1899). *Colonisation russe, les deux routes du Caucase. Notes d'un touriste*. Paris: Librairie Hachette et Cie.
- Chantre, Belloni. (1893). *A travers l'Arménie russe. Ouvrage contenant 151 illustrations gravées d'après les photographies prises par M. Chantre et 2 cartes*. Paris: Imprimerie Hachette.
- Cholet, Armand Pierre de. (1889). *Excursion en Turkestan et sur la frontière russo-afghane par le comte de Cholet*. Paris: E. Plon, Nourrit & Cie.
- Dingelsted, Victor. (1894). "La population du Caucase et la ville de Tiflis". Extraits d'une communication faite à la Société de géographie de Genève le 27 janvier 1894. *Le Globe. Revue genevoise de géographie*. Vol. 33, pp. 61-89.
- Dubois de Montpéreux, Frédéric. (1839). *Voyage autour du Caucase, chez les Tscherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée. Avec un Atlas géographique, pittoresque, archéologique, géologique etc. III*. Paris: Librairie de Gide.
- Dubois de Montpéreux, Frédéric. (1840). *Voyage autour du Caucase, chez les Tscherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée. Avec un Atlas géographique, pittoresque, archéologique, géologique etc. IV*. Paris: Librairie de Gide.
- Drouet, Francis. (1893). *De Marseille à Moscou par le Caucase*. Rouen: Imprimerie de Espérance Cagniard.
- Freshfield, Douglas W. (1869). *Travels in the central Caucasus and Bashan*. London: Longmans, Green, & Co.
- Freygangs. (1816). *Lettres sur le Caucase et la Géorgie, suivies, d'une relation d'un voyage en Perse, en 1812*. Hambourg: Chez Treutter & Wurtz.

- Gamba, Jacques-François. (1826). Voyage dans la Russie méridionale, et particulièrement dans les provinces situées au-delà du Caucase, fait depuis 1820 jusqu'en 1824. II. Paris: Chez C. J. Trouvé.
- Gille, Floriant. (1859). Lettres sur le Caucase et la Crimée. Paris: Gide – Libraire-Éditeur.
- Golovin, Ivan. (1854). The Caucasus. London: Trübner & Co.
- Harris, Walter B. (1896). From Batum to Baghdad Via Tiflis, Tabriz, and Persian Kurdistan. Edinburgh: W. Blackwood & Sons.
- Johnson, John. (1818). Lieutenant Colonel. A Journey from India to England, Through Persia, Georgia, Russia, Poland, and Prussia, in the Year 1817. By Lieut. Col. John Johnson, C.B. London: printed for Longman, hurst, Rees, Orme, and Brown.
- Ker Porter, Sir Robert. (1821-1822). Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia During the Years 1817, 1818, 1819 and 1820. I, London: Printed for Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown.
- Koechlin-Schwartz, Alfred. (1881). Un touriste au Caucase: Volga, Caspienne, Caucase. Paris: J. Hetzel & Cie, Editeurs.
- Kotzebue, Moritz. (1819). Reise nach Persien mit der Russisch Kaiserlichen Gesandtschaft im Jahre 1817. Weimar: Hoffmannische Hofbuchhandlung.
- Lacroix, Frédéric. (1845). Les mystères de la Russie: Tableau politique et moral de l'Empire russe d'après les manuscrit d'un diplomate et d'un voyageur. Paris: Pagnerre - Editeur.
- Leclercq, Jules. (1890). Du Caucase aux monts Alaï, Transcaspié-Boukharie – Ferganah. Paris: E. Plon.
- Lecoin de Vilmorin, Auguste. (1895). De Paris a Bombay par la Perse. Illustrations d'après les photographies rapportées par auteur. Paris: Libraire de Firmin-Didot et Cie imprimeurs de l'Institut.
- Lefèvre-Pontalis, Carle. (1894). De Tiflis à Persépolis: Ériwan, Tabriz, Téhéran, Ispahan. Paris: Librairie, Plon.

- Lycklama A Nijeholt, Tinco Martinus. (1872). Voyage en Russie, au Caucase et en Perse exécuté pendant les années 1866, 1867 et 1868. I. Paris-Amsterdam: Arthus Bertrand, Libraire-Editeur C. L. Van Langenhuysen, Libraire-Editeur.
- Mounsey, Augustus Henry. (1872). A Journey through the Caucasus and the Interior of Persia. London: Smith, Elder & Co.
- Moynet, Jean-Pierre. (1860). "De Bakou à Tiflis 1859". Texte et dessins de M. Moynet. Le Tour du monde, Vol. I, Paris: pp. 305-336.
- Ney, Napoléon. (1888). En Asie Central à la vapeur: La mer Noire, la Crimée, Le Caucase, la mer Caspienne, les chemin de Fer Transcaspien, l'Asie centrale, Merv, Bokhara, Samarkand. Notes de voyage. Paris: Garnier Frères - Editeurs.
- Orsolle, Ernest (1885). Le Caucase et la Perse. Paris: Plon, Nourrit et Cie.,
- Patenôtre, Jules. (1874). "Un voyage d'hiver au Caucase – De la Mer-Noire à la Mer Caspienne", Revue des Deux Mondes, VI, pp. 509-535.
- Pfeiffer, Ida. (1850). Eine Frauenfahrt um die Welt: Reise von Wien nach Brasilien, Chili, Otahaiti, China, Oft – Indien, Persien und Kleinasien von Ida Pfeiffer, geb. Neyer, Verfasserin der „Reise einer Wienerin ins heilige Land" und der „Reise nach Island und Scandinavien“. Wien: Verlag von Carl Gerold.
- Pichon, Jules, Lieutenant. (1840). Notes sur la Perse. 1852. Service historique de l'Armée de Terre, Perse 1807-1857, 1M, n°1673, cahier 43.
- Ponset, Albert. (1899). Volga-Caucase-Géorgie. Notes de voyage. Montpellier: Imprimerie Gustave Firmin et Montane.
- Pontevès de Sabran, Jean de. (1892). Note de voyage d'un hussard — Un raid en Asie. Paris: Calmann Lévy.
- Rottiers, (1829). Itinéraire de Tiflis à Constantinople, par le Colonel Rottiers, commandeur, chevalier de différens ordres, membre de plusieurs académies, etc. Bruxelles: Czes H. Tarlier-Libraire.

- Sansrefus, Gaston. (1897). *De Paris à Tiflis. Impressions de route*. Paris, Ernest Flammarion, Editeur,
- Serena, Carla. (1880). *Mon voyage; souvenirs personnels: De la Baltique à la mer Caspienne*. Paris: Maurice Dreyfous.
- Sheil, Lady Mary Leonora. (1856). *Glimpses of Life and Manners in Persia. – With Notes on Russia, Koords, Toorkomans, Nestorians, Khiva, and Persia. With Illustrations*. London: John Murray.
- Suzannet, le Comte de. (1841). “Les Provinces du Caucase sous la domination russe. La Géorgie, le Daghestan, le littoral de la mer Caspienne et les rives du Kouban”, *Revue des Deux Mondes*. 4/26, pp. 50-106.
- The London Literary Gazette and Journal of Belles Lettres, Arts, Sciences, Etc. (1829). N 658, 29 August.
- Telfer, John Buchan. (1876). *The Crimea and Transcaucasia; being the narrative of a journey in the Kouban, in Gouria, Georgia, Armenia, Ossety, Imeritia, Swannety, and Mingrelia, and in the Tauric range*. I. London: H.S. King & Company.
- Thielmann, Max Franz Guido von. (1875). *Streifzüge im Kaukasus, in Persien und in der Asiatischen Türkei von Freiherr Max von Thielmann*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humbolt.
- Trézel, Camille Alphonse. *Notice sur la Géorgie, Château de Vincennes, Service historique de l'Armée de Terre, 1M n°1486, Russie jusqu'en 1811, 31.05.1809, doc. 13.*
- Verne, Jules. (1892) *Claudius Bombarnac, carnet d'un reporter à l'inauguration du grand Transasiatique*. Paris: J. Hetze et Cie.

უცხოელ მოგზაურთა თვალით დანახული თბილისის
მოსახლეობა XIX საუკუნეში

ირინე ნაჭყებია

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის
გ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის
მეცნიერ-თანამშრომელი. საქართველო,
ქ. თბილისი, აკად. გ. წერეთლის ქუჩა #3. 0162;
+995599453034; irnat@hotmail.com
<https://orcid.org/0009-0005-7022-5031>

აბსტრაქტი

თბილისი, საქართველოს დედაქალაქი, ოდითგანვე იყო ევროპისა და აზიის კულტურული და პოლიტიკური გზაჯვარედინი. XIX საუკუნეში, რუსეთის იმპერიის საქართველოზე კონტროლის დამყარების შემდეგ თბილისის პოლიტიკური ფუნქცია პირველივე წლებიდან ძირეულად შეიცვალა. ამ კონტექსტში საინტერესოა საქართველოში სხვადასხვა მიზნით მოგზაურ ევროპელთა თხზულებებსა და ვენსენის არქივში (საფრანგეთი) დაცული ცნობები. ამ მოგზაურთ შორის იყვნენ სამხედრო პირები, გეოგრაფები, იურისტები, მწერლები, მხატვრები, ექიმები და სხვ. მათ ნაწერებში დაცული ინფორმაცია თბილისის მოსახლეობის ეთნორელიგიური შემადგენლობის, წეს-ჩვეულებებისა და საქმიანობის შესახებ თემატურად დავახარისხეთ და გავაანალიზეთ.

ჩვენს მიერ მოძიებული მასალის მიხედვით ჩანს, რომ თბილისის ძირითად მოსახლეობას სომხები და ქართველები, შედარებით მცირე ჯგუფებს კი მუსლიმები, თათრები და სპარსელები, შეადგენდნენ. XIX საუკუნის პირველ წლებში თბილისის მოსახლეობას შეემატნენ რუსი სამხედრო მოხელეები და ჯარისკაცები, ოციაწ წლებში კი აქტიურად დაიწყო სომხებისა და გერმანელების ემიგრაცია, რაც სამხედრო, პოლიტიკური, რელიგიური და ეკონომიკური მიზეზებით იყო გამოწვეული. მოგზაურთა ცნობ-

ები დიდწილად ეყრდნობა მათ მიერ ქუჩებში, ბაზრებში, ქარვასლებსა და ადგილობრივი ხელისუფლების მიერ გამართულ მიღებებზე მიღებულ ინფორმაციას. ამ მასალიდან ჩანს, რომ თბილისში სხვადასხვა მიზნით ჩამოსულთა (ოსები, ლეკები, სპარსელები, ჩერქეზები, დაღესტნელები, ფრანგები, გერმანელი კოლონისტები და სხვ.) იერსახე, აგრეთვე სალაპარაკო ენების სიმრავლე და კოსტიუმების მრავალფეროვნება და თბილისის განუმეორებელ კოლორიტს ანიჭებდა.

უცხოელი მოგზაურები ინფორმაციას თბილისის მოსახლეობის ეთნორელიგიური შემადგენლობის, მათი ადათ-წესებისა და ჩვეულებების შესახებ თავიანთი კულტურისა და ღირებულებების პრიზმაში ატარებდნენ. ამიტომ, იმისგან დამოუკიდებლად, თუ რა დრო დაყო ამა თუ იმ მოგზაურმა საქართველოში, მათი ცნობები გარკვეული სუბიექტურობისგან დაზღვეული არ არის. მიუხედავად ამისა, ეს ის ინფორმაციაა, რომელსაც განათლებული ევროპელი მკითხველი იღებდა საქართველოს შესახებ. ამ მოგზაურთა მიერ მოწოდებული მდიდარი მასალა საკვლევად მეტად საინტერესო წყაროა და სწორედ ამაში მდგომარეობს მოგზაურის ნაწერების მნიშვნელობა.

ზემოთ წარმოდგენილი ინფორმაციის საფუძველზე კი შეიძლება ითქვას, რომ მთელი XIX საუკუნის განმავლობაში თბილისი მნიშვნელოვან მულტიკულტურულ როლს ასრულებდა, რადგან იქ ერთმანეთის გვერდით სხვადასხვა ეროვნებისა და რელიგიის წარმომადგენლები თანაარსებობდნენ, რაც ამ ქალაქის მნიშვნელოვანი დამახასიათებელი ნიშნი იყო.

საკვანძო სიტყვები: თბილისი; ევროპელი მოგზაურები; ეთნორელიგიური შემადგენლობა; ქართველები; სომხები; მუსლიმები; გერმანელები.

ჰაჯი მურატი- ჩრდილო კავკასიელი რინდი

მარიამ გურეშიძე

ილიას უნივერსიტეტის გ. წერეთლის
ადმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის
ასისტენტ მკვლევარი. საქართველო,
0162. თბილისი, გიორგი წერეთელის ქ. 3.
+995551 127 855. mariagureshidze@gmail.com
ORCID iD :0000-0002-9825-0651

აბსტრაქტი

სტატიაში განხილულია XIX საუკუნეში ჩრდილო კავკასიაში არსებული სუფიზმი, მურიდიზმი და სუფიზმში არსებული რინდული ფენომენი. ამჯერად, რინდული ფენომენის არსებობა და მასთან ჰაჯი მურატისა და მთიელების მიკუთვნებულობა საარქივო დოკუმენტიდან მოყვანილი ერთი მაგალითით წარმოვადგინეთ.

ვფიქრობ, რომ არა ჰაჯი მურატისა და ჩრდილო კავკასიელი მთიელების რინდული სულისკვეთება, ვერ მოხდებოდა მეორე იმამის ჰამზათ-ბეგის დამარცხება, რომელმაც ძალაუფლება სისასტიკითა და მასზე დამყარებული უსამართლობით მოიპოვა.

საკვანძო სიტყვები: ჩრდილო კავკასია; სუფიზმი; რინდი; ჰაჯი მურატი.

შესავალი

ჩრდილო კავკასიაში XIX საუკუნეში რუსეთის იმპერიას მოუწია მურიდიზმთან შეჯახება. იმამ შამილის ბრძოლა რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ მურიდიზმის სახელითაა ცნობილი, ვინაიდან მისი მებრძოლები ამავე დროს მისი სუფი მორჩილები- „მურიდები“ არაბ., دمر იყვნენ (Кныш, 2003:332-333). საქართველოს ეროვნულ არქივში დამუშავებული მასალების, ასევე მეცნიერების ვ. გაბაშვილის, ე. ჯაველიძის, მ. ვაჩაგაევის, ჰ. დანოგოს, ფ. ტახნაევას და ა.შ. ნაშრომების შეჯერებით, გამოიკვეთა, რომ მთიელებში XIX საუკუნემდე იყო ფესვგადგმული მურიდიზმი და რინდული ფენომენი, რამაც ჩრდილო კავკასიელი მთიელები თავისუფლების მოყვარე, ღირსეულ მებრძოლებად განამტკიცა და სწორედ მათი გაერთიანებით შეძლო შემდგომში იმამ შამილმა ანგარიშგასაწევი ძალის ჩამოყალიბება (გურუმიძე, 2024:3).

მეთოდი

საარქივო მასალების სამეცნიერო ლიტერატურასთან შეჯერებამ, დოკუმენტებიდან მიღებული ინფორმაციის დამუშავებამ და ობიექტურმა ანალიტიკამ, საშუალება მოგვცა, რომ ჰაჯი მურატი განსხვავებული კუთხით დაგვეჩინა.

შედეგები

სუფიზმი მთიელებისთვის იყო ხასიათის დამახასიათებელი თვისება, ცხოვრების წესი და იდეოლოგია. „შამილი დაულალავად შრომობდა საკუთარი ძალაუფლების განმტკიცებაზე. ეჭვგარეშეა, რომ ის მუდმივად ცდილობდა რათა მთიელებში რუსეთის წინააღმდეგ არსებული ღაზავათის ფანატიკური იდეა დაეცვა, შეენარჩუნებინა და მუდმივად ისწრაფვოდა თავისუფლებისაკენ. ყაზი-მოლა, ნამდვილად იყო დარწმუნებული მის მიერ ქადაგებული სწავლების ჭეშმარიტებაში და სურდა გადაერჩინა საკუთარი თავი და ხალხი. ჰამზათ-ბეგი კი, როგორც პატივმოყარე, იღწვოდა გამხდარიყო ავარიისა და მთელი დაღესტნის მფლობელი“ (ფ-1438, აღ-1, დოკ-127, გვ. 14-15). რაც შეეხება ჰაჯი მურატს, ვფიქრობ, რომ იგი რინდული სულისკვეთებით იყო

განმსჭვალული, ვინაიდან სწორედ რინდული ფენომენი მეტყველებს იმაზე, რომ რინდი არა თუ მარტო სამართლიანია, არამედ მისი აღდგენა-განმტკიცებისთვისაც იბრძვის და ჩაგრულის ქომაგია.

დისკუსია

განვიხილოთ რას წარმოადგენს რინდი და რინდული ფენომენი. ე. ჯაველიძე აღნიშნავს, რომ დერვიშობა სხვადასხვა განშტოებად, ორდენებად იყოფოდა. ზოგიერთი მკვლევარი ფიქრობს, რომ არსებობდა დერვიშთა 60-მდე ორდენი, მირზა კაზიმბეი კი მიიჩნევს, რომ დერვიშთა ორდენები 35-ს არ აღემატებოდა. საერთოდ, ამ ორდენებს ყოფენ საწყის, მთავარ ორდენებად და მის განშტოებებად. მთავარ, საწყის ორდენად 12-ს მიიჩნევენ, ხოლო მეორად განშტოებად-36-ს (ჯაველიძე, 2010:8).

ერთი სიტყვით, ამ დერვიშებს უდიდესი გავლენა ჰქონდათ ხალხზე. „მუსლიმების თვალში დერვიში ისეთი სიწმინდე იყო, რომ ლამის მას ყურანზე მაღლა აყენებდნენ“. ამიტომაც ისინი ლაღად გრძნობდნენ თავს ყველა მუსლიმურ ქვეყანაში და თავისუფლად გადაადგილდებოდნენ. დერვიშები წარმოადგენდნენ ყველაზე საშიშ და მოუხელთებელ პოლიტიკურ აგიტატორებს, არსებული სახელმწიფო წყობის წინააღმდეგ რომ იყვნენ შემართულნი (ჯაველიძე, 2010:9). ასე რომ, მოხეტიალე და თავისუფლი დერვიშები ლამის ყველა ამბოხის, იქნებოდა სოფლად თუ ქალაქში, წამომწყებნი იყვნენ. ყველა ამბოხი და აჯანყება, დერვიშული იდეოლოგიის საბურველში იყო გახვეული და ატარებდა, უპირველეს ყოვლისა, ანტისუნიტურ და ანტისახელმწიფოებრივ ხასიათს (ჯაველიძე, 2010:9). მაგრამ ბუნებრივია, რომ აჯანყებების წარმმართველ ძალას მაინც უბრალო ხალხი თუ ქალაქის დაბალი ფენა წარმოადგენდა. ოვბაშები, შუთარები ქალაქის ღარიბ ფენას და წვრილ ვაჭრებს წარმოადგენდნენ. ასევე ამ ფენას განეკუთვნებოდნენ „აირუნები“ (მოხეტიალენი, მაწანწალები), რომლებიც განსაკუთრებული აქტიურობით გამოირჩეოდნენ ირანის ქალაქებში. მოგვიანებით, თურქ-სელჩუკების ეპოქაში პირველად ჩნდება ტერმინი „რუნუდ“ (მხოლოდითი-რინდი),

რომლის სემანტიკაც დროთა განმავლობაში ერთგვარად იცვლება: ვიგინდარა, ლალი, თავისუფალი, თავზეხელაღებული, უშიშარი, მეჯანყე და ა.შ. (ჯაველიძე, 2010:9).

მახლობელი და შუა აღმოსავლეთის ქალაქებში XI საუკუნის დამლევსთვის ყველაზე აქტიურად მოქმედებდნენ აიარები, ოვბაშები, რინდები და ისმაილიტები, რომლებსაც, მართალია არ გააჩნდათ ჩამოყალიბებული პროგრამა, მაგრამ მათ ჰქონდათ საერთო იდეოლოგია და მიზნები, რაც, უპირველეს ყოვლისა, მდიდარი ვაჭრებისა და დიდებულების დარბევას, პირადი კეთილდღეობის და უფლებრივი მდგომარეობის გაუმჯობესებას ეფუძნებოდა. აღსანიშნავია ერთი საინტერესო ფაქტიც: აიარები და „მეამბოხე მაწანწალები“ არასოდეს ერჩოდნენ „სუსტებს და ღარიბებს“, მაგრამ ანგრევდნენ და ცეცხლით ბუგავდნენ მდიდრების ქარვასლებს, დუქნებს და საცხოვრებელ სახლებს. ამიტომაც სავსებით ბუნებრივია, რომ ისინი დიდი პოპულრობით და სიყვარულით სარგებლობდნენ ხალხში და ასევე დიდ რისხვას და სიძულვილს იწვევდნენ მაღალ ფენებში (ჯაველიძე, 2010:13).

მოკლედ, აიარები, ოვბაში, შუთარი, რინდი, ფითიანი, ჯავანმარდი ეკუთვნის ერთ სოციალურ წრეს, რომელიც ქალაქის დაბალ ფენებთან მჭიდრო კავშირს ამყარებდა. მეტიც, უმეტესი მათგანი ამ ფენებიდან იყო გამოსული და აქტიურად მონაწილეობდა აჯანყებებში. ისინი მხარს უჭერდნენ უბრალო, უსამართლოდ ჩაგრულ ხალხს და დაუნდობლად უსწორდებოდნენ აღზევებულ ფეოდალებს, წვავენ და ანადგურებდნენ მათ სახლკარს და ქონებას (ჯაველიძე, 2010:164).

ვ. გაბაშვილი აღნიშნავს, რომ „რინდნი ეკუთვნოდნენ ვაჭარ-ხელოსანთა ფენას და თავინთი სოცილური და უფლებრივი მდგომარეობით განსხვავდებოდნენ დიდვაჭრებისგან. ექსპლოატატორთაგან თავის დასაცავად და ურთიერთდამოკიდებულებაში სოლიდარობის უზრუნველსაყოფად ისინი ხელოსანთა კორპორაციებში ერთიანდებოდნენ, ხოლო იდეოლოგიის მხრივ სუფიური მოძღვრების მიმდევრები იყვნენ. მეტად თვალსაჩინო იყო მათ შორის აგრეთვე შიიტური განწყობანი, რაც საერთოდ

ქალაქებში მიმდინარე სოციალურ მოძრაობათა მონაწილე წვრილ ვაჭარ-ხელოსანთათვის იყო დამახასიათებელი“ (ჯაველიძე, 2010:172).

ელიზბარ ჯაველიძე აღნიშნავს, რომ რინდის სოციალური სახე ვ. გაბაშვილთან სრულად არის წარმოდგენილი, მაგრამ ეს განმარტება ზოგიერთ კომენტარს და დაზუსტებას მოითხოვს. საქმე ის გახლავთ, რომ რინდნი შეიძლება მართლაც ტრიალებდნენ წვრილ ვაჭართა და ხელოსანთა წრეში, მაგრამ ისინი არც ვაჭრობას და არც ხელოსნობას არ მისდევდნენ. ამის დასტურია ის, რომ ისტორიულ წყაროებსა და ამ წრისადმი მიძღვნილ რისალებებში, ე.წ. ფუთუვეთ-ნამეებში რინდი ხელოსნად ან რაიმე ხელობის მიმდევრად არ არის მოხსენიებული. ეს კი გვაფიქრებინებს, რომ ხელოსნებთან და წვრილ ვაჭრებთან მათი კავშირი დროებით ხასიათს ატარებდა და ის თავს იჩენდა არეულობის და ამბოხის ყამს. სწორედ ასეთ ვითარებაში რინდები აქტიურობდნენ, მეამბოხე დაბალ ფენას გვერდში უდგნენ და მათ ამბოხს წარმართავდნენ კიდევ. ოღონდაც აჯანყების ჩახშობის შემდეგ ისევე მალე უჩინარდებოდნენ, როგორც მოულოდნელად გამოჩნდებოდნენ ხოლმე. გარდა ამისა, ჩვენამდე მოღწეული ისტორიული ცნობების მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ, რინდები ფუთუვეთის ძმობაში შემავალი, შეიარაღებულ ახალგაზრდათა ერთობა გახლდათ, რომელიც ფიზიკურ მონაცემებთან ერთად კარგად ფლობდა საბრძოლო ხელოვნებასაც (ჯაველიძე, 2010:172-173); 1) რინდები წარმოდგენდნენ შეიარაღებულ ახალგაზრდათა ერთობას ანუ სამხედრო ნაწილს; 2) ისინი მონაწილეობდნენ ამბოხებებსა და შფოთში; 3) როგორც წესი, უპირისპირდებოდნენ მჩაგვრელებს და იბრძოდნენ უსამართლობის წინააღმდეგ; 4) პრობლემის გადაჭრას იარაღის ძალით ცდილობდნენ; 5) მათ ჰქონდათ საკუთარი მსოფლმხედველობითი პოზიცია, საკუთარი შეხედულება რეალურ სამყაროსა და არსებულ სინამდვილეზე და თავის პრინციპებს არ ღალატობდნენ (ჯაველიძე, 2010:177).

ჯ. ტრიმინგემი აღნიშნავს მისტიკური სამმოების სოციალური შემადგენლობის შესახებ. როგორც ჩანს დადგენილად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ სუფიზმის ძირითადი სოციალური ბაზა (X საუკუნიდან მაინც) მოიცავდა ღარიბებს, მცირედ უზრუნველყოფილ და ქალაქის საშუალო ფენებს: მოვაჭრეები, სოფ-დაგრები, ხელოსნები, ჩინოვნიკები, რელიგიური სასწავლებლების სტუდენტები, დაბალი რანგის სასულიერო პირები და ა.შ (ТРИМИНГЪМ: 1989:7-8).

მ. ა. მამათოვი კი მიიჩნევს, რომ სუფიზმის გაჩენა პირდაპირ კავშირში იყო სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ პირობებთან. წარმოშობილი იდეოლოგიური ბრძოლა IX-XI სს. იყო მკვეთრი და მოიცავდა მოსახლეობის ყველაზე მრავალფეროვანი ფენის ინტერესებს, დაწყებული ფეოდალური თავადაზნაურობის წარმომადგენლებით, ხელოსნებით და დერვიშებით დამთავრებული (МАМАТОВ: 2011:87).

რამდენიმე ბრიტანელმა აღმოსავლეთმცოდნემ აღმოაჩინა გასაოცარი რელიგიური მოვლენა, რომელმაც არსებითად შეცვალა მათი წარმოდგენა აღმოსავლეთზე. წარმატებული მეცნიერები საქმიანობით დაკავშირებული იყვნენ ბრიტანულ ოსტ-ინდოეთის კომპანიასთან, განსაკუთრებით სერ უილიამ ჯონსი (გარდ. 1794 წ.) და სერ ჯონ მალკომი (გარდ. 1833 წ.). აღმოსავლეთის შესახებ თავიანთ ისტორიულ და ლიტერატურულ მიგნებებში, რომელიც ევროპიდან თითქმის ერთნაირად აღიქმებოდა, შეუდგნენ რელიგიის გარკვეული მისტიური ფორმის ძიებას. ე.წ. სუფიები მათ ხვდებოდათ ყოველ მეჩეთთან, ისინი გაცილებით მიმზიდველად გამოიყურებოდნენ ვიდრე ოსმალეთის იმპერიის თურქები, რომლებიც თავის დროზე ქრისტიანულ ევროპას დაპყრობით ემუქრებოდნენ. აღნიშნული სუფიები იყვნენ პოეტები და ისინი სიხარულსა და ღვინის სმას სადიდებელ ჰიმნებს უძღვნიდნენ, აღმერთებდნენ მუსიკასა და ცეკვას, გაჯერებული იყვნენ სიყვარულით (Эрнст, 2002:29). რინდების მთელი ცხოვრებისეული ფილოსოფია დევს ჰაფიზის ლაკონურ ფრაზაში: „არც ერთი წამი უღვინოდ, არც ერთი საათი უსიყარულოდ“. ჰაფიზის

კომენტატორთა მტკიცებით, მის პოეზიაში სატრფო-ღმერთის სიმბოლოა, ღვინო-სულიერი ექსტაზისა (აბდალაძე, L:152).

საქართველოს ეროვნულ არქივში მოძიებული მასალების, ასევე სიმონ ესაძის სტატიის დამუშავების შემდეგ, ისლამის ენციკლოპედიაზე და სამეცნიერო კვლევებზე დაყრდნობით (Энциклопедический словарь 1991:126; ХАДЗИЕВ 2018:22), სუფიზში ჩრდილო კავკასიაში მთიელთა განმათავისუფლებელი ბრძოლის დაწყებამდე იყო გავრცელებული. სწორედ მთიელებისა და ნაიბი ჰაჯი-მურატის თავისუფლების მოყვარე ხასიათში, საბრძოლო უნარების ცოდნაში, თავდაუზოგავ ბრძოლაში უკვე ფესვგადგმული სუფიზი და სუფიზში არსებული რინდული ფენომენი გაცოცხლდა და გამოხატულება ჰპოვა იმამ შამილისა და მის მიერ წარმოებულ განმათავისუფლებელ ბრძოლაში. ამიტომაც მოახერხა იმამ შამილმა ჩეჩნების კონსოლიდაცია და მათი მიმართვა საერთო მტრის წინააღმდეგ.

რინდულ ფენომენზე მიგვანიშნებს სიმონ ესაძის საარქივო სტატიაში მოყვანილი შემდეგი მაგალითი. ამონარიდი ერთ-ერთი თავიდან: **შეთქმულება ჰამზათის წინააღმდეგ**. იმ დროს, როდესაც ჰამზათ-ბეგი იმედოვნებდა რომ დაიპყრობდა მთელ დაღესტანს, ხუნძახში მის წინააღმდეგ შეთქმულება მზადდებოდა⁶². ხუნძახის მაცხოვრებლები, ორი ძმა ოსმანი და ჰაჯი-

---

⁶² მოშე გამერის წიგნი „Шамил Мусульманское Спротивление Царизму“ სადაც იგი ჰამზათ ბეგის მოღვაწეობაზე საუბრობს და აღნიშნავს : „ამის და მიუხედავად, რუსებმა იმამი აღიქვეს როგორც მზარდი საფრთხე, განსაკუთრებით მას შემდეგ რაც იგი აღიარა და მიემხრო ინდირის კუმუკი ჰაჯი-ტაშო, ჩეჩნეთის გამოჩენილი სამხედრო მეთაური. რუსებმა დაიწყეს ახალი იმამის საწინააღმდეგო სამხედრო კამპანიისთვის მზადება. რაც მალე აღარ გახდა საჭირო. 19 სექტემბერს ხუნძახში მეჩეთში შესვლისას მოკლეს პარასკევის შუადღის ლოცვის ჩასატარებლად მისული ჰამზათ-ბეგი. მკვლელობა გამოწვეული იყო უფრო პირადი, ვიდრე პოლიტიკური ინტერესებით: მკვლელობას ხელმძღვანელობდა ავარიის ხანის ძიმიშვილი, რომლის ჩადენილის მოტივს სისხლის აღების ტრადიცია განაპირობებდა“. არ ვიზიარებ მოშე გამერის მოსაზრებას, რომ რუსებმა დაიწყეს იმამის საწინააღმდეგო კამპანიისთვის მზადება და ასევე, აღნიშნული აქტი სისხლის აღების ტრადიციის შედეგი იყო. ვინაიდან მთიელებში უკვე დაგროვილი იყო უარყოფითი მუხტი ჰამზათ ბეგის მიმართ შემდეგი მიზეზების გამო: 1. იმამის მიერ ავარიის ხანების განადგურება. 2. ავარიის ხანის დედის მიმართ განხორციელებული სასტიკი და უსამართლო მოპყრობა, მთავი

მურატი ბევრ საქმიანობაში ცნობილები იყვნენ თავიანთი სიმამ-
აცით/ვაჟკაცობით. ერთხელ, საკუთარი მიღწევების გახსენებისას,
ორთავე ძმამ დაიწყო მამის წინაშე თავის ქება. აღსანიშნავია,
რომ პ. ი. ტახნაევა (Тахнаева 2019:158) მ. ვ. ალიხანოვზე (Алиханов
1895-1896:172) დაყრდნობით აღნიშნავს, რომ ჰამზათ ბეგის
შეთქმულების მოთავე ვინ იყო უცნობია, თუმცა ნამდვილად არ
იყო ჰაჯი მურატის მამა, ვინაიდან იგი 4 წლით ადრე იყო უკვე
გარდაცვლილი⁶³.

„ჩემო შვილებო,-უპასუხა მათ მამამ,-შეგრცხვით ჩემს წინ-
აშე თქვენი მამაცობით ტრაბახი, რადგან მე თქვენ ყველაზე არა-
ფრის მაქნისებად გთვლით, მეტიც არ მინდა საკუთარი შვილები
ვადიარო; ვფიქრობ, რომ თქვენ უფრო მხდალები ხართ და გაქვთ
მდაბიო სული“⁶⁴.

შვილებმა ვერაფრით ახსნეს მამის მხრიდან ამგვარი შეუ-
რაცხყოფის მიზეზი და სთხოვეს მას ეთქვა, რაში მიუძღვოდათ
ბრალი.

„მომისმინეთ, შვილებო. სულთან აჰმადი უდიდესი ხანი
იყო; მან ვაჟიშვილი აღსაზრდელად მოგვაბარა; მე გავხდი უმმა-
ხანის მამა, თქვენ კი მისი ძმები. მან თავის საგვარეულოსთან
გაგვათანაბრა. უმმა-ხანი ჰამზათმა მოკლა, რომელსაც თქვენ
ემსახურებით, ამის შემდეგ რა თვალებით უყურებთ ჩვენს

არსებული ტრადიციების უგულვებელყოფა პ. და მთავარი, მთიელებში არსებული
და კარგა ხნის ფესვგადგმული რინდული ფენომენი. კერძოდ, ე.წ. მამა შუარცხვენს
შვილებს იმამის მიერ ავარიის ხანების სასტიკ მკვლელობის მიმართ გამოვლენილი
უმოქმედობისათვის და იმამის მკვლელობა სამჭედლოში დაიკეგმება. **М.Гаммер.**
Шамил Мусульманское Сопротивление Царизму. Завоевание Чечни и Дагестана — М.:
«КРОН-ПРЕСС», 1998. (стр. 83-107).

⁶³ ჰაჯი მურატის ცხოვრებისა და ბრძოლის შესწავლა გვიჩვენებს, რომ ჰამზათ ბეგის
მკვლელობა-შურისძიების აქტი ჩადენილია რინდული სულისკვეთებიდან და
მსოფლმხედველობიდან გამომდინარე. ამიტომ არა არსებითია იმის განხილვა ამ
შურისძიებას წინ უძღოდა თუ არა რომელიმე კონკრეტული პიროვნებისგან
შეგულისხანება (შენიშვნა მ. გურეშიძე).

⁶⁴ ესაძესთან მოხსენიებული ეს ეპიზოდი დასტურდება ტახნაევასთან მოყვანილი
შემდეგი ფაქტით, კერძოდ ავარიის ხანების სიკვდილის შემდეგ ჰაჯი მურატი ლორის
მელიქოვთან აღნიშნავს, რომ მას შეეშინდა და გაიქცა, თუმცა ეს სირცხვილი მას
მუდმივად თავს ახსნებდა და შემდგომი მამაცობებისთვის ბიძგის მიმცემი ხდებოდა.
П.И Тахнаева. ХАДЖИ-МУРАТ ХАДЖИМУРАД ИЗ ХУНЗАХА. Москва 2019. (стр. 122)

მეგობრებს და უტიფრად ამაყობთ თქენი მიღწევებით საკუთარი მამის წინაშე. მე მოხუცი და სუსტი ვარ, მაგრამ ამის მიუხედავად, ხვალ მოვკლავ ჰამზათს; დაე მეც მომკლან; თქვენ კი, მამაცებო, რომლებიც ქალებს ჰგავხართ, იცხოვრეთ მშვიდად“.

მამის სიტყვებმა შვილებზე ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინეს; იტირეს და შემდეგ თქვეს: „კარგი, ხვალ ჩვენ წავალთ და მოვკლავთ ჰამზათს და თუ კი ცოცხლები გადავრჩებით, შენს წინაშე ნათელი სახით წარვსდგებით“.

მამამ შეაქო მათი გადაწყვეტილება და თქვა: „დაგლოცავთ თქვენ, შვილებო, კეთილ საქმეზე; თავად ალაჰი იქნება თქვენი დამმხმარე“.

ორივე ძმა იმ წამსვე გაემართა დასახლებაში, რათა მოეწვიათ ყველა ახლობელი და „კუნაკი“ /მეგობარი/. ნახეს რა ისინი სამჭედლოში, შევიდნენ იქ. ამ დროს სამჭედლოში მათთან მივიდა ჰამზათის ხაზინადარი, მაკლაჩი, რომელმაც შეამჩნია თამბაქოს ბოლი და დაინტერესდა ვინ ეწეოდა. ვინაიდან იმამმა გამოსცა მკაცრი ბრძანება: ღვინოს მოხმარებისთვის და თამბაქოს მოწვევისთვის დაესაჯათ მაცხოვრებლები: ჩაესვათ „ორმოში“ და 40-ჯერ დაერთყათ; მურიდების მუნაფიკებისგან /ხელისუფლების ერთგული მუსლიმები/ განსასხვავებლად მურიდებს ზედა ტუჩის დონეზე უნდა გაეპარსათ უღვაში; მურიდებს, შარიათის შესაბამისად, უნდა ეტარებინათ ჩალმა, ხოლო ასაკოვნებს წვერი უნდა შეეღებათ. გამოქვეყნებულ წესებზე დაკვირებისთვის, სხვათაშორის, დაინიშნა მაკლაჩი. სამჭედლოში მაკლაჩმა თამბაქოს ბოლზე პასუხი რომ ვერ მიიღო ჩაატარა ჩხრეკა, ვერ ნახა თამბაქო, ამოიღო ჯიბიდან მაკრატელი და ყველას შეჭრა წვერი და შემდეგ ნელა გავიდა.

ამ ვითარებამ ხუნძახელებში მძლავრი პროტესტი გამოიწვია. „შემდეგ რა იქნება, თუ ახლა, პირველივე ჯერზე, მოსვენება არ გვაქვს მურიდებისგან“ - აღნიშნა ერთ-ერთმა დამსწრემ.

„დიახ, - უპასუხა მაგომა-ოსმანმა, მიმართა ძმებ ოსმანს და ჰაჯი-მურატს, - ჰამზათ ბეგმა უნამუსოდ მოკლა ნუცალ-ხანი და თქვენი ძუძუმტე უმმა-ხანი. სულთან აჰმად-ხანი, აწგანსვენე-

ბული ჩვენი მბრძანებელი, უდიდესი ადამიანი იყო და კარგი იყო მისი მმართველობის ქვეშ ჩვენთვის ცხოვრება, ახლა შეხედე შენ, რომ სახანოს დამტაცებელს სურს აჩვენოს საკუთარი ძალაუფლება, ან/და ჩვენს ცხოვრებაზე იზრუნოს. უმჯობესი არ არის, ძმებო, ჩვენ მოვკლათ ჰამზათ-ბეგი, ზუსტად ახლა, როდესაც მასთან ერთად სახეზე არ არიან მისი საზიზღარი მურიდეები“.

ამ სიტყვით გამოსვლამ სრული თანაგრძნობა გამოიწვია მსმენელებში; პირქუშად ჩამოართვეს ერთმანეთს ხელი და შეთანხმდნენ შეკრებილიყვნენ ჰაჯი-მურატის სახლში. ღრმა მწუხრისას, სათითაოდ, სიფრთხილის შენარჩუნებით, ჰაჯი-მურატთან 40 ადამიანი, შეთქმულების მონაწილე მივიდა. მკვლელობა მეორე დღეს მეჩეთში, პარასკევ დღეს 19 სექტემბერს დაიგეგმა.

შუადღეს მოლას მოწოდების შემდეგ, მაცხოვრებლებმა მეჩეთში შეკრება დაიწყეს; შეკრებილებში მოასწრეს შეთქმულების მონაწილეებმაც მისვლა, რომელთაც ნაზდის ქვეშ იარაღი ჰქონდათ დამალული. განლაგდნენ გვერდითა კარების ახლოს. სამი პისტოლეტითა და 12 ხმალამოდებული მურიდით წინგაძლოლილი შევიდა ჰამზათ-ბეგი მეჩეთში, მივიდა რა შუაგულში, შეამჩნია ადამიანები ნაზადში, შეჩერდა და მიმართა მათ; ამ დროს ლოცვისთვის გამზადებულები, ყველა მონაწილე მუხლებზე იდგა. ოსმან-მურატმა შეამჩნია რა ჰამზათის მძვინვარე მხერა, წამოდგა და ხმამალა დაიყვია: „ეი, ძმებო. რატომ ფეხზე არ წამოდგებით, როდესაც დიდი იმამი მოვიდა თქვენს მეჩეთში“. ეს მოწოდება იყო პირობითი სიგნალი. მიხვდა რა საქმის არსს, ჰამზათი, გაემართა გასასვლელისკენ, მაგრამ ამ დროს ოსმანმა და ჰაჯი-მურატმა გაისროლეს პისტოლეტიდან და დაჭრეს. ამის შემდეგ გაისმა ზალპი, რამაც მთელი მეჩეთი შეაზანზარა და ავარიელი ხანების მკვლეელი მკვდარი დაეცა (ფ-1438 ალ-1, დოკ-127).

დასკვნა

მეამბოხე სული, არაჩვეულებრივი საბრძოლო უნარები, თავისუფლებისკენ სწრაფვა, ჩაგრულის დაცვა და სამართლიანობა ჰაჯი მურატის ხასიათის ნიშანია და ზოგადად მთიელების.

სამჭედლოში დაგეგმილი შურისძიების აქტიც რინდულ ფენომენზე მიგვანიშნებს. თუმცა ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, კონკრეტულად ჰაჯი მურატი წარმოგვიდგება როგორც ოდიოზური ფიგურა. მიმაჩნია, რომ ამის მიზეზი არის შემდეგი: მართალია მთელი რიგი კარგი თვისებები რის გამოც სახალხო გმირი გახდა გამომდინარეობდა სუფის/რინდის თვისებებიდან. რინდული ფენომენი აკეთებინებდა მას წარმოდგენელ მამაცურ საქციელებს და უნაგარო სიკეთეს რაშიც რა თქმა უნდა იგივე რინდი მთიელებიც ეხმარებოდნენ. სალაშქროდ გასვლის წინ იგი ჩვეულებისამებრ მოწყალებას გასცემდა ქვრივ-ობლებზე, ხოლო დაბრუნების შემდეგ სამხედრო ნადავლის მეხუთედს ღარიბებს ურიგებდა (Доного; Статья; Доного, 2021:220-227). თუმცა, თუ კი მის ცხოვრებას დეტალურად შევისწავლით, მან ვერ შეძლო ბოლომდე ყოფილიყო სრულყოფილი სუფი/რინდი. იგი არის პატივმოყვარე, ძალაუფლებისკენ სწრაფვის სურვილით გაჯერებული, ამბიციური ნაიბი (გურეშიძე, 2024:18).

გამოყენებული ლიტერატურა:

- აბდალაძე, გ. (2018). *ქართველი მეფეები პატრონნი და მსახურნი ქვეყნისანი*. გამომცემლობა პალიტრა L.
- Алиханов, М. (1895-1896). *В горах Дагестана*. Путевые впечатления и рассказы горцев.
- Гаммер, М. (1998). *Шамил Мусульманское Сопротивление Царизму*. Завоевание Чечни и Дагестана — М.: «КРОН-ПРЕСС».
- გურეშიძე, მ. (2024). *ჰაჯი მურატი*. გამომცემლობა „საჩინო“. თბილისი.
- Доного, Х. М. *Статья-о Хаджи Мурате*.
- Доного, Х. М. (2021). *Дагестан триумф и трагедия*. Блистательные и трагические мгновения эпохи Имама Шамиля.
- Эрнст, К. (2002). *Суфизм*. Москва.

Тахнаева, П. (2019). *ХАДЖИ-МУРАТ ХАДЖИМУРАД ИЗ ХУН-ЗАХА*. Москва.

ТРИМИНГЭМ, ДЖ. (1989). *СУФИЙСКИЕ ОРДЕНЫ В ИСЛАМЕ*
Перевод с английского под редакцией и с предисловием О.
Ф. АКИМУШКИНА. МОСКВА НАУКА* ГЛАВНАЯ
РЕДАКЦИЯ ВОСТОЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.

Ислам энциклопедический словарь. (1991). Академия наук ссср
ордена трудового красного знамени институт востоковедения.
Москва „НАУКА“ Главная редакция восточной литературы.

Кныш, А. (2004). *Мусульманский мистицизм: краткая история* / А.
Д. Кныш; пер. с англ. М. Г. Романов. - СПб.: «Издательство
“ДИЛЯ”», 2004

МАМАТОВ, М. (2011). *СУЩНОСТЬ СУФИЗМА*. МИНИСТЕРСТВО
ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РФ БАШКИРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
им. М. АКМУЛЛЫ РОССИЙСКИЙ ИСЛАМСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ЦДУМ РОССИИ. Уфа.

ფონდი -1438, აღწერა-1, საქმე-127. (სტატია შედგენილია კავკასიის
სამხედრო შტაბისა და სამხედრო-ისტორიული განყოფილების
საარქივო მასალებით).

ХАДЗИЕВ, М. (2018). *СУФИЗМ НА СЕВЕРНОМ КАВКАЗЕ*.

ჯაველიძე, ე. (2010). *ფუთუვეთი-სულიერ-რინდული მოძრაობა*.
თბილისი.

Hadji Murat - The North Caucasian "Rind"

Mariam Gureshidze

Ilia State University G. Tsereteli Institute
of Oriental Study Assistant Researcher
Georgia, 0162.Tbilisi, G. Tsereteli st.3
+995 551 127 855. mariagureshidze@gmail.com
ORCID iD :0000-0002-9825-0651

Abstract

In the article, we discuss the Sufism, Mouridism and "Rind" phenomenon in the North Caucasus during the 19th century. This time, we demonstrate the existence of the "Rind" phenomenon and how mountaineers and Hadji Murat were related to it. We offer a sample taken from a processed Georgian National Archive document.

Without the "Rind" phenomenon, I think, Hadji Murat and the mountaineers of North Caucasus would never have overthrown the cruel and unjust imam Khamzat-bek.

Keywords: North Caucasus; Sufism; "Rind"; Hadji Murat.

Introduction

In the 19th century in the North Caucasus the Russian Empire faced Mouridism. Imam Shamil's struggle against the Russian Empire is known as Muridism, because his fighters were also his Sufi followers - "murids" in Arabic, مرید (Кныш.2004:332-333). Comparing processed

documents of the Georgian National Archive with the scientific works of V. Gabashvili, E. Javelidze, M. Vachagaev, H. Danogo, F. Takhnaeva, and etc., it becomes evident that the Mouridism and the “Rind” phenomenon strengthened mountaineers as worthy fighters. By uniting mountaineers, Imam Shamil was able to form a force that the Russian Empire had to be reckoned with (gureshidze, 2024:3).

Methods

We were able to view Hadji Murat from a different way by comparing archive materials with scientific literature and conducting an objective analysis.

Results

Sufism was a character trait, a way of life and an ideology of the mountaineers. "Imam Shamil worked tirelessly to strength his power. There is no doubt that he constantly tried to defend and support the fanatical idea of Ghazawat in mountaineers and constantly strive them for freedom fight against Russian Empire. Kazi-Molla really believed his true teachings, he sought to save both the populace and himself. And Khamzat-bek, as an ambitious man, tried to become the owner of Avaria and all of Dagestan” (Fond-1438, Desc-1, Doc-127, p. 14-15). In regarding to Hadji Murat, I think that he carried the character of “Rind”. As “Rind” phenomenon indicates that “Rind” is not only justice but also strives for its reinforcement and restoration and stands by those who are oppressed.

Discussion

Let's examine the definition of “Rind”. E. Javelidze notes that the dervish’s were belonged into different branches and orders. Some scholars think that there were up to 60 dervish orders, Mirza Kazim-Bey considers that there were no more than 35 dervish orders. Typically, these orders were divided into indigenous, main orders and their branches. 12 are considered the main, primary branches, and 36-secondary branches (Javelidze, 2010:8).

To put it briefly, these dervishes had a significant impact on society. "In the eyes of Muslims the dervishes were so sent that they almost ranked above the Koran". That is why they felt comfortable in all Muslim countries and moved freely. They were the most dangerous and untouchable political agitators who opposed the existing government system (Javelidze, 2010:9). Wanderers and free dervishes have been the starting point of every rebellion in the city. All riots and rebellions had anti-Sunni and anti-state character, but they were hidden behind a dervish ideology, however, the common people or the city's lower class was the main driving force behind the insurrection. "Ovbash", "Shutars" represented the small merchants and the poor strata of the city. Additionally, "Airuns" (wanderers, vagrants) who were particularly active in Iran cities belonged to this stratum. Later, in the Turk-Seljuk era, first appears the term "Runud" (singular "Rind"), the semantics of which also changes in a certain way over time: free, willful, fearless, rebellious, etc (Javelidze, 2010:9).

The most active groups in the Near and Middle East cities in the eleventh century were the "Ayar", "Ovbash", "Rind", and "Isma'ilis". Even though they didn't have a formal program, they had similar beliefs and goals, and the most significant of which were raids of the nobles and merchants. Wanderers and free dervishes were the starting point of every rebellion in the city. One note-worthy aspect is that the "Ayars" and "rebellious vagabonds" damaged and set fire the wealthy people's caravans, huts, and houses, but never oppressed the "weak and poor." So it is quite natural that they were very well-liked and loved by the populace, but at the same time simultaneously caused intense resentment and abhorrence in the upper class (javelidze,2010:13).

"Ayrun", "Ovbash", "Shutar", "Rind", "Fithian", and "Javanmard" were the members of the same social circle that has developed strong relationships with the city's lower class. Moreover, most of them came from these strata and actively participated in the uprisings. They supported the common, unjustly oppressed people and mercilessly

attacked the rising feudal lords, burning and destroying their houses and property (Javelidze, 2010:164).

According to V. Gabashvili, "the Rinds were merchant-artisans, and their social and legal standing set them apart from large merchants." By ideology, they were Sufi followers and entered into the craft corporations to safeguard themselves against exploiters and to maintain unity. They also had Shiite attitude, which was usual for small-time traders and craftspeople who were involved in the urban social movements (Javelidze, 2010:172).

Although "Rind's" social face is thoroughly reflected in V. Gabashvili's works, but according to E. Javelidze, this term needs some clarifications and comments. The "Rind's" were not engaged in trade or crafts, notwithstanding the possibility they were among tiny merchants and artisans. The fact is that the so-called "Rind" is not identified as a master or disciple of any craft, in "Fütüvvet-nâme" "Rind" is not mentioned as artisan. This makes us think that their connection with artisans and small traders was temporary and arose during times of unrest and riots. In such a situation, the "Rinds" became active, supported the rebellious lower class, and even led their uprising. However, after the rebellion was suppressed, they disappeared as quickly as they had suddenly appeared. According to the historical information that has reached us, we can conclude that the "Rinds" were a group of armed young men belonging to the "Fütüvvet" brotherhood, who, along with their physical abilities, were well versed in martial art (Javelidze, 2010:172-173). As far as known, the "Rinds" were a group of young people with weapons or a military unit; 2) They took part in riots and struggles; 3) They opposed the oppressors and fought against injustice; 4) They attempted to resolve the issue through the use of force; 5) They maintained their own ideological stance and did not compromise their principles (Javelidze, 2010:177). J. Trimingham observes how the mystical brotherhoods were socially structured. The impoverished, the dispossessed, and the urban middle class-traders, peasants, craftsmen, civil servants, students

from religious schools, low-ranking clergy, etc.-were undoubtedly the social base core of Sufism (at least since the 10th century) (ТРИМИНГЭМ, 1989:7-8).

M. A. Mamatov thinks that political and socioeconomic factors had a direct impact on the rise of Sufism. The intense ideological conflict that emerged between the 9th and 11th centuries involved the interests of the widest range of social classes, including dervishes, artisans, and members of the feudal nobility (МАМАТОВ, 2011:87).

Several British orientalists discovered a remarkable religious event that radically changed their understanding about the East. Successful scientists were associated with the British East India Company, Sir William Jones (1794) and Sir John Malcolm (1833). In their historical and literary discoveries about the East, they began to look for some kind of mystical form of religion. So-called Sufis met them in every mosque; they looked much more attractive than the Turks of the Ottoman Empire, who at that time threatened to conquer Christian Europe. The aforementioned Sufis were poets who wrote poems to happiness and wine drink. They also loved dancing and music and were filled with love (ЭРНСТ, 2002:29). "Rind's" whole philosophy of life is in Hafiz's laconic phrase: "Not a single second without wine, not a single hour without love", analysts claim, that alcohol represents a spiritual ecstasy, loved person in his poetry is a symbol of God (Abdaladze, L:152).

The documents from the National Archive of Georgia, an article of Simon Esadze, the scientific studies and Islamic encyclopedia (энциклопедический словарь 1991:126; ХАДЗИЕВ 2018:22), shows that Sufism was prominent in the North Caucasus prior to the mountaineers war for independence in XIX century. The "Rind" phenomenon found expression in the liberation war led by Imam Shamil, because the "Rind" phenomenon already existed in the freedom-loving character of Naib Hadji Murat and mountaineers combat skills and selfless fighting. Imam Shamil was able to consolidate the Chechens and turn them against the common foe. The National Archive of

Georgia maintains the following historical paper, which serves as an example of the “Rind” phenomenon. We present the small part from the article: **A plot against Khamzat**. A plot against Khamzat-bek was prepared in Khundzakh at the same time as he was hoping to take over Dagestan⁶⁵. Osman and Hadji Murat, the two brothers who lived in Khundzakh, were renowned for their bravery and heroism in a variety of situations. One day, the brothers started praising themselves in front of their father, recalling their own accomplishments. P. Takhnaeva (Тахнаева 2019:158), based on M. Alikhanov (Алиханов, 1895-1896:172), states that the identity of the head of Khamzat-bek’s plot is unknown; nevertheless, given that the father of Haji Murat passed away four years prior⁶⁶.

The father replied: "My children should be ashamed to boast your bravery in front of me, as I see you as nothing and do not want to acknowledge you as my children. I think you are rather a coward and poor in spirit."⁶⁷

---

⁶⁵ Moshe Gammer, in his book "Шамил Мусульманское Сопrotивление Царизму", talks about the activities of Khamzat Bek and notes: "Despite this, the Russians perceived the Imam as a growing threat, especially after he recognized and sided with the Indiria” kumik” Hadji-Tasho, a prominent military leader in Chechnya. The Russians began to prepare for a military campaign against the new imam, which soon became unnecessary. On September 19, Khamzat-bek, who had come to perform the Friday afternoon prayer, was killed at the entrance to the mosque in Khundzakh. The murder was motivated by personal, not political, interests: The murder was led by sun of the nurse Avari Khan, whose motive was the tradition of revenge. I disagree with Moshe Gamer’s assertion that this deed was a result of the slaughter tradition and that the Russians were preparing for an attack against the Imam. Because of the following factors, the mountaineers already carried a negative charge in the direction of Khamzat-bek: 1. The Imam’s defeat of the Avaria khans. 2. The mother of the Khan was cruelly and unfairly murdered, and customs in the mountains were disregarded. 3. The primary one is the well-known “Rind” phenomenon which was in the character of the mountaineers. And the Imam’s murder was organized in the forge. М.Гаммер. Шамил Мусульманское Сопrotивление Царизму. Завоевание Чечни и Дагестана — М.: «КРОН-ПРЕСС», 1998. (стр. 83-107)

⁶⁶ An examination of Hadji Murat’s life and struggles reveals that “Rind’s” phenomenon served as the murderous act of retaliation against Hamzat-bek. Thus, it is unnecessary to debate whether or not a certain personality preceded this retaliation. (Note of- M. Gureshidze)

⁶⁷ Following detail, which Takhnaeva mentions, states that Hadji Murat told Loris Melikov that he was afraid and fled after Khan’s murder, but this humiliation was continually served as motivation to become more brave in the future. П.И Тахнаева. ХАДЖИ-МУРАТ ХАДЖИМУРАД ИЗ ХУНЗАХА. Москва 2019. (стр. 122)

The children asked their father to tell them what they were guilty of. They couldn't understand why he was insulting them in this way.

Children, pay attention to me. "The finest Khan was Sultan Ahmad. I became Umma Khan's father, and you became his brothers. He left us son to nurture. He raised us up to his family's level. After Hamzat killed Umma Khan, how do you look into our friends eyes and grow so proud of your achievements in front of your own father? I am old and weak, but despite this, tomorrow I will kill Khamzat; let him kill me too; and you, brave men, who are like women, live in peace."

The children were deeply affected by father's remarks; they cried and replied, "Well, tomorrow we will go and kill Khamzat, and if we survive, we will appear before you with a bright face."

The father complimented their decision and said: "congratulations, children, on your good deed; Allah will be your helper.

After that, two brothers went into the settlement to invite all their friends. They saw them inside the forge and entered there. Khamzat's treasurer visited their forge at that time, saw the cigarette butt, and inquired who was smoking. The Imam issued a harsh ruling; locals who drank alcohol and smoked cigarettes were put in a "pit" and thrashed forty times; In order to distinguish Mourids from munafiqs (Muslims who trusted the government), Mourids had to shave their moustaches at the level of the upper lip; Mourids, according to Sharia Law, had to wear a turban, and older people had to dye their beards. Among other things, "Maclatch" was appointed to enforce the published rules.

At the forge, "Maclatch" received no answer about the tobacco ball, made a search, found no tobacco, took scissor from his pocket and cut off everyone's beards, and then slowly walked away.

The situation sparked a sharp protest among people who lived in Hundzah. And one of them remarked: "What will happen the next time, if we now, for this first time, don't have peace from the

Mourids." "Yes," answered Magoma-Osman, and turned to the brothers Osman and Hadji Murat, "Khamzat-bek mercilessly killed Nutsal-khan and your wet-nurse Umma-khan. Our late lord, Sultan Ahmad Khan, was a great man, and we had a good life under his rule. Now look at yourself; the usurper wants to show his power and/or care for our lives. Brothers, it is no better to kill Khamzat-bek right now, when his vile Mourids are no longer with him." This speech aroused complete sympathy among the listeners; they gloomily handshake and agreed to meet in Hadji Murat's house. At night, forty participants in the conspiracy, with caution, one by one, entered Hadji Murat's house. The murder was scheduled to take place in the mosque on Friday, September 19, at the next day.

At noon, after the mullah's call, residents began to gather in the mosque; the conspirators managed to get into the mosque, and they had weapons hidden under the felt cloak. They were positioned near the side of the door. With three pistols and at the head of 12 sword-wielding Mourids, Hamzat-bek entered the mosque, reached its middle, noticed the people in felt cloak, stopped, and addressed them; At this time, all the participants were kneeling, ready to pray. Osman-Murat noticed Khamzat's fiery look, stood up, and shouted loudly: "Hey, brothers. Why don't you stand up when the great Imam comes to your mosque?" This call was a conventional sign. Having understood the essence of the matter, Khamzat headed to the exit, but at that moment, Osman and Hadji Murat fired from a pistol and wounded him. Then there was a volley that caused the mosque to tremble, and the Khans murderer died (Fond-1438, desc-1, Doc-127).

Conclusion

Hadji Murat and the mountaineers were distinguished by their rebellious spirit, amazing fighting prowess, freedom-loving character, defense of the oppressed, and commitment to justice. The act of revenge in the forge also points to the "Rind" phenomenon. He used to offer widows and orphans alms prior to leaving on a campaign. (Доного·Статья; Доного, 2021:220-227)

However, Hadji Murat is an odious figure. He possesses many of the noble qualities that have made him a folk hero, but a close examination of his life reveals that he is not an absolute Sufi/"Rind." He is a power-hungry and ambitious Naib (Gureshidze, 2024:18).

Bibliography:

- Abdaladze, G. (2018) kartveli mepeebi p'at'ronni da msakhurni kveq-nisani. gamomtsemloba p'alit'ra L. (In Georgian)
- Alikhanov, M. (1895-1896). In the mountains of Dagestan. Travel impressions and stories of highlanders. (In Russian)
- Donogo, H. M. Article about Hadji Murat. (In Russian)
- Donogo, H. M. (2021). Dagestan Triumph and Tragedy. Brilliant and Tragic Moments of the Era of Imam Shamil. (In Russian)
- Ernst, K. (2002). Sufism. Moscow. (In Russian).
- ond-1438, Desc-1, Doc-127. National Archives of Georgia. (The article is compiled based on archive materials from the Caucasian Military Headquarters and the Military History Department).
- Gammer, M. (1998). Shamil Muslim Resistance to Tsarism. Conquest of Chechnya and Dagestan - M.: "KRON-PRESS". (In Russian)
- Gureshidze, M. (2024). haji murat'i. gamomtsemloba „sachino“. tbilisi. (In Georgian)
- Islam Encyclopedic Dictionary. (1991). USSR Academy of Sciences. Institute of Oriental Studies. Moscow "NAUKA". Main Editorial Board of Oriental Literature. (In Russian)
- Javelidze, E. (2010). putuveti-sulier-rinduli modzraoba. Tbilisi (In Georgian)
- KHADZIEV, M. (2018). SUFISM IN THE NORTH CAUCASUS. (In Russian)

- Knysh, A. Islamic Mysticism. A short history. Brill. Leiden. Boston. Köln. 2000. (In Russian)
- MAMATOV, M. (2011). THE ESSENCE OF SUFISM. MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE RF BASHKIR STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY. RUSSIAN ISLAMIC UNIVERSITY. RUSSIA. Ufa. (In Russian)
- Takhnaeva, P. (2019). HAJI-MURAT FROM KHUNZAKH. Moscow. (In Russian)
- Trimingham, J. (1989). SUFI ORDERS IN ISLAM Translated from English edited and with a preface by O. F. AKIMUSHKIN. MOSCOW SCIENCE*EDITORIAL BOARD OF EASTERN LITERATURE. (In Russian)

**საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის აღმოსავლური
პოლიტიკა : ურთიერთობა ჩრდილოეთ კავკასიასთან (1918-1921)**

გიორგი ბაციკაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ისტორიის დოქტორანტი.
საქართველო, 6010 ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35
+995593592100. Giorgibatsikadze21@gmail.com.
<https://orcid.org/0000-0002-8671-8667>

აბსტრაქტი

სამეცნიერო სტატია ეხება საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ურთიერთობას ჩრდილოეთ კავკასიასთან, ანალოგებს მის სპეციფიკურ ხასიათს 1918-1921 წლებში არსებული მდგომარეობის გათვალისწინებით და წარმოაჩენს ურთიერთობის ძირითად პრინციპებს.

1918 წელს საქართველომ დამოუკიდებლობა აღიდგინა, პროცესი ურთულესი საერთაშორისო და შიდა გამოწვევების ფონზე წარიმართა. დამოუკიდებლობა გამოაცხადა მთიელთა რესპუბლიკამაც, რომელიც ჩრდილოეთ კავკასიის ძირითად ნაწილს მოიცავდა. ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი სახელმწიფოების დამოუკიდებლობას საერთო ძალა ებრძოდა, ჯერ თეთრგვარდიული, შემდეგ კი ბოლშევიკური რუსეთის სახით. საერთო ბრძოლაში წარმატებისთვის ორივე მხარე კარგად აცნობიერებდა კავკასიის კონსოლიდაციის მნიშვნელობას.

საქართველოს დემოკრატიულმა რესპუბლიკამ უმწვავესი პოლიტიკური კრიზისებისა და მეზობელთა ტერიტორიული

პრეტენზიების ფონზე დაიწყო სიცოცხლე, რასაც თან ემატებოდა ბოლშევიკების ანტისახელმწიფოებრივი მოქმედებები ქვეყნის შიგნით. ლოგიკურად, სახელმწიფოს შემოსავლების კოლოსალური ნაწილი თავდაცვაზე იხარჯებოდა, რაც სერიოზულ ფინანსურ პრობლემებს ქმნიდა, ჯეროვანი რეფორმების განხორციელებისა და სრულფასოვანი ჩამოყალიბების პროცესს აფერხებდა. თუმცა, ქვეყნის პირდაპირ ინტერესებში შედიოდა ჩრდილოეთ კავკასიის თავისუფლება, რამდენადაც იგი რუსეთისგან თავდაცვის ფარს ქმნიდა და სრულიად კავკასიის დამოუკიდებლობას აძლიერებდა. აქედან გამომდინარე, საქართველოს მთავრობა თავისი არსებობის მანძილზე მხარს უწყვეტად უჭერდა მთიელთა რესპუბლიკას, როგორც პოლიტიკური, ისე მატერიალური რესურსით. მთიელთა ინტერესები იმდენად დაუკავშირდა საქართველოს, რომ ბოლოს იგი საქართველოსთან ავტონომიის უფლებით შეერთების თხოვნამდეც მივიდა.

წარმოდგენილი კვლევა ნათლად წარმოაჩენს ურთიერთსაჭიროებებსა და ინტერესებზე დამყარებული პოლიტიკური თანამშრომლობის შინაარსს. ქვეყნის მძიმე მდგომარეობის ფონზე ჩრდილოეთ კავკასიის უწყვეტი და მრავალმხრივი მხარდაჭერის კონტექსტი კი ცხადყოფს საქართველოს პირველი რესპუბლიკის მთავრობისთვის ჩრდილოელი მეზობლების თავისუფლების მნიშვნელობას.

სტატია ეფუძნება საარქივო დოკუმენტებს, სამეცნიერო ლიტერატურასა და პერიოდული პრესის მასალებს. ზოგიერთი წყარო და დეტალი პირველად შემოდის სამეცნიერო მიმოქცევაში.

საკვანძო სიტყვები: საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა; მთიელთა რესპუბლიკა; კავკასია; ბოლშევიკები; დენიკინი; კავკასიის კონფედერაცია; დამოუკიდებლობა; ქართული ლეგიონი.

შესავალი

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ისტორია ბევრ საყურადღებო და საზოგადოებისთვის ჯერ კიდევ ნაკლებად ცნობილ დეტალს მოიცავს. სახელმწიფოებრივი მშენებლობისა და რთულ გეოპოლიტიკურ კონიუქტურასთან თავის გართმევის ისტორიული გამოცდილების გაზიარებას თანამედროვეობაშიც პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს. განსაკუთრებით კი იმ ფონზე, რომ პირველი რესპუბლიკის რეგიონული პოლიტიკისა და მეზობლებთან ურთიერთობების თავისებურებანი თანამედროვე კონტექსტშიც აქტუალურია. წარმოდგენილი კვლევის არსიც სწორედ საქართველოს ჩრდილოეთ კავკასიასთან ურთიერთობის, მიდგომების თავისებურებებისა და ძირეული მიზნების ანალიზში მდგომარეობს. შეიძლება ითქვას, რომ პირველი რესპუბლიკისთვის ჩრდილოეთ კავკასიის დამოუკიდებლობის მხარდაჭერა რეგიონული პოლიტიკის ერთ-ერთი საკვანძო დეტალი იყო, რაც ამავდროულად რეგიონის თავისუფლებისა და უსაფრთხოების მნიშვნელოვან კომპონენტად მიიჩნეოდა.

მოცემულ საკითხზე რამდენიმე მეტად საინტერესო და სიღრმისეული კვლევა არსებობს, რომელთაგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია მაირბეკ ვაჩაგაევის, გიორგი მამულიას და მიხეილ ბახტაძის შრომები. ვაჩაგაევის 2022 წლის კვლევა კვლევა ეხება ქართული ლეგიონის ჩეჩნეთში მოქმედების ისტორიას,⁶⁸ მამულიას 2021 წლის სტატია დეტალურად აანალიზებს მთიელთა რესპუბლიკისა და ანტანტის ურთიერთობებს,⁶⁹ ბახტაძისა და მამულიას კიდევ ერთი ნაშრომი თავს უყრის რამდენიმე მნიშვნელოვან დოკუმენტს საქართველოს და ჩრდილოეთ კავკასიის 1917-1921 წლების ურთიერთობების შესახებ და წყაროთ-

---

⁶⁸ ვაჩაგაევი, მ. 2022. ქართული ლეგიონი ჩეჩნეთში (1919 წლის სექტემბერი - 1920 წლის დეკემბერი). საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდი. <https://gfsis.org.ge/ge/publications/view/3205>.

⁶⁹ მამულია, გ. 2021. ანტანტის სახელმწიფოებისა და ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელთა რესპუბლიკის ურთიერთობის ისტორიიდან (1919 წ.). საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდი. <https://gfsis.org.ge/ge/publications/view/2912>.

მცოდნეობითი კუთხით ერთობ გამორჩეულია.⁷⁰ თუმცა, ჩვენ მიერ შემოთავაზებული სტატია იკვლევს საქართველოს მთავრობის მიდგომების თავისებურებებს, ქვეყნის მდგომარეობის გათვალისწინებით გაწეული მხარდაჭერის ფონზე წარმოაჩენს ჩრდილოეთ კავკასიის ადგილს ქვეყნის პოლიტიკაში და სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოაქვს საკითხთან დაკავშირებული ახალი საარქივო დოკუმენტები.

მეთოდები

წარმოდგენილი კვლევა ეფუძნება ისტორიზმისა და ობიექტური მსჯელობის ამომავალ პრინციპებს. მონაცემთა შეგროვების მეთოდით თავმოყრილია საკვლევ საკითხთან დაკავშირებული სხვადასხვა საარქივო დოკუმენტი, პერიოდული პრესის, სამეცნიერო თუ მემუარული ლიტერატურის მონაცემები. სტატია აანალიზებს თავმოყრილ მონაცემებს, ავითარებს მიზეზ-შედეგობრივ მსჯელობას და აჯამებს კვლევის შინაარსს.

შედეგები

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა და ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელთა რესპუბლიკა საკუთარ დამოუკიდებლობას საერთო ძალის წინაშე იცავდნენ. ინტერესთა თანხვედრა, საერთო საჭიროებები და ძალთა კონსოლიდაციის აუცილებლობა მხარეებს კონფედერაციული კავშირისკენ უბიძგებდა. საქართველოს პირველი რესპუბლიკის ინტერესებში შედიოდა მთიელთა თავისუფლების განმტკიცება, რაც განაპირობებდა მთიელთა რესპუბლიკის უწყვეტ პოლიტიკურ და მატერიალურ მხადრაჭერას, 1919-1920 წლებში ჩეჩნეთში მთიელების მხარდამხარ იბრძოდა ქართული ლეგიონი და ზოგადად საქართველოს საერთაშორისო პოლიტიკაში კავკასიურ თანამშრომლობას ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი ეჭირა. მიუხედავად იმისა, რომ საერთო მიზნებისთვის კავკასიის ჯეროვანი გაერთიანება და საერთაშორისო მხარდაჭერის მოპოვება ვერ მოხერხდა, აღნიშნული

---

⁷⁰ ბახტაძე, მ., მამულია, გ. 2005. მასალები საქართველოსა და ჩრდილოეთ კავკასიის ურთიერთობის ისტორიიდან (1917-1921 წლები). თბილისი: არტანუჯი.

საკითხი კავკასიის ისტორიის მეტად საყურადღებო მომენტად რჩება.

მსჯელობა

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მდგომარეობა

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამოუკიდებლობა 1918 წლის 26 მაისს, პირველი მსოფლიო ომის (1914-1918 წწ.) მიმდინარეობისას გამოცხადდა, კავკასია კი საომარი მოქმედებების ერთ-ერთ ეპიცენტრს წარმოადგენდა, ამ ფონზე ქვეყნის პირველმა ხელმძღვანელობამ დამოუკიდებლობის აქტშივე ხაზი გაუსვა, რომ საქართველო საერთაშორისო ომიანობაში მუდმივ ნეიტრალურ პოზიციას იჭერდა. აქტი დეკლარირებდა, რომ რესპუბლიკა ისწრაფოდა ყველა საერთაშორისო ძალასთან კეთილმეზობლური ურთიერთობების დამყარებისკენ, განსაკუთრებით კი მოსაზღვრე სახელმწიფოებსა და ერებთან (შარაძე, 2001: 19-20). რესპუბლიკის პირველი ნაბიჯები ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიული პრეტენზიების ფონზე მიმდინარეობდა. უმედეგო მოლაპარაკებების პარალელურად გრძელდებოდა საომარი მოქმედებები. მიუხედავად წინააღმდეგობისა, 1918 წლის მარტში ოსმალებმა აჭარა დაიკავეს (გოგოლიშვილი, ბაციკაძე, 2020: 17-18).

მიუხედავად ომში გაცხადებული ნეიტრალიტეტისა, ქვეყნისთვის ძლიერი პოლიტიკური მოკავშირის ყოლას სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა. გერმანია, როგორც ომში ოსმალეთის მოკავშირე, რუსეთის მოწინააღმდეგე და საქართველოს დამოუკიდებლობის მთავარი მხარდამჭერი, რესპუბლიკისთვის ლოგიკურ საერთაშორისო მოკავშირეს წარმოადგენდა. 1918 წლის 28 მაისს გერმანიასა და საქართველოს შორის ქალაქ ფოთში დაიდო დროებითი შეთანხმება, გერმანიამ ფაქტობრივად ცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა და დამყარდა წინასწარი თანამშრომლური ურთიერთობები. ზურაბ ავალიშვილის სიტყვებით რომ ვთქვათ „გერმანია გამოვიდა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის ნათლიათ“ (ავალიშვილი, 1924 (1929): 59-60). შეთანხმებით გერმანია მზადყოფნას გამოხატავდა, რომ და-

ეცა საქართველოს დამოუკიდებლობა და ეშუამდგომლა რუსეთთან. სამხედრო კომისარი ფონ ნიდა ოსმალეთის მხარეს მიმართავდა, რომ გაეთვალისწინებინა აღნიშნული შეთანხმება, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი იძულებული იქნებოდა ემოქმედა შესაბამისად (სცსსა, 1864, ა. 1, ს. 34, ფურც. 8-9). თუმცა, მსოფლიო ომში გერმანიის მარცხმა განაპირობა საქართველოს საგარეო ვექტორების ცვლილება, გერმანელთა პოზიციები ინგლისელებმა დაიკავეს, 1918 წლის ბოლოდან საქართველო პროანტანტურ პოზიციაზე გადავიდა, რაც საერთაშორისო აღიარებისა და თავისუფლების შენარჩუნების ერთადერთი გზა იყო. 1919 წლის მარტში მთავრობამ პარიზის სამშვიდობო კონფერენციას წარუდგინა მემორანდუმი, რომლითაც იგი ცდილობდა საქართველოს დამოუკიდებლობის აუცილებლობის ახსნასა და დასავლეთ ევროპის დაინტერესებას რეგიონით (MS. Wardr. c. 23 (2,3), fol. 3-9).

ოსმალეთთან კონფლიქტის შემდეგ, 1918 წლის დეკემბერში მიმდინარეობდა სრულმასშტაბიანი ომი სომხეთთან, რომელიც სომხეთის ჯარების საქართველოში შემოჭრით დაიწყო. ზოგად კრიტიკულ მდგომარეობას კიდევ უფრო ამწვავებდა ბოლშევიკების პერმანენტული აჯანყებები. 1918 წლის აპრილ-მაისში ბოლშევიკები შემოიჭრნენ აფხაზეთში, მთავრობამ თურქეთთან მებრძოლი გვარდიის ნაწილები აფხაზეთში გაგზავნა ვალიკო ჯუღელის მეთაურობით და სიტუაცია დროებით დასტაბილურდა (Джугели, 1920: 8-19). ივნისში ბოლშევიკები მეორედ შემოიჭრნენ აფხაზეთში, რასაც დაემატა ოსმალეთის დესანტის გადასხმა სოხუმში. აფხაზეთში სიტუაციის მოგვარებას მთელი ზაფხული დასჭირდა (მაზნიაშვილი, 1927: 59-79). 1918-1919 წლების მიჯნაზე, როდესაც ახალი დამთავრებული იყო სომხეთ-საქართველოს ომი, სოჭში შეიჭრნენ დენიკინელები. სიტუაცია ძალიან გართულდა, კონფლიქტი რამდენიმე თვე გაგრძელდა.

1918 წლის იანვრიდან დაიწყო არეულობა ცხინვალის რეგიონში. შეიარაღებული რაზმები არბევდნენ მოსახლეობას, აჯანყებულებმა მარტში ცხინვალის აიღეს, წესრიგის აღდგენის შემდეგ გაქცეული ბოლშევიკები მონაწილეობდნენ საჩხერისა და

დუშეთის მაზრებში მოწყობილ გამოსვლებში. ცხინვალში ბოლშევიკურ აჯანყებებს ადგილი ჰქონდა 1919 წლის შემოდგომასა და 1920 წლის ივნისშიც (სილაქაძე, 2022: 11-40). ბოლშევიკების მიერ ორგანიზებულ გამოსვლებს ადგილი ჰქონდა ლეჩხუმში, სამცხესა და დუშეთში. მართალია, ქართველი გლეხების მცირედი ნაწილი მონაწილეობდა გამოსვლებში, რომელსაც არ შეეძლო ხელშესახები შედეგების მიღწევა (Kazemzadeh, 1951: 193), თუმცა პერმანენტული ქაოსი აფერხებდა ქვეყნის განვითარებას, ახლად ფეხადგმულ რესპუბლიკას ერთდროულად და უწყვეტად უწევდა გარე და შიდა შემოტევების მოგერიება.

არსებული რეალობიდან გამომდინარე, ბუნებრივია, პირველი რესპუბლიკის ბიუჯეტის დიდი ნაწილი თავდაცვაზე იხარჯებოდა. 1918-1919 წლებში თავდაცვის ხარჯებმა შეადგინა ქვეყნის მთელი ბიუჯეტის 30.39% (201.021.373 მანეთი). ხოლო თუ 1919-1920 წლებში ნავარაუდები იყო 31.50%, რეალურად შეადგინა 36.56%. უწყვეტი ომიანობის და ლოჯისტიკური საჭიროებების გამო მნიშვნელოვანი ნაწილი იხარჯებოდა გზათა სამინისტროზე, სამხედრო და გზათა სამინისტრო ერთად ბიუჯეტის ნახევარზე მეტს მოითხოვდა (პროექტი, 1920: V-VI). ეს ხდებოდა ეკონომიკური კრიზისის პირობებში, დარღვეული, ზოგიერთ შემთხვევაში შეწყვეტილი სავაჭრო ურთიერთობების ფონზე. მიუხედავად კოლოსალური ხარჯებისა, სამხედრო საქმეს ბევრი პრობლემა გააჩნდა, არადაამაკმაყოფილებელი კვება, სურსათის კრიზისი, კეთილმოუწყობელი ყაზარმები და ა.შ. (სილაქაძე, 2023:107). იყო ისეთი შემთხვევებიც, როცა მოსახლეობა აგროვებდა მიზერულ თანხებს ქვეყნის თავდაცვის საჭიროებებისთვის. მაგალითად, სომხეთთან ომის დროს გორის მასწავლებელთა კავშირმა დაადგინა, რომ მათი ხელფასებიდან 5% გადასცემოდა „ფრონტის დამხმარე კომიტეტს“ (საქართველოს რესპუბლიკა N7, 1919: 4). ყველაფერს თან ერთოდა დაწესებულებებში დარღვევებისა და დიდი რაოდენობით ფული ფლანგვის შემთხვევები (კობახიძე..., 2020: 106-109).

ამ რთული რეალობის პირობებში ნიშანდობლივი და საყურადღებოა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისა და ჩრდილოეთ კავკასიის ურთიერთობა 1918-1921 წლებში, რომლის სპეციფიკური ხასიათი ჯერ კიდევ არაა სრულყოფილად წარმოჩენილი.

*საქართველოს ურთიერთობა ჩრდილოეთ კავკასიასთან
(1918-1921)*

1917 წლის რევოლუციის შემდეგ შექმნილ აურზაურში ჩრდილოეთ კავკასიის დამოუკიდებელი ერთობის ჩამოყალიბების პროცესი საქართველოსთან სერიოზული გაურკვევლობებით დაიწყო. მაშინ, როდესაც ჯერ კიდევ ბუნდოვანი იყო მთიელთა პოსტ-რევოლუციური რუსეთის შემადგენლობაში დარჩენისა თუ დამოუკიდებლობის საკითხი, 1917 წლის ნოემბერში ჩრდილოეთ კავკასიის გაერთიანებულ მთიელთა კავშირმა თავის შემადგენლობაში მიიღო აფხაზეთი. დეკემბერში, საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს სხდომაზე აკაკი ჩხენკელი აღნიშნავდა, რომ მთიელთა მთავრობას ქართველებთან კავშირის დამყარების სურვილი ჰქონდათ, თუმცა ამას საზღვრების მოუწესრიგებლობა, კერძოდ კი აფხაზეთის მთიელთა კავშირში მიღება აფერხებდა (სცსსა, ფ. 1836, ან. 1, საქ. 3, ფურც. 11). მას შემდეგ, რაც მთიელები დამოუკიდებლობის გზას დაადგნენ, ვითარება შეიცვალა. 1918 წლის 11 მაისის მთიელთა რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის დეკლარაციაში ჩაიწერა, რომ სამხრეთ საზღვარი ამიერკავკასიის მთავრობასთან შეთანხმებით განისაზღვრებოდა (Cоюз..., 2013: 54, 76). რთული გასაგები არავისთვის იყო, რომ მთიელთა დამოუკიდებლობა და საქართველოსთან მეგობრული ურთიერთობები ერთმანეთთან იყო გადაჯაჭვული.

ჩრდილოეთ კავკასიაში შექმნილი მთიელთა რესპუბლიკა, საქართველოს მსგავსად, ებრძოდა როგორც დენიკინელებს, ისე ბოლშევიკებს და დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად საერთაშორისო მხარდაჭერის მოპოვებას ცდილობდა. მთიელთა რესპუბლიკას მსოფლიო პროოსმალურ ძალად აღიქვამდა. თუმცა,

1918 წლის ბოლოდან მათი პოლიტიკური ვექტორი მყარად პრო-ანტანტური მიმართულებით ჩამოყალიბდა და საქართველოს კურსს დაემთხვა. ინგლისელთა მოთხოვნის შესაბამისად ოსმალეთის ჯარებმა დეკემბერში სრულად დატოვეს ჩრდ. კავკასია. მთიელთა რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრი ჰაიდარ ბამატი ნოემბერში შვეიცარიაში ჩადის და ინგლის-საფრანგეთის მხარდაჭერის მისაღებად დიპლომატიურ მოღვაწეობას იწყებს. იგი ცდილობს ევროპა დაარწმუნოს იმაში, რომ ბოლშევიკების წინააღმდეგ არა დენიკინის, არამედ რუსეთის იმპერიალიზმის მარწუხებში მოქცეული ერების დამოუკიდებლობა შექმნიდა ევროპისთვის ხელშესახები პოლიტიკური და ეკონომიკური წარმატების რეალურ საფუძველს. ამავდროულად, ბამატი ხედავდა, რომ დასავლური პოლიტიკის კონცეფცია აქეთკენ არ მიდიოდა და მთიელთა რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის ერთადერთი გზა კავკასიის კონფედერაციაზე გადიოდა (მამულია, 2021: 2, 6-9, 17). ჯერ კიდევ 1918 წლის თებერვალში, დამოუკიდებლობის გამოცხადებამდე, მთიელებმა ამიერკავკასიას პოლიტიკური და ეკონომიკური გაერთიანების პოტენციური გზების მოძებნა შესთავაზეს. ამისათვის, ჩრდილოეთ კავკასიისა და დაღესტნის მთიელთა კავშირმა სპეციალური კომისიაც ჩამოაყალიბა (ვაჩაგაევი, 2022: 1-3). თავის მხრივ საგარეო საქმეთა მინისტრო აკაკი ჩხენკელი 1918 წლის 27 მაისს ჰაიდარ ბამატს სწერდა, რომ საქართველო მისაღებოდა ახლობელ კავკასიურ ერებთან და დაღესტანთან მჭიდრო კავშირების დამყარებას კონფედერაციულ საწყისებზე. ამავდროულად, 31 მაისს ჩერმოევს აცნობებდა, რომ გერმანიასთან მოლაპარაკებებში დაიცავდა მთიელთა ინტერესებს, მხარს დაუჭერდა მათი დამოუკიდებლობის განმტკიცებას (სცსსა, ფ. 1864, ან. 2, საქ. 43, ფურც. 1-2).

აქვე საგულისხმოა, რომ საქართველო კონფედერაციისთვის თავდაპირველად საჭიროდ თვლიდა ცალკეული სახელმწიფოების დამოუკიდებლობის გამყარებას. 1918 წლის ნოემბერში, მთავრობა თავის დიპლომატიურ წარმომადგენლობას საიდუმლოდ ავალებდა, რომ ქვეყანა ამიერკავკასიის კონფედერაციის

წინააღმდეგი არ უნდა ყოფილიყო, თუმცა ამისათვის პირველ რიგში ცალკეული ერები უნდა განმტკიცებულიყვნენ, როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფოები (სცსსა, ფ. 1861, ან. 3, საქ. 4, ფურც. 7-8). იგივე პოზიცია უნდა ყოფილიყო ამომავალი წერტილი ჩრდილოეთთან პოლიტიკური ურთიერთობის ნაწილში. ამიტომ, საქართველო ხელს უწყობდა მთიელების დამოუკიდებლობას. მთავრობამ თერგის რესპუბლიკასთან მოლაპარაკებების საწარმოებლად შექმნა სპეციალური კომისია, რომელშიც შედიოდნენ გზათა მინისტრი ივანე ლორთქიფანიძე, შინაგან საქმეთა მინისტრის მოადგილე გერასიმე მახარაძე და ეროვნული გვარდიის შტაბის თავმჯდომარე ვალერიან ჯუღელი (სცსსა, ფ. 1861, ან. 2, საქ. 13, ფურც. 3).

საქართველოს მთავრობა კარგად აცნობიერებდა ჩრდილოეთ კავკასიაში მიმდინარე პროცესების მნიშვნელობასა და მთიელთა მხარდაჭერის აუცილებლობას საქართველოს უსაფრთხოებისათვის. ჩრდილოეთ კავკასიის დამოუკიდებლობა საქართველოს და აზერბაიჯანის ინტერესებს პირდაპირ უკავშირდებოდა იმდენად, რამდენადაც კავკასიელი ერების დამოუკიდებლობა ერთმანეთის უსაფრთხოებას აძლიერებდა და რუსეთთან თავდაცვის ფარს ქმნიდა. ამავდროულად, მათი მხარდაჭერის გარეშე შეუძლებელი იყო მთიელთა თავისუფლების უზრუნველყოფა. ინტერესთან თანხვედრიდან გამომდინარე, ხელისუფლება შესაბამისი სერიოზულობით უდგებოდა საკითხს. მაგალითისთვის, 1919 წელს საქართველოს მთავრობამ საიდუმლო დადგენილებით სამხედრო ფონდიდან გამოყო მილიონი მანეთი მხოლოდ ჩრდილოეთ კავკასიაში დაზვერვის საჭიროებებისათვის (სცსსა, ფ. 1861, ან. 3, საქ. 4, ფურც. 76). დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა, თავისი არსებობის განმავლობაში, პრაქტიკულად უწყვეტად აწარმოებდა მთიელთა რესპუბლიკის მხარდაჭერას, მორალური, დიპლომატიური და რაც მთავარია, პრაქტიკულ-მატერიალური რესურსით.

1919 წლის დასაწყისიდან, მას შემდეგ რაც დაიწყო შეტაკება მთიელებსა და დენიკინელებს შორის, დახმარების პრო-

ცესი უფრო აქტიურ ფაზაში გადავიდა. მთიელებმა დახმარების აღმოჩენის თხოვნით საქართველოს მიმართეს. საგარეო საქმეთა მინისტრს დაევალა მთავრობის სახელით შესაბამისი საპროტესტო ნოტის გამოცხადება და მთიელთა კავშირის რესპუბლიკას გამოეყო კრედიტი 3 მილიონი რუბლის ოდენობით (სცსსა, ფ. 1861, ან. 2, საქ. 13, ფურც. 5).

რთული გასაგები არავისთვის იყო, რომ დენიკინის წინააღმდეგ ბრძოლით მთიელები არა მხოლოდ მათი, არამედ მთელი კავკასიის საქმეს აკეთებდნენ. ჩრდილოელები სამხრეთელების მხარდაჭერის გასაზრდელად ცდილობდნენ იმ საშიშროების წარმოჩენას, რაც მთიელთა მარტო დარჩენას შეიძლება გამოეწვია. ოსი საზოგადო მოღვაწე ახმედ ცალიკოვი მიუთითებდა, რომ ისინი და ბოლშევიკები დენიკინელებთან ბრძოლაში ერთ მხარეს აღმოჩნდნენ, რაც ბოლშევიკებისადმი სიმპათიის ზრდის საშიშროებას ქმნიდა და მხოლოდ მოკავშირეების შეიარაღებული მხარდაჭერით გახდებოდა შესაძლებელი ბოლშევიკური განწყობების მზარდი პროცესის შეჩერება (სცსსა, ფ. 1864, ან. 2, საქ. 102). ეს ყველაფერი ქართველებს კარგად ესმოდათ, სწორედ ამიტომ ხერხდებოდა მთიელთა მატერიალური დახმარება ქვეყნის უმწვავესი ფინანსური გამოწვევების პირობებშიც. ისიც ცხადი იყო, რომ საქართველოს რესურსები ამ საფრთხეებს ვერ შეაჩერებდა და მთავრობა საერთაშორისო მხარდაჭერასაც ეძებდა.

5 მარტს გამოცხადებულ კატეგორიულ საპროტესტო ნოტაში საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრი ევგენი გეგეჭკორი გმობდა თეთრი გვარდიის მიერ თვითგამორკვევის უფლებისა და მთიელთა რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის ხელყოფას და მიუთითებდა, რომ საქართველო სრულ სოლიდარობასა და თანაგრძნობას უცხადებდა მთიელებს მათი დამოუკიდებლობის დაცვის საქმეში (საქართველოს რესპუბლიკა N51, 1919: 2). მიუხედავად იმისა, რომ ნოტა დამოუკიდებლობის ცნობისა თუ უარყოფის საკითხს მსოფლიო კონგრესის საქმედ თვლიდა, საქართველოს ფაქტობრივად საერთაშორისოდ აცხადებდა მის პოზიციას

და აღიარებდა მთიელთა რესპუბლიკის დამოუკიდებლობას. ამავდროულად, ნოტა ერთგვარად აფრთხილებდა დენიკინს, რომ მისი დაპირისპირება მთიელებთან ამ უკანასკნელთა ბოლშევიკურ გზით სიარულს შეუწყობდა ხელს.

პარალელურად არ წყდებოდა საერთო კავკასიური ნიად-აგის მოძებნის ცდები. აპრილში თბილისში გაიხსნა კავკასიის რესპუბლიკების კონფერენცია, რომელზეც რამდენიმე, პოლიტიკური, ფინანსური, ლტოლვილთა და ა.შ. კომისია ჩამოყალიბდა. მთიელებიდან კანტემირის გარდა მონაწილეობდნენ მურუნდინ პენზულაევი და ასლანბეკ ბუთაევი. პოლიტიკურ დღის წესრიგში იდგა კავკასიის გაერთიანების საკითხი, ოთხ რესპუბლიკას პირველ რიგში ერთმანეთი უნდა ელიარებინა, საზღვრები გაემიჯნა და თავდაცვისა და საგარეო პოლიტიკის საერთო მექანიზმი შეემუშავებინა (სცსსა, ფ. 1864, ან.1, საქ. 131, ფურც. 1-3). თუმცა, კონფერენციის მსვლელობაზე გამოჩნდა გარკვეული დისონანსი სომხური დელეგაციის მხრიდან. პარალელურად კრიტიკულად ვითარდებოდა სიტუაცია ჩეჩნეთში.

საქართველოს სარდლობა შეძლებისდაგვარად ცდილობდა დამატებითი დახმარება აღმოეჩინა არსებული სახელმწიფო რესურსიდან. 1919 წლის მარტში, გენერალ-მაიორ ანდრონიკაშვილის მოხსენების საფუძველზე, მთიელებს გადაეცათ ორი აეროპლანი და 2-2 სატვირთო და მსუბუქი ავტომობილი. მარტშივე მთიელებმა ქართულ მხარეს თხოვნით მიმართეს, რომ მათთვის გადაეცათ რადიოსადგური, რისთვისაც მოსალაპარაკებლად მოავლინეს ვინმე გ. ბუთაევი. აპრილში მთავრობამ მთიელებს უსასყიდლოდ გადასცა 280 ათას რუბლად ღირებული რადიოსადგური და 40 ათას რუბლად ღირებული ახალი ანძა (სცსსა, ფ. 1861, ან. 2, საქ. 13, ფურც. 7-17)⁷¹.

მთავრობა ფაქტობრივად ემზადებოდა დენიკინთან პოტენციური კონფლიქტისთვის, 1919 წლის აპრილში დაიხურა დარიალის ხეობა, მიღებულ იქნა ზომები სასაზღვრო დაცვის გასამძლიერებლად, სამხედრო და საგარეო უწყებებს დაევაალათ გაერ-

⁷¹ იგივე: სცსსა, ფონდი 1861, ანაწერი 2, საქმე 31, ფურცელი 1-8.

კვიათ თუ რა პოზიციას დაიკავებდა აზერბაიჯანი დენიკინელებთან მოსალოდნელი ომის დროს და კატეგორიულად განეცხადებინათ, რომ თუ აზერბაიჯანი არ გაუწევდა წინააღმდეგობას დენიკინს, საქართველო დაიჭერდა ყველა სტრატეგიულ სასაზღვრო პუნქტს (სცსსა, ფ. 1861, ან. 3, საქ. 4, ფურც. 26). აღნიშნული გზავნილი კიდევ ერთი ნათელი მაგალითია, თუ რა სიმძაფრით აღიქვამდა მთავრობა კავკასიაში მიმდინარე ბატალიების სასიცოცხლო მნიშვნელობას. რუსების წინსვლის გამო, მთიელთა მთავრობას მოუწია ჩრდილოეთ კავკასიის დატოვება. აგვისტოში მთიელებმა სამხედრო კომიტეტი სწორედ თბილისში ჩამოაყალიბეს და მასში საქართველოს სამხედრო სამინისტროს წარმომადგენელი მიიწვიეს (სცსსა, ფ. 1864, ან. 1, საქ. 34, ფურც. 16).

გასაკვირი არაა, რომ დენიკინი მის წინააღმდეგ მიმართული ძალისხმევის სიმძლავრეს გარე ფაქტორებს, კერძოდ კი საქართველოს უკავშირდება. გავრცელებული ინფორმაციის თანახმად, (1919 წლის აგვისტო-სექტემბერში) თბილისიდან ჩეჩნეთში ჩავიდა სამოცი ქართველი ოფიცერი, ასევე უზუნ ხაჯის საქართველოდან მიუღია ოთხმოცი ტყვიამფრქვევი და 2 მილიონამდე ვაზნა. ამ უკანასკნელის ბანაკში იმყოფებოდნენ ქართველი სამხედრო მრჩეველები, გენერალ კერესელიძის მეთაურობით (Marshall, 2010: 127). დენიკინის ხელთ არსებული ინფორმაცია სიმართლეს შეესაბამებოდა. 1919 წლის ივლისში სამხედრო მინისტრმა დაიბარა პოლკოვნიკი ლეო კერესელიძე და დავალება მისცა, რომ შეექმნა 30-40 ოფიცრისა და 100-200 რიგითისგან შემდგარი რაზმი და აერჩია ჩეჩნეთში წასულიყო თუ დაღესტანში. კერესელიძემ ჩეჩნეთის მიმართულება აირჩია, შეკრიბა 36 ოფიცერი და 100 ინსტრუქტორი ჩეჩენი მეზრძოლების დასახმარებლად, გვარდიისგან კი მიიღო 500 შაშხანა რამდენიმე ასეული ათასი ვაზნით, 12 ტყვიამფრქვევი 200 ათასი ვაზნით, 14 აპარატი, ხელყუმბარები და 250 ათასი მანეთი (სცსსა, ფ. 1969, ან. 4, საქ. 6, ფურც. 67). აგვისტოში ქართული ლეგიონი ჩეჩნეთში ჩავიდა, რისთვისაც დამატებით გამოიყო ორი ტყვიამფრქვევი, 50 თოფი, 4 ცხენი, 2 ეტლი და 40 ცხვარი (სცსსა, ფ. 1969, ან. 2, საქ. 34, ფურც.

1). კერესელიძე მთიელთა რესპუბლიკის ჯარების მთავარსარდლად დანიშნეს. მთიელების დასახმარებლად კერესელიძის გაგზავნა შემთხვევითი არ ყოფილა, იგი ჯერ კიდევ პირველი მსოფლიო ომის დროს ოსმალეთში ჩამოყალიბებული ქართული ლეგიონით იბრძოდა რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ.

საგულისხმოა კიდევ ერთი გარემოება. თავად ჩრდილოეთ კავკასიაში არ არსებობდა შიდა კონსოლიდაცია. როგორც ჩანს, მოქმედებდნენ ძალები, რომლებიც რესპუბლიკის ხელისუფლებას არ ეთანხმებოდნენ რიგ საკითხებში. 1919 წლის მაისში პარიზის კონფერენციაზე მთიელების მიერ გაგზავნილ ერთ-ერთ მემორანდუმში გაცხადებულია პრეტენზია საქართველოს ტერიტორიებზე: აფხაზეთზე, ზაქათალასა და სამაჩაბლოზე (Гражданская война..., 2014: 752-753). არსებულ უთანხმოებაზე მიუთითებს ალიხან კანტემირის მიერ 1919 წლის 23 მაისს პარიზში მყოფი დელეგაციისთვის გაგზავნილი წერილი, სადაც აღნიშნულია, რომ დენიკინთან მოლაპარაკებების ჩაშლისა და მოხალისეთა არმიის ჩეჩნეთზე დაწოლის შემდეგ, გარკვეული ჯგუფი, გენერალ ალიევის, იბრაიმ ჩულიკოვისა და სხვათა შემადგენლობით, ჩეჩნების სახელით დამოუკიდებლად დებს შეთანხმებას დენიკინთან, რომლის მიხედვითაც ჩეჩნეთს ექნებოდა თვითმმართველობა რუსეთის შემადგენლობაში, იგივეს აკეთებენ ინგუში გენერალი მალსაგოვი, ოსი პოლკოვნიკი ხაბაევი და ყაბარდოელი ბეკოვიჩ-ჩერკასკი (სცსსა, ფ. 1864, ან.1, საქ. 131, ფურც. 4). ამ ყველაფრის ფონზე საფიქრებელია, რომ საქართველოს მთავრობისთვის ცალკე მნიშვნელობა ჰქონდა მთიელთა რესპუბლიკის მოქმედი მთავრობის მხარდაჭერას, რამდენადაც არსებულ ქაოსში იგი წარმოადგენდა საქართველოს რეგიონული ინტერესების თანმხვედრ ძალას.

გარდა უშუალო დახმარებისა, მთავრობამ სამხედრო ფონდიდან საგარეო საქმეთა სამინისტროს განკარგულებაში გადადო 500000 მანეთი ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელთა კომიტეტისთვის დახმარების აღმოსაჩენად და საერთოდ მთიელთა საქმეებისთვის (სცსსა, ფ. 1861, ან. 3, საქ. 4, ფურც. 59). ამით საქართველოს ხელ-

ისუფლება ერთგვარ რეზერვს ქმნიდა შემდგომი დახმარებისა და საჭიროებებისათვის. პარალელურად გრძელდებოდა მთიელთა დიპლომატიური საქმიანობა, რომელიც მთიელთა საკავშირო მეჯლისის შექმნასა და კავკასიური ერთობის საკითხზე მუშაობას აგრძელებდა. მთიელთა კომიტეტის ორგანიზებით 1919 წელის 27 აგვისტოს თბილისში კონფერენციის მოწვევა გადაწყდა (სცსსა, ფ. 1969, ან. 4, საქ. 6, ფურც. 3-6). კონფერენციაზე საქართველოს წარმომადგენელი ვალიკო ჯუღელი მკაფიოდ მიუთითებდა, რომ დენიკინის დასამარცხებლად საჭირო იყო კავკასიის გაერთიანება და ამ საქმისთვის საქართველო მზად იყო მაქსიმალური დახმარება გაეწია არა უბრალოდ სიყვარულის გამო, არამედ იმიტომ, რომ ეს იყო დენიკინის წინააღმდეგ საერთო კავკასიური ბრძოლა და ინტერესი (სცსსა, ფ. 1969, ან. 4, საქ. 6, ფურც. 8). მთავრობის ცივი გონებით მიდგომა ეფუძნებოდა საკითხის სასიცოცხლო მნიშვნელობას.

დიპლომატიური პროცესები ნელა ვითარდებოდა, მაშინ როდესაც თეთრი გვარდია წინ მიიწევდა და ჩრდილოეთ კავკასიის დიდი ნაწილის დაკავება შეძლო. საქართველოს ხელისუფლება შიშით უყურებდა დენიკინელების წინსვლას. 1919 წლის 2 ოქტომბერს საგარეო უწყება ნოტას უგზავნის დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთის, იტალიის და საბერძნეთის წარმომადგენლებს კავკასიაში, რათა ისინი ჩარეულიყვნენ კონფლიქტში და სამშვიდობო გზით გადაეჭრათ, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი სერიოზულ საფრთხეს შეუქმნიდა საქართველოსა და რეგიონს (საქართველოს რესპუბლიკა N223, 1919: 1-2).

1920 წლიდან ვითარება კიდევ უფრო კრიტიკულად შეიცვალა. მთიელთა მარცხის შემდეგ ქართულ ლეგიონს სიტუაციის გამოსწორება აღარ შეეძლო და საქართველოში დასაბრუნებლად ემზადებოდა. როგორც ჩანს იარაღის ხელში ჩაგდების მიზნით, აზერბაიჯანის წარმომადგენელმა ნური ფაშამ იანვარში ქართული ლეგიონისთვის გაგზავნილი იარაღი დაისაკუთრა, რასაც საქართველოს ენერგიული მიმართვა მოჰყვა და ორი ოფიცერი გაიგზავნა აზერბაიჯანში კერესელიძის რაზმის იარა-

ღის თბილისში ჩამოსატანად (სცსსა, ფ. 1861, ან. 3, საქ. 25, ფურც. 1, 9-13). უკვე თებერვალში კერესელიძე ჟორდანიას აცნობებდა ჯარისკაცების კრიტიკულ მდგომარეობას და მიმართავდა, რომ რაზმის ლიკვიდაციისთვის გამოეყო კომისია და საჭირო თანხები (სცსსა, ფ. 1861, ან. 2, საქ. 13, ფურც. 27). შეიძლება ითქვას, რომ 1920 წლის დასაწყისიდან მთიელებისადმი აქტიური სამხედრო დახმარება შენედა, ვინაიდან წარმატების იმედიც დაიკარგა. თუმცა, გრძელდებოდა ფინანსური და დიპლომატიური მხარდაჭერა. თებერვალში მთავრობის მიერ შექმნილი სპეციალური კომისია მთიელებს ფინანსური ანგარიშგების ორგანიზებაში ეხმარებოდა და მათგან ორ კაციან წარმომადგენლობას ითხოვდა, რათა მათთან შეთანხმებით განხორციელებულიყო მთავრობის მიერ გაცემული 3 მილიონამდე რუბლის განაწილება სამხედრო პირთა ანაზღაურებისა და სხვა ხარჯებისათვის (სცსსა, ფ. 1861, ან. 2, საქ. 13, ფურც. 18).

ლტოლვილების ნაკადმა რთული ვითარება შექმნა და გარკვეულწილად დაძაბა სიტუაცია ხალხში. ამის საშიშროებას მანამდეც აღიქვამდნენ, ჯერ კიდევ 1919 წლის ივნისში გაიცა რეკომენდაცია საზღვრის ჩაკეტვის თაობაზე (სცსსა, ფ. 1861, ან. 1, საქ. 268, ფურც. 1). 1920 წლის გაზაფხულზე შევიწროებული მთიელი ლტოლვილები საქართველოში შემოვიდნენ, 22 აპრილს მიეცათ უფლება უკან დაბრუნებულიყვნენ თავიანთი ქონებით (სცსსა, ფ. 1861, ან. 2, საქ. 172, ფურც. 3).

შექმნილი სიტუაციის ფონზე საგულისხმოა საქართველოს მთავრობის დამოუკიდებულება ყუბანის რესპუბლიკასთან. თეთრი გვარდიის გავლენის ქვეშ მოქცეული ჩრდილო-დასავლეთ კავკასია დამოუკიდებლობის გზებს ეძებდა. 1920 წლის აპრილში ყუბანის რესპუბლიკის წარმომადგენლები, ტიმოშენკო და დრობაშევი ამიერკავკასიის ქვეყნებს აცნობებდნენ, რომ ისინი არ ენდობოდნენ არც თეთრგვარდიელებსა და არც ბოლშევიკებს, სურდათ დამოუკიდებლობა და აღიარებდნენ კავკასიაში წარმოქმნილი ქვეყნების დამოუკიდებლობას (სცსსა, ფ. 1869, ან. 1, საქ. 4, ფურც. 58-59). ნოტაზე პრაქტიკული პასუხი არ დაუგვიანებია

საქართველოს მთავრობას. 20 აპრილს ყუბანის მთავრობისთვის გაიცა სესხი 15 მილიონი მანეთის ოდენობით (სცსსა, ფ. 1861, ან. 3, საქ. 25, ფურც. 5). შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოს მიდგომა ნათლად წარმოაჩენს ორ საკითხს: უპირველესად, მთავრობა თავისი ქვეყნის უსაფრთხოებად აღიქვამდა ჩრდილოეთ კავკასიის დამოუკიდებლობას, რისთვისაც მზად იყო თავისი უმწვერველი მდგომარეობის ფონზეც კი შეძლებისდაგვარი დახმარება გაეწია. მეორე მხრივ კი თანაბარ საფრთხედ მოიაზრებოდა როგორც თეთრგვარდიული, ისე ბოლშევიკური რუსეთი.

თუმცა, პოლიტიკური მდგომარეობიდან გამომდინარე შეიზღუდა აშკარა დახმარების შესაძლებლობა და ეს ყველაფერი ფარულად გაგრძელდა. 1920 წლის 7 მაისს საბჭოთა რუსეთთან გაფორმებული მოსკოვის ხელშეკრულებით ორივე მხარე იღებდა ვალდებულებას, რომ ურთიერთ შორის დაეცვათ მკაცრი ნეიტრალიტეტი და მათ ტერიტორიაზე არ მიეცათ მოქმედების საშუალება არც ერთი ძალისა თუ ორგანიზაციისათვის, რომელიც საფრთხის ქვეშ დააყენებდა მხარეთა დამოუკიდებლობასა და ტერიტორიულ მთლიანობას (საქართველოს რესპუბლიკა N125, 1920:2). ეს ხელშეკრულება რუსეთისთვის ამოსუნთქვის საშუალება იყო, მას რამდენიმე დღით ადრე წინ უძღოდა წითელი არმიის წარუმატებელი შემოჭრა საქართველოში, გაფორმებიდან მალევე კი სამაჩაბლოში დაიწყო ბოლშევიკური აჯანყება, ადგილზე არსებული ბოლშევიკური ჯგუფები აწარმოებდნენ აქტიურ ანტისახელმწიფოებრივ მოქმედებებს და ა.შ. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ამას ქართული ოფიციალური კარგად ხვდებოდა და მთავრობა პაციფისტურ სიმშვიდეს არ მისცემია, რაც კავკასიის მხარდაჭერის საკითხიდანაც ჩანს. 1920 წლის შემოდგომაზე, დალესტნის ხანმოკლე ანტი-ბოლშევიკური აჯანყების შემდეგ, ჟორდანიამ და რამიშვილმა მოძრაობის მეთაურ გოცინსკის დახმარება აღუთქვეს, რაც მალევე აისახა 2400 შაშხანას, 4 ტყვიამფრქვევსა და ამუნიციას (Marshall, 2010: 134). აჯანყების დამარცხების შემდეგ, ტყეებში შეხიზნულ კელიჩ გირეის გენერალმა მდივანმა კიდევ გაუწია მცირედი დახმარება, გენერალმა

გედევანიშვილმა მხარდაჭერაზე თანხმობა განუცხადა, მაგრამ პოლიტიკური მდგომარეობიდან გამომდინარე არ შეეძლო ამის გაკეთება და შესთავაზა, რომ პორტიდან ხორბალში დაემაღლათ იარაღი და ამგვარად მიეწოდებინათ მათთვის (სცსსა, ფ. 1861, ან. 2, საქ. 13, ფურც. 29).

აზერბაიჯანის გასაბჭოების შემდეგ, მთიელთა სრული დამოუკიდებლობის იდეაც კი რთულად წარმოსადგენი შეიქმნა. საქართველოს მთავრობის მიერ თავიდანვე აღებული ანტიბოლშევიკური კურსი არა მხოლოდ ემთხვეოდა მთიელთა დამოკიდებულებებს, არამედ, შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოსთან შეერთება დამოუკიდებლობის იდეის სიცოცხლის ერთადერთ გზად დარჩა. 1920 წლის 2 ივნისს ავარიის (დაღესტანი) მეთაური კაიტმაზ ალიხანოვი საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრს უგზავნის მეტად საინტერესო წერილს, რომელშიც აღნიშნავს, რომ ავარიის იმედები საქართველოსკენაა მიმართული და სრულიად ავარიის მეთაურთა გადაწყვეტილებით მინისტრს სთავაზობს ავარიის საქართველოსთან მიერთებას ავტონომიის უფლებით (სცსსა, ფ. 1864, ან. 1, საქ. 25, ფურც. 62-65)⁷². თუმცა, საბჭოთა რუსეთის კავკასიური ექსპანსია უკვე უშუალოდ საქართველოს დამოუკიდებლობას უქმნიდა სასიცოცხლო საშიშროებას, ქვეყანა აზერბაიჯანის გასაბჭოების შემდეგ უფრო აქტიურ თავდაცვაზე გადავიდა.

აჯანყების ჩახშობის შემდეგ, მთიელთა ემიგრირებული მთავრობისთვის დიპლომატია დამარცხებული ბრძოლის გაგრძელების ერთადერთ საშუალებად დარჩა. 1921 წლის თებერვალში საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ, მათ საქართველოს ემიგრირებული მთავრობაც შეუერთდა. 1921 წლის ივნისში ემიგრაციაში მყოფმა კავკასიის ოთხივე რესპუბლიკის მთავრობამ გამოსცა საერთო დეკლარაცია, რომლითაც მხარს უჭერდნენ ერთმანეთის დამოუკიდებლობას და თანხმდებოდნენ სამომავლო თანამშრომლობის საერთო პრინციპებზე, რომელსაც უნდა

---

⁷² იგივე წერილი ინახება შემდეგ საქმეში: სცსსა, ფონდი 1864, ანაწერი 1, საქმე 101, ფურცელი 1-5.

გაეძლიერებინა კავკასიის სახელმწიფოთა აღდგენილი დამოუკიდებლობა (სცსსა, ფ. 1861, ან. 3, საქ. 18, ფურც. 1-4).⁷³ აღნიშნულ ნაბიჯს კავკასიაში პრაქტიკული მდგომარეობის შეცვლა აღარ შეეძლო და მხოლოდ დაგვიანებული კავკასიური თანამშრომლობის დიპლომატიურ გამოხატულებას წარმოადგენდა.

დასკვნა

საქართველოს პირველი რესპუბლიკის შექმნისა და ჩამოყალიბების პროცესი ურთულესი გეოპოლიტიკური კონფლიქტების და მძაფრი შიდა კრიზისების ფონზე მიმდინარეობდა. იგივე ითქმის ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელთა რესპუბლიკაზე, რომლის დამოუკიდებლობის მთავარ მტერს ჯერ თეთრგვარდიული რუსეთი, შემდეგ კი ბოლშევიკები წარმოადგენდნენ. ხსენებული ძალები არა მხოლოდ მთიელთა, არამედ ნებისმიერი კავკასიური სახელმწიფოს დამოუკიდებლობას ეწინააღმდეგებოდნენ, ამიტომ საქართველო მათთან უშუალო და უწყვეტ ბრძოლაში იყო ჩაბმული. შესაბამისად, ქართველების და მთიელების ინტერესები ერთმანეთს თანხვდებოდა, რამდენადაც ამ ინტერესების დაცვა ერთი ძალის წინაშე უწევდათ. პირველ მსოფლიო ომში ანტანტის გამარჯვების შემდეგ, საქართველოს გერმანული და მთიელების ოსმალური ორიენტაცია ანტანტური ორიენტაციით შეიცვალა, რამაც პოლიტიკური ვექტორების თანხვედრის დიაპაზონი გააფართოვა.

ჩრდილოეთ კავკასიის დამოუკიდებლობის საკითხის ბედი ამიერკავკასიაზე, განსაკუთრებით კი აზერბაიჯანსა და საქართველოზე გადიოდა და ეს ანტანტის მხარდაჭერის მოპოვების უშედეგო მცდელობის შემდეგ კიდევ უფრო ნათელი გახდა. ორივე სახელმწიფოს კარგად ესმოდა კავკასიური ერთობის აუცილებლობა თავისუფლების შენარჩუნებისათვის, თუმცა ხელშესახები ერთობის მიღწევა ვერ მოხერხდა. 1920 წლის აპრილში აზერბაიჯანის გასაბჭოების შემდეგ კი ბოლშევიკებით გარშემორტყმ-

---

⁷³ ფრანგულ ენაზე გამოქვეყნებული დეკლარაცია იხილეთ: სცსსა, ფონდი 1861, ანაწერი 3, საქმე 56. ხელს აწერენ აკაკი ჩხენკელი, აბდულ მეჯიდ (ტაპა) ჩერმოვი, აღიმარდან ბეგ თოფჩიბაშევი და ავეტის აპარონიანი.

ული, დაქსაქსული მთიელების ერთადერთ იმედად საქართველო დარჩა, რაც საქართველოსთან ავტონომიის უფლებით მიერთების თხოვნამდე მივიდა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა თავისი არსებობის მანძილზე უწყვეტად უჭერდა მხარს მთიელთა რესპუბლიკას, პოლიტიკური და რაც მთავარია მატერიალურ-ტექნიკური და ფინანსური დახმარების სახით. შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოს მიდგომას ამ ურთიერთობებში განსაზღვრავდა არა პოლიტიკური მეგობრის იდეა, არამედ საერთო საჭიროებები. საქართველოს პირდაპირ ინტერესებში შედიოდა მთიელთა დამოუკიდებლობა, რამდენადაც იგი კავკასიის თავისუფლების აუცილებელ ასპექტს და რუსეთისგან თავდაცვის ფარს წარმოადგენდა. სწორედ ამიტომ, საქართველოს მთავრობა მთიელთა ბრძოლას საკუთარ ბრძოლად მიიჩნევდა, რის გამოც უმწვავესი ფინანსური პრობლემების ფონზეც კი შეძლებისდაგვარად უზრუნველყოფდა მთიელთა მატერიალურ მხარდაჭერას. აღნიშნული მატერიალური და პოლიტიკური თანადგომა არ შეწყვეტილა რესპუბლიკის არსებობის მანძილზე.

ამავდროულად, გეოგრაფიული და პოლიტიკური ფაქტორებიდან გამომდინარე, საქართველო იქცა მთიელთა რესპუბლიკის სიცოცხლის გზად, მთიელთა ემიგრირებული მთავრობა თბილისში განაგრძობდა მოღვაწეობას, აქვე მიმდინარეობდა კავკასიური ერთობის შექმნის მორიგი მცდელობები. მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნულმა მონდომებამ სასურველი შედეგი არ გამოიღო, იგი მეტად მნიშვნელოვან და საყურადღებო ისტორიულ მომენტს წარმოადგენს კავკასიის ახალ ისტორიაში.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

ავალიშვილი, ზ. (1929). საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში (თარგმანი შალვა ელიაშვილის წინასიტყვაობით). ტფილისი.

- გოგოლიშვილი, ო., ბაციკაძე, გ. (2020). ბათუმის ოლქი 1917-1921 წლებში, გიორგი მაზნიაშვილი. ბათუმი: გამომცემლობა „ლაზარე“.
- ვაჩაგაევი, მ. (2022). ქართული ლეგიონი ჩეჩნეთში (1919 წლის სექტემბერი - 1920 წლის დეკემბერი). საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდი. <https://gfsis.org.ge/ge/publications/view/3205>.
- კობახიძე, ბ., ირემაძე, ი., ხვადაგანი, ი., ხვადაგანი, დ. (2020). საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელმწიფო კონტროლი. თბილისი: სახელმწიფო აუდიტის სამსახური.
- მაზნიაშვილი, გ. (1927). მოგონებანი 1917-1925. ტფილისი: სახელმწიფო გამომცემლობა.
- მამულია, გ. (2021). ანტანტის სახელმწიფოებისა და ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელთა რესპუბლიკის ურთიერთობის ისტორიიდან (1919 წ.). საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდი. <https://gfsis.org.ge/ge/publications/view/2912>.
- საქართველოს რესპუბლიკა N7. 1919. მთავრობის მოამბე, ყოველდღიური გამოცემა 1918-1921.
- საქართველოს რესპუბლიკა N51. 1919.
- საქართველოს რესპუბლიკა N125, 1920.
- საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი (სცსსა), ფონდი 1836, ანაწერი 1, საქმე 3.
- სცსსა, ფონდი 1861, ანაწერი 1, საქმე 268.
- სცსაა, ფონდი 1861, ანაწერი 2, საქმე 13.
- სცსსა, ფონდი 1861, ანაწერი 2, საქმე 31.
- სცსსა, ფონდი 1861, ანაწერი 2, საქმე 172.
- სცსსა, ფონდი 1861, ანაწერი 3, საქმე 4.
- სცსსა, ფონდი 1861, ანაწერი 3, საქმე 18.
- სცსსა, ფონდი 1861, ანაწერი 3, საქმე 25.
- სცსსა, ფონდი 1861, ანაწერი 3, საქმე 56.
- სცსსა, ფონდი 1864, ანაწერი 1, საქმე 25.

- სცსსა, ფონდი 1864, ანაწერი 1, საქმე 101.
სცსსა, ფონდი 1864, ანაწერი 1, საქმე 34.
სცსსა, ფონდი 1864, ანაწერი 1, საქმე 131.
სცსსა, ფონდი 1864, ანაწერი 2, საქმე 43.
სცსსა, ფონდი 1864, ანაწერი 2, საქმე 102.
სცსსა, ფონდი 1869, ანაწერი 1, საქმე 4.
სცსსა, ფონდი 1969, ანაწერი 2, საქმე 34.
სცსსა, ფონდი 1969, ანაწერი 4, საქმე 6.
სილაქაძე, დ. (2022). საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა და ცხინვალის რეგიონის ბოლშევიკური აჯანყებები 1918-1920 წლებში. თბილისი. <https://shorturl.at/CvJEx>
სილაქაძე, დ. (2023). საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის რეგულარული ჯარისა და სახალხო გვარდიის ორგანიზაცია და შეიარაღება (სადოქტორო დისერტაცია). თბილისი.
შარაძე, გ., შარაძე, გ. (2001). ისტორიული რელიკვიების დაბრუნება (1918-1921). თბილისი.
პროექტი სახელმწიფო ბიუჯეტისა 1920/21 წლისათვის. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა. (1920). ტფილისი: სახელმწიფო სტამბა.
MS. Wardr. c. 23 (2,3), Memorandum of the Delegation of the Georgian Republic, presented to the Peace Conference. Bodleian Library (University of Oxford), Georgian Manuscripts. 26.03.1919.
Kazemzadeh, F. (1951). The struggle for Transcaucasia, 1917-1921. New York.
Marshall, A. (2010). The Caucasus Under Soviet Rule. New York: Routledge.
Джугели, В. (1920). Тяжелый Крест. Тфилиси.
Гражданская война в России и мусульмане: Сборник документов и материалов. (2014). Москва. <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/84663-grazhdanskaya-voyna-v-rossii-i-musulmane>

Союз объединенных горцев Северного Кавказа и Дагестана (1917-1918 гг.) и Горская Республика (1918-1920 гг.): Документы и материалы. (2013). Махачкала. <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/84667>

**Eastern policy of the Democratic Republic of Georgia: Relations with
the North Caucasus (1918-1921)**

Giorgi Batsikadze

PhD Candidate

Batumi Shota Rustaveli State University

+995593592100. Giorgibatsikadze21@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8671-8667>

Abstract

This scientific article investigates the relationship between the Democratic Republic of Georgia and the North Caucasus, focusing on its distinctive characteristics during the period from 1918 to 1921. It also delineates the core principles that shaped this relationship.

In 1918, Georgia regained its independence amidst significant international and domestic challenges. The Mountaineers Republic, which encompassed much of the North Caucasus, also declared its independence. The nascent states faced opposition from a common enemy, first in the form of White Russia and subsequently from Bolshevik Russia. Both states recognized the strategic importance of consolidating their positions in the Caucasus to succeed in their shared struggle.

The Democratic Republic of Georgia emerged against the backdrop of severe political crises and territorial claims from neighbouring states, compounded by anti-state actions from the Bolsheviks within its borders. Consequently, a substantial portion of the government's revenues was allocated to defence, creating significant

financial challenges that impeded gradual reforms and the comprehensive development of the nation. However, Georgia recognized that the freedom of the North Caucasus was vital, as it would establish a defensive barrier against Russia and bolster the independence of the entire region. As a result, throughout its existence, the Georgian government consistently supported the Mountaineers Republic, providing both political and material resources. The interests of the mountaineers became so closely aligned with those of Georgia that they expressed a desire to join the Republic with the right to autonomy.

This research outlines the nature of political cooperation between Georgia and the North Caucasus, grounded in mutual needs and interests. In the context of the country's challenging circumstances, the sustained and multifaceted support for the North Caucasus underscores the significance of the northern neighbours' freedom to the government of the First Republic of Georgia.

The article draws on archival documents, scholarly literature, and periodical press materials, with some sources and details being introduced in academic discourse for the first time.

Keywords: Democratic Republic of Georgia; Mountaineers Republic; Caucasus; Bolsheviks; Denikin; Confederation; Independence; Georgian Legion.

Introduction

The history of the Democratic Republic of Georgia encompasses many noteworthy yet lesser-known aspects. Sharing insights from this historical experience of state-building and navigating complex geopolitical dynamics holds practical relevance today. The distinctive features of the First Republic's regional policy and its relationships with neighbouring states remain pertinent in the contemporary context. This research focuses on analysing Georgia's relations with the North Caucasus, highlighting the unique approaches and principal objectives involved. For the First Republic, supporting the independence of the

North Caucasus was a crucial element of its regional policy, viewed as a vital component for ensuring the freedom and security of the entire region.

Several notable and thorough studies address this topic, particularly the works of Mairbek Vachagaev, Giorgi Mamulia, and Mikheil Bakhtadze. Vachagaev's 2022 study examines the history of the Georgian Legion's activities in Chechnya.⁷⁴ Mamulia's 2021 article analyses the relations between the Mountaineers Republic and the Entente.⁷⁵ Additionally, a collaborative work by Bakhtadze and Mamulia compiles significant documents related to the interactions between Georgia and the North Caucasus from 1917 to 1921, offering valuable insights into the source material.⁷⁶ However, our proposed article delves into the specific features of the Georgian government's approach, highlights the significance of the North Caucasus in the country's political landscape, and introduces new archival documents related to this issue into academic discourse.

Methods

The presented research is grounded in the emerging principles of historicism and objective reasoning. It utilizes a data collection method to gather various archival documents, periodical press materials, and relevant scientific or memoir literature. The article analyses this data, develops cause-and-effect reasoning, and summarizes the study's findings.

---

⁷⁴ Vachagaev, M. (2022). Georgian Legion in Chechnya. Georgian Foundation for Strategic and International Studies, (in Georgian, English, and Russian). <https://gfsis.org/ge/publications/view/3205>.

⁷⁵ Mamulia, G. (2021). From the History of Relations between the Entente States and the Mountaineers Republic of the Northern Caucasus (1919). Georgian Foundation for Strategic and International Studies, (in Georgian, English, and Russian). <https://gfsis.org/ge/publications/view/2912>.

⁷⁶ Bakhtadze, M., Mamulia, G. (2005). *masalebi sakartvelosa da chrdiloet k'avk'asiis urtiertobis ist'oriidan : 1917-1921* (The materials are about the history of relations between Georgia and the North Caucasus : 1917-1921). Tbilisi: "Artanuji" (in Georgian).

Results

The Democratic Republic of Georgia and the Mountaineers Republic of the Caucasus defended their independence in front of the same force. Concurrence of interests, needs, and the need to consolidate forces pushed the parties to a confederate union. The interests of the First Republic of Georgia included strengthening the freedom of the mountaineers, which led to continuous political and material support of the Mountaineers Republic. In 1919-1920, the Georgian Legion fought alongside the mountaineers in Chechnya, and the question of Caucasian cooperation played a significant role in Georgia's international affairs. Even though it was impossible to unite the Caucasus for common goals and gain international support, the mentioned issue remains a very noteworthy moment in the history of the Caucasus.

Discussion

The situation of the Democratic Republic of Georgia

The independence of the Democratic Republic of Georgia was declared on May 26, 1918, during the First World War (1914-1918), when the Caucasus was one of the epicentres of hostilities. In this context, the government emphasized in its declaration of independence that Georgia would adopt a position of permanent neutrality in international conflicts. The act stated that the republic aimed to establish good neighbourly relations with all political entities, particularly with neighbouring states and nations (Sharadze, 2001: 19-20). The republic's initial steps were overshadowed by territorial claims from the Ottoman Empire. While negotiations were ongoing, hostilities persisted, and in March 1918, the Ottomans occupied Adjara despite the resistance (Gogolishvili, Batsikadze, 2020: 17-18).

Despite its declared neutrality in the war, it was essential for Georgia to secure a powerful political ally. Germany, as an ally of the Ottomans, an opponent of Russia, and a key supporter of Georgia's independence, emerged as a logical international partner for the republic. On May 28, 1918, Germany and Georgia signed a temporary agreement in Poti, with Germany recognizing Georgia's independence

and establishing preliminary cooperative relations. As noted by Zurab Avalishvili, "Germany emerged as the godfather of Georgia's state independence" (Avalishvili, 1924 (1929): 59-60). Through this agreement, Germany expressed its commitment to protect Georgia's independence and oppose Russian encroachment. Military commissar von Nida urged the Ottoman side to acknowledge this agreement, warning that failure to do so would necessitate appropriate actions (CHAG 1864/1/34/folios 8-9).

However, Germany's defeat in World War I prompted a shift in Georgia's foreign policy. With England assuming the Germans' former positions, Georgia pivoted to a pro-Entente stance by late 1918, recognizing that this was the only viable path to maintain international recognition and freedom. In March 1919, the Georgian government presented a memorandum to the Paris Peace Conference, aiming to engage Western Europe's interest in the region and emphasizing the necessity of its independence (MS. Wardr. c. 23 (2,3), fol. 3-9).

After the conflict with the Ottomans, a full-scale war with Armenia erupted in December 1918, initiated by the invasion of Georgia by Armenian troops. The persistent revolts by the Bolsheviks further exacerbated the critical situation. In April-May 1918, the Bolsheviks invaded Abkhazia, prompting Georgia to separate some units of the Guard engaged in the war with Turkey to address the situation in Abkhazia under the command of Valiko Dzhugeli. This intervention temporarily stabilized the region (Jugheli, 1920: 8-19). However, in June, the Bolsheviks invaded Abkhazia a second time, coinciding with the deployment of an Ottoman landing force to Sukhumi. It took the entire summer to address the situation in Abkhazia (Mazniashvili, 1927: 59-79). At the turn of 1918-1919, shortly after the Armenian-Georgian war concluded, the Denikinians invaded Sochi, complicating the already tenuous situation and leading to a conflict that lasted several months.

Unrest began in the Tskhinvali region in January 1918, where armed groups dispersed the population, and the rebels seized Tsk-

hinvali in March. After order was restored, fleeing Bolsheviks participated in demonstrations organized in Sachkhere and Dusheti. Bolshevik uprisings occurred in Tskhinvali in the autumn of 1919 and in June 1920 (Silakadze, 2022: 11-40). Demonstrations orchestrated by the Bolsheviks also took place in Lechkhumi, Samtskhe, and Dusheti. While a small number of Georgian peasants participated in these demonstrations, they ultimately failed to achieve significant results (Kazemzadeh, 1951: 193). The ongoing chaos severely hindered the development of the newly established republic, which was forced to continuously repel both external and internal threats.

Given the existing reality, a substantial portion of the budget was naturally allocated to defence. In 1918-1919, defence expenditures accounted for 30.39% of the country's budget, totalling 201,021,373 manats. Although it was projected to be 31.50% in 1919-2020, the actual figure rose to 36.56%. Continuous warfare and logistical demands led to significant spending by the Ministry of Roads. Together, military and road expenditures consumed more than half of the budget (Project, 1920: V-VI). This occurred amidst an economic crisis accompanied by disrupted and sometimes suspended trade relations. Despite these enormous costs, military operations faced numerous challenges, including inadequate nutrition, a food crisis, and poorly equipped barracks (Silakadze, 2023: 107). There were instances where the population contributed meager funds to support national defence. For example, during the war with Armenia, the teachers' union in Gori decided to donate 5% of their salaries to the "front auxiliary committee" (*sakartvelos respublika* N7, 1919: 4). This situation was further marred by cases of mismanagement and the waste of substantial amounts of money within institutions (Kobakhidze..., 2020: 106-109).

In this challenging context, the relationship between the Democratic Republic of Georgia and the North Caucasus from 1918 to 1921 is significant and noteworthy, yet its specific character has not yet been fully explored.

Georgia's relations with the North Caucasus (1918-1921)

In the aftermath of the 1917 revolution, the quest for independent unity in the North Caucasus began amidst significant uncertainties regarding Georgia. While it remained unclear whether the mountaineers would stay part of post-revolutionary Russia or pursue independence, the United Mountaineers' Union of the North Caucasus recognized Abkhazia as part of its territory in November 1917. In December, at a session of the National Interparty Council of Georgia, Akaki Chkhenkeli stated that the government of the Mountainous Republic sought to establish a connection with the Georgians. However, this was hindered by border disorganization, particularly concerning Abkhazia's admission into the Union of the Peoples of the Northern Caucasus (CHAG 1836/1/3/11). As the mountaineers embarked on their path to independence, the situation evolved. The declaration of independence from the Mountaineers Republic on May 11, 1918, stated that the southern border would be determined through negotiations with the Transcaucasian government (*soiuz...*, 2013: 54, 76). It was evident that the independence of the mountaineers and their friendly relations with Georgia were closely intertwined.

The Mountaineers Republic, established in the North Caucasus, fought against both the Denikinites and the Bolsheviks, seeking international support to maintain its independence. The West initially viewed the Mountaineers Republic as a pro-Ottoman entity. However, by late 1918, its political orientation shifted firmly toward the pro-Entente direction, aligning with Georgia's course. Following a request from the British, Ottoman troops withdrew from the North Caucasus in December. In November, Haydar Bamat, the Minister of Foreign Affairs of the Mountaineers Republic, travelled to Switzerland to initiate diplomatic efforts aimed at securing support from England and France. He sought to convince European powers that, rather than supporting Denikin, recognizing the independence of nations oppressed by Russian imperialism would provide a solid foundation for tangible political and economic success against the Bolsheviks. Simu-

ltaneously, Bamat recognized that Western politics did not align with this perspective, concluding that the only viable path to independence for the Mountaineers Republic lay in a Caucasus confederation (Mamulia, 2021: 2, 6-9, 17).

As early as February 1918, before the declaration of independence, the mountaineers proposed exploring potential avenues for political and economic unification in Transcaucasia. To this end, the Union of North Caucasus and Dagestan Mountaineers established a special commission (Vachagaev, 2022: 1-3). On May 27, 1918, Georgia's Minister of Foreign Affairs, Akaki Chkhenkeli, communicated to Haydar Bamat that Georgia would welcome the establishment of close ties with neighboring Caucasian nations and Dagestan based on confederation principles. Additionally, on May 31, he informed Chermoev that Georgia would safeguard the interests of the mountaineers in negotiations with Germany and support their efforts to strengthen independence (CHAG 1864/2/43/fol. 1-2).

It is significant to note that Georgia initially recognized the need to strengthen the independence of individual states for the creation of the confederation. In November 1918, the government secretly instructed its diplomatic representatives not to oppose the Transcaucasian Confederation, emphasizing that individual nations should first be solidified as independent states (CHAG 1861/3/4/fol. 7-8). This identical position would serve as the foundation for Georgia's political relations with the North. Consequently, Georgia actively promoted the independence of the mountaineers.

To facilitate this, the government established a special commission to conduct negotiations with the Republic of Terek. This commission included the Minister of Roads, Ivane Lortkipanidze; the Deputy Minister of Internal Affairs, Gerasime Makharadze; and the Chairman of the National Guard Staff, Valerian Jugheli (CHAG 1861/2/13/fol. 3).

The Georgian government was acutely aware of the significance of the ongoing developments in the North Caucasus and the necessity

of supporting the mountaineers for Georgia's own security. The independence of the North Caucasus was intrinsically linked to the interests of both Georgia and Azerbaijan, as the independence of these Caucasian nations would enhance mutual security and create a defensive barrier against Russia. However, achieving freedom for the mountaineers was impossible without their active support. In light of these interests, the government approached the matter with the necessary seriousness. For instance, in 1919, Georgia's government allocated one million manats from the military fund, by secret decree, specifically for intelligence operations in the North Caucasus (CHAG 1861/3/4/fol. 76). Throughout its existence, the government of the Democratic Republic consistently provided the Mountaineers Republic with moral, diplomatic, and, crucially, material support.

Beginning in early 1919, following the clash between the mountaineers and the Denikinites, the process of providing assistance became more active. The mountaineers appealed to Georgia for help, leading the government to instruct the Minister of Foreign Affairs to issue a corresponding protest note and allocate a credit of 3 million roubles to the Republic of the Mountain Union (CHAG 1861/2/13/fol. 5).

It was clear to all that the mountaineers' struggle against Denikin was not only their own fight but also one that impacted the entire Caucasus. The northerners sought to bolster support from the southerners by highlighting the dangers that would arise if the mountaineers were left to fend for themselves. Ossetian public figure Akhmed Tsalikov pointed out that both they and the Bolsheviks found themselves on the same side in the struggle against Denikin, which posed a risk of increasing sympathy for the Bolsheviks among the Caucasians. He asserted that only armed support from allies could halt the rising tide of Bolshevik sentiments (CHAG 1864/2/102). The Georgians were acutely aware of this, which drove the government to maintain material assistance for the mountaineers even amid severe financial challenges. Nonetheless, it was evident that Georgia's resources alone

could not address these threats, leading the government to seek international support.

In a clear protest note issued on March 5, the Minister of Foreign Affairs of Georgia, Evgeni Gegechkori, condemned the White Guard's violation of the right to self-determination and the independence of the Mountaineers Republic, expressing Georgia's solidarity and sympathy with the mountaineers in their defence of sovereignty (*sak-artvelos respublika* N51, 1919:2). Although the protest note considered the recognition or rejection of independence to be a matter for the World Congress, Georgia nonetheless announced its position internationally, recognizing the independence of the Mountaineers Republic. At the same time, the note served as a warning to Denikin that his confrontation with the mountaineers could push them toward embracing the Bolshevik path.

At the same time, efforts to establish a common Caucasian foundation continued. In April, a conference of the Caucasian republics convened in Tbilisi, where several commissions were formed, including political, financial, and refugee committees. Representatives from the mountaineers included Murundin Penzulaev and Aslanbek Butaev, alongside Kantemir. The unification of the Caucasus was a key item on the political agenda. The four republics needed to recognize one another, delineate their borders, and develop a cohesive defence and foreign policy mechanism (CHAG 1864/1/131/fol. 1-3). However, dissonance emerged from the Armenian delegation during the conference, while the situation in Chechnya remained critical.

The Georgian command sought to maximize assistance from available state resources. In March 1919, following a report from Major-General Andronikashvili, the mountaineers received two airplanes as well as several trucks and cars. They also requested a radio station, sending G. Butaev to negotiate. In April, the government provided the mountaineers with a radio station valued at 280,000 roubles

and a new mast worth 40,000 roubles at no charge (CHAG 1861/2/13/fol. 7-17).⁷⁷

The government was preparing for a potential conflict with Denikin. In April 1919, the Dariali Gorge was closed, and measures were implemented to bolster border defences. Military and foreign agencies were tasked with assessing Azerbaijan's stance regarding the Denikinites during the anticipated conflict. It was categorically declared that if Azerbaijan did not resist Denikin, Georgia would occupy all strategic border points (CHAG 1861/3/4/fol. 26). This message illustrates the government's acute awareness of the critical importance of the ongoing battles in the Caucasus. As Russian forces advanced, the mountain government was forced to evacuate the North Caucasus. In August, the mountaineers established a military committee in Tbilisi and invited a representative from the Georgian Military Ministry to join (CHAG 1864/1/34/fol. 16).

It is not surprising that Denikin attributed the strength of the opposition against him to external factors, particularly Georgia. Allegedly, in August-September 1919, 60 Georgian officers arrived in Chechnya from Tbilisi, and Uzun Khaji received eighty machine guns and up to 2 million cartridges from Georgia. Georgian military advisers, led by General Kereselidze, were present at Uzun Khaji's camp (Marshall, 2010: 127). Denikin's information was rooted in reality. In July 1919, the Minister of Defence summoned Colonel Leo Kereselidze and instructed him to form a detachment of 30-40 officers and 100-200 soldiers, allowing him to choose between deployment to Chechnya or Dagestan. Kereselidze opted for Chechnya, assembling 36 officers and 100 instructors to assist Chechen fighters. He was provided with 500 rifles, several hundred thousand cartridges, 12 machine guns, and 250,000 roubles (CHAG 1969/4/6/fol. 67). In August, the Georgian Legion arrived in Chechnya, receiving additional supplies that included two machine guns, 50 rifles, four horses, two carts, and 40 sheep (CHAG 1969/2/34/fol. 1). Kereselidze was appointed comm-

---

⁷⁷ See also: CHAG 1861/2/31/folios 1-8.

ander-in-chief of the Mountaineers Republic's forces. His deployment to assist the mountaineers was not coincidental; he had previously fought against the Russian Empire with the Georgian Legion, which was formed in the Ottoman Empire during World War I.

Another significant circumstance was the lack of internal consolidation within the North Caucasus. It appears that various factions disagreed with the republic's government on several issues. One memorandum sent by the mountaineers to the Paris Conference in May 1919 laid claim to territories in Georgia, including Abkhazia, Zakatala, and Samachablo (*grazhdanskaia voina...*, 2014: 752-753). A letter from Alikhan Kantemir to the Paris delegation on May 23, 1919, indicated existing disunity. The letter noted that after negotiations with Denikin broke down and the volunteer army was deployed to Chechnya, a specific group-including General Aliyev and Ibrahim Chulikov-independently reached an agreement with Denikin on behalf of the Chechens. This group believed Chechnya could achieve self-governance within Russia, while similar agreements were made by the Ingush general Malsagov, Ossetian colonel Khabaev, and Kabardian Bekovich-Cherkasky (CHAG 1864/1/131/fol. 4). Given this context, the support of the current government of the Mountaineers Republic was particularly important to Georgia, as it aligned with Georgia's regional interests amid the prevailing chaos.

In addition to direct assistance, the Georgian government allocated 500,000 manats from the military fund to the Ministry of Foreign Affairs to support the Committee of the North Caucasus Mountaineers and address the needs of the mountaineers more broadly (CHAG 1861/3/4/fol. 59). This allocation created a reserve for further assistance. Meanwhile, the mountaineers continued their diplomatic efforts, striving to establish a union council and promote Caucasian unity. A conference was scheduled in Tbilisi on August 27, 1919, organized by the Committee of Mountaineers (CHAG 1969/4/6/fol. 3-6). At this conference, Georgian representative Valiko Jugeli emphasized that unifying the Caucasus was essential for defeating Denikin.

He stated that Georgia was prepared to offer maximum support for this cause, not merely out of goodwill, but because it represented a shared struggle and mutual interest against Denikin (CHAG 1969/4/6/ fol. 8). The government's pragmatic approach reflected the critical importance of the situation.

Diplomatic processes progressed slowly while the White Guard advanced, managing to occupy a significant portion of the North Caucasus. The Georgian authorities observed the Denikin advance with growing concern. On October 2, 1919, the Foreign Ministry sent a note to the representatives of Great Britain, France, Italy, and Greece in the Caucasus, urging intervention in the conflict to resolve it peacefully, as failure to do so would pose a serious threat to Georgia and the region (*sakartvelos respublika* N223, 1919: 1-2).

By 1920, the situation had become even more critical. After the defeat of the mountaineers, the Georgian Legion could no longer alter the course of events and was preparing to return to Georgia. Nuri Pasha, representing Azerbaijan, seized the arms intended for the Georgian Legion that had been sent in January. This prompted a swift response from Georgia, sending two officers to Azerbaijan to retrieve the weapons belonging to Kereselidze's detachment (CHAG 1861/3/25/fol. 1, 9-13). In February, Kereselidze informed Jordania of the dire condition of the soldiers, requesting a commission and necessary funds for the detachment's disbandment (CHAG 1861/2 /13/fol. 27). By early 1920, active military assistance to the mountaineers had slowed, as hopes for success diminished. However, financial and diplomatic support continued. A special commission established by the government assisted the mountaineers in organizing financial reporting and requested a two-person delegation from them to allocate up to 3 million rubles issued by the government for the payment of military personnel and other expenses (CHAG 1861/2/13/fol. 18).

The influx of refugees further strained the situation. The potential dangers had been recognized as early as June 1919, leading to a recommendation to close the border (CHAG 1861/1/268/fol. 1). In the

spring of 1920, harried mountain refugees entered Georgia, and on April 22, they were permitted to return with their belongings (CHAG 1861/2/172/fol. 3).

The attitude of the Georgian government toward the Kuban Republic is significant. The North-West Caucasus, influenced by the White Guard, sought independence. In April 1920, representatives of the Kuban Republic, Tymoshenko and Drobashev, conveyed to the Transcaucasian countries their lack of trust in both the White Guards and the Bolsheviks, expressing a desire for independence and recognition of the sovereignty of the newly formed Caucasian states (CHAG 1869/1/4/fol. 58-59). The Georgian government quickly responded, granting a loan of 15 million manats to the Kuban government on April 20 (CHAG 1861/3/25/fol. 5).

Georgia's approach highlights two key points: first, the government viewed the independence of the North Caucasus as vital for its own security, demonstrating a willingness to provide substantial assistance even amid its own challenges. Second, it regarded both the White Guard and Bolshevik Russia as equivalent threats.

However, due to the political landscape, the prospect of overt assistance was constrained. The Treaty of Moscow, signed with Soviet Russia on May 7, 1920, stipulated that both parties would maintain strict neutrality and refrain from allowing any forces or organizations in their territories that could jeopardize their independence and territorial integrity (*sakartvelos respublika* N125, 1920: 2). This agreement served as a temporary reprieve for Russia, following an unsuccessful invasion of Georgia by the Red Army shortly before, and was quickly overshadowed by the Bolshevik uprising in Samachablo, where local Bolshevik groups were actively engaged in anti-state activities.

Georgian officials recognized this context, and the government did not adopt a pacifist stance, as evidenced by its commitment to support the Caucasus. In the fall of 1920, after a brief anti-Bolshevik uprising in Dagestan, Jordania and Ramishvili pledged their support to the movement's leader, Gotsinsky. This commitment materialized with the

provision of 2,400 rifles, four machine guns, and ammunition (Marshall, 2010: 134). Following the rebellion's defeat, General Secretary Kilic Girey, who was in hiding, received some assistance from General Mdivani. Additionally, General Gedevanishvili expressed willingness to help, but due to political circumstances, he suggested hiding weapons in wheat shipments from the port for delivery (CHAG 1861/2/13/fol. 29).

After the Sovietization of Azerbaijan, the prospect of full independence for the mountaineers became increasingly difficult to envision. The anti-Bolshevik stance adopted by the Georgian government from the outset not only aligned with the sentiments of the mountaineers but also framed joining Georgia as the only viable option to preserve the idea of independence. On June 2, 1920, Kaitmaz Alikhanov, the commander of the Avarya (Dagestan), sent a compelling letter to the Minister of Foreign Affairs of Georgia, expressing that the hopes of the Avarya were directed toward Georgia and proposing that the Avarya join Georgia with autonomy rights (CHAG 1864/1/25/fol. 62-65).⁷⁸ However, Soviet Russia's expansion in the Caucasus posed a significant threat to Georgia's own independence, prompting the country to adopt a more proactive defence posture.

Following the suppression of the rebellion, diplomacy became the sole avenue for the émigré government of the mountaineers to sustain their dwindling struggle. After the Sovietization of Georgia in February 1921, the emigrated Georgian government joined forces with them. In June 1921, the governments of the four Caucasian republics in exile issued a joint declaration in support of each other's independence and outlined mutual principles for future cooperation, aimed at strengthening the restored independence of the Caucasian states (CHAG 1861/3/18/fol.1-4).⁷⁹ However, this step could not alter the

---

⁷⁸ The same document is kept in the next file: CHAG 1864/1/101/folios 1-5.

⁷⁹ Declaration published in French see: CHAG 1861/3/ 56. Signed by Akaki Chkhenkeli, Abdul Mejid (Tapa) Chermoev, Alimardan Bek Topchibashev and Avetis Aharonyan.

practical realities in the Caucasus and served merely as a diplomatic gesture reflecting a delayed effort at Caucasian cooperation.

Conclusion

The creation and establishment of the first Republic of Georgia unfolded amidst intense geopolitical conflicts and significant internal crises; a situation mirrored in the Mountaineers Republic of the North Caucasus. The primary threats to its independence came first from the White Guard and then from the Bolsheviks, forces that opposed not only the mountaineers but also the independence of any Caucasian state. As a result, Georgia found itself in a direct and continuous struggle against these adversaries. The interests of the Georgians and the mountaineers aligned in their shared need to defend their sovereignty from a common foe.

Following the Entente's victory in World War I, both Georgia and the mountaineers shifted their political orientations from Germany and the Ottoman Empire to the Entente, which broadened their scope for cooperation. The fate of independence for the North Caucasus was increasingly tied to the situation in Transcaucasia, particularly regarding Azerbaijan and Georgia, especially after the Entente's unsuccessful support for their aspirations became apparent. Both nations recognized the necessity of Caucasian unity for preserving their freedom, though achieving tangible unity proved elusive.

After Azerbaijan's Sovietization in April 1920, Georgia emerged as the last hope for the dispersed mountaineers, leading to requests for integration with Georgia under conditions of autonomy. Throughout its existence, the Democratic Republic of Georgia provided consistent political, material, and financial support to the Mountaineers Republic. This approach was not merely rooted in political camaraderie but was driven by mutual necessity; the mountaineers' independence was crucial to Georgia's own security and the broader quest for freedom in the Caucasus. Thus, the Georgian government regarded the struggles of the mountaineers as its own, offering as much material support as possible, even in the face of significant financial constraints.

Geographically and politically, Georgia served as a lifeline for the Republic of the Mountaineers, with its emigrated government continuing to operate from Tbilisi. Efforts to foster Caucasian unity persisted, representing a notable historical moment in the region's modern history, even though these initiatives did not yield the desired outcomes.

Bibliography and Sources:

Avalishvili, Z. (1929). *sakartvelos damouk'idebloba 1918-1921 ts'lebis saertashoriso p'olit'ik'ashi: targmani shalva eliavas ts'inasit'q vaobit* (Georgia's independence in the international politics of 1918-1921: Translation with foreword by Shalva Eliava). T'pilisi (In Georgian).

Central Historical Archive of Georgia (CHAG), Fund 1836, Dossier 1, File 3 (Hereafter CHAG 1836/1/3).

CHAG 1861/1/268.

CHAG 1861/2/13.

CHAG 1861/2/31.

CHAG 1861/2/172.

CHAG 1861/3/4.

CHAG 1861/3/18.

CHAG 1861/3/25.

CHAG 1861/3/56.

CHAG 1864/1/2.5

CHAG 1864/1/34.

CHAG 1864/1/101.

CHAG 1864/1/131.

CHAG 1864/2/43.

CHAG 1864/2/102.

CHAG 1869/1/4.

CHAG 1969/2/34.

CHAG 1969/4/6.

- Gazeti "sakartvelos respublika"* (1919). N7, Tbilisi (The Georgian Republic, Newspaper).
- Gazeti "sakartvelos respublika"* (1919). N51, Tbilisi.
- Gazeti "sakartvelos respublika"* (1920). N125, Tbilisi.
- grazhdansk'aia voina v rossii i musulmane: sbornik' dok'ument'ov i mat'erialov* (Civil war in Russia and Muslims: Collection of documents and materials). (2014). Moskva (in Russian). <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/84663-grazhdanskaya-voyna-v-rossii-i-musulmane>
- Gogolishvili, O., Batsikadze, G. (2020). *batumis olki 1917-1921 ts'lebshi, giorgi mazniashvili* (Batumi District in 1917-1921, Giorgi Mazniashvili). Batumi: „lazare+“ (in Georgian).
- Jugheli, V. (1920). *t'iazhiolii k'rest'* (Heavy cross). T'pilis: t'ip'ograpia p'raivit'elst'va (in Russian).
- Kazemzadeh, F. (1951). *The struggle for Transcaucasia, 1917-1921*. New York: Templar Press.
- Kobakhidze, B., Iremadze, I., Khvadagiani, I., Khvadagiani, D. (2020). *The State Controller's Office of the Democratic Republic of Georgia*. Tbilisi: The State Audit Office of Georgia (in Georgian and English).
- Marshall, A. (2010). *The Caucasus Under Soviet Rule*. New York: Routledge.
- Mazniashvili, G. (1927). *mogonebani 1917-1925* (Memories 1917-1925). T'pilis: sakhelmts'ipo gamomtsemloba (in Georgian).
- Mamulia, G. (2021). *From the History of Relations between the Entente States and the Mountaineers Republic of the Northern Caucasus (1919)*. Georgian Foundation for Strategic and International Studies, (in Georgian, English, and Russian). <https://gfsis.org/ge/ge/publications/view/2912>.
- MS. Wardr. c. 23 (2,3), Memorandum of the Delegation of the Georgian Republic, presented to the Peace Conference. Bodleian Library (University of Oxford), Georgian Manuscripts. 26.03.1919.

- p'roekt'i sakhelmts'ipo biujet'isa 1920/21 ts'lisatvis. sakartvelos demok'rat'iuli resp'ublik'a.* (Project of the state budget for the year 1920/21. Democratic Republic of Georgia). (1920). T'pilis: “*sakhelmts'ipo st'amba*”(in Georgian).
- Silakadze, D. (2022). *sakartvelos demok'rat'iuli resp'ublik'a da tskhinvalis regionis bolshevik'uri ajanqebebi 1918-1920 ts'lebshi* (Democratic Republic of Georgia and Bolshevik uprisings in the Tskhinvali Region in 1918-1920). Tbilisi (in Georgian and English). <https://shorturl.at/CvJEx>
- Silakadze, D. (2023). *sakartvelos demok'rat'iuli resp'ublik'is regularuli jarisa da sakhalkho gvardiis organizatsia da sheiaragheba* (Organization and armament of the regular army and the People's Guard of the Democratic Republic of Georgia). Tbilisi: PhD Dissertation. (in Georgian). <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/482464>
- Sharadze, G., Sharadze, G.(2001). *ist'oriuli relik'viebis dabruneba: 1918-1921* (The return of historical relics: 1918-1921). Tbilisi (in Georgian).
- soiuz obedinionnikh gortsev tsevernogo k'avk'aza i dagest'ana (1917-1918) i gorsk'aia resp'ublik'a (1918-1920): dok'ument'i i mat'eriali* (Union of the United Mountaineers of the Northern Caucasus and Dagestan (1917-1918) and Mountain Republic (1918-1920): Documents and Materials. (2013). Makhachkala (in Russian). <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/84667>
- Vachagaev, M. (2022). Georgian Legion in Chechnya. Georgian Foundation for Strategic and International Studies, (in Georgian, English, and Russian). <https://gfsis.org/ge/publications/view/3205>.

ისტორია, პოლიტიკა, წყაროთმცოდნეობა
HISTORY, POLITICS, PRIMARY SOURCE STUDIES

**თურქეთის საგარეო პოლიტიკა თურგუთ ოზალის
მმართველობის პერიოდში**

ელისაბედ მაჩიტაძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი,
კავკასიის უნივერსიტეტი. პაატა სააკაძის ქ. N1,
ქ.თბილისი 0102, საქართველო.
+995593214142. emachitidze@cu.edu.ge
ORCID ID: 0000-0002-0971-7994

აბსტრაქტი

წარმოდგენილ ნაშრომში განხილული და გაანალიზებულია თურქეთის საგარეო პოლიტიკის მნიშვნელოვანი საკითხები 1983-1993 წლებში. მეოცე საუკუნის 80-90-იან წლებში თურქეთის რესპუბლიკის სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ განვითარებაში გარდამტეხი როლი შეასრულა თურგუთ ოზალმა, რომელიც ჯერ პრემიერ-მინისტრი (1983-1989), ხოლო შემდეგ კი ქვეყნის პრეზიდენტი იყო (1989-1993). ამ პერიოდში განხორციელებულმა ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა ცვლილებებმა მნიშვნელოვნად განაპირობა ქვეყნის შემდგომი განვითარება.

აღსანიშნავია, რომ ოზალმა, თავის თანამედროვე ლიდერებზე გაცილებით ადრე განჭვრიტა გლობალიზაციის ორივე მხარე, როგორც პერსპექტივები, ასევე რისკებიც. ოზალი ატარებდა მეტად აქტიურ საგარეო პოლიტიკას. ოზალის საგარეო პოლიტიკა მიზნად ისახავდა, პირობების შექმნას დაჩქარებული ეკონომიკური განვითარებისათვის.

ოზალის საგარეო პოლიტიკაში იკლო იდეოლოგიურმა ზეგავლენამ და იგი უფრო პრაგმატული გახდა. ოზალის საგარეო

პოლიტიკის თავისებურება იყო ის, რომ იგი ორიენტირებული იყო ქვეყნის ეკონომიკურ ინტერესებზე.

ითვალისწინებდა რა ქვეყნის გეოსტრატეგიულ და გეოპოლიტიკურ მდებარეობას, თურქეთი ატარებდა დივერსიფიცირებულ, აქტიურ საგარეო პოლიტიკას და ორიენტირებული იყო მრავალმხრივი თანამშრომლობის გაუმჯობესებაზე.

დასავლეთის ქვეყნებთან ურთიერთობის პარალელურად, 1980-იან წლებში თურქეთის საგარეო პოლიტიკის მნიშვნელოვანი მიმართულება იყო მუსლიმურ ქვეყნებთან დაახლოება სავაჭრო-ეკონომიკური თანამშრომლობის მიზნით.

ოზალის დროს თურქეთის საგარეო პოლიტიკა სულ უფრო მეტად იყო ორიენტირებული ისეთ რეგიონებზე, როგორცაა ცენტრალური აზია, კავკასია, ბალკანეთი და ახლო აღმოსავლეთი. თურქეთი ცდილობდა გამხდარიყო ამ რეგიონების პოლიტიკური და ეკონომიკური ცენტრი.

ოზალი, ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან ურთიერთობას არ განიხილავდა დასავლეთთან ურთიერთობის სანაცვლოდ, პირიქით, ამას ხელი უნდა შეეწყო დასავლეთთან თურქეთის ურთიერთობის გაძლიერებისათვის.

ოზალი თვლიდა, რომ თურქეთი უნდა გამხდარიყო ისლამური სამყაროს დამაკავშირებელი ხიდი დასავლურ სამყაროსთან, რაც ხელს შეუწყობდა ეკონომიკური თანამშრომლობის განვითარებას და მნიშვნელოვან წვლილს შეიტანდა მშვიდობის განმტკიცებაში როგორც რეგიონში, ისე მთელ მსოფლიოში.

ოზალი პრაგმატული პიროვნება იყო და მისი გადაწყვეტილებები საერთაშორისო და რეგიონულ დონეზე, შეესაბამებოდა იმ პერიოდში ქვეყნის ეროვნულ ინტერესებს. თავისუფალ საბაზრო ეკონომიკაზე და ღია კარის პოლიტიკაზე გადასვლასთან ერთად, თურქეთმა შეძლო გახდარიყო რეგიონის ლიდერი სახელმწიფო. ამაში გარკვეული როლი შეასრულა იმ საგარეო პოლიტიკამ რომელსაც 1980-იან წლებში ატარებდა ოზალის მთავრობა.

საკვანძო სიტყვები: თურქეთი; თურგუთ ოზალი; საგარეო პოლიტიკა; გლობალიზაცია; ეკონომიკური და პოლიტიკური ცვლილებები

შესავალი

მეოცე საუკუნის 70–იანი წლების ბოლოს და 80–იანი წლების დასაწყისში თურქეთის რესპუბლიკა მოექცა მწვავე სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ კრიზისში, რასაც მოჰყვა 1980 წლის 12 სექტემბრის სახელმწიფო გადატრიალება. 1983 წლის საპარლამენტო არჩევნებმა დაასრულა მრავალპარტიული სისტემის აღდგენის პროცესი და სამხედრო დიქტატურიდან დაიწყო სამოქალაქო მმართველობაზე გადასვლა.

თურქეთის რესპუბლიკის ხელისუფლებაში დედამამშობლოს პარტიისა და მისი ლიდერის თურგუთ ოზალის მოსვლით, ქვეყანაში დაიწყო მნიშვნელოვანი გარდაქმნების პერიოდი. უნდა აღინიშნოს, რომ მეოცე საუკუნის 80-90-იან წლებში თურქეთის სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ განვითარებაში გარდამტეხი როლი შეასრულა ოზალმა, რომელიც ჯერ პრემიერ-მინისტრი (1983-1989), ხოლო შემდეგ კი ქვეყნის პრეზიდენტი იყო (1989-1993). ოზალი რეფორმატორი იყო და მიზნად ჰქონდა თურქეთის ტრანსფორმაცია და მოდერნიზაცია. აღსანიშნავია, რომ ამ პერიოდში განხორციელებულმა ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა ცვლილებებმა მნიშვნელოვნად განაპირობა ქვეყნის შემდგომი განვითარება.

ოზალმა აჩვენა, რომ იგი ფართო ჰორიზონტის მქონე პოლიტიკოსი იყო. ათათურქის შემდეგ, მან ქვეყანაში მნიშვნელოვან ცვლილებებს ჩაუყარა საფუძველი. ოზალმა ეკონომიკაში იმპორტჩამნაცვლებელი პოლიტიკის ნაცვლად, ექსპორტის ზრდის სტრატეგიაზე დაყრდნობით, თურქეთში თავსებადი გახადა პრივატიზაციის პროცესი და გლობალიზაციის ტენდენციები (Findley, 2011: 354). აღსანიშნავია, რომ ოზალმა, თავის თანამედროვე ლიდერებზე გაცილებით ადრე განჭვრიტა გლობალიზაციის ორივე მხარე, როგორც პერსპექტივები, ასევე რისკებიც. ამიტომ

ცდილობდა, ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკაში ემოქმედა ქვეყნის ეროვნული ინტერესებიდან გამომდინარე (Talbot, 1998: N344). ამ პერიოდში თურქეთი უნდა გადასულიყო თავისუფალ საბაზრო ეკონომიკაზე და ღია კარის პოლიტიკაზე, რაშიც მნიშვნელოვანი როლი ეკისრებოდა საგარეო ურთიერთობებს.

მეთოდები

სტატიაზე მუშაობის პროცესში გამოყენებულ იქნა სოციალურ-პოლიტიკური კვლევის ძირითადი მეთოდები, როგორცაა შედარებითი ანალიზის მეთოდი; ემპირიული მეთოდები; დავირვების მეთოდი; შეფასების მეთოდი და შინაარსის ანალიზის მეთოდი. ნაშრომი ეფუძნება ემპირიული კვლევის მასალებს, სტატიებს და წიგნებს.

შედეგები

კვლევის შედეგად გამოიკვეთა, რომ თურგუთ ოხალის მთავრობა, რომელიც ხელისუფლებაში სამხედრო რეჟიმის დასრულების შემდეგ მოვიდა, შეეცადა გაეტარებინა ეკონომიკის სტაბილიზაციის პროგრამა. ის ცდილობდა შეექმნა პირობები ქვეყნის დაჩქარებული ეკონომიკური განვითარებისათვის, ამისათვის ატარებდა პრაგმატულ საგარეო პოლიტიკას. ამ პერიოდში თურქეთი გადავიდა დივერსიფიცირებულ, აქტიურ, მრავალმხრივ საგარეო პოლიტიკაზე. ოხალმა მოახდინა თურქეთის ინტეგრირება მსოფლიო ეკონომიკაში. შედეგად, თურქეთი გადავიდა თავისუფალ საბაზრო ეკონომიკაზე და საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ შეძლო გამხდარიყო რეგიონის ლიდერი სახელმწიფო.

მსჯელობა

ოხალი ატარებდა მეტად აქტიურ საგარეო პოლიტიკას. ოხალის მმართველობის პერიოდში, თურქეთმა უარი თქვა ტრადიციულ სტატუს-ქვოს საგარეო პოლიტიკაზე და გადავიდა აქტიურ, მრავალმხრივ და რისკიან საგარეო პოლიტიკაზე. ოხალის საგარეო პოლიტიკის თავისებურება იყო ის, რომ იგი ორიენტირებული იყო ქვეყნის ეკონომიკურ ინტერესებზე. ოხალის პოლიტიკაში ეკონომიკა იმდენად პრიორიტეტული იყო, რომ საგა-

რეო პოლიტიკას ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარების საშუალებად განიხილავდა (Ertosun, 2014: 299).

ოზალს არ გადაუხვევია თურქეთის ტრადიციული საგარეო პოლიტიკის, ვესტერნიზაციის, პრინციპიდან. ამ პერიოდში შეიმჩნევა თურქეთის მცდელობა გაეფართოებინა ურთიერთობა დასავლეთის ისეთ აქტორებთან როგორც იყო აშშ და ევროგაერთიანება. ამასთანავე, ეს კავშირები ორიენტირებული იყო არა უსაფრთხოებაზე, არამედ თურქეთის ეკონომიკურ განვითარებაზე (Ertosun, 2014: 316).

თურგუთ ოზალის საგარეო პოლიტიკაში აშშ-სთან ურთიერთობას ყოველთვის მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა. რადგან ოზალს გააზრებული ჰქონდა, მსოფლიო პოლიტიკაში აშშ ძალა. გარდა ამისა, ის ხედავდა რომ თურქეთს თავისი განვითარებისათვის უნდა ესარგებლა ამ ქვეყნის ეკონომიკური, ტექნოლოგიური და სამხედრო პოტენციალით.

თურგუთ ოზალის პრემიერ მინისტრობის წლებში თურქეთსა და აშშ შორის ძალიან ახლო ურთიერთობების პერიოდი იყო და მას „ოქროს ხანად“ მოიხსენიებენ. როგორც შუა აღმოსავლეთში განვითარებული პროცესების, ასევე თურქეთში გატარებული ეკონომიკური ღონისძიებების თვალსაზრისით, ორივე მხარე გრძნობდა, რომ საჭირო იყო თანამშრომლობა.

ოზალმა, მმართველობის პირველ პერიოდში, თურქეთის საგარეო პოლიტიკის ტრადიციები გააგრძელა და ცდილობდა გაეზარდა აშშ-ს მიერ თურქეთის თავდაცვის გაძლიერებისთვის გათვალისწინებული დახმარება. თუმცა შემდეგ, მან აქცენტი გადაიტანა სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარებაზე. 1985 წელს ვაშინგტონში ვიზიტის დროს ოზალმა განაცხადა - „არა დახმარება, არამედ ვაჭრობა“. იგი ფიქრობდა, რომ ექსპორტის გაზრდით თურქეთს ნაკლები დახმარება დასჭირდებოდა შეერთებული შტატებისა და საერთაშორისო ორგანიზაციებისაგან, გარდა ამისა, უზრუნველყოფდა ორივე ქვეყნის კერძო სექტორის ინვესტიციების ზრდას. მნიშვნელოვანია, რომ

ამ ვიზიტის დროს გადაწყდა თურქულ-ამერიკული ბიზნეს საბჭოს შექმნა (Uzgel, 2001: 50).

1980 წლის სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ, 1984 წლამდე თურქეთსა და ევროგაერთიანებას შორის ურთიერთობა ჩიხში მოექცა. მიუხედავად ამისა, 1983 წელს სამთავრობო პროგრამაში ოზალი ევროპის ეკონომიკურ გაერთიანებაში გაწევრიანებას ერთ-ერთ მთავარ მიზნად განიხილავდა (Demiray, 2015: 267). ოზალის მთავრობა ცდილობდა გაეუმჯობესებინა ურთიერთობები ევროპის ქვეყნებთან და 1985 წლიდან ამ ქვეყნებში ვიზიტებით ის ამყარებდა თურქეთისათვის ხელსაყრელ სავაჭრო კონტაქტებს და უსაბუთებდა მათ თურქეთის საინვესტიციო კლიმატის უპირატესობას. 1987 წლის აპრილში კი თურქეთმა ოფიციალურად მიმართა ევროპის ეკონომიკურ გაერთიანებას თხოვნით, რათა მიეღო სრულუფლებიან წევრად. ამ მიმართულებით ოზალმა დიდი ძალისხმევა გამოიჩინა, რადგან ის ცდილობდა ახალი ჰორიზონტები გაეშალა თურქეთის საგარეო პოლიტიკაში. თუმცა, მის მცდელობას წარმატება არ მოჰყოლია (Утупгаури & Ульченко, 2009: 55).

ოზალის საბოლოო მიზანი იყო, რომ თურქეთი დასავლური პოლიტიკური სისტემის ნაწილი გამხდარიყო. ოზალის აზრით, რეგიონულ, ანდა ისლამურ ქვეყნებთან ურთიერთობები არ იქნებოდა დასავლეთის ალტერნატივა. ის თვლიდა, რომ თურქეთის წარმატება აღმოსავლურ სამყაროში, თურქეთის ევროპასთან ინტეგრაციის გაძლიერების საშუალება იქნებოდა. შედეგად, ძლიერი თურქეთი დასავლეთთან უფრო ჯანსაღ ინტეგრაციას შეძლებდა (Laçiner, 2011: 6.01).

1988 წლის მეორე ნახევრიდან თურქეთი შეეცადა ხაზი გაესვა, რომ ევროგაერთიანება არ არის ერთადერთი ალტერნატივა მისთვის და უარყოფითი პასუხის შემთხვევაში ის ყველანაირად შეეცდება, აშშ-ს გარდა, ურთიერთობები განავითაროს საბჭოთა კავშირთან და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან (Ertosun, 2014: 306). თურქეთის ურთიერთობების კონტექსტი დასავლეთთან შეიცვალა, როდესაც მან შეცვალა თავისი ცალმხრივი, დასავლ-

ეთზე ორიენტირებული საგარეო პოლიტიკა და გადავიდა დივერსიფიცირებულ, მრავალმხრივ საგარეო პოლიტიკაზე. ოზალის ადმინისტრაციამ ხელი მოაწერა უფრო მეტ საერთაშორისო შეთანხმებას, ვიდრე ნებისმიერმა სხვა ადმინისტრაციამ, თურქეთის ისტორიაში.

ოზალის საგარეო პოლიტიკაში იკლო იდეოლოგიურმა ზეგავლენამ და იგი უფრო პრაგმატული გახდა. ითვალისწინებდა რა ქვეყნის გეოსტრატეგიულ და გეოპოლიტიკურ მდებარეობას თურქეთი ატარებდა დივერსიფიცირებულ, აქტიურ საგარეო პოლიტიკას და ორიენტირებულ იყო მრავალმხრივი თანამშრომლობის გაუმჯობესებაზე.

ჯერ კიდევ სოციალისტური ბლოკის დაშლამდე, თურქეთმა გააუმჯობესა ურთიერთობები საბჭოთა კავშირთან და სხვა სოციალისტურ ქვეყნებთან. 1988 წლის სექტემბერში თურქეთმა სასაზღვრო პუნქტი გახსნა საქართველოს საზღვართან, სარფში. 1986-1990 წლებში თურქეთმა ხელი მოაწერა საბჭოთა კავშირთან რიგ ხელშეკრულებებს: ეკონომიკურ, სავაჭრო, სამეცნიერო და ტექნიკურ თანამშრომლობაზე. შედეგად, მნიშვნელოვნად გაიზარდა თურქეთის ვაჭრობის მოცულობა საბჭოთა კავშირთან. 1991 წელს თურქეთმა და საბჭოთა კავშირმა ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას მეგობრობისა და თანამშრომლობის შესახებ. თურქეთმა საკონსულო გახსნა ბაქოში, საბჭოთა კავშირმა კი ტრაპიზონში. 1992 წელს თურგუთ ოზალის ინიციატივით დაარსდა შავი ზღვის ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაცია (BSEC), რომლის მიზანიც იყო ამ რეგიონის სტაბილური და მშვიდობიანი გავითარება. ის ხელს უწყობდა თურქეთის ინტეგრაციას ბალკანეთის და ყოფილ საბჭოთა კავშირის ქვეყნებთან. თურქეთი იყო ერთ-ერთი პირველი ქვეყანა, რომელმაც ურთიერთობა დაამყარა პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოებთან. 1991 წლის მარტში ოზალი ეწვია ყაზახეთს და აზერბაიჯანს, იმავე წელს ყაზახეთის პრეზიდენტი პირველი უცხოური ვიზიტით ეწვია თურქეთს. ამას მოჰყვა უზბეკეთისა და თურქმენეთის პრეზიდენტების ვიზიტები. თურქეთის ისტორიულ-გეოგრაფიული და კულტურული რეალ-

იები ხელს უწყობდა ამ ქვეყნებთან დაახლოების პროცესს. ოზალის ხელმძღვანელობამ შეცვალა თურქეთის საგარეო პოლიტიკის მიმართულება და შეეცადა თურქეთის გავლენის სფერო გაფართოებინა აღმოსავლეთში. ოზალის დროს, თურქეთის საგარეო პოლიტიკა სულ უფრო მეტად იყო ორიენტირებული ისეთ რეგიონებზე, როგორიცაა ცენტრალური აზია, კავკასია, ბალკანეთი და ახლო აღმოსავლეთი. თურქეთი ცდილობდა გამხდარიყო ამ რეგიონების პოლიტიკური და ეკონომიკური ცენტრი, რეგიონული ლიდერი. მან შეცვალა თავისი სტრატეგიული პრიორიტეტები და მეტი ყურადღება გადაიტანა რეგიონალურ საკითხებზე და არა გლობალურ სახელმწიფოებთან თამაშზე (Ataman, 2002: 132-149).

ანკარის საგარეო პოლიტიკის მნიშვნელოვანი მიმართულება იყო მუსლიმურ ქვეყნებთან დაახლოება სავაჭრო-ეკონომიკური თანამშრომლობის მიზნით. ოზალი თავის საგარეო ვიზიტებში მნიშვნელოვან ადგილს უთმობდა ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებს. თავისი მმართველობის პირველ ორ წელიწადში, ოზალი 20 ქვეყანაში იმყოფებოდა ოფიციალური ვიზიტით და აქედან 11 ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში იყო. აღსანიშნავია, რომ თურქეთის რესპუბლიკის ისტორიაში, ქვეყნის პრემიერ-მინისტრი პირველად იყო ისეთ ქვეყნებში, როგორიცაა: ბაჰრეინი, ალჟირი, ერაყი, ირანი, ქუვეითი, ლიბია, ეგვიპტე, სირია, საუდის არაბეთი, ომანი და იემენი (Ertosun, 2014: 307).

ოზალი ხაზს უსვამდა, რომ ის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა ურთიერთობის განვითარებას ისლამურ ქვეყნებთან. იგი ამბობდა - „ბევრ მათგანთან ჩვენ გვაკავშირებს ისტორიული და კულტურული ფესვები და ჩვენ ყოველ ღონეს ვხმარობთ, რათა მათთან განვავითაროთ როგორც პოლიტიკური, ასევე სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირები. თურქეთს ღირსეული ადგილი უჭირავს ისლამურ სამყაროში და ჩვენ გვჯერა რომ მისი წონა და მისდამი პატივისცემა გაიზრდება როგორც დასავლეთში ასევე მთელ მსოფლიოში. ჩვენ გვჯერა, რომ ამის წყალობით ჩე-

ენი ქვეყანა გახდება შემაერთებული ხიდი ისლამური სამყაროსი დასავლეთთან” (Утургаური & Ульченко, 2009: 54).

როგორც აღინიშნა, ოზალი, ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან ურთიერთობას არ განიხილავდა დასავლეთთან ურთიერთობის ალტერნატივად, პირიქით, ამას ხელი უნდა შეეწყოს დასავლეთთან თურქეთის ურთიერთობის გაძლიერებისათვის. ის რაციონალური პიროვნება იყო და ჰქონდა ეროვნულ ინტერესებზე დაფუძნებული პრაგმატული ხედვა. ოზალი კარგად იცნობდა როგორც აღმოსავლურ ისე დასავლურ მენტალიტეტს. მან იცოდა დასავლეთისა და აღმოსავლეთის უპირატესობები და ნაკლოვანებები. ითვალისწინებდა რა თურქეთის გეოსტრატეგიულ და გეოპოლიტიკურ მდებარეობას, ფიქრობდა, რომ შეცდომა იქნებოდა, ბალკანეთის, კავკასიის და ახლო აღმოსავლეთის შუაგულში მყოფ ქვეყანას, მხოლოდ დასავლეთზე აედო საგარეო ორიენტაცია. თურქეთს, თავისი გეოსტრატეგიული მდებარეობის, ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესების გათვალისწინებით, უნდა გაეტარებინა მრავალხრივი საგარეო პოლიტიკა. ერთმა დასავლელმა დიპლომატმა აღნიშნა კიდევ - ოზალი პრაგმატული ადამიანია. მისი „გონება დასავლეთშია, გული აღმოსავლეთში“. გონება დასავლეთშია, იმიტომ რომ კაპიტალი და ტექნოლოგიები იქ არის, გული აღმოსავლეთშია, რადგან იქ ხედავს მის ისლამურ იდენტობას და კულტურას“ (Ertosun, 2014: 300).

ოზალი თვლიდა, რომ თურქეთის დაბალანსებული ურთიერთობა დასავლეთის და აღმოსავლეთის ქვეყნებთან, ხელს შეუწყობდა ეკონომიკური თანამშრომლობის განვითარებას და მნიშვნელოვან წვლილს შეიტანდა მშვიდობის განმტკიცებაში როგორც რეგიონში, ისე მთელ მსოფლიოში. ოზალის მეორე მთავრობის პროგრამაში აღნიშნული იყო: „ეკონომიკური განვითარება და ეროვნული თავდაცვის გაძლიერება, ჩვენი საგარეო პოლიტიკის ძირითადი მიზნებია“. სხვადასხვა ქვეყნებთან და რეგიონებთან ურთიერთობის განვითარებას, ოზალი განიხილავდა, როგორც საშუალებას თურქეთის ეკონომიკის მსოფლიოსათვის გასახსნელად. ამ მიზნით უცხოეთში ვიზიტების დროს, ბევრი

ბიზნესმენი მიჰყავდა თან, რათა მათთვის მიეცა კონტაქტების დამყარების და საქმიანობის გაფართოების შესაძლებლობა. ოზალის საგარეო პოლიტიკური საქმიანობა მიზნად ისახავდა დაჩქარებული ეკონომიკური განვითარებისათვის პირობების შექმნას. ის თვლიდა, რომ ქვეყნებს შორის ეკონომიკური კავშირების დამყარებით და ერთობლივი ეკონომიკური პროექტებით უფრო ადვილად მოგვარდებოდა პოლიტიკური პრობლემები (Ertosun, 2014: 299).

როგორც აღინიშნა, თურგუთ ოზალი ატარებდა მეტად აქტიურ და პრაგმატულ საგარეო პოლიტიკას. მისი საგარეო პოლიტიკის ფორმირება მოხდა გარკვეული პიროვნული თვისებების გავლენით. ის ცდილობდა არავის დაპირისპირებოდა საგარეო პოლიტიკის საკითხებთან დაკავშირებით. მისი პრინციპი იყო: ტყუილად მტრად ნურავის გადავიკიდებთ. ის ამბობდა, რომ უნდა ემოქმედათ ეროვნული ინტერესების შესაბამისად.

ოზალი საგარეო ურთიერთობებში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ადამიანურ ურთიერთობებს. მან ახლო ურთიერთობები დაამყარა იმ პერიოდის როგორც დასავლელ, ასევე მუსლიმური ქვეყნების ლიდერებთან. ის თავისი პიროვნული თვისებებით იმსახურებდა კეთილგანწყობას, რაც ხელს უწყობდა დასახული გეგმების განხორციელებაში. მისი საგარეო პოლიტიკის კიდევ ერთი თავისებურება იყო სატელეფონო დიპლომატიის გამოყენება. ის ტელეფონით ესაუბრებოდა მსოფლიო ლიდერებს, რისთვისაც ხშირად აკრიტიკებდნენ. მაშინ ეს ფორმა მხოლოდ იწყებოდა, თანამედროვე დიპლომატიაში კი ფართოდ გამოიყენება. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ოზალი პრეზიდენტობის დროს, საგარეო პოლიტიკაში მნიშვნელოვან გადაწყვეტილებებს იღებდა მთავრობის გვერდის ავლით, რაც იწვევდა მთავრობის წევრების უკმაყოფილებას (Ertosun, 2014: 297).

დასკვნა

შეცდომა იქნება, რომ ოზალის გატარებული საგარეო პოლიტიკა, ანდა 1980-იან წლებში თურქეთში განვითარებული პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ცვლილებები დავუკავ-

შიროთ მხოლოდ ოზალის პირად თვისებებს, ნიჭს, თვალთახედვას ან შეცდომებს. სხვა სახელმწიფოების მსგავსად, თურქეთი გადაწყვეტილებებს მხოლოდ თვითონ ვერ მიიღებდა. ქვეყნის გეოგრაფიული მდებარეობა და პოლიტიკური კავშირები მას გარკვეულ პირობებს უყენებდა და გავლენას ახდენდა მის გადაწყვეტილებებზე (Laçiner, 2011: 6. 01).

ამრიგად, ოზალის პრაგმატული გადაწყვეტილებები საერთაშორისო და რეგიონულ დონეზე, შეესაბამებოდა იმ პერიოდში ქვეყნის ეროვნულ ინტერესებს. ოზალმა მოახდინა თურქეთის ინტეგრირება მსოფლიო ეკონომიკაში. თავისუფალ საბაზრო ეკონომიკაზე და ღია კარის პოლიტიკაზე გადასვლასთან ერთად, თურქეთმა შეძლო გამხდარიყო რეგიონის ლიდერი სახელმწიფო, რაშიც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა იმ საგარეო პოლიტიკამ რომელსაც 1983 – 1993 წლებში ატარებდა ოზალის მთავრობა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Ataman, M. (2002). Leadership Change: Özal Leadership and Restructuring in Turkish Foreign Policy. *Turkish Journal of International Relations, Volume 1, Number 1, Spring*.
- Findley, C. (2011). Modern Türkiye Tarihi (Çev. Güneş Ayas). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Demiray, M. (2015). Turgut Özal Dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikası (1983-1993). *Türk Dış Politikası - Cumhuriyet Dönemi – 1. Editör: Bıyıklı, M. 2. Baskı: İstanbul: Bilimevi Basın Yayın Ltd. Şti.*
- Ertosun, E. (2014). Dış Politikada Özal'lı Yıllar 1983-1993. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1946-2012*. Altıncı bölüm. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi yayınları.
- Laçiner, S. (2011). Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası. <http://slaciner.blogspot.com/2011/01/turgut-ozal-donemi-turk-ds-politikas.html>, 6. 01.

- Talbott, S. U.S.-Turkish Relations in an Age of Interdependence. *Policy* #344, October 16, 1998, <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/talbturk.htm>.
- Утургаури, С. & Ульченко, Н. (2009) Тургут Озал – Премьер и Президент Турции, Москва: Восток.
- Uzgel, İ. (2001). ABD ve NATO İlişkiler. *Türk Dış Politikası, II c.* Editör Oran, B. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yakın Dostların Dilinden Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak. (2015). Editör Ertosun, E. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi yayınları.
- Review of Emzar Makaradze Work - History of Turkey 1918-2018 (Lecture Notes). *Herald of Oriental Studies* 2 (October):214-216. <https://doi.org/10.61671/hos.2.2019.2796>. <https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article/view/2796>.

Turkish Foreign Policy During the Rule of Turgut Özal

Elisabed Machitidze

Doctor of historical sciences, Professor,
Caucasus University. N1 Paata Saakadze St.
Tbilisi 0102, Georgia.
+(995)593 214142. emachitidze@cu.edu.ge.
ORCID ID: 0000-0002-0971-7994

Abstract

The presented work discusses and analyses important issues of Turkish foreign policy in 1983-1993. In 80-90ies of the twentieth century Turgut Ozal played a crucial role in social-economic and political development of the Turkish republic. He was first a prime minister (1983-1989) and then the president of the country (1989-1993). Economic and political changes made in this period significantly determined further development of the country. It is worth noting that Ozal was the one who envisaged both sides of globalization, both prospects and risks, much earlier than his contemporary leaders.

Ozal carried out a rather active foreign policy which aimed at creating conditions for accelerated economic development. Ideological influence declined in Ozal's foreign policy and it became more pragmatic. The peculiarity of Ozal's foreign policy was the fact that it was focused on economic interests of the country.

Taking into consideration the country's geostrategic and geopolitical location, Turkey carried out a diversified and active foreign

policy and was focused on improving multilateral cooperation. Along with relations with western countries, the significant direction of foreign policy of Turkey in 1980s was approximation with Muslim countries with the purpose of trade-economic cooperation. In Ozal's times, foreign policy of Turkey was more focused on such regions as central Asia, Caucasus, the Balkans and Near East. Turkey was trying to become the political and economic center of these regions. Ozal did not regard relations with eastern countries as a replacement of relations with the West. Vice versa, this should have contributed to strengthening relations of Turkey with the West.

Ozal considered that Turkey should have become the connecting bridge between the Islamic world and the western one, which would support development of economic cooperation and significantly contribute to peace strengthening both in the region and the whole world. Ozal was a pragmatic person and his decisions at the international and regional level corresponded with national interests in that period. Together with moving to the free market economy and the open door policy Turkey managed to become the region's leading state. The foreign policy which Ozal government used to carry out in 1980s, played a respective role in this.

Keywords: Turkey; Turgut Ozal; foreign policy; globalization; Economic and political changes.

Introduction

In the late 1970s and early 1980s, the Republic of Turkey was embroiled in a severe socio-economic and political crisis, which led to the September 12, 1980 military coup. The 1983 parliamentary election concluded restoration of a multi-party system and marked transition from a military dictatorship to the civilian rule.

The rise to power of the Motherland Party and its leader Turgut Özal marked the beginning of significant transformation in the country. Özal played a pivotal role in Turkey's socio-economic and poli-

tical development in the 1980s and 1990s, first as Prime Minister (1983–1989) and later President of the country (1989–1993). Özal, a reformer aimed at transformation and modernization of Turkey. The economic and political changes implemented during his term in office significantly influenced the country's further development.

Özal proved to be a broad - minded politician. Next to Atatürk, he was the one who laid the foundation to major changes in the country. Instead of an import-substitution policy, Özal based his economic strategy on the export growth, aligning privatization with the globalization trends (Findley, 2011: 354).

It is notable that Özal foresaw both the prospects and risks of globalization much earlier than his contemporaries, and did his best to act in the national interest in terms of both domestic and foreign policy (Talbot, 1998: N344). During this period, Turkey needed to transition to a free-market economy and an open-door policy to which end foreign relations played an important role.

Methods

Key methods of social-political research were used while working on the article. Namely, the comparative analysis method, empirical method, the method of observation, the evaluation method and the method of content analysis. The paper is based on empirical research materials, articles and books.

Results

Research found that, the government of Turgut Ozal, which came to power after the end of the military regime, tried to implement the program of economic stabilisation. He tried to create conditions for accelerated economic development of the country and for this purpose carried out a pragmatic foreign policy. During this period, Turkey moved towards a diversified, active, multilateral foreign policy. Özal integrated Turkey into the global economy. As a result, Turkey transitioned to a free-market economy and was able to become the region's leading state after the collapse of the Soviet Union.

Discussion

Özal pursued a highly active foreign policy. During his rule, Turkey abandoned its traditional status quo foreign policy and shifted towards active, multifaceted, and risky foreign relations. A distinguishing feature of Özal's foreign policy was its focus on the country's economic interests. In Özal's policy, the economy was so prioritized that foreign policy was viewed as a means of developing economic relations (Ertosun, 2014: 299).

Özal remained true to Turkey's traditional foreign policy principle of westernization. At the time, Ankara made noticeable efforts to expand relations with the Western actors, such as the United States and the European Community. However, these connections were focused on the economic development rather than Turkey's security (Ertosun, 2014: 316).

In Turgut Özal's foreign policy, relations with the US were undeviatingly important. Özal realized that the US was a global powerbroker and believed that benefiting from the country's economic, technological, and military potential was essential for Turkey's development.

During Özal's tenure as Prime Minister, often referred to as the "golden age," the relationships between Turkey and the U.S. were very close. Considering the developments in the Middle East and the economic measures implemented in Turkey, both sides felt the need for cooperation.

In the early stages of his rule, Özal carried on with Turkey's traditional foreign policy aimed at increasing the U.S. assistance in strengthening Turkey's defense. Later on, he shifted his focus to developing the trade and economic relations. During his 1985 visit to Washington, Özal declared, "Not aid, but trade." He believed that increased exports would reduce Turkey's need for support by the United States and international organizations, and, also boost private investments in both countries. Importantly, it was during that visit, that the decision

was made to establish the Turkish-American Business Council (Uzgel, 2001: 50).

After the 1980 coup, relations between Turkey and the European Community stalled until 1984. Nevertheless, in the 1983 government program Özal prioritized Turkey's membership in the European Economic Community (EEC) (Demiray, 2015: 267).

Seeking to improve relations with European countries, starting from 1985, during his visits in Europe, Özal established trade contacts favorable for Turkey and highlighted the advantages of Turkey's investment climate. In April 1987, Turkey applied to the European Economic Community for full membership. For all Özal's great efforts to open up new vistas in Turkey's foreign policy, his attempt failed (Утургаури & Ульченко, 2009: 55).

Özal's ultimate goal was for Turkey to become a part of the Western political system. He believed that relations with regional or Islamic countries would not be an alternative to the West. Özal thought that Turkey's success in the Eastern world would strengthen its integration with Europe. As a result, a stronger Turkey would be able to achieve a more meaningful integration with the West (Laçiner, 2011: 6.01).

From the second half of 1988, Turkey began to emphasize that the European Community was not its only option, and in case of a negative response, apart from the United States, it would seek to develop relations with the Soviet Union and the Middle East (Ertosun, 2014: 306).

The context of Turkey's relations with the West changed when it shifted its unilateral foreign policy focus on the West in favor of a diversified and multifaceted foreign policy. Özal's Administration signed more international agreements than any other in Turkey's history.

Özal's foreign policy became less ideological and more pragmatic. Considering the country's geostrategic and geopolitical location, Turkey pursued a diversified, active foreign policy, aimed at improving multilateral cooperation.

Even before the collapse of the Socialist bloc, Turkey had improved relations with the Soviet Union and the other socialist countries. In September 1988, Turkey opened a checkpoint at Sarpi, on the Georgian border. Between 1986 and 1990, Turkey signed several economic, commercial, scientific, and technical collaboration agreements with the Soviet Union. As a result, Turkey's trade volume with the Soviet Union increased significantly.

In 1991, Turkey and the Soviet Union signed a friendship and cooperation treaty. Turkey opened a consulate in Baku, while the Soviet Union established one in Trabzon. In 1992, Turgut Özal initiated the Black Sea Economic Cooperation Organization (BSEC) aiming at stable and peaceful development in the region. It promoted Turkey's closer ties with the Balkans and the former Soviet countries. Turkey was one of the first to establish relations with post-Soviet states. In March 1991, Özal visited Kazakhstan and Azerbaijan, and that same year, his Kazakh counterpart went on his first official visit abroad to Turkey. The visits by the leaders of Uzbekistan and Turkmenistan followed suit. Turkey's historical, geographical, and cultural realities facilitated rapprochement with these countries.

Özal's government changed Turkey's foreign policy vector, as he sought to expand Turkey's sphere of influence in the East. During Özal's time, Turkey's foreign policy increasingly focused on regions such as Central Asia, the Caucasus, the Balkans, and the Middle East. Turkey aimed at becoming the regional political and economic center, the regional leader. It shifted its strategic priorities and focused more on regional issues rather than playing with global powers (Ataman, 2002: 132-149).

One of the important aspects of Ankara's foreign policy was rapprochement with the Muslim countries in terms of trade and economic cooperation. Hence the importance Özal attached to his visits in the Middle East. During the first two years of his rule, Özal visited 20 countries, 11 of which were in the Middle East. It should be said that in the history of the Turkish Republic, this was the first time

that a Prime Minister visited the countries like Bahrain, Algeria, Iraq, Iran, Kuwait, Libya, Egypt, Syria, Saudi Arabia, Oman, and Yemen (Ertosun, 2014: 307).

Özal emphasized special importance to developing relations with Islamic states. He said: "With many of them, we are connected by historical and cultural roots, and we do our best to develop political, trade and economic ties with them. Turkey holds a high profile position in the Islamic world, and we believe that its weight and respect will increase both in the West and across the world. We also believe that as a result our country will become a bridge between the Islamic world and the West" (Утургаури & Ульченко, 2009: 54).

As noted, Özal did not view relations with Middle East as an alternative to the ones with the West; conversely, he thought that such relations should contribute to strengthening Turkey's ties with the West. He was a rational individual with a pragmatic vision based on the national interests. Özal knew with both the Eastern and Western mentalities quite well, as well as the advantages and disadvantages of both the West and the East. Considering Turkey's geostrategic and geopolitical location, he assumed it would be a mistake for a country situated in the heart of the Balkans, the Caucasus, and the Middle East to focus its foreign policy solely on the West. Based on its geostrategic location and economic and political interests, Turkey needed to pursue a diverse foreign policy instead. Once, a Western diplomat remarked: "Özal is a pragmatic person. His „mind is in the West, but his heart is in the East“. His mind is in the West because that's where the capital and technology are, and his heart is in the East because he sees his Islamic identity and culture there" (Ertosun, 2014: 300).

Özal believed that Turkey's balanced relations with both Western and Eastern countries would foster economic cooperation and significantly contribute to peace not only in the region but globally for that matter. Özal's second government program stated: „economic development and strengthening of national defense are our main foreign policy goals“.

Özal viewed relations with various countries and regions as a means of opening up Turkey's economy to the world. To this end, he often went on foreign visits accompanied by businessmen to give them opportunity to establish contacts and expand activities. Özal's foreign political activities aimed at creating favorable conditions for stepped up economic development. He believed that economic ties and joint projects would make it easier to resolve political problems (Ertosun, 2014: 299).

As said above, Turgut Özal pursued a very active and pragmatic foreign policy influenced by certain personal traits. He tried not to provoke conflicts with anyone on foreign policy issues. His principle was: "Let's not make enemies unnecessarily", but act according to the national interests.

In foreign affairs Özal attached great importance to personal relationships. He forged close ties with the leaders of both Western and Muslim countries of the time. His personal qualities earned him goodwill, which was conducive to the implementation of his plans. Another peculiarity of his foreign policy was the telephone diplomacy. He would often have phone conversations with world leaders for which he was frequently criticized. At the time, this type diplomacy was making its first steps but is widely used today. It should be noted that during his presidency, Özal often made significant foreign policy decisions without consulting the government, which caused dissatisfaction among some government members (Ertosun, 2014: 297).

Conclusion

However, it would be a mistake to attribute Özal's foreign policy, or the political and socio-economic changes that took place in Turkey in the 1980s, solely to Özal's personal qualities, talent, vision, or omissions. Like the other states, Turkey could not make decisions completely on its own for its geographical location and political ties imposed certain conditions and influenced its decisions (Laçiner, 2011: 6. 01).

All in all, Özal's pragmatic decisions on both international and regional levels were in line with the national interests of the country at the time. Özal integrated Turkey into the global economy. With the transition to a free-market economy and an open-door policy, Turkey managed to become the regional leader. The foreign policy which Ozal government used to carry out in 1983-1993, played an important role in this.

References:

- Ataman, M. (2002). Leadership Change: Özal Leadership and Restructuring in Turkish Foreign Policy. *Turkish Journal of International Relations*, Volume 1, Number 1, Spring.
- Carter V. Findley. (2011). Modern Türkiye Tarihi (Çev. Güneş Ayas). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Demiray, M. (2015). Turgut Özal Dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikası (1983-1993). *Türk Dış Politikası - Cumhuriyet Dönemi – 1. Editör: Bıyıklı, M. 2. Baskı*: İstanbul: Bilimevi Basın Yayın Ltd. Şti.
- Ertosun, E. (2014). Dış Politikada Özal'lı Yıllar 1983-1993. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1946-2012*. Altıncı bölüm. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi yayınları.
- Laçiner, S. (2011). Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası. <http://slaciner.blogspot.com/2011/01/turgut-ozal-donemi-turk-ds-politikas.html>, 6. 01.
- Talbott, S. U.S.-Turkish Relations in an Age of Interdependence. Policy #344, October 16, 1998 <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/talbturk.htm>.
- Утургаури, С. & Ульченко, Н. (2009) Тургут Озал – Премьер и Президент Турции, Москва: Восток.
- Uzgel, İ. (2001). ABD ve NATO İlişkiler. *Türk Dış Politikası, II c.* Editör Oran, B. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yakın Dostların Dilinden Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak.
(2015). Editör Ertosun, E. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi.
Review of Emzar Makaradze Work - *History of Turkey 1918-2018*
(Lecture Notes). Herald of Oriental Studies 2 (October): 214-
216. <https://doi.org/10.61671/hos.2.2019.2796>.
<https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article/view/2796>.

ისტორია, პოლიტიკა, წყაროთმცოდნეობა

HISTORY, POLITICS, PRIMARY SOURCE STUDIES

არჟანგების მხატვართა დინასტია და თბილისი

მარინა ალექსიძე

ფილოლოგიის დოქტორი,

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი.

საქართველო, ქ. თბილისი, ი.ჭავჭავაძის პროსპექტი #1.

+995599921647. marinalexidze@hotmail.com

<https://ORCID.org/0000-0002-8858-8261>

გრიგოლ ბერაძე

ისტორიის დოქტორი,

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ადმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის

მკვლევარი. საქართველო, ქ. თბილისი,

აკად. გ. წერეთლის ქუჩა #3. 0162;

+995599582932. grigol.beradze@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-0506-1887>

აბსტრაქტი

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ირანელი, განსაკუთრებით კი თავრიზელი (ირანის აზერბაიჯანი) მხატვრებისთვის თბილისი იყო უახლოესი ქალაქი, სადაც შეიძლებოდა ევროპული აკადემიური მხატვრობის პრინციპების, მეთოდებისა და ტექნიკის გაცნობა და დაუფლება. ამ დროს თბილისში ფუნქციონირებდა არაერთი სამხატვრო საზოგადოება და კერძო თუ სახელმწიფო სამხატვრო სკოლა. XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე თბილისში სამხატვრო განათლება მიიღო თავრიზელი არჟანგების დინასტიის რამდენიმე თაობამ, რომლებიც თანამედროვე ირან-

ული მხატვრობის გამორჩეულ სახეებად ითვლებიან: სეიდ ებრაჰიმ აყა მირმა და მისმა ვაჟებმა სეიდ ჰოსეინმა და სეიდ აზასმა.

საკვანძო სიტყვები: თბილისი; თავრიზი; თბილისის სამხატვრო სასწავლებელი; სეიდ ებრაჰიმ აყა მირი; სეიდ ჰოსეინი; სეიდ აზასი.

შესავალი

XIX საუკუნე ქართულ-სპარსული ურთიერთობების ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე ცნობილია, როგორც „აღმოსავლეთის უკანასკნელი, ათასმეერთე ზღაპარი საქართველოში“. ირანი საბოლოოდ კარგავს არა მხოლოდ საქართველოს, არამედ თავის ოდინდელ ჰეგემონიას მთელ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაზე. დამქანცველი ომებისა და ირანისთვის არც თუ ისე სახარბიელო ზავების ფონზე, ირანს დიპლომატიური ურთიერთობა უწყევს რუსეთის ძლიერ იმპერიასთან. მეტროპოლიის ცენტრი ჩრდილოეთისკენ ინაცვლებს, ხოლო თბილისი რუსეთის მეფისნაცვლის სარეზიდენციო ქალაქი ხდება. ერთი მხრივ, ირანის მძიმე პოლიტიკურ-ეკონომიკური ვითარებით და, მეორე მხრივ, რეგიონში საქართველოს გამორჩეული მდგომარეობიდან გამომდინარე, ამ პერიოდის თბილისის ირანული თემი მრავალრიცხოვანი და ძლიერი იყო. ირანელებისთვის თბილისი გახდა ერთგვარი „კარი დასავლეთში“, სადაც სამუშაოს საძებნელად, განათლების მისაღებად თუ სამოგზაუროდ ჩამოდიოდნენ.

მეთოდი

კვლევის პროცესში გამოყენებულ იქნა მსოფლიო ისტორიოგრაფიაში ფართოდ აპრობირებული მეთოდოლოგია, კერძოდ, სპარსული და ევროპული წყაროების შედარებითი კვლევისა და მონაცემთა შეჯერების მეთოდი.

შედეგი

კვლევის შედეგად გამოიკვეთა ირანელების არც თუ ისე მცირერიცხოვანი ჯგუფი, რომელიც „ევროპული განათლების“

მისაღებად და „ევროპული ხელობების“ შესასწავლად თბილისში ჩამოდიოდა. მათ შორის ერთ-ერთი ყველაზე წარმატებული და ცნობილი მხატვარ ალჟანგების ოთხი თაობის წარმომადგენლები იყვნენ.

მსჯელობა

XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე განათლებულ და შეძლებულ სპარსელებში ლამის წესად იქცა „ევროპული ენების, პროფესიებისა და ცხოვრების წესის შესასწავლად“ შვილების საზღვარგარეთ გაგზავნა. ვისთვისაც ევროპის დიდი ქალაქები გეოგრაფიულად და, განსაკუთრებით, ფინანსურად მიუწვდომელი იყო, ისინი ჩამოდიოდნენ რუსეთის იმპერიის მათთვის უახლოეს ქალაქში - თბილისში და განათლებას აქაურ სადღეღამისო საოჯახო პანსიონებში და სასწავლებლებში იღებდნენ.

სპარსელები თბილისში ჩამოდიოდნენ იმ „ევროპული ხელობების“ შესასწავლადაც, რისი საშუალებაც იმ დროს ირანში არ იყო. ერთ-ერთი ასეთი ხელობა სასტამბო საქმე იყო. ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ 1821 წელს ირანის ტახტის მემკვიდრე-უფლისწულმა აბას მირზამ აქ ლითოგრაფიის ტექნიკის შესასწავლად გამოგზავნა ირანელი მხატვარი ალაჰვერდი (Ter-Oganov, 2000: 402). 1859 წელს თბილისში სასტამბო საქმეს დაეუფლა ირანელი მოგზაური ჰაჯ საიიაჰი, რომელიც თბილისში ყოფნის პერიოდში რეგულარულად დადიოდა ვინმე ჰამბარცუნის კუთვნილ სტამბაში, სადაც ასოთამწყობის პროფესიას სწავლობდა (ალექსიძე, 2008:6-13).

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ირანელი, განსაკუთრებით კი თავრიზელი (ირანის აზერბაიჯანი) მხატვრებისთვის თბილისი იყო უახლოესი ქალაქი, სადაც შეიძლებოდა ევროპული აკადემიური მხატვრობის პრინციპების, მეთოდებისა და ტექნიკის გაცნობა და დაუფლება. ამ დროს თბილისში ფუნქციონირებდა არაერთი სამხატვრო საზოგადოება და კერძო თუ სახელმწიფო სამხატვრო სკოლა. XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე თბილისში სამხატვრო განათლება მიიღო თავრიზელი არჟანგების დინასტიის სამმა წევრმა, რომლებიც თანამედროვე ირანული

მხატვრობის გამორჩეულ სახეებად ითვლებიან: სეიდ ებრაჰიმ აყა მირმა და მისმა ვაჟებმა სეიდ ჰოსეინმა და სეიდ აბასმა. 1920-იან წლებში, როცა ირანში დასავლური ქვეყნების მიზამდით გვარები შემოიღეს, ძმებმა გვარად აირჩიეს „არჟანგი“, წინასწარმეტყველ მანის წიგნის სახელწოდების მიხედვით, რომელიც ფერადოვანი ილუსტრაციების გამო ირანელებისთვის (და მთელი აღმოსავლეთისთვის) მხატვრობის სიმბოლოს წარმოადგენს. ასე გადაიქცა სეიდ აბასი აბას რასამ არჟანგად, ხოლო მისი ძმა სეიდ ჰოსეინი - ჰოსეინ მირ მოსავარ არჟანგად. აბასის სახელის მეორე კომპონენტი - რასამი ასევე მხატვარს ნიშნავს. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის აღმოსავლურმა კოლექციამ შემოგვინახა არჟანგების დინასტიის არაერთი წარმომადგენლის ნამუშევარი. XX საუკუნის დასაწყისში სეიდ ებრაჰიმის სულ ცოტა ორი ნახატის არსებობას ადასტურებს აბას რასამი თავის მემუარებში. თბილისში სწავლის პარალელურად, ის, კავკასიის მუზეუმის დირექტორის ბრძანებით, მუზეუმის საცავებში დაცული ირანელი მხატვრების დაზიანებული ნამუშევრების შესაკეთებლად მიიწვიეს. თავრიზელი მხატვრების კოლექციაში მან მამამისის ორი და ბაბუამისის ერთი ნახატი იპოვა (Arjangi, 2019:30). ეროვნული მუზეუმის აღმოსავლური კოლექციების ფონდში დღესაც ინახება აბას რასამ არჟანგის რამდენიმე ნამუშევარი, რომლებიც გრიგოლ ბერაძემ აღწახა და შეისწავლა და ამ კვლევის შედეგები წარმოადგინა სამეცნიერო კონფერენციებზე თბილისში (Beradze, 2014), თეირანსა (Beradze, 2018) და ბაქოში (Beradze, 2020).

სეიდ ებრაჰიმ აყა განეკუთვნებოდა თავრიზის ძველ და სახელოვან საგვარეულოს, რომელიც თავს მიიჩნევდა „სეიდად“ ანუ წინასწარმეტყველ მუჰამედის პირდაპირ შთამომავლად. სეიდ აბასის მოგონებით, ის მრავალმხრივ განათლებული ადამიანი იყო, პოეტი, კალიგრაფი და მჭევრმეტყველი... განსაკუთრებით უყვარდა ისტორია და ლიტერატურა და ფრანგ და რუს მწერლებს კარგად იცნობდა. მაგრამ მის ძირითად გატაცებას მაინც მხატვრობა წარმოადგენდა. სამხატვრო განათლების მისაღებად და ამ სფეროში დასაოსტატებლად, ის 1880-იან წლებში თბილ-

ისში ჩამოვიდა, რადგან იმ დროს „ირანში მხატვრობის შესწავლის საშუალება არ იყო“ (Arjangi,2019:24). ებრაჰიმ აყამ ჩააბარა თბილისის ერთ-ერთ სამხატვრო სკოლაში, სავარაუდოდ კ. კეპენის ხელოვნების კერძო სკოლაში, რომელიც სანტ. პეტერბურგის ნატიფ ხელოვნებათა აკადემიის დაქვემდებარებაში იყო, რაც მის რჩეულ მოწაფეებს საშუალებას აძლევდა, სწავლა რუსეთში გაეგრძელებინათ. როგორც ჩანს, თბილისში სწავლის პერიოდში სეიდ ებრაჰიმმა თავი გამოიჩინა, რადგან სკოლის დასრულებისთანავე რუსეთში გააგზავნეს და 1890-იან წლებამდე იქ მოღვაწეობდა. სამშობლოში ებრაჰიმ აყა უკვე სახელმოხვეჭილი მხატვარი დაბრუნდა და ტახტის მემკვიდრე-უფლისწულის მოზაფარ ად-დინ მირზას კარის მხატვარი გახდა. მისი შვილებიც - უფროსი სეიდ ჰოსეინი და უმცროსი სეიდ აბასი მამის კვალს გაჰყვნენ და 1900-იან წლებში მხატვრობის შესასწავლად თბილისში ჩამოვიდნენ: სეიდ ჰოსეინი 1901 წელს, ხოლო სეიდ აბასი 1911 წელს.

აბას რასამ არჟანგი თბილისში მამის გარდაცვალების შემდეგ ჩამოვიდა და აქ ოთხი წელი (1911-1914) დაჰყო. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში თბილისში ფუნქციონირებდა რამდენიმე სამხატვრო საზოგადოება და კერძო თუ სახელმწიფო სამხატვრო სკოლა. პირველი სამხატვრო საზოგადოება დაფუძნდა 1873 წელს და 1874 წელს დააარსა საქართველოში პირველი დაწყებითი სამხატვრო სკოლა. 1877 წელს საზოგადოება გაერთიანდა მუსიკალურ საზოგადოებასთან და შეიქმნა „კავკასიის კაზმულ ხელოვნებათა წამახალისებელი საზოგადოება“, რომელმაც 1901 წელს გახსნა საშუალო სამხატვრო სასწავლებელი - ფერწერისა და ქანდაკების სკოლა. სკოლას პატრონაჟს უწევდა პეტერბურგის საიმპერატორო სამხატვრო სასწავლებელი. სკოლა არშაკუნის სასახლეში, დღევანდელი სამხატვრო აკადემიის შენობაში ფუნქციონირებდა. როგორც ჩანს, სწორედ ამ სკოლაში სწავლობდა აბას არჟანგი, ყოველ შემთხვევაში მის მემუარებში აღწერილი სასწავლებელი სწორედ ამ სკოლას ჰგავს. აბასის სწავლის პერიოდში - 1911-14 წლებში სკოლის დირექტორი იყო ოსკარ შმერლინგი,

სამხატვრო კურსს უძღვებოდნენ ჰენრიხ გრინევსკი, ბორის ფოგელი, მოსე თოიძე და სხვები, ხოლო მისი თანაკურსელები უნდა ყოფილიყვნენ ისეთი დიდი ქართველი მხატვრები, როგორებიცაა ლადო გუდიაშვილი (1910-1914) და ქეთევან მაღალაშვილი (1911-1914).

თბილისის შემდეგ, აბას რასამმა სწავლა მოსკოვში განაგრძო და სამშობლოში 1917 წელს დაბრუნდა. მან ჯერ თავრიზში, შემდეგ კი თეირანში დაიწყო მოღვაწეობა როგორც მხატვარმა, კალიგრაფისტმა, მინიატურისტმა და მოქანდაკემ, ასევე წერდა ლექსებსა და პიესებს. თეირანში მან თავდაპირველად ბედი კულტურის სამინისტროში სცადა, მაგრამ არ გაუმართლა: დიდმა ოსტატმა ქამალ ალ-მოლქმა მისი ნახატები „უნახავად“ დაიწუნა და აბასი იძულებული გახდა საკუთარი გალერეა გაეხსნა, რომელსაც „არჟანგის გალერეა“ უწოდა. გალერეა თეირანის ცენტრალურ ქუჩაზე ალა ალ-დოულეს (დღევანდელი ფირდოუსის) გამზირზე მდებარეობდა და ადგილობრივი შემოქმედებითი ელიტის თავშეყრის ადგილი იყო. სწორედ იქ მოეწყო აბას არჟანგის პირველი პერსონალური გამოფენა 1928 წელს, 1930 წელს კი ბელგიაში ანტვერპენის საერთაშორისო გამოფენაზე წარმოდგენილი ნახატებისთვის იგი ოქროს მედლითა და დიპლომით დაჯილდოვდა. გარდაიცვალა არჟანგი 1975 წელს. მას 2000-მდე ნამუშევარი დარჩა და XX საუკუნის დასაწყისის ერთ-ერთ საუკეთესო ირანელ მხატვრად ითვლება. თანამედროვეთა შეფასებით, ის „სრულყოფილად ფლობდა ზეთის საღებავების, აკვარელისა და გრაფიკის ტექნიკას და ვერავინ შეედრებოდა ფერთა შერევისა და შეხამების ხელოვნებაში“ (‘Ali Mo’ayeri, 2011:293). მისი ნახატები მრავალ გალერეას ამშვენებს და მათ შორისაა საქართველოს ეროვნული გალერეაც. არჟანგის მხატვართა საგვარეულოს სრულფასოვანი სურათის წარმოსაჩენად ამ ბიოგრაფიულ ექსკურსს დავასრულებთ ინფორმაციით აბას რასამის შვილების შესახებ: მისი უფროსი ვაჟი ჰომე არჟანგი თავის ეპოქის ცნობილი მუსიკოსი და მხატვარი, ხოლო უმცროსი ფარჰად არჟანგი - მწერალი და მხატვარია. მისი ექვსი ქალიშვილიდანაც ოთხი მამის კვალს

გაჰყვა: ერთი კალიგრაფია, ორი - მხატვარი და ერთიც - პოეტი. მხატვარია აბას რასამის შვილიშვილი ფარასთუ განჯევიც (Jamshidi, 2012:343-361).

გარდა მხატვრული ტილოებისა, აბას რასამმა დაგვიტოვა ლექსების სამტომეული და ასევე მემუარული თხზულება „მოგონებების დღიური“, რომელიც პირველად 2012 წელს, მისი გარდაცვალებიდან 37 წლის შემდეგ დაიბეჭდა და 2019 წელს ხელმეორედ გამოიცა. ეს არის ავტობიოგრაფიული თხზულება, რომელიც, სხვა მემუარული წიგნებისგან განსხვავებით, ინფორმაციულად არც თუ ისე მდიდარია და მთლიანად კონცენტრირებულია ავტორის პიროვნებაზე და მის შინაგან სამყაროზე. წიგნის თბილისურ ეპიზოდში ყურადღება გამახვილებულია ორ ძირითად საკითხზე: სამხატვრო სასწავლებელში სწავლასა და პროფესიულ წინსვლაზე და იმ პერიოდის თბილისში მუდმივად თუ დროებით მყოფი ირანელების ყოფასა და რევოლუციურად განწყობილი ნაწილის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური საქმიანობაზე. თუმცა ავტორის ყურადღების მიღმა არ რჩება არც სხვა, ყოფითი საკითხები. იგი ემოციურად, ხან იუმორით და ხან გულისტკივილით, გვიყვება თავის ყოველდღიურ ცხოვრებაზე - ურთიერთობაზე ადგილობრივ მოსახლეობასთან და ირანელ თანამემამულეებთან, თანაკლასელებთან და პედაგოგებთან, პირველ სიყვარულსა და მასთან დაკავშირებულ განცდებზე, დაპატიმრებაზე, ციხეში მოხვედრასა და შემდეგ ირანელი თანამოაზრეების დახმარებით გისოსების გადახერხვაზე და ციხიდან გაპარვაზე. წიგნში ძლიერია ავტობიოგრაფიული თხზულებებისთვის დამახასიათებელი თავის მოწონებისა და შთაბეჭდილების მოხდენის ელემენტი, რაც ზოგჯერ საკუთარი თავით ტკობაშიც კი გადადის.

XX საუკუნის დასაწყისის თბილისის ისტორიით დაინტერესებული მკითხველისთვის განსაკუთრებით საინტერესოა თბილისის სამხატვრო სასწავლებლის აღწერა. არჟანგი თავის მემუარებში საკმაოდ დეტალურად აღწერს სკოლას, რომელსაც მოიხსენიებს სახელით „ჰონარესთან-ე ნაყაში“ ანუ სამხატვრო სასწავ-

ვლებელი. სასწავლო კურსი ექვსწლიანი იყო და მეცადინეობები კვირაში ხუთი დღე ორ ცვლად მიმდინარეობდა: 9-დან 12 საათამდე მოწაფეები ფერწერის ტექნიკას ეუფლებოდნენ, ხოლო 6-დან 8-მდე - სპეციალური ნახშირით გრაფიკაში ვარჯიშობდნენ. სკოლა მოწაფეებს უზრუნველყოფდა ყველანაირი სახატავი საშუალებით. ექვს თვეში ერთხელ სკოლაში იმართებოდა გამოფენა, რომელზეც საუკეთესო ნამუშევრები იფინებოდა. სკოლაში სამას მოწაფემდე სწავლობდა და სწავლის კურსის დასრულების შემდეგ გამორჩეული მოწაფეები მოსკოვის სამხატვრო აკადემიაში აგრძელებდნენ სწავლას. თუ არჟანგის დავუჯერებთ, თბილისში სწავლების წლები მისთვის პროფესიულად ძალიან წარმატებული გამოდგა: მან მალევე მოიპოვა სასწავლებლის ნომერ პირველი მოწაფის სტატუსი და არა მხოლოდ ნამუშევრების გაყიდვა მოახერხა, არამედ მუდმივი დამკვეთებიც კი იშოვა. სასწავლებლის დირექტორის რეკომენდაციით, მან მუშაობა დაიწყო კავკასიის მუზეუმში, აღმოსავლურ ფონდში დაცული ირანელი მხატვრების დაზიანებული ნამუშევრების რესტავრატორად.

მეორე საკითხი, რომელსაც არჟანგი დეტალურად ეხება არის ირანელების ყოფა და საქმიანობა თბილისში. იგი გულისტკივილით აღნიშნავს, რომ ადგილობრივები, განსაკუთრებით კირუსები, ირანელებზე დაბალი აზრის არიან და მათ მტრული თვალით თუ არა, ქედმაღლურად უყურებენ. არჟანგი ამას თბილისელი ირანელების გაჭირვებული მდგომარეობით და მათი „დამამცირებელი“ საქმიანობით ხსნის: „ისინი, ძირითადად, ქუჩებში ქალისა და მამაკაცის წინდებით, თავსაფრებით ან ნავთით ვაჭრობენ“ (Arjangi, 2019:26). რუსების ირანელებისადმი ქედმაღლური დამოკიდებულება კარგად ჩანს ნიჭიერი ირანელი მოწაფით დაინტერესებული პეტერბურგელი პროფესორის სიტყვებში, რომელიც არჟანგის ირანელი ხელოვანების საერთაშორისო ასპარეზზე წარმატების ფორმულას ასე უყალიბებს: ირანის სიყვარულის გულიდან ამოგდება, რადგან ამ ქვეყანაში მაღალი რანგის ხელოვანებიც კი შიმშილით კვდებიან; ალკოჰოლსა და თამბაქოზე უარის თქმა; მხოლოდ რუს ქალზე დაქორწინება; რუს-

ეთის მოქალაქეობაზე უარის თქმა და გვარის რუსულ ყაიდაზე გადაკეთება (არჟანგი, რომელიც იმ დროს ჰოსეინად იწერებოდა ოსეინოვი უნდა გამხდარიყო). სანაცვლოდ რუსი პროფესორი მას ყოველთვიურ რუსულ პენსიას და სწავლის პეტერბურგში გაგრძელებას ჰპირდებოდა.

რუსების ქედმაღლურ დამოკიდებულებაზე მეტად არჟანგის ადგილობრივი მუსლიმების ირანელებისადმი ნეგატიური და ხშირად მტრული დამოკიდებულება აწუხებდა. იმ პერიოდში ამიერკავკასიაში და, მათ შორის, თბილისში ძალიან ძლიერი იყო პანთურქისტული და ანტიირანული განწყობები. არჟანგი გულისტკივილით აღნიშნავს, რომ „ადგილობრივი ოსმალები (თურქები) და რუსები გამუდმებით ირანის საწინააღმდეგო პროპაგანდას ეწევიან, რაც იმით არის განპირობებული, რომ ოსმალებს მთელი კავკასიის დამორჩილება სურთ, ხოლო რუსებს იმის ემინიათ, რომ კავკასია ისევ ირანის დაქვემდებარებაში არ გადავიდეს“ (Arjangi, 2019:26). არჟანგი ახერხებს თავის გარშემო ირანული წარმომავლობის ახალგაზრდების შემოკრებას, ირანის სახელოვან წარსულზე, მძიმე აწმყოსა და კონსტიტუციური რევოლუციის სიკეთეებზე საუბრებით მათ გულებში ირანის სიყვარულის და საკუთარი ქვეყნით სიამაყის გრძნობის გაღვივებას, რაც „ირანის მოყვარულთა ჯგუფის“ შექმნით გვირგვინდება. 1916 წელს მოსკოვიდან დაბრუნების შემდეგ არჟანგის ირანელების მდგომარეობა კიდევ უფრო დამძიმებული ხდება. მისი აღწერით, თბილისის ქუჩებში განათლებული ირანელების ჯგუფ-ჯგუფად „მხოლოდ და მხოლოდ ირანელობისთვის“ დაკავება და სასამართლოს გარეშე ერთი მთის ძირში დახვრეტა, იმ დროს ჩვეულებრივი ამბავი იყო. ირანელების მძიმე ხვედრი არჟანგიმაც გაიზიარა. იგი ღამით საკუთარ სასტუმროში დააკავეს და მიუხედავად იმისა, რომ ვერანაირი კომპრომატი ვერ უპოვეს (ჩხრეკისას კედლის კალენდრის უკან დამალულ ანტირუსული და „ანტიცარული“ ლექსების რვეულს ვერ მიაგნეს), მაინც ციხის კამერაში დაამწყვდიეს. გარდაუვალი სიკვდილისგან არჟანგი მის მიერ შექმნილი „ირანის მოყვარულთა ჯგუფის“ წევრებმა იხსნეს:

მისი კამერა იპოვეს, გისოსები გადახერხეს, ციხიდან გამოიყვანეს და მატარებლით ჯულფაში გააპარეს.

აბას რასამი ბევრს არ საუბრობს საკუთრივ თბილისსა და მის ღირშესანიშნაობებზე. ქალაქის შესახებ ინფორმაცია ამოიწურება მუმტაიდის ბაღით, რომლის დამაარსებლის მირ ფათაჰ მოჯთაჰედის ისტორიას თავრიზელისგან სრულიად მოსალოდნელი და გასაგები ტენდენციურობით ყვება, და ფუნიკულიორით, რომელსაც იმდროინდელი თბილისურ-მუსლიმური ტრადიციით შეიხ სანაანის მთას უწოდებს. შეგახსენებთ, რომ მეცხრამეტე საუკუნეში თბილისელ მუსლიმებში ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო შეიხ სანაანის ლეგენდის ლოკალური ვერსია, რომლის მიხედვითაც მოქმედება საქართველოში მოხდა, შეიხის სატრფო ქართველი ქალი იყო და მისი სიყვარულით გაქრისტიანებული შეიხი თბილისში დარჩა და მამადავითის ეზოშია დაკრძალული⁸⁰. მემუარებიდან კარგად ჩანს, რომ ადგილობრივმა ირანელებმა კარგად იციან ეს ისტორია, რადგან ქართველ ქალზე გამიჯნურებული ერთ-ერთი ირანელი თავს ასე იმართლებს: რა მოხდა, რით ვარ შეიხ სანაანზე ნაკლებიო.

და ბოლოს, მინდა აღვნიშნო, რომ აბას რასამ არჟანგი კარგ მხატვართან ერთად მშვენიერი მწერალიცაა. მისი „მოგონებების დღიური“ მარტივი, ცოცხალი ენით არის დაწერილი, თხრობა საკმაოდ დინამიურია, ხან ტრაგიკული და ხან იუმორისტული პასაჟებით გაჯერებული და ძალიან სახალისოდ იკითხება. გარდა ამისა, კვლევის პროცესში განხილული წყაროები შეიცავს საკმაოდ საინტერესო მასალას მეოცე საუკუნის დამდეგის თბილისის ისტორიის სხვადასხვა ასპექტით დაინტერესებულ მკვლევართათვის.

დასკვნა

არჟანგების მხატვართა ოჯახის და, პირველ რიგში, აბას რასამის ისტორია მრავალი თვალსაზრისით არის მნიშვნელო-

---

⁸⁰ ვრცლად შეიხ სანაანის კავშირზე თბილისთან იხ.: ალექსიძე, 2009: 9-26, 109-115; Alexidze, 2009: 73-85; Javaher Kalam, 1971: 761-764.

ვანი, როგორც სახასიათო მაგალითი ირანელებისა, რომელნიც ესწრაფვოდნენ მიეღოთ ევროპული განათლება ირანის გარეთ და, კერძოდ, თბილისში. ის წარმოაჩენს XIX საუკუნეში თბილისში მცხოვრებ ირანელთა კულტურისა და ყოფის ბევრ ასპექტს, მათ იდეებს, წარმოდგენებსა და მისწრაფებებს.

დამოწმებული ლიტერატურა:

- ალექსიძე, მარინა. (2009). *სპარსელები და სპარსული კულტურა XIX საუკუნის საქართველოში*, თბილისი.
- ალექსიძე, მარინა. (2008). „ჰაჯ საიაჰი საქართველოში.“ პერსპექტივა - XXI, № 10, თბილისი, გვ. 6-13.
- Alexidze, Marina. (2009). “*Le Cheikh Sanaan et Tiflis/Tbilisi*”. F. Hellot -Bellier et I. Natchkebia, eds., *La Géorgie entre Perse et Europe*, Paris: L’Harmattan, p. 73-85.
- Arjangi Rassam. (2019). *Daftar-e Khaterat-e Rassam Arjangi*, be kushesh-e Mohammad Hasan Hamdi Aydin Aghdashlu va Khoshayar Fahimi, Tehran, 1398/2019.
- Beradze, Grigol. (2014). “*From Tabriz to Tiflis with an Easel in Hand: On Some Iranian Artists Who Studied in Tbilisi (Late 19th – Early 20th c.)*”. International Conference “Looking Back and Ahead: An Insight into the Iranian Influence in the Caucasus”, G. Tsereteli Institute of Oriental Studies of the Ilia State University, Observatory of the Caucasus/French Institute for Anatolian Studies, Tbilisi, October 1-2.
- Beradze, Grigol. (2018). “*Moshti az Kharvar: On the watercolour paintings of the Qajar Period in the Georgian National Museum*”. International Conference „Iranian Art in the Qajar Period”, National Museum of Iran, Tehran, November 20-21.
- Beradze, Grigol. (2020). “*Signed by a beginner artist from Tabriz: Three rare paintings of the Late Qajar Period from the Oriental collection of the Georgian National Museum*”. International

- Conference “Transforming Collecting Policies in Museums”,
Baku, april.
- Jamshidi, Esmā'il. (2012). “Dar negarestan-e Rassam Arjangi va khatere-ye 'aref, 'ashqi va nima.” *Bokhara*, sal-e panzdahom, shomare-ye 88-89, 1391/2012, p. 343-361.
- Javaher Kalam, 'Ali. (1971). “*Mazar-e Sheykh Sana'an dar Teflis.*” *Armaghan*, Vol. 39, No. 11-12, Tehran, 1349/1971, p. 761-764.
- Mo'ayeri, Mohammad 'Ali. (2011). “*Yad az Mir Mossavar Arjangi.*” *Ayandeh*, Sal-e chahardahom, 1390/2011, p. 291-296.
- Ter-Oganov, Nugzar. (2000). “*Two Iranian Authors, Majd os-Saltāneh and Yahyā Dowlātabādi, on Tbilisi.*” *ტოპოლოგიური ძიებანი*, IV, №3. 399-408.
- Ter-Oganov, Nugzar. (2009). “Évocation de Tiflis par deux auteurs iraniens: Madjd os-Saltaneh et Yahya Dowlatabadi”. F. Hellot-Bellier et I. Natchkebia, eds., *La Géorgie entre Perse et Europe*, Paris: L'Harmattan, p. 261-274.

ისტორია, პოლიტიკა, წყაროთმცოდნეობა
HISTORY, POLITICS, PRIMARY SOURCE STUDIES

The Arjangi Dynasty of Painters and Tbilisi

Marina Alexidze

Doctor of philology,
Professor of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,
36, I. Chavchavadze Str., Tbilisi, Georgia,
+995599921647. marinaalexidze@hotmail.com
<https://ORCID.org/0000-0002-8858-8261>

Grigol Beradze

Doctor of history,
Researcher of Ilia State University,
G. Tsérétéli Institute of Oriental Studies
3, Acad. G. Tsetereli Str., Tbilisi, 0162, Georgia,
+995599582932. grigol.beradze@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0001-0506-1887>

Abstract

In the late nineteenth and early twentieth centuries, it became a custom among educated and wealthy Iranians to send their children abroad to study European languages, professions and life style. Those for whom the big cities of Europe were geographically and especially financially inaccessible came to the nearest city of the Russian Empire - Tbilisi, and received education in private boarding schools and colleges. In the last decades of the nineteenth century, for Iranian artists, especially from Tabriz (Azerbaijan, Iran), Tbilisi was the closest city where they could get acquainted and master the methods and techniques of European academic painting. At that time, a number of artistic societies

and private or public art schools operated in Tbilisi. Around 1900, three members of the Arjangi family from Tabriz, who are considered outstanding representatives of modern Iranian painting, received an artistic education in Tbilisi: Seyd Ebrahim Aqa Mir and his sons, Seyd Hosayn Mir Mosavar Arjangi and Seyd Abbas Rassam Arjangi.

Keywords: Tbilisi; Tabriz; Tbilisi Art School; Seyd Ebrahim Aqa Mir; Seyd Hosayn Mir Mosavar Arjangi; Seyd Abbas Rassam Arjangi.

Introduction

In the long history of relations between Georgia and Iran, the nineteenth century is referred to as "the last of the Thousand-and-One Tales of the East." During this period, Iran not only lost control of Georgia but also its traditional dominance over the entire Eastern Caucasus. Weakened by prolonged warfare and unfavourable treaties, Iran had to resume diplomatic negotiations with the Russian Empire. The centre of power shifted northward, with Tbilisi becoming the seat of the Russian Viceroy of the Caucasus.

The Iranian community in Tbilisi was notably large, a result of Tbilisi's regional significance on the one hand and the challenging social and economic conditions in Iran on the other, which drove many Iranians to seek opportunities abroad. Tbilisi served as a gateway to the West for many Iranians, who arrived seeking livelihoods, pursuing education, or traveling.

Methodology

The research utilized the comparative study and analysis of Persian and European written sources within a broad historical context, a method widely employed in global historiography.

Outcome

The research identified a significant group of Iranians who travelled to Tbilisi to pursue Western education and study European art.

Among them, four generations of artists from the Arjangi family emerged as particularly successful and renowned.

Discussion

In the late nineteenth and early twentieth centuries, it became a custom among educated and wealthy Persians to send their children abroad to study European languages, professions and lifestyle. Those for whom the big cities of Europe were geographically and especially financially inaccessible came to the nearest city of the Russian Empire - Tbilisi, and received education in private boarding schools and colleges.

Iranians would come to Tbilisi to learn those “European professions” that could not be mastered in Iran. One such job was typography. It is known that in 1821 Iranian Crown Prince Abbas Mirza sent the artist Alahverdi to Tbilisi to study lithography techniques (Ter-Oganov, 2000:402). In 1859, the Iranian traveller Haj Sayyah during his stay in Tbilisi regularly visited the printing house of a certain Hambartsoum, where he studied typesetting (Alexidze, 2008:6-13).

In the last decades of the nineteenth century, for Iranian artists, especially those from Tabriz (Azerbaijan, Iran), Tbilisi was the closest city where they could get acquainted and master the methods and techniques of European academic painting. At that time, several artistic societies and private or public art schools operated in Tbilisi. Around 1900, three members of the Arjangi family from Tabriz, who are considered outstanding representatives of modern Iranian painting, received an artistic education in Tbilisi: Sayyid Ebrahim Aqa Mir and his sons, Sayyid Hosayn and Sayyid Abbas. In the 1920s, when following the Western standards Iran introduced surnames, the brothers took Arjangi as the family name, after the title of the book of Prophet Mani, which is considered a symbol of art in the East because of its numerous colourful illustrations. So, Sayyid Abbas became Abbas Rassam Arjangi, and his brother Sayyid Hosayn went by the name Hosayn Mir Mosavar Arjangi. Rassam, the middle name of Abbas, also means painter.

The collection of Oriental art of the Georgian National Museum keeps a number of works created by artists from the Arjangi family. According to Abbas Rassam's memoirs, at least two works of his father, Seyd Ebrahim were in the collection of the Caucasian Museum (the precursor of the Georgian National Museum) already in the early twentieth century (Arjangi, 2019:30). Abbas Rassam saw them when he was working in the museum being invited by its director to restore damaged works of Iranian artists. At present, the Oriental collection of the museum also possesses several works of Abbas Rassam Arjangi himself. They have been inventoried and studied by Grigol Beradze (Beradze, 2014, 2018, 2020).

Ebrahim Aqa belonged to an old and respected family, representatives of which considered themselves *Sayyids*, i. e. direct descendants of Prophet Muhammad. Abbas Rassam describes his father in his memoirs as a versatilely educated man, a poet, calligrapher and rhetorician; he especially loved history and literature, and was well acquainted with the works of French and Russian writers (Arjangi, 2019:24). But his main passion was art. He came to Tbilisi in the 1880s for professional art education, as there was no such opportunity in Iran at that time (Arjangi, 2019:24). He entered one of the art schools, most likely the private school of Keppen, which was subordinate to the Imperial Academy of Arts in Saint Petersburg. This allowed its best students to continue their studies at the Academy. Apparently, during his studies in Tbilisi, Ebrahim Aqa showed himself well, because immediately after graduation he was sent to Saint Petersburg where he stayed until the 1890s. He returned to his homeland already a recognized artist and became the court painter of Crown Prince Mozaffar ad-Din Mirza. Ebrahim Aqa's sons, the elder Hosayn and the younger Abbas followed their father's example and came to Tbilisi to study art – the former in 1901 and the latter in 1911, already after the death of his father.

Abbas Rassam Arjangi spent four years in Tbilisi, from 1911 to 1914. At that time, there were several art institutions and orga-

nizations in the city. The first Artistic Society was established in 1873 followed by the foundation of a first primary art school in 1874. In 1877, this society merged with the Musical Society to form the Society for the Promotion of Fine Arts in the Caucasus, which in 1901 opened a secondary educational institution – the School for Painting and Sculpture. It was under the patronage of the Saint Petersburg Imperial School of Arts. The school functioned in a building (present Tbilisi State Academy of Art) known as Arshakuni Palace after the name of its first owner. Judging from the description given in his memoirs, Abbas Rassam Arjangi studied in this school. During the period of his schooling, the headmaster was the well-known artist Oscar Schmerling, and the teaching staff of the school included Henryk Hryniewski, Boris Vogel, and Mose Toidze. Among the schoolmates of Abbas Rassam there should be eminent Georgian painters Lado Gudiashvili (studied from 1910 to 1914) and Ketevan Maghalashvili (studied from 1911 to 1914).

After Tbilisi, Abbas Rassam Arjangi continued his studies in Moscow and returned home in 1917. He worked first in Tabriz and then in Tehran as a painter, calligrapher, and sculpturer. Also, he wrote poems and plays. In the beginning, he tried to get a job in the Ministry of Culture, but he had no luck. A reputable master Kamal al-Molk rejected his works without even looking at them. Abbas Rassam had to open his gallery named Gallery Arjangi. Located on the central street of Tehran, Ala al-Dawla Avenue (present Ferdowsi Avenue), it became the place of meeting of the local artistic elite. Here he organized his first personal exhibition in 1928. Two years later he participated in an international exhibition in Antwerp and was awarded a gold medal and a special diploma.

Abbas Rassam Arjangi died in 1975 leaving behind almost 2000 works. He is believed to be one of the most important Iranian artists of the first half of the twentieth century. Contemporaries wrote that he „mastered the techniques of oil painting, watercolours and graphics to perfection and was incomparable in mixing and combining colours”

(‘Ali Mo’ayeri, 2011:293). His pictures and drawings are preserved in many galleries in and outside Iran and among them in Georgian National Museum.

To give a complete impression of the Arjangi dynasty of artists, mention should also be made of the descendants of Abbas Rassam. His elder son Homa Arjangi is a well-known musician and painter, and the younger son Farhad Arjangi is a writer and painter. Of his six daughters, one is a calligrapher, one is a poet, and two are artists. Abbas Rassam’s grandson Farastu Ganjevi is also an artist (Jamshidi, 2012: 343-361).

Along with pictures and drawings, Abbas Rassam’s legacy includes three volumes of poems and a book of memoirs entitled *The Diary of Recollections*, which was first published in 2012, 37 years after the author’s death, and republished in 2019. It is an autobiographical story which mainly concentrates on the personality of the author and his inner world rather than on events and histories around him. A part of the book dealing with his life in Tbilisi focuses on two aspects. The first is Abbas Rassam’s schooling and his professional advance. The second topic to which the author pays particular attention is the life of Iranians in Tbilisi, both residents and temporary visitors, and the social and political activity of Iranian revolutionary groups.

In the memoirs, the author describes his life in Tbilisi, both important events and everyday life. He describes his relations with the local population and Iranians, classmates and teachers; he talks about his first love and related experiences, his arrest and imprisonment in prison, and his escape from prison. The author's narcissistic self-admiration and his desire to impress the reader are strongly felt in the text.

A reader who is preoccupied with the early twentieth-century history of Tbilisi can find interesting facts about art education in the city. Abbas Rassam Arjangi recounts many details about the school for Painting and Sculpture, which he refers to as *Honarestan-e naqashi*, i. e. the school of arts. The school curriculum was six years long. Classes at the school were five days a week, in two shifts. From 9 a.m. to 12

a.m., students learned painting techniques, and in the evening, from 6 a.m. to 8 a.m., they practised drawing with special charcoal. The school provided the students with everything they needed for their studies. Once in six months, the school organized an exhibition of the best works of its students. Up to three hundred students attended the school and the most successful of them were sent to Russia to continue education.

Apparently, Abbas Rassam Arjangi's years of study in Tbilisi were successful for him professionally. According to him, he soon earned the status of the best student in the school and not only managed to sell his works, but even found regular clients. On the recommendation of the school director, in parallel with his studies, he worked as a restorer of damaged works by Iranian artists kept in the Caucasian Museum.

As noted above, the second major issue discussed in the memoirs is the life and activity of Iranians in Tbilisi. Abbas Rassam Arjangi bitterly notes that locals, especially Russians, have a low opinion of Iranians and view them with disdain if not hostility. In his opinion, this is due to the poor situation of Iranians and their "humiliating" occupations, among which the author mentions selling socks and kerosene on the streets. It should be noted that Abbas Rassam Arjangi is not the only Iranian author who was worried about the deplorable situation of his compatriots in the Caucasus and Tbilisi in particular. Other authors, such as, for instance, Zein al-Abedin Maraghai described the cheerless life of Iranians in even more gloomy tones (Maraghai, 1978: 25). Abbas Rassam Arjangi illustrates the arrogant attitude of Russians toward Iranians with the words of a professor from St. Petersburg who gave him a formula for the professional success of a young Iranian in the Russian Empire: to forget all feelings towards his native country as even good artists are starving to death there; to marry only a Russian woman; to quit smoking and drinking alcohol; and to change the surname so that it sound Russian. The professor promised that in retu-

rn he could receive a monthly stipend and continue his studies in the Imperial Academy of Arts in Saint Petersburg.

Perhaps even more than the arrogance of the Russians, Abbas Rassam Arjangi was annoyed by the bad attitude towards Iranians on the part of local Muslims. At that time, pan-Turkic sentiments were strong among Turkic-speaking Muslims in the South Caucasus, including Tbilisi, due to the rise of Azerbaijani nationalism, which had obvious anti-Iranian overtones. Abbas Rassam Arjangi, apparently not particularly versed in the subtleties of geopolitics, wrote that “both Russians and local Ottomans (meaning Turkic-speaking Muslims - M. A.) are constantly conducting propaganda against Iran. This is because the Ottomans want to conquer the entire Caucasus, and the Russians are afraid that the Caucasus will again become subordinate to Iran” (Arjangi, 2019:26). It is unlikely that on the eve of World War I, anyone in the Russian Empire was seriously worried about the return of Iranian dominance in the Caucasus, but this is a typical early twentieth-century Iranian view of the world in which Iran is still perceived as a great power that inspires fear and respect in its neighbours.

In his memoirs, Abbas Rassam Arjangi presents himself as a certain leader of Iranians living in Tbilisi. According to him, he managed to gather young people of Iranian origin around him, awakening pride in their country by talking about its glorious past. They also discussed the sorrowful current state of Iran and the benefits of the constitutional revolution. In the end, these gatherings culminated in the founding of the “Iran Lovers Group”.

According to Abbas Rassam Arjangi, in 1916, when he returned to Tbilisi from Russia, the situation of the Iranians was even worse than it had been a few years earlier; however, he exaggerates when saying that groups of Iranians were arrested on the streets of Tbilisi and subsequently shot without trial “just for being Iranians”. Abbas Rassam Arjangi himself did not escape reprisals, but the death penalty did not come. He was arrested in his hotel room. No evidence was

found against him, as he had managed to hide a notebook with his anti-tsarist poems, but he was taken away and imprisoned anyway. Abbas Rassam Arjangi was rescued from captivity by fellow members of the “Iran Lovers Group.” They found his cell, cut the bars, rescued him and sent him by train to Julfa. It is hard to say how true this story is, but it gives the memories a vivid adventure flavour.

Abbas Rassam Arjangi talks little about Tbilisi itself and its attractions and sights. He mentions Mushtaid Garden and tells the story of its founder, the mujtahid Mir-Fattah with a bias expected and understandable from a native of Tabriz. He also mentions the railway up Mount Mtatsminda which he refers to as Sheikh Sana’an’s Mount meaning the character of the popular Medieval legend who fell in love with a Christian maiden. It is known that in the eighteenth and nineteenth centuries, the local version of this history was developed in Tbilisi. According to this version, events took place in Georgia, the Christian maiden was Georgian, the Sheikh died in Tbilisi and was buried in the yard of St David Church, on the slope of Mount Mtatsminda.⁸¹ The memoirs of Abbas Rassam Arjangi testify that the Iranians in his entourage knew this story well. One of them, having fallen in love with a Georgian Christian woman, says: “And how am I less than the sheikh?”

It must be said that Abbas Rassam Arjangi was not only a good artist, but also a skilled writer. His *Diary of Recollections* is written in simple, lively language, the narrative is dynamic, full of alternating tragic and humorous passages. In general, it is a fascinating reading. In addition, the book contains important material for researchers interested in various aspects of the history of Tbilisi at the beginning of the twentieth century.

Conclusion

The history of the artists from the Arjangi family, and especially of Abbas Rassam, is significant in many respects as a typical example of

---

⁸¹ For more about the connection of Sheikh Sana’an with Tbilisi see: Alexidze, 2009: 73-85; Javaher Kalam, 1971, 761-764.

Iranians seeking European education outside Iran and in particular in Tbilisi. It illustrates many aspects of nineteenth-century Iranian culture and life, ideas, perceptions and aspirations of Iranians living in Tbilisi.

Bibliography:

- Alexidze, Marina. (2009). *Sparslebi da sparsuli kultura XIX saukunis sakartveloshi*, Tbilisi.
- Alexidze, Marina. (2008). "Haj Saiyahi sakartveloshi", *Perspektiva - XXI*, № 10, p. 6-13. Tbilisi.
- Alexidze, Marina. (2011). *Georgia and the Muslim East in the Nineteenth Century. Studies in the History of Culture, Religion, and Life*, Tbilisi: Ilia State University.
- Alexidze, Marina. (2009). "Le Cheikh Sanaan et Tiflis/Tbilisi", F. Hellot-Bellier et I. Natchkebia, eds., *La Géorgie entre Perse et Europe*, Paris: L'Harmattan, p. 73-85.
- Arjangi, Rassam. (2019). *Daftar-e Khaterat-e Rassam Arjangi*, be kushesh-e Mohammad Hasan Hamdi Aydin Aghdashlu va Khoshayar Fahimi, Tehran, 1398/2019.
- Beradze, Grigol. (2014). "From Tabriz to Tiflis with an Easel in Hand: On Some Iranian Artists Who Studied in Tbilisi (Late 19th – Early 20th c.)". *International Conference "Looking Back and Ahead: An Insight into the Iranian Influence in the Caucasus"*, G. Tsereteli Institute of Oriental Studies of the Ilia State University, Observatory of the Caucasus / French Institute for Anatolian Studies, Tbilisi, October 1-2.
- Beradze, Grigol. (2018). "Moshti az Kharvar: On the watercolour paintings of the Qajar Period in the Georgian National Museum". *International Conference „Iranian Art in the Qajar Period"*, National Museum of Iran, Tehran, November 20-21.

- Beradze, Grigol. (2020). "Signed by a beginner artist from Tabriz: Three rare paintings of the Late Qajar Period from the Oriental collection of the Georgian National Museum". *International Conference "Transforming Collecting Policies in Museums"*, Baku, april 3.
- Jamshidi, Esmā'il. (2012). "Dar negarestan-e Rassam Arjangi va khatereye 'aref, 'ashqi va nima". *Bokhara*, sal-e panzdahom, shomareye 88-89, 1391/2012, p. 343-361.
- Javaher Kalam, 'Ali. (1971). "Mazar-e Sheykh Sana'an dar Teflis". *Armaghan*, Vol. 39, No. 11-12, Tehran, 1349/1971, p. 761-764.
- Maraghai, Zeyn al-Abedin. (1978). *Syiahat-name-ye Ebrahim Big ya balaye taassobe u*, be kusheshe Baqer Mo'meni, j.1, Tehran, 1357/1978.
- Mo'ayeri, Mohammad 'Ali. (2011). "Yad az Mir Mossavar Arjangi". *Ayandeh*, Sal-e chahardahom, 1390/2011, p. 291-296.
- Ter-Oganov, Nugzar. (2000). "Two Iranian Authors, Majd os-Saltāneh and Yahyā Dowlātabādi, on Tbilisi", *tipologiuri dziebani IV*, p. 399-408.
- Ter-Oganov, Nugzar. (2009). "Évocation de Tiflis par deux auteurs iraniens: Madjd os-Saltaneh et Yahya Dowlatabadi". F. Hellot-Bellier et I. Natchkebia, eds., *La Géorgie entre Perse et Europe*, Paris: L'Harmattan, p. 261-274.

ისტორია, პოლიტიკა, წყაროთმცოდნეობა
HISTORY, POLITICS, PRIMARY SOURCE STUDIES

თანამედროვე ახლო აღმოსავლეთის ახალი გეოსტრატეგიული
დილემა - ირან-ისრაელის ომის სავარაუდო კონტურები: მითი და
რეალობა

ვახტანგ მაისაია

პოლიტიკის და სამხედრო მეცნიერების დოქტორი,
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის პროფესორი.
საქართველო, თბილისი, ჩარგლის ქ.#73, 0179
+995 599402252; vakhtang.maisaia@ciu.edu.ge
<https://orcid.org/0000-003-3674-3570>

ალიკა გუჩუა

პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი.
საქართველო, თბილისი, ჩარგლის ქ.#73, 0179
+995 557960145. alika_guchua@ciu.edu.ge
<https://orcid.org/0000-0003-0347-9574>

აბსტრაქტი

2024 წელი დაიწყო სიტუაციის გართულებით ახლო აღმოსავლეთში, როდესაც ერაყში მდგომარეობა გართულდა უკიდურესად აშშ-ს და ირანის ისლამურ რესპუბლიკას შორის. მათმა კონფრონტაციამ მიაღწია უკიდურეს წერტილს და დროებით დასრულდა ე.წ. „პრესტიჟის ზავით“, რომელიც შეიძლება დიდხანს არ გაგრძელდეს. უკრაინული ავიალაინერის ჩამოგდება წარმოადგენს ამ კონფრონტაციის ერთ-ერთ ყველაზე ტრაგიკულ

მოვლენას. ბუნებრივია, რომ სირიაში გადაიკვეთა ასევე ირანის გეოსტრატეგიული ინტერესებიც, რადგანაც თუკი ირანისთვის მოკავშირე ალავიტური მმართველი ასადის დინასტიური რეჟიმი დაეცემა, მას მოყვება სუნიტური ორიენტაციის ისლამური რადიკალური ჯგუფების გააქტიურება (ანუ გათამაშდება „ერაყული“ სცენარი, რაც გულისხმობს შიიტური მოსახლეობის უფლებების შეზღუდვას); აშშ-ს მიერ ირანის წინააღმდეგ ე.წ. „ანაკონდის“ სტრატეგიის ხელშეწყობა (აშშ-ს ხელისუფლება, განსაკუთრებით წინა ადმინისტრაცია ცდილობდა ამ კონცეფციის „მარყუჟის“ გადმოსროლას სამხრეთ კავკასიის მიმართულებითაც). ამ ეტაპზე კიდევ უფრო აქტუალური ხდება ისრაელ-ირანის ლოკალური ომის სავარაუდო პერსპექტივა, რადგანაც ისრაელი წარმოადგენს აშშ-ს სტრატეგიულ პარტიორს ახლო აღმოსავლეთში და ირანისთვის კი ისრაელი წარმოადგენს დაუძინებელ მტერს, ჯერ კიდევ „ცივი ომის“ პერიოდიდან მოყოლებული. ამ ნაშრომში მოკლედ იქნება წარმოჩენილი, თუ როგორ შეიძლება განვითარდეს ამ ომის სავარაუდო სცენარი;

საკვანძო სიტყვები: აშშ; ირანის ისლამური რესპუბლიკა; „ანაკონდის“ სტრატეგია; ისრაელი; ლოკალური ომი.

შესავალი

ახლო აღმოსავლეთში გეოსტრატეგიული ვითარების გაუარესების ფონზე, რაც გამოიწვია „ჰამასის“ თავდასხმამ ისრაელზე 2023 წლის 7 ოქტომბერს, გაჩნდა ახალი სახელმწიფოთაშორისი სამხედრო კონფლიქტის გაჩენის საფრთხე. ისრაელ-ირანის გეოსტრატეგიული დაპირისპირებამ და სტრატეგიული შეიარაღების რბოლის დაწყებამ ამ ორ აქტორს შორის გადააქცია რეგიონული დონის სამხედრო კონფლიქტის გადაყვალა გლობალური დონის სამხედრო გამოწვევამდე. ირანის მხრიდან ისრაელის მიმართულებით სარაკეტო ბალისტიკური და საჰაერო დარტყმების შედეგად, რომელიც განხორციელდა ამა წლის ოქტომბერში, „ჰაერი-ხმელეთის“ ოპერატიულ-სტრატეგიული ოპერაციის ფარგლებში,

გამოიკვეთა რეგიონული ომის კონტურები. სამხედრო პოტენციალი ორივე მხარეს აქვს თითქმის იდენტური, თუმცა რაღაც სამხედრო მიმართულებით ერთ აქტორს გააჩნია უპირატესობა და რაღაც სხვა სფეროში კი მეორეს. მაგალითად, ისრაელის თავდაცვითი ბიუჯეტია \$27 მლრდ., ხოლო ირანის ისლამური რესპუბლიკის კი - \$10 მლრდ. ამასთან ერთად, ირანის შეიარაღებული ძალების რაოდენობა აღწევს თითქმის 610 ათასს სამხედრო მოსამსახურეს, ხოლო „ცახალის“ რაოდენობა აღწევს 170 ათასს სამხედრო მოსამსახურეს.

მეთოდი

აღნიშნული მინი-კვლევა ეფუძნება პოლიტიკური ანალიზის დონის კვლევის მეთოდს (Policy analyse level method) და ასევე „შემთვევის გარჩევის“ მეთოდს (Case-study method), ხოლო კვლევის თეორიული ბაზისს წარმოადგენს „სეკურიზაციის“ ანუ „კოპენჰაგენის“ სკოლის თეორია, ძალთა ბალანსის თეორია, „უსაფრთხოების დილემის“ თეორია და „ბირთვული ტერორის“ თეორია.

შედეგი

ბოლო დროს აქტუალური შეიქმნა ე.წ. „ირანი ბირთვული სტატუსის“ პრობლემა, რომელიც უკვე 1995 წლიდან მოყოლებული გახდა უსაფრთხოების დილემა გლობალურ პოლიტიკისთვის. ასეთივე სტრატეგიული სახის დილემად შეიძლება გადაიქცეს ისრაელის მიერ „ბირთვული იარაღის“ სტატუსის მქონე აქტორად გადაქცევა. ისრაელმა და ირანმა უკვე შესძლეს დიდი სირთულეების მიუხედავად განეხორციელებინათ 90%-ზე მეტი ურანიუმის გამდიდრების პროცესი და ფაქტიურად მიუახლოვდნენ ბირთვული ქობინების დამზადების ბოლო სტადიას. ამასთან ერთად, ორივე ამ ქვეყანას გააჩნიათ ბირთვული იარაღის გამდამტანი საშუალებებიც, „ბირთვული ტრიადის“ სამივე კომპონენტი (ბალისტიკური სარაკეტო სისტემები, წყალქვეშა ნაგები და სტრატეგიული ბომბდამშენები - თუნდაც ოპერატიულ-ტაქტიკურ დონეზე). აღნიშნულთან მიმართებაში, ხაზგასასმელია ის ფაქტი, თუ როდის შეიმუშავებს ისრაელი და ირანი „ბირთვული

ტრიადის“ საბოლოო ვარიანტს და როგორი იქნება მათი გამოყენების სამხედრო-სტრატეგიული და გეოსტრატეგიული გეგმები. ამიტომაც ასეთ „სტრატეგიულ რბოლას“ შეუძლია გამოიწვიოს სერიოზული გლობალური სახის ტექნოგენური კატაკლიზმის ეფექტის შექმნა, თუნდაც ისრაელ-ირანის ლოკალური ომის სცენარის განვითარების შემთხვევაში. თანამედროვე პერიოდში ღაზაში მიმდინარე მოვლენებს გარკვეულ წილად ირანი განიხილავს როგორც მის სტრატეგიულ სარგებელს, რადგან ეს აძლევს მას საშუალებას აგრესიული მოქმედებებისკენ და ახლო აღმოსავლეთში მეტი ძალების მობილიზების ისრაელის წინააღმდეგ⁸².

დისკუსია

ირანს ბირთვული ობიექტები ქვეყნის სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში აქვს. ამ ეტაპზე სულ 13 ობიექტია, რომელიც არის იდენტიფიცირებული. ასევე დადასტურებულია, რომ აქვს 20-25 ბირთვული ქობინი და არ გამორიცხავენ, რომ შესაძლოა 50-მდეც ჰქონდეს. ისრაელს 80 ბირთვული ქობინი აქვს და შესაძლოა განმეორდეს ინდოეთ-პაკისტანის 1999 წლის პრეცედენტი, როდესაც ორივემ მხარემ ერთდროულად მოახდინა ბირთვული აფეთქება და ორივე ბირთვული კლუბის წევრი გახდა. ამის ყველა ინდიკაცია აქვთ ორივე მხარეს. ალბათ ისრაელი 1978 წლის ეფექტს გაიმეორებს - შევა, სამხრეთ ლიბანს დაიკავებს, გაამყარებს პოზიციებს და ბუფერულ ზონას შექმნის. 1978 წელსაც ასე გააკეთა, რაც იყო პალესტინის განმათავისუფლებელი ორგანიზაციის საბრძოლო რაზმების, ეს კი „ჰეზბოლას“ წინააღმდეგაა. ალბათ ეს „სიურპრიზი“ თუ იქნება. „ირანის მხრიდან კი შესაძლოა ის პასუხი იყოს, რომ თავისი რეგულატორმა შეიარაღებულმა ნაწილებმა გოლანის სიმაღლეებზე მიიტანოს შეტევა და დაიკავოს. მეორე, ლიბანში თავისი რეგულატორი და გასამხედროვებული ჯგუფები გადაისროლოს,

---

⁸² Ostovar, A., „Iran, Israel, and War in the Middle East”, WAR ON THE ROCKS, National security. October 17, 2023. P.1. <https://warontherocks.com/2023/10/iran-israel-and-war-in-the-middle-east/>

გამყაროს და იქიდან დაიწყოს სახმელეთო ოპერაცია. ალბათ, ასეთ შემთხვევაში, მოსალოდნელია "ჰუსიტების" ჩართვაც, მათ საკმაოდ ძლიერი პოტენციალი აქვთ და უფრო ორგანიზებული ძალაა. აქვთ საკმაოდ მაღალი დონის შიარადება და დაადასდტურეს, რომ დასავლეთის დიდ სახელმწიფოებთანაც კი შეუძლიათ სერიოზული დაპირისპირება. „ჰეზბოლას“ ლიდერშიპის პრობლემა არ აქვს, დაჯგუფებას თავისი პოლიტიკური ინსტიტუტები და თავისი საკადრო რეზერვის მართვის სისტემა აქვს და თუ ისრაელი ერთ თავს წააჭრის, ახალი თავი ამოვა. სიტუაცია ისე წავიდა, რომ ყველა სცენარი მოსალოდნელი და გასათვალისწინებელია. როგორც ჩანს, ისრაელი თავის პოტენციალს ამზადებს და ირანს ვალში არ დარჩება. როგორც ჩანს, ცდილობს, რომ უფრო მიზნობრივი და უფრო ზუსტი დარტყმები, რათა ირანი გეოპოლიტიკური თამაშიდან გამოიყვანოს, როგორც ჩანს, ისრაელი სერიოზული დარტყმებისთვის ემზადება, ამის მერე სიტუაცია როგორ განვითარდება ძნელი სათქმელია. საინტერესოა ისრაელის ქმედების მერე რა პოზიციას დაიკავებს ირანის ხელისუფლება, თუ სიტუაცია პინგ-პონგის თამაშით წავიდა, ეს უკვე ორმხრივი სახელმწიფოებრივი დაპირისპირებაა და შესაძლოა ვიხილოთ ბირთვული ესკალაციაც კი. ისრაელის ომი ჰეზბოლას წინააღმდეგ სამხრეთ ლიბანში კიდევ ერთი სირცხვილია ირანისა და მისი ახალი პრეზიდენტისთვის, რაც აძლიერებს მასზე ზეწოლას, რომ საპასუხო დარტყმა მიაყენოს ისრაელს მნიშვნელოვანი მოკავშირის დასაცავად. ანალიტიკოსების თქმით, ირანი ჯერჯერობით უარს ამბობს ისრაელის მიერ უფრო ფართო რეგიონულ ომში ჩართვაზე, რაც აშკარად არ სურს მის უზენაეს ლიდერს, ალი ხამენეის⁸³.

---

⁸³ Haghirian, M., „Walking a Tightrope: How Gulf States are Navigating the Iran-Israel Conflict”, The Henry L. Stimson Center, October 11, 2024. P.1.
<https://www.stimson.org/2024/walking-a-tightrope-how-gulf-states-are-navigating-the-iran-israel-conflict/>

2023 წლის 7 ოქტომბერს ჯიჰადისტური დაჯგუფებების „ჰამასისა“ და „ისლამური ჯიჰადის“ მიერ განხორციელებულმა სამხედრო ინტერვენციამ ისრაელის წინააღმდეგ გამოიწვია სერიოზული გეოპოლიტიკური ძვრები არა მხოლოდ რეგიონულ არამედ გლობალურ დონეზე⁸⁴. აღნიშნული გეოსტრატეგიული კრიზისის ფონზე, ჩაიშალა ე.წ. „ავრამიისტული“ ხელშეკრულების გაფორმება და ამაზე უშუალოდ მოწმობს კაიროსა და ამანის მაღალი დონის პოლიტიკური სამიტების ჩაშლა, სადაც მონაწილეობა უნდა მიეღოთ ერთის მხრივ, აშშ-ს და ისრაელს, ხოლო მეორეს მხრივ კი არაბული სახელმწიფოების ლიდერ ქვეყნებს - იორდანიას, ეგვიპტეს, გაერთიანებულ არაბთა ემირატებს და ყატარს. ამიტომაც სიტუაციის გართულების ფონი, კიდევ უფრო ამაღლებს ასეთი შეთანხმების და გეოპოლიტიკური კონსენსუსის მიღწევის შეუძლებლობას. იმ მოვლენების გათვალისწინებით, რაც განვითარდა შეიძლება გამოყენებული იქნას სპეციალური კვლევის მეთოდი - გეოპოლიტიკის ანალიზის კვლევის მეთოდი (რეგიონული და გლობალური დონის ანალიზი).

გლობალური დონის გეოპოლიტიკური ანალიზი: ჯერ კიდევ 2015 წლის 8 მაისს მაშინდელი აშშ-ს ტრამპის ადმინისტრაციამ, ისრაელის პოლიტიკური ლობირების შედეგად მიიღო გადაწყვეტილება გამოსულიყო ე.წ. „ირანული პროგრამიდან“ და რომ აშშ-ს აჩერებდა მონაწილეობას ე.წ. „ერთობლივი საყოველთაო სამოქმედო გეგმის“ პროგრამის ეგიდით განხორციელებულ ყველა პროექტში და ამით სრულად დაარღვია იმ მიღწეულ შედეგებს, რომელიც განხორციელდა ე.წ. „ექვსეულის“ (5+1 ფორმატი: ჩინეთი, აშშ, გერმანია, დიდი ბრიტანეთი, რუსეთის ფედერაცია და ირანის ისლამური რესპუბლიკა) ფარგლებში 2015 წელს. აშშ-ს ტრამპის ადმინისტრაციის ასეთი პოლიტიკა გააგრძელა მისმა შემცვლელმა, ჯო ბაიდენის ადმინისტრაციამაც,

---

⁸⁴ Byman, D., Jones, S. G., Palmer, A., „Escalating to War between Israel, Hezbollah, and Iran”, Center for Strategic and International Studies, October 4, 2024. P.1 <https://www.csis.org/analysis/escalating-war-between-israel-hezbollah-and-iran>

რომელმაც უფრო მეტად გაართულა აღნიშნული პროცესი. სახელდობრ, ამჟამინდელმა, აშშ-ს ბაიდენის ადმინისტრაციამ შემოიღო მხოლოდ 180 დღიანი სასანქციო რეჟიმი და ასევე მოითხოვა იმ ქვეყნებზე ახალი სანქციების დაწესება, რომლებიც ირანთან გააგრძელებენ თანამშრომლობას „ირანული პროგრამის“ შეჩერების შემდეგაც. პრინციპში ასეთი ახალი სანქციები აშშ-ს ადმინისტრაციამ უკვე გაავრცელა იმ თავდაცვითი ხასიათის საწარმოებზე, რომლებიც ეკუთვნით ჩინეთს, რუსეთს, ირანს და ჩრდილოეთ კორეას. ამ გადაწყვეტილებამ შეიძლება კიდევ უფრო გაართულოს ურთიერთობები ევროპელ სტრატეგიულ პარტნიორებთან, მათ შორის დიდ ბრიტანეთთანაც, რადგანაც სამი ევროპული ჰეგემონი საფრანგეთი, გერმანია და დიდი ბრიტანეთი კატეგორიულად წინააღმდეგნი არიან რათა „ირანული პროგრამა“ შეჩერდეს და ირანი კვლავ წავიდეს „თავისუფალ ცურვაში“.⁸⁵ იმის ფონზე, რომ უკვე ფაქტიურად, ჯერ კიდევ დონალდ ტრამპის ადმინისტრაციის გადაწყვეტილების შესაბამისად, დაიწყო ე.წ. „სავაჭრო ომი“ აშშ-ს და ევროკავშირსა და ჩინეთს შორის პროტექციონალისტური პოლიტიკის გატარების გამო, რკინის იმპორტთან დაკავშირებით და ამით ამერიკული ეროვნული მანქანათმშენებლობის გადარჩენის მიზნით, აღნიშნული გადაწყვეტილება კიდევ უფრო გაართულებს და დამაბავს ურთიერთობებს ამ აქტორებს შორის და შეიძლება შეიტანოს დიდი გეოპოლიტიკური დისონანსი ე.წ. „დასავლეთის“, როგორც ერთიანი გეოპოლიტიკური ცენტრის, ერთიანობაში. მოკლედ სიტუაცია კიდევ უფრო რთულდება რამოდენიმე მიმართულებით:

➤ *ახლო აღმოსავლეთის მიმართულებით, სირიისა და ლიბანის განხრით, რასაც შეიძლება მოყვეს აშშ-თურქეთის სტრატეგიული მოკავშირეობის დასასრული;*

---

⁸⁵ Barnes-Dacey, J., Bianco, C., Lovatt, H., „THE GAZA CRISIS: MAPPING THE MIDDLE EAST’S SHIFTING BATTLE LINES“, European Council on Foreign Relations March 2024. <https://ecfr.eu/wp-content/uploads/2024/03/The-Gaza-crisis-Mapping-the-Middle-East-s-shifting-battle-lines.pdf>

- კავკასიის მიმართულებით, საქართველოს განხრით;
- აღმოსავლეთ ევროპის მიმართულებით, უკრაინის განხრით;
- სპარსეთის ყურისა და სუბ-აფრიკის მიმართულებით, იმენის თემის გართულება და ირან-საუდის არაბეთის ომის რეალური სცენარი;
- ცენტრალური აზიის მიმართულებით სიტუაცია შეიძლება კიდევ უფრო გახდეს დაძაბული, განსაკუთრებით, „ჰამასის“ ტერორისტული დაჯგუფების მიერ გაკეთებული მოწოდების შემდეგ, მეორე ტერორისტული გაერთიანება „ისლამური სახალიფოს“ მისამართით მათი გააქტიურების შესახებ, რაც გამოიწვევს უახლოეს პერიოდში მათი ჯგუფების გააქტიურებას. საინტერესო ფაქტია ის გარემოება, რომ „ისლამური სახალიფოს“ არ გააჩნია მყარი დასაყრდენი ახლო აღმოსავლეთში, მათი ძირითადი „ბირთვის“ განადგურების შემდეგ, მისი მოქმედებების არეალმა გადაინაცვლა ცენტრალურ აზიაში (ცენტრით ავღანეთი) და აფრიკის კონტინენტზე (ცენტრით ბურკინა-ფასო-მალი). ამ ეტაპზე, ავღანური ფილიალში „ხორასანში“ თავმოყრილია 8-10 ათასამდე ტერორისტი და ისინი წარმოადგენენ სერიოზულ ძალას, თუნდაც ცენტრალური აზიის რეგიონისთვის, თანაც უშუალოდ „ჰამასის“ ოფიციალური მოწოდების შემდეგ. აქედან გამომდინარე, უახლოეს პერიოდში შესაძლებელია სიტუაციის გამწვავება ორივე რეგიონში - სამხრეთ კავკასიისა (როგორც ე.წ. „შავი ტრანზიტის“, რომლის მეშვეობითაც „ისლამური სახალიფოს“ ტერორისტები და ასევე „თალიბანის“ რადიკალური ფრთის ე.წ. „ჰაკანის“ ქსელის მებრძოლები, შეიძლება გადასროლილი იყვნენ ღაზას სექტორსა და ახლო აღმოსავლეთის სხვა რაიონებში) და ცენტრალურ აზიაში, უშუალოდ მათი ფილიალების ამოქმედების შედეგად, მათ შორის იატაკქვეშა ჯგუფებზეა საუბარი (მაგალითად, უზბეკეთის და ყირგიზეთის მაგალითებზე) - სავარაუდო განვითარების სცენარი სამხრეთ კავკასიასა და ცენტრალური აზიის მაგალითზე.

ამ სასცენარო მიმართულებებიდან, ცალკე თემაა, რომელიც განვითარდება ავტონომიურად, ისრაელის და ირანის პირდაპირი ომი, რომელსაც ექნება სავარაუდოდ ჯერ ლოკალური ხასიათის, თუმცა ეხლავე უკვე აშკარად გამოიკვეთება შეზღუდული სამხედრო კონფლიქტის იერსახე და უკვე აშკარად. უკვე ინტენსიურად გახდა ისრაელის „ცახალის“ მიერ ინტენსიურად სირიის პრო-ასადის მომხრე სამხედრო შენაერთების და ასევე პრო-ირანული შენაერთების და უშუალოდ ირანული „ისლამური დაცვის კორპუსის“ ნაწილების სამხედრო შეტევები და საჰაერო-სარაკეტო დაბომბვებმა მიიღო უკვე ინტენსიური ხასიათი და ახალი საბრძოლო თეატრის ზონაც კი გაჩნდა - ჰოლანის სიმაღლეები, რომელიც ყოველთვის იყო სირიისა და ისრაელის დაპირისპირების უშუალო მიზეზი. ამავე დროს, მეორე ანალოგიური საბრძოლო თეატრის ზონა შეიძლება გადაიქცეს ლიბანი, სადაც საპარლამენტო არჩევნების შედეგად პრო-ირანულმა „ჰეზბოლაჰმა“ კვლავ გაიმყარა საკუთარი პოზიციები და გაიყვანა პარლამენტში უმრავლესი მომხრე და დამატებით თავის სატკივარი გაუჩინა ისრაელის ხელმძღვანელობას. ისრაელის ხელმძღვანელობამ უკვე ოფიციალურად განაცხადა, რომ ქვეყანა მზად არის ირანთან ომის დაწყებისთვის და ამისთვის უკვე გადაიდგა კონკრეტული ნაბიჯებიც, კერძოდ, მაისის დასაწყისში, ისრაელის პარლამენტმა - ქნესეთმა მიიღო გადაწყვეტილება მიანიჭოს ქვეყნის პრემიერ-მინისტრს ბენიამინ ნეტანიახუს და თავდაცვის მინისტრს ავიგდორ ლიბერმანს, რომელიც წარმოშობით ყოფილი საბჭოთა კავშირის სივრციდანაა (კერძოდ, მოლდოვიდან), ომის დაწყების უფლება პარლამენტის გვერდის ავლით. აღნიშნული კი ნიშნავს, რომ ისრაელი უკვე სრულად არის მზად არის საომრად და ისრაელ-ირანის მესამე ომის კონტურები სავსებით რეალურია და სავარაუდოდ ალბათ ამა წლის ივნისის ბოლოს-ივლისის დასაწყისში მოწმენი ვიქნებით ამ ომის განვითარებისა სამი მიმართულებით. პრინციპში რატომ იწყებს ისრაელი ომს ირანთან ამის ანალიზია საინტერესო და რატომ ლობირებდა ისრაელი აშშ-ს მიმართულებით, რომ ტრამპის ადმინისტრაციაც ჩართ-

ული ყოფილიყო ამ „გეოპოლიტიკურ ფერხულში“. ამისთვის არსებობს კონკრეტული სამი გეოსტრატეგიული ანუ სამხედრო-სტრატეგიული მიზეზი:

- 1) ირანი, რომელიც წარმოადგენს ისრაელის პირდაპირ სამხედრო საფრთხეს და რისკს ისრაელისთვის, რადგანაც ირანის ისლამური რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკურ და ეროვნული უსაფრთხოების სტრატეგიებში პირდაპირ არის აღნიშნული, რომ ირანის ერთ-ერთი მიზანია ისრაელის, როგორც სახელმწიფოს ფიზიკურად განადგურება, მათ შორის სამხედრო საშუალებების მეშვეობითაც. ირანი პირველად, ისრაელის სახელმწიფოებრიობის არსებობის ისტორიაში 1948 წლის 14 მაისიდან მოყოლებული, მიადგა თავის უშუალოდ „მტერს“ სახელმწიფო საზღვართან და სირიის ტერიტორიაზე შექმნა საკმაოდ სერიოზული არა მარტო გეოპოლიტიკური, არამედ გროსტრატეგიული პლაცდარმი, სამხედრო ინფრასტრუქტურის განთავსების კუთხით. ირანი უკვე მიეზღინა ისრაელს და ფაქტიურად შეუძლია ოპერატიულად და ტაქტიკურადაც „მიწვდეს“ ისრაელის შიდა ტერიტორიას და მოახდინოს პირდაპირი ინტერვენციაც კი, სულ მცირე მოაქციოს სარაკეტო-საარტილერიო დაბომბვების არეალში ისრაელის ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთის პროვინციები. ეს უკვე წარმოადგენს ექსისტენციური საფრთხეს ისრაელისთვის, ირანის მხრიდან. თანაც ირანი არ არის იოლი მოწინააღმდეგე, არაბული კოალიციებისგან განსხვავებით, რადგანაც ირანელი სამხედროების საბრძოლო სულისკვეთება და საბრძოლო მომზადების დონე გაცილებით მაღალია და ათი თავით აღემატება მათ. მეორეს ერთი, სწორედაც 2007 წლის სამხედრო კამპანიის პერიოდში „ცახალმა“ ფაქტიურად წააგო ომი პრო-ირანულ „ჰეზბოლასთან“ პირველად თავის არსებობის ისტორიაში;
- 2) ისრაელისთვის გაცილებით საშიშია მდგომარეობა ლიბანში, რაც გამოწვეულია „ჰეზბოლაჰის“ გამარჯვებით და ირან-„ჰეზბოლაჰის“ უშუალო სამხედრო კავშირი და კოორდინაცია მათი საბრძოლო ოპერაციების კი უფრო ზრდის ისრაელზე

უკვე ალიანსური თავდასხმის ვარიანტებს, ანუ ამჯერად არაბულ კოალიციას, შეცვლის უკვე ირანული ანუ შიიტური ალიანსი, რომელსაც ასევე შეურთდებიან პალესტინური „ჰამასი“ და ასადის რეჟიმის სამხედრო შენაერთები, რომელთა რაოდეობაზამაც მიაღწია უკვე 80 ათასს ადამიანს;

- 3) ამავე დროს ირანს გაიჩნდა საკმაოდ სერიოზული სამხედრო მოკავშირე რუსეთის ფედერაცია, რომელიც უკვე სერიოზული საფრთხეა ისრაელისთვის, რადგანაც რუსეთის სამხედრო-ტექნიკური მხარდაჭერა და თუნდაც სამხედრო კონსალტინგის თემა კიდევ უფრო ზრდის ამ საფრთხეს, თანაც იმ ფონზე, რომ რუსეთმაც შექმნა საკმაოდ ძლიერი სამხედრო პლაცდარმი და ფაქტიურად სირიიდან ამერიკული სამხედრო გავლენა დაიყვანა თითქმის ნულის დონეზე.

რეგიონული დონის გეოპოლიტიკური ანალიზი: ფაქტიურად მართლდება ჩემი პროგნოზი, რომელიც მე გავაკეთე რამოდენიმე წლის წინათ და რომელზეც მე ვწერდი საკმაოდ დეტალურად, და ამიტომაც კიდევ ერთხელ მინდა გავახსენი ჩვენს მკითხველს აღნიშნული სცენარის ვარიანტი, რომელიც უკვე შეიძლება რეალურად განხორციელდეს (აღნიშნული ბლოგი დაწერილი იყო 2014 წელს და როგორც ჩანს სწორედ ასე განვითარდება მოვლენები):

ამ ბოლო დროს საერთაშორისო მას-მედიის საშუალებებით, ისრაელის მთავრობა თურქეთთან მოლაპარაკებას აწარმოებს, რათა თურქეთიდან ირანის ატომური ობიექტების დაბომბვა განახორციელოს. მანამდე კი გავრცელდა ისრაელის გენერალური შტაბის უფროსის ბენი განცის განცხადება: „ისრაელის არმია მზად არის განახორციელოს დარტყმა ირანის ბირთვულ სისტემაზე და ამავდროულად ომი დაიწყოს სირიასა და ლიბანში. ჩვენ მზად ვართ, ნებისმიერ მომენტში განვახორციელოთ დარტყმა, ირანის ბირთვულ ობიექტებზე და ამავდროულად ვეომოთ სირიასა და ლიბანს. მე არ ვფიქრობ რომ ეს ხვალ მოხ-

დება, თუმცა ყველაფრის მიუხედავად, ჩვენ მზად ვართ⁸⁶. ასეა თუ ისე ისრაელი უკვე მივიდა იმ ზღვრამდე, რომელიც აიძულებს მას იმოქმედოს ისე, როგორც ამ ქვეყანამ იმოქმედდა 1981 წლის 7 ივნისს ოზირაკის ბირთვული კვლევების ობიექტზე ერაყში. მხედველობაში ისრაელის სამხედრო-საჰაერო ძალების მიერ განხორციელებული მოულოდნელი საჰაერო დარტყმა, ანუ საჰაერო „ბლიცკრიგი“. ისრაელის ამგვარი გეოპოლიტიკური დილემა გაჩნდა მას შემდეგ, რაც სიტუაცია უკიდურესად დაიძაბა მეზობელ სირიაში და ეს ქვეყანა ჩაეფლო სამოქალაქო ომის მორევში.

ბუნებრივია, რომ სირიაში გადაიკვეთა ასევე ირანის გეოსტრატეგიული ინტერესებიც, რადგანაც თუკი ირანისთვის მოკავშირე ალავიტური მმართველი ასადის დინასტიური რეჟიმი დაეცემა, მას მოყვება სუნიტური ორიენტაციის ისლამური რადიკალური ჯგუფების გააქტიურება (ანუ გათამამდება „ერაყული“ სცენარი, რაც გულისხმობს შიიტური მოსახლეობის უფლებების შეზღუდვას); აშშ-ს მიერ ირანის წინააღმდეგ ე.წ. „ანაკონდის“ სტრატეგიის ხელშეწყობა (აშშ-ს ხელისუფლება, განსაკუთრებით წინა ადმინისტრაცია ცდილობდა ამ კონცეფციის „მარყუჟის“ გადმოსროლას სამხრეთ კავკასიის მიმართულებითაც); სირიაში შეიძლება მოვიდეს სათავეში პრო-ამერიკული ხელისუფლება, რაც ავტომატურად გამოიწვევს ირანისთვის სტრატეგიული მოკავშირის დაკარგვას ისრაელთან გეოპოლიტიკურ ბრძოლაში⁸⁷ (აღნიშნული მიდგომა შეადგენს ირანის ისლამური რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკის ფუნდამენტურ პრინციპს); სირიაში ასადის რეჟიმის დაცემა გამოიწვევს ირანისთვის გეოპოლიტიკური პლაცდარმის დაკარგვას ახლო აღმოსავლეთის მთელ რეგიონში, განსაკუთრებით თეირანისთვის სასიცოცხლო მნი-

---

⁸⁶ ჩაჩანიძე, თ., „ახლო აღმოსავლეთი დიდი ომის ზღვარზეა - ირანი ისრაელზე თავდასხმას ამზადებს“, რეზონანსი, 1 აგვისტო, 2024. https://resonancedaily.com/mobile/index.php?id_rub=8&id_artc=209830

⁸⁷ Ebrahim, N. „New US backed India-Middle East trade route to challenge China's ambitions“. CNN. 11 September 2023. <https://edition.cnn.com/2023/09/11/middleeast/us-india-gulf-europe-corridor-mime-intl/index.html>

შენელობას წარმოადგენს ლიბანსა და პალესტინის ავტონომიურ მხარეებში (განსაკუთრებით დაზას სექტორში) შიიტური რადიკალური ისლამური პოლიტიკური მოძრაობების „ჰამასისა“ და „ჰეზბოლასის“-თვის სამხედრო-პოლიტიკური და ფინანსური მხარდაჭერა, რაც ხორციელდებოდა სირიის მეშვეობით. მოკლედ სირიაში არსებულმა სამხედრო-პოლიტიკურმა არეულობამ და კრიზისმა ირანის ისლამური რესპუბლიკის ავტოკრატიულ-თეოკრატიული რეჟიმს შეუქმნა არსებობის რეალური საფრთხე. ბუნებრივია ამას მოჰყვა ირანის მხრიდან კონკრეტული ნაბიჯების გადადგმა - ირანის ისლამური გუშაგთა კორპუსის შეზღუდული კონტიგენტის შეყვანა სირიაში, სირიის შიიტური მოსახლეობისათვის სამხედრო დახმარების აღმოჩენა და ტერიტორიული თავდაცვის რაზმების ჩამოყალიბებაში დახმარების გაწევა, სხვადასხვა ტიპის შეიარაღების მიწოდება ასადის რეჟიმისთვის და ა.შ. ბუნებრივია სირიაში „ირანულმა“ ფარულმა ექსპანსიამ გამოიწვია პალესტინასა და ლიბანის ტერიტორიებზე „ჰამასისა“ და „ჰეზბოლასის“ დაჯგუფებების გააქტიურება და ისრაელის წინააღმდეგ სამხედრო რიტორიკისა და საქმიანობების ინტენსიურობის გაზრდა. ამასთან ერთად, ირანმა დაიწყო თავისი ბირთვული პროექტის დაჩქარებული ტემპებით განვითარება (ოფიციალური თეირანი მიუახლოვდა ბირთვული იარაღის შექმნის ხორცშესხმას დაახლოებით 90%-ით) და სათანადო სამხედრო ტექნოლოგიების გაუმჯობესება, მათ შორის დამრტყმელი სარაკეტო სისტემების. სხვადასხვა მოსაზრებებით და ინფორმაციებით, ირანი უკვე ზაფხულში დაასრულებს ახალი ტიპის ბალისტიკური რაკეტის შექმნის პროექტს და განახორციელებს მის გამოცდას. აღნიშნული ფაქტი კი უქმნის რეალურ საფრთხეს თვით ისრაელის არსებობასაც კი, რადგანაც თეირანის მიერ დაჩქარებული ტემპებით ბირთვული იარაღის და ახალი სარაკეტო ტექნოლოგიების შემუშავება, თანაც სირიაში არსებული არაპროგნოზირებადი სამხედრო-პოლიტიკური ვითარება, კიდევ უფრო ამძიმებს ისრაელის გეოპოლიტიკურ მდგომარეობას. ამიტომაც ისრაელის სამხედრო-სტრატეგიული ხელმძღვანელობა

ჩქარობს ასეთ ვითარებას დაასწროს და განახორციელოს პრევენტიული დარტყმები ირანის ბირთვულ და სამხედრო-სამრეწველო იმ ობიექტებს, სადაც სარაკეტო ტექნოლოგიების განვითარება ხორციელდება.

ამაში მას ნეოკონსერვატიული პრემიერ-მინისტრ ნეთანიაჰუს პოლიტიკური ხელისუფლება ხელს უწყობს. ამასთან ერთად, ისრაელის ასეთი გააქტიურება გროსტრატეგიის შემუშავების საქმეში და თუნდაც სამხედრო ტიპის მუქარის გაჟღერება აიძულებს აშშ-ს ამჟამინდელ ადმინისტრაციას დაუბრუნდეს იმ მილიტარისტულ რიტორიკას, რომელსაც ის ახორციელებდა 2022 წლის მეორე ნახევარში ირანის წინააღმდეგ. რატემა უნდა აღნიშნული ურთულესი გეოსტრატეგიული აშლილობის ფონზე, რომელიც დღეს შეიმჩნევა ახლო აღმოსავლეთში, ისრაელის წინაშე დგება სასიცოცხლო ეროვნული ინტერესების დაცვის და სათანადო სამხედრო სტრატეგიის განხორციელების ეტაპი.⁸⁸ ამისთვის კი წინამოსამზადებელი ეტაპის აღსრულება უკვე ძალაშია, რადგანაც ისრაელის სამხედრო-საჰაერო ძალების მიერ „ირანული ოზირაკის“ მისიის შესრულებას სჭირდება, ძირითადად, სამი ქვეყნის საჰაერო სივრცის გადაკვეთა: თურქეთის, სირიის (და ნაწილობრივ ერაყის) და საუდის არაბეთის. როგორც ჩანს „ცახალის“ შეიარაღებაში უკვე მოიპოვება ურანიუმის ელემენტებით გამდიდრებული სიღრმისეული ბომბების (BLU-109/B ქობინებით აღჭურვილი) გარკვეული რაოდენობა და ჰაერსაწინააღმდეგო თავდაცვითი სისტემის, „ემელონური“ განთავსების ელემენტი მოყვანილია სრულ საბრძოლო მზადყოფნაში. თურქეთის ხელისუფლებასთან დაწყებული მოლაპარაკებები სწორედ ამას მოწმობს. თუმცაღა საეჭვოა რომ თურქეთმა ამაზე განაცხადოს თანხმობა, მით უფრო როდესაც თურქეთი უკვე აშკარად მისწრაფვის ევრაზიული გეოპოლიტიკურ სივრცეში ინტეგრაციისკენ. ამაზე მოწმობს კონკრეტული ფაქტიც, ჯერ

---

⁸⁸ Hadad, H., „Proxy battles: Iraq, Iran, and the turmoil in the Middle East”, European Council on Foreign Relations, 16 April 2024. P.1. <https://ecfr.eu/publication/proxy-battles-iraq-iran-and-the-turmoil-in-the-middle-east/>

კიდევ 2013 წლის 26 აპრილს ალმაა-ათაში მომხდარმა გარემოებამ - კერძოდ, თურქეთი გაწევრიანდა „შანხაის თანამშრომლობის ორგანიზაციაში“, როგორც „დიალოგის პარტნიორის“ სტატუსით, სადაც უკვე დამკვირვებლის სტატუსით ამ ორგანიზაციაში მონაწილეობს ირანიც. ასე რომ რუსეთის და ჩინეთის ლიდერობით განთქმულ ორგანიზაციაში გაწევრიანებით თურქეთმა აღიარა, რომ მისი გეოპოლიტიკური მომავალი ბედი „აღმოსავლეთში“ მდებარეობს. ამას ემატება ასევე, თურქეთის ახალი ინიციატივის რეალიზაცია, რომელიც გაფორმდა „თურქული სახელმწიფოთა ორგანიზაციის“ დაარსების და განვითარების სახით და ახალი გეოპოლიტიკური ალიანსის გაფორმება.

დასკვნა

აქვე აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ როგორც ჩანს, უახლოეს პერიოდში, ისრაელი პირველ რიგში გააქტიურებს აგენტურულ და დივერსიულ-სადაზვერვო საქმიანობას და საჭაერო „ბლიცკრიგის“ უნისონში განახორციელებს კონკრეტული სახის სამხედრო-ტაქტიკურ აქციებს ირანის სათანაო სტრატეგიული ობიექტების განადგურების მიზნით.

რათქმაუნდა აღნიშნული სამხედრო კონფლიქტის დაწყებასა და განვითარებას გააჩნდა მისი ინიციატორები, რომლებსაც წარმოადგენენ, ჯერ კიდევ 2015 წელს გაფორმებული სამხედრო-პოლიტიკური ახლო აღმოსავლური ალიანსი, რომელიც შექმნილიყო იყო ე.წ. „ისლამური სახალიფოს“ განადგურების მიზნით, ხოლო მისი მართლაც განადგურების შემდეგ, კვლავ გააგრძელა საქმიანობა. მის შემადგენლობაში შედის: რუსეთის ფედერაცია, სირიის არაბთა რესპუბლიკა (ასადის რეჟიმი), ირანის ისლამური რესპუბლიკა, ერაყი და ასევე „ჰეზბოლაჰი“. თითოეულ მათგანს რათქმაუნდა ჰქონდა საკუთარი გეოპოლიტიკური და გეოსტრატეგიული ინტერესები.

ლაზის სექტორში განვითარებული საომარი მოქმედებების სცენარი, რასაც თან ერთვის იემენისა და სირიაში გართულებული გეოსტრატეგიული ფონი, კიევ ერთი წლის განმავლობაში განვითარდება და არ არის გამირიცხული, რომ მისი არეალი

კიდევ უფრო გაფართოვდეს ეგვიპტის, ლიბანის, სუდანის და საუდის არაბეთის ხარჯზე, რომელიც შეიძლება დაიწყოს 6 თვის შემდეგ. მდგომარეობა თანადათანობით გამოდის პროგნოზირებადი სცენარის არეალიდან და კიდევ უფრო რთულდება ვითარება.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, საინტერესოა რამდენიმე მნიშვნელოვანი რეკომენდაციის შემუშავება, იმ შესაძლო სცენარების განვითარების შემთხვევაში, რომელიც უკვე იყო აღნიშნული:

- 1) რეგიონულ დონეზე შეიქმნას ერთიანი კონტრ-ტერორისტული საკოორდინაციო ცენტრი, რომელიც განახორციელებს მონიტორინგს და გაუწევს კოორდინაციას ერთობლივ საქმიანობას ამ მიმართულებით, თუნდაც სამხრეთ კავკასიის აქტორების უშუალოდ ჩართულობით;
- 2) გაიმართოს სამხრეთ კავკასიის და ცენტრალური აზიის სახელმწიფოთა სპეციალური სამსახურების წარმომადგენლების შეხვედრა და გაიმართოს კონსულტაციები სავარაუდო სცენარის გართულების თაობაზე;
- 3) ერთიანი საინფორმაციო კამპანიის დაწყება რეგიონულ დონეზე არსებული ვითარების საზოგადოებისთვის უკეთ ახსნის მიზნით.

ამგვარი რეკომენდაციები ატარებენ მხოლოდ აკადემიური სახის შინაარსს, და სამწუხაროდ ვერ ახდენენ რეალური გეოპოლიტიკურ პროცესებზე გავლენას.

ბიბლიოგრაფია:

- Barnes-Dacey, J., Bianco, C., Lovatt, H., „THE GAZA CRISIS: MAPPING THE MIDDLE EAST’S SHIFTING BATTLE LINES”, European Council on Foreign Relations March 2024. <https://ecfr.eu/wp-content/uploads/2024/03/The-Gaza-crisis-Mapping-the-Middle-East-s-shifting-battle-lines.pdf>
- Byman, D., Jones, S. G., Palmer, A., „Escalating to War between Israel, Hezbollah, and Iran”, Center for Strategic and Inte-

- International Studies, October 4, 2024. <https://www.csis.org/analysis/escalating-war-between-israel-hezbollah-and-iran>
- Cordesman AH: Iran, Israel and Nuclear War. Washington, D.C: Center for Strategic and International Studies (CSIS), 2007. <http://csis.org/program/burke-chair-strategy>
- Defense Intelligence Agency (DIA), Iran Military Power: Ensuring Regime Survival and Securing Regional Dominance (Washington, DC: Government Printing Office, 2019), <https://www.dia.mil/>
- Ebrahim, N. „New US backed India-Middle East trade route to challenge China’s ambitions“. CNN. 11 September 2023. <https://edition.cnn.com/2023/09/11/middleeast/us-india-gulf-europe-corridor-mime-intl/index.html>
- Fabian, E., „Iran Blames ‘Zionists’ for Killing Officer, Vows Revenge; Israel Boosts Air Defenses”, Times of Israel, May 30, 2022, <https://www.timesofisrael.com/>
- Fabian, E., „In ‘Game Changer,’ Israeli Laser-based Air Defense Shoots Down Drones”, Times of Israel, April 14, 2022, <https://www.timesofisrael.com/>
- Fulton, J., „China-Saudi Arabia relations through the ‘1+2+3’ cooperation pattern”. Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies, 14(4), 7, 2020.
- Golkar, S., „Iran after Khamenei: Prospects for Political Change", Middle East Policy Council, Middle East Policy, vol. 26, no. 1, Spring 2019.
- Hadad, H., „Proxy battles: Iraq, Iran, and the turmoil in the Middle East”, European Council on Foreign Relations, 16 April 2024. <https://ecfr.eu/publication/proxy-battles-iraq-iran-and-the-turmoil-in-the-middle-east/>
- Haghirian, M., „Walking a Tightrope: How Gulf States are Navigating the Iran-Israel Conflict”, The Henry L. Stimson Center, October 11, 2024. <https://www.stimson.org/2024/walking-a-tightrope-how-gulf-states-are-navigating-the-iran-israel-conflict/>

- Jones, S., G., „Three Dangerous Men: Russia, China, Iran and the Rise of Irregular Warfare”, W.W. Norton & Company, 2021.
- Khamenei.ir, "Zionists Deceived Jean-Paul Sartre into Writing Against Palestine," April 15, 2018, <https://english.khamenei.ir/news/5560/Zionists-deceived-Jean-Paul-Sartre-into-writing-against-Palestine>
- Majidiyar, A., „Iran Faces Uphill Battle to Profit From Its Role in Syria War”, Financial Times, February 13, 2018, <https://www.ft.com/content/f5129c30-0d7f-11e8-8eb7-42f857ea9f09>
- Ostovar, A., „Iran, Israel, and War in the Middle East”, WAR ON THE ROCKS, National security. October 17, 2023. <https://warontherocks.com/2023/10/iran-israel-and-war-in-the-middle-east/>
- Ostovar, A., „The Grand Strategy of Militant Clients: Iran’s Way of War”, Security Studies 28, no. 1, 2019.
- Perkovich, G., Manzanero, S., „Plan B: Using Sanctions to End Iran’s Nuclear Program”, Arms Control Today, May 2004.
- Toosi, N., „Iran’s China Bet: Oil, Economic Leverage, and the Threat of Israel's Attacks", Foreign Policy, April 19, 2024, <https://foreignpolicy.com/2024/04/19/iran-china-israel-attack-oil-trade-economic-leverage/>
- ჩაჩანიძე, თ., „ახლო აღმოსავლეთი დიდი ომის ზღვარზეა - ირანი ისრაელზე თავდასხმას ამზადებს“, რეზონანსი, 1 აგვისტო, 2024. https://resonancedaily.com/mobile/index.php?id_rub=8&id_artc=209830

**The New Geostrategic Dilemma of the Modern Middle East - Probable
Contours of the Iran-Israel War: Myth and Reality**

Vakhtang Maisaia

Doctor of Political and Military Sciences,
Professor, Caucasus International University
Georgia, Tbilisi, Chargli St.#73, 0179
+995 599402252. vakhtang.maisaia@ciu.edu.ge
<https://orcid.org/0000-003-3674-3570>

Alika Guchua

Doctor of Political Science
Associate Professor, Caucasus International University
Georgia, Tbilisi, Chargli St.#73, 0179
+995 557960145. alika_guchua@ciu.edu.ge
<https://orcid.org/0000-0003-0347-9574>

Abstract

The year 2024 began with a complicated situation in the Middle East. While the situation in Iraq became extremely complicated between the US and the Islamic Republic of Iran. Their confrontation reached an extreme point and temporarily ended the so-called "truce of prestige" that may not last long.

The downing of the Ukrainian airliner is one of the most tragic events of this confrontation. It is natural that Iran's geostrategic inter-

ests also crossed in Syria, because if the dynastic regime of the Alawite ruler Assad, allied to Iran, falls, it will be accompanied by the activation of Islamic radical groups of Sunni orientation (that is, the "Iraqi" scenario will be played out, which implies the restriction of the rights of the Shiite population). by the USA against Iran, the so-called Promotion of the "anacondi" strategy (the US authorities, especially the previous administration, tried to throw the "loop" of this concept in the direction of the South Caucasus as well). At this stage, the likely prospect of a local war between Israel and Iran becomes even more relevant, because Israel is a strategic partner of the US in the Middle East, and Israel is a never-sleeping enemy for Iran, since the "Cold War" period. This paper will briefly present how the probable scenario of this war could develop.

Keywords: USA; Islamic Republic of Iran; "Anaconda" strategy; Israel; local war.

Introduction

In the Middle East, against the background of the deterioration of the geostrategic situation caused by the attack of "Hamas" on Israel on October 7, 2023, there is a threat of a new interstate military conflict. The Israeli-Iranian geostrategic confrontation and the start of a strategic arms race between these two actors have turned the regional-level military conflict into a global-level military challenge. As a result of Iran's ballistic missile and air strikes in the direction of Israel, which were carried out in October of this year, within the framework of the "Air-Ground" operational-strategic operation, the contours of the regional war were outlined. The military potential of both sides is almost identical, although one actor has an advantage in some military areas, and the other in some other areas. For example, the defense budget of Israel is \$27 billion, and that of the Islamic

Republic of Iran is \$10 billion. Along with this, the number of Iranian armed forces reaches almost 610 thousand military personnel, and the number of "Tsakhali" reaches 170 thousand military personnel.

Method

The mentioned mini-research is based on the policy analysis level method and also the case-study method, and the theoretical basis of the research is the theory of the "securitization" or "Copenhagen" school, the theory of the balance of power, "security dilemma" theory and "nuclear terror" theory.

Result

Recently, the so-called The problem of "Iran nuclear status", which has become a security dilemma for global politics since 1995. Israel's transformation into a "nuclear weapons" status actor could become a similar strategic dilemma. Israel and Iran have already managed, despite great difficulties, to carry out the process of enriching uranium to more than 90% and have actually approached the final stage of making nuclear warheads. In addition, both of these countries have nuclear weapons delivery facilities, all three components of the "nuclear triad" (ballistic missile systems, submarines and strategic bombers - even at the operational-tactical level). In relation to this, it is worth emphasizing the fact when Israel and Iran will develop the final version of the "nuclear triad" and what will be the military-strategic and geostrategic plans for their use. Therefore, such a "strategic race" can lead to the creation of the effect of a serious global technogenic cataclysm, even in the case of the development of a local Israeli-Iranian war scenario. In the modern period, Iran views the events in Gaza to some extent as its strategic advantage, as it allows it to act aggressively and mobilize more forces in the Middle East against Israel⁸⁹.

---

⁸⁹ Ostovar, A., „Iran, Israel, and War in the Middle East”, WAR ON THE ROCKS, National security. October 17, 2023. P.1. <https://warontherocks.com/2023/10/iran-israel-and-war-in-the-middle-east/>

Discussion

Iran has nuclear facilities in the south and southeast of the country. At this stage, there are a total of 13 objects that have been identified. It is also confirmed that it has 20-25 nuclear warheads and it is not excluded that it may have up to 50. Israel has 80 nuclear warheads and may repeat the India-Pakistan precedent of 1999, when both sides simultaneously detonated nuclear weapons and both became members of the nuclear club. Both sides have all indications of this. Perhaps Israel will repeat the effect of 1978 - it will enter, occupy southern Lebanon, strengthen its positions and create a buffer zone. He did the same in 1978, which was against the combat units of the Palestine Liberation Organization, and this is against "Hezbollah". Perhaps this will be a "surprise". "On the part of Iran, the response may be that its regular armed units attack and occupy the Golan Heights. Second, to send his regular and paramilitary groups to Lebanon, strengthen them and start a ground operation from there. Probably, in such a case, the involvement of "Hussites" is also expected, they have quite strong potential and are a more organized force. Also, they have a fairly high level of armaments and have confirmed that they are capable of serious confrontation even with the great powers of the West. "Hezbollah" has no leadership problem, the group has its own political institutions and its personnel reserve management system. And if Israel cuts off one head, a new head will grow. The situation has gone in such a way that all scenarios should be expected and considered. It seems that Israel is preparing its potential and will not remain in debt to Iran. It seems that he is trying to have more targeted and more accurate strikes in order to take Iran out of the geopolitical game." It seems that Israel is preparing for serious strikes. It is difficult to say how the situation will develop after that. It is interesting what position the Iranian government will take after Israel's actions. It's gone like a game of ping-pong, it's already a bilateral state conflict and we may even see nuclear escalation. Israel's war against Hezbollah in southern Lebanon is another embarrassment for Iran and its new president, raising the pressure

on him to strike back at Israel to defend an important ally. Iran has so far refused to be goaded by Israel into a larger regional war that its supreme leader, Ali Khamenei, clearly does not want, analysts say⁹⁰.

On October 7, 2023, the military intervention against Israel by the jihadist groups "Hamas" and "Islamic Jihad" caused serious geopolitical changes. Not only regionally but globally⁹¹. Against the background of the mentioned geostrategic crisis, the so-called The signing of the "Abrahamist" agreement and the disruption of the high-level political summits in Cairo and Amman, in which the USA and Israel were supposed to participate on the one hand, and the leading countries of the Arab states - Jordan, Egypt, the United Arab Emirates and Qatar - on the other hand, testify to this. Therefore, the background of the situation's complication further increases the impossibility of reaching such an agreement and geopolitical consensus. Taking into account the events that have developed, a special research method can be used - the research method of geopolitical analysis (regional and global level analysis).

Global level geopolitical analysis: *Still, on May 8, 2015, the then US Trump administration, as a result of political lobbying by Israel, decided to issue the so-called From the "Iranian program". Also, the USA suspended participation in all projects implemented under the auspices of the so-called "Joint Comprehensive Plan of Action" program and thereby completely violated the results achieved by the so-called "Six" (in the 5+1 format: China, USA, Germany, Great Britain, the Russian Federation and the Islamic Republic of Iran) in 2015. Such a policy of the US Trump administration was continued by his successor, the Joe Biden administration, which made the mentioned process even more difficult. Namely, the current US Biden*

---

⁹⁰ Haghirian, M., „Walking a Tightrope: How Gulf States are Navigating the Iran-Israel Conflict”, The Henry L. Stimson Center, October 11, 2024. P.1. <https://www.stimson.org/2024/walking-a-tightrope-how-gulf-states-are-navigating-the-iran-israel-conflict/>

⁹¹ Byman, D., Jones, S. G., Palmer, A., „Escalating to War between Israel, Hezbollah, and Iran”, Center for Strategic and International Studies, October 4, 2024. P.1 <https://www.csis.org/analysis/escalating-war-between-israel-hezbollah-and-iran>

administration introduced it A 180-day sanctions regime also called for new sanctions on countries that continue to cooperate with Iran after the "Iranian program" is suspended. In principle, the US administration has already extended such new sanctions to defense-related enterprises belonging to China, Russia, Iran and North Korea. This decision may further complicate relations with European strategic partners, including Great Britain, because the three European hegemony France, Germany and Great Britain are categorically against the "Iranian program" being stopped and Iran going "free swimming" again⁹². Against the background of the fact that, in accordance with the decision of the Donald Trump administration, the so-called A "trade war" between the US and the EU and China over protectionist policies on iron imports. In order to save the American national machinery industry, the said decision will further complicate and strain the relations between these actors and may introduce a great geopolitical dissonance in the so-called in the unity of the "West" as a single geopolitical center. In short, the situation becomes even more complicated in several directions:

- In the direction of the Middle East, in the direction of Syria and Lebanon, the final result of which could be the end of the US-Turkey strategic alliance;
- In the direction of the Caucasus, according to Georgia.
- in the direction of Eastern Europe, according to Ukraine;
- In the direction of the Persian Gulf and Sub-Africa, the complication of the Yemeni issue and the real scenario of the Iran-Saudi Arabia war;
- ***In the direction of Central Asia, the situation may become even more tense. Especially, after " Hamas " made a call for the second terrorist group "Islamic Caliphate". All this will lead to the***

---

⁹² Barnes-Dacey, J., Bianco, C., Lovatt, H., „THE GAZA CRISIS: MAPPING THE MIDDLE EAST'S SHIFTING BATTLE LINES“, European Council on Foreign Relations March 2024. <https://ecfr.eu/wp-content/uploads/2024/03/The-Gaza-crisis-Mapping-the-Middle-East-s-shifting-battle-lines.pdf>

activation of their groups in the near future. It is an interesting fact that the "Islamic Caliphate" does not have a solid base in the Middle East. After the destruction of their main "core", the area of its operations shifted to Central Asia (centered in Afghanistan) and the African continent (centered in Burkina-Faso-Mali). At this stage, about 8-10 thousand terrorists have gathered in the Afghan branch "Khorasan" and they represent a serious force. Therefore, in the near future, the situation may escalate in both regions - the South Caucasus (as well as the so-called "black transit", through which the terrorists of the "Islamic Caliphate" and also the fighters of the so-called "Haqqani" network of the radical wing of the "Taliban" can be shot were in the Gaza Strip and other areas of the Middle East) and Central Asia. As a result of the activation of their branches, we are talking about underground groups (for example, on the examples of Uzbekistan and Kyrgyzstan) - the example of the South Caucasus and Central Asia can be assumed to develop.

From these scenario directions, there is a separate topic that will develop autonomously, a direct war between Israel and Iran, which will probably have a local character. Military attacks by the Israeli "Tsakhali" against the pro-Assad military units of Syria, as well as the pro-Iranian units and the units of the Iranian "Islamic Defense Corps" have already become more intense. Air-missile bombardments have also become more intense, and a new combat theater zone has even appeared - the Holan Heights, which has always been the direct cause of the conflict between Syria and Israel. At the same time, the second similar battle theater zone can become Lebanon, where as a result of the parliamentary elections, the pro-Iranian "Hezbollah" strengthened its positions again, and also took the majority of its supporters in the parliament and additionally caused a headache to the Israeli leadership. The leadership of Israel has already officially announced that the country is ready to start a war with Iran. Concrete steps have already been taken for this, in particular, at the beginning of May, the Israeli

Parliament made a decision to grant the country's Prime Minister Benjamin Netanyahu and Defense Minister Avigdor Lieberman, who originates from the territory of the former Soviet Union (in particular, Moldova), the right to start a war bypassing the Parliament. This means that Israel is already fully ready for war and the contours of the third Israeli-Iranian war are quite real. Probably, in late June-early July 2025, we will witness the development of this war in three directions. In principle, why is Israel starting a war with Iran? It is interesting to analyze this and why Israel lobbied in the direction of the USA to include the Trump administration in this "geopolitical conflict". There are three specific geostrategic or military-strategic reasons for this:

- 4) Iran, which represents a direct military threat to Israel and a risk to Israel, because the foreign policy and national security strategies of the Islamic Republic of Iran explicitly state that one of Iran's goals is to physically destroy Israel as a state through military means. For the first time, since May 14, 1948, in the history of Israel's statehood, Iran approached its "enemy" directly at the state border and created a serious, not only geopolitical, but also macrostrategic springboard in terms of military infrastructure placement on the territory of Syria. Iran has already approached Israel and can literally "reach" the internal territory of Israel operationally and tactically and even intervene directly. At least to make the northern and eastern provinces of Israel in the area of rocket-artillery bombardment. This is already an existential threat to Israel from Iran. Moreover, Iran is not an easy opponent, unlike the Arab coalitions, because the fighting spirit and level of combat training of the Iranian military is much higher and many times higher than theirs. Secondly, during the 2007 military campaign, "Tsakhali" actually lost the war with the pro-Iranian "Hezbollah" for the first time in its history

- 5) The situation in Lebanon is much more dangerous for Israel, which is caused by the victory of "Hezbollah". The direct military connection and coordination between Iran and Hezbollah and their combat operations further increase the options for an already allied attack on Israel. That is, this time the Arab coalition will be replaced by the Iranian or Shiite alliance, which will also be joined by the Palestinian "Hamas" and the military units of the Assad regime, whose number has already reached 80 thousand people;
- 6) At the same time, Iran has a rather serious military ally, the Russian Federation, which is already a serious threat to Israel, because Russia's military-technical support and even the topic of military consulting increases this threat even more. Moreover, against the background that Russia has also created a fairly strong military platform and actually reduced the American military influence from Syria to almost zero.

Regional-level geopolitical analysis: In fact, my prediction, which I made several years ago and which I wrote about in great detail, is coming true. Therefore, I would like to once again remind our readers about the option of the mentioned scenario, which can already be realized in reality. (The said blog was written in 2014 and it seems that this is how things will develop):

Recently, according to the international media, the Israeli government is negotiating with Turkey in order to carry out the bombing of Iran's nuclear facilities from Turkey. Before that, the statement of the Chief of the Israeli General Staff, Benny Gantz, was published: "The Israeli army is ready to carry out an attack on Iran's nuclear system and at the same time start a war in Syria and Lebanon." We are ready at any moment to strike at Iran's nuclear facilities and at the same time attack Syria and Lebanon. I don't think it's going to

happen tomorrow, but we're ready anyway."⁹³ In any case, Israel has already reached a point that forces it to act as it did on June 7, 1981, at the Ozirak nuclear research facility in Iraq. –A surprise air strike by the Air Force, or air "blitzkrieg" This kind of geopolitical dilemma for Israel arose after the situation in neighboring Syria became extremely tense and this country was plunged into the vortex of civil war.

It is natural that Iran's geostrategic interests also intersected in Syria, because if the dynastic regime of the Alawite ruler Assad, allied to Iran, falls, it will be accompanied by the activation of Islamic radical groups of Sunni orientation. (that is, the "Iraqi" scenario will be played out, which means limiting the rights of the Shiite population); by the USA against Iran, the so-called Promotion of the "Anacondi" strategy (the US authorities, especially the previous administration, tried to throw the "loop" of this concept in the direction of the South Caucasus as well); A pro-American government may come to power in Syria, which will automatically lead to the loss of a strategic ally for Iran in the geopolitical struggle with Israel⁹⁴ (the mentioned approach is a fundamental principle of the foreign policy of the Islamic Republic of Iran); The fall of the Assad regime in Syria will result in the loss of Iran's geopolitical foothold in the entire Middle East region. Especially vital for Tehran is the military-political and financial support for Shiite radical Islamic political movements " Hamas" and "Hezbollah" in Lebanon and the Palestinian autonomous regions (especially in the Gaza Strip), which was carried out through Syria. In short, the military-political turmoil and crisis in Syria created a real threat to the existence of the autocratic-theocratic regime of the Islamic Republic of Iran. Naturally, this was followed by the taking of specific steps on the part of Iran - the introduction of a limited contingent of the Islamic

---

⁹³ ჩაჩანიძე, თ., „ახლო აღმოსავლეთი დიდი ომის ზღვარზეა - ირანი ისრაელზე თავდასხმას ამზადებს“, რეზონანსი, 1 აგვისტო, 2024. https://resonancedaily.com/mobile/index.php?id_rub=8&id_art=209830

⁹⁴ Ebrahim, N. „New US backed India-Middle East trade route to challenge China's ambitions“. CNN. 11 September 2023. <https://edition.cnn.com/2023/09/11/middleeast/us-india-gulf-europe-corridor-mime-intl/index.html>

Guard Corps of Iran into Syria, finding military aid for the Shiite population of Syria and providing assistance in the formation of territorial defense units, supplying various types of weapons to the Assad regime, etc. Naturally, the "Iranian" covert expansion in Syria led to the activation of the " Hamas" and " Hezbollah" groups in the territories of Palestine and Lebanon and an increase in the intensity of military rhetoric and activities against Israel. At the same time, Iran began to develop its nuclear project at an accelerated pace (officially Tehran is about 90% closer to the realization of nuclear weapons) and to improve the relevant military technologies, including attack missile systems. According to various opinions and information, Iran will complete the project of creating a new type of ballistic missile and will test it already this summer. This fact poses a real threat to the existence of Israel itself, because Tehran's accelerated development of nuclear weapons and new missile technologies, as well as the unpredictable military-political situation in Syria, further aggravates Israel's geopolitical situation. That is why Israel's military-strategic leadership is in a hurry to attend to such a situation and carry out preventive strikes on Iran's nuclear and military-industrial facilities, where the development of missile technologies is carried out.

The neoconservative Prime Minister Netanyahu's political government supports him in this. At the same time, such an activation of Israel in the development of geostrategy, and the issuance of military-type threats will force the current US administration to return to the militaristic rhetoric that it used in the second half of 2022 against Iran. Of course, against the background of the most difficult geostrategic disorder that can be observed in the Middle East today, Israel is facing the stage of protecting vital national interests and implementing a proper military strategy. For this, the implementation of the preparatory stage is already in effect⁹⁵. It must be said that the

---

⁹⁵ Hadad, H., „Proxy battles: Iraq, Iran, and the turmoil in the Middle East”, European Council on Foreign Relations, 16 April 2024. P.1. <https://ecfr.eu/publication/proxy-battles-iraq-iran-and-the-turmoil-in-the-middle-east/>

execution of the "Iranian Ozirak" mission by the Israeli Air Force mainly requires crossing the airspace of three countries: Turkey, Syria (partly Iraq) and Saudi Arabia. It seems that the "Tsakhali" armament already includes a certain number of uranium-enriched depth bombs (equipped with BLU-109/B warheads) and an anti-aircraft defense system, while the "echelon" deployment element is brought to full combat readiness. The negotiations started with the Turkish authorities prove this. However, it is doubtful that Turkey will agree to this, especially when Turkey is clearly striving for integration into the Eurasian geopolitical space. This is evidenced by a concrete fact, the incident that happened in Alma-Ata on April 26, 2013 - in particular, Turkey joined the "Shanghai Cooperation Organization" as a "dialogue partner", where Iran already participates in this organization as an observer. So, by joining the organization famous for the leadership of Russia and China, Turkey admitted that its geopolitical future destiny lies in the "East". In addition to this, the realization of Turkey's new initiative, signed in the form of the establishment and development of the "Organization of Turkish States", and the signing of a new geopolitical alliance.

Conclusion

It should be noted here that in the near future, Israel will first of all activate its agency and sabotage-intelligence activities and will carry out specific military-tactical actions in unison with the air "blitzkrieg" in order to destroy Iran's legitimate strategic objects.

Of course, the initiation and development of the mentioned military conflict had its initiators, who are represented by the military-political Middle Eastern alliance signed in 2015, which was created by the so-called in order to destroy the "Islamic Caliphate". And after its destruction, it continued its activities. Its members include the Russian Federation, the Syrian Arab Republic (Assad's regime), the Islamic Republic of Iran, Iraq, and Hezbollah. Each of them certainly had their own geopolitical and geostrategic interests.

The scenario of hostilities in the Gaza Strip, which is accompanied by the complicated geostrategic background in Yemen and Syria, will develop for another year, and it is not excluded that its area will be further expanded at the expense of Egypt, Lebanon, Sudan, and Saudi Arabia, which may begin after 6 months. The situation gradually leaves the area of the predictable scenario and the situation becomes even more complicated.

Based on the above, it is interesting to develop several important recommendations, in the case of the development of the possible scenarios that have already been mentioned:

A unified counter-terrorist coordination center should be created at the regional level, which will monitor and coordinate joint activities in this direction. Even with the direct involvement of South Caucasus actors;

- 1) To hold a meeting of the representatives of the special services of the South Caucasus and Central Asian states. Also, consultations should be held regarding the possible complications of the scenario;
- 2) Launching a unified information campaign to better explain the current situation to the public at the regional level.

Such recommendations carry only academic content, and unfortunately cannot affect real geopolitical processes.

Bibliography:

- Barnes-Dacey, J., Bianco, C., Lovatt, H.(2024). „THE GAZA CRISIS: MAPPING THE MIDDLE EAST’S SHIFTING BATTLE LINES”, European Council on Foreign Relations March 2024.<https://ecfr.eu/wp-content/uploads/2024/03/The-Gaza-crisis-Mapping-the-Middle-East-s-shifting-battle-lines.pdf>
- Byman, D., Jones, S. G.(2024). Palmer, A., „Escalating to War between Israel, Hezbollah, and Iran”, Center for Strategic and Inter-

- national Studies, October 4, 2024. <https://www.csis.org/analysis/escalating-war-between-israel-hezbollah-and-iran>.
- Chachanidze, T.(2024). "The Middle East is on the Brink of a Great War – Iran is Preparing an Attack on Israel," Rezonansi, 1 August 2024.https://resonancedaily.com/mobile/index.php?idrub=8&id_artc=209830.
- Cordesman AH: Iran, Israel and Nuclear War. Washington, D.C: Center for Strategic and International Studies (CSIS), (2007). <http://csis.org/program/burke-chair-strategy>.
- Defense Intelligence Agency (DIA).(2019). Iran Military Power: Ensuring Regime Survival and Securing Regional Dominance (Washington, DC: Government Printing Office, 2019), <https://www.dia.mil/>.
- Ebrahim, N.(2023). „New US backed India-Middle East trade route to challenge China’s ambitions“. CNN. 11 September 2023. <https://edition.cnn.com/2023/09/11/middleeast/us-india-gulf-europe-corridor-mime-intl/index.html>.
- Fabian, E.(2022). „Iran Blames ‘Zionists’ for Killing Officer, Vows Revenge; Israel Boosts Air Defenses”, Times of Israel, May 30, 2022, <https://www.timesofisrael.com/>.
- Fabian, E.(2022). „In ‘Game Changer,’ Israeli Laser-based Air Defense Shoots Down Drones”, Times of Israel, April 14, 2022, <https://www.timesofisrael.com/>.
- Fulton, J.(2020). „China-Saudi Arabia relations through the ‘1+2+3’ cooperation pattern”. Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies, 14(4), 7, 2020.
- Golkar, S.(2019). „Iran after Khamenei: Prospects for Political Change", Middle East Policy Council, Middle East Policy, vol. 26, no. 1, Spring 2019.
- Hadad, H.(2024). „Proxy battles: Iraq, Iran, and the turmoil in the Middle East”, European Council on Foreign Relations, 16 April 2024. <https://ecfr.eu/publication/proxy-battles-iraq-iran-and-the-turmoil-in-the-middle-east/>.

- Haghirian, M.(2024). „Walking a Tightrope: How Gulf States are Navigating the Iran-Israel Conflict”, The Henry L. Stimson Center, October 11, 2024. <https://www.stimson.org/2024/walking-a-tightrope-how-gulf-states-are-navigating-the-iran-israel-conflict/>.
- Jones, S., G.(2021). „Three Dangerous Men: Russia, China, Iran and the Rise of Irregular Warfare”, W.W. Norton & Company, 2021.
- Khamenei.ir.(2018). "Zionists Deceived Jean-Paul Sartre into Writing Against Palestine," April 15, 2018, <https://english.khamenei.ir/news/5560/Zionists-deceived-Jean-Paul-Sartre-into-writing-against-Palestine>.
- Majidiyar, A. (2018). „Iran Faces Uphill Battle to Profit From Its Role in Syria War”, Financial Times, February 13, 2018, <https://www.ft.com/content/f5129c30-0d7f-11e8-8eb7-42f857ea9f09>.
- Ostovar, A.(2023). „Iran, Israel, and War in the Middle East”, WAR ON THE ROCKS, National security. October 17, 2023. <https://warontherocks.com/2023/10/iran-israel-and-war-in-the-middle-east/>.
- Ostovar, A., (2019). „The Grand Strategy of Militant Clients: Iran’s Way of War”, Security Studies 28, no. 1, 2019.
- Perkovich, G., Manzanero, S. (2004). „Plan B: Using Sanctions to End Iran’s Nuclear Program”, Arms Control Today, May 2004.
- Toosi, N. (2024). „Iran’s China Bet: Oil, Economic Leverage, and the Threat of Israel's Attacks", Foreign Policy, April 19, 2024, <https://foreignpolicy.com/2024/04/19/iran-china-israel-attack-oil-trade-economic-leverage/>

საქართველოს ისტორიისა და ქართული
აღმოსავლეთმცოდნეობის დიდი მკვლევარი

გიორგი ახალკაციშვილი

ისტორიის მასწავლებელთა საქართველოს ასოციაცია.
თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი აღმოსავლეთმცოდნე-ისტორიკოსი.
თბილისი, 0179, ილია ჭავჭავაძის გამზირი №1. საქართველო,
+995599872431. Georgeakhalkatsishvili@yahoo.com.
Orcid.org/ 0000-0003-4011-0450

აბსტრაქტი

დღეს, ქართული აღმოსავლეთმცოდნეობის, კერძოდ, თურქოლოგიის, განვითარების საქმეში ბევრი მკვლევარი და მეცნიერია ჩართული. მე, ამჯერად, მაქვს პატივი, ხაზი გავუსვა ახლო აღმოსავლეთისა და საქართველოს ისტორიის შუა საუკუნეების, ახალი და უახლესი ისტორიის, პოლიტიკისა და ცივილიზაციის მკვლევრის, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის, საქართველოს უნივერსიტეტის თანადამფუძნებლისა და ერთ-ერთი პრეზიდენტის (პროფ. მანანა სანამესთან ერთად) – პროფესორ გიული ალასანიას ნაყოფიერი სამეცნიერო საქმიანობის საკითხებს.

ქალბატონი გიული ალასანია მრავალი ათეული წელია ეწევა პედაგოგიურ-კვლევით საქმიანობას საქართველოში არსებულ სხვადასხვა უმაღლეს სასწავლებლებში, რომელთა შორის გამოსარჩევია ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი და საქართველოს უნივერსიტეტი. ხანგრძლივი და ნაყოფიერი

ფიერი მოღვაწეობის განმავლობაში განსაკუთრებული პატივისცემა, ნდობა და სიყვარული დაიმსახურა როგორც სტუდენტების, ასევე კოლეგების მხრიდან. მან თავდაუზოგავი შრომის-მოყვარეობით და სანიმუშო პროფესიონალიზმით შეძლო არაერთი მნიშვნელოვანი წარმატების მიღწევა სამეცნიერო სფეროში. ამის დასტურია მის მიერ გამოქვეყნებული სამეცნიერო ნაშრომების, სტატიების თუ მონოგრაფიების ვრცელი სია, რომლებიც სტუდენტებისთვის სახელმწიფო, ასევე უცხოურ, ენაზე არსებულ შეუცვლელ სახელმძღვანელოებს წარმოადგენენ. მართალია ქალბატონი გიულის ძირითადი კვლევები საქართველოსა და ახლო აღმოსავლეთის შუა საუკუნეების ისტორიას უკავშირდება, თუმცა მისი კვლევის სამეცნიერო არეალი საკმაოდ ფართოა. იგი მუდმივად იღებს მონაწილეობას საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციებში, სიმპოზიუმებსა და კონგრესებში, სადაც საკუთარ გამოცდილებას უზიარებს როგორც ქართველ, ასევე უცხოელ კოლეგებს. იგი არის არაერთი საინტერესო და მნიშვნელოვანი საგრანტო პროექტის წევრი და ავტორი. მუდმივად არის მზად, რომ საქართველოს ისტორიის მნიშვნელოვანი და პოლემიკური მოვლენების შესწავლით გაამდიდროს სამეცნიერო საზოგადოება.

საკვანძო სიტყვები: ქართველი აღმოსავლეთმცოდნე; გიული ალასანია; ახლო აღმოსავლეთის ისტორია; საქართველოს ისტორია; სტატიების კრებული; საქართველოს უნივერსიტეტი.

შესავალი

წინამდებარე სტატიის მიზანია წარმოაჩინოს ქართული წყაროთმცოდნეობისა და აღმოსავლეთმცოდნეობის, კერძოდ, თურქოლოგიის, დამსახურებული მოღვაწის, პროფესორ გიული ალასანიას მნიშვნელობა და ღირებულება საზოგადო და სამეცნიერო საქმიანობაში, აგრეთვე წარმოაჩინოს მისი ბოლო პერიოდის მიღწევები და მკითხველს გააცნოს ახლო აღმოსავლეთის

შუა საუკუნეების, ახალი და უახლესი ისტორიის, საქართველოსა და ახლო აღმოსავლეთის ისლამური ქვეყნების ურთიერთობების ისტორიის თემატიკაზე დაწერილი მონოგრაფიები, სამეცნიერო ნაშრომები და სტატიები. წარმოდგენილი ინფორმაცია გაცნობითი და ინფორმაციული ხასიათისაა და იგი ერთგვარად აჯამებს აღნიშნული საკითხის თანამედროვე პერიოდადმდე დაგროვებულ ცოდნას.

მეთოდი

წინამდებარე სტატია ეფუძნება სოციალურ და ჰუმანიტარულ მეცნიერებში აპრობირებულ კვლევის მეთოდებს. ნაშრომში გამოყენებულია ისეთი მეთოდები, როგორცაა ისტორიული ანალიზი, შედარებითი ანალიზი, მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის დადგენა და დისკურსის ანალიზი. სტატიის ფარგლებში განხორციელდა საბიბლიოთეკო კვლევა-ძიება, რაც მიზნად ისახავდა საქართველოს მასშტაბით სხვადასხვა პერიოდში შექმნილი სამეცნიერო ნაშრომების (მონოგრაფიები, დისერტაციები, სტატიები) ერთიან ველში თავმოყრას. კვლევის პროცესში აგრეთვე გამოყენებულია სამეცნიერო ლიტერატურის მონაცემთა ურთიერთშეჯერების მეთოდიც.

შედეგები

წინამდებარე სტატიის ერთ-ერთი შედეგი სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ იგი წარმოაჩენს პროფესორ გიული ალასანიას ბოლო პერიოდში მიღწეულ შედეგებს საქართველოს ისტორიისა და თურქოლოგიის დარგში, მაგრამ, მცირე ნაწილით, განვიხილავთ ძველ მიღწევებსაც.

სტატიის ფარგლებში განხორციელებული კვლევა ცხადყოფს, რომ საქართველოში ახლო აღმოსავლეთისა და საქართველოს ისტორიის კვლევების ადრინდელი ტრადიცია კვლავ გრძელდება, რაც ძალიან დიდი საქმეა ქართული საისტორიო მეცნიერებისთვის.

დისკუსია

ჩემთვის დიდი პატივია ვისაუბრო ძვირფასი ლექტორის, უფროსი მეგობრის, პროფესორ გიული ალასანიას ბოლო პერი-

ოდში მიღწეულ წარმატებებზე. მანამდე კი, მსურს, რომ მკვითხველს მოკლედ გავაცნო მეცნიერის ბიოგრაფიული ნაწილი. ქალბატონი გიული ალასანია გახლავთ 150 სამეცნიერო ნაშრომისა და 14 წიგნის ავტორი, ასევე ხელოვნებისა და მეცნიერების მსოფლიო აკადემიის წევრი. მეცნიერის ძირითადი კვლევის სფეროა საქართველოს, თურქეთისა და ახლო ათმოსავლეთის ისლამური ქვეყნების შუა საუკუნეების ისტორია. ამავდროულად, ის შესანიშნავად იცნობს უახლესი ისტორიისა და თანამედროვე პოლიტიკის საკითხებს, რასაც მოწმობს მისი ნაშრომები.

პროფესორი გიული ალასანია მრავალი ათეული წელია პედაგოგიურ-სამეცნიერო საქმიანობას ეწევა ქართულ უმაღლეს სასწავლებლებში. ის არის საქართველოს უნივერსიტეტის დამფუძნებელი, პრეზიდენტი და ამავე უნივერსიტეტის ხელოვნებისა და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სკოლის პროფესორი. 1969 წელს მან დაამთავრა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტი, თურქეთის ისტორიის მიმართულებით. 1974 წელს მიენიჭა ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის, 1987 წლიდან დოქტორის, ხოლო 1991 წლიდან პროფესორის სტატუსი. 1969-1980 წლებში იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის მეცნიერ თანამშრომელი, სადაც, 1980-1989 წლებში გააგრძელა სამეცნიერო საქმიანობა, როგორც უფროსმა მკვლევარმა. 1990-2005 წლებში იყო თბილისის ტექნიკურ უნივერსიტეტის, ხოლო 2004-2023 წლებში ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი; 1998-2014 წლებში ქალბატონი გიული მუშაობდა შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტში, სადაც, 2002-2014 წლებში ეკავა ამავე უნივერსიტეტის პრორექტორის თანამდებობა. 2004 წლიდან - დღემდე არის საქართველოს უნივერსიტეტის დამფუძნებელი და პროფესორი. გარდა ქართული უნივერსიტეტებისა, მას აქვს ფართო გამოცდილება უცხოურ უმაღლეს სასწავლებლებთან თანამშრომლობისა. 1996 წლის მისისიპის უნივერსიტეტში (აშშ) გაიარა ორთვიანი პროგრამა ამერიკული

საბჭოების -(*American Councils*) შერჩევით და ამავე წლის 4 იანვრიდან - 6 ივლისის ჩათვლით მერილენდის უნივერსიტეტის (აშშ) საერთაშორისო განვითარებისა და კონფლიქტის მართვის ცენტრში მიწვეული მეცნიერის რანგში იმყოფებოდა. 2000 წლის 1-31 ოქტომბერს ჩართული იყო ცენტრალური ევროპული უნივერსიტეტის (CEU, ბუდაპეშტი, უნგრეთი) კვლევით პროგრამაში. 2001 წელს ამერიკის საბჭოების - (*American Councils*) შერჩევით იყო აშშ-ში სამკვირიანი სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების სკოლის დირექტორების პროგრამის კოორდინატორი (ვაშინგტონი და მონტანას შტატი). 2005 -2004 წლებში ხელმძღვანელობდა კვლევებს ჟორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტის პროფესორ ლუის შელის მიერ დაარსებულ „ტრანსნაციონალური დანაშაულისა და კორუფციასთან ბრძოლის ცენტრში“. პროფ. გიული ალასანიას წაკითხული აქვს ლექციები ისეთ ცნობილ უნივერსიტეტებში, როგორებიცაა ჰარვარდის უნივერსიტეტი, აზერბაიჯანის დიპლომატიის აკადემია, ბერლინის თავისუფალი უნივერსიტეტი და პიზის უნივერსიტეტი.

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ქალბატონ გიულს აქვს კვლევის ფართო ინტრესები. ამას მოწმობის მის მიერ გამოცემული სტატიები და წიგნები ქართული წყაროთმცოდნეობის, თურქოლოგიისა და საქართველოს ისტორიის მიმართულებით. პირველად, ქართულ ისტორიოგრაფიაში, მან თურქულიდან თარგმნა ოსმალთა მოგზაურისა და ისტორიკოსის „*ქათიბ ჩელების (1609-1657) ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ*“ (ალასნია, გ. 1978), რომელსაც შენიშვნები, კომენტარები და სამიებლები დაურთო. 2013 წელს ეს ნაშრომი მეორედ (ალასნია, გ. 2013), ხოლო 2023 წელს მესამედ გამოიცა შევსებული სახით (ალასნია, გ. 2023). მასში გადმოცემულია ქათიბ ჩელების მიერ პირადად აღწერილი და XVII საუკუნემდე მომხდარი გაგონილი ამბები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, რაც მნიშვნელოვანი წყაროა ქართული სამეცნიერო სივრცისთვის.

პროფესორმა გიული ალასანიამ, პროფესორ რევაზ კიკნაძესთან ერთად, 1988 წელს, გამოსცა მონოგრაფია - „წყაროთმცოდ-

დნეობის თეორიული პრობლემები“ (ალასანია, გ., კიკნაძე, რ., 1988), რომელიც ისტორიული მეცნიერებების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დარგის - წყაროთმცოდნეობის მნიშვნელოვანი შენაძენია. მონოგრაფიაში ფართო ისტორიოგრაფიული მასალებით განხილულია თანამედროვე წყაროთმცოდნეობის ძირითადი თეორიული პრობლემები, მათი მნიშვნელობა ისტორიული მეცნიერებისათვის და საქართველოში მათი შესწავლის მდგომარეობა.

ქალბატონი გიულის მიერ დამუშავებული წყაროებიდან, ასევე, ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანია „ცხოვრება საქართველოდა“ (პარიზის ქრონიკა)“, რომელიც არის მეცნიერულ-კრიტიკული ტექსტი პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ხელნაწერის საფუძველზე; წიგნში გადმოცემულია XVIII საუკუნის ანონიმური ქრონიკის (1373-1683) შესახებ ვარაუდები მისი დათარიღებისა და არქიტექტონიკის შესახებ (ალასანია, გ. 1980). „პარიზის ქრონიკის“ შესწორებული ტექსტი ახლიდან გამოიცა 2023 წელს (ალასანია, გ. 2023), რომელსაც ქალბატონმა გიულამ შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო. მოგეხსენებათ, რომ „ქართლის ცხოვრება“ არის საქართველოსთან დაკავშირებით სხვადასხვა მემატანეების მიერ შექმნილი კრებული, რომლის ნაწილიც, ასე ვფიქრობ, არის ცალკე გამოცემული და დამუშავებული „პარიზის ქრონიკაც“.

2006 წელს პროფ. გიული ალასანიამ გამოსცა წიგნი - „ქრისტეანობის ოცი საუკუნე საქართველოში“ (ალასანია, გ. 2006), რომელიც გახლავთ საქართველოში ქრისტეანობის 2000 წლისთავის აღსანიშნავად UNESCO-ს დავალებით ჩატარებული პროექტის - „საქართველოს გაქრისტეანების ოცი საუკუნე“ - წარმატების ერთ-ერთი შემაღგენელი ნაწილი, კონფერენციასთან (აკად. რისმაგ გორდუხიანის ხელმძღვანელობით) და ფოლკლორულ ფესტივალ „ჩვენებურებთან“ ერთად. თავდაპირველად წიგნი გამოიცა სამ ენაზე : ქართულ, ინგლისურ და რუსულ ენებზე, ხოლო ამავე წელს მეორედაც გამოიცა, უფრო შევსებული სახით, უკვე ოთხ ენაზე: ქართულად, ინგლისურად, რუსულად და

თურქულად. 2010 წელს გამოვიდა წიგნის ბოლო გამოცემა (ალასანია, გ. 2010), სადაც შინაარსის თხრობა ფრანგულადაც არის ჩამატებული. წიგნში ქრონოლოგიურადაა გადმოცემული საქართველოში ქრისტიანული რელიგიის გამოჩენისა და განვითარების ისტორია. ნაშრომში თხრობა იწყება ქრისტეს დაბადებიდან 1991 წლამდე, როდესაც საქართველომ დამოუკიდებლობა მოიპოვა და რუსეთს გამოეყო. UNESCO-ს გადაწყვეტილებით, „საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების ოცი საუკუნე“ შეტანილია 2004-2005 წლების ყველაზე მნიშვნელოვან მოვლენათა სიაში.

პროფესორი გიული ალასანია სხვადასხვა პერიოდში, ქართულ და უცხოურ გამოცემებში, აქტიურად აქვეყნებდა სტატიებს ახლო აღმოსავლეთისა და საქართველოს შუა საუკუნეების, ახალი და უახლესი ისტორიის, გეოგრაფიის, პოლიტიკისა და კულტურის საკითხებზე. 2007 წელს მეცნიერმა გამოსცა „საისტორიო კრებული“ (ალასანია, გ. 2007), რომელშიც შეტანილია სტატიები (ქართულად, ინგლისურად და რუსულად), რეცენზიები და მათი აბსტრაქტები ინგლისურ ენაზე. კრებულში არის ისეთი მნიშვნელოვანი საკითხები, როგორებიცაა თბილისის საამიროს დაარსების თარიღის საკითხი (ალასანია, გ. 1999; 21-27), ქართველებისა და დანიშმენდიანების ურთიერთობების ისტორია (ალასანია, გ. 2002; 21-27), გაერთიანებული ქართული სამეფოს სათავეების საკითხები (ალასანია, გ. 2004; 20-24), ბასიანის ბრძოლის თარიღის დადგენა (ალასანია, გ. 1975; 89-92), სელიმ I-ის საქართველოში ლაშქრობა (ალასანია, გ. 2000; 22-31). ასევე, რეცენზიები: პროფ. გოჩა ჯაფარიძის (რომელიც ამ კრებულის რედაქტორია) წიგნზე „საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო XII-XIII ს-ის პირველ მესამედში“ (ჯაფარიძე, გ. 1995); რონალდ გრეგორი სუნის „ქართველი ერის ჩამოყალიბება“ (სუნი, რ.გ. 1994) და სხვა. ზემოთ წარმოდგენილი თემები ქართული ისტორიოგრაფიის დიდი შენამენია და სხვა ავტორთა აკადემიურ ნაშრომებში ხშირად არის ციტირებული.

2007 წელს პროფ. გიული ალასანიას რედაქტორობით პროფ. მიხეილ სვანიძემ გამოსცა წიგნი „თურქეთის ისტორია“ (სვანიძე, მ. 2007), რომელიც მოიცავს 1299-2000 წლების მოვლენებს და მნიშვნელოვანი შენაძენია ქართული თურქოლოგიისთვის. როგორც წყაროთმცოდნეს, პროფესორ გიული ალასანიას მონაწილეობა აქვს მიღებული საქართველოს ისტორიის შესწავლისთვის ერთ-ერთი ძირითადი წყაროს - „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტის, კონკრეტულად ჟამთააღმწერლის „ასწლოვანი მატიანეს“ ტექსტის დამუშავებაში (ქართლის ცხოვრება, 2008; 523-654).

მეცნიერის თითოეულ კვებაში წარმოდგენილია სიახლე, ან ძველი საკითხის ახლებური, უფრო მდიდარი წყაროთმცოდნეობითი მასალით შევსებული ვერსიები. მისი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მონოგრაფია არის „საქართველო და ისლამადელი თურქები“ (ალასანია, გ. 2008), რომელიც 2008 წელს გამოიცა და პირველია ასეთი შინაარსით. წიგნში ქალბატონ გიულის გამოკვლეული აქვს ქართველებისა და ისლამადელი თურქების ურთიერთობის ისტორიის საკითხები, ქართული და თურქული ტომების პირველი გაერთიანებები კავკასიაში, ვახტანგ გორგასალის ურთიერთობა ჰუნ-თურქებთან და მისი გარდაცვალების თარიღი, ქართლისა და თურქების ურთიერთობები VI საუკუნეში და ურთიერთობები ხაზარებთან VII-VIII საუკუნის პირველ ნახევარში. მონოგრაფიაში ცალკე თავად განხილულია ბიზანტიის მმართველი ჰერაკლე კეისარის (610-641) კავკასიური პოლიტიკა, რომელიც ქართველებთან და ხაზარებთან ურთიერთობებს მოიცავს. ასევე, გამოკვლეულია ქართველების და ბიზანტია-ხაზარების კავშირები „აფხაზთა სამეფოს“ შექმნის წლებში, ლეონის მმართველობა და VIII საუკუნის მეორე ნახევარში არაბთა წინააღმდეგ მიმდინარე ქართველთა ბრძოლა დამოუკიდებლობისთვის და ხაზართა როლი ამ პროცესში. გარდა ისლამადელი პერიოდისა, მონოგრაფიაში არის ისეთი საკითხები, რომლებიც ისლამის ჩამოყალიბების შემდეგ თურქულენოვანი ხალხის ქართველებთან ურთიერთობის ისტორიას მოიცავს. ისინი არ

ცხოვრობენდნ ისლამის სამყაროში და შესაბამისად არ იყვნენ მუსლიმები, მაგალითად - ყივჩაღები. მონოგრაფია - „ქართველები და ისლამამდელი თურქები“ გამოცემულია ისევე როგორც ქართულ ენაზე, ასევე თურქულად ქ. ტრაპიზონში - *Gürçüler ve İslam Öncesi Türkler* (ALASANIA, G. 2013) და ინგლისურულად აშშ-ში - *The Relations Between pre-Islamic Turks and Georgians From the Third to the Ninth Century: A History of Byzantine – Persian Politics in the Caucasus* (Alasania, Giuli. 2014). ამ მონოგრაფიის ქართულ გამოცემაზე რეცენზია დაწერა პროფ. მარიკა ჯიქიამ, რომელმაც ნაშრომს „ქართული თურქოლოგიის ახალი ფურცელი“ უწოდა (ჯიქია, მ. 2011; 470-473).

პირველად საქართველოში, 2011 წელს, გამოიცა მონოგრაფია (643 გვერდი) - „ახლო აღმოსავლეთის ისტორია და მისი ურთიერთობები სამხრეთ კავკასიასთან (XIX ს.-XXI ს.-ის დასაწყისი)“ (სანიკიძე, გ. ალასანია, გ. გელოვანი, ნ. 2011), რომლის ავტორებიც არიან ცნობილი აღმოსავლეთმცოდნე-ისტორიკოსები: პროფ. გიორგი სანიკიძე, პროფ. გიული ალასანია და პროფ. ნანი გელოვანი. სამივე ავტორმა ერთ მონოგრაფიად წარმოადგინა ირანის, არაბული სამყაროს და თურქეთის ისტორიის თემები. ქალბატონმა გიულიმ ამ მონოგრაფიაში დაწერა ოსმალეთის იმპერიის XIX-XX საუკუნეების მოვლენებზე, რომლებიც მოიცავს სელიმ III-ის (1789-1807) მმართველობას, მაჰმუდ II-ის (1808-1839) რეფორმებს, თანზიმათის ეპოქას (1839-1876), საშინაო და საგარეო პრობლემებს. ასევე, მუსტაფა ქემალის რევოლუციას და ქემალისტური რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკას, თანამედროვე თურქეთის პოლიტიკურ სისტემას, არმიას თურქეთში, ამ უკანასკნელის ევროკავშირთან ურთიერთობებს და ამ პროცესის დროს კონსტიტუციურ რეფორმებს. დასახელებული მონოგრაფია გამოიცა ქართველოლოგიის, ჰუმანიტარული და სოციალური მეცნიერების ფონდის (შოთა რუსთაველის სახელობის ფონდის) ფინანსური მხარდაჭერით (გრანტი NA-20-09). წიგნი, საქართველოში გამოქვეყნებული ამ თემატიკის შინაარსით, პირველი გამოკვლევაა, რომელიც უნივერსიტეტებში, მოცემული

პერიოდისა და ისტორიის შესწავლისას, ფლაგმან ლიტერატურას წარმოადგენს.

ბოლო პერიოდში, კონკრეტულად 2022-2023 წლებში, ქალბატონმა გიულიმ გამოსცა სამი მნიშველოვანი წიგნი, აქედან ერთი პირველწყარო - ფარსადან გორგიჯანიძის „საქართველოს ცხოვრება“ (გორგიჯანიძე, ფ. 2022), რომელიც მეცნიერმა მოამზადა გამოსაცემად, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო; ასევე, სტატიების კრებულის - II და III ტომები (ალასანია, გ. 2023), რომლებიც გაგრძელებაა 2008 წელს გამოცემული „საისტორიო კრებულისა“. დავიწყოთ იმით, რომ XVII საუკუნის ქართველი მემკვიდრის ფარსადან გორგიჯანიძის ნაშრომი ქართული ისტორიოგრაფიისთვის აქანდეც იყო ცნობილი, მას არაერთი მკვლევარი იყენებდა საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა საკითხების გამოსაკვლევად. თავდაპირველად, კერძოდ 1896 წელს, გორგიჯანიძის თხზულებას შეეხო მოსე ჯანაშვილი, რომელმაც გამოსცა „ფარსადან გორგიჯანიძე და მისი შრომანი“ (ჯანაშვილი, მ. 1896), მაგრამ ყველაზე ხშირად პროფ. რევაზ კიკნაძეს ჰქონდა ამ თხზულებასთან შეხება, რის შედეგადაც მან მოამზადა რამდენიმე მნიშველოვანი ნაშრომი - 1. Парсадан Горгиджанидзе. История Грузии (Р. К. Кикнадзе, В. С. Пугуридзе. 1990); 2. Очерки по источниковедению истории Грузии. Парсадан Горгиджанидзе и „Картлис Цховреба“ (Р. К. Кикнадзе, 1980); 3. ფარსადან გორგიჯანიძე და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდეთანი“, (კიკნაძე, რ. 1975) და 4. „ფარსადან გორგიჯანიძის ერთი ქართული წყაროს შესახებ“ (კიკნაძე, რ. 1971). ფარსადანის თხზულების გარკვეულ ნაწყვეტებთან დაკავშირებით ნაშრომები/ სტატიები მოამზადეს სარგის კაკაბაძემ - „ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია“ (კაკაბაძე, ს. 1925), ივანე ჯავახიშვილმა - „ფარსადან გორგიჯანიძე“ (ჯავახიშვილი, ივ. 1977), კარლო ტაბატაძემ - „ისევ ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულების XV საუკუნის წყაროების საკითხისათვის“ (ტაბატაძე, კ. 1973) და დავით კაციტაძემ - 1. „ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულებისა და „ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელებების XV საუკუნის სპარსული სპარსული

წყაროები (კაციტაძე, დ. 1960); 2. „ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულებისა და „ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელებების XVI-XVII საუკუნის სპარსული სპარსული წყაროები“ (კაციტაძე, დ. 1960). ზემოთ ჩამოთვლილი ნაშრომები ეხება ფარსადანის თხზულების გარკვეულ ნაწყვეტებს, მაგრამ თხზულების სრული გამოკვლევა არცერთი არაა. ამ თემის სრულად დამუშავება, დიდი ძალისხმევითა და თავდაუზოგავი შრომით, პროფესორმა გიული ალასანიამ შეძლო, რითაც უდიდესი საქმე გაუკეთა ქართულ ისტორიოგრაფიას.

ბოლოს, რაზეც მინდა ქალბატონი გიულის ნაშრომებიდან ყურადღება გავამახვილო არის სტატიების კრებულის II და III ტომები, რომლებშიც შეტანილია მეცნიერის მიერ სხვადასხვა დროს გამოქვეყნებული სტატიები, ქართულ და უცხოურ საერთაშორისო დონის პუბლიკაციებში. მეორე ტომი მოიცავს უშუალოდ სტატიებს, რომლებიც შეეხება წანარების ვინაობას, უცხოეთში ქართველთა მოღვაწეობას, თამარის მამიდა რუსუდანის პოლიტიკურ ცხოვრებასა და მის როლს საქართველოს სამეფოს ისტორიაში, რომელიც ქალბატონი გიულის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი, ბოლოს გამოცემული, პუბლიკაციაა. ასევე, კრებულში შეტანილია მეფეთა-მეფე თამარის გარდაცვალების თარიღის დადგენის საკითხი, ქრონოლოგიურად შეკრებილი და გაანალიზებული უცხოური წყაროები თბილისის შესახებ და მეფე ბაგრატ V-ის გარდაცვალების თარიღის დადგენაზე, რომელიც, აგრეთვე, მნიშვნელოვანი სიახლეა საქართველოს ისტორიისთვის. გარდა შუა საუკუნეებისა, კრებულებში შეტანილია საქართველოსა და თურქეთის შესახებ უახლესი ეპოქის პოლიტიკური ისტორიის გამოკვლევები და მეცნიერის დასკვნები, მაგალითად: 1. ქართული ეკლესიისა და სახელმწიფოს ურთიერთობები, რომელიც ქრისტიანობის ქვეყანაში შემოსვლიდან იწყება და XX საუკუნის ჩათვლით გრძელდება; 2. საქართველოს ურთიერთობები დასავლეთთან ძვ.წ III საუკუნიდან მოყოლებული თანამედროვე პერიოდის ჩათვლით, სადაც ისტორიულ ქრონოლოგიასთან ერთად განხილულია საქართველო, როგორც ხიდი

დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის, აშშ-საქართველოს ურთიერთობები, საქართველო-ნატოს ურთიერთობები, ევროკავშირისა და საქართველოს შორის ურთიერთობების სამართლებრივი საფუძველი, ევროპული სამეზობლო პოლიტიკა (ENP), აღმოსავლეთთან პარტნიორობის საკითხები, 2009 წლის ევროპის დახმარების პროგრამა, შავი ზღვის სასაზღვრო თანამშრომლობა და ა. შ. (ალასანია, გ. 2023). მესამე ტომი, პირველისგან განსხვავებით, არა მხოლოდ სტატიებს, არამედ რეცენზიებსაც მოიცავს, რომლებიც ქართულ და უცხოენოვან პუბლიკაციებზე დაწერა ქალბატონმა გიულამ. ასევე, არის რეცენზიები, რომლებიც მეცნიერის ნაშრომებზე დაწერეს მისმა კოლეგებმა, პროფესორებმა: მარიკა ჯიქიამ, გოჩა ჯაფარიძემ, ნანი გელოვანმა და მზია სურგულაძემ. ქალბატონ გიული ალასანიას განსაკუთრებით კარგად გამოსდიოდა კოლეგებზე საუბარი, რადგან გარდა კოლეგიალობისა, მეგობრული ურთიერთობებიც ჰქონდა მათთან. ამიტომ, მას ევალუბოდა ხომლე კოლეგა-მეგობრების ნაყოფიერი მოღვაწეობის შეფასებები, რომლებიც, ზოგჯერ, საიუბილეოდ გამოდიოდა, ხოლო ზოგჯერ სახსოვარს წარმოადგენდა (ალასანია, გ. 2023).

აკადემიური მოღვაწეობის გარდა, ქალბატონი გიულის შესახებ მინდა ვთქვა, რომ ის არის საკუთარი საქმის პროფესიონალი, აღმოსავლეთმცოდნეობის დიდი ოჯახის ღირსეული წევრი და წარმომადგენელი, საქმისადმი შესაშური მიდგომებით გამორჩეული, ყურადღებიანი ლექტორი, ხელმძღვანელი და ერთგული მეგობარი. არ მახსენდება ფაქტი, რომ რაიმე რჩევა მისთვის ეკითხათ, ხოლო ის ბოლომდე არ დახმარებოდა, პირადი გამოცდილებით მრავალჯერ გამოცვადე. ქალბატონი გიული ყოველთვის გვერდში უდგას კოლეგებს, მეგობრებს და ახალგაზრდა მეცნიერებს, რომლებიც გარკვეულ ნაბიჯებს დგავენ ქართული საისტორიო მეცნიერების განვითარებისთვის. მისი ხელმძღვანელობით წარმატებით დაცულია სტუდენტთა საბაკალავრო, სამაგისტრო და სადოქტორო თემები. ქალბატონ გიულის მიღებული აქვს ათამდე ჯილდო, მათ შორის 2004 წელს სტა-

მბოლში (თურქეთი) თურქული ენის საზოგადოებამ დააჯილდოვა თურქოლოგიაში შეტანილი წვლილისათვის. 2006 წელს ორგანიზაცია „ოქროს ფრთამ“ აღიარა წლის ადამიანად. 2007 წელს გახდა მშვიდობის ელჩი. 2010 წელს მიენიჭა ივ. ჯავახიშვილის აკადემიური სახელობითი პრემია, 2012 წელს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში გადაეცა თურქეთის „19 მაისის უნივერსიტეტის“ პრემია თურქეთის კულტურაში შეტანილი წვლილისათვის. ამავე წელს ფესტივალმა „ჩვენებურები“ (პრეზიდენტი და ხელმძღვანელი გიული ალასანია) მიიღო ნეტარი იოანე პავლე II-ის სახელობის მშვიდობის პრემია და 2013 წელს დაჯილდოვდა დელ ბიანკოს ფონდის (ფლორენცია) ბრინჯაოს მედლით, რომელიც სულ ხუთია გადაცემული)(<https://web.archive.org/web/20210305230347/https://u.g.edu.ge/persons/full/332>).

ჩემთვის, როგორც ახალგაზრდა ისტორიკოსისთვის, მისი გვერდში დგომა და რჩევები შეუფასებელია. მინდა, რომ პროფესორ გიული ალასანიას ვუსურვო მხნეობა, სიძლიერე, ქვეყნისათვის მრავალი დიდი საქმის კვლავ წარმატებით განხორციელება, სამართლიან ქვეყანაში ცხოვრება და ულევო წარმატებები.

ზემოთ წარმოდგენილია პროფესორ გიული ალასანიას მოღვაწეობის ბიოგრაფიული და სამეცნიერო მოღვაწეობის მოკლე მიმოხილვა. მის პროფესიონალიზმზე, თავდადებული შრომის სიყვარულზე და ამის შედეგად გამოცემულ მნიშვნელოვან პუბლიკაციებზე დეტალურად რომ ვისაუბროთ, მრავალი გვერდი დაიწერება.

ბიბლიოგრაფია:

- ალასანია, გ. (1975). ბასიანის ბრძოლის თარიღისთვის. „მაცნე“. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, N1.
- ალასანია, გ. (1978). ქათბო ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. თურქულიდან თარგმნა, შესავალი და

- შენიშვნები დაურთო გიული ალასანიამ. თბილისი, გამომც. „მეცნიერება“.
- ქათიბ ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. თურქულიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო გიული ალასანიამ. თბილისი, 2013, გამომც. „ჰოროსი XXI“.
  - ქათიბ ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. თურქულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო გიული ალასანიამ. თბილისი, 2023, გამომც. „საქართველოს უნივერსიტეტი“.
- ალასანია, გ. (1980). „ცხოვრება საქართველომსა“ (პარიზის ქრონიკა)“. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გიული ალასანიამ. თბილისი, გამომც. „მეცნიერება“.
- „ცხოვრება საქართველომსა“ (პარიზის ქრონიკა)“. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გიული ალასანიამ. თბილისი, 2023. გამომც. „საქართველოს უნივერსიტეტი“.
- ალასანია, გ., კიკნაძე, რ., (1988). წყაროთმცოდნეობის თეორიული პრობლემები. თბილისი, გამომც. „მეცნიერება“.
- ალასანია, გ. (1994). რონალდ გრიგორ სუნი. ქართველი ერის ჩამოყალიბება. ბლუმინგტონი და ინდიანოპოლისი. (რეცენზია).
- ალასანია, გ. (1999). თბილისის საამიროს დაარსების ისტორიისათვის. „ანალები“, N1.
- ალასანია, გ. (2000). სელიმ I და საქართველო. „ტიპოლოგიური ძიებანი“. ვლადიმერ ახვლედიანისადმი მიძღვნილი კრებული. თბილისი.
- ალასანია, გ. (2002). ქართველებისა და დანიშმენდიანების ურთიერთობების წარსულიდან. ანამკი. ისტორიული-ფილოლოგიური ძიებანი. კრებული ეძღვნება ნოდარ (ნუკრი) შოშიაშვილს.

- ალასანია, გ. (2004). გაერთიანებული ქართული სამეფოს სათავეებთან. „ანალები“, N2.
- ალასანია, გ. (2006). ქრისტიანობის ოცი საუკუნე საქართველოში. (ქართულ, ინგლისურ, რუსულენებზე). გამომცემლობა „დიასპორა“.
- ქრისტიანობის ოცი საუკუნე საქართველოში. (ქართულ, ინგლისურ, რუსულ, თურქულ ენებზე) მეორე გამოცემა, 2007.
- ქრისტიანობის ოცი საუკუნე საქართველოში. (ქართულ, ინგლისურ, რუსულ, თურქულ, ფრანგულ ენებზე), მესამე გამოცემა, 2010.
- ალასანია, გ. (2007). საისტორიო კრებული. თბილისი.
- ალასანია, გ. (2008). ქართველები და ისლამადელი თურქები. თბილისი, გამომც. „საქართველოს მაცნე“.
- ალასანია, გ. (2011). ახლო აღმოსავლეთის ისტორია და მისი ურთიერთობები სამხრეთ კავკასიასთან (XIX ს. – XXI ს-ის დასაწყისი. თანავტორები გ. სანიკიძე, ნ. გელოვანი). ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2011.
- ალასანია, გ. (2023). სტატიების კრებული ტ. II და ტ. III. თბილისი, გამომც. „საქართველოს უნივერსიტეტი“.
- გორგიჯანიძე, ფ. (2022). საქართველოს ცხოვრება. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გიული ალასანიამ. თბილისი, გამომც. „საქართველოს უნივერსიტეტი“.
- კაკაბაძე, ს. (1925). „ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია“. საისტორიო მოამბე, წ. II, თბილისი.
- კაციტაძე, დ. (1960). ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულებისა და „ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელებების XV საუკუნის სპარსული სპარსული წყაროები. „აღმოსავლური კრებული“, ტ. I. თბილისი.
- კაციტაძე, დ. (1960). ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულებისა და „ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელებების XVI-XVII საუკუნის სპარსული სპარსული წყაროები“. საქართველოს

- სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე, ტ. II, თბილისი.
- კიკნაძე, რ (1971). ფარსადან გორგიჯანიძის ერთი ქართული წყაროს შესახებ. „მაცნე“, ისტორიის სერია.
- კიკნაძე, რ (1975). ფარსადან გორგიჯანიძე და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდეთანი. თბილისი, გამომც. „მეცნიერება“.
- სვანიძე, მ. (2007). თურქეთის ისტორია. თბილისი, გამომც. „არტანუჯი“. რედაქტ. პროფ. გიული ალასანია.
- ტაბატაძე, ვ. (1973). ისევ ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულების XV საუკუნის წყაროების საკითხისათვის. „ქართული წყაროთმცოდნეობა - ტ. IV“, თბილისი.
- ჯავახიშვილი, ივ. (1977). ფარსადან გორგიჯანიძე - თხზულებანი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა, წიგნი I, ტ. VIII, თბილისი.
- ჯაფარიძე, გ. (1995). „საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო XII-XIII ს-ის პირველ მესამედში“, თბილისი.
- ჯანაშვილი, მ. (1896). ფარსადან გორგიჯანიძე და მისი შრომანი. თბილისი, გამომც. „მ. შარაძის სტამბა“.
- ჯიქია, მ (2011). ქართული თურქოლოგიის ახალი ფურცელი. მარიკა ჯიქიას რეცენზია გიული ალასანიას წიგნზე : „ქართველები და ისლამამდელი თურქები“ (2008). თბილისი. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. II, თბილისი, გვ. 470-473.
- Alasania, Giuli (2014). *The Relations Between pre-Islamic Turks and Georgians From the Third to the Ninth Century: A History of Byzantine – Persian Politics in the Caucasus. With a Foreword by Gocha Djaparidze. A Queenston Book Published by The Edwin Mellen Press Lewiston Lampeter.* წიგნის რეცენზია - *The Relations Between Pre-Islamic Turks and Georgians From the Third to the Ninth Century. A History of Bizantine-*

- Persian Politics in the Caucasus.* Caucasus Journal of Social Sciences. Volume 8, Issue 1. The University of Georgia Publishing House. pp. 1-27. 2015.
- ALASANIA, G. (2013). Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler. Çev. Nanuli Kaçarava. Karen Yayınları, Trabzon.
- Р. К. Кикнадзе (1980). Очерки по источниковедению истории Грузии. Парсадан Горгиджанидзе и „Картлис Цховреба“. Институт истории, археологии и этнографии им. И.А. Джавахишвили, Тбилиси.
- Р. К. Кикнадзе, В. С. Путуридзе. (1990). Парсадан Горгиджанидзе. История Грузии. Тбилиси. Мецниереба.
- <https://web.archive.org/web/20210305230347/https://ug.edu.ge/persons/full/332 ბოლო ნახვა 23/11/2024>.

ისტორია, პოლიტიკა, წყაროთმცოდნეობა
HISTORY, POLITICS, PRIMARY SOURCE STUDIES

**Great researcher of Georgian history and Georgian
Oriental studies**

Giorgi Akhalkatsishvili

Georgian Association of History Education.

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Orientalist-historian. Tbilisi, 0179,

Ilia Chavchavadze Avenue No. 1. Georgia,

+995599872431. Georgeakhalkatsishvili@yahoo.com

Orcid.org/ 0000-0003-4011-0450

Abstract

Today, numerous scholars and researchers are actively engaged in the development of Georgian Oriental Studies, particularly Tur-kology. It is my privilege to highlight the fruitful academic contri-butions of Professor Giuli Alasania, a distinguished researcher of the Middle Ages, modern, and contemporary history, politics, and civili-zation of the Near East and Georgia. Professor Alasania holds a doctorate in historical sciences and is a co-founder and former pre-sident of the University of Georgia, alongside Prof. Manana Sanadze.

For several decades, Prof. Giuli Alasania has been dedicated to teaching and research across various higher education institutions in Georgia, including Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, the International Black Sea University, and the University of Georgia. Her long and distinguished career has earned her deep respect, and colleagues. Through tireless dedication and exemplary professionalism, she has achieved significant milestones in the academic field. This is

evidenced by her extensive body of published works, including scholarly articles, research papers, and monographs. Many of these serve as indispensable resources for students, available in both Georgian and foreign languages.

While Prof. Alasania's primary research focuses on the medieval history of Georgia and the Near East, her academic interests extend to a broad range of topics. She actively participates in international scientific conferences, symposiums, and congresses, where she shares her expertise with Georgian and international colleagues alike.

Moreover, Prof. Alasania is a contributor to and author of numerous noteworthy grant projects. Her continuous commitment to exploring critical and controversial events in Georgian history enriches the scholarly community. Her work stands as a testament to the enduring impact of rigorous historical inquiry and the advancement of Georgian Oriental Studies on the global stage.

Keywords: Georgian Orientalist; Giuli Alasania; History of the Near East; History of Georgia; Collection of Articles; University of Georgia

Introduction

The aim of this article is to highlight the significance and contributions of Professor Giuli Alasania, a distinguished scholar in Georgian source studies and Oriental Studies, particularly Turkology, to academic and public life. It also seeks to showcase her recent achievements and introduce readers to her monographs, scholarly works, and articles on topics such as the medieval, modern, and contemporary history of the Near East, the history of relations between Georgia and Islamic countries of the Near East. The presented information is both educational and informative, summarizing the accumulated knowledge on these subjects up to the present time.

Methodology

This article is based on research methods widely recognized in the fields of social and humanities sciences. Methods such as historical

analysis, comparative analysis, cause-and-effect correlation, and discourse analysis were employed. A comprehensive library-based investigation was conducted, aiming to consolidate scholarly works (monographs, dissertations, articles) created in Georgia at various times into a unified framework. Additionally, the study utilizes methods of cross-referencing and synthesizing data from scientific literature.

Results

One of the key outcomes of this article is the demonstration of Professor Giuli Alasania's recent accomplishments in the fields of Georgian history and Turkology, while also briefly revisiting her earlier contributions.

The research carried out within the framework of this article reveals that the tradition of studying the history of Georgia and the Near East, established in earlier periods, continues to thrive. This continuity represents a significant achievement for Georgian historiography, ensuring the ongoing development of historical science in the region.

Discussion

It is an immense honor for me to discuss the recent achievements of a cherished mentor, esteemed colleague, and distinguished professor, Giuli Alasania. Before delving into her latest accomplishments, I would like to briefly introduce her biographical background to the reader.

Professor Giuli Alasania is the author of over 150 scholarly works and 14 books and is a member of the World Academy of Art and Science. Her primary research areas include the medieval history of Georgia, Turkey, and Islamic countries of the Near East. At the same time, she possesses profound expertise in contemporary history and modern political issues, as reflected in her scholarly output.

For several decades, Professor Alasania has been actively engaged in teaching and research in Georgian higher education institutions. She is the founder, president, and professor at the University of Georgia, as well as a professor at the School of Arts and Humanities of

the same university. In 1969, she graduated from the Faculty of Oriental Studies at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (TSU), specializing in Turkish history. She earned her candidate of historical sciences degree in 1974, her doctorate in 1987, and her professorship in 1991.

Between 1969 and 1980, Professor Alasania worked as a research associate at the Institute of History and Ethnology of the Georgian Academy of Sciences. From 1980 to 1989, she continued her academic career there as a senior researcher. From 1990 to 2005, she served as a professor at Tbilisi Technical University, and from 2004 to 2023, she held a professorship at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. Between 1998 and 2014, she worked at the International Black Sea University, where she served as vice-rector from 2002 to 2014. Since 2004, she has been a founder and professor at the University of Georgia.

In addition to her significant contributions to Georgian universities, Professor Alasania has extensive experience collaborating with international academic institutions. In 1996, she participated in a two-month program at the University of Mississippi (USA) through a selection process by the American Councils. From January 4 to July 6, 1996, she served as a visiting scholar at the Center for International Development and Conflict Management at the University of Maryland.

In October 2000, she participated in a research program at Central European University (CEU) in Budapest, Hungary. In 2001, she was selected by the American Councils to serve as the coordinator for the three-week South Caucasus School Directors Program in Washington, D.C., and Montana. Between 2004 and 2005, she led research projects at the Center for Transnational Crime and Corruption Studies, founded by Professor Louise Shelley at George Washington University. Professor Alasania has also delivered lectures at prestigious institutions such as Harvard University, the Azerbaijan Diplomatic Academy, the Free University of Berlin, and the University of Pisa. Her extensive

academic experience and commitment to advancing historical scholarship continue to inspire and shape future generations of historians.

As previously mentioned, Professor Giuli Alasania has diverse research interests, as evidenced by her numerous articles and books in the fields of Georgian source studies, Turkology, and Georgian history. A significant milestone in Georgian historiography was her translation from Turkish of Katib Çelebi's (1609–1657) accounts of Georgia and the Caucasus, titled *Katib Çelebi's Information about Georgia and the Caucasus* (Alasania, G., 1978). This groundbreaking work was accompanied by annotations, commentary, and indexes. It was reissued in 2013 (Alasania, G., 2013) and again in 2023 in an expanded edition (Alasania, G., 2023). This text presents both firsthand descriptions and hearsay accounts recorded by Katib Çelebi about Georgia and the Caucasus up to the 17th century, serving as an invaluable source for the Georgian academic community.

In 1988, Professor Giuli Alasania, in collaboration with Professor Revaz Kiknadze, published a monograph titled *Theoretical Issues in Source Studies* (Alasania, G., Kiknadze, R., 1988). This work stands as a significant contribution to the field of source studies, an essential branch of historical sciences. Drawing on a broad range of historiographical materials, the monograph explores the primary theoretical challenges of contemporary source studies, their importance to historical science, and the state of their research in Georgia. These publications reflect Professor Alasania's commitment to advancing the understanding of historical source materials, ensuring their accessibility, and contributing to the methodological foundations of historical research in Georgia.

Among the sources analyzed by Professor Giuli Alasania, one of the most significant is *The Life of Georgia (Paris Chronicle)*, a scholarly-critical text based on a manuscript housed in the National Library of Paris. This work explores an 18th-century anonymous chronicle (1373–1683), offering hypotheses regarding its dating and structural composition (Alasania, G., 1980). The revised version of the

Paris Chronicle was reissued in 2023 (Alasania, G., 2023), supplemented with an introduction, annotations, and indexes by Professor Alasania. It is noteworthy that *The Life of Kartli (Kartlis Tskhovreba)*, a comprehensive collection of chronicles about Georgia written by various authors, likely includes this independently published and studied *Paris Chronicle* as a part.

In 2006, Professor Alasania published *Twenty Centuries of Christianity in Georgia* (Alasania, G., 2006), a book that was an integral part of the UNESCO-led project commemorating 2,000 years of Christianity in Georgia. This project also included a conference led by Academician Rismag Gordeziani and a folklore festival titled *Our Roots*. Initially published in three languages—Georgian, English, and Russian—the book was republished in an expanded edition later in 2006, adding Turkish to the language set. The final edition in 2010 (Alasania, G., 2010) further included a French version. The book chronologically narrates the history of Christianity in Georgia, starting from the birth of Christ to 1991, when Georgia regained independence from Russia. Recognizing its significance, UNESCO included the project *Twenty Centuries of Christianity in Georgia* in its list of the most important global events of 2004–2005.

Over the years, Professor Alasania has actively contributed articles to both Georgian and international journals, covering topics on the medieval, modern, and contemporary history of Georgia and the Near East, as well as issues related to geography, politics, and culture. In 2007, she published the *Historical Collection* (Alasania, G., 2007), featuring articles in Georgian, English, and Russian, along with reviews and their abstracts in English. The collection includes significant topics such as:

- The founding date of the Tbilisi Emirate (Alasania, G., 1999; pp. 21–27)
- The history of Georgian relations with the Danismendids (Alasania, G., 2002; pp. 21–27)

- The origins of the unified Georgian kingdom (Alasania, G., 2004; pp. 20–24)
- Establishing the date of the Battle of Basian (Alasania, G., 1975; pp. 89–92)
- Selim I's campaign in Georgia (Alasania, G., 2000; pp. 22–31)

The collection also features reviews of major works, such as Professor Gocha Japaridze's book *Georgia and the Islamic World of the Near East in the First Third of the 12th-13th Centuries* (Japaridze, G., 1995) and Ronald Grigor Suny's *The Making of the Georgian Nation* (Suny, R.G., 1994). These topics and reviews represent substantial contributions to Georgian historiography and are frequently cited in other scholarly works.

Professor Alasania's meticulous research and publications continue to enrich the academic field, offering valuable resources and perspectives on Georgia's complex history and its interconnectedness with the broader Near East.

In 2007, under the editorial supervision of Professor Giuli Alasania, Professor Mikheil Svanidze published *The History of Turkey* (Svanidze, M., 2007), which spans the events from 1299 to 2000. This work stands as a significant contribution to Georgian Turkology, reflecting the depth and breadth of research in this field. As a source scholar, Professor Alasania has also contributed to the study of one of the most critical sources of Georgian history, *The Georgian Chronicles (Kartlis Tskhovreba)*, particularly in refining the text of the *Hundred Years Chronicle* by "The Chronicler" (Kartlis Tskhovreba, 2008; pp. 523–654).

Each of Professor Alasania's studies presents either groundbreaking discoveries or innovative perspectives enriched by extensive source analysis. Among her significant works is the monograph

Georgia and the Pre-Islamic Turks (Alasania, G., 2008), the first of its kind, published in both Georgian and Turkish (*Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*, ALASANIA, G., 2013, Trabzon) and later in English in the United States (*The Relations Between Pre-Islamic Turks and Georgians from the Third to the Ninth Century: A History of Byzantine-Persian Politics in the Caucasus*, Alasania, Giuli, 2014). This monograph explores the history of relations between Georgians and pre-Islamic Turks, including topics such as:

- The early alliances between Georgian and Turkic tribes in the Caucasus.
- King Vakhtang Gorgasali's relations with the Hun-Turks and the chronology of his death.
- Relations between Kartli (Iberia) and the Turks in the 6th century, as well as interactions with the Khazars in the first half of the 7th and 8th centuries.

The monograph also delves into the Caucasian policies of Byzantine Emperor Heraclius (610–641), focusing on relations between Georgians and Khazars. It examines Georgian-Byzantine-Khazar alliances during the formation of the "Kingdom of Abkhazia," the reign of Leon, and the struggle for Georgian independence against Arab forces in the late 8th century, highlighting the Khazar role in these events.

In addition to exploring pre-Islamic history, the book addresses the interactions between Georgian and Turkic-speaking peoples who remained outside the Islamic world, such as the Kipchaks.

The Georgian edition of the monograph received high praise from Professor Marika Jikia, who called it "a new chapter in Georgian Turkology" (Jikia, M., 2011; pp. 470–473). Its detailed analysis and wide-ranging themes have made it a cornerstone in the field,

providing valuable insights into the complex historical relationships between Georgians and Turkic peoples before the rise of Islam.

In 2011, a significant monograph titled *The History of the Near East and Its Relations with the South Caucasus (19th–Early 21st Century)* was published in Georgia. This 643-page work was co-authored by prominent experts in Eastern studies and history: Professor Giorgi Sanikidze, Professor Giuli Alasania, and Professor Nani Gelovani. The authors collaboratively explored themes related to the history of Iran, the Arab world, and Turkey. Professor Alasania specifically focused on the 19th and 20th centuries of the Ottoman Empire, covering significant events such as:

- The reign of Selim III (1789–1807),
- The reforms of Mahmud II (1808–1839),
- The Tanzimat era (1839–1876),
- Domestic and foreign policy issues of the time,
- Mustafa Kemal’s revolution,
- The foreign policy of the Kemalist Republic,
- The political system of modern Turkey,
- The role of the Turkish army,
- Turkey's relations with the European Union,
- Constitutional reforms during this period.

This monograph, funded by the Georgian Foundation for the Humanities and Social Sciences (Shota Rustaveli Foundation, Grant NA-20-09), is the first comprehensive study of its kind in Georgia. It is considered a flagship work for the study of the period in Georgian universities.

In the period between 2022 and 2023, Professor Giuli Alasania also published three important works, one of which is a first edition of *The Life of Georgia* by Farasadan Gorgijanidze (Gorgijanidze, F., 2022).

She meticulously prepared this text for publication, adding extensive research, notes, and indices. The work of Farasadan Gorgijanidze, a 17th-century Georgian chronicler, had already been used by various researchers for exploring different aspects of Georgian history. However, it had not been fully analyzed until now. The monograph makes a significant contribution to Georgian historiography, as it comprehensively examines the work of Gorgijanidze, which had been partially explored in earlier publications by scholars such as Mose Janashvili (1896), and later by Revaz Kiknadze, who produced several significant works on Gorgijanidze's texts.

Some of the key works by Kiknadze include:

1. *Parsadani Gorgidjanidze. History of Georgia* (R. K. Kiknadze, V. S. Puturidze, 1990),
2. *Essays on the Source Study of Georgian History. Parsadani Gorgidjanidze and "Kartlis Tskhovreba"* (R. K. Kiknadze, 1980),
3. *Parsadani Gorgidjanidze and the Historian Azman Sharaavandetani* (Kiknadze, R., 1975),
4. *Parsadani Gorgidjanidze and One Georgian Source* (Kiknadze, R., 1971).

Further studies on Gorgidjanidze's work were conducted by other historians such as Sargis Kakabadze, Ivane Javakhishvili, Carlo Tabatadze, and Davit Katsitadze. However, these studies mainly addressed specific fragments of Gorgidjanidze's work, and no comprehensive study had been undertaken until Professor Alasania's. Through her tireless effort and dedication, she has made a monumental contribution to Georgian historiography, fully exploring and analyzing Gorgidjanidze's text.

The final part of the text I would like to highlight is the second and third volumes of Professor Giuli Alasania's *Collection of Articles*, which include her articles published over the years in Georgian and international academic journals.

The second volume contains articles addressing the identity of historical figures, the role of Georgians abroad, the political life of Queen Tamar's aunt, Rusudan, and her significance in Georgian history—one of Professor Alasania's most important, recently published works. This volume also includes studies on the determination of the death date of King Tamar, an analysis of foreign sources related to Tbilisi, and the determination of King Bagrat V's death date—new contributions to Georgian history. In addition to medieval topics, the second volume covers modern political history, particularly Georgia's relations with Turkey. The volume addresses issues such as:

1. The relationship between the Georgian Church and state, from the introduction of Christianity up to the 20th century,
2. Georgia's relations with the West, from the 3rd century BCE to the present, including Georgia's role as a bridge between East and West, relations with the U.S., NATO-Georgia relations, the legal basis for Georgia-EU relations, European Neighborhood Policy (ENP), Eastern Partnership, the European assistance program of 2009, and Black Sea border cooperation (Alasania, G. 2023).

The third volume, unlike the second, includes not only articles but also reviews written by Professor Alasania on various Georgian and foreign publications. It also contains reviews by her colleagues about her work, including Professors Marika Jikia, Gocha Japaridze, Nani Gelovani, and Mzia Surguladze. Professor Alasania had a special talent for writing about her colleagues, often mixing professionalism with a friendly tone, as she maintained both collegial and personal

relationships with them. Therefore, she was often responsible for evaluating their work, sometimes for commemorations and other times as a tribute (Alasania, G. 2023).

In addition to her academic achievements, I would like to emphasize that Mrs. Guli Alasania is a consummate professional, a distinguished member of a renowned family of Orientalists, and a representative of this esteemed tradition. She stands out for her exemplary approach to her work, her attentiveness as a lecturer, mentor, and loyal friend. I cannot recall a single instance in which someone sought her advice and she did not offer her full and unwavering support, a fact I have personally experienced on numerous occasions. Mrs. Guli is always by the side of her colleagues, friends, and young scholars who are taking steps to contribute to the development of Georgian historical studies. Under her leadership, students have successfully defended their undergraduate, master's, and doctoral theses.

Mrs. Alasania has received numerous accolades, including an award in 2004 from the Turkish Language Society in Istanbul (Turkey) for her contributions to the field of Turkology. In 2006, she was named Person of the Year by the "Golden Wings" organization. In 2007, she was honored as a Peace Ambassador. In 2010, she received the prestigious academic honorary title of Ivane Javakhishvili, and in 2012, she was awarded the "19 May University" prize for her contributions to Turkish culture at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. That same year, the festival "Chveneburebi," led by Mrs. Guli Alasania, was presented with the Blessed John Paul II Peace Prize. In 2013, she was honored with the bronze medal of the Del Bianco Foundation (Florence), a rare distinction awarded to only five individuals.

For me, as a young historian, her guidance and counsel have been invaluable. I wish Professor Guli Alasania continued strength,

perseverance, and the successful accomplishment of many more great deeds for her country, a life in a just society, and endless success.

The above is a brief overview of Professor Guli Alasania's biography and scholarly work. To provide a thorough account of her professionalism, dedication to her craft, and the significant publications she has produced through her hard work would require many pages.

Bibliography:

- Alasania, G. (1975). *For the Date of the Battle of Basiani*. "Matsne". Series on History, Archaeology, Ethnography, and History of Art, N1. (In Georgian).
- Alasania, G. (1978). *Reports of Katib Chelebi on Georgia and the Caucasus*. Translated from Turkish, with an introduction and notes by Giuli Alasania. Tbilisi, "Metsniereba". (In Georgian).
- Reports of Katib Chelebi on Georgia and the Caucasus*. Translated from Turkish, with an introduction and notes by Giuli Alasania. Tbilisi, 2013, "Horosi XXI". (In Georgian).
- Reports of Katib Chelebi on Georgia and the Caucasus*. Translated from Turkish, with an introduction, notes, and a glossary by Giuli Alasania. Tbilisi, 2023, "Georgian University Press". (In Georgian).
- Alasania, G. (1980). *"The Life of Georgia" (Paris Chronicle)*. Prepared for publication, with an introduction, notes, and a glossary by Giuli Alasania. Tbilisi, "Metsniereba". (In Georgian).
- "The Life of Georgia" (Paris Chronicle)*. Prepared for publication, with an introduction, notes, and a glossary by Giuli Alasania. Tbilisi, 2023. "Georgian University Press". (In Georgian).
- Alasania, G., Kiknadze, R. (1988). *Theoretical Problems of Source Criticism*. Tbilisi, "Metsniereba". (In Georgian).
- Alasania, G. (1994). *Ronald Grigor Suny. The Formation of the Georgi-*

- an Nation*. Bloomington and Indianapolis. (Review) (In Georgian).
- Alasania, G. (1999). *On the History of the Establishment of the Emirate of Tbilisi*. "Annals", N1. (In Georgian).
- Alasania, G. (2000). *Selim I and Georgia*. "Typological Studies". Collection in Honor of Vladimir Akhvlediani. Tbilisi. (In Georgian).
- Alasania, G. (2002). *From the Past of the Relations Between Georgians and the Danishmendids*. Anamki. Historical-Philological Studies. A Collection in Honor of Nodar (Nukri) Shoshiashvili. (In Georgian).
- Alasania, G. (2004). *At the Origins of the Unified Georgian Kingdom*. "Annals", N2. (In Georgian).
- Alasania, G. (2006). *Twenty Centuries of Christianity in Georgia*. (In Georgian, English, Russian). "Diaspora" Publishing House. (In Georgian).
- Twenty Centuries of Christianity in Georgia*. (In Georgian, English, Russian, Turkish). Second Edition, 2007. (In Georgian).
- Twenty Centuries of Christianity in Georgia*. (In Georgian, English, Russian, Turkish, French). Third Edition, 2010. (In Georgian).
- Alasania, G. (2007). *Historical Collection*. Tbilisi. (In Georgian).
- Alasania, G. (2008). *Georgians and Pre-Islamic Turks*. Tbilisi, "Georgian Matsne Publishing". (In Georgian).
- Alasania, G. (2011). *History of the Near East and Its Relations with the South Caucasus (19th–21st Centuries)*. Co-authors: G. Sanikidze, N. Gelovani. Ilia State University Publishing House, Tbilisi. (In Georgian).
- Alasania, G. (2023). *Collection of Articles Vol. II and Vol. III*. Tbilisi, "Georgian University Press". (In Georgian).
- Gorgijanidze, F. (2022). *The Life of Georgia*. Prepared for publication, with a study, notes, and a glossary by Giuli Alasania. Tbilisi, "Georgian University Press". (In Georgian).

- Kakabadze, S. (1925). *The History of Parsadan Gorgijanidze*. Historical Journal, Vol. II, Tbilisi. (In Georgian).
- Katsitadze, D. (1960). *Persian Sources for the Works of Parsadan Gorgijanidze and the Continuations of "The Life of Kartli" in the 15th Century*. "Oriental Studies", Vol. I, Tbilisi. (In Georgian).
- Katsitadze, D. (1960). *Persian Sources for the Works of Parsadan Gorgijanidze and the Continuations of "The Life of Kartli" in the 16th–17th Centuries*. Journal of the Academy of Sciences of the Georgian SSR, Vol. II, Tbilisi. (In Georgian).
- Kiknadze, R. (1971). *On One Georgian Source of Parsadan Gorgijanidze*. "Matsne", History Series. (In Georgian).
- Kiknadze, R. (1975). *Parsadan Gorgijanidze and the "Historian and Azmani Sharavandeti"*. Tbilisi, "Metsniereba". (In Georgian).
- Svanidze, M. (2007). *History of Turkey*. Tbilisi, "Artanuji". Edited by Prof. Giuli Alasania. (In Georgian).
- Tabatadze, K. (1973). *On the Question of the 15th-Century Sources of Parsadan Gorgijanidze's Works*. "Georgian Source Studies - Vol. IV", Tbilisi. (In Georgian).
- Javakhishvili, Iv. (1977). *Parsadan Gorgijanidze – Works, History Goals, Sources and Methods Then and Now, Book I, Vol. VIII*, Tbilisi. (In Georgian).
- Japaridze, G. (1995). *Georgia and the Islamic World of the Near East in the First Third of the 12th–13th Centuries*. Tbilisi. (In Georgian).
- Janashvili, M. (1896). *Parsadan Gorgijanidze and His Works*. Tbilisi, "M. Sharadze's Press". (In Georgian).
- Jikia, M. (2011). *A New Page in Georgian Turkology*. Marika Jikia's review of Giuli Alasania's book: *Georgians and Pre-Islamic Turks* (2008). Tbilisi. Works of the Institute of Georgian History, Vol. II, Tbilisi, pp. 470-473. (In Georgian).
- Alasania, Giuli (2014). *The Relations Between Pre-Islamic Turks and Georgians from the Third to the Ninth Century: A History of Byzantine-Persian Politics in the Caucasus*. With a Foreword by

- Gocha Djaparidze. A Queenston Book Published by The Edwin Mellen Press Lewiston Lampeter. Book Review - *The Relations Between Pre-Islamic Turks and Georgians from the Third to the Ninth Century. A History of Byzantine-Persian Politics in the Caucasus*. Caucasus Journal of Social Sciences, Volume 8, Issue. 1. The University of Georgia Publishing House. pp. 1-27. 2015. (In English).
- ALASANIA, G. (2013). *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*. Translated by Nanuli Kaçarava. Karen Yayınları, Trabzon. (In Turkish).
- R. K. Kiknadze (1980). *Essays on Source Criticism of the History of Georgia*. Parsadan Gorgijanidze and “Kartlis Tskhovreba”. Institute of History, Archaeology, and Ethnography, I.A. Javakhsishvili, Tbilisi. (In Russian).
- R. K. Kiknadze, V. S. Puturidze. (1990). *Parsadan Gorgijanidze. History of Georgia*. Tbilisi. Metsniereba. (In Russian).
- <https://web.archive.org/web/20210305230347/https://ug.edu.ge/persons/full/332> Last accessed 23/11/2024. (In English and Georgian)

იომ ქიფურის როლი ახლო აღმოსავლეთის კრიზისში

ინგა ზაბახიძე

აღმოსავლეთმცოდნე, ისტორიის დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ქ. თბილისი.
ი. ჭავჭავაძის გამძირი N1, 0179, საქართველო.
+995599779700. inga.zabakhidze@tsu.ge
Orcid.org/0009-0000-7212-2785

აბსტრაქტი

აღნიშნული სტატია განიხილავს ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე გლობალურ, ისრაელისა და არაბული ქვეყნების კონფლიქტს. მიმდინარე ნაშრომში განხილულია ისრაელის სახელმწიფოს შექმნა და პირველი ომი არაბულ ქვეყნებთან, 1967 წლის ექვსდღიანი და 1973 წლის იომ ქიფურის ომები. ნაშრომი ხაზს უსვამს ისრაელსა და არაბულ ქვეყნებს შორის არსებული გეოპოლიტიკური კრიზისის სიმძიმეს ნაშრომი აერთიანებს ისრაელისა და არაბული ქვეყნების შესახებ სხვადასხვა კვლევებსა და სამეცნიერო ლიტერატურას, პოლიტიკურ დოკუმენტებს, რათა ცხადი გახდეს ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე პროცესების საშიშროება რეგიონისათვის. იმის გამო, რომ ისრაელსა და არაბულ ქვეყნებს შორის არსებული ომები და ახლანდელი პოლიტიკური კრიზისი საშიშროებას უქმნის მშვიდობას მსოფლიოში, განხილულია სამშვიდობო მოლაპარაკებების აუცილებლობა მსოფლიოს წამყვანი სახელმწიფოების შუამავლობით.

საკვანძო სიტყვები: ახლო აღმოსავლეთი; არაბული ქვეყნები; ისრაელი; აშშ; ეგვიპტე.

შესავალი

თანამედროვე მსოფლიო გეოპოლიტიკის სტრუქტურის უმნიშვნელოვანესი შემადგენელი - ახლო აღმოსავლეთი, XXI საუკუნეს არა მხოლოდ ძველი, მოუგვარებელი პრობლემის მიმე მემკვიდრეობით შეხვდა (ხონელიძე, 2015: 4), არამედ, გასული 2023 წლის 7 ოქტომბერს „ჰამასმა,, იომ ქიფურის 50 წლისთავს მიუძღვნა ღაზას სექტორიდან ისრაელის სახელმწიფოზე თავდასხმა, რამაც ახალი ძალით ააგიზგიზა ომის ქარცეცხლი ისრაელსა და არაბულ ქვეყნებს შორის და ახლო აღმოსავლეთის მშვიდობიანი გზით ოდესმე დასრულება ეჭვქვეშ დააყენა.

1947 წლის 29 ნოემბერს გაეროს გენერალურმა ასამბლეამ მიიღო 181 (II) რეზოლუცია ინგლისის სამანდატო ტერიტორიის, პალესტინის ტერიტორიის ორ ნაწილად გაყოფისა და იქ ორი, ებრაული და არაბული სახელმწიფოების შექმნის შესახებ, რაც იმთავითვე მიუღებელი აღმოჩნდა არაბებისთვის. ისრაელის სახელმწიფოს შექმნა გამოცხადდა 1948 წლის 14 მაისს 6 საათსა და 01 წუთზე. ახალი სახელმწიფო ვაშინგტონმა „დე ფაქტოდ“ ცნო 6 საათსა და 01 წუთზე (ზუსტად 10 წუთში). ასეთი უპრეცედენტო სისწრაფის ახსნა იოლია: ვაშინგტონში გაჩნდა ახალი სახელმწიფოს გამოყენების პერსპექტივა რეგიონში საკუთარი პოზიციებს განმტკიცებისათვის. საბჭოთა კავშირმა ისრაელი „დე იურედ“ ცნო 17 მაისს (ზაბახიძე, 2023: 45-46).

1947 წლის რეზოლუციით შექმნილი ორი სახელმწიფოდან ერთ-ერთის საკითხი იმთავითვე ბურუსით იყო მოცული. ღაზას, იერიქონისა და ისრაელის ჩრდილოეთით მდებარე სექტორზე გათვალისწინებული სახელმწიფო არ ჩამოყალიბდა. უპატრონო ეკლესიას ეშმაკები დაეპატრონნენ - მსურველი ბევრი აღმოჩნდა, მათ შორის ისრაელ და იორდანია - ყველა დიდი მონდომებით იჩემებდა ტერიტორიას (ამ უკანასკნელს მდ. იორდანეს

დასავლეთ ნაპირზე ჰქონდა პრეტენზია). რეზოლუცია მიღებისთანავე იქცა ებრაელ და არაბ ხალხს შორის განსაკუთრებული შეჯახების საბაზად (ზაბახიძე, 2023: 7).

მეთოდოლოგია

აღნიშნული სტატია ეფუძნება ჰუმანიტარულ და პოლიტიკურ მეცნიერებებში მიღებულ სხვადასხვა მეთოდს. შემთხვევის შესწავლის, ანალიზის და ინდუქციის მეთოდებს. საკითხის შესწავლის პროცესში ასევე, გამოყენებული მაქვს რეკონსტრუირების მეთოდი. ისტორიული კვლევის მეთოდის შესაბამისად, ვეყრდნობით ფაქტებს, წარსულის მოვლენებს და ვაყალიბებთ არგუმენტირებულ მსჯელობას, რათა შევისწავლოთ ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე პროცესები და ისტორია, ისრაელსა და არაბულ ქვეყნებს შორის მიმდინარე კონფლიქტი. სტატია ეყრდნობა პირველწყაროებს, სამეცნიერო კვლევებს, და სხვადასხვა სახელმწიფოების ოფიციალურ მონაცემებს. ასევე გამოყენებულია მეორადი წყაროები, როგორცაა აკადემიური სტატიები და პოლიტიკური ანგარიშები, რაც თანმიმდევრულ ხედვას იძლევა პოლიტიკური დინამიკის შესახებ, რომელიც გავლენას ახდენს არა მარტო ახლო აღმოსავლეთზე, არამედ მთელ მსოფლიოზე.

მსჯელობა

1948 წლის 14 მაისის ღამით, ისრაელის სახელმწიფოს გამოცხადებიდან რამდენიმე საათში, პალესტინელებსა და ებრაელებს შორის შეიარაღებული შეტაკებები დაიწყო, რომლის მალე ღია ომში გადაიზარდა, არაბების დასახმარებლად მაშინვე გამოვიდა არაბულ სახელმწიფოთა ლიგა. ექვსი არაბული სახელმწიფო თავს დაესხა რამდენიმე საათის შექმნილ ისრაელის სახელმწიფოს (ზაბახიძე, 2023: 49) ისრაელ - არაბეთის პირველი 1948-49 წლების ომი ებრაელი ხალხის გამირობითა და თავდებით ისრაელის გამარჯვებით დამთავრდა, რადგანაც წყდებოდა ისრაელის ყოფნა - არყოფნის საკითხი.

1967 წლის ექვსდღიანი ომი (5-10 ივნისი) გარდამტეხი აღმოჩნდა ახლო აღმოსავლეთის რეგიონისთვის, სადაც ერთმანე-

თხეა გადაჯაჭვული ნავთობი და პოლიტიკა; წყალი და პოლიტიკა. აშშ-ს დიდი მხარდაჭერით ეს ომიც ისრაელის გამარჯვებით დასრულდა, თუმცა ამ ომში გამარჯვებას არც მშვიდობა მოუტანია და არც უსაფრთხოება. 1967 წლის ომის ყველაზე მნიშვნელოვანი შედეგი ის იყო, რომ იერუსალიმი 19 წლის შემდეგ გაერთიანდა. ხოლო მოულოდნელი ომის ეფექტი სამხედრო სახელმძღვანელოებში შევიდა. ექვსდღიან ომში გამარჯვება სამართლიანადაა მიჩნეული ებრაელი ხალხის ისტორიაში უდიდეს სამხედრო წარმატებად. ამ ომს ახლო აღმოსავლეთის ისტორიაში დიდი როლი უჭირავს, მან შეცვალა მთელი რეგიონის გეოპოლიტიკური ბალანსი და დიდი გავლენა მოახდინა მსოფლიო პოლიტიკაზე. (გაჩეჩილაძე, 2003: 333)

ექვსდღიანი ომის შემდეგ ქ. ხართუმში მომრიგებელი კონფერენცია გაიმართა და არაბულმა ქვეყნებმა, ისევე როგორც 1948 წელს, ახლაც უარი თქვეს პალესტინის არაბული სახელმწიფოს შექმნასა და მორიგების შესაძლებლობაზე. ცნობილია არაბული მხარის „სამი არა“: „არა ისრაელის ცნობას“, „არა მოლაპარაკებას“, და „არა მშვიდობას ისრაელთან“. „სამი არას“ პრინციპი საბედისწერო აღმოჩნდა ახლო აღმოსავლეთისათვის.

ისრაელსა და ეგვიპტეს შორის (როგორც ყველაზე დიდ არაბულ ქვეყანასთან) სამშვიდობო ხელშეკრულება გაფორმდა ექვსდღიან ომში მარცხიდან გამომდინარე. არაბულ ქვეყნებში კიდევ უფრო გამწვავდა შურისძიების განცდა, რაც 1973 წლის ომ ქიფურის, ანუ ისრაელ - არაბეთის ახლო ომამდე მივიდა.

ეგვიპტესა და ისრაელს შორის დამაბულ ურთიერთობას, რომელიც სამოცდაათიანი წლების დასაწყისში სუეცის გარშემო პერიოდული შეხლა - შემოხლით ხასიათდებოდა, კიდევ უფრო აუარესებდა ქვეყნის დარჩენილი 2, 75 მილიონი პალესტინელი არაბის მდგომარეობა, რომელთა ნახევარი 1948-49 წლების ომის დროს ებრაულ სახელმწიფოს მიკუთვნებული ტერიტორიიდან იყო. ისრაელის მთავრობამ, ზავის ხელშეკრულების დადების შემდეგ, უარი განაცხადა მათ რეპატრიაციაზე, რადგან არ სურდა, რომ ისრაელის მიერ უკვე საკუთარ მიწად მიჩნეულ ტერიტო-

რიაზე რაოდენობრივად ებრაელებზე უფრო მრავალრიცხოვანი, მილიონამდე უკმაყოფილო არაბი დაფუძნებულიყო. ვინაიდან, არც ერთ მეზობელ არაბულ სახელმწიფოს არ შეეძლო ამ ხალხისთვის მუდმივი თავშესაფრის მიცემა, ეს ბედკრული „აღმია-ნები“ „დროებით“ განთავსდნენ ლიბანის, სირიის, იორდანის და მაშინ ეგვიპტის კონტროლქვეშ მყოფ ღაზას სექტორში, სადაც ისინი სიღატაკით და უსაქმურით იტანჯებოდნენ მათ შორის პოლიტიკურად ყველაზე აქტიურმა ნაწილმა 1967 წელს პალესტინის გათავისუფლების ორგანიზაცია (PLO) ჩამოაყალიბა (Freedman, 2012: 17), რომელიც 1970-1971 წლებამდე იორდანის ტერიტორიიდან იმართებოდა. ამის შემდგომ ისინი ქვეყნიდან განდევნეს იორდანის მეფე ჰუსეინის სამხედრო ძალებმა, რომელსაც ეშინოდა, რომ მის ქვეყანაში პალესტინელები უმრავლესობას შეადგენდნენ. 1970-იანი წლების დასაწყისში პალესტინის გათავისუფლების ორგანიზაციამ მოღვაწეობა ლიბანიდან განაგრძო, ხოლო მისი მებრძოლები პალესტინელთა მძიმე მდგომარეობაზე მსოფლიოს ყურადღების მისაქცევად, სათავეში ედგნენ ისეთ ტერორისტულ აქტებს, როგორც იყო თვითმფრინავების გატაცება და 1972 წლის ოლიმპიურ თამაშებზე, მიუნხენში (გერმანია) ებრაელი სპორტსმენების დახოცვა (ქილორი, 2015: 502).

არაბული ქვეყნები ცდილობდნენ, ცივი ომის პერიოდის დაპირისპირებულ ბლოკებს შორის ქიშპობა საკუთარი გავლენის გასაძლიერებლად გამოეყენებინათ. 1950-იანი წლების ბოლოდან 1970-იანი წლების დასაწყისამდე საბჭოთა კავშირი წარმოადგენდა მათ ხელში აშშ-ზე ზეწოლის ინსტრუმენტს. საბჭოთა კავშირი გახდა ნაციონალისტური არაბული სახელმწიფოებისთვის იარაღის მთავარი მიმწოდებელი და დიპლომატიური ადვოკატი, სამაგიეროდ კი ეს ქვეყნები საბჭოთა კავშირის მიზნებს უჭერდნენ მხარს. (კისინჯერი, 2020 :163). პოლიტიკური ორიენტაციის ეს მოდელი 1973-1974 წლებში შეიცვალა ეგვიპტის პრეზიდენტი ანვარ ალ-სადათი დარწმუნდა რომ საბჭოთა კავშირი იარაღით კი მოამარაგებდა, მაგრამ დიპლომატიური გზით ისრაელის სინაის ნახევარკუნძულის დაბრუნების საქმეში წინსვლას ვერ შეძ-

ლებდა (ისრაელმა სინა 1967 წლის ექვსდღიანი ომს შედეგად დაიპყრო). აქედან გამომდინარე, ეგვიპტის პრეზიდენტმა ანვარ ალ-სადათმა პოზიცია შეიცვალა. ამ მომენტიდან მოყოლებული ეგვიპტე დე ფაქტოდ მოქმედებდა, როგორც ამერიკის მოკავშირე; მისი უსაფრთხოება ახლა ამერიკულ იარაღს ეყრდნობოდა და არა საბჭოეთის. სირიამაც და ალჟირმაც გარკვეულ მანევრებს მიმართეს და ცივი ომის ბლოებს შორის, სადღაც შუა პოზიციაზე გამაგრდნენ. საბჭოთა კავშირის გავლენა რეგიონში მნიშვნელოვნად შემცირდა. ერთადერთი იდეოლოგიური საკითხი, რომელზეც არაბები ერთსულოვანი იყვნენ, ეწინააღმდეგებოდა ისრაელის სუვერენული სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას და მის საერთაშორისო აღიარებას ებრაელი ხალხის სამშობლოდ (კისინჯერ, 2020: 166).

მანამდე კი, სადათმა ვერ მიიღო საბჭოთა კავშირისგან ის თავდასხმითი შეიარაღება, რომელიც ეგვიპტეს ისრაელთან მიმართებაში სამხედრო უპირატესობას მიანიჭებდა, რის გამოც მათავის არც თუ ისე დამთმობ მფარველთან დაპირისპირება გადაწყვიტა 1972 წლის 18 ივნისს, მას შემდეგ, რაც მოსკოვში გამართულმა ნიქსონ-ბრეჟნევის მოლაპარაკებებმა დაადასტურა მოსკოვის ერთგულება აღმოსავლეთ - დასავლეთის დეტანტისადმი ახლო აღმოსავლეთის რეგიონებში თავისი კლიენტი სახელმწიფოების ხარჯზე, გაბრაზებულმა ეგვიპტელმა მმართველმა ქვეყნიდან საბჭოთა მრჩევლების დიდი ნაწილის გამეუბნების ბრძანება გასცა როდესაც ამგვარად დასჯილმა კრემლმა ეგვიპტისთვის აღნიშნული შეიარაღების მიწოდება მაინც გადაწყვიტა, ეგვიპტის ლიდერი დარწმუნდა, რომ აუცილებელი იყო ახალი შეიარაღებული კონფლიქტის წამოწყება, რათა ზესახელმწიფოები ახლო აღმოსავლეთის სამშვიდობო პროცესში ჩაება, რაც ეგვიპტეს დაკარგულ სინაის ტერიტორიას დაუბრუნებდა (ქილორი, 2015: 503) ის, რომ მოულოდნელობის ეფექტის გამოყენება სამხედრო უპირატესობას იძევა, გაითვალისწინა ეგვიპტის ხელმძღვანელობამაც.

1973 წლის 6 ოქტომბერს, როდესაც ებრაელები მათთვის ყველაზე წმინდა დღეს, იომ ქიფურს („დღე განკითხვისა“) აღნიშნავდნენ და მთელ ისრაელში საყოველთაო უქმე იყო (იომ ქიფურზე ჯარისკაცების მეტ წილს შინ უშვებენ), ეგვიპტის არმიამ მოულოდნელად გადალახა სუეცის არხი და შეუტია მოწინააღმდეგის ნაწილებს. ერთდროულად სირიამ სატანკო ოპერაცია დაიწყო გოლანის მაღლობის დასაბრუნებლად (გაჩეჩილაძე, 2019:227). ეგვიპტის სამხედრო ძალები სინაის ნახევარკუნძულზე შეიჭრნენ, სადაც, გაშმაგებული ქვეითი და საარტილერიო შეტევით ისრაელის ბარლევის თვდაცვითი კედელი გაარღვიეს. პარალელურად, რვაასი ტანკით შეიარაღებული სირიის არმია გოლანის მაღლობს შეესია, რომლის ქვემოთ დასახლებები მდებარეობდა. ორკვირიანი ბრძოლის შემდეგ, ისრაელის არმიამ ძალების მაქსიმალური დამაბვით საპასუხო თავდასხმა წამოიწყო სირიაში და დამასკომდე ოცი მილის მანძილზე მიაღწია, ხოლო არმიის მეორე ნაწილი სუეცის არხის მესამე სანაპიროზე განლაგდა, სადაც ეგვიპტის შეიარაღებული ძალების მესამე არმია სინაიზე, სუეცის არხის აღმოსავლეთით, ალყაში მოიქცია, წაართვა მას მომარაგების წყარო და უკან დასაბრუნებელი გზაც გადაუჭრა.

იმის მიუხედავად, რომ არც ვაშინგტონს და არც მოსკოვს არ სურდა ახლო აღმოსავლეთის კიდევ ერთ დაპირისპირებაში ჩართვა, რასაც ნიქსონისა და ბრეჟნევის შეკოწიწებული დესანტის მყიფე სტრუქტურის საფუძვლიანად შერყევა შეეძლო არც ერთ მათგანს არ სურდა კლიენტ სახელმწიფოებს შორის ატეხილ ომში დამარცხებულ მხარეს ყოფნა და შესაბამისად, თითოეული მათგანი თავისი კლიენტი სახელმწიფოს შეიარაღებას შეუდგა (ქილორი, 2019: 503).

საინტერესოა აშშ-ს სახელმწიფო მდივნის ჰენრი კისინჯერის მოსაზრება: ამერიკა ახლო აღმოსავლეთში შეკავების პოლიტიკამ მიიყვანა, რომელიც მოითხოვდა წინააღმდეგობის გაწევას საბჭოთა ექსპანსიონიზმისათვის ყველა რეგიონში, და კოლექტიური უსაფრთხოების დოქტრინამ, რომელმაც წაახალისა ნატოს მსგავსი ორგანიზაციების შექმნა არსებული თუ პოტენციური

საფრთხეების აღმოსაფხვრელად, ამის მიუხედავად, უმეტეს შემთხვევაში, ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში არ იზიარებდნენ ამერიკის სტრატეგიულ შეხედულებებს. ისინი მოსკოვს უფრო სასარგებლო ბერკეტად განიხილავდნენ ვიდრე საფრთხედ საკუთარი დამოუკიდებლობისათვის ბევრი ახლად დამოუკიდებელი ქვეყანა ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებდა, რომ მათი კომუნისტების მიერ დამორჩილება შტატებს ურო დიდი საფრთხეს უქმნიდა ვიდრე მათ, და ამიტომ, ამერიკის მხრიდან დაცვისათვის არაფერი ემართათ. რაც მთავარია, ნასერის (ეგვიპტის პრეზიდენტი) მსგავსი პოპულისტი ლიდერები ვერ ხედავდნენ საკუთარ მომავალს, თუ დასავლეთთან მოახდენდნენ ასოცირებას. სურდათ, რომ საკუთარ მოსახლეობას ისინი აღექვა ლიდერებად რომელთაც არა მხოლოდ დამოუკიდებლობა, არამედ თავისუფლებასაც მოუპოვებდნენ. მიუმხრობლობა მათთვის იმდენადვე იყო საშინაო აუცილებლობა, რამდენადაც საგარეო პოლიტიკა (კისინჯერი, 2021: 678).

როდესაც 16 ოქტომბერს, ისრაელის არმიის მიერ სუეცის არხის გადაკვეთის შემდეგ ეგვიპტელების მარცხი გარდაუვალი გახდა, კრემლი დათანხმდა სადათის თხოვნას, რომ შეერთებულ შტატებსა და საბჭოთა კავშირს ერთად მოეხდინათ მეომარი მხარეების დაშორიშორება. ნიქსონმა კატეგორიულად უარი თქვა რეგიონში უპრეცედენტო რაოდენობის რუსული სამხედრო ძალის განთავსებაზე, რის შემდეგაც კრემლმა განაცხადა, რომ ის ცალმხრივად შეიყვანდა თავის ჯარებს რეგიონში. პასუხად, ნიქსონმა მსოფლიოს მასშტაბით განლაგებული ამერიკული სამხედრო ძალები ბირთვული განგაშის მდგომარეობაში გადაიყვანა და კრემლმაც დაუყოვნებლივ მიზამა მას. მცირე ხნით შეიქმნა შთაბეჭდილება, რომ მოსკოვის სურვილი, გამოეყენებინა არაბ-ისრაელის კონფლიქტი ახლო აღმოსავლეთში მყარი საყრდენის მოსაპოვებლად და შეერთებული შტატების მტკიცე გადაწყვეტილება, არ დაეშვა მსოფლიოს ძალთა ბალანსში ასეთი ასეთი რადიკალური ცვლილება, ორივე ზესახელმწიფოს მიერ ნიქსონ-ბრეჟნევის დატანტის ფარგლებში აღებულ ვალდებულებებს გა-

დაწონიდა. არაბ-ისრაელის მეოთხე ომი გლობალურ კონფრო-ნტაციად გამწვავებისგან გაეროს უშიშროების საბჭოს მიერ 22 ოქტომბერს მიღებულმა კომპრომისულმა რეზოლუციამ იხსნა, რომელიც ცეცხლის შეწყვეტაზე მეთვალყურეობის გაეროს შვი-დი ათას კაციანი საგანგებო შექმნას ითვალისწინებდა 1973 წლის დეკემბერში ისრაელმა და არაბულმა სახელმწიფოებმა, ზესახე-ლმწიფოების მხრიდან სერიოზული ზეწოლის შედეგად (აშშ, სსრკ) ჟენევაში გამართულ სამშვიდობო კონფერენციაზე, ოცდა-ხუთი წლის განმავლობაში პირველად, პირისპირ მოლაპარაკე-ბები გამართეს. (ქილორი, 2015: 504).

ომის მომდევნო წლების პოლიტიკური განვითარება, რომ-ელიც სერიოზული გეოპოლიტიკური შედეგი მოყვა, ომის ფსიქ-ოლოგიურ ეფექტსაც ეყრდნობოდა. ომის შედეგად შეიქმნა ერთ-გვარი სამხედრო წონასწორობის შთაბეჭდილება. როგორც ეგვიპტე, ისე ისრაელი ამ ომს მოგებულად თვლიდა ეგვიპტელები-სათვის, და ზოგადად არაბებისათვის, ფსიქოლოგიურად მნიშვნელოვანი იყო, რომ მათ პირველად დაინახეს გაქცეული ისრა-ელელი ჯარისკაცები. მათ შეექმნათ ილუზია, რომ ისრაელის არმიის უძლევლობა მითია. ეგვიპტეში ამ ომს საგანგებო მუზ-ეუმიც კი მიუძღვნეს (გაჩეჩილაძე, 2003: 338)

სწორედ, ამ ილუზიასა და „გამარჯვებული იმიჯის,, 50 წლისთავს მიუძღვნეს არაბებმა ღაზას სექტორიდან ისრაელზე თავდასხმა 2023 წლის 7 ოქტომბერს, რომელიც განსაკუთრებ-ული სისასტიკით გამოირჩეოდა. ამ თავდასხმამ ომის მასშტაბ-ები მიიღო და კვლავ ახალ საფრთხეს უქმნის არა მარტო რეგ-იონს, არამედ მსოფლიოს.

დასკვნა

არაბეთ-ისრაელის კონფლიქტს სტრატეგიული მნიშვნე-ლობა აქვს. მშვიდობა ამ რეგიონში შეიძლება უზრუნველყოფილ იქნეს მხოლოდ მოლაპარაკებების საშუალებით. როგორც ამე-რიკელი დიპლომატი კარლ საუნდერსი აღნიშნავდა, სახელმწი-ფოები ვერ გადაწყვეტენ ამ კონფლიქტს, ვიდრე ერთ მიწაზე მც-ხოვრები ორი ერთი თავიანთი პრეტენზიებით თვითონ არ გად-

აწვევტს მას და არაბული სახელმწიფოები არ ცნობენ ისრაელს, ვიდრე ისრაელ-პალესტინის კონფლიქტის ზონები სამართლიანად არ იქნება დადგენილი. არაბულ ქვეყნებში საომარი ოპერაციებით ეროვნული მოძრაობის შეჩერება, ფაქტობრივად, შეუძლებელია და კონფლიქტის მოგვარება მხოლოდ სრულმასშტაბიანი პოლიტიკური მოლაპარაკებებით და შეთანხმებებით არის შესაძლებელი. მდგომარეობა ს ართულებს ისიც, რომ ამ რეგიონში უფრო და უფრო ძლიერდება ისლამისტი ტერორისტების საქმიანობა (ზაბახიძე, 2023: 124). ახლო აღმოსავლეთის კონფლიქტის გადაწყვეტის ერთადერთი გზა არის კომპრომისი ისრაელსა და არაბულ ქვეყნებს შორის.

როგორც, იორდანის მეფე აბდალაი ამბობდა: „გარდაუვალია მშვიდობა ისრაელსა და ღაზის არაბებს შორის.“ ოდესღაც უნდა დასრულდეს ეს კონფლიქტი, რომელიც არა მარტო ახლო აღმოსავლეთს უქმნის პრობლემას. ისრაელსა და არაბულ ქვეყნებს შორის თითქოს დათბა ურთიერთობები და, სამწუხაროდ, ათეული წლების მცდელობა მაინც კვლავ ომით დასრულდა. არაბები აუცილებლად მივიღენ იმ დასკვნამდე, რომ ისრაელთან მშვიდობიანი თანამშრომლობა და ურთიერთობა გარდაუვალია. მშვიდობა სასიცოცხლოდ აუცილებელია არა მარტო ისრაელსა და არაბული სამყაროსთვის, არამედ მთელი მსოფლიოსათვის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- გაჩეჩილაძე, რ. (2003). „ახლო აღმოსავლეთი, სივრცე, ხალხი და პოლიტიკა“. გამომცემლობა დიოგენე.
- გაჩეჩილაძე, რ. (2019). „ახლო აღმოსავლეთი გეოპოლიტიკა ტომი II“. ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა.
- ზაბახიძე, ი. (2023). „ისრაელის სახელმწიფოს შექმნა პალესტინის კრიზისი 1947-1949 წლებში და იორდანის პოზიცია“. თსუ-ს გამომცემლობა.
- ქილორი, ი.უ. (2015). „მეოცე საუკუნის მსოფლიო საერთაშორისო ისტორია 1900 წლიდან. თსუ-ს გამომცემლობა.

- ხონელიძე, ნ. (2013). „თანამედროვე ახლო აღმოსავლეთი N5. ახლო აღმოსავლეთის კონფლიქტი. ტერმინის შინაარსობრივი ასპექტებისა და დაზუსტებისათვის“. გვ.4. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გ.წერეთლის აღმოსავლეთ-მცოდნეობის ინსტიტუტი.
- კისინჯერი, ჰ. (2020). „მსოფლიო წესრიგი“. გამომცემლობა „ინტელექტი“.
- კისინჯერი, ჰ. (2021). „დიპლომატია“. გამომცემლობა „ინტელექტი“.
- Freedman, O. R. (2012). “Six Decades of US-Israeli Relations” Published by Westview Press.

Yom Kippur's Impact on the Middle East Crisis

Inga Zabakhidze

Orientalist, Doctor of History,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.
Tbilisi. I. Chavchavadze Gamdziri N1, 0179, Georgia.
+995599779700. inga.zabakhidze@tsu.ge
Orcid.org/0009-0000-7212-2785

Abstract

The article explores the ongoing global conflict between Israel and Arab countries in the Middle East, delving into key historical events that have shaped the region's geopolitical landscape. It examines the creation of the State of Israel, the 1948 Arab-Israeli War, the Six-Day War of 1967, and the Yom Kippur War of 1973, highlighting the intensity of the crisis between Israel and its Arab neighbors. Drawing from various studies, scientific literature, and political documents, the work underscores the dangers posed by ongoing tensions in the Middle East to both regional stability and global peace. In light of the escalating conflicts and the current political crises, the article advocates for the urgency of peace negotiations facilitated by leading global powers to address and resolve the enduring issues in the region.

Keywords: Middle East; Arab countries; Israel; USA; Egypt.

Introduction

The Middle East, a pivotal region in the modern geopolitical landscape, entered the 21st century carrying the unresolved legacy of historical conflicts (Khonelidze, 2015: 4). This was further exacerbated on October 7, 2023, when Hamas, on the 50th anniversary of the Yom Kippur War, launched a large-scale attack on Israel from the Gaza Strip. This assault reignited hostilities between Israel and Arab countries, intensifying tensions and casting doubt on the feasibility of achieving a peaceful resolution in the region.

On November 29, 1947, the UN General Assembly adopted Resolution 181 (II), which proposed the partition of the British Mandate territory of Palestine into two states, one Jewish and one Arab. This plan was immediately rejected by the Arab community. The establishment of the State of Israel was proclaimed on May 14, 1948, at 6:01 a.m., and Washington recognized the new state "de facto" just 10 minutes later. This unprecedented speed reflected Washington's strategic interest in leveraging the new state to bolster its influence in the region. The Soviet Union followed by recognizing Israel "de jure" on May 17 (Zabakhidze, 2023: 45-46).

The fate of the two states proposed in the 1947 resolution was uncertain from the outset. While the Jewish state materialized, the envisioned Arab state, encompassing Gaza, Jericho, and parts of northern Palestine, was never established. This unclaimed territory became a focal point of contention, with multiple parties vying for control, including Israel and Jordan, the latter asserting claims over the West Bank of the Jordan River. The adoption of the resolution sparked immediate and intense conflict between Jewish and Arab communities, escalating tensions in the region (Zabakhidze, 2023: 7)

Methodology

This article employs a range of methodologies from the humanities and political sciences, including case study, analysis, and induction methods. Additionally, the reconstruction method is utilized to piece together events and processes. Adhering to the historical research method, the study is grounded in factual evidence and past eve-

nts to build an argumentative framework for analyzing the Middle East's history and the ongoing conflict between Israel and Arab countries. The research draws upon primary sources, such as official state data and historical records, as well as secondary sources, including academic studies and political reports. This multifaceted approach provides a comprehensive understanding of the political dynamics influencing not only the Middle East but also the broader global context.

Discussion

On the night of May 14, 1948, just hours after the declaration of the State of Israel, armed clashes erupted between Palestinians and Jews, quickly escalating into full-scale war. The Arab League promptly intervened, and six Arab states launched an attack on the newly established State of Israel (Zabakhidze, 2023: 49). The first Israeli-Arab war of 1948-49 concluded with an Israeli victory, achieved through the heroism and determination of the Jewish people as they fought to secure the existence of their newly founded state.

The Six-Day War of 1967 (June 5-10) marked a significant turning point for the Middle East, a region where oil, water, and politics are deeply interconnected. With substantial support from the United States, Israel achieved a decisive victory, although this triumph did not bring lasting peace or security. One of the most notable outcomes of the war was the reunification of Jerusalem after 19 years, a symbolic and strategic achievement. The unexpected nature of the conflict and the rapid success of the Israeli forces have since been studied as exemplary in military strategy. The Six-Day War is regarded as the greatest military accomplishment in Jewish history, reshaping the geopolitical balance of the Middle East and leaving a profound impact on global politics (Gachechiladze, 2003: 333).

After the Six-Day War, a conciliatory conference was convened in Khartoum, where, similar to 1948, Arab countries rejected the possibility of establishing and reconciling an Arab state in Palestine. The well-known "three nos" of the Arab side were articulated: "no reco-

gnition of Israel," "no negotiations," and "no peace with Israel." This principle proved to be a significant setback for the Middle East, preventing any resolution to the ongoing conflict.

However, in the aftermath of Israel's victory, a peace treaty was eventually signed between Israel and Egypt, the largest Arab country, following Egypt's defeat in the Six-Day War. Despite this development, a sense of revenge deepened in the Arab world, leading to the 1973 Yom Kippur War, which marked the onset of another Israeli-Arab conflict.

The tense relations between Egypt and Israel, marked by periodic clashes around the Suez Canal in the early 1970s, were further complicated by the plight of the remaining 2.75 million Palestinian Arabs. Half of them had been displaced from the territory annexed by Israel during the 1948-49 war. Following the armistice agreement, the Israeli government refused to repatriate these refugees, fearing the presence of a large Arab population that could outnumber Jews in territories Israel had claimed. With no neighboring Arab state willing to permanently absorb them, these displaced Palestinians were "temporarily" settled in Lebanon, Syria, Jordan, and the Gaza Strip, which was under Egyptian control at the time. They faced severe poverty and unemployment in these regions.

In 1967, the most politically active among them formed the Palestine Liberation Organization (PLO), which initially operated from Jordanian territory until 1970-71. However, King Hussein of Jordan, fearing that Palestinians would soon become the majority in his country, expelled the PLO. In the early 1970s, the PLO continued its activities from Lebanon, where its fighters resorted to high-profile acts of terrorism, including hijacking airplanes and the infamous murder of Israeli athletes at the 1972 Munich Olympics, in an effort to draw international attention to the Palestinian cause (Freedman, 2012: 17; Keylor, 2015: 502).

Arab states sought to leverage the Cold War to gain influence between the opposing blocs. From the late 1950s to the early 1970s,

the Soviet Union became a key tool for these states to apply pressure on the United States. The Soviet Union emerged as the primary supplier of arms and a diplomatic advocate for nationalist Arab states, which, in turn, supported Soviet goals in the region (Kissinger, 2020: 163).

However, this political orientation shifted in 1973-1974, when Egyptian President Anwar al-Sadat realized that, while the Soviet Union could supply arms, it was unlikely to advance the diplomatic cause of recovering the Sinai Peninsula from Israel, which had captured it during the 1967 Six-Day War. Consequently, Sadat altered his stance, and Egypt effectively became an American ally, with its security now relying on American, rather than Soviet, weapons. Meanwhile, Syria and Algeria maneuvered to position themselves in a neutral stance between the Cold War blocs. As a result, Soviet influence in the region was significantly reduced. The one ideological issue on which all Arab states remained united was their opposition to the establishment of a sovereign Israeli state and its international recognition as the homeland of the Jewish people (Kissinger, 2020: 166).

Before this shift, Sadat had been unable to secure the offensive weapons from the Soviet Union that would have given Egypt a military advantage over Israel. Frustrated with the Soviet Union's lack of support, he decided to confront his less-than-accommodating patron. On June 18, 1972, following the Nixon-Brezhnev talks in Moscow, which had reaffirmed Moscow's commitment to East-West détente at the expense of its client states in the Middle East, Sadat ordered the expulsion of most Soviet advisers from Egypt.

In response, the Kremlin decided to supply Egypt with weapons. However, Sadat had already become convinced that a new armed conflict was necessary to draw the superpowers into the Middle East peace process and recover the lost Sinai Peninsula. This led to the 1973 Yom Kippur War. The Egyptian leadership recognized the importance of using the element of surprise to gain a military advantage, which pro-

ved to be a key factor in the initial successes of the conflict (Keylor, 2015: 503).

On October 6, 1973, during Yom Kippur, the holiest day in Judaism, when most Israelis were observing the holiday and many soldiers were on leave, the Egyptian army launched a surprise attack. Crossing the Suez Canal, they attacked Israeli positions in the Sinai Peninsula. Simultaneously, Syria initiated a tank operation to recapture the Golan Heights. The Egyptian military forces advanced with a fierce infantry and artillery assault, successfully breaking through the Israeli Barlev Line, a series of fortifications along the Suez Canal.

Meanwhile, the Syrian army, equipped with 800 tanks, invaded the Golan Heights, an area that held significant Israeli settlements. After two weeks of intense fighting, the Israeli army mounted a counterattack with full force. They advanced into Syria, coming within 20 miles of Damascus, while another Israeli force moved across the Suez Canal. This operation successfully encircled the Egyptian Third Army in Sinai, cutting off its supply lines and preventing its retreat (Gachechiladze, 2019: 227).

Although neither Washington nor Moscow wanted to become directly involved in another Middle Eastern conflict that could destabilize the fragile Nixon-Brezhnev alliance, neither superpower was willing to be on the losing side in a war between their respective client states. As a result, both began supplying arms to their allied nations. The United States increased its support for Israel, while the Soviet Union provided military aid to the Arab states, particularly Egypt and Syria, in an effort to maintain their influence in the region (Keylor, 2019: 503).

It is interesting to consider the perspective of U.S. Secretary of State Henry Kissinger, who argued that America's involvement in the Middle East was driven by a policy of containment, which sought to resist Soviet expansionism, and by a doctrine of collective security that encouraged the formation of alliances like NATO to address existing or potential threats. Despite this, Kissinger pointed out that most Middle

Eastern countries did not share America's strategic interests. Instead, many viewed Moscow not as a threat but as a useful lever to advance their own goals. Newly independent nations in the region often saw communist domination as a greater risk to their sovereignty than anything posed by the West, thus perceiving little need for American protection. Populist leaders like Egypt's President Nasser, in particular, resisted aligning with the West. They sought to present themselves as champions of independence and freedom, aiming to appeal to their people by prioritizing national sovereignty. For these leaders, non-alignment was not only a matter of foreign policy but also a vital domestic necessity (Kissinger, 2021: 678).

When it became clear that Egypt's defeat was inevitable after the Israeli army crossed the Suez Canal on October 16, Egyptian President Anwar Sadat requested that the United States and the Soviet Union cooperate to separate the warring parties. However, President Nixon refused to allow an unprecedented number of Soviet troops to enter the region. In retaliation, the Soviet Union threatened to unilaterally send its troops to the Middle East, prompting Nixon to place American military forces worldwide on nuclear alert. The Kremlin responded by doing the same. For a brief moment, it appeared that the desire of Moscow to exploit the Arab-Israeli conflict to gain a foothold in the region, coupled with the U.S. determination to prevent such a shift in the balance of power, could potentially escalate the conflict into a global confrontation, despite both superpowers' commitments to détente. The Fourth Arab-Israeli War was ultimately prevented from spiraling into a wider conflict by a compromise resolution passed by the UN Security Council on October 22. This resolution established a seven-thousand-strong UN peacekeeping force to monitor the ceasefire. In December 1973, Israel and the Arab states, under intense pressure from the superpowers, held face-to-face talks for the first time in twenty-five years at the Geneva Peace Conference (Keylor, 2015: 504).

The geopolitical consequences of the 1973 war were deeply influenced by the psychological effects it had on both sides. For Egypt

and the Arab world, the war was seen as a psychological victory, as they had managed to confront Israel more effectively than in previous conflicts. The sight of Israeli soldiers retreating created the illusion that Israel's military invincibility had been shattered. This perception was so powerful that it led to the creation of a special museum in Egypt dedicated to the war. The belief in this “victory” was ingrained in the Arab psyche, which helped fuel a sense of renewed confidence.

This psychological victory became particularly significant on the 50th anniversary of the war. On October 7, 2023, Arabs launched an attack from the Gaza Strip, marking a dramatic escalation in the ongoing conflict. The attack was characterized by extreme brutality and was framed as a continuation of the 1973 war's victorious narrative. It had the potential to shift the dynamics of the region again, not only threatening the Middle East but also carrying broader global implications. The attack highlighted the enduring volatility of the conflict and the psychological power of past military confrontations in shaping contemporary actions and strategies.

Conclusion

The Arab-Israeli conflict, with its deep historical, political, and religious roots, remains one of the most strategically significant and persistent conflicts in the world. As American diplomat Carl Saunders rightly observed, a resolution to the conflict can only be achieved through direct negotiations between the two nations involved, where mutual recognition and compromises are essential. Arab nations will likely not recognize Israel until the Israeli-Palestinian territorial disputes are fairly resolved, and the reality of military operations being unable to stop the national movements further underscores the need for peaceful political negotiations and agreements.

The growing influence of Islamist extremist groups in the region only complicates efforts for peace, as these groups often resist any form of political compromise with Israel, seeking to perpetuate the conflict. The dynamics of these forces make it even more urgent for compr-

ehensive and sustained peace talks to take place, with the inclusion of all stakeholders.

The words of King Abdullah of Jordan, suggesting that peace between Israel and the Arabs of Gaza is inevitable, reflect a growing recognition among Arab leaders that peace, although elusive, is an essential necessity. Over time, despite the ongoing hostilities and setbacks, there is an increasing sense that the path to lasting peace lies not in further military confrontations, but in cooperation and dialogue. As the region's political realities evolve, the broader international community continues to understand that peace in the Middle East is not just a regional issue, but one that affects global stability. A lasting peace will require difficult compromises, but the stakes are high-not only for Israel and the Arab world, but for the entire world.

Reference:

- Gachechiladze, R. (2003). *The Middle East, Space, People and Politics*. Diogenes Publishing House.
- Gachechiladze, R. (2019). *The Middle East Geopolitics Volume II*. Bakur Sulakauri Publishing House.
- Zabakhidze, I. (2023). *The Creation of the State of Israel, the Palestinian Crisis in 1947-1949 and the Position of Jordan*. TSU Publishing House.
- Keylor, R. U. (2015). *World International History of the Twentieth Century since 1900*. TSU Publishing House.
- Khonelidze, N. (2013). *Modern Middle East N5. Middle East Conflict. For the semantic aspects and clarification of the term*. Ilia State University G. Tsereteli Institute of Oriental Studies.
- Kissinger, H. (2020). *World Order*. Publishing House "Intellect".
- Kissinger, H. (2021). *Diplomacy*. Publishing House "Intellect".
- Freedman, O. R. (2012). *Six Decades of US-Israeli Relations*. Westview Press.

აშშ-ის ფაქტორი კანადის ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკაში

ლუკა ჯინჭარაძე

ამერიკისმცოდნეობის დოქტორანტი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ქ. თბილისი.
ი.ჭავჭავაძის გამზირი N1, 0179, საქართველო.
+995591508899. luka.jincharadze200@hum.tsu.edu.ge
<https://orcid.org/0009-0000-6462-0469>

აბსტრაქტი

აღნიშნულ სტატიაში განხილულია შეერთებული შტატების გავლენა კანადის ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკაზე. ყურადღება გამახვილებულია კანადის მონაწილეობაზე ისლამური სახელმწიფოს (ISIS), ერაყის და სირიის წინააღმდეგ მიმართულ კამპანიებზე. ხაზგასმულია, რომ კანადის პოლიტიკა, მათ შორის, ოპერაცია Impact-ში და ჰუმანიტარულ მისიებში მონაწილეობა და მისი წვლილი ISIS-ის წინააღმდეგ გლობალურ კოალიციაში, ხაზს უსვამს ქვეყნის თანხვედრას აშშ-ს სტრატეგიულ ინტერესებთან რეგიონში. კვლევა ეფუძნება აშშ-კანადის ურთიერთობებისა და კანადის ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკის შესახებ არსებულ სხვადასხვა წყაროს, მათ შორის, პირველად წყაროებს, კერძოდ პოლიტიკურ დოკუმენტებს, სამხედრო შეთანხმებებს და საჯარო განცხადებებს, რათა გასაგები გახდეს, თუ როგორ ახდ-

ენს შეერთებული შტატები გავლენას კანადის მიერ გატარებულ პოლიტიკაზე ახლო აღმოსავლეთში.

იმის გამო, რომ შეერთებული შტატები თანამედროვე საერთაშორისო წესრიგის, ნატოსა და გლობალური კოალიციის ცენტრშია, მან გარკვეულწილად შექმნა კანადის სამხედრო კამპანიებში მონაწილეობის კონტექსტი. საერთაშორისო წესრიგის შენარჩუნება და ალიანსების მართვა კანადისთვის არაპირდაპირი სარგებლის მიღებად და აშშ-სთან ურთიერთობის კარგ ტონად განიხილებოდა. ორმხრივი ურთიერთობები რეგიონულ სახელმწიფოებთან და მათი სტაბილურობა ასევე იყო ამ ინტერვენციის მნიშვნელოვანი, თუმცა არა მთავარი ფაქტორი.

საკვანძო სიტყვები: კანადა; აშშ; ახლო აღმოსავლეთი; ინტერვენცია; ისლამური სახელმწიფო.

შესავალი

კანადა არ არის ზესახელმწიფო და იგი იშვიათად ასრულებს გადამწყვეტ როლს ახლო აღმოსავლეთის რეგიონსა თუ მსოფლიო პოლიტიკაში. ახლო აღმოსავლეთის ხალხი ბრიტანეთისა და ამერიკელებისგან განსხვავებით კანადისადმი ღრმა პატივისცემით არის განმსჭვალული, რაც კანადის სახელმწიფოს დამატებით პრივილეგიას ანიჭებს გამოიყენოს ეს შესაძლებლობა დიპლომატიის მეშვეობით და განახორციელოს პოზიტიური ცვლილებები რეგიონში. კანადის პირველი ნაბიჯები ახლო აღმოსავლეთში მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გაეროს გეგმის მხარდაჭერით პალესტინის დაყოფის შესახებ 1947 წელს დაიწყო. მოგვიანებით მან ხელი შეუწყო სამშვიდობო ძალისხმევას სუეცის კრიზისის დროს (1956) და მხარი დაუჭირა მრავალმხრივ დიპლომატიას, რამაც აღნიშნა კანადის ფრთხილი, თუმცა მნიშვნელოვანი ჩართულობის დასაწყისი რეგიონში. მე-20 საუკუნის ბოლოსა და 21-ე საუკუნის დასაწყისში მომხდარი გეოპოლიტიკური ცვლილებების, ტერორისტული აქტების და საერთაშორისო უსაფრთხოების გამოწვევების ფონზე, კანადის სახელმწიფო

იფო იძულებული აღმოჩნდა აქტიური პოლიტიკური ნაბიჯები გადაედგა რეგიონში, რის შედეგადაც იგი დღეს ერთ-ერთი მთავარი აქტორია ახლო აღმოსავლეთის გლობალურ უსაფრთხოებაში.

11 სექტემბრის შემდეგ, კანადის სახელმწიფო არჩევანის წინაშე აღმოჩნდა, შეერთებოდა აშშ-ს ხელმძღვანელობით სულ მცირე ოთხ სამხედრო ინტერვენციას ახლო აღმოსავლეთსა და ჩრდილოეთ აფრიკაში, მათ შორის, ავღანეთის ომის ჩათვლით (2001–2021); ერაყის ომში (2003–2011); ლიბიაში მოამარ კადაფის რეჟიმის წინააღმდეგ (2011) და ისლამური სახელმწიფოს წინააღმდეგ კამპანიაში (2014-დღემდე). გარდა ერაყის ომისა, კანადა ყველა ამ ინტერვენციაში ღიად მონაწილეობდა. როდესაც ის აშშ-ს ხელმძღვანელობით წარმოებულ აღნიშნულ სამხედრო კამპანიებს შეუერთდა, ნატოს, გაეროსა და საერთაშორისო საზოგადოებისგან მათ დასაწყებად მანდატი არსებობდა. კანადა ავღანეთის ომსა და ლიბიის ინტერვენციაში ნატოს ფარგლებში ჩაერთო, ხოლო ერაყსა და სირიაში ისლამური სახელმწიფოს წინააღმდეგ ორგანიზებული ინტერვენცია იყო საერთაშორისო კოალიციის ხელმძღვანელობით, რომელიც სახელმწიფოთა ფართო ჯგუფებს მოიცავდა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს კონფლიქტები მხოლოდ ირიბად აისახებოდა კანადის უსაფრთხოებაზე, ამ სახელმწიფოს როგორც ლიბერალურ, ისე კონსერვატიულ მთავრობებს მრავალი მიზეზი ჰქონდათ, რომ ამ სამხედრო კამპანიებში ჩართულიყვნენ.

ორი ურთიერთდაკავშირებული მიზეზი, რომლებიც თანმიმდევრულად გამოიკვეთა სამივე კონფლიქტის დროს იყო კანადის მთავრობების სურვილი, შეენარჩუნებინათ წესებზე დაფუძნებული საერთაშორისო წესრიგი და აღქმულიყვნენ თანამოაზრე მოკავშირეების მიერ, როგორც სწორი პოზიციის მქონე წევრი. იმის გამო, რომ შეერთებული შტატები თანამედროვე საერთაშორისო წესრიგის, ნატოსა და გლობალური კოალიციის ცენტრშია, მან გარკვეულწილად შექმნა კანადის ინტერვენციებში მონაწილეობის კონტექსტი. საერთაშორისო წესრიგის შენარჩუნება და

ალიანსების მართვა კანადისთვის არაპირდაპირი სარგებლის მიწოდებად და აშშ-სთან ურთიერთობის კარგ ტონად განიხილებოდა. (Sabet, 2022:17) ორმხრივი ურთიერთობები რეგიონულ სახელმწიფოებთან და მათი სტაბილურობა ასევე იყო ამ ინტერვენციის მნიშვნელოვანი, თუმცა არა მთავარი ფაქტორი.

აღნიშნულ საერთო საქმეში კანადის კონსერვატიული და ლიბერალური მთავრობების ჩართულობის მოტივები განსხვავდება. სტივენ ჰარპერის კონსერვატიული მთავრობა უფრო დაინტერესებული იყო კანადის სამხედრო ძლევამოსილების დემონსტრირებით, ასევე პოლიტიკური ისლამისა და ანტიდასავლელი ავტორიტარული რეჟიმების წინააღმდეგ ბრძოლით. ჯასტინ ტრუდოს ლიბერალური მთავრობა კი ნაკლებად იყო მოტივირებული ამ ფაქტორებით.

როგორც ერთ-ერთმა კანადელმა ოფიციალურმა პირმა განაცხადა, კანადის მონაწილეობა ისლამური სახელმწიფოს წინააღმდეგ კოალიციაში 2014 წლიდან არის კარგი მაგალითი იმისა, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია ქვეყნის პოლიტიკური იდეოლოგია და ასევე ის საგარეო ურთიერთობის ფაქტორი, რომელზეც დამოკიდებულია აშშ-სთან ურთიერთობა (Sabet, 2022:19). სტივენ ჰარპერის კონსერვატიული მთავრობა მცხვე შეუერთდა კამპანიას ისლამური სახელმწიფოს წინააღმდეგ. კანადის სახელმწიფოს წვლილის მთავარი ელემენტი იყო ექვსი სწრაფი, მსუბუქი და მანევრირებადი მრავალფუნქციური გამანადგურებელი თვითმფრინავი, CF-18 Hornets, რომლებიც განლაგებული იყო როგორც საბრძოლოდ, ასევე სხვა თვითმფრინავებისა და სასწავლო, საკონსულტაციო და დამხმარე მისიებისთვის (Russell, 2015).

2015 წელს, თავის საარჩევნო პლატფორმაში ჯასტინ ტრუდო კანადელ ამომრჩეველს დაჰპირდა, რომ დაასრულებდა კანადის სამხედრო ჩართულობას საჰაერო ბრძოლაში. მართლაც, ხელისუფლებაში მოსვლისთანავე მან ეს შეასრულა (Pelletier, Massie, 2017).

მეთოდოლოგია

აღნიშნული სტატია ეფუძნება ჰუმანიტარულ, პოლიტიკის და სოციალურ მეცნიერებებში მიღებულ და აპრობირებულ სხვადასხვა მეთოდს, როგორც არის, ანალიზის, ინდუქციის, პირველწყაროების, შემთხვევის, შედარების და თვისებრივი კვლევის მეთოდებს, რათა შეისწავლოს შეერთებული შტატების როლი კანადის პოლიტიკის ფორმირება ახლო აღმოსავლეთში, განსაკუთრებით მის კამპანიებში ისლამური სახელმწიფოს (ISIS) წინააღმდეგ ერაყსა და სირიაში. სტატია ეყრდნობა პირველად წყაროებს, მათ შორის სამთავრობო პოლიტიკურ დოკუმენტებს, ოფიციალურ განცხადებებს, როგორც კანადიდან, ასევე შეერთებული შტატებიდან. სტატიაში ასევე გამოყენებულია მეორადი წყაროები, როგორცაა აკადემიური სტატიები, პოლიტიკური ანგარიშები და მედიის ანალიზი, რაც კონტექსტურ ხედვას იძლევა გეოპოლიტიკური დინამიკის შესახებ, რომელიც გავლენას ახდენს კანადის ქმედებებზე ახლო აღმოსავლეთში.

მსჯელობა

როგორც ზემოთ აღინიშნა, კანადის უსაფრთხოების ინტერესები მნიშვნელოვნად იყო ჩართული „ისლამური სახელმწიფოს“ წინააღმდეგ კამპანიაში, თუმცა მისი წვლილი კოალიციისთვის გადამწყვეტი არ იყო. როგორც გამოჩნდა, წინასაარჩევნო კამპანიისას კანადის მთავრობაზე იყო მცირედი ზეწოლა, რათა მთავრობას შეეწყვიტა თავისი საბრძოლო როლი ერაყსა და სირიაში. მიუხედავად იმისა, რომ ჯასტინ ტრუდოს ლიბერალურმა მთავრობამ აღნიშნული შეასრულა და კანადელებმა შეწყვიტეს მონაწილეობა საჰაერო ბრძოლებში ერაყსა და სირიაში. მათ შეინარჩუნეს და გააფართოვეს კანადის სამხედრო ჩართულობა სხვა გზებით. ეს გამოიხატა იმაში, რომ კანადამ გაზარდა სამხედრო პერსონალი, მათ შორის, ჯარების განლაგება ფრონტის ხაზზე; საჰაერო დარტყმები; დამხმარე თვითმფრინავების მუდმივი ყოფნა მოკავშირეთა თვითმფრინავების დასაზღვევად და საწვავის შესავსებად; კანადის სახელმწიფომ უზრუნველყო ადგილობრივი პარტნიორების რაზმების გაწვრთნა. გაზარდეს სამედი-

ცნო პერსონალის ყოფნა კანადის ჯარებისა და მათი მოკავშირეების მხარდასაჭერად და ერაყში უსაფრთხოების ძალების გადამზადებისთვის; გაზარდეს სამხედრო აღჭურვილობის მიწოდება ჩრდილოეთ ერაყში მდებარე ქურთული ფემმარგასთვის⁹⁶ (Goody, 2019).

სამხედრო ძალისხმევის აღნიშნული ზრდა შერწყმული იყო რეგიონში კიდევ უფრო ძლიერ დიპლომატიურ პოლიტიკასთან, რაც სამი წლის განმავლობაში გამოიხატა 1.1 მილიარდ დოლარზე მეტ ჰუმანიტარულ თუ სხვა დახმარებით. იგი მოიცავდა სასმელ წყალს, საკვებს, თავშესაფრებს, ჯანმრთელობის, ჰიგიენისა და სანიტარული ნორმების, განათლების, ასევე ფინანსურ მხარდაჭერასა და შესაძლებლობების განვითარებას, რათა დაეკმაყოფილებინათ ლტოლვილთა ძირითადი საჭიროებები. ასევე, ინფრასტრუქტურის შეკეთება, სტრუქტურირება, დასაქმებისა და ეკონომიკური ზრდის ხელშეწყობა და სწორი მმართველობის ხელშეწყობა. (National Defence, 2023) ამრიგად, ჯასტინ ტრუდოს ლიბერალური მთავრობის მიდგომა კამპანიისადმი ისლამური სახელმწიფოს წინააღმდეგ განსხვავდებოდა მისი წინამორბედებისგან. თუმცა ტრუდოს მთავრობა აღნიშნულ რეგიონში მაინც წარმოდგენილი იყო ძლიერი სამხედრო კონტინგენტით.

ექსპერტთა გარკვეული ნაწილი აღნიშნავს, რომ ამერიკის შესაძლო უკმაყოფილება იყო მთავარი მიზეზი, რამაც კანადის სახელმწიფოს უბიძგა შეენარჩუნებინა სამხედრო როლი კამპანიაში (Sabet, 2022: 23). შესაძლოა, გაჩნდა იმის შიშიც, რომ კანადის სრული გამოთიშვა კამპანიიდან აღიქმებოდა, როგორც „გაქცევა“ და იგი შეამცირებდა მის აღქმულ სანდოობას, როგორც საერთაშორისო უსაფრთხოების პარტნიორისა. ამრიგად, ჯასტინ ტრუდოს ლიბერალურმა მთავრობამ შეასრულა წინასასარჩევნო დაპირება საჰაერო ბრძოლის შეწყვეტის შესახებ, და ისინი ელოდნენ,

---

⁹⁶ პეშმერგა, ფემმარგა — ერაყის ქურთისტანის ავტონომიური რეგიონის განკარგულებაში მყოფი სამხედრო დაჯგუფება. პეშმერგა ითარგმნება, როგორც: „ის, ვინც უპირისპირდება სიკვდილს“ ან „ის, ვინც ემუქრება სიკვდილს“. სამხედრო ორგანიზაციის ფორმალურ ლიდერად ერაყის ქურთისტანის პრეზიდენტი ითვლება.

რომ შესაძლოა აშშ ყოფილიყო უკმაყოფილო ამ ფაქტით. ამგვარად, შეერთებულმა შტატებმა ჩამოაყალიბა კანადის ინტერვენციის კონტექსტი, მაგრამ აშშ-ს ზეწოლა არ იყო მთავარი ფაქტორი, რათა აეძულებინა კანადა შეერთებოდა კამპანიას ისლამური სახელმწიფოს წინააღმდეგ ან შეეწყვიტა მისი როლი საჰაერო ბრძოლაში.

რეგიონში სამხედრო ინტერვენციის გამო ლიბერალურ და კონსერვატიულ მთავრობებს შორის შესაძლო უთანხმოების კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მაგალითია კანადის მე-20 პრემიერ მინისტრის ჟან კრეტიენის ლიბერალური მთავრობის გადაწყვეტილება, რომ არ შეერთებოდნენ ერაყში შეჭრის კამპანიას 2003 წელს. მიუხედავად ამერიკის ზეწოლისა პრემიერ მინისტრის ჟან კრეტიენის ოფიციალური განცხადებით, არ არსებობდა ერაყში შეჭრაზე გაეროს მანდატი. (Chrétien, 2003) სტივენ ჰარპერმა, მაშინდელმა ოპოზიციისა და კანადის ალიანსის პარტიის ლიდერმა, მოუწოდა კანადას ჩართულიყო ამ კამპანიაში თავისუფლების დაცვისა და მასობრივი იარაღის განადგურების გაუზრცელებლობის ხელშეწყობისთვის. ვფიქრობ, ეს შეუთანხმებლობა შეიძლება აიხსნას განსხვავებული პოლიტიკური იდეოლოგიით და აშშ-ს ფაქტორით. მაგალითად, 1998 წელს ჟან კრეტიენის ლიბერალურმა მთავრობამ მხარი დაუჭირა ინგლისურ-ამერიკული დაბომბვის კამპანიას ერაყში გაეროს უშიშროების საბჭოს აშკარა მხარდაჭერის გარეშე (Barnes, 2020: 35).

უახლეს კვლევებში გამოთქმულია ვარაუდი, რომ კრეტიენის მთავრობის გადაწყვეტილებაზე დიდი გავლენა იქონია 2003 წლის წინა საარჩევნო პოლიტიკამ. კრეტიენის ლიბერალურ მთავრობას არ სურდა კვებეკის ელექტორატის დაკარგვა, რადგან კვებეკი ისტორიულად ომის წინააღმდეგ განწყობილი რეგიონია. აღსანიშნავია, რომ კვებეკი, ლიბერალური მთავრობის საკვანძო ოლქია, სადაც მოსახლეობა ომის მომხრე არ იყო. ხოლო ალბერტას პროვინცია, რომელიც ალიანსის/კონსერვატორების ძირითადი ბაზა იყო, ინტერვენციებში ჩართვის მომხრეს წარმოადგენდა. ამგვარად, როგორც ჩანს, ჟან კრეტიენის ლიბერალ-

ური მთავრობის გადაწყვეტილება, რათა ერაყის ომისთვის საჯაროდ არ დაეჭირათ მხარი, მოტივირებული იყო პოლიტიკური იდეოლოგიისა და ლიბერალური პარტიის საარჩევნო კოალიციის მიზეზით. გასათვალისწინებელია, რომ სტივენ ჰარპერის პარტია, 2003 წელს ხელისუფლებაში რომ ყოფილიყო იძულებული გახდებოდა უფრო ფართო კოალიცია შეექმნა და შესაძლოა მასაც ლიბერალური მთავრობის მსგავსი პოზიცია დაეკავებინა. ჩვენ არ უნდა უგულვებელყოთ აშშ-ის ფაქტორი. ომის მსვლელობისას რამდენიმე თვეში კანადამ ავღანეთში შედარებით დიდი სამხედრო კონტინგენტი გაგზავნა. ეს შესაძლოა ნაკარნახევი ყოფილიყო შეერთებული შტატებისადმი მხარდაჭერის ჩვენებით, რათა შეესუსტებინათ ამერიკელების უკმაყოფილება იმით, რომ კანადა ერაყში კოალიციას არ შეუერთდა.

დასკვნა

წინამდებარე ნაშრომი გვაძლევს საშუალებას გამოვიტანოთ რამდენიმე დასკვნა ახლო აღმოსავლეთის კანადის პოლიტიკაში აშშ-ის ფაქტორის შესახებ. ამერიკული დიპლომატიური ინიციატივები, როგორცაა ბირთვული მოლაპარაკებები ირანთან და სამხედრო ინტერვენციები, ისლამური სახელმწიფოს წინააღმდეგ კამპანია, ხშირად ქმნის პოლიტიკურ გარემოს, რომელზეც კანადა ვალდებულია, რომ უპასუხოს. კანადა ზოგადად მხარს უჭერს ამ ინიციატივებსა და ინტერვენციებს, მაშინაც კი, თუ მისი წვლილი დიდი არ არის და განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც მისი პოლიტიკური გადაწყვეტილება ამომრჩეველთან ერთსულოვანია, რაზეც 2003 წლის ერაყის ომის დროინდელი პოლიტიკა მიუთითებს.

შეერთებულ შტატებს შესწევს ძალა გავლენა მოახდინოს კანადის კანონმდებლობაზე. მაგალითად ტრანსნაციონალური ქსელების მეშვეობით. უფრო მეტიც, აშშ-კანადის ეკონომიკური ინტეგრაციის მაღალი დონე და აშშ-ს ექსტრატერიტორიული სანქციების გრძელი სია ზღუდავს კანადის შესაძლებლობას გააღრმავოს ურთიერთობები აშშ-ს მიერ სანქცირებულ რეჟიმებთან ახლო აღმოსავლეთში, როგორცაა ირანი და სირია. თუმცა, მას

შემდეგ, რაც ჩამოყალიბდა თანამედროვე პოლიტიკური კონტექსტი, შეერთებული შტატები იშვიათად არის მთავარი ფაქტორი, რომელიც აყალიბებს კანადის პოლიტიკას ახლო აღმოსავლეთში და, როგორც წესი, არ ახორციელებს დიდ ზეწოლას კანადის მთავრობებზე. უფრო მეტიც, კანადას არ გააჩნია ძლიერი ეკონომიკური ან უსაფრთხოების ინტერესები რეგიონში (Heinbecker, Momani, 2007). ეს აძლევს მას შედარებით ავტონომიას და ზრდის პოლიტიკის შემუშავებაში სხვა ფაქტორების მნიშვნელობას, მათ შორის, წესებზე დაფუძნებული საერთაშორისო წესრიგის მხარდაჭერას, ალიანსის მენეჯმენტს, ორმხრივ ურთიერთობებს რეგიონის სახელმწიფოებთან.

ამრიგად, ორ ქვეყანას შორის იდეოლოგიური თანხვედრა შეიძლება მიუთითებდეს იმის ალბათობაზე, რომ კანადის მთავრობები მხარს დაუჭერენ ამერიკულ პოლიტიკას. კანადის ლიბერალური მთავრობები უფრო მეტად მხარს უჭერენ აშშ დემოკრატიული პარტიის პოლიტიკას, ხოლო კანადის კონსერვატიული მთავრობები რესპუბლიკური პარტიის პოლიტიკურ ხაზს. შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ სტივენ ჰარპერის კონსერვატიული მთავრობა ერაყის ომის დაწყებისას ხელისუფლებაში რომ ყოფილიყო, შესაძლოა, ბუმის ადმინისტრაციისთვის საჯაროდ გაეწიათ დახმარება და სამხედრო ძალები ერაყში გაეგზავნა. ჯასტინ ტრუდოს ლიბერალურ მთავრობას არ შეუწყვიტავს JCPOA-ს (შეთანხმება ირანის ბირთვულ პროგრამაზე) მხარდაჭერა მას შემდეგ, რაც 2018 წლის მაისში ტრამპის ადმინისტრაციამ დატოვა შეთანხმება. როგორც კონსერვატორები ვარაუდობენ, მათი ხელისუფლებაში ყოფნის შემთხვევაში, კანადის სახელმწიფო პოლიტიკა ირანის ბირთვულ პროგრამასთან დაკავშირებით, განსხვავებული იქნებოდა. (Sabat, 2022: 26)

აღნიშნული ვარაუდები ახლო აღმოსავლეთში და, ზოგადად, მსოფლიოში კანადის პოლიტიკის, ასევე, შეერთებული შტატებისა და კანადის ასიმეტრიული ურთიერთდამოკიდებულების შემდგომი კვლევის შესაძლებლობას იძლევა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Barnes, A. (2020). „Getting it right: Canadian intelligence assessments on Iraq, 2002-2003". *Intelligence and National Security*, 925–953.
- Heinbecker P., Momani B. (2007) "Canada and the Middle East, In Theory and Practice". The Center for International Governance Innovation (cigi) and Wilfrid Laurier University Press.
- Sabet F. (2022) Sleeping beside the Elephant: The United States in Canada’s Middle East Policy. <https://www.graduateinstitute.ch/sites/internet/files/2022-05/SABET%2C%20Farzan%20-%20Sleeping%20beside%20the%20elephant.pdf>
- Pelletier L., Massie J. (2017) “Role conflict: Canada’s withdrawal from combat operations against ISIL”. *International Journal*. Vol. 72(3) 298–317. <https://www.jstor.org/stable/26414112?seq=1>
- C-SPAN - Jean Chrétien. *Canadian Question Period*, 2003. <https://www.c-span.org/video/?175526-1/canadian-question-period>
- Canada.ca - National Defence “Operation IMPACT”, 2023. <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/operations/military-operations/current-operations/operation-impact.html>
- HillNotes - Canada’s Military Role in Iraq, 2019. <https://hillnotes.ca/2019/07/25/canadas-military-role-in-iraq/> Allison Goody, Library of Parliament.
- Global News – “Canadian CF-18 jets conduct 1st airstrike against ISIS target in Syria”. Andrew Russell, 8 April, 2015. <https://globalnews.ca/news/1928284/canadian-cf-18-jets-bomb-targets-in-syria-for-first-time/>

The U.S. Factor in Canada's Middle East Policy

Luka Jintcharadze

Ph.D student in American Studies,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.
Tbilisi. I. Chavchavadze Avenue N1, 0179, Georgia.
+995591508899. luka.jincharadze200@hum.tsu.edu.ge
<https://orcid.org/0009-0000-6462-0469>

Abstract

This article examines the influence of the United States on Canadian Middle East policy, focusing on Canada's involvement in campaigns against the Islamic State (ISIS) in Iraq and Syria. Canada's policy, including its participation in Operation Impact, humanitarian missions, and contributions to the Global Coalition to Defeat ISIS, underscores its alignment with U.S. strategic interests in the region. Drawing on a range of literature, policy documents, military agreements, and public statements, this study explores how U.S.-Canada relations shape Canadian policy in the Middle East. As the United States anchors the modern international order, NATO, and the global coalition, it has defined the context for Canada's interventions. Maintaining international order and managing alliances provided indirect benefits to Canada, while fostering positive U.S.-Canada relations. Bilateral relations with regional states and their stability also played a role, though these were secondary considerations in Canada's intervention strategy.

Keywords: Canada; USA; Middle East; intervention; Islamic State.

Introduction

Canada is not a superpower and has rarely played a decisive role in the Middle East or global politics. However, the people of the Middle East, unlike the British or Americans, hold a deep respect for Canada, granting the Canadian state a unique opportunity to use diplomacy to foster positive change in the region. Canada's first steps in the Middle East after World War II began in 1947 with its support for the United Nations' plan to partition Palestine. This was followed by contributions to peace efforts during the Suez Crisis (1956) and support for multilateral diplomacy, marking the start of Canada's cautious yet significant involvement in the region. In response to late 20th- and early 21st-century geopolitical shifts, terrorist threats, and international security challenges, Canada adopted a more active political stance in the Middle East, emerging as a key actor in global security efforts in the region today.

Since September 11, the Canadian government has faced the decision of joining at least four U.S.-led military interventions in the Middle East and North Africa: the War in Afghanistan (2001-2021), the Iraq War (2003–2011), the Libya campaign against Muammar Gaddafi's regime (2011), and the ongoing campaign against the Islamic State (2014-present). With the exception of the Iraq War, Canada openly participated in all these interventions. These campaigns were launched with mandates from NATO, the United Nations, or broader international coalitions. Canada's involvement in Afghanistan and Libya was conducted under NATO auspices, while its intervention against the Islamic State in Iraq and Syria was part of a diverse international coalition. Despite these conflicts only indirectly affecting Canadian security, both Liberal and Conservative governments found com-

elling reasons-ranging from alliance commitments to international stability-to engage in these military campaigns.

Two interrelated reasons consistently driving Canada's involvement in all three conflicts were the desire to uphold a rules-based international order and the need to be perceived by like-minded allies as a reliable and cooperative partner. The United States, as the cornerstone of the modern international order, NATO, and global coalitions, played a pivotal role in shaping the context for Canadian participation in these interventions. Maintaining international order and managing alliances were viewed as providing indirect benefits to Canada, including reinforcing strong bilateral relations with the United States (Sabet, 2022: 17). While bilateral relations with regional states and their stability also influenced Canadian decisions, these were secondary considerations compared to alliance commitments and the overarching goal of preserving global security frameworks.

The motivations for Canada's Conservative and Liberal governments to engage in these common causes differed. Stephen Harper's Conservative government was primarily focused on demonstrating Canada's military prowess, as well as combating political Islam and anti-Western authoritarian regimes. In contrast, Justin Trudeau's Liberal government was less driven by these factors, prioritizing a more diplomatic and humanitarian approach in its foreign policy.

As one Canadian official noted, Canada's participation in the coalition against the Islamic State since 2014 exemplifies how the country's political ideology, alongside the foreign relations dynamics shaping its relationship with the United States, plays a significant role in shaping its actions (Sabet, 2022: 19). The Conservative government of Stephen Harper quickly joined the campaign against ISIS, with Canada's primary contribution being six fast, light, and maneuverable multi-role fighter aircraft, the CF-18 Hornets. These were deployed not only for combat but also for supporting missions, including aircraft protection, training, and advisory roles (Russell, 2015).

In his 2015 election platform, Justin Trudeau promised Canadian voters that he would end Canada's military involvement in air combat. True to his word, he fulfilled this commitment upon taking office (Pelletier & Massie, 2017).

Methodology

This article employs a variety of methods commonly used in the humanities, political science, and social sciences, including analysis, induction, primary source analysis, case studies, comparison, and qualitative research. These methods are applied to examine the role of the United States in shaping Canadian policy in the Middle East, particularly in Canada's campaigns against the Islamic State (ISIS) in Iraq and Syria. The research draws on primary sources, such as government policy documents and official statements from both Canada and the United States. Additionally, secondary sources, including academic articles, political reports, and media analyses, are used to provide contextual insight into the geopolitical dynamics influencing Canadian actions in the region.

Discussion

As noted, Canada's security interests have been significantly involved in the campaign against the Islamic State, although its contribution has not been decisive for the coalition. Despite this, there was little pressure on the Canadian government during the election campaign to end its combat role in Iraq and Syria. While Justin Trudeau's Liberal government eventually ceased Canada's participation in air combat, Canadian involvement continued and even expanded in other ways. This included increasing the number of military personnel, deploying troops to the front lines, conducting air strikes, and maintaining support aircraft for cover and refueling allied planes. Additionally, Canada provided training for local partner forces, increased the presence of medical personnel to support both Canadian troops and their allies, and offered training for Iraqi security forces. Canada also

ramped up the supply of military equipment to the Kurdish Peshmerga⁹⁷ in northern Iraq (Goody, 2019).

This increase in military efforts was accompanied by a stronger diplomatic approach, reflected in over \$1.1 billion in humanitarian and other assistance provided over three years. This aid included drinking water, food, shelter, healthcare, hygiene, sanitation, education, and financial support to meet the basic needs of refugees. Additionally, Canada focused on repairing and rebuilding infrastructure, promoting employment and economic growth, and encouraging good governance (National Defence, 2023). As such, Justin Trudeau's Liberal government's approach to the campaign against the Islamic State marked a shift from that of its predecessors. Nevertheless, the Trudeau government maintained a strong military presence in the region, balancing both military and diplomatic efforts.

Some experts have suggested that the potential displeasure of the United States played a significant role in Canada's decision to maintain its military involvement in the campaign (Sabet, 2022:23). Additionally, there may have been concerns that a complete withdrawal from the campaign would be perceived as Canada "escaping" its responsibilities, thereby undermining its credibility as an international security partner. While Justin Trudeau's Liberal government honored its campaign promise to end the air campaign, they likely anticipated U.S. discontent with the decision. Ultimately, while the United States set the context for Canada's intervention, American pressure was not the primary factor driving Canada to join the campaign against the Islamic State or to end its participation in the air campaign.

---

⁹⁷ The Peshmerga is a military group operating under the command of the autonomous region of Iraqi Kurdistan. The term "Peshmerga" translates to "one who confronts death" or "one who threatens death." The formal leader of the Peshmerga is considered to be the President of Iraqi Kurdistan.

Another notable example of the potential disagreement between Liberal and Conservative governments over military intervention in the region is the decision of the Liberal government of Canada's 20th Prime Minister, Jean Chrétien, not to join the campaign to invade Iraq in 2003. Despite American pressure, Prime Minister Jean Chrétien officially stated that there was no UN mandate for the invasion of Iraq (Chrétien, 2003). Stephen Harper, then leader of the opposition and of the Canadian Alliance Party, called for Canada to join the campaign to protect freedom and promote the non-proliferation of weapons of mass destruction. I believe that this disagreement can be explained by different political ideologies and the US factor. For example, in 1998, Jean Chrétien's Liberal government supported the Anglo-American bombing campaign in Iraq without explicit UN Security Council support (Barnes, 2020: 35).

Recent studies have suggested that the Chrétien government's decision was largely influenced by pre-2003 election politics. Chrétien's Liberal government did not want to lose the Quebec electorate, as Quebec is a historically anti-war region. It is worth noting that Quebec is a key constituency for the Liberal government, where the population was not in favor of the war. On the other hand, the province of Alberta, which was a major base for the Alliance/Conservatives, was in favor of intervention. Thus, it seems that the decision of Jean Chrétien's Liberal government not to publicly support the Iraq War was motivated by political ideology and the Liberal Party's electoral coalition.

It is worth considering that Stephen Harper's party, had it been in power in 2003, would have been forced to form a broader coalition and might have taken a similar position to the Liberal government. We should not ignore the US factor. During the course of the war, Canada sent a relatively large military contingent to Afghanistan for several months. This may have been dictated by a show of support for the United States in order to mitigate American discontent with the fact that Canada did not join the coalition in Iraq.

Conclusion

This paper allows us to draw some conclusions about the US factor in Canadian Middle East policy. American diplomatic initiatives, such as nuclear negotiations with Iran and military interventions, such as the campaign against the Islamic State, often create a political environment to which Canada is obliged to respond. Canada generally supports these initiatives and interventions, even if its contribution is not large, especially when its political decision aligns with the broader sentiment of the electorate, as evidenced by the policy during the 2003 Iraq War.

The United States has the power to influence Canadian law, for example, through transnational networks. Moreover, the high level of US-Canadian economic integration and the long list of US extraterritorial sanctions limit Canada's ability to deepen relations with US-sanctioned regimes in the Middle East, such as Iran and Syria. However, as the modern political context has evolved, the United States has rarely been a major factor shaping Canadian policy in the Middle East and has generally not exerted much pressure on Canadian governments. Additionally, Canada does not have strong economic or security interests in the region (Heinbecker, Momani, 2007). This gives Canada relative autonomy and increases the importance of other factors in policymaking, including support for a rules-based international order, alliance management, and bilateral relations with states in the region.

Thus, the ideological alignment between the two countries may indicate the likelihood that Canadian governments will support American policies. Liberal governments in Canada tend to support the policies of the US Democratic Party, while Conservative governments in Canada tend to support the policies of the Republican Party. It can be assumed that if the Conservative government of Stephen Harper had been in power at the beginning of the Iraq War, they might have publicly supported the Bush administration and sent military forces to Iraq. Justin Trudeau's Liberal government did not stop supporting the

JCPOA (the Iran Nuclear Deal) after the Trump administration withdrew from the agreement in May 2018. As conservatives suggest, if they had been in power, Canadian public policy regarding the Iranian nuclear program would have been different (Sabet, 2022: 26).

These assumptions provide an opportunity for further research into Canadian policy in the Middle East and, more generally, its global foreign policy, as well as the asymmetric relationship between the United States and Canada. Investigating how ideological alignments and domestic political dynamics shape Canada's responses to international issues, especially in regions like the Middle East, could offer valuable insights into the broader context of Canadian diplomacy and its positioning relative to US interests.

Reference:

- Barnes, A. (2020). „Getting it right: Canadian intelligence assessments on Iraq, 2002-2003". *Intelligence and National Security*, 925–953.
- Heinbecker, P., Momani, B. (2007). "Canada and the Middle East, In *Theory and Practice*". The Center for International Governance Innovation (cigi) and Wilfrid Laurier University Press.
- Sabet, F. (2022). *Sleeping beside the Elephant: The United States in Canada's Middle East Policy*. <https://www.graduateinstitute.ch/sites/internet/files/2022-05/SABET%2C%20Farzan%20-%20Sleeping%20beside%20the%20elephant.pdf>
- Pelletier L., Massie J. (2017) "Role conflict: Canada's withdrawal from combat operations against ISIL". *International Journal*. Vol. 72(3) 298–317. <https://www.jstor.org/stable/26414112?seq=1>
- C-SPAN - Jean Chrétien. *Canadian Question Period, 2003*. <https://www.c-span.org/video/?175526-1/canadian-question-period>
- Canada.ca - National Defence "Operation IMPACT", 2023. <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/o>

rations/military-operations/current-operations/operation-impact.html

HillNotes - Canada's Military Role in Iraq, 2019. <https://hillnotes.ca/2019/07/25/canadas-military-role-in-iraq/> Allison Goody, Library of Parliament.

Global News – “Canadian CF-18 jets conduct 1st airstrike against ISIS target in Syria”. Andrew Russell, 8 April, 2015. <https://globalnews.ca/news/1928284/canadian-cf-18-jets-bomb-targets-in-syria-for-first-time/>

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა
LINGUISTICS, LITERARY CRITICISM

კონფლიქტი მთიან ყარაბაღში და მისი გავლენა სოციუმზე (აკრამ აილისლისის „ქვის სიზმრების“, გიუნელ მოვლუდის „ბანაკისა“ და ნარინე აბგარიანის შემოქმედების მიხედვით)

მზევინარი ჯანაშვილი

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
სადოქტორო პროგრამა თანამედროვე ქართული
ლიტერატურა და ლიტერატურათმცოდნეობა,
დოქტორანტი. საქართველო, 0186 თბილისი,
ა. პოლიტოვსკაიას ქ. # 61
+995 555 42 10 89. janashvilimzevinri@gmail.com
ORCID iD: 0009-0001-2340-2980

აბსტრაქტი

მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი არის ეთნიკური და ტერიტორიული დაპირისპირება სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის, რომელიც მთიანი ყარაბაღის რეგიონისა და მის გარშემო მდებარე ტერიტორიებზე მიმდინარეობს. ეს კონფლიქტი სათავეს იღებს მე-20 საუკუნის დასაწყისში, მაგრამ განსაკუთრებით გამწვავდა 1980-იანი წლების ბოლოს, როცა საბჭოთა კავშირის დაშლის პროცესის ფონზე სომხებმა მთიანი ყარაბაღის დამოუკიდებლობა და აზერბაიჯანიდან გამოყოფა მოითხოვეს.

1992 წლის თებერვალში მომხდარმა „ხოჯალის ხოცვა-ჟლეტამ“⁹⁸ გამოიწვია მასობრივი მსხვერპლი მშვიდობიან მოსახლეობაში და მასშტაბური იძულებითი გადაადგილება. ეს ტრაგიკული მოვლენა გახდა კონფლიქტის ერთ-ერთი ყველაზე მძიმე ეპიზოდი, რომელმაც გამოიწვია რეგიონის დემოგრაფიული ცვლილება და დღემდე რჩება დაძაბულობის წყაროდ ორ ქვეყანას შორის. კონფლიქტის გადაუჭრელობა კვლავ ახდენს გავლენას რეგიონულ სტაბილურობასა და საერთაშორისო ურთიერთობებზე სამხრეთ კავკასიაში. ყარაბაღის კონფლიქტს იძულებით გადაადგილებასთან ერთად მოჰყვა ეკონომიკური სირთულეები და ფსიქოლოგიური ტრავმა მრავალი ადამიანისთვის. მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტმა მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ორივე ქვეყნის სომხეთისა და აზერბაიჯანის საზოგადოებებზე, რაც აისახა აქრამ აილისლის „ქვის სიზმრებში“, გიუნელ მოვლუდის „ბანაკსა“ და ნარინე აზგარიანის მხატვრულ ნაწარმოებებში, სადაც გააზრებულად საუბრობენ ამ კონფლიქტის შედეგებსა და გავლენაზე.

აქრამ აილისლის „ქვის სიზმრები“, ⁹⁹ გიუნელ მოვლუდის „ბანაკი“ და ნარინე აზგარიანის „განაგრძე ცხოვრება“ არის ნაწარმოებები, სადაც მწერლებმა შეძლეს უმძიმეს ადამიანურ მანკიერებებზე ამაღლებით საკუთარ თავში მტრობისა და სისასტიკის დამარცხება, საპირისპირო მხარის ტკივილის, ტანჯვის გასიგრძეგანება და გათავისება.

აქრამ აილისლი, ნარინე აზგარიანი და გიუნელ მოვლუდი - არიან მწერლები, რომლებიც საუბრობენ ყარაბაღის ომის და ომის შემდგომ პერიოდზე, საკუთარი მიწიდან, სახლიდან, შექ-

---

⁹⁸ „ხოჯალის გენოციდი, რომელიც მთელი აზერბაიჯანელი ხალხის წინააღმდეგაა მიმართული, გახლავთ კაცობრიობის ისტორიაში ბარბაროსული ქმედების გამოვლინება; იგი წარმოუდგენელი სისასტიკითა და სასჯელის არაადამიანური მეთოდებით ხასიათდება. ეს გენოციდი ასევე მთელი კაცობრიობის წინააღმდეგ მიმართული ისტორიული დანაშაულია.“

⁹⁹ <https://www.armin.am/images/menus/1400/AkramAilisi-Stone-dreams.pdf>

ვეული ყოფიდან გამოგდებულ, ყველანაირი საკუთრების დამკარგავი ადამიანების ბედზე.

მწერლები გადმოგვცემენ თავიანთი თვალით დანახულს და განცდილს. სამივე ავტორი ცდილობს მთელი სულისკვეთებით გადმოგვცენ ის ტკივილი და ტრავმა, რომლებიც ცვლიან ადამიანის ცხოვრებას. სამივე ავტორი საუბრობს იძულებით გადაადგილებულთა ეკონომიკურ სირთულეებსა და ფსიქოლოგიური ტრავმის გამოცდილებაზე¹⁰⁰ და ხშირად ეხებიან კონფლიქტისა და ომის თემებს¹⁰¹ (Alexander, 2004:5).

ავტორები წარმოაჩენენ კონფლიქტის ორივე მხარეს, მათ კულტურულ მემკვიდრეობას და ეროვნული იდენტობის საკითხებს, საუბრობენ ომის აბსურდულობასა და დამანგრეველ შედეგებზე. მათი პერსონაჟები წარმოაჩენენ ადამიანებს, რომლებიც ცდილობენ შეინარჩუნონ ღირსება და გააგრძელონ ცხოვრება ომისა და კონფლიქტის მიმე პირობებში.

ეს ლიტერატურული ნაწარმოებები გვთავაზობენ უნიკალურ შესაძლებლობას, გავიგოთ კონფლიქტის კომპლექსური ბუნება და მისი გავლენა ადამიანთა ცხოვრებასა და სოციუმზე, რითაც ხელს უწყობენ ემპათიისა და ურთიერთგაგების გაღრმავებას.

სამივე ავტორის შემოქმედება ერთგვარი სარკეა, რომელიც ასახავს კატასტროფულ ჭეშმარიტებას: ომი და შედეგად ტრავმა არის უცვლელი ტრაგიკული კომპონენტი კაცობრიობის ისტორიაში, მათ შორის თანამედროვე სამყაროში.

საკვანძო სიტყვები: ტრავმული მეხსიერება; მთიანი ყარაბაღის ომის შემდგომი სამყარო და მისი გავლენა სოციუმზე.

---

¹⁰⁰ Айерман Р. Социальная теория и травма / Р. Айерман // Социологическое обозрение. — Т. 12. — 2013. — № 1. — С. 125.

¹⁰¹ Казарян К., Исаев Г. Армяне и азербайджанцы заживают психологические раны после войны.

დისკუსია

აქრამ აილისილის, ნარინე აბგარიანისა და გიუნელ მოვლუდის ნაწარმოებებისა მთავარი თემებია: დემოკრატია, ადამიანის უფლებები, გენდერული თანასწორობა, უმცირესობათა უფლებები, მშვიდობის დაცვა და საკაცობრიო ღირებულებები. მათ ნაწარმოებებში საუბარია თუ რა გავლენა იქონია კონფლიქტმა სოციუმზე სხვადასხვა პერპექტივიდან და როგორ შეცვალა ომმა ჩვეულებრივი ადამიანების ბედი, რამაც განაპირობა ტრავმა, იძულებითი გადაადგილება და ოჯახების დაშლა.¹⁰² მათი ნაწარმოებები ასევე ეხება იდენტობის, მეხსიერებისა და შერიგების თემებს. ისინი გვიჩვენებენ, თუ როგორ ცდილობენ ადამიანები შეინარჩუნონ თავიანთი კულტურა და ტრადიციები კონფლიქტის პირობებში. სამივე ავტორი ხაზს უსვამს ომის ტრაგიკულობას, მის უარყოფით გავლენას სოციუმზე და მათ შედეგებს:

- **იძულებითი გადაადგილება:** ნაწარმოებებში აღწერილია თუ როგორ აიძულა კონფლიქტმა ადამიანთა უმრავლესობას დაეტოვებინათ საკუთარი კარ-მიდამოები. ეს ყველაფერი ცვლის პერსონაჟების იდენტობას და მათ კავშირს სამშობლოსთან.
- **კულტურული მემკვიდრეობის დაკარგვა:** ნაწარმოებებში ნათლად ჩანს, როგორ ემუქრება და ანადგურებს კონფლიქტი კულტურულ მემკვიდრეობას. პერსონაჟები განიცდიან არამხოლოდ ფიზიკურ ტრავმას და ტანჯვას, არამედ მათ კულტურულ იდენტობის ნაწილსაც ემუქრება სამომავლოდ განადგურება.
- **ურთიერთობების რღვევა:** ნაწარმოებებში აღწერილია, თუ როგორ ანგრევს კონფლიქტი ოჯახებსა და თემებს. ადრე

---

¹⁰² Alexander, Jeffrey C – Toward a Theory of Cultural Trauma – University of California press, Berkley 2004

მშვიდობიანად მცხოვრები მეზობლები (აზერბიჯანელი და სომხები), ომის ზეგავლენით, მტრებად იქცევიან.

- **ტრავმა და მეხსიერება:** ავტორები გვიჩვენებენ, როგორ მოქმედებს ტრავმული მეხსიერება ადამიანების ფსიქიკაზე. პერსონაჟები ებრძვიან მტკივნეულ მოგონებებსა და ცდილობენ გაუმკლავდნენ წარსულს.
- **ჰუმანურობის შენარჩუნება:** მიუხედავად ამ სირთულეებისა, ტექსტებში წარმოჩენილია პერსონაჟების მცდელობა, შეინარჩუნონ თანაგრძნობა და ჰუმანურობა კონფლიქტის პირობებში.

კვლევის პრაქტიკული მნიშვნელობა მდგომარეობს იმაში, რომ ნაშრომის მასალები შეიძლება გამოყენებულ იქნას მხატვრულ ლიტერატურაში ტრავმული მეხსიერების პრობლემის, ომის ზეგავლენის შესასწავლად.

ეს დისკუსიის პუნქტები იძლევა საშუალებას გავანალიზოთ კონფლიქტის კომპლექსური ბუნება და მისი მრავალმხრივი გავლენა. ისინი ასევე გვთავაზობენ პერსპექტივებს მომავალი კვლევებისა და პოლიტიკის შემუშავებისთვის.

შესავალი

მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი ერთ-ერთი ყველაზე რთული და ხანგრძლივი დაპირისპირებაა პოსტსაბჭოთა სივრცეში. კონფლიქტი, რომელიც ათწლეულების განმავლობაში გრძელდება, ღრმად აისახა რეგიონის მოსახლეობის ცხოვრებაზე, კულტურასა და ლიტერატურაზე. აქრამ აილისლი, ნარინე აზგარიანი და გიუნელ მოვლუდი - სამივე მწერალი სხვადასხვა კულტურული და ეთნიკური წარმომავლობით - ნაწარმოებებში ასახავს ამ კონფლიქტის მრავალმხრივ გავლენას სოციალურად. კონფლიქტმა გამოიწვია:

- მასობრივი იძულებითი გადაადგილება;
- ეკონომიკური სირთულეები ორივე ქვეყანაში;

- ეთნიკური დამაბულობის ზრდა;
- ფსიქოლოგიური ტრავმა მრავალი მოქალაქისთვის;
- საერთაშორისო ურთიერთობების გართულება რეგიონში.

ნაშრომის კვლევის ინტერესს წარმოადგენს აქრამ აილისლის რომანი „ქვის სიზმრების“, გიუნელ მოვლუდის ავტობიოგრაფიული რომანი „ბანაკი“ და ნარინე აბგარიანის პროზაული კრებულის „განაგრძე ცხოვრება“¹⁰³ განხილვა ტრავმის დისკურსის კონტექსტში.

აღნიშნული ავტორების შემოქმედების მთავარი კონცეპტია პოსტრავმული ცხოვრების ასახვა. შესწავლილი ნაწარმოებების გმირების მთავარი პრობლემად რჩება ომის შედეგად მიღებული ტრავმა, მისი გვლენა სოციუმზე და მიღებული ტრავმის დაძლევა.

კვლევის მიზანია გაანალიზოს და წარმოაჩინოს ნარინე აბგარიანის მცირე კრებულის „განაგრძე ცხოვრების“, გიუნელ მოვლუდის „ბანაკისა“ და აქრამ აილისლის „ქვის სიზმრების“ ტექსტში წარმოჩენილი ომის რეალობა, იძულებითი გადასახლება და ტრავმის მხატვრული ინტერპრეტაცია.

ნაშრომის **აქტუალურობას** განაპირობებს ტრავმის პრობლემისა და მისი გადაჭრის გზების შესწავლის აუცილებლობა თანამედროვე მხატვრულ ლიტერატურაში.

ტრავმა გლობალური, უნივერსალური, მარადიული პრობლემაა და მისი შესწავლა მეხსიერებისა და პოსტმეხსიერების დაუფლების საშუალებაა; ჰუმანურ და ეთიკურ კითხვებზე პასუხების პოვნის საშუალება. კონკრეტული მწერლების მხატვრული ნაწარმოებების ანალიზით ვეცადეთ გაგვეგო კონფლიქტის უფრო ღრმა, ადამიანური მხარე და მისი გავლენა როგორც ინდივი-

---

¹⁰³ Радио «Эхо Москвы» (11.09.2020) [подкаст радиointервью «Книжная кухня». Книга «Дальше жить» с Наринэ Абгарян в прямом эфире]. ელ.რესურსი: <https://echo.msk.ru/programs/beseda/2707455-echo/> (გადამოწმებულია 10.05.2024)

დებზე, ასევე მთლიანად საზოგადოებაზე. ეს კვლევა ხაზს გაუსვამს ლიტერატურის მნიშვნელობას რთული სოციალური და პოლიტიკური რეალობის გააზრებისა და გადმოცემისთვის. სამივე ავტორის ნაწარმოებები გვთავაზობს უნიკალურ შესაძლებლობას, შევხედოთ კონფლიქტის ეპიცენტრში მყოფი ადამიანების ცხოვრებას, გავიგოთ მათი განცდები, იმედები და შიშები. ისინი ასახავენ არა მხოლოდ ომის ფიზიკურ და მატერიალურ შედეგებს, არამედ მის ღრმა ფსიქოლოგიურ და სოციალურ გავლენას საზოგადოებაზე¹⁰⁴ (ალექსანდერი, 2015:96).

ამ ლიტერატურული ნაწარმოებების ანალიზი საშუალებას მოგვცემს უკეთ გავიგოთ კონფლიქტის კომპლექსური ბუნება და მისი გავლენა ადამიანთა ყოველდღიურ ცხოვრებაზე, რაც თავის მხრივ, ხელს შეუწყობს ემპათიის გაღრმავებას და კონფლიქტის მშვიდობიანი მოგვარების გზების ძიებას.

მეთოდი

ამ კვლევაში გამოყენებულია კომპარატიული ლიტერატურული ანალიზის მეთოდი,¹⁰⁵ რომელიც მიზნად ისახავს მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის ასახვის შესწავლას სამ ლიტერატურულ ნაწარმოებში: აქრამ აილისლის „ქვის სიზმრების“, გიუნელ მოვლუდის „ბანაკისა“ და ნარინე აზგარიანის „განაგრძე ცხოვრების“ მიხედვით.

1. ტექსტების შერჩევა და მომზადება: სამივე ნაწარმოების ორიგინალი ტექსტების მოძიება - საჭიროების შემთხვევაში, თარგმანების გამოყენება (ქართულ ან ინგლისურ ენაზე).

2. ძირითადი თემების იდენტიფიკაცია: თითოეულ ნაწარმოებში კონფლიქტთან დაკავშირებული მთავარი თემების გამოყოფა - თემების კატეგორიზაცია (მაგ., იძულებითი გადაადგილება, იდენტობის კრიზისი, ტრაემა).

---

¹⁰⁴https://kulturiskvleebi.weebly.com/uploads/1/8/3/7/18376403/cultural_trauma_and_collect.identity.pdf

¹⁰⁵ http://css.ge/wp-content/uploads/Tsuladze_Sociologiuri_Kvlevis_Tvisebrivi_Metodebi.pdf

3. ნარატიული ტექნიკების ანალიზი: ავტორების მიერ გამოყენებული მხატვრული ხერხების შესწავლა - პერსონაჟების განვითარებისა და თხრობის სტილის ანალიზი.

4. კონტექსტუალური ანალიზი: ნაწარმოებების ისტორიული და სოციალური კონტექსტის გათვალისწინება - ავტორების ბიოგრაფიული დეტალების გამოკვლევა, რამდენადაც ეს რელევანტურია.

5. შედარებითი ანალიზი: სამივე ნაწარმოების შედარება თემატური, სტილისტური და იდეოლოგიური თვალსაზრისით; მსგავსებებისა და განსხვავებების იდენტიფიკაცია.

6. სოციალური გავლენის შეფასება: ნაწარმოებების რეცეფციის შესწავლა შესაბამის საზოგადოებებში; ლიტერატურული კრიტიკის მიმოხილვა.

7. ინტერპრეტაცია და სინთეზი: მოპოვებული მონაცემების ინტერპრეტაცია; დასკვნების გამოტანა კონფლიქტის ლიტერატურულ რეპრეზენტაციაზე.

8. ეთიკური საკითხები: მგრძობიარე თემების გათვალისწინება ანალიზის პროცესში; ობიექტურობისა და მიუკერძოებლობის შენარჩუნება.

ეს მეთოდოლოგია უზრუნველყოფს სისტემატურ მიდგომას ნაწარმოებების ანალიზისადმი და საშუალებას იძლევა გამოვლინდეს, თუ როგორ ასახავენ სხვადასხვა ავტორები მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტს და მის გავლენას საზოგადოებაზე, ეს მეთოდოლოგიური ჩარჩო საშუალებას მოგვცემს მრავალმხრივად შევისწავლოთ მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი და მისი გავლენა საზოგადოების განვითარებაზე, რაც უზრუნველყოფს კვლევის სიღრმესა და ობიექტურობას.

შედეგები

მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი არის ხანგრძლივი დაპირისპირება აზერბაიჯანსა და სომხეთს შორის, ამ რეგიონის კონ-

ტროლის გამო. კონფლიქტმა რამდენიმე ეტაპი გაიარა, მათ შორის ომი 1990-იან წლებში და 2020 წელს, კონფლიქტის შედეგად მნიშვნელოვნად დაზარალდა:

- მოსახლეობის გადაადგილება: ბევრი ადგილობრივი იძულებული გახდა დაეტოვებინა ქალაქი, საბრძოლო მოქმედებების გამო.
- ინფრასტრუქტურის დაზიანება: ქალაქის შენობები და კომუნიკაციები მნიშვნელოვნად დაზიანდა, საომარი მოქმედებების შედეგად.
- ეკონომიკური ზეგავლენა: კონფლიქტმა სერიოზულად დააზარალა ადგილობრივი ეკონომიკა, შეაფერხა ვაჭრობა და ინვესტიციები.
- პოლიტიკური არასტაბილურობა: ქალაქის სტატუსი და მართვა ხშირად იცვლებოდა კონფლიქტის მიმდინარეობისას.
- ჰუმანიტარული კრიზისი: მოსახლეობა განიცდიდა საკვების, წყლის და სამედიცინო დახმარების ნაკლებობას.

დემოგრაფიული ცვლილებები:

მოსახლეობის რაოდენობის მკვეთრი შემცირება, ეთნიკური შემადგენლობის ცვლილება რეგიონში, იძულებით გადაადგილებულ პირთა რაოდენობის ზრდა,

სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები:

სოციუმის ეკონომიკური ინფრასტრუქტურის განადგურება, უმუშევრობის მაღალი დონე იძულებით გადაადგილებულ პირებს შორის, სოციალური სერვისების ხელმისაწვდომობის შემცირება, ფსიქოლოგიური გავლენა. პოსტ-ტრავმული სტრესული აშლილობის (PTSD) მაღალი მაჩვენებელი გადარჩენი-

ლებში, კოლექტიური ტრავმის ჩამოყალიბება აზერბაიჯანულ საზოგადოებაში, თაობათაშორისი ტრავმის გადაცემა.¹⁰⁶

კვლევის შედეგად გამოვლინდა რამდენიმე მნიშვნელოვანი ასპექტი მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის ლიტერატურულ რეპრეზენტაციასთან დაკავშირებით:

1. თემატური მსგავსებები:

სამივე ნაწარმოებში გამოიკვეთა საერთო თემები: იძულებითი გადაადგილება, იდენტობის კრიზისი, ტრავმა და გამძლეობა.

აილისლის „ქვის სიზმრები“ და აბგარიანის „განაგრძე ცხოვრების მიხედვით“ განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს ომის აბსურდულობასა და მის გავლენას ჩვეულებრივ მოქალაქეებზე. მოვლუდის „ბანაკი“ აქცენტს აკეთებს ლტოლვილთა ამოცდილებაზე, მათ ბრძოლაზე ახალ რეალობასთან ადაპტაციისთვის.

2. პერსპექტივების მრავალფეროვნება:

«Каменные сны» („ქვის სიზმრები“ (აზერბაიჯანული: *Daş yuxular*) არის აზერბაიჯანელი მწერლის აკრამ აილისლის რექციემური რომანი, რომელიც ეძღვნება სომხურ-აზერბაიჯანული კონფლიქტის გააზრებას, მისი ესკალაციის პერიოდში 1980-იანი წლების ბოლოს. რომანში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ავტორის მშობლიური სოფლის - აილისის ისტორიას ნახიჩევანის მხარეში, რომლის მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი სომხები იყვნენ, თითქმის მთლიანად განადგურდნენ 1919 წლის ხოცვა-ჟლეტის დროს. რომანი ეძღვნება მწერლის თანამემამულეების ხსოვნას, რომლებმაც დატოვეს უდიდესი ტკივილი მის გულში.

აილისლი გვთავაზობს აზერბაიჯანულ ხედვას, მაგრამ ცდილობს წარმოაჩინოს კონფლიქტის ორივე მხარე. როგორც

---

¹⁰⁶ Gamaghelyan, Phil. "Rethinking the Nagorno-Karabakh Conflict: Identity, Politics, Scholarship." *International Negotiation*, vol. 15, no. 1, 2010, pp. 33-56.

აღვნიშნეთ, აზერბაიჯანელი მწერლის ეს რომანი ეხება სომეხ-აზერბაიჯანულ კონფლიქტს. აზერბაიჯანში 2013 წლის იანვრის პირველი დღეები აღინიშნა სკანდალური ამბით, წიგნის გამოსვლის შემდეგ საჯაროდ აცხადებდნენ, რომ გამოჩენილმა აზერბაიჯანელმა მწერალმა აქრამ აილისლიმ შეურაცხყოფა მიაყენა აზერბაიჯანელ ერს, მწერალს ადანაშაულებდნენ სომხების მიმართ სიმპათიაში და აკრიტიკებდნენ აზერბაიჯანულ მედიას, მწერალთა კავშირს (რომლის წევრიც აილისლი 20 წელზე მეტი ხნის განმავლობაში იყო) მასთან სოლიდარობისთვის. მწერალმა რომანის დაწერის მიზეზი შემდეგნაირად განმარტა: თავდაპირველად მესმოდა თემის სირთულე, ვიცოდი, რომ საზოგადოებაში მას ორაზროვნად მიიღებდნენ. ბოლოს და ბოლოს, ბევრი ადამიანია, ვინც ამ ორი ხალხის ტრაგედიიდან უზარმაზარ დივიდენდებს იღებს და კარიერას მასზე აშენებს. წინასწარ ვიწინასწარმეტყველე, როგორი გაბრაზებითა და გამწარებით შეხვდებოდა ეს ხალხი რომანს. გულწრფელად რომ გითხრათ, ამ ნამუშევრით მინდოდა მესიჯი გამეგზავნა სომხებისთვის და, პირველ რიგში, მთიან ყარაბაღში მცხოვრები სომეხი მოქალაქეებისთვის. „მინდოდა მათთვის მეთქვა, რომ ჩვენ არ დაგვიწყებია ბოროტება, რაც მათ წინააღმდეგ ჩავიდინეთ. დიახ, ჩვენ ჩავიდინეთ ეს ბოროტება. მაგრამ მათ იგივე გააკეთეს და ამ ყველაფრის შესახებ სხვებმაც, მათ შორის ხოჯალის სომეხმა მწერლებმაც უნდა თქვან. მინდა ხაზი გავუსვა, რომ თუ სომეხები განაგრძობენ მთიან ყარაბაღში ცხოვრებას, მაშინ ისინი არ უნდა შევაშინოთ. მე მესიჯი გავუგზავნე სომეხებს, რომ ყველაფერი დაკარგული არ არის და ჩვენ შეგვიძლია მშვიდობიანად თანაცხოვრება.

ნარინე აზგარიანის შემოქმედება „განაგრძე ცხოვრების“ მიხედვით: ¹⁰⁷ აზგარიანი არის სომეხი მწერალი, რომელიც ხშირად წერს მთიანი ყარაბაღის შესახებ. ის უშუალო კავშირშია ისტორიულ მოვლენებთან, ომი და მიღებული ტრავმა მისი პირადი ტრაგედიაა. აზგარიანთა ოჯახი ომის მსხვერპლია, რადგან

---

¹⁰⁷ Абгарян Н. Дальше жить. Москва : АСТ, 2018. 256.

ის ცხოვრობდა (და მწერლის მშობლები დღესაც ცხოვრობენ) სასაზღვრო რეგიონში - ხშირი დაბომბვისა და საომარი მოქმედებების ადგილას. სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის კონფლიქტის ზონაში მცხოვრები **ნარინე იურიევნა** იყო შეიარაღებული მოვლენების უშუალო თვითმხილველი, რამაც ფსიქოლოგიური ტრავმა მიაყენა მშვიდობიანი მოსახლეობის უმეტესობას, მათ შორის მის ახლო ნათესავებს. კრებული შეიცავს ავტობიოგრაფიულ ფაქტებს, დაკვირვებებსა და შთაბეჭდილებებს. ახლობელმა ადამიანებმა, მათმა ისტორიებმა და გამოცდილებამ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა წარსულის გააზრებაში. აზერბაიჯანი ცდილობს წარმოაჩინოს კონფლიქტის გავლენა ჩვეულებრივ ადამიანებზე. **ავტორი** ფოკუსირდება სომხურ გამოცდილებაზე, მაგრამ ასევე იკვლევს კონფლიქტის უნივერსალურ ასპექტებს.¹⁰⁸

გიუნელ მოვლუდის „ბანაკი“:¹⁰⁹ მოვლუდი გიუნელ იმანოვას სამწერლო ფსევდონიმია. პოეტი აზერბაიჯანის ყარაბაღის რეგიონში დაიბადა. 12 წლის ასაკში გიუნელი იძულებული გახდა, ოჯახთან ერთად, დაეტოვებინა მშობლიური ქვეყანა ყარაბაღის კონფლიქტის გამო. აზერბაიჯანელი მწერლის ნაწარმოები ასახავს საკუთარი მიწიდან, სახლიდან, შეჩვეული ყოფიდან გამოგდებული, ყველანაირი საკუთრების დამკარგავი ადამიანების ბედს; ამგვარ რთულ ვითარებაში აღმოცენებულ იერარქიას, დომინანტი ინდივიდების მიერ დადგენილი კანონებს, ექსტრემალური პირობებისგან წარმოქმნილი შემთხვევებსა და ურთიერთობებს. მოვლუდი ყურადღებას ამახვილებს ადამიანურ ისტორიებსა და კონფლიქტის პირად გავლენებზე.

3. ნარატიული ტექნიკები:

---

¹⁰⁸ Abgaryan, Narine. *Three Apples Fell from the Sky*. Oneworld Publications, 2020.

¹⁰⁹ «Девочка из Карабаха» — роман Гюнель Мовлуд о жизни беженцев, патриархальном Азербайджане и сильных женщинах, ელ.რესსური: <https://www.rfi.fr/tu/kavkaz/2021/0308-девушка-из-карабаха-р-оман-гюнель-мовлуд-беженцы-война-азербайджан-женщины> (გადამოწმებულია 23.09.2024)

Гюнель Мовлуд, «Девочка из Карабаха».

აქრამ აილისლი იყენებს სიმბოლურ ენას, გამომსახველობით საშუალებებს და მაგიურ რეალიზმს კონფლიქტის აბსურდულობის გადმოსაცემად.

აბგარიანი მიმართავს პირველ პირში თხრობას, რაც ზრდის ემოციურ ზემოქმედებას მკითხველზე.

მოვლული იყენებს დოკუმენტურ სტილს, რეალისტური სურათის შესაქმნელად.

4. იდენტობის საკითხები:

სამივე ნაწარმოებში ხაზგასმულია ეროვნული და კულტურული იდენტობის მნიშვნელობა. პერსონაჟები ხშირად განიცდიან იდენტობის კრიზისს კონფლიქტის კონტექსტში.

5. სოციალური გავლენა:

აილისლის წიგნმა გამოიწვია წინააღმდეგობრივი რეაქციები, განსხვავებული აზერბაიჯანში, რაც მიუთითებს თემის მგრძნობელობაზე.

აბგარიანის ნაწარმოებმა ხელი შეუწყო ომის შედეგებზე დიალოგის ინსპირირებას სომხურ საზოგადოებაში.

მოვლულის „ბანაკი“ გახდა მნიშვნელოვანი წყარო ლტოლვილთა გამოცდილების გასაგებად.

6. უნივერსალური გზავნილები:

სამივე ავტორი ხაზს უსვამს მშვიდობის, შერიგებისა და ჰუმანიზმის მნიშვნელობას.

ნაწარმოებები წარმოაჩენს ომის დამანგრეველ შედეგებს, უბიძგებს მკითხველს კონფლიქტის მშვიდობიანი მოგვარებისკენ. სამი ავტორის მხატვრული ტექსტების განხილვის შედეგად შეგვიძლია გამოვყოთ შემდეგი საერთო თემები:

1. **ომის ტრაგიკულობა:** სამივე ავტორი ხაზს უსვამს კონფლიქტის დამანგრეველ გავლენას ადამიანთა ცხოვრებაზე, მომავალზე.

2. **იდენტობის საკითხები:** ნაწარმოებებში ხშირად განიხილება ეროვნული და პირადი იდენტობის თემები კონფლიქტის კონტექსტში.

3. **მეხსიერება და ტრავმა:** ავტორები წერენ იმაზე, როგორ ახდენს გავლენას ისტორიული მეხსიერება და კოლექტიური ტრავმა თანამედროვე რეალობაზე.

4. **ჰუმანიზმი:** სამივე მწერალი ცდილობს წარმოაჩინოს კონფლიქტის მონაწილეთა ადამიანური მხარე, მიუხედავად მათი ეროვნებისა.

5. **შერიგების პერსპექტივები:** ნაწარმოებებში ხშირად ისმის კითხვა, თუ როგორ შეიძლება მოხდეს შერიგება და მშვიდობის მიღწევა.

ამ ლიტერატურული ნაწარმოებების განხილვა გვამღევეს საშუალებას დავინახოთ მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი სხვადასხვა პერსპექტივიდან და გავიაზროთ მისი კომპლექსური ბუნება. ისინი ასევე გვიჩვენებს ლიტერატურის როლს კონფლიქტის გააზრებასა და, შესაძლოა, მისი მოგვარების გზების ძიებაში.

კვლევის შედეგები გვიჩვენებს, რომ მიუხედავად განსხვავებული პერსპექტივებისა, სამივე ნაწარმოები მნიშვნელოვან წვლილს შეიტანს მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის კომპლექსური ბუნების გაგებასა და მისი ადამიანური განზომილების წარმოჩენაში. სამივე ტექსტში ჩანს, რამდენად მრავალმხრივი და ღრმა გავლენა იქონია მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტმა და, კერძოდ, სოციუმის ტრაგედიამ როგორც ადგილობრივ, ისე რეგიონულ და საერთაშორისო დონეზე.

დასკვნა

მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის ლიტერატურული რეპრეზენტაციის კვლევამ აქრამ აილისლის, გიუნელ მოვლუდის და ნარინე აზგარიანის ნაწარმოებებში გამოავლინა კონფლიქტის

კომპლექსური ბუნება და მისი მრავალმხრივი გავლენა საზოგადოებაზე.

ზემოთ აღნიშნულმა ავტორებმა მთელი სიცხადითა და სიზუსტით გადმოგვცეს ყველა ის მოვლენა და პრობლემა, რომლებიც მათი ცხოვრების ურთულეს პერიოდს დაემთხვა, საუბარია საბჭოთა ხელისუფლების დამხობაზე, აზერბაიჯანისა და სომხეთს შორის მთიანი ყარაბაღის სისხლიან ბრძოლებზე, ავტორების ცხოვრებიდან ფაქტების გაანალიზებისას გამოიკვეთა მთელი რიგი ფაქტორები, რომლებიც გასათვალისწინებელია ტრავმის გაანალიზებისას.

მრავალმხრივი პერსპექტივა: სამი სხვადასხვა ავტორის ნაწარმოებების ანალიზმა საშუალება მოგვცა დაგვეჩვენა კონფლიქტი სხვადასხვა კუთხიდან. ეს მრავალფეროვანი ხედვა ხელს უწყობს კონფლიქტის უფრო სრულყოფილ გაგებასა და ემპათიის გაღრმავებას ყველა მხარის მიმართ.

❖ **საერთო თემები:** მიუხედავად განსხვავებული პერსპექტივებისა, ყველა ნაწარმოებში გამოიკვეთა საერთო თემები - იძულებითი გადაადგილება, იდენტობის კრიზისი, ტრავმა და გამძლეობა. ეს მიუთითებს კონფლიქტის უნივერსალურ გავლენაზე ადამიანთა ცხოვრებაზე, მიუხედავად მათი ეთნიკური კუთვნილებისა.

❖ **ლიტერატურის როლი:** კვლევამ აჩვენა, რომ ლიტერატურას შეუძლია მნიშვნელოვანი როლი შეასრულოს კონფლიქტის გააზრებაში.

❖ **ჰუმანისტური მიდგომა:** სამივე ავტორი, მიუხედავად მათი განსხვავებული წარმომავლობისა, ხაზს უსვამს კონფლიქტის ადამიანურ განზომილებას და მოუწოდებს მშვიდობისა და შერიგებისკენ. ეს გვიჩვენებს ლიტერატურის პოტენციალს, გახდეს ხიდი დაპირისპირებულ მხარეებს შორის.

❖ **იდენტობის კომპლექსურობა:** ნაწარმოებები ასახავენ, თუ როგორ ართულებს კონფლიქტი იდენტობის საკითხებს და როგორ უბიძგებს ადამიანებს გადააფასონ საკუთარი თავი და

სხვები. ეს გვეხმარება გავიგოთ კონფლიქტის დრმა ფსიქოლოგიური გავლენა.

❖ **სოციალური პასუხისმგებლობა:** კვლევამ აჩვენა, რომ მწერლებს აქვთ მნიშვნელოვანი სოციალური პასუხისმგებლობა კონფლიქტურ სიტუაციებში. მათ შეუძლიათ გავლენა მოახდინონ საზოგადოებრივ აზრზე და ხელი შეუწყონ ურთიერთგაგებას.

დასკვნის სახით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეს ლიტერატურული ნაწარმოებები წარმოადგენენ არამხოლოდ მხატვრულ ტექსტებს, არამედ მნიშვნელოვან კულტურულ დოკუმენტებს, რომლებიც ასახავენ საზოგადოების დამოკიდებულებას კონფლიქტის მიმართ. ისინი გვთავაზობენ უნიკალურ შესაძლებლობას, გავიხედოთ კონფლიქტის მიღმა და დავინახოთ საერთო ადამიანური გამოცდილება, რაც შეიძლება გახდეს საფუძველი მომავალი დიალოგისა და შერიგებისთვის.

ეს კვლევა ხაზს უსვამს ლიტერატურის მნიშვნელობას კონფლიქტების გააზრებასა და მოგვარებაში, გვთავაზობს ახალ პერსპექტივებს მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის კომპლექსური ბუნების გასაგებად.

ზემოთ ხსენებული რომანები არის მოწოდება, რომ ადამიანმა არ დაკარგოს სინდისი, პასუხისმგებლობა, მოვალეობა თუნდაც ყველაზე რთულ ვითარებაში. ინტელექტუალები, გამოჩენილი კულტურული მოღვაწეები არ უნდა იყვნენ გულგრილები იმ უსამართლობის მიმართ, რომელიც ხდება ქვეყანაში, რომელიმე ეროვნების ან ჯგუფის მიმართ. საზოგადოებამ ჯანსაღად, სამართლიანად და ობიექტურად უნდა შეაფასოს ნებისმიერი მოვლენა ქვეყნის ცხოვრებაში.

გამოყენებული ლიტერატურა :

მოვლუდი, გიუნელ. (2020). *ბანაკი*, გამომცემლობა „ლიტოდი-სეა“, თბილისი.

- აბგარიანი, ნარინე. (2018). *განავრძე ცხოვრება*, გამომცემლობა, „AGT“, მოსკოვი.
- აილისლი, აქრამ. (2003). *ქვის სიზმრები*, გამომცემლობა, „ინტელექტი“, თბილისი.
- ელ. რესურსი: http://loveread.ec/read_book.php?id=72084&p=1
- ელ. რესურსი: <https://echo.msk.ru/programs/beseda/2707455-echo/> (25.09.2024).
- ელ. რესურსი: https://ru.wikipedia.org/wiki/Каменные_сны, (25.09.2024).
- Alexander, Jeffrey C – *Toward a Theory of Cultural Trauma* – University of California press, Berkley 2004.
- Абгарян Н. Дальше жить. Москва : АСТ, 2018. 256.
- Айерман Р. Социальная теория и травма / Р. Айерман // Социологическое обозрение. — Т. 12. — 2013. — № 1. — С. 125.
- Казарян К., Исаев Г. Армяне и азербайджанцы залечивают психологические раны после войны. «Девочка из Карабаха» роман Гюнель Мовлуд о жизни беженцев, патриархальном Азербайджане и сильных женщинах, ელ. რესურსი: <https://www.rfi.fr/ru/кавказ/20210308-девочка-из-карабаха-роман-гюнель-мовлуд-беженцы-война-азербайджан-женщины> (23.09.2024).
- Севиль Гусейнова, ЖИЗНЬ В «КЛЕТКЕ»: ВОСПОМИНАНИЯ ДЕВОЧКИ ИЗ КАРАБАХА ელ. რესურსი: <https://p-s-urban.cisr-berlin.org/zhizn-v-kletke-vozpominaniya-> (25.09.2024).
- Казарян К., Исаев Г. Армяне и азербайджанцы залечивают психологические раны после войны. ელ. რესურსი: <https://russian.eurasianet.org> (23.09.2024).
- «Девочка из Карабаха» — роман Гюнель Мовлуд о жизни беженцев, патриархальном Азербайджане и сильных женщинах. ელ. რესურსი: <https://www.rfi.fr/ru/кавказ/20210308/>.
- de Waal, Thomas. *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*. New York University Press, 2013.
- Айлисли, Акрам. *Каменные сны. Дружба Народов*, 2012.

- Abgaryan, Narine. *Three Apples Fell from the Sky*. Oneworld Publications, 2020.
- Movlud, Gunel. *The Camp*. Azerbaijan Literature Magazine, 2018.
- Gamaghelyan, Phil. "Rethinking the Nagorno-Karabakh Conflict: Identity, Politics, Scholarship." *International Negotiation*, vol. 15, no. 1, 2010, pp. 33-56.

**The Conflict in Nagorno-Karabakh and its Influence on Society
(according to Akram Aylisli's "Stone Dreams", Gunel Movlud's "The
Camp" and Narine Abgaryan's novels)**

Mzevinari Janashvili

Sukhumi State University

A PHD program - Modern Georgian
Literature and Literary Studies

A PHD student, Georgia, 0186 Tbilisi

No. 61, A. Politkovskaia,

+995 555 42 10 89. janashvilimzevinri@gmail.com

ORCID iD: 0009-0001-2340-2980

Abstract

The Nagorno-Karabakh conflict is an ethnic and territorial dispute between Armenia and Azerbaijan which is going on in the Nagorno-Karabakh region and its surrounding territories. This conflict started from the beginning of the 20th century, but it was especially aggravated in the late of 1980s, when at the background of the collapse of the Soviet Union, Armenians demanded the independence of Nagorno-Karabakh and its separation from Azerbaijan.

The "Khojal Massacre"¹¹⁰ that occurred in February, 1992 caused mass casualties among the civilian population and large-scale forced

---

¹¹⁰ "Khojal genocide, which is directed against the whole Azerbaijani people, is the manifestation of barbaric action in the history of mankind; It is characterized by incredible cruelty and inhuman methods of punishment. This genocide is also a historical crime against all humanity."

migration. This tragic event became one of the most severe episodes of the conflict, which led to the demographic changes in the region and still remains a source of tension between the two countries up to these days. The intractability of the conflict continues to have an influence on regional stability and international relationship in the South Caucasus. The Karabakh conflict, along with forced migration, has a result in economic hardship and psychological trauma for many people. The Nagorno-Karabakh conflict had a significant influence on the societies of both countries, Armenia and Azerbaijan, which was written in **Akram Aylisli's "Stone Dreams", Gunel Movlud's "The Camp" and Narine Abgaryan's** fiction novels, where the consequences and influence of this conflict are thoughtfully discussed.

Akram Aylisli's "Stone Dreams"¹¹¹, **Gunel Movlud's "The Camp" and Narine Abgaryan's "To Live On"** are works where the writers were able to stand above the worst human evils, defeat the enmity and cruelty in themselves, prolong and capture the pain and suffering of the opposite side.

Akram Aylisli, Narine Abgaryan and Gunel Movlud - are writers who are talking about the Karabakh war and the post-war period, about the fate of people who have been withdrawn from their land, home, and habitual existence, who have lost all their possessions.

Writers write about what they have seen and experienced with their own eyes. All three authors are trying with all their heart to share the pain and trauma that changed a person's entire life. All three authors are talking about the economic hardships and psychological trauma experienced¹¹² by forced migrated people and often mention the topics of conflict and war. (Alexander, 2004:5).¹¹³

The authors are presenting both sides of the conflict, their cultural heritage and issues of national identity, are talking about the

---

¹¹¹ <https://www.armin.am/images/menus/1400/AkramAilisi-Stone-dreams.pdf>

¹¹² Айерман Р. Социальная теория и травма / Р. Айерман // Социологическое обозрение. — Т. 12. — 2013. — № 1. — С. 125.

¹¹³ Казарян К., Исаев Г. Армяне и азербайджанцы залечивают психологические раны после войны.

absurdity and devastating consequences of war. Their characters are the representatives of people trying to maintain their dignity and continue living in the harsh conditions of war and conflict.

These literary novels offer us a unique opportunity to understand the complex nature of conflict and its influence on people's lives and society, thus helping to deepen empathy and mutual understanding.

The novels of all three authors are a kind of mirror that reflects a catastrophic truth: war and the resulting trauma are an invariable tragic component in human history, even in the modern world.

Keywords: traumatic memory; the post-war world of Nagorno-Karabakh and its influence on society.

Discussion

The main topics of the novels of Akram Aylisili, Narine Abgaryan and Gunel Movlud are: democracy, human rights, gender equality, minority rights, peacekeeping and human values. Their works discuss the impact of conflict on society from different perspectives and how war has changed the lives of ordinary people, resulting in trauma, forced migration and family breakdown¹¹⁴. Their novels also deal with topics of identity, memory and consolidation. They show us how people try to preserve their culture and traditions in the process of conflict. All three authors emphasize the tragic nature of war, its negative influence on society and their consequences:

Forced migration: the novels describe how the conflict forced the majority of people to leave their homes. All this changes the identity of the characters and their connection with their homeland.

- **Loss of cultural heritage:** the novels clearly show how conflict threatens and destroys cultural heritage. Not only do the characters experience physical trauma and

---

¹¹⁴ Alexander, Jeffrey C – *Toward a Theory of Cultural Trauma* – University of California press, Berkeley 2004

suffering, but a part of their cultural identity is also threatened with future destruction.

- **Broken Relationships:** the novels describe how conflict destroys families and communities. Formerly peaceful neighbours (Azerbaijani and Armenians) became enemies due to the impact of the war.
- **Trauma and Memory:** the authors show how traumatic memory has an influence on the psyche of people. The characters are struggling with painful memories and trying to cope with the past.
- **Maintaining Humanity:** despite these difficulties, the texts show the characters' attempts to maintain compassion and humanity in the process of conflict.

The practical significance of this research means that these materials of the work will be able to be used to study the problem of traumatic memory, the impact of war in fiction literature.

These discussing points provide with an opportunity to analyse the complex nature of conflict and its multifaceted impact on society. They also offer perspectives for future research and policy development.

Introduction

The Nagorno-Karabakh conflict is one of the most difficult and long-lasting conflicts in the post-Soviet space. The conflict, which has been going on for decades, has had a deep influence on the life, culture and literature of the population of the region. Akram Aylisli, Narine Abgaryan and Gunel Movlud - all three writers from different cultural and ethnic backgrounds - write in their novels about the multifaceted impact of this conflict on society. The conflict caused:

- Massive forced migration;
- Economic difficulties in both countries;
- Increase in ethnic tension;
- Psychological trauma for many citizens;
- Complication of international relations in the region.

The research's interest of the paper is the discussion of Akram Aylisli's novel "**Stone Dreams**", Gunel Movlud's autobiographical novel "**The Camp**" and Narine Abgaryan's prose collection "**To Live On**" in the context of trauma discourse.

The main concept of the novels of the mentioned authors is the reflection of post-traumatic life. The main problem of the characters of the studied novels is the trauma received as a result of the war, its influence on the society and overcoming the received trauma.

The purpose of the study is to analyze and describe the reality of war, forced migration and artistic interpretation of trauma presented in the text of **Narine Abgaryan's** small collection "To Live On"¹¹⁵, **Gunel Movlud's** "The Camp" and **Akram Aylisli's** "Stone Dreams".

The relevance of the work is determined by the necessity of studying the problem of trauma and ways to solve it in modern fiction literature.

Trauma is a global, universal, eternal problem, and its study is a means of possessing memories and post-memory; A way to find answers to human and ethical questions. By analysing the fictions novels of these particular writers, we tried to understand the deeper, human side of the conflict and its influence on both individuals and society as a whole. This study will emphasize the importance of literature in understanding and describing hard social and political realities. The novels of all three authors offer us a unique opportunity to look into the lives of people in the epicenter of the conflict, to understand their feelings, hopes and fears. They write about not only the physical and material consequences of war, but also its profound psychological and social impact on society (Alexander, 2015:96)¹¹⁶.

---

¹¹⁵ Радио «Эхо Москвы» (11.09.2020) [подкаст радиointервью «Книжная кухня». Книга «Дальше жить» с Наринэ Абгарян в прямом эфире]. ელ.რესურსი: <https://echo-omsk.ru/programs/beseda/2707455-echo/> (გადამოწმებულია 10.05.2024)

¹¹⁶https://kulturiskvlevebi.weebly.com/uploads/1/8/3/7/18376403/cultural_trauma_and_collectivity.pdf

Analysing these literary works will allow us to understand the complex nature of conflict better and its influence on people's everyday lives, which otherwise will help to develop empathy and look for ways to resolve conflicts peacefully.

Method

In this study, the method of comparative literary analysis is used¹¹⁷, which aims to study the reflection of the Nagorno-Karabakh conflict in three literary works: "**Stone Dreams**" by Akram Aylisli, "**The Camp**" by Gunel Movlud, and "**To Live On**" by Narine Abgaryan.

1. **Selection and preparation of texts:** finding the original texts of all three works - if necessary, using translations (in Georgian or English).
2. **Identification of main topics:** separation of main topics related to the conflict in each work - categorization of topics (e.g., forced migration, identity crisis, trauma).
3. **Analysis of narrative techniques:** study of fiction techniques used by authors - analysis of character development and narrative style.
4. **Contextual analysis:** taking into account the historical and social context of the novels – searching for the biographical details of the authors, as far as it is relevant.
5. **Comparative analysis:** comparison of all three novels from thematic, stylistic and ideological points of view; Identifying similarities and differences.
6. **Assessment of social impact:** study of reception of works in relevant societies; A Review of Literary Criticism.
7. **Interpretation and synthesis:** interpretation of obtained data; Making conclusions on the literary representation of the conflict.
8. **Ethical issues:** consideration of sensitive topics in the analysis process; Maintaining objectivity and impartiality.

---

¹¹⁷ http://css.ge/wp-content/uploads/Tsuladze_Sociologiuri_Kvlevis_Tvisebrivi_Metodebi.pdf

This methodology provides a systematic approach to the analysis of the works and allows to reveal how different authors write about the Nagorno-Karabakh conflict and its impact on society, this methodological framework will allow us to study the Nagorno-Karabakh conflict and its influence on the development of society in many ways, which provides with the depth of research and objectivity.

Results

The Nagorno-Karabakh conflict is a long-lasting dispute between Azerbaijan and Armenia due to control of the whole region. The conflict has gone through several stages, including wars in the 1990s, and in 2020, the conflict has significantly negative impact on:

- Migration of population: many locals were forced to leave the city due to military actions.
- Damage to infrastructure: the city's buildings and communications were significantly damaged as a result of the military actions.
- Economic impact: the conflict has seriously negative influence on the local economy, delaying trade and investment.
- Political instability: the status and governing of the city changed frequently during the conflict.
- Humanitarian crisis: the population suffered from lack of food, water and medical aid.

Demographic changes:

A dramatic decrease in the number of the population, a change in the ethnic composition in the region, an increase in the number of forced migrated people.

Socio-economic consequences:

Destruction of economic infrastructure of society, high level of unemployment among forced migrated people, reduced access to social services, psychological impact. High rates of post-traumatic stress

disorder (PTSD) among survivors, formation of collective trauma in Azerbaijani society, intergenerational transmission of trauma.

As a result of the research, several important aspects concerning the literary representation of the Nagorno-Karabakh conflict were revealed ¹¹⁸:

1. Thematic similarities:

Common topics were developed in all three novels: forced migration, identity crisis, trauma and endurance.

Aylisli's "Stone Dreams" and Abgaryan's "To Live On" pay particular attention to the absurdity of war and its impact on ordinary citizens. **Movlud's "Camp"** focuses on the experience of refugees, their struggle to adapt to the new reality.

2. Diversity of perspectives:

«Каменные сны» ("Stone Dreams" (Azerbaijani: Daş yuxular) is a requiem novel by the Azerbaijani writer Akram Aylisli, which is dedicated to the understanding of the Armenian-Azerbaijani conflict during its escalation in the late 1980s. The story of the author's native village - Ailis has an important place in the novel. In the area of Nakhchivan, the majority of the population of which were Armenians, were almost completely destroyed during the massacre of 1919. The novel is dedicated to the memory of the writer's compatriots, who left a great pain in his heart.

Aylisli offers us an Azerbaijani perspective, but tries to show the both sides of the conflict. As we have already mentioned, this novel by an Azerbaijani writer is about the Armenian-Azerbaijani conflict. In Azerbaijan, the first days of January 2013 were marked by a scandalous news, after the publication of the book, it was publicly announced that the outstanding Azerbaijani writer Akram Aylisli insulted the Azerbaijani nation, the writer was accused of sympathizing with Armenians and criticized the Azerbaijani media, the Union of Writers (of which Aylisli was a member for more than 20 years) for solidarity

---

¹¹⁸ Gamaghelyan, Phil. "Rethinking the Nagorno-Karabakh Conflict: Identity, Politics, Scholarship." *International Negotiation*, vol. 15, no. 1, 2010, pp. 33-56.

with him. The writer explained the reason for writing the novel as follows: at first, I understood the complexity of the topic, I knew that it would be received ambiguously in society. After all, there are many people who are earning huge dividends from the tragedy of these two countries and building their careers on it. I predicted in advance how furious and bitter these people would meet the novel. To be honest, with this work I wanted to send a message to Armenians and, first of all, to Armenian citizens living in Nagorno-Karabakh. "I wanted to tell them that we have not forgotten the evil we had done against them. Yes, we have committed this evil. But they have done the same thing, and others, including the Armenian writers of Khojaly, have to say about all this. I want to emphasize that if Armenians continue to live in Nagorno-Karabakh, then we should not scare them. I sent a message to the Armenians that all is not lost and we can live together peacefully.

The novels of Narine Abgaryan based on "To Live On" ¹¹⁹: Abgaryan is an Armenian writer who often writes about Nagorno-Karabakh. She is directly connected with historical events, the war and the trauma she received is her personal tragedy. The Abgaryan family is a victim of the war, because they lived (and the writer's parents still live) in the border region - a place of frequent bombings and military actions. Living in the conflict zone between Armenia and Azerbaijan, **Narine Yurievna (Yuri's daughter)** was a direct eyewitness of the military actions that caused psychological trauma to most of the civilians, including her close relatives. The anthology contains autobiographical facts, observations and impressions. Close people, their stories and experiences played an important role in understanding the past. Abgaryan tries to show the impact of the conflict on ordinary people. **The author** focuses on the Armenian experience, but also explores universal aspects of the conflict ¹²⁰.

---

¹¹⁹ Абгарян Н. Дальше жить. Москва : АСТ, 2018. 256.

¹²⁰ Abgaryan, Narine. Three Apples Fell from the Sky. Oneworld Publications, 2020.

Gunel Movlud's "Camp"¹²¹: Movlud is the writing pseudonym of Gunel Imanova. The poet was born in the Karabakh region of Azerbaijan. At the age of 12, Gunel was forced to leave her native country with her family due to the Karabakh conflict. The work of the Azerbaijani writer shows the fate of people who have been withdrawn from their land, home, and habitual existence, who have lost all their possessions;

Hierarchy emerged in such a difficult situation, laws established by dominant individuals, coincidences and relationships arising from extreme conditions. Movlud focuses on human stories and the personal effects of conflict.

3. Narrative techniques:

Akram Aylisli uses symbolic language, expressive devices and magical realism to show the absurdity of the conflict.

Abgaryan uses the first-person narration, which increases the emotional influence on the readers.

Movlud uses a documentary style to create a realistic picture of the situation.

4. Identity issues:

All three works emphasize the importance of national and cultural identity. Characters often experience an identity crisis in the context of conflict.

5. Social influence:

Aylisli's book caused mixed reactions, varying in Azerbaijan, indicating the sensitivity of the topic.

Abgaryan's novels helped to inspire dialogue in Armenian society about the outcome of the war.

Movlud "The Camp" has become an important source for understanding the refugee experience.

---

¹²¹ «Девочка из Карабаха» — роман Гюнель Мовлуд о жизни беженцев, патриархальном Азербайджане и сильных женщинах, ელ.რესურსი: <https://www.rfi.fr/ru/kavkaz/20210308-девушка-из-карабаха-р-оман-гюнель-мовлуд-беженцы-война-азербайджан-женщины> (გადამოწმებულია 23.09.2024)

Гюнель Мовлуд, «Девочка из Карабаха».

6. Universal messages:

All three authors emphasize the importance of peace, consolidation and humanism.

The novels show the devastating consequences of war, encouraging the reader to seek a peaceful resolution of the conflict. As a result of the analysis of the fiction texts of the three authors, we can identify the following common topics:

1. **The tragic nature of war:** all three authors emphasize the destructive impact of the conflict on people's lives and future.

2. **Issues of identity:** the novels often discuss topics of national and personal identity in the context of conflict.

3. **Memory and Trauma:** the authors write about how historical memory and collective trauma have an influence on contemporary reality.

4. **Humanism:** all three writers try to show the human side of the participants in the conflict, regardless of their nationality.

5. **Perspectives of consolidation:** the novels often ask how consolidation and peace can be achieved.

Discussing these literary works allows us to see the Nagorno-Karabakh conflict from different perspectives and understand its complex nature. They also show the role of literature in understanding conflict and perhaps finding ways to solve it.

The results of the study show that despite their different perspectives, all three works make a significant contribution to understand the complex nature of the Nagorno-Karabakh conflict and show its human dimension. All three texts show how multifaceted and deep influence the Nagorno-Karabakh conflict had and, in particular, the social tragedy had on the local, regional and international levels.

Conclusion

The study of the literary representation of the Nagorno-Karabakh conflict in the works of Akram Aylisli, Gunel Movlud and Narine Abgaryan showed the complex nature of the conflict and its multifaceted impact on society.

The above-mentioned authors clearly and accurately shared all the events and problems to us that coincided with the most difficult period of their lives, namely the overthrow of the Soviet government, the bloody battles of Nagorno-Karabakh between Azerbaijan and Armenia. Analysing facts from the authors' lives revealed a number of factors that should be considered when analysing trauma.

Multifaceted perspective: analysing the works of three different authors allowed us to see the conflict from different sides. This diverse perspective contributes to a better understanding of the conflict and deepening empathy for all parties.

- **General topics:** despite the different perspectives, general topics were developed in all the works - forced migration, identity crisis, trauma and endurance. This indicates the universal impact of conflict on people's lives, regardless of their ethnicity.

- **The Role of Literature:** research has shown that literature can play a significant role in comprehending the conflict.

- **Humanist Approach:** all three authors, despite their different backgrounds, emphasize the human dimension of conflict and call for peace and consolidation. This shows the potential of literature to become a bridge between opposing sides.

- **Complexity of identity:** the works show how conflict complicates issues of identity and how it forces people to re-evaluate themselves and others. This helps us understand the deep psychological impact of the conflict.

- **Social Responsibility:** research has shown that writers have some emotional social responsibility in conflict situations. They can have an influence on public opinion and promote mutual understanding.

In conclusion, we can say that these literary works are not only fiction texts, but also important cultural documents that show society's attitude towards the conflict. They offer a unique opportunity to look beyond conflict and see a common human experience that can serve as a basis for future dialogue and consolidation.

This study highlights the importance of literature in understanding and solving conflicts, offering new perspectives for understanding the complex nature of the Nagorno-Karabakh conflict.

The novels mentioned above are to call for a person not to lose morality, responsibility, commitments even in the most difficult situation. Intellectuals, prominent cultural figures should not be indifferent to the injustice that is happening in the country, towards any nationality or group. Society should evaluate any event in the life of the country in a healthy, fair and objective manner.

Used Literature:

Movlud, Gunel. (2020). *The Camp*, "Litodisea" Publishing House, Tbilisi.

Abgaryan, Narine. (2018). *To Live On*, Publishing House, "AGT", Moscow.

Aylisli, Akram. (2003). *Stone Dreams*, Publishing House, "Intellecti", Tbilisi.

E-recourse: http://loveread.ec/read_book.php?id=72084&p=1

E-recourse: <https://echo.msk.ru/programs/beseda/2707455-echo/>
(23.09.2024).

E-recourse [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Stone Sreams](https://ru.wikipedia.org/wiki/Stone_Sreams), (21.09.2024).

Alexander, Jeffrey C – *Toward a Theory of Cultural Trauma* – University of California press, Berkley 2004.

Abgaryan N. *To Live on*. Moscow: AST, 2018. 256.

Ayerman R. *Social Theory and Trauma* / R. Ayerman // *Sociological Review*. - Vol. 12. - 2013. - No. 1. - P. 125.

- Kazaryan K., Isayev G. Armenians and Azerbaijanis heal psychological wounds after the war.
- "The Girl from Karabakh" is a novel by Gunel Movlud about the life of refugees, patriarchal Azerbaijan and strong women, E-resource: <https://www.rfi.fr/ru/кавказ/20210308-девочка-из-карабаха-роман-гюнель-мовлуд-беженцы-война-азербайджан-женщины> (23.09.2024).
- Sevil Huseynova, LIFE IN A "CAGE": MEMORIES OF A GIRL FROM KARABAKH, E-resource: <https://p-s-urban.cisr-berlin.org/zhi-zn-v-kletke-vospominaniya-> (23.09.2024).
- Kazaryan K., Isayev G. Armenians and Azerbaijanis heal psychological wounds after the war. E-resource: <https://russian.eurasianet.org> (23.09.2024).
- "The Girl from Karabakh" is a novel by Gunel Movlud about the lives of refugees, patriarchal Azerbaijan and strong women, E-resource: <https://www.rfi.fr/ru/кавказ/20210308/>.
- de Waal, Thomas. Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War. New York University Press, 2013.
- Aylisli, Akram. Stone Dreams. Friendship of Peoples, 2012.
- Abgaryan, Narine. Three Apples Fell from the Sky. Oneworld Publications, 2020.
- Movlud, Gunel. The Camp. Azerbaijan Literature Magazine, 2018.
- Broers, Laurence. Armenia and Azerbaijan: Anatomy of a Rivalry. Edinburgh University Press, 2019.
- Garagozov, Rauf. "Collective Memory and the Russian 'Schematic Narrative Template'." Journal of Russian and East European Psychology, vol. 40, no. 5, 2002, pp. 55-89.
- Gamaghelyan, Phil. "Rethinking the Nagorno-Karabakh Conflict: Identity, Politics, Scholarship." International Negotiation, vol. 15, no. 1, 2010, pp. 33-56.
- Wertsch, James V. "Collective Memory and Narrative Templates." Social Research, vol. 75, no. 1, 2008, pp. 133-156.

- Khalid, Adeeb. "The Soviet Union as a Colonial Formation: A View from Central Asia." *Imperiology: From Empirical Knowledge to Discussing the Russian Empire*, Slavica Publishers, 2008, pp. 113-139.
- Suny, Ronald Grigor. "Constructing Primordialism: Old Histories for New Nations." *The Journal of Modern History*, vol. 73, no. 4, 2001, pp. 862-896.
- Laycock, Joanne. "Beyond National Narratives? Centenary Histories, the First World War and the Armenian Genocide Armenian Genocide." *Revolutionary Russia*, vol. 28, no. 2, 2015, pp. 93-117.
- Göksel, Oğuzhan. "Beyond Addressing Ethnic Tensions: Secession Dynamics and the Future of the South Caucasus." *Turkish Policy Quarterly*, vol. 17, no. 4, 2019, pp. 53-63.
- Beissinger, Mark R. "Nationalisms and the Collapse of Soviet Communism." *Contemporary European History*, vol. 18, no. 3, 2009, pp. 331-347.
- Tokluoglu, Ceylan. "The Political Discourse of the Azerbaijani Elite on the Nagorno-Karabakh Conflict (1991-2009)." *Europe-Asia Studies*, vol. 63, no. 7, 2011, pp. 1223-1252.
- Geukjian, Ohannes. *Ethnicity, Nationalism and Conflict in the South Caucasus: Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationalities Policy*. Routledge, 2016.

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა LINGUISTICS, LITERARY CRITICISM

კულტურული ფონის როლი ენის შესწავლის პროცესში

ზეინაბ ახვლედიანი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასისტ. პროფესორი
საქართველო, 6010 ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35
+995555007746, zeinab.akhvlediani@bsu.edu.ge
ORCID 0000-0002-1099-0955

აბსტრაქტი

ენის შესწავლის პროცესის სირთულეებზე მრავალი ნაშრომი დაწერილა. ენის შესწავლა ენობრივი სტრუქტურის გარდა, შესასწავლი ენის კულტურული ფონის აღწერასაც უნდა ემსახურებოდეს, ერთაშორისი ჯანსაღი კომუნიკაცია ენის ლინგვისტური სირთულეების გარდალახვასთან ერთად, ენის კულტურული კუთხიდან აღქმა-შესწავლასთანაც ასოცირდება, რაც შემსწავლელის მხრიდან განსაზღვრული ენობრივი კოლექტივისთვის დამახასიათებელი სტერეოტიპებისა და სამყაროს მათეული ხედვის აღქმას განაპირობებს.

ჩემი ინტერესის სფეროს ენისადმი ლინგვისტური მიდგომის პარალელურად, შემსწავლელის მიერ შესასწავლი ენის კულტურული ფონის შესახებ ინფორმაციულობის გამოვლენა, ენისადმი კონცეპტუალური მიდგომის საკითხში საჭირო რეკომენდაციების შემუშავებაზე მსჯელობა წარმოადგენს.

კვლევამ, რომელშიც მონაწილეობა ოცდაორმა თურქული ენის შემსწავლელმა ქართველმა მიიღო, ნათელი მოჰფინა შესა-

სწავლი (თურქული ენის) კულტურული სამყაროს შესახებ შემსწავლელთა ინფორმაციულობას, მოგვცა არსებული სურათის განხილვისა და ნაკლოვანებების აღმოფხვრის მიზნით რეკომენდაციების შემუშავების აუცილებლობაზე მსჯელობის საშუალება.

ანკეტური კვლევის შედეგმა შემდეგი სურათი გვიჩვენა: ქართველ ენის შემსწავლელთა ინფორმაციულობა მხოლოდ და მხოლოდ იმ თანამედროვე გმირებითა და მოვლენებით შემოიფარგლება, რომლის უზრუნველყოფასაც ვიზუალური სახანაობები: საინფორმაციო არხები, ვიდეო რგოლები, ინტერნეტწყაროები ახორციელებს. კულტურულ სიღრმეებს კი, რომელიც ენობრივი კოლექტივის ეროვნულ სულს, ლიტერატურულ ტრადიციებს, სტერეოტიპული წარმოდგენების შედეგად პრეცედენტად ქცეულ პირებსა თუ მოვლენებს წარმოადგენს, სამწუხაროდ ქართველი ენის შემსწავლელი არ იცნობს.

ჩემი რეკომენდაციებიც ენის შესწავლის პროცესში არსებული ამ ხარვეზის აღმოფხვრას ემსახურება: ენის შესწავლისას აუცილებელია კულტურული ელემენტების პროცესში ჩართულობის უზრუნველყოფა: ენის სწავლის პროცესში დონესთან ადაპტირებულად ენობრივი კოლექტივის კულტურის ამსახველი ლიტერატურის მიწოდება; სასურველია ლინგვოკულტუროლოგიური ლექსიკონის შემუშავება, რომელიც ერის კულტურის ასახვის საფუძველზე ენის შემსწავლელზე შესასწავლი ენის სულიერი სამყაროს შესახებ ინფორმაციის მიწოდებასა და შედეგად, ერთაშორის ჯანსაღ კომუნიკაციას განაპირობებს.

საძიებო სიტყვები: უცხო ენის შესწავლა; კულტურული ფონი; ლინგვოკულტუროლოგიური ლექსიკონი; ერთაშორისი კომუნიკაციების ხელისშემშლელი ფაქტორები; პრეცედენტული ერთეულები.

შესავალი

შესასწავლი ენის კონცეპტუალური სამყაროს აღქმა ენის შესწავლის პროცესის შემადგენელ, განუყოფელ ნაწილს წარმოა-

დგენს. ენის შემსწავლელი სწავლის დაწყებიდან გარკვეული დროის შემდეგ, ნელ-ნელა, მცირე დოზებითა და დონესთან ადაპტირებული სახით შესასწავლი ენის კონცეპტუალურ სამყაროს, გარკვეული ერის კულტურული ცხოვრების ხშირი ვიზიტორი უნდა იყოს.

დამეთანხმებით, ეს არცთუ ისე მარტივი საკითხია. ენის გრამატიკული სტრუქტურის აღქმა-შესწავლის პროცესთან ერთად შესასწავლი ენის წიაღში არსებული სხვადასხვა რეალიების, ენობრივი კოლექტივის კულტურული ფონის აღქმა საკმაოდ რთულ და ხანგრძლივ პროცესს წარმოადგენს და მხოლოდ და მხოლოდ შესასწავლი ენის მშობლიურ ლიტერატურულ ტრადიციებზე დიდი დოზით ზიარების შედეგად არის შესაძლებელი. აქედან გამომდინარე, ენის ფლობის ცნება, ენობრივი სტრუქტურის გარდა, შესასწავლი ენის კულტურასაც მოიცავს, რადგანადაც, როგორც ცნობილია, ენისა და კულტურის შერწყმის შედეგადაა მხოლოდ და მხოლოდ ერთაშორისი ჯანსაღი კომუნიკაცია შესაძლებელი.

ჩემი განხილვის თემას თურქული ენის მიღმა არსებული ეროვნულ-კულტურული სამყაროს შესწავლის სირთულეები და ენისადმი კონცეპტუალური მიდგომის საკითხში სხვადასხვა რეკომენდაციებზე, მათ შორის, ლინგვოკულტუროლოგიული ლექსიკონის როლზე მსჯელობა წარმოადგენს.

ენის შესწავლის საკითხში ლექსიკონის უზარმაზარი როლი ყველასათვის ცნობილია. უთვალავი წელია, რაც ლექსიკონები იწერება და შესაბამისად უთვალავჯერ მოხდა მისი სტილისა და ფორმის შეცვლა. საერთოდ, ლექსიკონი იქმნება ახალი ადრესატის, ახალი მოთხოვნილების შესაბამისად, რადგანაც მოვლენები, რომელიც ხდება საზოგადოებაში, აისახება ენაში ლექსიკური კორექციის, სინტაქსისა და სიტყვათა ფორმირებების ელემენტების სახით. სწორედ ეს არის მიზეზი იმისა, რომ ლექსიკოგრაფიული შემოქმედება მუდამ განახლებადი უნდა იყოს. სრულყოფილი ლექსიკონი სოციუმში არსებულ ყველა სფეროს, მათ შორის: ლიტერატურას, რელიგიას, ისტორიას, კანონს და ა.შ.

სფეროებს უნდა ემსახურებოდეს. ლექსიკონური ფორმა უნდა წარმოადგენდეს ენციკლოპედიას, რომლის ძირითად პრინციპს როგორც ენობრივ ელემენტთა თავისებურება, ასევე სიტყვის მიღმა არსებული კონცეპტუალური სამყაროს გათვალისწინება წარმოადგენს (ახვლედიანი, 2018:10).

აქვე უნდა აღინიშნოს, ქართულ-თურქულ ლექსიკოგრაფიაში არსებული, შეიძლება ითქვას სავალალო მდგომარეობა: ქართულ-თურქული ლექსიკონების უმრავლესობა ძირითადად ცნობარის სახეს ატარებს, შეიცავს სიტყვათა მნიშვნელობების მწირ ინფორმაციას და ორიენტირებულია ენის ლექსიკური მარაგის ზედაპირულ ცოდნაზე. ხშირ შემთხვევაში, არსებული ლექსიკონები არ იძლევა სიტყვის ფართედ გაშლილ კონტექსტუალურ განმარტებას, მოცემულია სიტყვის მხოლოდ ერთი ან ორი ძირითადი მნიშვნელობა, რომელიც მოკლებულია ყოველგვარ საილუსტრაციო მასალას, სიტყვის შესახებ ელემენტარულ მორფოლოგიურ ინფორმაციას და ა.შ. თურქული ენის მომხმარებელთა მზარდი ბაზრის მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად, ეს ლექსიკონები საჭიროებენ სერიოზულ დახვეწას სხვადასხვა კრიტერიუმების გათვალისწინებით.

ჯანსაღი კომუნიკაციის განხორციელებისა და კულტურათშორისი გაუგებრობების თავიდან ასაცილებლად კი ენის შემსწავლელმა ერის ეროვნულ-კულტურული სივრცე, რომელიც ენობრივი კილექტივის გონებასა და აზროვნებაშია დალექილი, მშობლიური ენის მსგავსად უნდა აღიქვას. ერის კულტურულ მეხსიერებაში წვდომის ესოდენ რთულ საქმეში კი დახმარებას ლინგვოკულტურული ლექსიკონები უწევს, რომლის არსი და მიზანი ენისადმი კონცეპტუალური მიდგომაა.

შესასწავლი ენის ლინგვოკულტუროლოგიური ლექსიკონი ასაღწერი ფენომენების შესახებ ენციკლოპედიური ინფორმაციის მოწოდებას უნდა ემსახურებოდეს. ლექსიკონმა უნდა მოგვცეს ინფორმაცია ეროვნულ-კულტურული საზოგადოების დისკურსში ასაღწერი ფენომენის თავისებურებებსა და დისკურსში მისი როლის შესახებ, რომელიც შემდგომში ამა თუ იმ სახელის „სემა-

ნტიკის“ განმსაზღვრელად მოგვევლინება. ლინგვოკულტურულმა ლექსიკონმა უნდა მოგვეცეს ინფორმაცია იმ პრეცედენტულ პირთა, გმირთა თუ მოვლენათა შესახებ, რომელიც ნათლად დაგვიხატავს განსაზღვრული ერის ეროვნულ-კულტურული საზოგადოების დისკურსის რეალურ მდგომარეობას და წარმოდგენას შეგვიქმნის ერის სულიერი ღირებულების შესახებ. ამ ლექსიკონის მიერ დაფიქსირებულ რეალიათა ისტორიულ ცვლილებებზე კონცენტრირება თავის მხრივ წარმოგვიჩენს მოვლენათა მნიშვნელობებს, შეძლებისდაგვარად მოახერხებს ამა თუ იმ ფენის წარმომადგენელთა დამახასიათებელ ნიშან-თვისებათა აღწერას, შემუშავებულს მისი საზოგადოებრივი სტატუსის საფუძველზე, გვიქმნის წარმოდგენას გარკვეულ ეპოქაში სტერეოტიპების არსებობასა და მათი გამეფების მიზეზებზე.

ქართველ ენის შემსწავლელთა მიერ შესწავლის პროცესში არსებული ენის (თურქული ენის) კულტურული ფონის შესახებ ინფორმაციულობის დაფიქსირება ჩემს მიერ ჩატარებული ანკეტური კვლევის საფუძველზე განხორციელდა.

გამოკითხულთა მიერ კულტურული ერთეულების: ზღაპრის, ლიტერატურული, ისტორიული გმირებისა და თანამედროვე გმირების: პოლიტიკოსების, სპორტსმენების, მომღერლების, მსახიობების, ხელოვნების მოღვაწეების შესახებ ინფორმაციის ანკეტაში დაფიქსირების საფუძველზე, საშუალება გვეძლევა დავაკვირდეთ, თუ რაოდენ კარგად იცნობს ქართული საზოგადოება შესასწავლი ენის კულტურულ ელემენტებს, რომელიც ერის ისტორიულ-კულტურულ წარსულს წარმოადგენს და თანამედროვე ღირებულებების და გმირების წარმოჩენას ედება საფუძვლად (ახვლედიანი, 2018:10).

კვლევაში მონაწილეობა მიიღო ოცდაორმა: (A2 დონე - 12 მონაწილე) და (B1 დონე – 10 მონაწილე) ენის შემსწავლელმა.

ამ დონეების არჩევა შემდეგმა ფაქტორმა განაპირობა: შემსწავლელს უკვე გავლილი აქვს ენის დამწყები და საბაზისო საფეხურები, რითაც ენის დამოუკიდებლად გამოყენებისა და მიღებული გრამატიკული ცოდნისა და დაგროვილი ლექსიკის საფუძ-

ველზე სოციუმში არსებული თემების ირგვლივ აზრის მეტნაკლებად ჩამოყალიბების საშუალება ეძლევა.

კვლევის მიზანია:

1. თურქული ენის შემსწავლელ ქართველთა შესასწავლი ენის (თურქული ენის) კულტურული ფონის, ეროვნული ღირებულებების შესახებ ინფორმაციულობის დაფიქსირება;
2. მიღებული ნათელი სურათის საფუძველზე საჭირო რეკომენდაციების შემუშავება.

კვლევის მეთოდი

წერილობითი, ანკეტური კვლევა. შესასწავლი ენის კულტურული ერთეულების: ზღაპრის, ლიტერატურული, ისტორიული გმირებისა და თანამედროვე გმირების: პოლიტიკოსების, სპორტსმენების, მომღერლების, მსახიობების, ხელოვნების მოღვაწეების შესახებ ინფორმაციის ანკეტაში დაფიქსირების საფუძველზე, საშუალება გვეძლევა დავაკვირდეთ, თუ რაოდენ კარგად იცნობს ქართველი ენის შემსწავლელი შესასწავლი ენის კულტურულ ელემენტებს.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ანკეტების დიდი ნაწილი ონლაინ რეჟიმში, ხოლო მცირე ნაწილი კი ხელით შეივსო. გავრცელებული პრაქტიკის მიხედვით, ანკეტები იყო ანონიმური, ფიქსირდებოდა მონაწილის მხოლოდ ეროვნება და ენის ფლობის დონე. საინტერესო იქნებოდა გენდერული თვალსაზრისით შევსების თავისებურებებსა და განსხვავებებზე საუბარი, თუმცა გამოკითხულთა დიდ უმრავლესობას ქალები წარმოადგენდნენ, ამიტომაც გენდერული თავისებურებები ცხადია ვერ დაფიქსირდა.

თურქული ენის შემსწავლელთათვის

თურქული ზღაპრის გამირები	თურქული ლიტერატურის გამირები	თურქი ისტორიული გამირები	თურქი თანამედროვე გამირები				
			პოლიტიკოსები	სპორტსმენები	მომღერლები	მსახიობები	ხელოვნების სხვა მოღვაწენი

საბოლოო სახით ჩამოყალიბებულმა პრეცედენტული სახელების ანკეტამ შემდეგი სახე მიიღო, ის ორ ნაწილად გაიყო:

I ნაწილს შეადგენს 3 სვეტი, სადაც ადგილს უკვე პრეცედენტად ქცეული: 1) ზღაპრის გამირები; 2) ლიტერატურული გამირები; 3) ისტორიული გამირები იჭერენ.

II ნაწილს შეადგენს 5 სვეტი, რომლებშიც წარმოდგენილია თანამედროვე გამირები: 1) პოლიტიკოსები; 2) სპორტსმენები; 3) მომღერლები; 4) მსახიობები; 5) ხელოვნების სხვა მოღვაწენი.

ანკეტის ორ ნაწილად გაყოფა შემდეგმა ფაქტორმა განაპირობა: ანკეტის პირველ ნაწილში მოცემული გამირები, უკვე პრეცედენტულ ერთეულებს წარმოადგენენ, ხოლო ანკეტის მეორე ნაწილის, ანუ თანამედროვე გამირების პრეცედენტულობა, რასაკვირველია სამომავლო საკითხს წარმოადგენს, რომელსაც ეროვნულ-კულტურული გამირებისადმი ერის დამოკიდებულება განაპირობებს (ახვლედიანი, 2018:10).

შედეგი

პრეცედენტულ სახელთა ანკეტური კვლევის შედეგებმა, რომლის მიზანს, ქართველების მიერ სწავლის პროცესში არსებ-

ული ენის კულტურის პრეცედენტულ ერთეულთა შესახებ ინფორმაციულობის დაფიქსირება წარმოადგენს, შემდეგი შედეგები დააფიქსირა:

ანკეტის მიხედვით, თურქულ კულტურულ სივრცეში, ქართველთა ინტერესს თანამედროვე გმირები წარმოადგენს. პოპულარობის მხრივ წამყვანი ადგილი დაიჭირა თანამედროვე თურქ მსახიობთა გრაჟამ, რომელიც სრული ინტენსივობით შეივსო. ანკეტის მონაწილეთა, შეიძლება ითქვას, სრული უმრავლესობა ძალიან კარგად იცნობს ისეთი მსახიობების შემოქმედებას, როგორცაა: ქივანჩ თათლითურქი, ენგინ აქიურეკი, სავამ ბალდარი, ჰალით ერგენჩი, ბერგუზალ კორელი, ჯანსუ დერე, მურათ ილდირიმი.

მეორე ადგილი ერგო თანამედროვე თურქ მომღერლებს. როგორც კვლევამ გვიჩვენა, ქართველთათვის უცხო არ არის ისეთი მომღერლების შემოქმედება, როგორცაა თარქანი (დიდი უმრავლესობის მიერ დასახელდა), ირემ დემირჯი, ჯემ ქარაჯა და სეზენ აქსუ. ეს იმ მომღერალთა ჩამონათვალია, რომელსაც ყველაზე კარგად იცნობს ქართველი ენის შემსწავლელი.

პოპულარობის მხრივ მესამე ადგილი ერგო თურქ სპორტსმენებს. მსახიობებსა და მომღერლებთან შედარებით სპორტსმენთა ჩამონათვალი სიმწირით გამოირჩევა, თუმცა ანკეტის მონაწილეთაგან მხოლოდ რამდენიმემ მოახერხა ისეთი სპორტსმენების დასახელება, როგორცაა მესუთ ოზილი (3 მონაწილე), 2 მონაწილეს კი აქვს ინფორმაცია ზეჰრა გუნემის, დორუქ ფეჰლივანის პიროვნებების შესახებ.

რაც შეეხება თანამედროვე პოლიტიკოსებს, აბსოლუტური უმრავლესობით დასახელდა რეჯეფ თაიფ ერდოღანი, უნდა აღვნიშნოთ, რომ მსგავსი პოპულარობით ანკეტის არცერთი ერთეული არ დაფიქსირებულა, აჰმეთ დავუთოღლუს პიროვნებას კი იცნობს მხოლოდ 3 მონაწილე.

რაც შეეხება ისტორიულ გმირებს, გამოკითხულთა ხმების უმრავლესობამ პირველ რიგში სულთან სულეიმანი და შემდგომ კი, შედარებით ნაკლები ხმებით, მუსტაფა ქემალ ათათურქი

დასახელა. 1 ადამიანის მიერ დასახელდა ფათიჰ სულთან მეჰმეთი, 1 ადამიანის მიერ კი - ჰურემ სულთანი, სელიმ პირველი.

თანამედროვე ხელოვნების სხვა მოღვაწეთაგან, მხოლოდ 2 ადამიანის მიერ იქნა დასახელებული მწერალები: ელიფ შაფაქი და ორჰან ფამუქი.

რაც შეეხება თურქ ლიტერატურულ და ზღაპრის გმირებს, რომლებიც ენის კულტურული სამყაროს განუყოფელ ერთეულებად გვევლინებიან, აქ აბსოლუტურ სიცარიელეს წავაწყდით. 22 მონაწილეთაგან, მხოლოდ ერთმა შეძლო ზღაპრის გმირის - ქელოღრანის და ერთმა კი - ნასრედინ ჰოჯას დასახელება.

დასკვნა

ქართველთა ანკეტურმა გამოკითხვამ შემდეგი შედეგი დააფიქსირა: გამოკითხულთა შორის ყველაზე დიდი პოპულარობით, ინფორმაციული თვალსაზრისით, თურქი მსახიობების გრაფა სარგებლობს. განსაკუთრებულად ბევრი ხმა იმ გმირებმა დააგროვეს, რომლებიც სერიალში გამორჩეული გარეგნობით, ვაჟკაცობითა და დადებითი თვისებებით გამოირჩევიან. ინფორმაციული სიუხვით მსახიობების გრაფას მცირედით ჩამოუვარდება და მეორე ადგილს იჭერს თანამედროვე მომღერლები. რაც შეეხება პოლიტიკოსებს: რესპოდენტების სრული უმრავლესობა, აფიქსირებს თურქეთის პრეზიდენტის რეჯეფ თაიფ ერდოღანის სახელს, ნაკლებად, მაგრამ მაინც ფიქსირდება ინფორმაცია თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის აჰმეთ დავითოღლუს შესახებ. რაც შეეხება ისტორიულ გმირებს, გამოკითხულთა ხმების უმრავლესობამ პირველ რიგში სულთან სულეიმანი და შემდგომ კი, შედარებით ნაკლები ხმებით, მუსტაფა ქემალ ათათურქი დაასახელა.

რაც შეეხება ინფორმაციას თურქული ლიტერატურისა და ზღაპრული სამყაროს შესახებ, რომლის სახასიათო ელემენტები ერის კულტურის, ისტორიის, წარსული ღირებულებების ანარეკლს წარმოადგენს, ორივე ჯგუფის მიერ შეიძლება ითქვას, შეუვსებელი დარჩა.

თანამედროვე და პრეცედენტულ სახელთა შესახებ ანკეტური მონაცემების შედარებისას, უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველი ენის შემსწავლელები წარსულ ისტორიულ გმირებზე მეტად თანამედროვე გმირებით ინტერესდებიან. ამის მიზეზს, ვიზუალური ინფორმაციის სიუხვე (საინფორმაციო არხები, ვიდეო რგოლები, ინტერნეტწყაროები) შეიძლება წარმოადგენდეს, სადაც განსაკუთრებით აქტიურად ხდება პოლიტიკური მოვლენებისა და პირების წარმოჩენა. ვიზუალური ინფორმაციის როლმა ქართველების მიერ თანამედროვე თურქი მსახიობებისა და მომღერლების დაფიქსირებაშიც იჩინა თავი. მოგეხსენებათ, ბოლო წლებში ქართულ ტელეარხებზე დიდი დრო ეთმობა თურქულ ტერესერიალებს, რომელთა გმირების მიმართ ქართველთა განსაკუთრებულად დიდი ინტერესი ანკეტაშიც დაფიქსირდა.

დისკუსია

ანკეტურმა კვლევამ ნათლად დააფიქსირა:

1. ქართველი ენის შემსწავლელთა მიერ ენისადმი მხოლოდ ლინგვისტური მიდგომის შედეგი;

2. ერის კულტურული წარსულის შესახებ არაინფორმაციულობა, მხოლოდ იმ ინფორმაციათა ფლობა რის უზრუნველყოფასაც ტელეგადაცემები და ინტერნეტ სივრცე უხვად იძლევა (სერიალები, პოლიტიკა, გასართობი პროგრამები).

მიუხედავად თურქული ენის სწავლის პროცესში ყოფნისა და ასევე აქვე უნდა აღინიშნოს, ქართველთა და თურქთა ახლო მეზობლური ურთიერთობისა, ქართველი ენის შემსწავლელები დაპირისპირებული ენის კულტურული ფონის, ერის პრეცედენტული სახელების შესახებ ინფორმაციას ვერ ფლობენ. არა აქვთ ინფორმაცია შესასწავლი ერის ისტორიული წარსულის შესახებ, რომელიც ამა თუ იმ პირთა თუ მოვლენათა პრეცედენტად ქცევას, ერის კულტურულ გემოვნებასა და სულიერ ღირებულებებს უკავშირდება.

რეკომენდაციები

ჩემი რეკომენდაციებიც ენისადმი კონცეპტუალური მიდგომის გზებს ემსახურება: ენის შესწავლის მნიშვნელოვან ფაქტორ-

რად ენობრივი სისტემების გარდა, ერის ისტორიულ-კულტურული ცხოვრების გათვალისწინებაც გვევლინება, რომელიც კულტურათმორისი კომუნიკაციების წარმართვისა და ჯანსაღი კომუნიკაციის ერთ-ერთ წინაპირობას წარმოადგენს:

1. როგორც ანკეტამ გვიჩვენა, თანამედროვე სახელმძღვანელოები შესასწავლი ენის კულტურული ფონის ასახვას ვერ უზრუნველყოფს, ამიტომაც სასურველია სწავლების პროცესში ენის კულტურული ელემენტების ადაპტირებული სახით პროცესში ჩართვა. სასურველია შემუშავდეს სახელმძღვანელო, რომელშიც ენისადმი ლინგვისტური მიდგომის პარალელურად, უხვად და დონეზე ადაპტირებულად მოცემული იქნება ნაწყვეტები ერის ფოლკლორიდან, რომელიც შესასწავლი ენის ერის კულტურული ცხოვრების პრეზენტატორი იქნება.
2. სასურველია შემუშავდეს ჰუმანიტარულ-ენციკლოპედიური ხასიათის ერის კულტურის ამსახველი ლექსიკონები. მსგავსი ლექსიკონის სიტყვა სტატიაში ვრცლად იქნება მოთხრობილი ასაღწერი ფენომენის კულტურული შეხედულებების, სტერეოტიპული წარმოდგენებისა და დისკურსში მისი ადგილის შესახებ. ასეთი მენტალური ხასიათის ლექსიკონები საშუალებას მოგვცემს ისტორიული ექსკურსი მოვაწყოთ წარსულში და აღწერს რეალიების მიხედვით თანმიმდევრულად შევიცნოთ ერის სულიერი და კულტურული მდგომარეობა. სამწუხაროდ, მსგავსი არანორმატიული, ენციკლოპედიური ხასიათის ლექსიკონები, რომელიც როგორც ენის შემსწავლელისთვის, ასევე ნებისმიერი ერისთვის ნამდვილი საგანძური იქნება, ინგლისურ, გერმანულ და რუსულ ენებში მოიპოვება, ქართულ-თურქულ ლექსიკოგრაფიას კი სამწუხაროდ, არ გააჩნია.

და ბოლოს, მინდა მადლობა გადავუხადო ანკეტის მონაწილე ენის შემსწავლელებს, რომელთა წვლილიც ზემოხსენებული სასწავლო პროცესის ხარვეზების გამოვლენაში დიდია. ვიმედოვნებ, რომ ეს ნაშრომი, რომელიც არსებული ნაკლოვანებების

გამოვლენის საფუძველზე ენისადმი კონცეპტუალურად მიდგომის გზებს ემსახურება, შედეგზე ორიენტირებული რეკომენდაციების განხორციელების საქმეში გარკვეულ წილს შეიტანს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ახვლედიანი, ზ. (2018). თანამედროვე ქართულ-თურქული ლექსიკოგრაფია და თარგმნის პრობლემები, bsu.ge/text_files/ge_file_10300_2.pdf
- Boz, E. (2011). *Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine*. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, S. 4
- Захаренко, Красных, Гудкова, Гнозис. (2004). *Русское культурное пространство*;

The role of cultural background in the process of language learning

Zeinab Akhvlediani

Assistant Professor at Batumi Shota

Rustaveli State University

32/35 Ninoshvili Street, Georgia Batumi 6010,

+995555007746, zeinab.akhvlediani@bsu.edu.ge

ORCID 0000-0002-1099-0955

Abstract

Abundance of works have been written on the complexity of the language learning process. In addition to linguistic structure study of a language should also include description of the cultural background of the target language, healthy communication among nations, besides overcoming linguistic difficulties, is associated with the study and perception of the language from the cultural point of view, which leads to the perception of the stereotypes and the view of the world characteristic of the specific language collective by the learner.

My field of interest besides linguistic approach to the language is revealing the awareness of the learner about the cultural background of the language to be studied, as well as discussion on the development of necessary recommendations concerning conceptual approach to the language.

The research, in which twenty-two Georgian learners of Turkish language took part, shed light on the learners' awareness of the cultural world of the target language (Turkish), it gave us the opp-

portunity to discuss the existing picture and discuss the need to develop recommendations to eliminate the deficiencies.

The results of the questionnaire survey showed us the following outcome: the awareness of Georgian language learners is limited only to those modern figures and events, which are provided by visual media: news channels, video clips, internet sources. Unfortunately, the Georgian language learner is not familiar with the cultural depths, which represent the national spirit of the language collective, literary traditions, persons and events that became a precedent as a result of stereotypical representations.

My recommendations serve to eliminate the stated deficiencies present throughout the language learning process: when learning a language it is crucial to ensure the involvement of cultural elements in the process: providing graded readers reflecting the culture of the linguistic community in a language-learning process; it is desirable to develop a lingo-cultural dictionary, which, based on the reflection of the nation's culture, provides the language learner with information about the spiritual world of the language to be studied and, as a result, determines healthy communication between the nations.

Keywords: learning a foreign language; cultural background; lingo-cultural dictionary; factors hindering cross-national communication; precedent units.

Introduction

Conceptual perception of the target language corresponds an inseparable part of a language learning process. After some time from the beginning of learning, the language learner should gradually, in small doses and in a way that is adapted to the level, be a frequent visitor to the conceptual world of the target language, the cultural life of a certain nation.

It should be agreed that the stated issue is not a simple one. Along with the process of perceiving and studying the grammatical

structure of the language, perceiving the various realities in the core of the target language, as well as the cultural background of the language collective is a rather difficult and long process and is only plausible as a result of a large dose of exposure of the native literary traditions of the target language. Therefore, the concept of language fluency, in addition to the linguistic structure, also includes the culture of the language to be studied, because, as is known, a healthy cross-national communication is only possible as a result of the combination of a language and culture.

The topic of my research is the difficulties of learning the national-cultural world beyond the Turkish language and the discussion of various recommendations for the conceptual approach to the language, including the role of the lingo-cultural dictionary.

The role of dictionary in the process of learning a language is commonly agreed, dictionaries have been written throughout years, and accordingly, their style and form have changed countless times. In general, the dictionary is created in accordance with the new addressee, the new needs, because the events that take place in society are reflected in the language in the form of elements of lexical correction, syntax and word formations. This is the reason why lexicographic works should always be updated. A complete dictionary should serve all fields of society, including literature, religion, history, law etc. A dictionary should have an encyclopaedic form, the main goal of which should be provision of characteristics of linguistic elements as well as conceptual world beyond a word (Akhvlediani, 2018:10).

Poor state of Georgian-Turkish lexicography should also be noted: the majority of Georgian-Turkish dictionaries are mainly in the form of directories, containing little information on word meanings, and are focused on superficial knowledge of the vocabulary of the language. In many cases, the existing dictionaries do not provide a broad contextual definition of a word; only one or two main meanings of the word are given lacking any illustrative material, simple morphological information about the word etc. To meet the needs of

the growing market of Turkish language users, these dictionaries need serious refinements considering various criteria.

In order to carry out healthy communication and avoid intercultural misunderstandings, the language learner should perceive the national-cultural perspective of the nation, which is settled in the mind and thinking of the linguistic collective, as a native language. In such a difficult task of accessing the nation's cultural memory, linguistic and cultural dictionaries provide assistance, the essence and purpose of which is a conceptual approach to the language.

Linguistic dictionary of the target language should serve to provide encyclopedic information about the phenomena to be described. The dictionary should give us information about the features of the phenomenon to be described in the discourse of the national-cultural society and its role in the discourse, which will later be used to determine the "semantics" of this or that name. The linguistic and cultural dictionary should give us information about the precedent persons, characters or events, which will clearly depict the real state of discourse of the national-cultural society of a given nation and give us an idea about the spiritual value of the nation. Focusing on the historical changes of the realities recorded by this dictionary, in turn, will show us the meanings of the events, as far as possible, it will manage to describe the characteristic features of the representatives of a specific stratum, developed on the basis of its social status, it will give us an idea of the existence of stereotypes in a certain era and the reasons for their dominance.

Determining the awareness of the cultural background of the language (Turkish) in the process of learning by Georgian learners was carried out based on a survey conducted by me.

On the basis of the respondents' answers in the questionnaire, information about cultural entities: fairy tales, literary, historical figures and modern figures: politicians, athletes, singers, actors, artists, we are given the opportunity to observe how well the Georgian society knows the cultural elements of the language under study, which

represents the nation's cultural and historical past and is the basis for demonstrating modern values and figures. (Akhvlediani, 2018:97).

Twenty-two (12-A2 learners), (10-B1 learners) learners took part in the survey.

The choice of the above stated levels was determined by the following factors: the learner has already covered beginner and basic levels of the language, making it possible for them to use the language independently and more or less to communicate their ideas on topics relevant to their community based on acquired grammatical knowledge and attained vocabulary.

Aim of the study:

1. Revealing awareness of the cultural background and national values of the language (Turkish) of Georgians learning Turkish language.

2. Development of the necessary recommendations based on the obtained clear picture.

Method of the research

Written, questionnaire survey. Based on information we got from the questionnaires about the cultural units of the studied language: fairy tales, literary, historical and modern figures: politicians, athletes, singers, actors, artists, we can observe how well the Georgian language learner knows the cultural elements of the studied language.

It should be noted that the large part of the questionnaires was filled out online, and a small part was filled in manually. According to common practice, the questionnaires were anonymous, only the participant's nationality and language level were submitted. It would be interesting to review the features and differences of the filling the questionnaire from the gender point of view, although the vast majority of the respondents were women, that is why the gender features could not be clearly observed.

For learners of Turkish language

Characters of Turkish fairy tales	Characters of Turkish literature	Turkish historical figures	modern Turkish figures				
			politicians	sportsmen	singers	actors/actresses	other artists

The final version of the questionnaire for precedent names formed in the following manner, it was divided into two parts:

The first part consists of three columns, where the following names that already represent precedent names should be stated: 1) fairy tale characters; 2) Literary characters 3) historical figures;

The second part consists of five columns, which are represented by contemporary figures: 1) politicians; 2) sportsmen; 3) singers; 4) actors/actresses; 5) other artists.

Dividing the questionnaire into two parts was determined by the following factor: the characters or figures given in the first part of the questionnaire already represent precedent units, whereas the second part of the questionnaire, that is precedence of the contemporary figures, definitely is the matter of future, which is determined by the nation's attitude towards national and cultural figures (Akhvlediani, 2018;98).

Results:

The results of the survey of precedent names, the purpose of which is to determine the awareness of the precedent units of language culture in the process of learning by Georgians, revealed the following results:

According to the survey, Georgians are interested in contemporary figures in Turkish culture.

In terms of popularity, the leading place is taken by Turkish actors' field, which has been filled fully. It can be said that the majority of respondents know well the works of actors/actresses such as: Kıvanç Tatlıtuğ, Engin Akyürek, Savaş Baldar, Halit Ergenç, Bergüzar Korel, Cansu Dere, Murat Yıldırım.

Modern Turkish singers take the second place. According to the survey, Georgians are well acquainted with the singers such as Tarkan (named by majority), Irem Demirci, Cem Karaca and Sezen Aksu. This is the list of singers, which the Georgian language learner knows the best.

In terms of popularity, the third place went to Turkish athletes. Compared to actors and singers, the list of athletes is scarce, however, only a few of the respondents managed to name such athletes as Mesut Özil (3 participants), and 2 participants have information about the personalities of Zehra Güneş, Doruk Pehlivan.

As for modern politicians, an absolute majority named Recep Tayyip Erdoğan, it should be noted that none of the fields in the questionnaire was recorded with similar popularity, and only three participants know Ahmet Davutoğlu.

Regarding the historical figures, the majority of the respondents named Sultan Suleiman first, and then, with relatively fewer votes Mustafa Kemal Atatürk. Fatih Sultan Mehmed was named by one person, as well as Hürrem Sultan and Selim the first.

Among other artists, only two people named the writers *Elif*Şafak and Orhan Pamuk.

As for the characters of Turkish literature and fairy tales, which are inseparable part of the cultural world of a language, we came across absolute void. Out of 22 participants, only one was able to name the character of a tale - *Keloğlan* and one - Nasreddin Hodja.

Conclusion

The survey conducted among Georgians showed us the following results: among the respondents, regarding awareness, the field of Turkish actors is the most popular. The characters who stand out in the series with their outstanding appearance, bravery and positive qualities have accumulated many votes. In terms of information abundance, it is inferior to the list of actors, and modern singers take the second place. As for politicians: the full majority of respondents mention the name of Turkish President Recep Tayyip Erdogan, to a lesser extent, but they still mention Minister of foreign affairs of Turkey Ahmet Davittoglu. As for the historical figures, the majority of the respondents named Sultan Suleiman first, and then, with relatively fewer votes, Mustafa Kemal Ataturk.

As for the information about Turkish literature and the fairy tale world, whose characteristic elements are a reflection of the nation's culture, history, and past values, it can be said that they were left empty by both groups.

When comparing the data gained by the survey about modern and precedent names, it should be noted that Georgian learners are more interested in modern figures than in past historical figures. The reason behind this can be the abundance of visual information (news channels, video clips, Internet sources), where political events and persons are particularly actively presented. The role of visual information also showed itself in naming contemporary Turkish actors and singers by Georgians. As it is commonly known, in recent years, a lot of time has been devoted to Turkish soap operas on Georgian TV channels, and Georgians' particularly great interest in their characters was recorded in the questionnaire.

Discussion

The survey clearly showed the following:

1. The result of the only linguistic approach to the language by the Georgian learners;
2. Lack of information about the nation's cultural past, possessing only the information that TV programs and the Internet provide in abundance (series, politics, and entertainment programs).

Despite being in the process of learning Turkish, as well as the close relationship between Georgian and Turkish people, Georgian language learners lack awareness of the cultural background of the target language, the precedent names of the nation. They do not have information about the historical past of the nation to be studied, which is related to the certain persons or events becoming precedents, the cultural taste and spiritual values of the nation.

Recommendations

My recommendations serve as ways of conceptual approach to language: in addition to language systems, consideration of the nation's historical and cultural life is an important factor in language learning, which is one of the prerequisites for conducting intercultural communications and healthy communication:

1. As the questionnaire showed us, modern textbooks cannot provide a reflection of the cultural background of the target language that is why it is desirable to include the cultural elements of the language in a graded form in the teaching process. It is desirable to develop a course book in which, parallel to the linguistic approach to the language, excerpts from the nation's folklore will be given abundantly and adapted to the level, which will be a presenter of the cultural life of the nation of the target language.
2. It is recommended to develop humanitarian-encyclopaedic dictionaries reflecting the nation's culture. A similar dictionary word in the article will elaborate on the cultural beliefs, stereotypes of the phenomenon to be described and its place in

the discourse. Such dictionaries of a mental nature will allow us to organize a historical excursion into the past and to comprehend coherently the spiritual and cultural condition of the nation according to the mentioned realities. Unfortunately, such non-normative, encyclopaedic dictionaries, which would be a real treasure for both language learners and any nation, can be found in English, German and Russian languages, while the Georgian-Turkish lexicography unfortunately does not have it.

Finally, I would like to express my gratitude to the language learners who participated in the survey, whose contribution in revealing the deficiencies of the above-mentioned educational process is great. I hope that this work, which serves as a conceptual approach to language based on the identification of existing faults, will contribute to the implementation of result-oriented recommendations.

References:

- Akhvlediani, Z. (2018). Contemporary Georgian-Turkish Lexicography and Translation Issues, bsu.ge/text_files/ge_file_10300_2.pdf(In Georgian).
- Boz, E. (2011). On the Definition of the Term Lexicography and Its Turkish Equivalent. *Journal of Language and Literature Studies*, No. 4. (In Turkish).
- Zakharchenko, Krasnykh, & Gudkova. (2004). The Russian Cultural Space. (In Russian).

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა LINGUISTICS, LITERARY CRITICISM

ბერ-ძირიანი გვარსახელები აჭარაში

მარიამ კობერიძე

ფილოლოგიის დოქტორი, გორის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის პროფესორი, გორი, საქართველო,
გორი ჭავჭავაძის ქ., №53, 1400,
+995577251275, maikoberidze@gmail.com ,
<https://orcid.org/0000-0002-6604-1628>

აბსტრაქტი

გვარსახელების შესწავლა მჭიდრო კავშირშია ქართველი ერის ისტორიულ, ენათმეცნიერულ და ეთნოგრაფიულ მონაცემებთან.

წინამდებარე სტატიის კვლევის მიზანს წარმოადგენს, აჭარაში გავრცელებული ბერ-ძირიანი გვარსახელების გამოვლენა, აფიქსების საშუალებით პირსახელებიდან გვარების წარმოების, მათი სტრუქტურის, სემანტიკისა და ეტიმოლოგიის შესწავლა.

კვლევა ემყარება ძველი და თანამედროვე ქართული ენის ტექსტებს, ლექსიკონებს, დიალექტურ მონაცემებს, ისტორიულ - ეთნოგრაფიულ დოკუმენტებსა და სამეცნიერო ლიტერატურის დიაქრონიულ ანალიზს.

საანალიზო მასალებზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ ბერი ძველი ქართული ენის ლექსიკური ერთეულია, მისგან საწარმოო საშუალებებითა და კომპოზიტური სიტყვათშეერთებით აჭარულში მიღებულია მრავალრიცხოვანი საზოგადო და საკუთარი სახელები, საინტერესოა, ბერ-ძირის სემანტიკური მრავალფეროვნება და ადგილის, ციხის, პირსახელებისა და გვარსახელების

წარმოების მოდელი. ბერ- ძირი საზოგადო სახელებში ხშირად დღევანდელი გაგებით ასაკის, მოხუცებულობის, ხნოვანობის გამომხატველია, ისტორიულ დოკუმენტებში დადასტურებულ გეოგრაფიულ სახელებში უმეტეს შემთხვევაში ბერ-ი გამოხატავს ბერ-მონაზვნის, საეკლესიო პირის სემანტიკას (ბერთა, ბერიეთი ..), თუმცა სახნავ-სათესი ადგილის სახელწოდებებში (ბერიმიწები, ბერიყანა, ბერი კიტრი ...) სიბერის, ხნოვანობის გამომხატველი უნდა იყოს.

ბერ- ელემენტური გვარების სემანტიკური და ფონეტიკური ცვალებადობა გვიმტკიცებს, რომ ბერი თავდაპირველად ზოგადი მნიშვნელობით იხმარებოდა. საზოგადო სახელიდან აფიქსაციის გარეშე ან აფიქსების საშუალებით საზოგადო სახელი გადაიქცა პირსახელად ან პირსახელი ერთი ლექსიკურ-სემანტიკური და ფუნქციური ჯგუფიდან გვარსახელში გადავიდა (ბერიძე, ბერსენაძე, ბერსელაძე (ბერსელი), ბერული, ბერიშვილი, კახაბერიძე, გულაბერიძე, დოლაბერიძე, ჯოხთაბერიძე, ჯანბერიძე, ლოლობერიძე ...). საკუთარი სახელის მამრობითი სქესის, ძის, შვილის ჩვენება განსაზღვრავს გვარსახელებში დადასტურებული ბერ-ძირის სემანტიკას. ამგვარი ტენდენცია საერთო ქართველური ენობრივი მოვლენაა და დღესაც შეინიშნება ქართული ენის დიალექტებში.

კვლევის შედეგად მიღებული დასკვნები მნიშვნელოვანია ქართველური ლექსიკოლოგიის, ონომასტიკის და, საერთოდ, გვარსახელებთან დაკავშირებული საკვანძო საკითხების დიაქრონიული ანალიზისათვის.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ენა; აჭარა; ბერი; ლექსიკა; სემანტიკა; გვარსახელი; სტრუქტურა; წარმოება.

შესავალი

გვარსახელების ენობრივი ანალიზი, მათი ფონეტიკური ცვლილებების გარკვევა, ფუძისა და მაწარმოებლის გამოყოფა ენათმეცნიერული კვლევა-ძიების ერთ-ერთი საინტერესო და მნი-

შენელოვანი ობიექტია. გვარების წარმოშობის კონკრეტული პერიოდისა და ლოკალიზაციის გარკვევა პრობლემურია და დიდი სიფთხილით შესწავლას გულისხმობს. ბერ-ძირიანი გვარსახელების წარმოშობა და განვითარება დაკავშირებულია ქართველი ერის ისტორიასთან და ქართველი ხალხის ეთნოგრაფიულ ყოფაცხოვრებასთან. ამ ტიპის გვარების ცალკეული კუთხეების მიხედვით აღნუსხვა, თითოეული მათგანის ისტორიისა და მიგრაციის დასადგენად საჭირო მასალების მოძიება აუცილებელია.

საკითხის კვლევა მჭიდროდ უკავშირდება აჭარის წარსულსა და დღევანდელობას, ამიტომ მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია, ძველი და თანამედროვე ქართული ენის ტექსტების, ლექსიკონების, დიალექტურ-ეთნოგრაფიული მონაცემების, ისტორიული დოკუმენტებისა და ფიქსირებული უახლესი მასალების დინამიკაში შესწავლა (აბულაძე, 1973; ერიაშვილი, 1987; ორბელიანი, 1991; სიხარულიძე, 1958; თოფჩიშვილი, 2000; ცეცხლაძე 2000; გოგიტიძე, 2002; აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები, 2011; კახიძე, 2013; ჯიქია, 2013; ბარამიძე, 2021; კობერიძე, 2023 ბ...).

მეთოდები

კვლევისას გამოყენებულია დაკვირვების, აღწერითი, ისტორიულ-შედარებითი, რაოდენობითი და კრიტიკული ანალიზის მეთოდები. მოძიებული მასალები ჯერ დავყავით ცალკეულ ნაწილებად, აღვწერეთ, შემდეგ ერთმანეთს შევუდარეთ ძველი და თანამედროვე ტექსტებში, დიალექტურ და ეთნოგრაფიულ მონაცემებში დადასტურებული ლექსიკური ერთეულის- ბერი-ს სემანტიკა, ქრონოლოგიურად შევისწავლეთ გვართა წარმოება ბერძირისაგან და ისტორიული დოკუმენტები, სადაც დასტურდება ჩვენთვის საინტერესო გვარსახელები, თამედროვეობასთა კავშირში შევისწავლეთ ბერ-ძირიანი გვარსახელების გავრცელების არეალი და უახლესი ლიტერატურის კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე გამოვიტანეთ შესაბამისი დასკვნები.

შედეგები

სამეცნიერო ნაშრომში გამოკვლეულია აჭარაში გავრცელებული ბერ-ძირიანი გვარსახელები; ქრონოლოგიურად გაანალ-

იზებულება ისტორიულ დოკუმენტებში, ეთნოგრაფიულ და ენათმეცნიერულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ფიქსირებული ემპირიული მასალები; გამოვლენილია ბერ-ძირიანი გვარების წარმოების მოდელი და გავრცელების არეალი; დაზუსტებულია და შესწავლილია აფიქსების საშუალებით პირსახელებიდან გვარების წარმოება, მათი სტრუქტურა, სემანტიკა და ეტიმოლოგია.

მსჯელობა

ბერი პოლისემანტიკური სიტყვაა. ქართულში გვხვდება მასთან დაკავშირებული ტერმინები და განმარტებები. ილია აბულაძე ძველი ქართული ენის ტექსტებზე დაყრდნობით იძლევა ბერ-ი სიტყვის განმარტებას - მოხუცებული, მონაზონი: ბერობა, დაბერება, დედაბერი, დედაბერებრი, სიბერე, უბერესი. ბერვა „შებერვა“, ჩაბერვა: დაბერვა, მიბერვა, შებერვა, ბერვა... (აბულაძე, 1973: 131, 139).

ბერი - ხანში შესული - ხანმრავალი კაცი. ბებერი, ბერობა, დააბერა, დედაბერი, კაცი, ჰევის-ბერი (ორბელიანი, 1991: 102).

ბერ-ი (ბერისა): 1. ბებერი, მოხუცებული, დიდი ხნის (აღამიანი)// საერთოდ, დიდი ხნისა, ბებერი (რამ); 2. საეკლესიო ძმობის წევრი, რომელსაც მონასტერში ასკეტური ცხოვრების აღქმა აქვს დადებული//ბერად აღიკვეცება, ბერად აღკვეცილი (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, 2008: 996).

სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ ბერი თავდაპირველად აღნიშნავდა ჩვილს (Mapp, 1935: 351-355; სურგულაძე, 1989: 40,41).

ივანე ჯავახიშვილის მოსაზრებით, „ჰასაკი სამ უმთავრეს წლოვანებას შეიცავდა, რომელთაც ეძახდნენ ხოლმე „ჭაბუკს“, „შუა კაცს“ და „ბერს“. ბერი ვაჟიშვილის აღმნიშვნელი საერთო ქართველური სიტყვაა (ჯავახიშვილი, 1928: 366; ჯავახიშვილი 1937: 186).

ადმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში საზოგადოებრივ - საკულტო ნაგებობას (ხევისბერთა სამყოფელს) განეკუთვნებოდა **დარბაზი ანუ საბერო** (ერიაშვილი, 1987: 124).

მთაში გავრცელებული იყო უფროსი ვაჟის **ბერად დაყენება//ბერად შედგომა** (ლუდუშაური, 2011: 5). დღეობაზე ბავშვის **ბერად შეყენების** წესი გვიანობამდე იყო დაცული (ბიწაძე 2015: 139-140). „ბერად შეყენება“ იცოდნენ 10-13 წლის ბავშვისაც და დიდი ვაჟკაცისაც (ბარდაველიძე 1947, 5-65; ანთელავა, 2017: 163).

ვაჟის ბერად დაყენების წესი დასტურდება ქართლსა და კახეთშიც. ფრონის ხეობაში უშვილო ცოლ-ქმარი ან ოჯახი, რომელსაც ვაჟი არ ჰყავდა, დირბის ღვთისმშობლის ტაძრის ხატს შეუთქვამდა ნანატრი შვილის „ბერად დაყენებას“ (კობერიძე, 2023 ბ: 252-260). პარალელი შეიძლება გავავლოთ, აჭარაში გავრცელებულ შვილიანობასთან დაკავშირებულ საინტერესო ტრადიციასთან. ქალს რომ შვილი შერჩენოდა, გაზრდოდა, ახალდაბადებულ ბავშვს პირობით გააშვილებდნენ. მშვილებელი ბავშვს „იყიდდა“ - განსაზღვრულ თანხას გადაიხდიდა. ბავშვის დედად შერჩეული „ბაღანადაუკლებელი“- მრავალშვილიანი ბედნიერი ქალი ბავშვს უბეში ამეიძვრენდა, ამეივლებდა“ (ნოღაიდელი, 2007: 3-40).

მოხეურ სალოცავში ვაჟის ბერად დაყენება, საეკლესიო - სადღესასწაულო პრაქტიკაში უსისხლო მსხვერპლის შეწირვაა (მაკალათია, 1934: 244). მთაში მიცვალებულის ნათესავი მამაკაცები წვერსა და თმას იყენებდნენ წლამდე. ამიტომ ხალხი მათ „წლის ბერებს“ უწოდებდნენ (ხახანაშვილი, 1988: 2-3; კობერიძე, 2023 ა: 287).

დამოწმებული ეთნოგრაფიული მასალების საფუძველზე შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ბერი თავდაპირველი მნიშვნელობით ასაკით უფროსი მამაკაცი სახელი (და არა მოხუცის) უნდა ყოფილიყო, ხოლო შემდეგში უნდა განვითარებულიყო უფლებრივად უფროსის მნიშვნელობა.

ტერმინი ბერი ფიქსირდება ქართლური დიალექტის სალექსიკონო მასალებშიც, რომლის მიხედვითაც ბერი ძველი ჩვეულებით ხატისათვის შეთქმული ბავშვია, რომელსაც გარკვეული დროის განმავლობაში თმას არ შეუკრეჭდნენ. ამავე ლექსიკონში

დასტურდება ტერმინი - ბერზვარა, რომელსაც ძველი ჩვეულებით, ხატისათვის შეთქმულ საკლავს უწოდებდნენ (მესხიშვილი 2006, 75, 76). ხატისათვის შეთქმული იყო მხოლოდ ვაჟი.

ბერ-ისაგან სიტყვაწარმოებით (ძირი+ აფიქსი) მიღებულია ბერობა: 1. სიბერე, მოხუცებულობა; 2. ბერად ყოფნა, ბერმონაზვნობა; 3. ბერების კრებული (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, 2008: 996). ბერობა ←ბერ+ობა. -ობა განყენებულ სახელთა მაწარმოებელია. ამავე დროს კრებითობას გამოხატავს. დაბერება (საწყისი← დაბერდება ზმნა); სიბერე (← სი-ბერ-ე. სი-ე განყენებული სახელის მაწარმოებელი ფიქსი). ძველ ქართულში დასტურდება უბერესი -- მეტად ბერი (აბულაძე, 1973: 31, 388, 417). უ-ბერ-ეს-ი. უ-ეს უფროობითი ხარისხის მაწარმოებელია.

ბერი კომპოზიციის შემადგენელი ნაწილია საზოგადო სახელებში: დედაბერი (←დედა+ ბერ-ი)- ხანშიშესული ქალი; დედაბერებრი (←დედა+ბერ+ ებრი)- დედაბერის მსგავსი; ბებერი (←ბერ-ბერი. კომპოზიტი მიღებულია ძირის გაორკვევით, რ-ბგერის დაკარგვით)-ხანშიშესული, ასაკოვანი ადამიანი.

აჭარულში დასტურდება დედულეთის ფარდი ლექსიკური ერთეული- ბებრეუთი/ ბებრევთი - „შვილიშვილისათვის დედის სამშობლო ბებრეუთია“. აღნიშნული სიტყვა არაა ფიქსირებული ქართული ენის სხვა რომელიმე დიალექტში. ვარაუდობენ, რომ ბებრევთის/ბებრეუთის საწარმოებელი ფუძე ბებერა (საბა, მესხურ-ჯავახური) უფროა, ვიდრე ახალი სალიტერატურო ქართულისათვის ცნობილი ბებერი. მესხურ- ჯავახურის მსგავსად, ზემოაჭარულში ბებრის, მოხუცებული ქალის აღსანიშნავად იხმარებოდა სახელი ბებერა, მაგრამ დროთა ვითარებაში იგი ამ გაგებით დაიკარგა და მისგან ნაწარმოები სიტყვა ბებრევთი/ ბებრეუთი შვილიშვილისათვის დედულეთის, გათხოვილი ქალიშვილისათვის კი მშობლიური კუთხის „სამშობლოს“ აღმნიშვნელად შემოგვრჩა (ნოღაიდელი, 2013: 35, 36, 96).

გასათვალისწინებელია ვარაუდი ბებრევთი/ბებრეუთი სიტყვის საწარმოებელი ფუძის- ბებერას შესახებ. ქართულურში დასტურდება ბებერა (←ბერ-ბერ+ა) - 1. დამწვრობის, დაზიანების

შედეგად ამობერილი, წყალჩამდგარი კანი. 2. ობობა, ბოსტანა ჭია (ბეროზაშვილი, 1981: 59). სიტყვა მიღებული უნდა იყოს ბერ- ფუძის გაორკეცებით: ბებერა (←ბერ-ბერ+ა). რ-ს ჩავდებით. -ა ქონების მაწარმოებელი აფიქსი უნდა იყოს.

შინაბერა (შინა+ბერ+ა)- გაუთხოვარი ქალი; ბერბიჭა (ბერ+ ბიჭ+ა. -ა კნინობითობის მაწარმოებელი) - დაუქორწინებელი მამაკაცი; ბერიკაცი (←ბერი+ კაცი) - მოხუცებული მამაკაცი. ბერიქალი (←ბერი+ ქალი) - მოხუცებული ქალი; ხევისბერი (←ხევის+ ბერი)- უფროსი მამაკაცი...

ბერი კიტრი - გადამწიფებული სათესლე კიტრი. „სათესლე ბერ კიტრს, საბეროს უწოდებენ“ (ნოლაიდელი, 2013:96). სა-ბერ-ო.

ბერ- ძირი გვხვდება სამხრეთ-დასვლეთ საქართველოს კომპოზიტიური წარმოების ტოპონიმებში: ბერგუძოლი, ბერიტყე, ბერქეთი, ბერინასხლევი, ბერიყანა, ბერიტყე, ბერიჭალა, ბერიწყარო, ბერკალო, ბერიახო, ბერისარჩობი (სიხარულიძე, 1958: 56, 59, 73, 77, 86, 113, 109, 126, 135).

ბერ - ძირი დასტურდება შავშეთ-იმერხევის ადგილის სახელწოდებებში: ბერიახო (სათიბი), ბერიეთი (სოფლის უბანი) - ჩიხორი; ბერის ახო (სათესი)-ველი; ბერული (ტყე)- დაბაწვრილი; ბერქედა (სათიბი) -წყალსმიერი; ბერჯუეთი (სათესი) დაბაწვრილი (ცეცხლაძე, 2000: 166); ბერთისწყალი (სიხარულიძე, 1988: 11, 23).

ქარელის მუნიციპალიტეტში მდებარეობს სოფელი ბრეთი, რომელიც მიღებული უნდა იყოს ბერი-ეთ-ისაგან.

ნიგალის ხეობაში დასტურდება ტოპონიმები: ბებერათი, ბერთას ხევი, ბერძნევი, ბერულიყანა (ბერიძე, 2009:110; 13,14, 22,28, 109).

ჩამოთვლილ ტოპონიმებში ბერ-ს პირველი ადგილი უკავია.

ბერთა - ტამარი ისტორიულ ტაო-კლარჯეთში (IX საუკუნე). ამ სავანის მოღვაწე იყო ზეკეპე ბერეთელი (ბერთელი) (X

საუკუნე) (მენაბდე, 1962: 47). ბერთა სოფელია წალკის რაიონში. ბერთა←ბერ-თ-ა. სახელი ნაწარმოებია თანიანი მრავლობითის მაწარმოებლით. ქარელის მუნიციპალიტეტში, ძამას ხეობაში მდებარეობს სოფელი ბერთუბანი (ბერ-თ+ უბანი). დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსში შემავალი ტაძარია ბერთუბნის ღვთისმშობლის ტაძარი (XII საუკუნე) (დვალი, 2019: 231-233).

კახაბერი - სოფელი აჭარაში. ადრე იგი ბათუმსა და ერგეს შორის მოქცეული დაბლობის აღმნიშვნელიც იყო. ი. სიხარულიძის აზრით, ამ გეოგრაფიული სახელის გაჩენა XVI საუკუნის პირველ ნახევარში მოღვაწე კახაბერს უნდა უკავშირდებოდეს (სიხარულიძე, კახაბერი, 1992). ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, კახაბერი ქართველთა ჯარის მეთაური იყო ბათუმის 1519 წლის ბრძოლაში და გამარჯვებაც მოუპოვებია (ჭიჭინაძე, 1927: 7). ეს კახაბერი სვანეთის ერისთავთა - ერისთავი გვარად ვარდანძე ყოფილა (ბროსე, 1998: 302; გოგიტიძე, 2002: 102).

თხზული ანუ კომპოზიტიური სახელები, რომლის ფუძეშიც ორი საკუთარი სახელია. მაგ.: კახაბერი, ჭიაბერი, ჯანიბერი, ყურაბერი, შალაბერი, კაკუბერი, დოლაბერი, თავბერი, კილაბერი, ლოსაბერი, მიქაბერი, სულაბერი, შიობერი, ჯოხთაბერი, გაგიბერი, გიორგიბერი, გულაბერი, იაბერი, მაღალაბერი..... ბერს კომპოზიტებში მეორე ადგილი უჭირავს. ასეთი პირსახელები დღეს აღარ გვხვდება. ჭიაბერი და კახაბერი ისტორიულ პირთა სახელებია.

აქედან გამომდინარე, შესაძლებლად მიგვაჩნია, ხაზი გავუსვათ იმ ფაქტს, რომ დროთა განმავლობაში ბერის მნიშვნელობა შესუსტდა და იგი შეეზარდა ბერის განსაზღვრულ სახელებს, შეიქმნა მამაკაცის ახალი რთულფუძიანი საკუთარი სახელები: კახაბერი, მიქაბერი, ცხადაბერი, თავაბერი... ამ ტიპის ზოგიერთი სახელი - თუთაბერი, კაკუბერი, ჟამთაბერი, გოგიბერი, კახაბერი დამოუკიდებელ გვარებად გვევლინება.

ი. მაისურაძე მართებულად აღნიშნავს, რომ რთულფუძიან გვარებში ბერ- ძირის გამოყენება უფრო ადრე უნდა მომხდარიყო, ვიდრე ის საკუთარ სახელად გადაიქცეოდა. რაც იმას ნიშ-

ნავს, რომ გოგიბერი, კახაბერი და მისთ. საკუთარ სახელთა წყვილიულებს კი არ უნდა წარმოადგენდნენ (გოგი და ბერი, მიქა და ბერი), არამედ აქ მხოლოდ პირველი ნაწილი უნდა ყოფილიყო მამაკაცის სახელი (მიქა, გოგი), ხოლო ბერი-ი ზოგადი მნიშვნელობით უნდა ყოფილიყო გამოყენებული როგორც პოსტპოზიციური ატრიბუტული მსაზღვრელი, მამრობითი სქესის აღმნიშვნელი სიტყვა (ვაჟი, ბიჭი, ყრმა) (მაისურაძე 1965: 237, 241) აღნიშნული თვალსაზრისით, ბერი აქ ვაჟის, მამაკაცის მნიშვნელობის გამომხატველი უნდა ყოფილიყო. იგივე შეიძლება ვთქვათ სხვა რთულფუძიან გვარებზე, რომელიც გამოავლენს რთულფუძიან პირსახელებს.

ისტორიულ დოკუმენტებში დასტურდება ბერეთელნი: ბერი იმერეთის მეფის გიორგი მესამის უმცროსი ვაჟი; ბერი ეგნატაშვილი, ბერი ერუშნელი, ბერი მღვმელი (მწერალი). ბერსაზე (ბიბლიური დავითის პირველი ცოლი) (ქართლის ცხოვრება, 1959: 177, 326, 365, 415, 522).

„ტბეთის სულთა მატინაეში“ დასტურდება გვარი კახაბერისძე (კახიძე, 2013: 31-32). გვარი გვარაუდებინებს პირსახელს -კახაბერი. ბერის გარეშე გვაქვს გვარი კახაძე, კახიძე.

ზ. ჭიჭინაძის ჩანაწერებში გვხვდება სოფელი **დედა-ბერა**. დღეს ამ სოფელს სტეფანოვკა ჰქვია (ჭიჭინაძე, 2013: 129). ამჟამად სტეფანოვკა ბათუმის ერთ-ერთი უბანი. ამავე ჩანაწერებში ბერი მოხუცი კაცის მნიშვნელობით დასტურდება (ჭიჭინაძე, 2013:199).

„ბერი“ საზოგადო სახელის ლექსიკურ-სემანტიკური და ფუნქციური ჯგუფიდან აფიქსების საშუალებით საკუთარ სახელში გადანაცვლებით ნაწარმოებია პირსახელები და გვარსახელები.

ბევრი იმ სიტყვათაგანი, რომელიც გვარის შემადგენლობაში გვხვდება, ჯერ საკუთარ სახელად (ან მეტსახელად) ყოფილა გამოყენებული და შემდეგ ამ სახელთაგან წარმოქმნილა გვარი (ჭუმბურიძე, 1987:319).

აჭარის ლივის ვრცელ და მოკლე დავთრებში მოცემულია აჭარისწყლის ხეობის სოფლები და მისი მოსახლეობა მეთექვსმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში. ამ დოკუმენტებში დასტურდება ბერ-ძირიანი პირსახელები და გვარსახელები: დავბანაზა ბერუკი (სოფელი ბოღაური), მამისა ბერული; თავბერი ძე მისი (სოფელი ქვედა კურმა), ბართაია ძმა მისი; შაქარა ბერული (სოფელი ნიგაზეული), ლულუჯა ბერუკი (სოფელი თავო), მეჰმედ ბერული (სოფელი ჩაო) (აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები, 2011: 65, 69, 74).

აღნიშნულ საილუსტრაციო მაგალითებში დადასტურებული ბერული, ბერუკი, თავბერი ... გვარსახელებია თუ პირსახელები?

აჭარის ლივის ვრცელ და მოკლე დავთრებში და სხვა სახის ოსმალურ „დავთრებში“ მოცემული მასალის მიხედვით ძალიან რთულია დაბეჯითებით მტკიცება იმისა, თუ როგორი იყო ქართული ანთროპონიმული მოდელი იმდროინდელ ზემო აჭარაში. „დავთრებში“ არ ჩანს, თუ როგორი ანთროპონიმული მოდელი დახვდათ ოსმალებს აღწერის დაწყებამდე ადგილზე. ამიტომ მკვლევართა ერთი ნაწილი მიიჩნევს, რომ მათში გვარსახელები არ არის დაფიქსირებული, მათში მოცემულია სახელები და მამის სახელები (ბარამიძე, 2021:46).

ოსმალთა აღმწერები (დევეთერდარები) აღწერის დროს ქართული გვარების მნიშვნელობებს ვერ ხვდებოდნენ, „ამიტომ არც არის გასაკვირი, რომ არც აღნიშნავდნენ. ისინი ზოგჯერ გვარს მამის სახელად აფიქსირებდნენ. ამიტომ აღმოჩნდა დავთარში ოსმალთა დევეთერდარის მიერ პირის სახელად აღქმული გვარები: ბერიძე, დემეტრაძე, ვარდიძე, კავსაძე, ცირეკიძე, ჯუნბაძე, ჯეველიძე, ჯუჯულაძე“ (ჯიქია, 2013: 66; ბარამიძე, 2021: 46).

ქართულ საისტორიო საბუთებში გვარსახელი ყოველთვის ფიქსირდებოდა სახელთან და მამის სახელთან ერთად, „ვისაც როგორ მოესურვებოდა, ისე წერდა. ხან მამის სახელი იყო პირველ ადგილზე, ხან გვარსახელი, ხანაც სახელი“ (თოფჩიშვილი, 2000: 178).

როგორც ანალიზიდან ჩანს, ქართულ ისტორიულ დოკუმენტებში დაფიქსირებულ ქართულ სამწევრიან (სახელი+ მამის-სახელი+ გვარი), თუ ორწევრიან (სახელი+ გვარი) ანთროპონიმულ მოდელებში ოსმალთა მიერ აჭარის დაპყრობის პერიოდშიც და დაპყრობამდე რამდენიმე საუკუნის წინ გვარსახელები უდავოდ ფიგურირებს.

ვგიქრობთ, აჭარის ლივის ვრცელ და მოკლე დავთრებში დადასტურებული „ბერული“, „ბართაია“, „ბერუკი“, „თავბერი“ შემოკლებული გვარებს უნდა წარმოადგენდეს ბერულაშვილი, ბართაძე, ბერუკაშვილი, თავბერიძე...

„ტბეთის სულთა მატიანეში“ დასტურდება: გოგაბერული მარიამი, ბერასძე ქუთნი, გოგაბერეთ მიქელი, გოგაბერისძე იოვანე, გოგაბერული მარიამი, წითელბერისძე იოვანე (ტბეთის სულთა მატიანე, 1977: 19, 20, 37, 39, 80, 323).

ძეგლისეულ გვარებში ულ და ურ მაწარმოებლით ნაწარმოებია მხოლოდ ქალის გვარები და სახელები. ეს გვარები მიღებულია მამაკაცის სახელებიდან ან გვარებიდან. ხშირად მამაკაცის ერთი და იგივე სახელიდან იწარმოება მამაკაცის გვარიც -ძე ან ეთ-ის საშუალებით და ქალის გვარიც -ურ, ულ და ფხე მაწარმოებლით (ტბეთის სულთა მატიანე, 1977: 40).

ნ. კახიძე საგანგებოდ ამახვილებს „ტბეთის სულთა მატიანეში“ დადასტურებულ გვარებზე - ბერასძე, ბერერისძე, კახაბერისძე. იმ გვარებს შორის, რომლებმაც უცვლელი სახით მოაღწია დღეს ასახელებს კახაბერისძეს (კახიძე, 1974: 10-12).

გვარ-სახელების შესწავლის დროს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხია გვარის გაჩენის, საყოველთაო ხმარების შემოსვლის დროის გარკვევა. არსებობს მოსაზრება, რომ საქართველოში გვარი VI საუკუნეში გაჩნდა. უფრო დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ დღევანდელი გვარების უმრავლესობა დაახლოებით XIV- XV საუკუნეებიდან მომდინარეობს, თუმცა ისიც მეტად საგულისხმოა, რომ XVIII საუკუნის ქართველი ისტორიკოსისა და გეოგრაფის ვახუშტი ბატონიშვილის (რომელიც საგანგებოდ ეხება გვარების საკითხს) მიერ ძველ ქართველ მთავართა

დასახელებული გვარები VI - XV საუკუნის ფარგლებში თავსდებიან მეტად საყურადღებო ასევე ოსმალეთის ხელისუფლების მიერ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ 1595 წელს მოსახლეობის დაბეგვრის მიზნით საყოველთაო აღწერის მასალები (სილაგაძე, თოთაძე, 1997: 11).

ამავე დოკუმენტში დასახელებულია ბერიძე (ხელვაჩაური, ქობულეთი), ბერსელაძე (ჩოხატაური, ქობულეთი, ოზურგეთი), ბერსენაძე (ოზურგეთი, თბილისი, ბათუმი), გულაბერიძე (ბათუმი, ქობულეთი, ხელვაჩაური)(სილაგაძე, თოთაძე, 1997: 42, 67).

თ. სახოკიას მიერ დასახელებულ გვარებს შორის გვხვდება ბერ-ძირისაგან ნაწარმოები გვარებიც: ბერიძე და კახაბერიძე (სახოკია, 1985: 146, 209, 212).

ზ. ჭიჭინაძე ქვემო და ზემო აჭარაში (ზეგანში) ჩამოთვლის სამოცდათხუთმეტ გვარსახელს, მათ შორის დასახელებულია ბერიძეც (ჭიჭინაძე, 1913: 67).

ბერიძეებისათვის ოსმალთა ბატონობის პერიოდში შეურქმევიათ ხაბამოღლი, ქოროღლი, ჰაიდაროღლი, ოგოროღლი, ჰაჯიოღლი, ნიგაზეველოღლი ... (ზარამიძე, 2021: 122). ეს ფაქტი მიუთითებს იმას, რომ ადგილი უნდა ჰქონოდა ერთი გვარიდან შტოგვარების გამოყოფას (თოფჩიშვილი, 2010: 260).

ოსმალეთის იმპერიის ბატონობის დროს განადგურებული წერილობითი დოკუმენტები ხელშემშლელ ფაქტორს წარმოადგენს ბერიძეთა გვარის გენეალოგიის შესასწავლად. ზეპირი გადმოცემით ბერიძეებს, განსაკუთრებით ქვემო აჭარის ბერიძეებს იხსნიებდნენ ბეგებად (წოდება თავადაზნაურთა ანალოგი იყო). აჭარაში ბერიძეთა არსებობას ადასტურებს დიმიტრი ბაქრაძის მიერ აღმოჩენილი საბუთები. მისი მტკიცებით, ეს საბუთი აჭარაში გავრცელებამდეა შედგენილი, სავარაუდოდ XV საუკუნის მეორე ნახევარში. ეს საბუთი ცნობილია, როგორც იასე ცინცაძის სიგელი, რომელშიც ნახსენებია ბეჟიტა ბერიძე (ბაქრაძე, 1987:33).

ბერიძეები საციციანოში ციციშვილების აზნაურები იყვნენ. 1411 წლის დოკუმენტში ქართლში იხსენიება დავით ბერიძე.

1448 წელს ალექსანდრე მეფის მიერ სიაომ ფალავანდიშვილისათვის მიცემულ ქონების ბოძების წიგნში სხვებთან ერთად მოწმედ ბერიძეცაა დასახელებული. დემეტრე ბერიძე მოწმედ გვხვდება იმავე ალექსანდრე მეფის მიერ 1484-1510 წლებში კაციბერ თოფურძისათვის მიცემულ სასისხლო სიგელში. დაუთა ბერიძე არის მოწმე გიორგი სააკაძის მიერ ფარსადან ჯავახიშვილისაგან ყმა მამულის ნასყიდობის წიგნში. ქართლში ციციშვილის აზნაურ ბერიძეს 1578-1675 წლებში ჰყოლია სამი კომლი ყმა მაწლეთსა და ხამლეთში. ბერიძეები ქართლში მხოლოდ ციციშვილების აზნაურები არ იყვნენ, ისინი ირიცხებოდნენ საამილახვროს აზნაურებშიც (ახუაშვილი 1997:48).

ბერიძეთა გვარი იხსენიება 1715 წლის „რუისის სამწყსოს დავთარში“ (თაყაიშვილი, 1907: 127-207).

მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ოსმალთა ბატონობისაგან სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სახალხო განმათავისუფლებელ მოძრაობას ორგანიზებას უწევდა მემედ-ბეგ ჩახალოღლი- ბერიძე, რომელიც იყო სოფელ ზესოფლიდან (ქედის მუნიციპალიტეტი). მემედ ბეგი ჩახალოღლი იყო და ჭროლა და წვრილი თვალების გამო ეწოდა ჩახალი. ის იყო სელიმ ხიმშიაშვილის თანამებრძოლი და თანამედროვე. სამი ძმა ყოფილა. მემედ-ბეგ ჩახალოღლი ბაირახტარის სახელითაა ცნობილი. ჩახალოღლის 100 კაციან რაზმს კავშირი ჰქონია არა მარტო აჭარაში, არამედ სამცხე-ჯავახეთში, სამეგრელოში (ახვლედიანი, 1970:160).

ოსმალთა ბატონობის პერიოდში „ქვედა-აჭარაში“ პირვანდელი სახით დარჩენილ გვარებს შორის თედო სახოკიას შვირებილ მასალებში დასტურდება სამი ბერ - ძირიანი გვარი: ბერიძე, კახაბერიძე, კიბორძე. თ. სახოკია ბერიძეების საგვარეულოდან ოთხ წარმომადგენელს ახსენებს: ზემო აჭარაში ბრძენ კაცად ცნობილ სულეიმან ბერიძეს, რომელიც ზორტიყელიდან ღორჯომამდე დაემგზავრა. ხულოდან ფურტიოსაკენ იუსუფ ბერიძემ გააცილა; ხულოში ნური ბერიძემ უმასპინძლა; ოლად-

აურში და სარიჩაირის საზაფხულო სამოვრებზე მას თან ახლდა ალექსანდრე ბერიძე (სახოკია, 1985: 209, 212, 251, 280).

ზ. ჭიჭინაძე ბერიძეების საგვარეულოდან ასახელებს სულიმან ბერიძეს და ნური ეფენდი ბერიძეს (ჭიჭინაძე, 1913: 177, 199, 2019).

1922 წლის საბჭოთა აღწერის მასალებში (აცსა; ფ. 178; აღ 1; საქ. 29; # 14, გვ. 187-188) ბერიძე ფიქსირდება აჭარის სხვადასხვა სოფლებში. ქედაში, ცხმორისსა და კოკოტაურში წონიარისი, მერისი, გარეტყე, გუნდაური, ინაშარიძეები, ნამონასტრევი, სილიბაური, სიხალიძეები, აქუცა, შუახევი, ჭვანა (ბარამიძე, 2021: 98).

დასახელებულ მასალებში ყველაზე მრავალრიცხოვანი გვარია ბერიძე. 2014 წლის აღწერის მიხედვით აჭარაში 3969 ბერიძე ცხოვრობს.

ბაღდათის მუნიციპალიტეტში მდებარეობდა სოფელი ბერიეთი, რომლის სახელწოდება მესხეთიდან იძულებით გადასახლებულ ბერიძეების გვარს უკავშირდება. ნასოფლარში არის მცირე ზომის ბერიეთის ეკლესიის ნანგრევი, სადაც 2 სექტემბერს, წმინდა ელიას ხსენების დღეს იმართება ტრადიციული დღესასწაული (ბერიეთი; ბაღდათის მუნიციპალიტეტის ისტორიული ძეგლები).

ამჟამად ბერიძეები ცხოვრობენ: ხულოს მუნიციპალიტეტი - აგარა, ახალშენი, ბაკო, დანისპარაული. დეკანაშვილები, გორგაძეები, გურძაული, დიაკონიძეები, დიოკნისი, ვაშაყმაძეები, ვაშლოვანი, ვერნები, იაკობიძეები, ლაბაიძეები, ბოძაური, კვატია, მეკვიძეები, მერჩხეთი, მეხალაშვილები, მინთაძეები, მთისუბანი, პაქსაძეები, რაქვთა, რიყეთი, საციხური, სტეფანაშვილები, ტუნაძეები, ქურდული, ღორჯომი, ქედლები, ყიშლა ღურტა, ძირკვაძეები, წაბლანა, წინწკალაშვილები, ჭახაური (ჭახავრი), ჭერი, ხიხაძირი, ხულო....

შუახევის მუნიციპალიტეტი - ბარათაული, ბუთურაული, ბრილი, გომარდული, გორგივლი, იაკობაური, დაბაძველი, ვანი, დარჩიძეები, ინწირვეთი, ლაკლაკეთი, ლომანაური, ოქროპილ-

აური, ნუნია, ნაღვარევი, ნიგაზეული, ფურტო, სამოლეთი, სხეფი, ტბეთი, მოფრინეთი, ქანივრი, ჩანჩხალო, ცივაძეები, ჯაბნიძეები, ოლადაური, პაპოშვილები, მახალაკიძეები, ტომაშეთი, ტაკიძეები, ცხმელისი, შუახევი, ჭვანა,ჭალა.ხაბელაშვილები...

ქედის მუნიციპალიტეტი - აბუქეთა, არსენაული, აქუცა, ახო, ქვედა ბზუბზუ, ბალაძეები, გეგელიძეები, გობრონეთი, დანდალო, ვაიო, ვარჯანისი, ზენდიდი, ზესოფელი, ზვარე, ზუნდაგი, კანტაური, კვამტა, კოკოტაური, კოლოტაური, კორომხეთი, მახუნცეთი, მეძიბნა, მილისი, ორცვა, პირველი მაისი, სიხალიძეები, ტაკიძეები, ტიბეთა, ქედა, ცხემნა, შევაბური, ცხმორისი, ხუნკუდა, ძენწმანი, წონიარისი, ჭინკაძეები, ჯალაბაშვილები...

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი -აგარა, ახალშენი, განთიადი, ერგე, ვარშალომიძეები, ზანაქიძეები, თხილნარი, თოდოგაური, კაპნისთავი, კახაბერი, კიბე, კირნათი, მარადიდი, მასაურა, მაჭახლისპირი, მახვილაური, მახინჯაური, მახო, მეჯინისწყალი, მინდა, მირვეთი, მოსიაშვილები, მწვანე კონცხი, ორთაბათუმი, სალიბაური, სამება, სატეხია, სიმონეთი, ფერია, ურეხი, ცივაძეები, ჩელტა, წინსვლა, ყოროლისთავი, შარაბიძეები, შავლიძეები, ჭარნალი, ჯოჭო, ხელვაჩაური...

ქობულეთის მუნიციპალიტეტი - ალამბარი, აჭყვა, აჭყვისთავი, ბობოყვათი, ბუკნარი, გოგმაჩაური, დაგვა, ზენითი, კვირიკე, ლელვა, მუხაესტატე, ნაკაიძეები,ოჩხამური, სახალვაშო, ქობულეთი, შუაღელე, ჩაქვი, ჩაისუბანი, ციხისძირი, ცეცხლაური, წყავროკა, ჭახათი, ჯიხანჯური...

აჭარაში მოსახლე ბერ-ძირიანი გვარებია:

ღოღობერიძე - ანგისა, არსენაული, ახო, ბათუმი, ბობოყვათი, ბზუბზუ, გონიო, გულები, ერგე, ვარშალომიძეები, ვარჯანისი, ზანაქიძეები, თხილნარი, კახაბერი, მახვილაური, მახუნცეთი, მეჯინისწყალი, მწვანე კონცხი, ორცვა, პირველი მაისი, სალიბაური, ურეხი, უჩხითი, ფერია, ქედა, ქოსოფელი, შავლი-

ძეები, შარაბიძეები, ჩაისუბანი, ძენწმანი, ჭარნალი, ხელვაჩაური, ჯოჭო ...

ბერსელაძე - ბათუმი, გვარა, ნადვარევი, ყოროლისთავი, ჩაისუბანი, ხელვაჩაური... ბერსენაძე - ბათუმი, ერგე, ურები... ბურკვაძე - ბათუმი. ეს გვარი წარმოშობით უნდა იყოს ბერკვაძე. გვიბირიძე (გვიბერიძე) - ბათუმი, სალიბარაუსი. გულაბერიძე-ახალსოფელი, ბათუმი, თხილნარი, კახაბერი, პირველი მაისი, ჩაქვი ხელვაჩაური... კობიძე-ბათუმი, ბუკნარი, ვაშლოვანი, ქობულეთი... ჯანბერიძე-ბათუმი... ჯოხთაბერიძე- ბათუმი.

ბერ-კომპონენტისანი გვარების რამდენიმე მოდელი შეიძლება გამოიყოს:

1. მარტივფუძიანი (ბერ+ ძე) გვარები: ბერიძე, ბერასძე (ბერ-ას-ძე). გვარები გვავარაუდებინებს პირსახელს: ბერი, ბერა.
2. მარტივფუძიანი -ელ კნინობითის მაწარმოებელი აფიქსით წარმოქმნილი სახელებისაგან ნაწარმოები გვარები: ბერსელაძე, ბერსენაძე. გვარები გვავარაუდებინებს პირსახელს ბერ-ს-ელ-ა →ბერ-ს-ენ-ა. ენ←ელ მონაცვლეობა. ს- მიცემითი ბრუნვის ნიშანი.
3. ისტორიულ დოკუმენტებში დადასტურებული შემოკლებული, მარტივფუძიანი გვარები: ბერუკი, ბერული, რომელიც გვავარაუდებინებს გვარებს ბერუკიშვილი, ბერუკაძე, ბერულაშვილი, ბერულავა. გვარები ნაწარმოებია საკუთარი სახელებისაგან: ბერუკი (←ბერ+უკ-ი), ბერული (←ბერ-ულ-ი).
4. რთულ ფუძიან გვარებში ბერ- კომპონენტი პირველ ადგილზეა:ბერკვაძე (← ბერ+კვ+ ძე) ....
5. რთულფუძიან გვარებში -ბერ- კომპონენტი მეორე ადგილზეა: ლოღობერიძე (←ლოღო + ბერი-ძე), კახაბერისძე//კახაბერიძე//კახაბერი (←კახა+ბერი-ძე), ჯანბერიძე (←ჯან+

ბერი-ძე), ჯოხთაბერიძე (←ჯოხთა+ბერი-ძე), გულაბერიძე (←გულა+ ბერიძე), გოგაბერუილი (←გოგა+ ბერ-ულ-ი), გოგაბერიძე (←გოგა+ ბერი-ძე) წითელბერიძე (წითელ+ ბერი-ძე)... გვარები გვავარაუდებინებს პირსახელებს: კახა, ლოლო, ჯანო, ჯოხთა, გულა, გოგა, წითელი ... აქედან ნაწარმოებია გვარები კახაძე, კახიშვილი, ჯოხთაძე, გულაძე, გელაძე, გოგაძე, წითლაძე...

6. კომპოზიტურ გვარსახელში ბერ-ი წარმოდგენილია გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებით:

ა) ი←ე მონაცვლეობით: გვიბირიძე (←გვიბერიძე)...

ბ) უ←ე: ბურკვაძე (←ბერკვაძე)...

გ) ო ←ე: კიბორიძე (←კი+ ბერიძე). მსგავსი წარმოების გვარია კობერიძე.

დასკვნა

საანალიზო მასალებზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ ბერი ძველი ქართული ენის ლექსიკური ერთეულია, მისგან საწარმოო საშუალებებითა და კომპოზიტური სიტყვათშეერთებით აჭარულში მიღებულია მრავალრიცხოვანი საზოგადო და საკუთარი სახელები, საინტერესოა, ბერ-ძირის სემანტიკური მრავალფეროვნება და ადგილის, ციხის, პირსახელებისა და გვარსახელების წარმოების მოდელი. ბერ- ძირი საზოგადო სახელებში ხშირად დღევანდელი გაგებით ასაკის, მოხუცებულობის, ხნოვანობის გამომხატველია, ისტორიულ დოკუმენტებში დადასტურებულ გეოგრაფიულ სახელებში უმეტეს შემთხვევაში ბერ-ი გამოხატავს ბერ-მონაზვნის, საეკლესიო პირის სემანტიკას (ბერთა, ბერიეთი ..), თუმცა სახნავ-სათესი ადგილის სახელწოდებებში (ბერიმიწები, ბერიყანა, ბერი კიტრი ...) სიბერის, ხნოვანობის გამომხატველი უნდა იყოს.

ბერ- ელემენტის გვარების სემანტიკური და ფონეტიკური ცვალებადობა გვიმტკიცებს, რომ ბერი თავდაპირველად ზოგადი მნიშვნელობით იხმარებოდა. საზოგადო სახელიდან

აფიქსაციის გარეშე ან აფიქსების საშუალებით საზოგადო სახელი გადაიქცა პირსახელად ან პირსახელი ერთი ლექსიკურ-სემანტიკური და ფუნქციური ჯგუფიდან გვარსახელში გადავიდა (ბერიძე, ბერსენაძე, ბერსელაძე (ბერსელი), ბერული, ბერიშვილი, კახაბერიძე, გულაბერიძე, დოლაბერიძე, ჯოხთაბერიძე, ჯანბერიძე, ლოლობერიძე ...). საკუთარი სახელის მამრობითი სქესის, ძის, შვილის ჩვენება განსაზღვრავს გვარსახელებში დადასტურებული ბერ-ძირის სემანტიკას. ამგვარი ტენდენცია საერთო ქართველური ენობრივი მოვლენაა და დღესაც შეინიშნება ქართული ენის დიალექტებში.

ბერ-ძირიანი გვარსახელების ლოკალიზაციის დაზუსტება ურთულესი პროცესია და ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ და ენათმეცნიერული მონაცემების ღრმად შესწავლასა და თანამედროვეობასთან მიმართებაში ახლებურად გააზრებას მოითხოვს.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

- აბულაძე, ი. (1973). *ძველი ქართული ენის ლექსიკონი*. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.
- ანთელავა, ნ. (2017). *კავკასიის ხალხთა მითები და რიტუალი*. თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“.
- აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები. ოსმალური ტექსტი, თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და ფოტოალბომი გამოსაცემად მოამზადეს: ზაზა შაშიკაძემ და ამირან მახარაძემ*. (2011). თბილისი.
- ახვლედიანი, ა. (1970). *აჭარის საგმირო-საისტორიო ზეპირსიტყვიერება*. ბათუმი.
- ახუაშვილი, ი. (2005). *ქართული გვარ-სახელები. მასალები ქართული გვარების ისტორიისათვის*. II. თბილისი.
- ბარამიძე, ე. (2021). *ანთროპონიმია სამყაროს ენობრივ სურათში და მისი დინამიკა (ზემო აჭარის მაგალითზე)* (სადისერტაციო ნაშრომი). ბათუმი.

- ბარდაველიძე, ვ. (1947). *ეთნოგრაფიული ჩანაწერები მეცნიერის არქივიდან (ქართლი)*. თბილისი: ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის არქივი.
- ბაქრაძე, დ. (1987). *არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში*. ბათუმი: „საბჭოთა აჭარა“.
- ბერიძე, ე. (2009). *ნოვალი. ისტორიულ-ეთნოლოგიური და ლინგვისტური (ტოპონიმური) ასპექტები*. თბილისი: გამომცემლობა: „შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“.
- ბეროზაშვილი, თ. მ. (1981). *ქართლური დიალექტის ლექსიკონი (მასალები)*. თბილისი.
- ბიწაძე, ს. (2015). *რელიგიური დღესასწაული ხევში*. თბილისი.
- ბროსე, მ. (1998). *საქართველოს ისტორია*. ბათუმი.
- გოგიტიძე, ს. (2002). *აჭარის ტერიტორიაზე მოსახლე ტომის ვინაობის საკითხისათვის*. ბათუმი: გამომცემლობა: „ბათუმის უნივერსიტეტი“.
- დვალი, თ. (2019). *საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა*. თბილისი.
- ერიაშვილი, ჟ. (1987). ბერის ინსტიტუტის საკითხისათვის საქართველოში. *საქართველოს სსრ მეცნიერებათა მაცნე. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1*, 124.
- თაყაიშვილი, ე. (1907). *არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი. წიგნი პირველი*. ტფილისი: გამომცემლობა „ელექტრონული სტამბა წიგნების ქართველთა ამხანაგობისა“.
- თოფჩიშვილი, რ. (2000). ქართული ანთროპონიული მოდელი წარსულში, აწყმოსა და მომავალში. *ქართველური მემკვიდრეობა. IV*, 178.
- თოფჩიშვილი, რ. (2010). *სახელების ეთნოლოგია და ისტორია*. თბილისი.
- კახიძე, ნ. (1974). *მაჭახლის ხეობა*, ბათუმი.
- კახიძე, ნ. (2013). *„ეტრატებზე ამეტყველებული ისტორია“*. ტბეთის სულთა მატთანე. *XII-XVII საუკუნეები. სამხრეთ-*

დასავლეთ საქართველოს ისტორიულ-ეთნოლოგიური შესწავლის წყარო.

- კობერიძე, მ. (2023 ა). ალექსანდრე ხახანაშვილის ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობა. *ისტორია. არქეოლოგია. ეთნოგრაფია. VII.*, 252-260.
- კობერიძე, მ. (2023 ბ). „ბერად დაყენების“ რიტუალი აღმოსავლეთ საქართველოში. *ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოგრაფია. X.*, 252-260.
- მაისურაძე, ი. (1979). ბერძინი ქართულ სახელ-გვარებში. *მაცნე. ენისა და ლიტერატურის სერია. 1.22.*
- მაკალათია, ს. (1934). *ხვეი*. თბილისი: გამომცემლობა „არტანუჯი“.
- მენაბდე, ლ. (1962). *ძველი ქართული მწერლობის კერები. ტ.1. ნაკვთ. 2.* თბილისი.
- მესხიშვილი, მ. (2006). *ქართული ლექსიკონი (მასალები)*. თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“.
- ნოლაიძელი, ნ. (2007.). „სიტყვა სიტყვის მაკინარია“ (ხატოვან სიტყვა-თქმათა ნიმუშები აჭარულ დიალექტში. . *აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა. IX.*, 3-40.
- ნოლაიძელი, ნ. (2013). *ლექსიკური ძიებანი. აჭარული დიალექტის ლექსიკური მასალების მიხედვით*. ბათუმი: გამომცემლობა: „შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“.
- ორბელიანი, ს.ს. (1991). *ლექსიკონი ქართული. I*. თბილისი: გამომცემლობა „მერანი“.
- სახოკია, თ. (1985). *მოგზაურობანი. გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი*. ბათუმი: გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“.
- სილაგაძე, ა. თოთაძე, ა. (1997). *გვარ-სახელები*. თბილისი.
- სიხარულიძე, ი. (1958). *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია. წიგნი 1*. ბათუმი: „სახელმწიფო გამომცემლობა“.
- სიხარულიძე, ი. (1988). *შავშეთ-იმერხევი. საისტორიო გეოგრაფიის მასალები*. ბათუმი: „საბჭოთა აჭარა“.
- სიხარულიძე, ი. (1992, 25 ივლისი -). კახაბერი. *გაზეთი „აჭარა“*.

- სურგულაძე, ი. (1989). ერთი საქორწილო წესის მითოსური და სოციალური ბუნებისათვის. *საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია*, 1, 40, 41.
- ტბეთის სულთა მატანე. (1977). ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თინა ენუქიძემ. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.
- ქართლის ცხოვრება. (1959). ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით. ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტომი II. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
- ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. (2008). I. რედაქტორი პროფ. ა. არაბული. თბილისი.
- ღუდუშაური, ი. (2011). *მოხეურ სიტყვათა ლექსიკონი*. თბილისი.
- ცეცხლაძე, ნ. (2000). *შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმები*. ბათუმი: გამომცემლობა „აჭარა“.
- ცეცხლაძე, ნ. (2000). *შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმია*. ბათუმი: გამომცემლობა „აჭარა“.
- ჭიჭინაძე, ზ. (1913). *მუსულმანი ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში*. ტფილისი: გამომცემლობა „შრომა“.
- ჭიჭინაძე, ზ. (1927). *აჭარის ისტორიის კონსპექტი*. ბათუმი.
- ჭუმბურიძე, ზ. (1987). *დედაენა ქართული*. თბილისი: გამომცემლობა „ნაკადული“.
- ხახანაშვილი, ა. (1988). მგზავრის დღიურიდან. *ივერია* # 181, 2-3.
- ჯავახიშვილი, ი. (1928). *ქართული სამართლის ისტორია*. II. ნაკვთი 2. ტფილისი: გამომცემლობა „ტფილისის უნივერსიტეტი“.
- ჯავახიშვილი, ი. (1937). *ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა. ქართველი ერის ისტორია*. თბილისი: გამომცემლობა: „სსრ მეცნიერებათა აკადემია“.

ჯიქია, მ. (2013). „გურჯისტანის ვილაეთის დიდი დავთრის“ ანთროპონიმია. *ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო*. VII, 66.

Март, Н. (1935.). *Избранные работы. I*. Ленинград.
სსს ცსა; ფ. # 178; ა. # 8.Перепись сельского и городского населения по полу и грамотностиб 1922 г.

ბაღდათის რაიონის ისტორიული ძეგლები:http://saunje.ge/index.php?option=com_content&view=article&id=350%3A2010-03-30-22-55-20&catid=1%3A2010-01-24-19-54-07&Itemid=2&lang=ru. (10.10. 2024. 10: 55).

ბერიეთის ეკლესია: ბერიეთი: <https://georgiantravelguide.com/ka/berieti> (10.10. 2024. 10: 39).

References:

abuladze, i. (1973). dzveli kartuli enis leksik'oni. Tbilisi: gamomtsemloba „metsniereba“.

antelava, n. (2017). k'avk'asiis khalkhta mitebi da rit'uali. Tbilisi: gamomtsemloba „universali“.

ach'aris livis vrtseli da mok'le davtrebi.osmaluri t'ekst'i, targmani, gamok'vleva, k'oment'arebi da pot'oalbomi gamosatsemad moamzades: zaza shashik'adzem da amiran makharadzem. (2011). Tbilisi.

akhvlediani, a. (1970). ach'aris sagmiro-saist'orio zep'irsit'qiereba. Batumi.

akhuashvili, i. (2005). kartuli gvar-sakhelebi. masalebi kartuli gvarebis ist'oriisatvis. II. Tbilisi.

baramidze, e. (2021). antrop'onimia samqaros enobriv suratshi da misi dinamik'a (zemo ach'aris magalitze) (sadisert'atsio nashromi). Batumi.

- bardavelidze, v. (1947). etnograpiuli chnats'erebi metsnieri arkividan (kartli). Tbilisi: iv. javakhishvilis sakhelobis ist'oriisa da etnograpiis arkivi.
- bakradze, d. (1987). arkeologiuri mogzauroba guriasa da ach'arashi. Batumi: „sabch'ota ach'ara“.
- beridze, e. (2009). nogali. ist'oriul-etnologiuri da lingvist'uri (t'op'onimik'uri) asp'ekt'ebi. Tbilisi: gamomtsemloba: „shota rustavelis sakhelmts'ipo universit'et'i“.
- berozashvili, t. m. (1981). kartluri dialekt'is leksik'oni (masalebi). Tbilisi: -.
- bits'adze, s. (2015). religiuri dghesasts'auli khevshi. Tbilisi: -.
- brose, m. (1998). sakartvelos ist'oria. Batumi.
- gogit'idze, s. (2002). ach'aris t'erit'oriaze mosakhle t'omis vinaobis sak'itkhisatvis. Batumi: gamomtsemloba: „batumis universit'et'i“.
- dvali, t. (2019). sakartvelos ist'oriisa da k'ult'uris dzeqta aghts'eriloba. Tbilisi.
- erishvili, zh. (1987). beris inst'it'ut'is sak'itkhisatvis sakartveloshi. *sakartvelos ssr metsnierebata matsne. ist'oriis, arkeologiis, etnologiisa da khelovnebis ist'oriis seria. 1., 124.*
- taqaishvili, e. (1907). *arkheologiuri mogzaurobani da shenishvnani. ts'igni p'irveli.* T'pilis: gamomtsemloba „elekt'ronuli st'amba ts'ignebis kartvelt amkhanagobisa“.
- topchishvili, r. (2000). kartuli antrop'oniuli modeli ts'arsulshi, ats'qmosa da momavalshi. *kartveluri memk'vidreoba. IV., 178.*
- topchishvili, r. (2010). *sakhelebis etnologia da ist'oria.* Tbilisi.
- k'akhidze, n. (1974). *mach'akhlis kheoba.* Batumi.
- k'akhidze, n. (2013). „*et'rat'ebze amet'qvelebuli ist'oria*“. *t'betis sulta mat'iane. XII-XVII sauk'uneebi. samkhret-dasavlet sakartvelos ist'oriul-etnologiuri shests'avlis ts'qaro.*

- k'oberidze, m. (2023 a). aleksandre khakhanashvilis etnograpiuli memk'vidreoba. *ist'oria. arkeologia. etnografia*. VII., 252-260.
- k'oberidze, m. (2023 b). „berad daqenebis" rit'uali aghmosavlet sakartveloshi. *ist'oria, arkeologia, etnografia*. X., 252-260.
- maisuradze, i. (1979). ber-dziri kartul sakhel-gvarebshi. *matsne. enisa da lit'erat'uris seria*. 1.22.
- mak'alatia, s. (1934). *khevi*. Tbilisi: gamomtsemloba „art'anuji".
- menabde, l. (1962). *dzveli kartuli mts'erlobis k'erebi*. t'1. nak'vt. 2. Tbilisi.
- meskhishvili, m. (2006). *kartluri leksik'oni (masalebi)*. Tbilisi: gamomtsemloba „universal".
- noghaideli, n. (2007.). „sit'qva sit'qvis mak'inaria“ (khat'ovan sit'qva-tkmata nimushebi ach'arul dialekt'shi) . *ach'aruli dialekt'is dargobrivi leksik'a*. IX., 3-40.
- noghaideli, n. (2013). *leksik'uri dziebani. ach'aruli dialekt'is leksik'uri masalebis mikhedvit*. Batumi: gamomtsemloba: shota rustavelis sakhelmts'ipo universit'et'i.
- orbekiani, s.s. (1991). *leksik'oni kartuli*. I. Tbilisi: gamomtsemloba „merani“.
- sakhok'ia, t. (1985). *mogzaurobani. guria, ach'ara, samurzaqano, apkhazeti*. Batumi: gamomtsemloba „sabch'ota ach'ara“.
- silagadze, a. totadze, a. (1997). *gvar-sakhelebi*. Tbilisi.
- sikharulidze, i. (1958). *samkhret-dasavlet sakartvelos t'op'onimik'a*. ts'igni 1. Batumi: sakhelmts'ipo gamomtsemloba.
- sikharulidze, i. (1988). *shavshet-imerkhevi. saist'orio geograpiis masalebi*. Batumi: „sabch'ota ach'ara“.

- sikharulidze, i. (1992, 25 ivlisi -). k'akhaber. *gazeti „ach'ara“*.
- surguladze, i. (1989). erti sakorts'ilo ts'esiss mitosuri da sotsialuri bunebisatvis. sakartvelos ssr metsnierebata ak'ademiis matsnee. *ist'oriis, arkeologiis, etnologiisa da khelovnebis ist'oriis seria, 1,40,41.*
- t'betis sulta mat'iane.* (1977). t'ekst'i gamosatsemad moamzada, gamok'vleva da sadzieblebi daurto tina enukidzem. Tbilisi: gamomtsemloba „metsniereba“.
- kartlis tskhovreba.* (1959). t'ekst'i dadgenilia qvela dziritadi khelnats'eris mikhedvit. s. qaukhchishvilis mier. t'omi II. Tbilisi: gamomtsemloba „sabch'ota sakartvelo“.
- kartuli enis ganmart'ebiti leksik'oni.* (2008). I. redakt'ori p'rop.a. arabuli. Tbilisi.
- ghudushauri, i. (2011). *mokheur sit'qvata leksik'oni.* Tbilisi.
- tsetskhladze, n. (2000). *shavshet-imerkhevis t'op'onimebi.* Batumi: gamomtsemloba „ach'ara“.
- tsetskhladze, n. (2000). *shavshet-imerkhevis t'op'onimia.* Batumi: gamomtsemloba „ach'ara“.
- ch'ich'inadze, z. (1913). *musulmani kartveloba da mati soplebi sakartveloshi.* T'pilisi: gamomtsemloba „shroma“.
- ch'ich'inadze, z. (1927). *ach'aris ist'oriis k'onsp'ekt'i.* Batumi.
- ch'umburidze, z. (1987). *dedaena kartuli.* Tbilisi: gamomtsemloba „nak'aduli“.
- khakhanashvili, a. (1988). *mgzavris dghiuridan.* iveria # 181, 2-3.
- javakhishvili, i. (1928). *kartuli samartlis ist'oria.* II. nak'vti 2. T'pilisi: gamomtsemloba „t'pilisis universit'et'i“.

javakhishvili, i. (1937). kartuli da k'avk'asiuri enebis tavadp'irveli buneba da natesaoba. *kartveli eris ist'oria*. Tbilisi: gamomtsemloba: „ssr metsnieebata ak'ademia“.

jikia, m. (2013). „gurjist'anis vilaetis didi davtris“ antrop'onimia. *akhlo aghmosavleti da sakartvelo*. VII, 66.

Март, Н. (1935.). *Избранные работы. I*. Ленинград.

ss tssa; p. # 178; a. # 8.Перепись сельского и городского населения по полу и грамотности. 1922 г.

baghdatis raionis ist'oriuli dzeglebi:http://saunje.ge/index.php?option=com_content&view=article&id=350%3A2010-03-30-22-55-20&catid=1%3A2010-01-24-19-54-07&Itemid=2&lang=ru. (10.10. 2024. 10: 55).

berietis ek'elsia: berieti: <https://georgiantravelguide.com/ka/berieti> (10.10. 2024. 10: 39).

BER-ROOT SURNAMES IN ADJARA

Mariam Koberidze

Doctor of Philology,

Professor of Gori State University,

Gori, Chavchavadze st., №53, 1400, Georgia,

+995577251275, maikoberidze@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6604-1628>

Abstract

The study of surnames is closely related to the historical, linguistic and ethnographic data of the Georgian nation.

The aim of the research of this article is to reveal common surnames with root roots in Adjara, to study the production of surnames from personal names by means of affixes, their structure, semantics and etymology. The research is based on ancient and modern Georgian language texts, dictionaries, dialectal data, historical-ethnographic documents and diachronic analysis of scientific literature.

The observation of the analytical materials showed us that *beri* is a lexical unit of the old Georgian language, from it numerous common and proper names were obtained in Adjara through production means and composite word combinations, the semantic variety of *ber-* element and the production model of place, castle, personal names and surnames are interesting.

*Ber-*element in public names is often expressive of age, old age, old age in today's sense, in geographical names confirmed in historical documents, in most cases, *ber* expresses the semantics of monk-nun,

ecclesiastical person (Berta, Beriati...), however, in the names of arable places (Berimitsebi, Berikana, monk cucumber ...) of old age, it should be expressive of softness.

The semantic and phonetic variation of Ber-element surnames proves that Ber was originally used in a general sense. From a common name without affixation or by means of affixes, a common name turned into a personal name or a personal name moved from one lexical-semantic and functional group to a surname (Beridze, Bersenadze, Berseladze (Berseli), Beruli, Berishvili, Kakhaberidze, Gulaberidze, Dolaberidze, Jokhtaberidze, Janberidze, Ghoghoberidze...). Showing the masculine gender of one's own name, son, son, determines the semantics of the verb-root confirmed in surnames. This kind of tendency is a common Georgian language phenomenon and can be observed even today in the dialects of the Georgian language.

The conclusions obtained as a result of the research are important for diachronic analysis of Georgian lexicology, onomastics and, in general, key issues related to surnames.

Keywords: Georgian language; Adjara; monk; vocabulary; semantics; surname; structure; production.

Introduction

Linguistic analysis of surnames, clarification of their phonetic changes, separation of root and producer is one of the interesting and important objects of linguistic research. Clarifying the specific period and location of origin of surnames is problematic and requires careful study. The origin and development of surnames with a Ber element are related to the history of the Georgian nation and the ethnographic life of the Georgian people. It is necessary to find the necessary materials to determine the history and migration of each of these types of surnames.

The study of the issue is closely related to the past and present of Adjara, therefore we consider it important to study the dynamics of ancient and modern Georgian language texts, dictionaries, dialectal-ethnographic data, historical documents and fixed recent materials (Abuladze, 1973; Eriashvili, 1987; Orbeliani, 1991; Sikharulidze, 1958; Tsetsholadze, 2002; Kakhidze, 2013; Koberidze, 2023 b...)

Methods

Observational, descriptive, historical-comparative, quantitative and critical analysis methods were used in the research. We first divided the searched materials into separate parts, described them, then compared the semantics of the lexical unit - *beri* confirmed in ancient and modern texts, dialectal and ethnographic data. Based on the distribution area of *Ber*-element surnames and a critical analysis of the latest literature, we have drawn relevant conclusions.

Results

In the scientific work, the surnames with the *Ber* element common in Adjara are investigated; Empirical materials recorded in historical documents, ethnographic and linguistic scientific literature are chronologically analysed; The production model and area of distribution of surnames with *Ber* element are revealed; Production of surnames from personal names by means of affixes, their structure, semantics and etymology have been specified and studied.

Discussion

Monk is a polysemantic word. Related terms and definitions can be found in Georgian. Ilia Abuladze, based on the texts of the old Georgian language, gives the definition of the word "*monk*" - old, nun: celibacy, old age, old age, old age, old age, old age. *Berva* "to inflate", to inflate: to inflate, to inflate, to inflate, to inflate... (Abuladze, 1973: 131, 139).

Monk - an old man - a long-lived man. Old man, monkhood, old man, old man, man, *Khevi-monk* (Orbeliani, 1991: 102).

Ber-i (*Berisa*): 1. old, aged, old (person)// in general, long time old, old (thing); 2. A member of the ecclesiastical fraternity, who has

adopted the ascetic life in the monastery//monk, ordained as a monk (explanatory dictionary of the Georgian language, 2008: 996).

It is indicated in the scientific literature that the monk originally meant a baby (Marr, 1935: 351-355; Surguladze, 1989: 40,41).

According to Ivane Javakhishvili, "age included three main ages, which were sometimes called Chabuki "young man", Shuakaci "middle man" and Beri "monk". Beri is a common Georgian word for a son (Javakhishvili, 1928: 366; Javakhishvili 1937: 186).

Hall or Sabero belonged to the public-cult building (the abode of Khevisbers) in Mtianeti of Eastern Georgia (Eriashvili, 1987: 124).

It was common in Mta to appoint the eldest son as a berad daq-eneba/berad shedgoma "to become a monk" (Ghudushauri, 2011: 5). The rule of consecrating a child as a monk was observed until late (Bitsadze 2015: 139-140). Both children aged 10-13 years and old men knew how to "make a monk" (Bardavelidze 1947:5-65; Antelava, 2017:163).

The rule of making a son a monk is also confirmed in Kartli and Kakheti. In the Fron valley, a childless husband and wife or a family that did not have a son would pray to the icon of the Cathedral of the Mother of God in Dirbi to "make their long-awaited son a monk" (Koberidze, 2023 b: 252-260). A parallel can be drawn with an interesting tradition related to childbirth, widespread in Adjara (Nogaideli, 2007: 3-40).

Making one's son a monk in the Mokheur shrine is a sacrificial offering of a bloodless sacrifice in the church-celebration practice (Makalatia, 1934: 244). Male relatives of the deceased in the mountains used beard and hair until the year. That is why people called themts 'lis berebi "monks of the year" (Khakhanashvili, 1988: 2-3; Koberidze, 2023a: 287).

On the basis of verified ethnographic materials, we can assume that the original meaning of beri should have been an older male name

(and not an old man's), and later the meaning of rightfully older should have developed.

The term "monk" is also recorded in the dictionary materials of the Kartli dialect, according to which "monk" is a child conspired for an icon according to old custom, whose hair has not been cut for some time. In the same dictionary, the term - Berzvara is confirmed, which according to old custom was called a slaughter for an icon (Meshkhishvili 2006, 75, 76). Only the son was conspired for the icon.

Beroba is derived from ber by word formation (root + affix): 1. old age, old age; 2. Being a monk, monasticism; 3. Collection of monks (explanatory dictionary of the Georgian language, 2008: 996). Beroba ←Ber+ oba "Monkhood" - oba is a producer of proper nouns. At the same time, it expresses collectiveness. aging (from the verb to grow old); Sibere (←si-ber-e "Old age" si-e is a fixed name producing fix). In old Georgian, uberesi -- medat beri is confirmed (Abuladze, 1973: 31, 388, 417). U-ber-es-i. u-e is a master degree producer.

Berry is a component of the composite in common names: Dedaberi (←Deda+ Ber-i)- an elderly woman; Mother-aged (←Mother+Ber+ Ebri)- similar to Mother-Bere; Old (←ber-ber. The composite is obtained by doubling the root, losing the r- sound) - elderly, aged person.

In Acharul, the lexical unit Deduleti Fardi is confirmed - Bebreuti/ Bebrevti - "for the grandson, the mother's homeland is Bebrueti". The mentioned word is not fixed in any other dialect of the Georgian language (Noghaideli, 2013: 35, 36, 96).

It is necessary to take into account the assumption about the root of the word bebrevti/bebreuti - bebera. Bebera (←ber-ber+a) is confirmed in Kartluri - 1. Swollen, waterlogged skin as a result of burns, damage. 2. Spider, vegetable worm (Berozashvili, 1981: 59). The word should be obtained by reduplication of the root ber: bebera (←ber-ber+a). The word should be obtained by reduplication of the root ber: bebera (←ber-ber+a). by losing the r sound. -a should be the producing affix of the property.

Shinabera (shina+ber+a)- unmarried woman; Berbicha (ber+boy+a. -a producer of fertility) - an unmarried man; Berikatsi (←monk + man) - an old man. Berikali (← monk + woman) - an old woman; Khevisberi (←khevis + beri) - an older man...

Beri KItri - an overripe seed cucumber. "Seed cucumber is called Sabero" (Noghaideli, 2013: 96). sa-ber-o.

Ber- can be found in the toponyms of the composite production of southwestern Georgia: Bergudzoli, Beritke, Berketi, Berinaskhlevi, Berikana, Beritke, Berichala, Beritskaro, Berkalo, Beriakho, Berisarchobi (Sikharulidze, 1958: 56, 59, 73, 77, 86, 113, 109, 126, 135).

Ber - confirmed in Shavshet-Imerkhevi place names: Beriakho (mower), Beriati (village district) - Chikhor; Beris Akho (sowing)-field; Beruli (forest) - scarred; Berkheda (mower) - water-sucking; Berjueti (Satesi) Dabaksrili (Tshekladze, 2000: 166); Berthistskali (Sikharulidze, 1988: 11, 23).

The village of Breti is located in the municipality of Kareli, which should be taken from Beri-et.

Toponyms are confirmed in the Nigal valley: Beberati, Berthas Khevi, Berdznevi, Berulikana (Beridze, 2009: 110; 13,14, 22,28, 109).

Among the listed toponyms, Ber occupies the first place.

Bertha - temple in historical Tao-Klarjeti (IX century). Zekepe Bereteli (Bertheli) (10th century) was the figure of this savan (Menabde, 1962: 47). Berta is a village in Tsalki district. Bertha←ber-t-a. The noun is formed by the plural form of t. Berthubani village (Ber-T+ district) is located in the Dzama valley in the Kareli municipality. The temple included in the Davit Gareji monastic complex is the Cathedral of the Virgin of Berthubani (XII century) (Dvali, 2019: 231-233).

Kakhaber - a village in Adjara. Previously, it was the sign of the plain between Batumi and Erge. i. According to Sikharulidze, the emergence of this geographical name should be related to Kakhaber, who worked in the first half of the 16th century (Sikharulidze, Kakhaber, 1992). Z. According to Chichinadze, Kakhaber was the commander of the Georgian army in the battle of Batumi in 1519 and won a victory

(Chichinadze, 1927: 7). This Kakhaber was Vardanidze, an Erist family member of Svaneti (Brose, 1998: 302; Gogitidze, 2002: 102).

Compositional or composite names based on two proper names. E.g.: Kakhaber, Chiaber, Janiber, Kuraber, Shalaber, Kakuber, Dolaber, Tavber, Kilaber, Losaber, Mikaber, Sulaber, Shiober, Jokhtaber, Gagiber, Giorgiber, Gulaber, Yaber, Gholaber..... Ber holds the second place in composites. Such names are no longer found today. Chiaber and Kakhaber are names of historical persons.

Therefore, we consider it possible to underline the fact that over time the meaning of *beri* has weakened and it has increased with the specific names of *beri*, new complex names of men have been created: Kakhaber, Mikaber, Tskhadaber, Tavaber... Some names of this type - Tutaber, Kakuber, Jamtaber, Gogiber, Kakhaber appear as independent surnames.

I. Maisuradze rightly points out that *Ber-* should have been used in surnames with complex roots earlier, before it turned into a proper name. Which means that Gogiber, Kakhaber they should not represent pairs of their own names (*Gog* and *Beri*, *Kaxa* and *Beri*), but here only the first part should be a man's name (*Kaxa*, *Gog*), and *Ber* should be used in a general sense as a postpositional attributive delimiter, a word denoting the male gender. (*son*, *boy*, *boy*) (Maisuradze 1965: 237, 241) From the mentioned point of view, the monk here should be the expression of the meaning of *son*, *man*. The same can be said about other complex-based surnames, which reveal complex-based first names.

Historical documents confirm the people from *Beret*: *Beri*, the youngest son of the King of Imereti, *Giorgi Mesami*; Monk *Egnatashvili*, Monk *Erushneli*, Monk *Mgvimeli* (writer). *Bersabe* (the first wife of the biblical *David*) (*Life of Kartli*, 1959: 177, 326, 365, 415, 522).

The surname *Kakhaberisdze* is confirmed in the "*Annals of the Souls of Tbet*" (*Kakhidze*, 2013: 31-32). The last name is similar to the

first name - Kakhaber. Without the monk, we have the surname Kakhadze, Kakhidze.

The village of Mother Bera can be found in Z. Chichinadze's records. Today this village is called Stefanovka (Chichinadze, 2013: 129). Currently, Stefanovka is one of the districts of Batumi. In the same records, monk means an old man (Chichinadze, 2013:199).

Personal names and surnames are created by changing from the lexical-semantic and functional group of the common name "Beri" to a proper name by means of affixes.

Many of the words found in the surname were first used as a proper name (or nickname) and then a surname was formed from these names (Chumburidze, 1987: 319).

In the long and short books of Livy of Adjara, the villages of Adjariskali valley and its population in the second half of the sixteenth century are given. Ber-rooted personal names and surnames are confirmed in these documents: Davbanaza Beruk (village Boghauri), Mamisa Beruli; His son Tavberi (village of Lower Kurdza), his brother Bartaia; Shakara Berul (Nigazeuli village), Luluja Beruk (Tago village), Mehmed Berul (Chao village) (Extensive and Short Records of Livy of Adjara, 2011: 65, 69, 74).

Are Beruli, Beruk, Tavberi ... surnames or first names confirmed in the mentioned illustrative examples?

According to the material given in the long and short books of the Livy of Adjara and other types of Ottoman "books", it is very difficult to prove by identification what the Georgian anthroponymic model was in Upper Ajara at that time. "Davtres" does not show what kind of anthroponymic model the Ottomans met on the ground before the census. Therefore, one part of researchers believes that surnames are not recorded in them, first names and father's names are given in them (Baramidze, 2021:46).

Ottoman enumerators (Devterdars) did not understand the meaning of Georgian surnames during the census, "therefore it is not surprising that they did not mention them either." They sometimes

recorded the surname as the father's name. That is why Osmalo Devterdar's surnames were found in the registry: Beridze, Demetradze, Varidze, Kavsadze, Tsirekidze, Junbadze, Jevlidze, Jujuladze" (Jikia, 2013: 66; Baramidze, 2021: 46).

In Georgian historical documents, the surname was always recorded together with the first name and the father's name, "Whoever wanted to write it the way he wanted." Sometimes the father's name was on the first place, sometimes the surname, sometimes the first name" (Tofchishvili, 2000: 178).

As can be seen from the analysis, in the Georgian three-membered (name + patronymic + surname) or two-membered (name + surname) anthroponymic models recorded in Georgian historical documents, surnames undoubtedly appear during the conquest of Adjara by the Ottomans and several centuries before the conquest.

We think that the abbreviated surnames "Beruli", "Bartaia", "Beruki", "Tavberi" confirmed in the long and short books of Livy of Adjara should be represented by Berulashvili, Bartadze, Berukashvili, Tavberidze...

In the "Annals of the Souls of Tbet" it is confirmed: Mariam Gogaberuili, Berasdze Kutni, Mikaeli Gogaberet, Gogaberisdze Jovane, Mariam Gogaberuili, Iovane Tsilaberisdze (Chronicle of the Souls of Tbet, 1977: 19, 20, 37, 39, 80, 323).

In monument surnames, only female surnames and first names are produced with ul and ur. These surnames are derived from male first names or surnames. Often, from the same name of a man, a man's surname is produced by means of -dze or et, and a woman's surname is produced by means of -ur, ul and phhe (Chronicle of the Kings of Tbet, 1977: 40).

N. Kakhidze especially draws attention to the surnames confirmed in the "Annal of Souls of Tbet" - Berasdze, Bererisdze, Kakhaberisdze. Kakhaberisdze is named among the surnames that have reached today in an unchanged form (Kakhidze, 1974: 10-12).

One of the important issues during the study of surnames is to find out the time of the appearance of the surname and its entry into common use. There is an opinion that the surname appeared in Georgia in the 6th century. More precisely, it can be said that the majority of today's surnames originate from the 14th-15th centuries, although it is also very significant that the 18th-century Georgian historian and geographer Vakhushti Batonishvili (who deals specifically with the issue of surnames) names of the ancient Georgian chieftains belong to the 6th-15th centuries. It is also noteworthy that after the conquest of southwestern Georgia by the Ottoman authorities in 1595, the materials of the general census for the purpose of taxing the population (Silagadze, Totadze, 1997: 11).

In the same document, Beridze (Khelvachauri, Kobuleti), Berseladze (Chokhatauri, Kobuleti, Ozurgeti), Bersenadze (Ozurgeti, Tbilisi, Batumi), Gulaberidze (Batumi, Kobuleti, Khelvachauri) are named (Silagadze, Totadze, 1997: 42, 67).

T. Among the surnames named by Sakhokia, there are also surnames derived from -Ber: Beridze and Kakhaberidze (Sakhokia, 1985: 146, 209, 212).

Z. Chichinadze lists seventy-five surnames in Kvemo and Zemo Adjara (Zegan), among which Beridze is named (Chichinadze, 1913: 67).

During the period of Ottoman rule, the Beridzes were named Khabadzogli, Korogli, Haidarogli, Ogorogli, Hadjiogli, Nigazevlogli... (Baramidze, 2021: 122). This fact indicates that there should have been a place for the separation of genera from one genus (Tofchishvili, 2010: 260).

Written documents destroyed during the rule of the Ottoman Empire are an obstacle to studying the genealogy of the Beridze family. According to oral tradition, the Beridzes, especially the Beridzes of Kvemo Adjara, were saved as begs (the title was similar to the nobility). The existence of Beridzes in Adjara is confirmed by the documents found by Dimitri Bakradze. According to him, this document

was compiled before it was distributed in Adjara, probably in the second half of the 15th century. This document is known as the deed of Yase Tsintsadze, in which Bezhita Beridze is mentioned (Bakradze, 1987:33).

The Beridzes were nobles of the Tsitsishvili family in Satsitsiano. In the document of 1411, Davit Beridze is mentioned in Kartli. In 1448, Beridzetsa was named as a witness along with others in the book of property poles given to Siaosh Falavandishvili by King Alexander. Demetri Beridze is found as a witness in the blood certificate given to Katsiber Topuridze by the same King Alexander in 1484-1510. Dauta Beridze is a witness in the purchase book of the serf estate by Giorgi Saakadze from Javakhishvili from Farsa. In the years 1578-1675, Aznaur Beridze of Tsitsishvili in Kartli had three households of serfs in Matsleti and Khamleti. The Beridzes were not only Tsitsishvili gentry in Kartli, they were also enrolled in the Saamilakhvro gentry (Akhvashvili 1997: 48).

Beridze's family name is mentioned in "Ruisi's flock register" of 1715 (Taqashvili, 1907: 127-207).

In the first half of the nineteenth century, Memed-beg Chakhalogli-Beridze, who was from the village of Zesofli (Kedi municipality), organized the people's liberation movement of southwestern Georgia from the Ottoman rule. Memed Beg was Chakhalogli and was called Chakhali because of his sharp and thin eyes. He was a comrade and contemporary of Selim Khimshiashvili. There were three brothers. Memed-beg Chakhalogli is known as Bayrakhtari. Chakhalogli's 100-man squad had connections not only in Adjara, but also in Samtskhe-Javakheti, Samegrelo (Akhvlediani, 1970:160).

Among the surnames that remained in their original form in "Kveda-Adjara" during the period of Ottoman domination, three ber-rooted surnames are confirmed in the materials collected by Tedo Sakhokia: Beridze, Kakhaberidze, Kiboridze. T. Sakhokia mentions four representatives from the Beridze family: Suleiman Beridze, known as a wise man in Zemo Adjara, who traveled from Zortikeli to Ghorjomi.

Yusuf Beridze escorted him from Khulo to Furtiosa; Khulo was hosted by Nuri Beridze; Aleksandre Beridze accompanied him in Oladauri and on the summer pastures of Sarichairi (Sakhokia, 1985: 209, 212, 251, 280).

Z. Chichinadze names Suleiman Beridze and Nuri Efendi Beridze from the Beridze family (Chichinadze, 1913: 177, 199, 2019).

In the materials of the Soviet census of 1922 (atssa; f. 178; ag 1; sak. 29; # 14, p. 187-188) Beridze is recorded in various villages of Adjara. In Keda, Tshkomoris and Kokotauri, Tsaniyaris, Meris, Garetke, Gundauro, Inasharidze, Namonastrevi, Silibauri, Sikhalidze, Akutsa, Shuakhevi, Chvana (Baramidze, 2021: 98).

Beridze is the most numerous surnames in the named materials. According to the 2014 census, 3969 Beridze people live in Adjara.

The village of Beriati was located in the municipality of Baghdati, the name of which is related to the family of the Beridze people who were forced to emigrate from Meskheti. In Nasoflar, there is a small ruin of the Beriati church, where a traditional holiday is held on September 2, the day of commemoration of St. Elijah (Beriati; historical monuments of Baghdati municipality).

Currently Beridzes live in: Khulo municipality - Agara, Akhalsheni, Bako, Danisparauli. Dekanashvili, Gorgadze, Gurdzauli, Diakonidze, Vashlovani, Verni, Jacobidze, Labaidze, Bodzauro, Kvatia, Mekeidze, Mintadze, Mtisubani, Paksadze, Rakvta, Riketi, Satsikhuri, Stefanashvili, Tunadze, Kurduli, Ghorjomi, Kedli, Kishla Ghurta, Dzirkvadze, Tsablana, Tsintskalashvili, Chakhauri (Chakhavri), Ceri, Khikhadziri, Khulo....

Shuakhevi Municipality - Baratuli, Buturauro, Brill, Gomarduli, Gorgivli, Jacobauri, Dagatsveli, Vani, Darchidze, Intskirveti, Lachkheki, Lomanauri, Okropilauri, Nunia, Nigvarevi, Furtio, Samoleti, Jabnidze, Oladauro, Paposhvili, Makhalakidze, Tomasheti, Takidze, Tskhmelis, Shuakhevi, Chvana, Chala. Khabelashvili...

Municipality of Kedi - Abuketa, Arsenauri, Akutsa, Akho, Lower Bzubzu, Baladzebi, Gegelidzebi, Gobroneti, Dandallo, Vaio,

Varjanis, Zendidi, Zesofeli, Zvare, Zundag, Kantauri, Kvasta, Kokotauri, Kolotauri, Koromkheti, Makhuntseti, Medzibna, Milisi, Ortsva, the first of May, Sikholidzes, Takidzes, Tibeta, Keda, Tskhemna, Shebaburi, Tskmoris, Khunkuda, Dzentsmani, Tsaniyaris, Chinkadzes, Jalabashvilis...

Khelvachauri Municipality - Agara, Akhalshen, Gantiadi, Erge, Varshalomidze, Zanakidze, Tikhilnar, Todogauri, Kapnistavi, Kakh-
aberi, Kibe, Kirnati, Maradidi, Masaura, Machakhlispiri, Mkhuraui, Makhinjauri, Makho, Mejinitskal, Minda, Mirveti, Mosiashvili, Green
Cape, Ortabatun, Salibauri, Sameba, Satekhia, Simoneti, Feria, Urekh,
Civadze, Chelta, Prosvla, Korolistavi, Sharabidze, Shavidze, Charnal,
Jocho, Khelvachauri...

Municipality of Kobuleti - Alambari, Ackhva, Ackhivistavi, Bob-
okvati, Buknari, Gogmachauri, Daga, Zeniti, Kvirike, Leghva, Mukhae-
state, Nakaidzebi, Ochkhauri, Sakhalvasho, Kobuleti, Shuaghele,
Chakvi, Chaisubani, Tsikhaziri, Tskhavroka, Chakhati, Jikhanjuri ...

Ber-root surnames living in Adjara are:

Ghoghoberidze - Angisa, Arsenauli, Akho, Batumi, Bobokvati,
Bzuzu, Gonio, Gulubi, Erge, Varshalomidzebi, Varjanis, Zanakidzebi,
Tikhilnari, Kakhaberi, Gzuraui, Makhuntseti, Mejinistskali, Green
Cape, Ortska, First of May, Salibauri, Urekhi, Uchkhiti, Feria, Keda,
Kosofeli, Shavidze, Sharabidze, Chaisubani, Dzentsmani, Charnal,
Khelvachauri, Jocho...

Berseladze - Batumi, Gvara, Nagvarevi, Korolistavi, Chaisubani,
Khelvachauri... Bersenadze - Batumi, Erge, Urekhi... Burkvadze - Bat-
umi. This surname must be Berkvadze in origin. Gwibiridze (Gwib-
eridze) - Batumi, Salibarausi. Gulaberidze-Akhalsofeli, Batumi, Tikhi-
lnar, Kakhaberi, May Day, Chakvi Khelvachauri... Kobidze-Batumi,
Buknari, Vashlovani, Kobuleti... Janberidze-Batumi... Jokhtaberidze-
Batumi.

Several models of ber-component surnames can be distin-
guished:

Surnames with simple roots (ber + dze): Beridze, Berasdze (ber-a-s-dze). Surnames assume a first name: Beri, Bera.

1. Surnames formed from names formed with the suffix -el knobiti: Berseladze, Bersenadze. Surnames assume the first name Ber-s-el-a [ber-s-en-a. En]el alternation. S- sign of the given rotation.

2. Shortened, simple-based surnames confirmed in historical documents: Beruk, Beruli, which suggests the surnames Berukishvili, Berukadze, Berulashvili, Berulava. Surnames are derived from proper names: Beruk (←Ber+uk-i), Beruli ([ber-ul-i).

3. In complex surnames, the Ber-component is in the first place: Berkvadze (← Ber+kv+ dze) ....

4. In surnames with complex roots, the -ber- component is in the second place: Ghogoberidze ([ghogho + beri-dze), Kakhaberidze//Kakhaberidze//Kakhaberi ([kakha+beri-dze), Janberidze ([jan+beridze), Jokhtaberidze ([Jokhta+Beridze), Gulaberidze (←Gula+ Beridze), Gogaberuili (←Goga+ Ber-ul-i), Gogaberidze (←Goga+ Beridze) Tsiliberidze (Red+ Beridze)... Surnames suggest personal names: Kakha, Ghogho, Jano, Jokhta, Gula, Goga, Red... Kakhadze, Kakhishvili, Jokhtadze, Guladze, Geladze, Gogadze, Tsitladze...

5. In the composite surname, ber is represented by a certain phonetic change:

a) i←th alternately: Gwibiridze (←Gviberidze)...

b) U←e: Burkvadze (←Berkvadze)...

c) O ←e: Kiboridze (←ki+ Beridze). Koberidze is a surname of similar origin.

Conclusion

The observation of the analytical materials showed us that beri is a lexical unit of the old Georgian language, from it numerous common and proper names have been obtained in Adjara through means of production and composite word combinations. It is interesting to note the semantic variety of ber-dziri and the production model of place, castle, personal names and surnames. Ber-dziri in public names is often expressive of age, old age, old age in today's

sense, in geographical names confirmed in historical documents, in most cases, ber expresses the semantics of monk-nun, ecclesiastical person (Berta, Beriati...), however, in the names of arable places (Berimitsebi, Berikana, Beri Kitri...) should be expressive of old age, aging.

The semantic and phonetic variation of Ber-element surnames proves that Ber was originally used in a general sense. From a common name without affixation or by means of affixes, a common name turned into a personal name or a personal name moved from one lexical-semantic and functional group to a surname (Beridze, Bersenadze, Berseladze (Berseli), Beruli, Berishvili, Kakhaberidze, Gulaberidze, Dolaberidze, Jokhtaberidze, Janberidze, Ghoghoberidze ...). Showing the masculine gender of one's own name, son, son, determines the semantics of the verb-root confirmed in surnames. This kind of tendency is a common Georgian language phenomenon and can be observed even today in the dialects of the Georgian language.

Determining the localization of Ber-rooted surnames is a difficult process and requires a deep study of historical-ethnographic and linguistic data and a new understanding in relation to modernity.

References:

- Abuladze, I. (1973). *Dictionary of the old Georgian language*. Tbilisi: "Science" publishing house (in Georgian).
- Antelava, N. (2017). *Myths and rituals of Caucasian peoples*. Tbilisi: "Universal" publishing house (in Georgian).
- Long and short notebooks of Livy of Adjara*. Ottoman text, translation, research, comments and photo albums were prepared for publication by: Zaza Shashikadze and Amiran Makharadze. (2011). Tbilisi (in Georgian).
- Akhvlediani, A. (1970). *Adjara's heroic-historical oral tradition*. Batumi (in Georgian).

- Akhuashvili, I. (2005). *Georgian surnames. Materials for the history of Georgian surnames*. II. Tbilisi (in Georgian).
- Baramidze, E. (2021). *Anthroponymy in the linguistic picture of the world and its dynamics (on the example of Zemo Ajara)* (dissertation paper). Batumi (in Georgian).
- Bardavelidze, V. (1947). *Ethnographic records from the archive of the scientist (Kartli)*. Tbilisi: Iv. Archive of History and Ethnography named after Javakhishvili (in Georgian).
- Bakradze, D. (1987). Archaeological trip to Guria and Adjara. Batumi: "Soviet Adjara".
- Beridze, E. (2009). Nigal. Historical-ethnological and linguistic (toponymic) aspects. Tbilisi: Publisher: "Shota Rustaveli State University". (in Georgian).
- Berozashvili, T. M. (1981). Dictionary of Kartli dialect (materials). Tbilisi. (in Georgian).
- Bitsadze, S. (2015). Religious holiday in Khevi. Tbilisi. (in Georgian).
- Brose, M. (1998). History of Georgia. Batumi. (in Georgian).
- Gogitidze, S. (2002). For the issue of the identity of the tribe living in the territory of Adjara. Batumi: Publishing house: "Batumi University". (in Georgian).
- Dvali, T. (2019). Description of historical and cultural monuments of Georgia. Tbilisi. (in Georgian).
- Eriashvili, J. (1987). For the question of the Institute of Monks in Georgia. Herald of Sciences of the USSR of Georgia. History, Archaeology, Ethnology and Art History Series. 1., 124. (in Georgian).
- Takaishvili, E. (1907). Archaeological travels and notes. Book one. Tbilisi: Publishing House "Electronic Printing House of Georgian Books". (in Georgian).
- Topchishvili, R. (2000). Georgian anthroponic model in the past, present and future. Georgian heritage. IV., 178. (in Georgian).
- Topchishvili, R. (2010). Ethnology and history of names. Tbilisi. (in Georgian).

- Kakhidze, N. (1974). Machakhli Gorge, Batumi. (in Georgian).
- Kakhidze, N. (2013). "History told about the etras". Chronicle of the Souls of Tibet. XII-XVII centuries. A source of historical and ethnological study of southwestern Georgia. (in Georgian).
- Koberidze, M. (2023 a). Ethnographic heritage of Aleksandre Khakhanashvili. History. Archaeology. Ethnography. VII. 252-260. (in Georgian).
- Koberidze, M. (2023b). The ritual of "making a monk" in Eastern Georgia. History, archeology, ethnography. X., 252-260. (in Georgian).
- Maisuradze, I. (1979). Ber-dziri in Georgian surnames. the messenger Language and Literature Series. 1.22. (in Georgian).
- Makalatia, S. (1934). ravine Tbilisi: "Artanuji" publishing house. (in Georgian).
- Menabde, L. (1962). Centers of ancient Georgian writing. Volume 1. plot. 2. Tbilisi. (in Georgian).
- Meskhisvili, M. (2006). Georgian dictionary (materials). Tbilisi: "Universal" publishing house. (in Georgian).
- Noghaideli, N. (2007.). "The word is the machinery of the word" (patterns of pictorial words-sayings in the Adjarian dialect. Vocabulary of the Adjarian dialect. IX., 3-40. (in Georgian).
- Noghaideli, N. (2013). Lexical searches. According to the lexical materials of the Adjarian dialect. Batumi: Publisher: Shota Rustaveli State University. (in Georgian). (in Georgian).
- Orbeliani, S.S. (1991). Georgian dictionary. I. Tbilisi: "Meran" publishing house. (in Georgian).
- Sakhokia, T. (1985). traveling Guria, Adjara, Samurzakhan, Abkhazia. Batumi: "Soviet Adjara" publishing house. (in Georgian).
- Silagadze, A. Totadze, A. (1997). Surnames. Tbilisi. (in Georgian).
- Sikharulidze, I. (1958). Toponymy of southwestern Georgia. Book 1. Batumi: State Publishing House. (in Georgian).
- Sikharulidze, I. (1988). Shavshet-imerkhevi. Materials of historical geography. Batumi: "Soviet Adjara".

- Sikharulidze, I. (1992, July 25). Kakhaber. "Adjara" newspaper. (in Georgian).
- Surguladze, I. (1989). One for the mythical and social nature of the wedding ceremony. Herald of the Academy of Sciences of the USSR of Georgia. History, Archaeology, Ethnology and Art History Series, 1,40,41. (in Georgian).
- Chronicle of the souls of Tibet. (1977). Tina Enukidze prepared the text for publication, added research and research. Tbilisi: "Science" publishing house. (in Georgian).
- Kartli's life. (1959). The text is established according to all major manuscripts. S. by Kauhchishvili. Volume II. Tbilisi: "Soviet Georgia" publishing house. (in Georgian).
- Explanatory dictionary of the Georgian language. (2008). I. Editor Prof. A. Arabic. Tbilisi. (in Georgian).
- Ghudushauri, I. (2011). Dictionary of Mokherian words. Tbilisi. (in Georgian).
- Tshekladze, N. (2000). Toponyms of Shavshet-Imerkhevi. Batumi: Adjara publishing house. (in Georgian).
- Tshekladze, N. (2000). Toponymy of Shavshet-Imerkhevi. Batumi: Adjara publishing house. (in Georgian)
- Chichinadze, Z. (1913). Muslim Georgians and their villages in Georgia. Tbilisi: Shroma Publishing House. (in Georgian).
- Chichinadze, Z. (1927). Synopsis of the history of Adjara. Batumi. (in Georgian).
- Chumburidze, Z. (1987). Mother tongue is Georgian. Tbilisi: "Nakaduli" publishing house. (in Georgian).
- Khakhanashvili, A. (1988). From the passenger's diary. Iveria # 181, 2-3. (in Georgian).
- Javakhishvili, I. (1928). History of Georgian law. II. Plot 2. Tbilisi: Tbilisi University Publishing House. (in Georgian).
- Javakhishvili, I. (1937). The original nature and kinship of Georgian and Caucasian languages. The history of the Georgian nation.

- Tbilisi: Publishing House: Academy of Sciences of the USSR.
(in Georgian).
- Jikia, M. (2013). "Anthroponymy of the Great Book of the Vilayet of Gurjistan". Middle East and Georgia. VII, 66. (in Georgian).
- Marr, N. (1935.). Избранные работы I. Leningradსსს ობს; ფ. # 178; ს. # 8. (In Russian).
- ASC TSA; F. # 178; A. # 8. Census of rural and urban population by gender and literacy in 1922. (In Russian).
- Historical monuments of Baghdati district*: http://saunje.ge/index.php?option=com_content&view=article&id=350%3A2010-03-30-22-55-20&catid=1%3A2010-01-24-19-54-07&Itemid=2&lang=ru. (10.10. 2024. 10: 55). (in Georgian).
- Church of Beria: Beria:<https://georgiantravelguide.com/ka/berieti> (10.10. 2024. 10: 39). (in Georgian).

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა
LINGUISTICS, LITERARY CRITICISM

ქართულად წერის სტრატეგიები თურქულენოვან ჯგუფებში

ქეთევან შოთაძე

ფილოლოგიის დოქტორი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი.

საქართველო, 6010. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35.

+995 577456061. qetevan.shotadze@bsu.edu.ge

<https://orcid.org/0009-0006-0138-5469>

აბსტრაქტი

წინამდებარე კვლევა შეისწავლის ქართული ენის, როგორც უცხო ენის, სწავლების პროცესში წამოჭრილ გამოწვევებს თურქულენოვან სტუდენტებთან მუშაობისას. კვლევის მთავარი ფოკუსია წერის უნარის განვითარებასთან დაკავშირებული სირთულეები, რომლებიც გამოწვეულია ქართული და თურქული ენების ფონემატური სტრუქტურების მნიშვნელოვანი განსხვავებებით. კვლევა ჩატარდა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტში და მოიცავდა A1- A2 დონის მსმენელებს. თურქულენოვან ჯგუფებთან დაკვირვების, წერიითი დავალებების ანალიზის, ინტერვიუებისა და ექსპერიმენტის მეთოდებით მუშაობისას დაგროვილი გამოცდილების საფუძველზე შევიმუშავეთ ეფექტური სტრატეგიები: ბგერების განცალკევებით გამეორება, ვოკალიზაციაზე ვარჯიში, მინიმალური წყვილების გამოყენება, აუდიოჩანაწერი და თვითშეფასება. აღნიშნული ინტერირებული სტრატეგიების, კვლევის მტკიცებულებებზე დაფუძნებული მიდგომების დანერგვის ეფექტიანობა მათ თანმიმდევრულობასა და სისტემურობაზეა დამოკიდებული.

საკვანძო სიტყვები: სწავლება; წერა; სტრატეგია; ქართული; თურქულენოვანი; ფონეტიკური.

შესავალი

ქართულის, როგორც უცხო ენის სწავლება, აქტუალური საკითხია, მაგრამ მას ბევრი გამოწვევა უკავშირდება, რადგან ახლავს ძალიან ბევრი, ხშირად დაუძლეველი სირთულეც. მოსმენა, ლაპარაკი, კითხვა, წერა - ენის შესწავლის გზით ამ ოთხი უნარის განვითარება ურთულესი პროცესია, განსაკუთრებით ძნელია წერა. თურქულენოვან ჯგუფებში წერის სწავლების სიძნელე ძირითადად განპირობებულია იმით, რომ ქართულს და თურქულ ენებს შორის არსებობს ტიპოლოგიური, სტრუქტურული, ფონეტიკური და გრამატიკული განსხვავებები. ამას უკავშირდება ქართული ენის სწავლებისას გამოწვევათა ფართო სპექტრი, განსაკუთრებით კი საწყის ეტაპზე (A1 დონე), მაშინ, როდესაც სტუდენტები ქართული ენის წერის სწავლას ახალად იწყებენ.

თურქულენოვან სტუდენტებში ქართულ ენაზე წერის უნარების განვითარება რთულია იმდენად, რამდენადაც მსმენელები, როგორც წესი, ეყრდნობიან თავიანთი მშობლიური ენის ფონეტიკურ ჩვევებსა და ნორმებს, რაც უარყოფით ზეგავლენას ახდენს ქართულ ენაზე წერითი უნარების ფორმირებაზე.

ნაშრომის მიზანია იმ არსებული გამოწვევების აღწერა, რომლებსაც ვაწყდებით და თურქულენოვან ჯგუფებში ქართული ენის სწავლების საწყის ეტაპზე და იმ სტრატეგიათა გაცნობა, რომლებსაც ვიყენებთ ფონემატური სტრუქტურის დაუფლებისა და გრაფიკულ გამოწვევათა დაძლევის მიზნით.

ნაშრომში პასუხი გაეცემა შემდეგ საკვლევ კითხვებს: რით განსხვავდება ფონემატური სტრუქტურა? რა არის ქართველი და თურქი ხალხების საწარმოთქმო ჩვევების მთავარი განმასხვავებელი? პირველად რა სირთულეებს აწყდებიან მსმენელები ქართულის, როგორც უცხოური ენის, სწავლებისას? როგორ ეუფ-

ლებიან თურქულენოვანი სტუდენტები ქართულის ფონემატურ სტრუქტურას? რა ტიპობრივი შეცდომები მოსდით მათ ცალკეული ბგერის, მეტწილად კავკასიური მკვეთრების დაწერილობისას? რა სტრატეგიებს მივმართავთ სირთულეების დასაძლევად და რომელია მათ შორის ყველაზე ეფექტიანი?

ნაშრომში განხილულია ფონეტიკის სწავლებასთან დაკავშირებული გამოწვევები და ქართულ ენაზე წერის სტრატეგიები თურქულენოვან ჯგუფებში ქართულის, როგორც უცხოური ენის სწავლებიასას.

კვლევის შედეგები ეფუძნება თურქულენოვანი სტუდენტების მიერ გამოყენებული წერის ტექნიკის, მათ მიერ დამკვეთი ტიპობრივი შეცდომების ანალიზს შობლიური და შესასწავლი ენების ფონემატური თავისებურებების გათვალისწინებით.

მეთოდები

დაკვირვება, წერითი დავალებების ანალიზი, ინტერვიუები მსმენელებთან, ექსპერიმენტი, ინდუქცია, დედუქცია, ექსპერიმენტი.

კვლევის შედეგები

ქართულის, როგორც უცხოური ენის, სწავლებისას თავს იჩენს არაერთი პრობლემა, რომელთაც საფუძვლად ედება ქართული და თურქული ენების ფონემატური სტრუქტურების არსებითი განსხვავებები. თურქულენოვანი სტუდენტებისთვის განსაკუთრებულ სირთულეს წარმოადგენს ქართული დამწერლობის სპეციფიკური ფონეტიკური მახასიათებლები. მათი უმეტესობა შეჩვეულია ლათინურ ანბანს, ამიტომ ქართული ანბანის შესწავლა და, განსაკუთრებით, მკვეთრი თანხმობების სწორი დამწერლობა პრობლემურია.

ეს მნიშვნელოვანი ფაქტორებია, რომლებიც წერის სწავლებისას ახდენს გავლენას და საჭიროა ეფექტური სტრატეგიების შემუშავება მათ დასაძლევად.

შედეგი

კვლევა ჩატარდა 23 თურქულენოვანი მსმენელის მონაწილეობით, რომლებიც ბათუმის შოთა რუსთაველის უნივერსიტ-

ეტში ქართულ ენას სწავლობენ. ისინი შეირჩა ქართული ენის სწავლების დონის მიხედვით (A1- A2), რათა გათვალისწინებული ყოფილიყო როგორც დამწყები, ახალბედა, ასევე საშუალო დონის მსმენელთა წერის სტრატეგიები.

მსმენელებს მიეცათ თემები, რომლებიც მოითხოვდა საინტერესო თემაზე მოკლე ნარატივის დაწერას, საკუთარი მოსაზრებების ჩამოყალიბებას. შესრულებული წერითი დავალებების ანალიზმა დაგვანახა ინტერვიუების საჭიროებაც. დაკვირვებისა და წერითი დავალებების ანალიზის შემდეგ შევიმუშავეთ კითხვარი. ჩაწერილ ინტერვიუებში მათ აღწერეს თავიანთი სწავლების პროცესი, რა დრო სჭირდებოდათ სწავლისთვის და სირთულეებს აწყდებოდნენ ისინი.

სწავლებისას დაგროვილი გამოცდილებით და მსმენელთა ანალიზის შედეგად შევიმუშავეთ რამდენიმე სტრატეგია: **ბგერების ცალ-ცალკე გამეორება, ბგერების ვოკალიზაციაზე ვარჯიში (ბგერის სიგნალის გაცნობა, ვიზუალურად და სმენით აღიქმა); ბგერების სიტყვებში ჩასმა, მინიმალური წყვილები; სიტყვების ჩანაწერების გაკეთება და თვითშეფასება.**

რეკომენდებულია აღნიშნული სტრატეგიების ნაბიჯ-ნაბიჯ, ეტაპობრივად, თანმიმდევრულად, და რაც ყველაზე მთავარია, მასწავლებლის ნიმუშების, მოდელის დახმარებით შესრულება.

ამ მეთოდებით მოსწავლეები უკეთ შეძლებენ გაარჩიონ და ზუსტად აღიქვან ბგერები, რაც მათ დაეხმარება მკვეთრი თანხმობების სწორად წარმოთქმასა და წერაში, ქართული საწარმოთქმო და გრაფიკული ჩვენების დაუფლება - დახვეწაში.

დისკუსია

ქართულად წერის სწავლებისას საწარმოთქმო სპეციფიკასა და გრაფიკულ მახასიათებლებს განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში საგანგებო ადგილი ეთმობა ქართულის, როგორც უცხოური ენის, სწავლების სირთულეებს. კვლევები ადასტურებს, რომ თურქულენოვან სტუდენტთათვის

ქართული ენის სწავლა დაკავშირებულია სპეციფიკურ გამოწვევებთან (Alptekin & Evirgen, 2020:).

„თურქული ენის აგლუტინაციური ბუნება ქართულ ენასთან კონტრასტულია, რის გამოც თურქულენოვან სტუდენტებს ქართულ ენაში რთული გრამატიკული სტრუქტურები უძნელდებათ“ (Gökdemir, 2018:).

აღნიშნულმა კვლევამ ცხადყო, რომ თურქულენოვან სტუდენტებს წერიტი უნარების დასაუფლებლად სჭირდებათ განსხვავებული სტრატეგიები, რომლებიც მიმართულია საკუთარი საჭიროებების დადგენისა და ლოგიკური აზროვნების განვითარებისკენაც.

თურქულენოვან მსმენელებთან ყველაზე მეტად გამოხატულია გრაფიკული გამოწვევები. ეს პრობლემები თავს იჩენს საწყის ეტაპზე, ამიტომ უწინარესად დასამუშავებელი დარჩა გრაფიკული ადაპტაციის სტრატეგია.

ეს სტრატეგია მოიცავს სტუდენტების წახალისებას, გაეცნონ ქართულ ფონეტიკასა და გრაფიკულ სტრუქტურას აქტიური წერის პროცესში, რითაც ისინი თავიდან აიცილებენ ლათინური ანბანის გავლენას. მაგალითად, Gökdemir-ის (2018) კვლევა აჩვენებს, რომ აგლუტინაციური ენის მქონე მოსწავლეები ხშირად მიდრეკილნი არიან საკუთარი ანბანის გამოყენებისკენ. კონკრეტული დავალებები, როგორებიცაა „განასხვავე ქართული ორმაგი თანხმოვნები“ ან „დაწერე ტექსტი მარტო ქართული ანბანის გამოყენებით“, ხელს შეუწყობს მოსწავლეებს ქართული ფონეტიკის უკეთ აღქმაში.

მსმენელებთან სისტემატიურად ვმუშაობთ პრაქტიკულ მაგალითებზე. მათ ყოველდღიურად მიეწოდებათ დავალება, რომ კარნახით დაწერონ მარტივი ფრაზები და ტექსტები, სადაც გამოიყენება ქართული სპეციფიკური თანხმოვნები: ძ, ხ, შ, წ, ჰ, ტ, კ, ჭ, ყ გამოიყენება.

მსმენელების ნაწილი სირთულეებს აწყდება ძ და ხ, წ და შ ბგერების გარჩევისას. მათ ვაძლევთ რეკომენდაცია, პირველ რი-

გში დააკვირდნენ წერის მიმართულებას. ასე გაუადვილდებათ გრაფიკული სტრუქტურის ადაპტაცია.

ასევე აპრობირებული ხერხია ისეთი სიტყვების სწავლება, სადაც ეს ბგერები მნიშვნელობებს განასხვავებენ: **შინ / წინ, ძე / ხე; ძაძა/ ხახა**

შინ - evde (სახლში) წინ - önde (წინა მხარეს)

ძე - oğul (ვაჟი, შვილი) ხე - ağaç (ხე)

ძაძა - matem elbisesi (სამგლოვიარო სამოსი) ხახა - boğaz (ყელი) / gırtlak (ხახა)

კავკასიური მკვეთრი თანხმოვნების შესასწავლად მსმენელებს სხვადასხვა პრაქტიკულ სავარჯიშოს ვთავაზობთ, რომლებიც დაეხმარება მათ ამ რთული ბგერების სწორად აღქმასა და წარმოთქმაში.

პ, ტ, კ, წ, ჭ, ყ ბგერების გამოსათქმელად საკმარისია ჰაერის ის ნაკადი, რომელიც პირის ღრუშია. ექვსივე ბგერა წარმოითქმება ისე, რომ ფილტვებიდან ჰაერის მიწოდება არ არის საჭირო, ყელი დახურულია, სახმო სიმები დაკეტილია, ენა არ არის ჩართული. გამოთქმის თავისებურებების გამო, კავკასიურ მკვეთრ თანხმოვნებს ხშულებს, ანუ აბრუპტივებს უწოდებენ. ეს ბგერები დიდი დამაბულობით და ჰაერის უფრო ძლიერი ნაკადის გამოთავისუფლებით წარმოითქმება.

თურქულში წარმოების ადგილის მიხედვით გვაქვს ხშული თანხმოვნები, (კვანტალიანი, ჯანაშია, 1999:7), მაგრამ არ გვაქვს ხშულის ერთ-ერთი სახეობა, აბრუპტივი, მკვეთრი თანხმოვნები (პ, ტ, კ, წ, ჭ, ყ), ე.წ. კავკასიური მკვეთრები, რომლებიც წარმოითქმება გლოტალიზაციით (ხორხში ჰაერის შეკვრით).

მოკლედ, ქართული კ-ტ-პ განსხვავდება მრავალ ენათა K-T-P- სგან სიმკვეთრით (ახვლედიანი, 371). აბრუპტივთა ფიზიოლოგიური ბუნება განაპირობებს მისი წარმოთქმის სირთულეებს. არასწორი წარმოთქმა საფუძვლად ედება არასწორ წერას.

მ. კიკვაძე აღნიშნული სირთულეების შესახებ წერს: „უცხოელისთვის სირთულეს წარმოადგენს ქართული მეკვეთრი და

ფშვინეიერი თანხმოვნების წარმოთქმა, როგორებიცაა: პ, ფ=P ; კ, ქ=k ; ტ, თ=T

სირთულის დასაძლევად შემოთავაზებულია სიტყვებზე ვარჯიში და დამარცელით კითხვა: პური – ჰაჰა – პეპელა, კატა – კაცი – კიბე, ფული- ფაფა –ფეხი ქარი – ქუდი – ქალი, ტაფა – ტიტა – ტომატი, თითი – თავი – თამაში.

კიდევ უფრო სირთულეს ქმნის ის ქართული თანხმოვნები, რომელთა შესატყვისი თურქულში არაა: ყ, წ, ჭ, ღ (კიკვაძე, 2009: 19).

ნაბიჯი I. „მსგავსი“ ბგერების შედარება და გამეორება

თითოეული ბგერის ცალკე, განცალკევებით წარმოთქმა. სტუდენტებმა უნდა გაიმეორონ ბგერები, რომლებიც მათთვის მსგავსად ჟღერადია, მაგრამ ქართულში განსხვავებული ფონემებია (მაგალითად, „ქ“ და „კ“). ამ სავარჯიშოთი შესაძლებელი იქნება მკვეთრი და არამკვეთრი ბგერების განსხვავების აღქმა.

საამისოდ მათ ვთავაზობთ **პრაქტიკულ მაგალითებს:** ჩაწერონ თითოეული ბგერა ცალ-ცალკე და მთელ სიტყვაში (მაგ., „კარი“; „ქარი“). ამის შემდეგ მსმენელებს ევალუბათ, ჯერ მოისმინონ ბგერა და შემდეგ გაიმეორონ.

თანხმოვნების პოზიციაზე დაკვირვება. არსებობს ასეთი სტრატეგიაც: ბგერის წარმოთქმისას ყელის არეში ხელისგულის დადებით აღიქმება განსხვავებული სიტბო და დამაბულობა, ვიბრაცია. მკვეთრი ბგერის შემთხვევაში ნაკლები ვიბრაცია შეიგრძნობა.

ნაბიჯი II. ბგერების ვოკალიზაციაზე ვარჯიში

ბგერის სიგნალის გაცნობა – ჯერ დამოუკიდებლად წარმოვთქვამთ ბგერებს და დროს ვაძლევთ მსმენელებს, რომ მათ ვიზუალურად და სმენით აღიქვან სხვადასხვა ბგერა. ამის შემდეგ მსმენელებს ვამეორებინებთ ბგერებს და განსხვავებას ვაფიქსირებინებთ. მასწავლებლის შემდეგ მსმენელები თითოეულ ბგერას იმეორებენ და ყურადღებას ამახვილებენ სხვაობაზე.

ნაბიჯი III. ბგერების სიტყვებში ჩასმა- მინიმალური წყვილები (Minimal Pairs)

მოგებნით სიტყვებს, სადაც ეს ბგერები განსხვავებულ კონტექსტში ჩნდებიან და სემანტიკაც განსხვავდება.

მსმენელებს ვუხსნით, რომ ბგერებს გარდა ფიზიოლოგიურ-აკუსტიკური თვისებებისა, აქვთ სოციალური დანიშნულებაც. სამეტყველო ბგერის სოციალური მხარე აღინიშნება ტერმინით **ფონემა** (ახვლედიანი, 1999: 17).

თურქულენოვანი მსმენელებს უჭირთ ქართულის სპეციფიკური თანხმოვნების წარმოთქმა და წერა.

მაგ. წიწილას არ წარმოქვამენ tsitsila"-ს მსგავსად, რადგან თურქულში: „წ“ ბგერის ზუსტი შესატყვისი არ არსებობს. მასთან ახლოს არის "c" (ჯ-სა და ც-ს შორის ბგერა თურქულში), "s" (ზოგ შემთხვევაში), "ç" (ჩ-სთან ახლოს მდგომი ბგერა).

სიტყვა **წყალი** თურქულენოვან მსმენელთა ნაწერებში გვხვდება შემდეგი დაწერილობებით: წკალი" - რადგან "წყ" კომპლექსი უცხოა, "ცკალი" - წ"-ს და ყ"-ს ვერ გამოთქვამს ზუსტად; "ცხალი" - აერევა მსგავსი ჟღერადობის გამო.

სიტყვა **ყვავილი** შემდეგნაირი ფონემატური სახესხვაობებით გვხვდება: ყვავილი: „კვავილი“ - "ყ"-ს მაგივრად "კ"-ს წერს, „ქვავილი" - "ყ"-ს მაგივრად "ქ"-ს წერს, „კავავილი“ --ჩამატებულია ხმოვანი, „კავილი“--გამარტივებულია თანხმოვან-თკომპლექსი.

მსმენელები შეადარებენ ერთმანეთს სიტყვებს, რომელთა ბგერები ძალიან ჰგავს ერთმანეთს, მაგრამ მნიშვნელობა მკვეთრად განსხვავებულია. ჯერ თავად წარმოვთქვამთ თითოეულ სიტყვას, შემდეგ მსმენელებმა უნდა გაიმეორონ, რათა სმენითა და წარმოთქმით შეიგრძნონ განსხვავება.

პრაქტიკული მაგალითი:

• მსმენელებისთვის ეფექტიანია ისეთი წყვილების შერჩევა, როგორებიცაა: **ქარი/ კარი; ფური/ პური, ჭირი/ ჩირი, ღერი/ გერი; ყელი/ ხელი, ბალი/ ქალი**

- ქარი - rüzgar კარი - kapı
- ფური - inek (ძროხა) პური - ekmek

- ჭირი - dert / bela (უბედურება) ჩირი - kurutulmuş meyve (ჩირი, გამხმარი ხილი)

- ღერი - sap (ტარი, ღერო) გერი - თურქულში პირდაპირი შესატყვისი არ აქვს

- ყელი - boğaz ხელი - el

- ბალი - kiraz (ბალი, ალუბალი) ქალი - kadın

თუ საანალიზო ფორმები აბსტრაქტული სახელები არაა, კარგი იქნება სურათების ჩვენებაც.

თურქულენოვანი მსმენელებისთვის ჯერ ამ სიტყვების მნიშვნელობა უცნობი იქნება, ამიტომ მიზანშეწონილია ისეთი მაგალითების შედგენა, სადაც განმარტე-ბული იქნება მათი მნიშვნელობები

მაგალითად,

- ფური არის ზრდასრული ძროხა, რომელიც ხბოს შობს და იწველება.

- პური საკვები პროდუქტია.

- ჭირი არის გასაჭირიც და ინფექციური დაავადებაც.

ჩირი გამხმარი ხილის სახელია.

- ღერი - ცალს ნიშნავს: თმის ღერი, ასანთის ღერი;

- გერი არის ცოლის ან ქმრის შვილი, რომელიც მას სხვა მეუღლისგან ჰყავს.

ყელი ქართულად კისრის წინა ნაწილს ჰქვია, ხელი კი -- კიდურს.

თანდართული სურათები და გამოსახულებები (მაგ. ფური პურს ჰამს, ქარმა კარი გააღო, ბავშვმა ყელზე ხელი მიიღო) მსმენელებს დაარწმუნებს ამ ბგერათა გამიჯვნის აუცილებლობაში, რომ მათ ეკისრებათ დისტინქტური (მნიშვნელობათა განმასხვავებელი) ფუნქცია.

ამის შემდეგ ეფექტურია ისეთი დავალების მიცემა, სადაც მსმენელები შეარჩევენ კონტექსტისთვის საჭირო სიტყვას წარმოთქვამენ მათ.

დედამ (ჩირი/ ჭირი) გაახმო;

კაცმა (ჭირი/ ჩირი) მალა, მალა (ჭირმა/ ჩირმა) თავი არ დამალა;

ნიას ნაყინის ჰამის შემდეგ (ყელი/ ხელი) ასტკივდა.

& სპეციფიკური ქესტებისა და სუნთქვის კონტროლის მეთოდი

მკვეთრი ბგერების წარმოთქმისას სუნთქვის რეგულაცია და პირის დანაწევრება (ე.ი. კბილების და ტუჩების პოზიცია) მნიშვნელოვანია.

მოცემული სტრატეგიის შესაბამისი **პრაქტიკული მაგალითებია:**

- მსმენელებმა ბგერის წარმოთქმისას ჰაერი შეაჩერონ პირის ღრუში, შემდეგ კი მკვეთრად გაათავისუფლონ იგი, რათა ბგერა მკვეთრად და ნათლად წარმოითქვას.
- მსმენელები სარკეში უყურებენ საკუთარ ბაგეებს და ატარებენ მოძრაობას, რათა შეამოწმონ, რომ ბაგეები და ენა სწორ პოზიციაშია.

ნაბიჯი IV. აუდიოჩანაწერი და თვითშეფასება

მსმენელებს ვაძლევთ დავალებას, წარმოვთქვათ ის სიტყვები, რომლებიც მკვეთრ და არამკვეთრ თანხმოვნებს შეიცავენ და ხმა ჩაიწერონ. ამის შემდეგ ისინი მას მასწავლებლის მიერ წარმოთქმულ სიტყვებს უდარებენ. სწავლის პროცესში თვითშეფასება აუცილებელია. აღნიშნული პრაქტიკული დავალებით, საკუთარი ხმის ჩაწერითა და შემდეგ მასწავლებლის ნიმუშთან შედარებით მსმენელი შეძლებს იმის გარკვევას, სად უშვებს შეცდომებს და რომელ ბგერებშია საჭირო მეტი ვარჯიში.

ამგვარი სავარჯიშოები ხელს შეუწყობს სტუდენტებს კავკასიური მკვეთრი ბგერების განსხვავებაში, რითაც გააუმჯობესებენ ბგერების სწორად აღქმასა და წარმოთქმას.

მოკლედ, **ხმოვანი ჩანაწერი და მისი ანალიზი** თვითშეფასების და ბგერების წარმოთქმის გაძლიერების გარანტიაა.

თურქულენოვან მსმენელთა ნაწერებში შეინიშნება შეცდომები, რომლებიც გამოწვეულია თურქული და ქართული ენების მარცვლის სტრუქტურის განსხვავებულობით. მაგ. ქართულისთვის დასაშვებია რთული თანხმოვან-თკომპლექსები (CCCV) „წვრთნის“, „ბრწყინავს, მაშინ, როცა თურქულში მარცვლის სტრუქტურა უფრო მარტივია (CV, CVC), იქ არაა დასაშვები რთული თანხმოვანთკომპლექსები და ამ სირთულის დასაძლევად მიმა-

რთავს ეპენტეზის: წვრთნის- წივირითნის, ბრწყინავს- ბირიწიყინავს. მოცემულ შემთხვევაში მივმართავთ დამარცვლის და მარცვლების დათვლის მეთოდებს, რითაც მსმენელები რწმუნდებიან ამგვარი ფორმების უმართებულობაში.

დასკვნა

ქართულ ენაზე წერის უნარის დაუფლება, დახვეწა - განვითარება, გრაფიკული სიძნელების დამღევა თურქულენოვან სტუდენტებში, რომლებიც ითვალისწინებენ დედაენის ფონეტიკურ თავისებურებებს, მოითხოვს მორგებულ სტრატეგიებს. მათი ეფექტიანობა მხოლოდ მაშინაა ხელშესახები, თუ ისინი ეტაპობრივად შესრულდება.

სწავლების პროცესში მნიშვნელოვანია ფოკუსირება მშობლიური და შესასწავლი ენების მთავარ ფონეტიკურ განსხვავებებზე.

ქართული ენის სტრუქტურულ თავისებურებებზე, ასევე იმ კულტურულ განსხვავებებზე, რომლებიც გავლენას ახდენენ სწავლების პროცესზე. ამ კვლევამ წარმოაჩინა, რომ სწორი მიდგომის შემთხვევაში შესაძლებელია წერის უნარების წარმატებული განვითარება, რაც დაეხმარება თურქულენოვან სტუდენტებს ქართული ენის უკეთ დაუფლებაში.

კვლევამ ცხადყო, რომ თურქულენოვანი სტუდენტებისთვის ქართულ ენაზე წერის უნარების განვითარება კომპლექსური პროცესია, რომელიც საჭიროებს მიზანმიმართულ და სისტემურ მიდგომას. კვლევის შედეგებმა აჩვენა, რომ წარმატებული სწავლება უნდა ეფუძნებოდეს შემდეგ პრინციპებს:

1. მშობლიური და სამიზნე ენების ფონემატური სტრუქტურების განსხვავებების სიღრმისეულ გააზრებას;
2. სწავლების პროცესში თანმიმდევრული და ეტაპობრივი სტრატეგიების გამოყენებას;
3. პრაქტიკული სავარჯიშოების მრავალფეროვნებას, რომელიც მოიცავს როგორც ბგერათა იზოლირებულ სწავლებას, ისე მათ კონტექსტურ გამოყენებას;

4. თვითშეფასებისა და უკუკავშირის მექანიზმების აქტიურ გამოყენებას.

შემუშავებული სტრატეგიების ეფექტურობა დასტურდება სტუდენტების წერითი უნარების მნიშვნელოვანი გაუმჯობესებით. განსაკუთრებით აღსანიშნავია პროგრესი კავკასიური მკვეთრი თანხმობების სწორად გამოყენების თვალსაზრისით. კვლევის შედეგები შეიძლება გამოყენებულ იქნეს, როგორც საფუძველი ქართული ენის, როგორც უცხო ენის, სწავლების მეთოდოლოგიის შემდგომი განვითარებისთვის, განსაკუთრებით თურქულენოვან და აზერბაიჯანულენოვან აუდიტორიასთან მუშაობის დროს.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ახვლედიანი, გ. (1999). ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი: თსუს გამომცემლობა.
- ახვლედიანი, ზ. (2023). თურქულის, როგორც მეორე უცხო ენის შესწავლისას, ქართველთა მიერ დაშვებული საერთო შეცდომები და აღმოფხვრის გზები. საერთაშორისო სამეცნიერო ჟურნალი აღმოსავლეთმცოდნეობის მაცნე. ტომი 6, N.2. გვ. 300-338. DOI: <https://doi.org/10.61671/hos.6.2023.7363>. <https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article/view/7363>.
- კვანტალიანი, ე., ჯანაშია, ნ. (1999). თურქული ენის სახელმძღვანელო; ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. თბილისი: გამომცემლობა „ვერსისი“.
- კიკვაძე, მ. (2009). ქართულის, როგორც უცხო ენის, სწავლების ზოგიერთი ასპექტი, საერთაშორისო კონფერენცია „ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში“ I (კრებული), ბათუმი: გამომცემლობა „შოთა რუსთაეელის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“; <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/486713> (მოძიებულია 10.10.2024).

- კიკვაძე, მ., ჩოხარაძე, მ., თანდილავა, ლ., ჩოხარაძე, ვ., ჩოხარაძე, მ., თავდგირიძე, მ., დუმბაძე, გ., ნაკაშიძე, ო. (2015). ქართული ენა უცხოელთათვის პრაქტიკული სავარჯიშოების რვეული (1). ბათუმი: გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“.
- Alptekin, C., & Evirgen, H. (2020). "Cross-linguistic Influence in Language Acquisition." *Language and Culture Studies Journal*, 25(3), 134-148.
- Gökdemir, Y. (2018). "Grammatical Structures in Turkish Language Learners." *Journal of Language Research*, 12(1), 59-75.

REFERENCES

- akhvlediani, g. (1999). zogadi ponet'ik'is sapudzvlebi (Fundamentals of General Phonetics). tbilisi: TSU Publishing House.
- Akhvlediani, z. (2023). Turqulis, rogorc meore utskho enis sheswavlisas, qarTvelta mier dashvebuli saerto shetsdomebi da aghmofkhvris gzebi (Common mistakes made by Georgians when learning Turkish as a second foreign language, and ways to eliminate them). Saertashoriso sametsniero zhurnali adhmosavletmtsodneobis matsne. tomi 6, N.2. gv. 300-338. DOI: <https://doi.org/10.61671/hos.6.2023.7363>.<https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article/view/7363>.
- k'vant'aliani, e., janashia, n. (1999). turkuli enis sakhelmdzghvanelo (Turkish Language Manual). tbilisi: Publishing House "Egrisi".
- k'ik'vadze, m. (2009). kartulis, rogorc uckho enis, ts'avlebis zogierti asp'ekt'i (Some Aspects of Teaching Georgian as a Foreign Language). batumi: Shota Rustaveli State University Publishing House.
- k'ik'vadze, m., chokharadze, m., tandilava, l., chokharadze, v., chokharadze, m., tavgiridze, m., dumbadze, g., nak'ashidze, o. (2015). kartuli ena uckhoel'tatvis p'rakt'ik'uli savarjishoebis rveuli (1)

- (Georgian Language for Foreigners: Practical Exercise Workbook (1)). batumi: Batumi Shota Rustaveli State University Publishing House. (Retrieved 10.10.2024 <https://iverieli.Nplg.gov.ge/handle/1234/486713>).
- Alptekin, C., & Evirgen, H. (2020). "Cross-linguistic Influence in Language Acquisition." *Language and Culture Studies Journal*, 25(3), 134-148.
- Gökdemir, Y. (2018). "Grammatical Structures in Turkish Language Learners." *Journal of Language Research*, 12(1), 59-75.

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა
LINGUISTICS, LITERARY CRITICISM

Strategies of Georgian writing in Turkish-speaking groups

Ketevan Shotadze

Doctor of Philology,
Associate Professor of Batumi
Shota Rustaveli State University.
Georgia, 6010. Batumi, Ninoshvili str., 32/35.
+995 577456061. qetevan.shotadze@bsu.edu.ge
<https://orcid.org/0009-0006-0138-5469>

Abstract

The present work deals with the problems encountered in the process of teaching Georgian as a foreign language to Turkish-speaking students. The main focus of the study is on the difficulties, associated with the development of writing skills, which are caused by significant differences in the phonemic structures of the Georgian and Turkish languages. The study was conducted among students of levels A1-A2 of Batumi Shota Rustaveli State University. Based on the accumulated experience of working with Turkish-speaking groups through observation, analysis of written tasks, interviews and experimental methods, we have developed such effective strategies as repetition of sounds separately, practicing vocalization, using minimal pairs, audio recording and self-assessment. The effectiveness of the implementation of the mentioned complex strategies and approaches based on scientific data depends on their consistency and systematicity.

Keywords: teaching; writing; strategy; Georgian; Turkish-speaking; phonetic.

Introduction

Teaching Georgian as a foreign language is a topical issue, but it is associated with a number of problems, as it is accompanied by many, often insurmountable, difficulties. Listening, speaking, reading, writing - the development and the mastery of these four skills through language learning is a complex process, especially writing. The difficulty of teaching writing in Turkish-speaking groups is mainly due to the fact that there are typological, structural, phonetic and grammatical differences between the Georgian and Turkish languages. This is due to a wide range of problems in teaching the Georgian language, especially at the initial stage (level A1), when students are just beginning to learn to write in Georgian.

Development of Georgian writing skills in Turkish-speaking students is difficult because they usually rely on phonetic skills and norms of their native language, which negatively affect the formation of Georgian writing skills.

The aim of the article is to describe the existing problems we face at the initial stage of teaching Georgian language in Turkish-speaking groups and to present the strategies we use to master the phonemic structure and overcome graphic problems.

The article deals with the following research questions: What is the difference between the phonemic structure? What is the main difference between the pronunciation habits of the Georgian and Turkish people? What difficulties do students face when learning Georgian as a foreign language for the first time? How do Turkish-speaking students learn the phonemic structure of the Georgian language? What typical mistakes do they make when writing individual sounds, mainly Caucasian specific sharp sounds? What strategies are used to overcome difficulties and which of them are the most effective?

The present work discusses the problems associated with teaching phonetics, as well as writing strategies in Georgian in Turkish-speaking groups when teaching Georgian as a foreign language.

The results of the study are based on the analysis of writing techniques used by Turkish-speaking students, typical mistakes they make, taking into account the phonetic features of their native and target languages.

Methods

Observation, analysis of written assignments, interviews with students, induction, deduction, experiment.

Research Results

There are a number of problems in teaching Georgian as a foreign language, which are based on significant differences in the phonemic structures of the Georgian and Turkish languages. The specific phonetic characteristics of Georgian writing are particularly difficult for Turkish-speaking students. Most of them are accustomed to the Latin alphabet, so learning the Georgian alphabet and, especially, the correct spelling of specific sharp consonants is problematic.

These are important factors that affect writing learning, so it is necessary to develop effective strategies to overcome them.

Result

The study has been conducted with the participation of 23 Turkish-speaking students studying Georgian at Batumi Shota Rustaveli University. They were selected according to the level of teaching Georgian (A1-A2) in order to take into account, the writing strategies of both beginners and novices, as well as intermediate learners. The students were offered to write a short narrative on an interesting topic, form their own opinion. The analysis of the completed written assignments also showed the need for interviews. After observing and analysing the written assignments, we developed a questionnaire. In the recorded interviews, the students described the learning process, the time it took them to learn, and the difficulties they encountered.

Based on the experience gained during the learning and the analysis of the students, we have developed several strategies: **repeating sounds separately, teaching the vocalization of sounds** (fami-

liarization with the sound signal, visual and auditory perception); **inserting sounds into words, minimal pairs**; recording words and **self-assessment**.

It is recommended to implement these strategies step by step, in stages, consistently, and most importantly, with the help of samples, models of the teacher.

Using the above methods, students will be able to better distinguish and accurately perceive sounds, which will help them correctly pronounce and write sharp consonants, master Georgian speech and graphic skills.

Discussion

When teaching writing in Georgian, special attention is paid to the specifics of pronunciation and graphic features.

In the scientific literature, a special place is devoted to the difficulties of teaching Georgian as a foreign language. Research confirms that learning Georgian is particularly difficult for Turkish-speaking students (Alptekin & Evirgen, 2020:).

“The agglutinative nature of the Turkish language contrasts with the Georgian language, so it is difficult for Turkish-speaking students to perceive complex grammatical constructions in the Georgian language” (Gökdemir, 2018:).

The present study has shown that Turkish-speaking students need different strategies to master writing skills, which are aimed at identifying their own needs and developing logical thinking.

Graphic problems are most pronounced in Turkish-speaking students. These problems arise at the initial stage, so a graphic adaptation strategy should be developed first.

This strategy involves encouraging students to learn Georgian phonetics and graphic structure in the process of active writing, thereby avoiding the influence of the Latin alphabet. For example, Gökdemir's (2018) study shows that students with an agglutinative language often tend to use their own alphabet. Specific tasks such as "distinguish Georgian double consonants" or "write a text using only

the Georgian alphabet" can help students better understand Georgian phonetics. We systematically work with students using practical examples. Every day, they are given the task of writing simple phrases and texts using certain Georgian consonants: ძ, ბ, თ, ჳ, ჰ, ტ, კ, ჳ, ყ.

Some of the students have difficulty distinguishing the sounds ძ and ბ (dz and kh), ჳ and თ (ts and sh). We recommend that they first pay attention to the direction of writing. This will make it easier to adapt the graphic structure.

Also, a proven method is to teach words in which these sounds make the meanings different: შობ / ჳობ (shin / tsin), ძე / ბე (dze / khe); ძაძა / ბაბა (dzadza / khakha).

შობ - evde (at home), ჳობ - önde (in front of)

ძე - oğul (son) ბე - ağaç (tree)

ძაძა - matem elbisesi (mourning clothes), ბაბა - boğaz / gırtlak (throat)

To study the Caucasian sharp consonants, we offer students various practical exercises that will help them correctly perceive and pronounce these complex sounds.

To correctly pronounce the sounds ჰ, ტ, კ, ჳ, ჳ, ყ (p, t, k, ts, ch, k'), there should be enough flow of air in the mouth. All six sounds are pronounced without the need to supply air from the lungs, the throat is closed, the vocal cords are closed too, the tongue is not involved. Due to the peculiarities of pronunciation, the Caucasian sharp consonants are called abruptives. These sounds are produced with greater tension and the release of a stronger flow of air. In Turkish, the abruptness of pronunciation depends on the place of formation (Kvantaliani, Janashia, 1999:7), but there is no such type of abruptive consonants (ჰ, ტ, კ, ჳ, ჳ, ყ), (p, t, k, ts, ch, k'), the so-called Caucasian sharp sounds, which are pronounced due to glottalization (due to drawing air into the larynx).

In short, in Georgian, the sounds ჰ-ტ-პ (k-t-p) differ from the sounds K-T-P in many other languages by the abruptness, sharpness of pronunciation (Akhvlediani, 371). The physiological nature of abrupt-

tives causes difficulties in their pronunciation. Incorrect pronunciation causes an incorrect spelling.

M. Kikvadze writes about the difficulties mentioned: “For a foreigner, the pronunciation of Georgian sharp and soft consonants, such as: პ, ფ=P; კ, ქ=k; ტ, თ=T, is difficult. To overcome the difficulty, it is suggested to practice reading words in full, as well as syllable by syllable: პური – ჰაჰა – პეპელა, კატა – კაცი – კიბე, ფულ – თითი – თავი – თამაში.

The situation is even more complicated with those Georgian consonants that have no equivalents in Turkish: ყ, წ, ჭ, ღ (Kikvadze, 2009: 19).

Step I. Comparison and repetition of “similar” sounds.

Pronouncing each sound separately. Students should repeat sounds that are familiar to them in sound, but have different phonemes in the Georgian language (for example, „ქ“ and „კ“). With the help of this exercise, it will be possible to feel the difference between sharp and soft sounds.

To do this, we offer **practical examples**: a teacher writes down each sound separately and as a whole word (for example, “კარი”, “ქარი”). Then the students are asked to first listen to the sound and then repeat it.

Observation of the position of consonants. There is another strategy: when pronouncing a sound, students should place their palm on the throat area, they can feel different warmth and tension, vibration. In the case of a sharp sound, less vibration will be felt.

Step II. Exercise in vocalizing sounds

Familiarization with the sound signal - first a teacher pronounces the sounds ourselves and give the students time to visually and aurally perceive different sounds. After that, the students are asked to repeat the sounds and **note the difference**. Following the teacher, the students repeat each sound and focus on the difference.

Step III. Inserting sounds into words - minimal pairs

The students need to **look for** words in which these sounds occur in different contexts, as well as with different semantics.

A teacher explains to students that, in addition to physiological and acoustic properties, sounds also have a social purpose. The social side of speech sounds is designated by the term **phoneme** (Akhvlediani, 1999: 17).

Turkish-speaking students have difficulty pronouncing and writing specific Georgian consonants.

For example, in the word **წიწილა** - tsitsila (chicken), the pronunciation of the sound "ts" is not peculiar to the Turkish language. Close to it there are the sounds "c" - something between ç and ğ (j and ç in Turkish), "s" (in some cases), "ç" (a sound close to ß (ch)).

Turkish-speaking students usually have difficulties writing the word **წყალი** "tskali" (water) - because the complex "წყ" is foreign to them, "ცკალი" "tskali" - that is, they do not distinguish and, accordingly, incorrectly write and pronounce the sounds წ' and ც'.

The word **ყვავილი** - khvavili (flower) is found in the following phonetic variants: "კვავილი" "kvavili" - instead of "ყ" they write "კ", "ქვავილი" - instead of "ყ" they write "ქ", "კავავილი" - a vowel is added here, "კავილი" - the consonant complex is simplified.

Students have to compare words that sound very similar in their language, but have completely different meanings. First, the teacher pronounces each word himself, then the students should repeat it to feel the difference by ear and when pronouncing.

Practical examples:

• it is effective to work with such pairs as: **ქარი/ კარი; ფური/ პური, ჭირი/ ჩირი, ღერი/ გერი; ყელი/ ხელი, ბალი/ ქალი**

• ქარი (pronounced as khari) – Turkish "rüzgar" (wind), კარი (pronounced as kari) - kapı (door)

• ფური (phuri) - Turkish "inek" (cow) პური (puri) – ekmek (bread)

• ჭირი (tchiri) - dert / bela (disaster), ჩირი (chiri)- kurutulmuş meyve (dried fruit)

• ღერი (gheri) - sap (twig), გერი (geri) (stepchild) - no direct equivalent in Turkish.

- ყელი (k'eli) - boğaz (throat), ხელი (kheli) - el (arm)
- ბალი (bali)- kiraz (cherry), ქალი (kali)- kadın (woman).

If the forms being analysed are not abstract names, it would be good to show the corresponding pictures.

The meaning of these words will be unknown to Turkish-speaking students, so it is appropriate to give examples that explain their meaning.

For example,

- ფური - an adult cow that gives birth to a calf and is milked.
- პური - bread is a food product.
- ჭირი - is both a disaster and an infectious disease.
- ჩირი - dried fruit.
- ღერი - a part, a strand of hair, a strand of a match;
- გერი - child of a wife or a husband whom he/she has from another husband/wife.
- ყელი - a throat, front part of the neck,
- ხელი - hand, arm.

Attached pictures and images (for example, a cow eats bread, the wind opens the door, a child puts his hand on the throat) will convince the students of the need to separate these sounds, that they have a distinctive function.

After this, it is effective to give a task in which the students choose the words that are needed in the context and pronounce them.

დედამ (ჩირი/ჭირი) გაახზო;

კაცმა (ჭირი/ჩირი) მალა, მალა (ჭირმა/ ჩირმა) თავი არ დამალა;

ნიას ნაცინის ჭამის შემდეგ (ყელი/ ხელი) ასტკივდა.

Method of controlling specific gestures and breathing.

When pronouncing sharp sounds, it is important to regulate breathing and open the mouth correctly (i.e., position of the teeth and lips).

Practical examples of the mentioned strategy:

- Students should hold air in their mouth while pronouncing the sound, and then release it to pronounce the sound sharply and clearly.
- Students look at their lips in the mirror and perform movements to ensure that the lips and tongue are in the correct position.

Step IV. Audio recording and self-assessment

The students are given the task of pronouncing words that contain sharp and soft consonants and writing them down. After that, they compare it with the words pronounced by the teacher. Self-assessment is necessary in the learning process. With the help of the above-mentioned practical task, recording own voice and then comparing it with the teacher's sample, the student will be able to find out where he makes mistakes and which sounds require additional practice.

Such exercises will help students distinguish Caucasian sharp sounds, thereby improving the correct perception and pronunciation of sounds.

In short, **recording the voice and its analysis** is a guarantee of self-assessment and strengthening the pronunciation of sounds.

In the works of Turkish-speaking students, there have been observed such errors that are caused by the difference in the syllabic structure of the Turkish and Georgian languages. For example, in Georgian complex consonants are allowed (CCCCV), „წვრთნის“, “ბრწყინავს”, whereas in Turkish the syllabic structure is simpler (CV, CVC); complex consonants are not allowed there, and to overcome this complexity, epentheses are introduced: წვრთნის - წივირიოთნის, ბრწყინავს - ბიოიწყინიოთნავს. In this case, we turn to the methods of decomposition into syllables and their counting, thereby convincing students of the invalidity of such forms.

Conclusion

Mastering, improving and developing the ability to write in Georgian, overcoming graphic difficulties among Turkish-speaking

students, taking into account the phonetic features of their native language, requires individual strategies. The effectiveness is noticeable only if they are implemented in stages.

In the learning process, it is important to focus on the main phonetic differences between the native and target languages, the structural features of the Georgian language, as well as the cultural differences that affect the learning process. The present study has shown that with the right approach, it is possible to successfully develop writing skills, which will help Turkish-speaking students to better master the Georgian language.

The research showed that developing Georgian writing skills among Turkish-speaking students is a complex process that requires a purposeful and systematic approach. The results of the study indicated to the fact that successful learning should be based on the following principles:

1. Deep understanding of the differences in the phonemic structures of the native and target languages;
2. Using consistent and step-by-step strategies in the learning process;
3. Using a variety of practical exercises, including both isolated study of sounds and their contextual use;
4. Active using of self-assessment and feedback mechanisms.

The effectiveness of the developed strategies is confirmed by a significant improvement in the writing skills of students. The progress in the correct use of Caucasian sharp consonants is especially noticeable. The results of the study can be used as a basis for further development of methods of teaching Georgian as a foreign language, especially when working with Turkish-speaking and Azerbaijani-speaking audiences.

REFERENCES

- akhvlediani, g. (1999). zogadi ponet'ik'is sapudzvlebi (Fundamentals of General Phonetics). tbilisi: TSU Publishing House.
- Akhvlediani, z. (2023). Turqulis, rogoris meore utskho enis sheswvllis, qarTvelta mier dashvebuli saerto shetsdomebi da aghmofkhvris gzebi (Common Mistakes Made by Georgians in Learning Turkish as a Second Foreign Language and Ways to Eliminate Them). *International Scientific Journal Herald of Oriental Studies*. Vol. 6, No. 2. pp. 300-338. DOI: <https://doi.org/10.61671/hos.6.2023.7363>. <https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article/view/7363>).
- kvantaliani, e., janashia, n. (1999). turkuli enis sakhelmdzghvanelo [Turkish Language Manual]. tbilisi: Publishing House "Egrisi".
- kikvadze, m. (2009). kartulis, rogorc uckho enis, ts'avlebis zogierti asp'ekt'i [Some Aspects of Teaching Georgian as a Foreign Language]. batumi: Shota Rustaveli State University Publishing House.
- kikvadze, m., chokharadze, m., tandilava, l., chokharadze, v., chokharadze, m., tavgiridze, m., dumbadze, g., nak'ashidze, o. (2015). kartuli ena uckhoel'tatvis p'rakt'ik'uli savarjishoebis rveuli (1) (Georgian Language for Foreigners: Practical Exercise Workbook (1)). batumi: Batumi Shota Rustaveli State University Publishing House. (Retrieved 10.10.2024 <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/486713>).
- Alptekin, C., & Evirgen, H. (2020). "Cross-linguistic Influence in Language Acquisition." *Language and Culture Studies Journal*, 25(3), 134-148.
- Gökdemir, Y. (2018). "Grammatical Structures in Turkish Language Learners." *Journal of Language Research*, 12(1), 59-75.

1704 წლის ოსმალური დოკუმენტი ბათუმის შემოგარენის
შესახებ (ეთნოგრაფიული ასპექტები)

ჯემალ ვარშალომიძე

ისტორიის დოქტორი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის

მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი,

+995 5963421. jemal.varshalomidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2690-3020>

აბსტრაქტი

XVIII ს-ის I მეოთხედის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის, ეკონომიკური და სოციალური მდგომარეობის შესწავლისათვის მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის გადასახადების აკრეფის მიზნით შედგენილი ოსმალური დავთრები. აჭარის ტერიტორიაზე მარცვლეული კულტურების მოყვანასთან დაკავშირებით მეტად ღირებულია აღნიშნულ დავთრებში - „ბათუმის ლივის ვრცელ დავთარსა“ და „ბათუმის ლივის მოკლე დავთარში“ მოცემული ცნობები. პირველი დოკუმენტი 1704 წლით თარიღდება

ხოლო მეორეში სხვადასხვა პერიოდის ჩანაწერებს ვხვდებით. დოკუმენტების მიხედვით ბათუმის ლივა მოიცავს დღევანდელი ქალაქის ტერიტორიას თავის შემოგარენით და ვრცე-

ლდება ჭოროხის ხეობის აყოლებაზე ბორჩხისა და სამხრეთ-დასავლეთით შავი ზღვის სანაპიროზე ლაზისტანში. დოკუმენტში ჩამოთვლილია სოფლები სხვადასხვა გადასახადებით, მაგალითად ღომზე, სიმინდზე და სხვა. ჩვენი კვლევის მიზანია დავთარში აღწერილი ცნობების შესწავლა ეთნოლოგიური ასპექტით.

მარცვლელ კულტურებს ქართველების განსახლების ტერიტორიაზე წარსულში ფართო არეალი ეკავა. მისი გავრცელების შესახებ საგულისხმო ცნობებია მოცემული ძველ ქართულ წყაროებში, საქართველოში მყოფი უცხოელი მოგზაურებისა და მეცნიერების ჩანაწერებში, XVI ს-ის დამლევსა და XVII-XVIII სს-ში საქართველოს საეკლესიო და სამონასტრო ბეგარის ნუსხებში. ოსმალურ წყაროების მიხედვით, აჭარაში ღომის კულტურა ფართოდ იყო გავრცელებული სამეურნეო ცხოვრებაში სიმინდის შემოსვლამდე და შემდეგაც, იგი მოსახლეობის ერთ-ერთი მთავარი საკვები მარცვლეულია. ნაშრომში თავმოყრილია ღომის მოყვანა-დამუშავება, ჯიშების, კულინარიაში, რიტუალებში გამოყენების შესახებ ეთნოგრაფიული ცნობები, შეჯერებულია ტოპოგრაფიულ და არქეოლოგიურ მონაცემებთან.

საკვანძო სიტყვები: ღომი; აჭარა; ჩამური; ცეხვა.

შესავალი

საქართველოს მოსახლეობის, მათი ყოფისა და წეს-ჩვეულებების შესახებ ინფორმაცია ათწლეულების მანძილზე იზრდებოდა. ჩვენი ხალხისადმი ინტერესი სხვადასხვა მიზეზით იყო განპირობებული. მოგზაურების, ვაჭრების, სამხედრო თუ სახელმწიფო მოხელეების მიერ გროვდებოდა ცნობები მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრების, რწმენა-წარმოდგენების, ქცევის წესების, საცხოვრებელის, ტანსაცმლის, საკვების, საწარმოო, სამეურნეო-ეკონომიკური ურთიერთობების შესახებ. მიწათმოქმედება-მემინდვრობასთან დაკავშირებული ეთნოგრაფიული საკითხები მეტად

ინფორმაციულია მოსახლეობის სოციალური მდგომარეობის შესასწავლად.

საქართველო არის მსოფლიოში უძველესი მიწისმოქმედი და მესაქონლე ტომების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კერა. მარცვლეულ კულტურებს ქართველების განსახლების ტერიტორიაზე წარსულში ფართო არეალი ეკავა. მისი გავრცელების შესახებ საგულისხმო ცნობებია მოცემული ძველ ქართულ წყაროებში, საქართველოში მყოფი უცხოელი მოგზაურებისა და მეცნიერების ჩანაწერებში, XVI ს.-ის დამლევსა და XVII-XVIII საუკუნეებში საქართველოს საეკლესიო და სამონასტრო ბეგარის ნუსხებში. XV საუკუნის 70 წლებში საქართველოში მყოფი ვენეციელი ვაჭარი და დიპლომატი იოსაფატ ბარბარო, ბათუმზე წერს, რომ გარდა ღომისა აქ სხვა ჭირნახული არ მოჰყავთ (ბარამიძე, 2023:246). აჭარის ტერიტორიაზე მარცვლეული კულტურების მოყვანასთან დაკავშირებით მეტად ღირებულია ოსმალურ დავთრებში - „ბათუმის ლივის ვრცელ დავთარსა“ და „ბათუმის ლივის მოკლე დავთარში“ მოცემული ცნობები. პირველი დოკუმენტი 1704 წლით თარიღდება (შაშიკაძე, 2024:11), ხოლო მეორე სხვადასხვა პერიოდში შედგენილი ტექსტებისგან შედგება (შაშიკაძე, 2024:20). დავთრის მიხედვით ბათუმის ლივა მოიცავს დღევანდელი ქალაქის ტერიტორიას თავის შემოგარენით და ვრცელდება ჭოროხის ხეობის აყოლებზე ბორჩხისა და სამხრეთ-დასავლეთით შავი ზღვის სანაპიროზე ლაზისტანში (შაშიკაძე, 2023:10). დოკუმენტში ჩამოთვლილია სოფლები სხვადასხვა გადასახადებით, მაგალითად ღომზე, სიმინდზე და (შაშიკაძე, 2024: 11) ა.შ (ვრცლად აღნიშნულ დოკუმენტზე იხ. შაშიკაძე, 2024). ჩვენი კვლევის მიზანია დავთარში აღწერილი ცნობების შესწავლა ეთნოლოგიური ასპექტით. ამჯერად შევჩერდებით ღომის კულტურაზე. იგი დასავლეთ საქართველოში ფართოდ გავრცელებული სამეურნეო სახეობაა სიმინდის შემოსვლამდე და შემდეგაც, მოსახლეობის ერთ-ერთი მთავარი საკვები მარცვლეულია. ნაშრომში თავმოყრილია ღომის მოყვანა-დამუშავება, ჯიშების, კულინარიაში, რიტუალებში გამოყენების შესახებ ეთნ-

ოგრაფიული ცნობები, შეჯერებულია ტოპოგრაფიულ და არქეოლოგიურ მონაცემებთან.

ლიტერატურის/წყაროების მიმოხილვა

აჭარაში მარცვლელი კულტურების შესახებ კვლევისათვის ძირითად წყაროთმცოდნეობით ბაზას წარმოადგენს ეთნოგრაფიული ჩანაწერები, კერძოთ ბსუ ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიულ ფონდებში დაცული საარქივო მასალები. კვლევაში გამოვიყენეთ ნიკო კეცხოველის, ვახტანგ შამილაძის, ვლადიმერ მგელაძის, ნუგზარ მგელაძის, ნუჯათ ჩიჯავაძის, ნოდარ კახიძის, მიხეილ ქამადაძის, იზო სამსონიას, ოთარ თურმანიძის ნაშრომები. მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის ევროპული და ოსმალური წყაროები. აჭარაში ღომის კულტურასთან დაკავშირებით საფუძვლიანი ეთნოგრაფიული გამოკვლევა დღემდე არ არსებობდა.

მეთოდოლოგია

კვლევის ჩასატარებლად გავეცანით სპეციალურ ლიტერატურას, წყაროებს. ნაშრომი შესრულდა უშუალო დაკვირვებისა და გამოკითხვის მეთოდით, რომელიც შეჯერდა საარქივო დოკუმენტებთან, ტოპონიმურ და არქეოლოგიურ მონაცემებთან. მოსახლეობასთან შეხვედრებისა და ინტერვიუების ფარგლებში გამოვლინდა ღომის კულტურასთან დაკავშირებული არაერთი არამატერიალური ეთნოლოგიური ელემენტი, რომელიც მოიცავს ღომის მოყვანა-დამუშავებას, კულინარიაში, საყოფაცხოვრებო წეს-ჩვეულებებსა და რიტუალებში გამოყენებას. ეს ტრადიციები და პრაქტიკები აჭარის მოსახლეობის განვლილ ყოველდღიურობას, საცხოვრისს უკავშირდება.

დისკუსია (ძირითადი შედეგები)

1703 (ზოგი ცნობით 1704) წელს ოსმალთა ლაშქარი იმერეთში შემიჭრა, მათ ააოხრეს და დაიმორჩილეს გურიაც. ამ შემოსევის შემდეგ ბათომი თურქებმა დაიპყრეს. ბათუმი თავისი შემოგარენით, ჭოროხის ჩრდილოეთით მდებარე სოფლებით მანამდე ხელიდან ხელში გადადიოდა გურიელსა და ოსმალეთს

შორის. გონიო XVI ს-ის შუა წლებიდან დარჩა ოსმალეთს, ის იყო ადმინისტრაციული ცენტრი სანჯაყისა, რომელიც ბათუმის ან გონიოს სანჯაყად მოიხსენიებოდა (შაშიკაძე, 2024:9).

XVIII ს-ის I მეოთხედის აჭარის რეგიონის ისტორიის, ეკონომიკური და სოციალური მდგომარეობის შესწავლისათვის მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის ბათუმის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები, სადაც აღწერილია ქალაქის შემოგარენში მდებარე სოფლები კომლებისა და მათზე დაკისრებული სხვადასხვა გადასახადებით. სოფლები იხდიდნენ გარკვეული რაოდენობის გადასახედებს ღომზე, სიმინდზე, შირაზე, საქორწინო მოსაკრებელს (შაშიკაძე, 2014:11). აღწერის მიხედვით, ახალშენი, სამება, ყოროლისთავი, აგარა, კაპრეშუმი, მახინჯაური, ერგე, ჯოჭო, ხელვაჩაური, თოდოგაური, კიბე, კაპნისთავი და სხვა სოფლები იხდიდნენ ღომზე გადასახდს (შაშიკაძე, 2024:23-26). როგორც ჩანს, ღომი მოსახლეობის ერთ-ერთ ძირითად საკვებს წარმოადგენდა. სამეგრელოსა და გურიაში ღომი ინტენსიურად გამოიყენებოდა. ამის შესახებ ბევრი ეთნოლოგიური კვლევა თუ წერილობითი წყარო არსებობს. აჭარაში აღნიშნული საკვების ინტენსიურ გამოყენებასთან დაკავშირებით საფუძვლიანი გამოკვლევა დღემდე არ არსებობდა. წინამდებარე ნაშრომი სწორედ ამ ხარვეზის გამოსწორებას ემსახურება.

ღომის ფართო გავრცელებაზე მეტყველებს საველე ეთნოგრაფიული მასალები, რომელიც 1958-59 წლებში მკვლევარმა ნეჯათ ჩიჯავაძემ ჩაიწერა: სოფელ ახალდაბაში (შუახევის მუნიციპალიტეტი) ზედა სოფელს ნაღოვარი ჰქვია იმიტომ, რომ უწინ იქ ღომს თესავდნენ (მთხრობელი მუხამედ ისმაილის ძე ზოიძე, 80 წლის) (მასალები...2019:43). სოფლის იმ უბანზე, რომელსაც საჯაყელს უძახდნენ წყლის ჩამური ყოფილა, სადაც ღომს ცხვავავდნენო (სოფელი ჭალა, შუახევის მუნიციპალიტეტი, მთხრობელი ახმედ იუსუფის ძე ბერიძე, 63 წლის) (მასალები, 2019: 56). საყანე მიწები გვქონდა: „ზეგანში ვთესავდით სიმინდს და ღომს. მოდიოდა 30 გოდორი სიმინდი და 5 გოდორი ღომი... ღომს წყლის ჩამურით გავცეხავდით (მთხრობელი აზიზ ალის

ძე მიქელაძე, 90 წლის) (მასალები.., 2019:57). „ჩვენები რომ ამოვდენ, იმ წელიწადს მინდორში ძველ ყორეზე ძველთაძველი სანაყი ქვა (ჩამური) უნახიან..., ამ ჩამურს ახლაც ვხმარობთ (მთხრობელი: დურსუნ იუსუფის ძე ამაღლობელი, 75 წლის, ნაღვარევი, შუახევის მუნიციპალიტეტი) (მასალები..,2019:57). „ადგილობრივი გლეხობა ძველად ქერსა და ჭვავს იმიტომ თესავდა, რომ სიმინდის მოსავალი ცუდი იყო, არ ყოფნიდა. ამიტომ დამატებით ჭვავი, ღომი, ქერი და სხვა ასეთები ითესებოდა (მემედ იუსუფის ძე ნაგერვადე, 75 წლის, ზედა ჩხუტუნეთი. ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი). „მარცვლოვანი კულტურებიდან გავრცელებული ყოფილა ჭვავი, ქერი, ფეტვი, ღომი, სელი, კანაფი და ნაკლებად პური. მთხრობელის ბაბუას, მემედ ხინკილაძეს, რომელიც 1879 წელს გარდაიცვალა უთქვამს: სახნავებში მოდიოდა 293 ფუთი სიმინდი, 4 ფუთი ჭვავი, 2-3 ფუთი ღომი... (ბეხრი ხინკილაძე, სოფელი ჩიქუნეთი, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი) (მასალები.., 2019:101). ბლომად ითესებოდა ღომი მალღობ ადგილებში, შორ ყანებში. გავცელებული იყო „მაჭახლურა“ ღომი, რომელსაც თავთავი დატოტვილი არ ქონდა და ერთ მთლიანს წარმოადგენდა, მეორე ჯიშის ღომს კი თავთავზე რამოდენიმე პატარა განტოტება ქონდაო. სახლთან მდებარე ნაკვეთს, ბაღჩას ეძახდნენ. ძველად „მამული“ ჰქვიებიაო, სადაც თესავდნენ სიმინდს, ქერს, ღომს... იმ ნაკვეთში წინათ სიმინდი არ მოდიოდა და ამიტომ ფეტვსა და ღომს თესავდნენ (სოფელი მანიაკეთი, 1959 წ.)(მასალები..,2019: 103). ყიშლები ქონდათ „ნაქერვალზე“ მთა შქერნალზე, როდესაც ეს მხარე საქართველო იყო, იმ დროს აქ ღომი და ფეტვი უთოხნიათ, დაბალ ადგილებში ღომს თესავდნენ, ზეგნებში კი ფეტვს (მგელაძეები, ხულო) (მასალები..,2019:122). მოხუცები იტყოდნენ, რომ წინათ სიმინდი რომ არ ყოფილა, ხალხი ფეტვს, პურსა და ქერს თესავდა. ღომს დაბლობში (რიყეთი, ხულო) (მასალები..,2019:123). ითესებოდა ქერიც.., სიმინდის კულტურის შემოსვლამდე ძირითადად ჭვავი და ღომი ყოფილა. ღომს ისე იყენებდნენ, როგორც დღეს ბრინჯს. მისგან ფაფასაც ამზადებდნენ (მთხრობელი, ომარ დოლიძე. 84

წლის, ხასან თურმანიძე, 88 წლის,მერისი, ქედა) (მასალები..., 2019:131).

ძველად თესდნენ სიმინდს, ღომს, პურს, ქერს, ჭვავს, ფეტვს, სელს... ღომი ყოფილა 2 ჯიშის, რომლებიც ერთმანეთისგან თავთავით განსხვავდებოდა.

80 წლის წინ ჰქონიათ შემდეგი სახნავები: ნაფუძარი, მოდიოდა 80 ფუთი სიმინდი. ახლოყანები - მოდიოდა სიმინდი 50 ფუთი, პური 30 ფუთი, ქერი 20 ფუთი. ნასლავდელეზე მოდიოდა სულ 120 ფუთი სიმინდი, პური 40 ფუთი, 30 ფუთი ქერი. ნაშენზე თესდნენ სიმინდს, ღომს. მოდიოდა 50 ფუთი სიმინდი და 6 ფუთი ღომი.

ბარდნარში მოდიოდა სიმინდი 150 ფუთი, ვერხვნარში სიმინდი 60 ფუთი და სელი 8 ჭკირთი. ზვანთიში მოდიოდა 50 ფუთი სიმინდი, ყორიათში სიმინდი 40 ფუთი, ჭვავი 18 ფუთი, ცხემლიქედში სიმინდი 30 ფუთი, ჭვავი 8 ფუთი, ახლოყანებში სიმინდი 85 ფუთი, ღომი 8 ფუთი (მთხრობელი დაუთ ჰაჯის ძე დიასამიძე, 76 წლის, ზენდიდი, ქედა. 1959) (მასალები...,2019:135-136).

ღომის თავთავებს ცეხავდნენ ქვის საძირგველში, რომელსაც ფეხით ამოძრავებდნენ. როგორც ღომს, ასევე ჭვავს, ქერს და სხვ, თესდნენ იმ მიზნით, რომ სიმინდს დახმარებოდა. ვინაიდან მოსავალი ცოტა იყო. მუსტაფა დიასამიძის სახნავებში მოდიოდა სიმინდი, ჭვავი, ღომი და ა.შ. (მარადიდი).

ჭახათსა და მის მიდამოებში გავრცელებული იყო ღომის ორი სახე: „ ბორჩხა ღომი“ და „ბაწარა ღომი“. ბაწარას თავთავი მოგრძო ჰქონდა, მთლიანი, მტევნისებური. ადრე მოსავალი იყო. ის მწირე ნიადაგზეც მოდიოდა მაღლობებშიც. ბორჩხა ღომი საგვიანო იყო და მოდიოდა ნოყიერ ნადაგზე, დაბლობებში, მას ღერო მსხვილი ჰქონდა, ტანი მაღალი, თავთავი დატოტვილი. ღომს თესავდნენ მოფანტვით და თოხნით. ამოსვლის შემდეგ საჭირო იყო მისი გაწმენდა ბალახისაგან. მარგვლიდნენ ორჯერ. ღომს თესდნენ 20 მარტის შემდეგ, როცა მიწა გათბებოდა. მოსავალს იღებდნენ თავთავების დანით მოჭრის საშუალებით.

დიდ ყანაში კი ჩალას მანგლით ჭრიდნენ და მერე აცლიდნენ თავთავებს. შემდეგ შუაცეცხლურის ჭერზე ყრიდნენ გასახმოზად. გამხმარს საბერტყელათი ბერტყავდნენ და ჩალას იყენებდნენ ნალიის გადასახურად (მთხრობელი: მიხეილ ხასანის ძე სუქნიშვილი, ჭახათი, 1960 წელი) (მასალები...,2019:139).

მარცვლეული კულტურებიდან შვიდკვირა სიმინდის, ჭვავის, ფეტვის. ბრინჯის, სიმინდისა და პურის გარდა, გავრცელებული იყო ღომის მოყვანა, რომელიც რამდენიმე ჯიშის იყო. ბაწარა, თეთრი, ცალთავთავა, გვიანმოსავალი. თესდნენ ისეთ ნაკვეთებში, სადაც სიმინდი ცალკე მოსავალს იძლეოდა. „ჯაშურა“ ღომი (ანუ ჯაშის ღომი) მოწითალო მარცვლიანი იყო. თავთავი მსხვილი ჰქონდა. თესდნენ ნაყანვებში. „ბოჯგა“ ღომი მოწითალო ფერის ყოფილა, თავთავდატოტვილი. თესდნენ საშუალო სინოყივრის მიწაზე. ამათგან ბაწარა ღომი უფრო ხვავიანი ყოფილა. ღომს თესდნენ მოფანტვით და ჩათოხნით. მარცვლიდნენ ორჯერ. მოსავლის აღება ხდებოდა მანგლით. შემდეგ კი დანით აჭრიდნენ თავთავს. მას შუაცეცხლის ბოლით ახმოზდნენ, თუ უფრო ადრე სურდათ გახმოზა, მაშინ თხილის წკნელისაგან დამზადებულ ლასტზე ჩამოჰკიდებდნენ. გამხმარ ღომს დაჰყრიდნენ რომელიმე ოთახში, გაანიავენდნენ და ჩაჰყრიდნენ კანაფისაგან მოქსოვილ ტომრებში. შემდეგ ბედლებში ინახავდნენ. გამხმარ ღომს საჭიროების შემთხვევაში ცეხავდნენ ჩამურში. სოფელში გავრცელებული იყო ფეხის ჩამური (მთხრობელი ალი შაქარიშვილი, ასლან ქათამაძე, 72 წლის სოფელი, ვარჯანაული) (მასალები...,2019:166-68).

ჩამური ვისაც ჰქონდა ეზოში, ის ოჯახი შემღებულად ითვლებოდა. ძველად ქალის სათხოვნელად ელჩებს რომ გაგზავნიდნენ, ქალის მშობლები იტყოდნენ „იმ კაცზე გოგო მიიციემა, ჩამური ქონებიაო..(მასალები...,2019:229).

ბაბუაჩემი იტყოდა, რომ სოფლის გაღმა ახლა რომ არაფერი ითესება, იქ ჩემს ახალგაზრდობაში პურს თესავდნენო, მერე კი მიატოვეს თესვა. ჩვენ არ დაგვითესია, მაგრამ ხალხი აქ ქერს და ღომსაც თესავდა (მთხრობელი იბრაიმ ჭალაიძე, 75 წლის,

სოფელი ინწკირვეთი, შუახევის მუნიციპალიტეტი, ჩამწერი ვახტანგ შამილაძე).

მე რაც მახსოვს, აქ ვთესავდით პურს, სიმინდს, ქერს და ღომს. პურს და სიმინდს შეცვლით დავთესდით. (მთხრობელი: მეჭირალი ყიფიანი, 80 წლის, შუახევის მუნიციპალიტეტი, სოფელი ზემო ხევი. ჩამწერი ვახტანგ შამილაძე).

ძველად ამ სოფელში ითესებოდა პური, სიმინდი, ქერი, ღომი, ჭვავი, სელი და სხვა (მთხრობელი: ხასან თურმანიძე, სიხალიძეები, ქედის მუნიციპალიტეტი, 43 წლის, ჩამწერი ვახტანგ შამილაძე, 1959 წელი) (მასალები...,2019:142).

ზათინ აქ ვთესავდით სიმინდს, კანაფს, სელს (ტანსაცმლისთვის), პურს (ნაკლებად), ქერს და სხვა. ქერს ჩვეულებრივ სუქან ადგილზე დავთესავდით. ჭლე ადგილზე მოსავალს არ იქს. ვთესდით ღომსაც, მარა ძან ცოტას გარეთა ყანაში. ღომს რძეში ვხარშავდით და ისე ვჭამდით (მთხრობელი: ერმილე დუმბაძე, 83 წლის, სოფელი კუჭულა, ქედის მუნიციპალიტეტი. ჩამწერი ვახტანგ შამილაძე, 1959 წელი).

ჩვენს სოფელში ძველად ვთესავდით სიმინდს, ქერს, ხორბალს, ირგვებოდა თამბაქო, გამონაკლისად ვთესავდით ღომს, ჭვავს, სელს და სხვ. ღომი ითესებოდა ისეთ ყანაში, სადაც ახალგაჩეხილი ტყე იქნებოდა, მოჭრილ ტოტებს დავწვავდით და იმ განაცრებულ ადგილზე ვთესავდით ღომს. სხვა ადგილას მისი დათესვა არ ღირდა და არ შეიძლებოდა, რადგან მოსავალს არ მოიცემოდა. სიმინდის მარგვლის პერიოდში ღომსაც გავმარგლავდით, მაგრამ ისე, რომ ხელით უნდა გაგვემეჩხერებინა, რაც აუცილებელი იყო, მოსავალს შემოდგომაზე სიმინდის ალებისას ვიღებდით - ვკრეფდით. პირდაპირ საბძელში ვყრიდით, მერე კი, საჭირო დროს ჩამურში დავნაყავდით. თუ რა ჯიშის ღომი იყო არ მახსოვს, ისე გრძელთავა ღომს ვემახდით (მთხრობელი აბულაძე ქაზიმ, 60 წლის, სოფელი ორცვა, ქედა. ვახტანგ შამილაძე, 1959 წელი).

ტყის გაჩეხვასაც არ ვერიდებოდით საყანე მიწის გასახდელად. ახალგაჩეხილი და მომწვარი ყანა ძალიან კარგი იყო

ლომის დასათესად. მას უხდება სასუქად დამწვარი ხის ნაცარი და სხვა სასუქზე თავს არ იქს. სწორედ ამიტომ ასეთ მიმწვარ საყანეზე პირველად ყოველთვის ღომს ვთესავდით (მთხრობელი კახიძე ოსმან, ქვედა ჩხუტუნეთი, ხელვაჩაურის რაიონი, ვახტანგ შამილაძე, 1959 წელი).

ითესებოდა ღომი. თესდნენ ისეთ ადგილებში - ახალ ყანაში 3 წელიწადს სიმინდს თესდნენ, აქაურ ყანებში ერთგვარი ბალახი იცის წვრილფეხა, ღომს გავს. ამ ბალახს ხელით გამოგლეჯდნენ და შემდეგ ღომს თესავდნენ. თუ ეს ბალახი დარჩა, ღომი არ იხეირებს (მთხრობელი ილია დიასამიძე, 68 წლის, მარადიდი, ჩამწერი ვახტანგ შამილაძე, 1959 წელი).

ძველად ფქვილსა და პროდუქტებს კიდობანსა და დოლაბში ვინახავდით. ჩვენს სოფელში ზათინ ითესებოდა ფეტვი. მაშინ თურმე სიმინდი არ შობოდა აქ. დღესაც კი ამოდის მაშინდელი დათესილი ფეტვის ნარჩენი ყანაში. შემდეგ შემოსულა სიმინდი (წვიტაი), პური ანუ ასლი პური, ჭვავი. ღომი და სხვა. ყოველ ოჯახს ქონდა როგორც ნალია, ისე ბეღელი, ბეღელში ინახავდნენ პურს, სიმინდს, ქერს. ნალიაში ანუ ტურა ბეღელში კი ნედლი სიმინდი ეყარა და გახმობის შემდეგ ბეღელში გადავქონდა (მთხრობელი: სულეიმან მემედის ძე დათუნაიშვილი, 60 წლის, სოფელი კეჭიეთი) (მასალები..., 2019:155).

მუჭაჯირობამდი ისეთი მიწის სივიწროვე ყოფილა, რომ ყველა ადგილი ითხრებოდა და მესაქონლეობა ძალიან ნაკლები ყოფილა, ის გაფართოებულა მუჭაჯირობის მიერ. დარჩენილია სოფელში გზები, რომლებშიც ორივე მხარეს არის ქვის ყორე და ისე ვიწრო, რომ ცხენით ჭვირთით გავლა ძნელდებოდა, ყველა ყანა ყოფილა ქვით შემოყორილი. აქედან ბევრი ხალხი ჩადიოდა კახაბერში ყანის მუშაობაში, აქედან ბევრი ხალხი გაწყდა კახაბერში - ციებისაგან (მთხრობელი ოსმან კახიძე, 70 წლის, ჩხუტუნეთი. ჩამწერი ვახტანგ შამილაძე 1964 წელი) (მასალები..., 2019:194)

ჭვავის, ფეტვის, ღომის შესახებ დღევანდელ ეთნოგრაფიულ ყოფაში მცირე მასალებია შემონახული, მაგრამ შემოგვრჩა

ტოპონიმიკური მასალა (მენტემაშვილი, 1937:111, 148,153). ღომთან დაკავშირებული არაერთი ტოპონიმი აჭარაში დადასტურებული (სიხარულიძე, 1958,1960). ღომელაური (სათიბი) სოფელ წანწკალაშვილებში (ქამადაძე, 1998:138), ნაღომარის სერი, ნაღომვარი ვენახი სოფელი ცხემლაში (ქამადაძე, 1998:134), ნაღომი ღელე, ჩამური თავი-წყალსაცავი შუახევის სოფელ შუასოფელში (ქამადაძე, 1998:133), ნაღომარი სერი ტყე (ქეთაური (ქამადაძე, 1998:128)), ღომპური-სახნავი მიწა სოფელ ქედლებში (ქამადაძე, 1998:127), ნაღომვარი სათესი (ქილაური (ქამადაძე, 1998:127)), ღომისძირი (სახნავი (ქამადაძე, 1998:122)), ნაღომარი (სახნავი) ტაკიძეები (ქამადაძე, 1998:120), ნაღომარი სათესი სოფელ სხეფში (ქამადაძე, 1998:119), ნაღომარი სახნავი (ყანიერი (ქამადაძე, 1998:115)), ნაჩამურების სერი (ოლადაური (ქამადაძე, 1998:113)), ღომიკარი სახნავი (ნიგაზეული (ქამადაძე, 1998:112)), ნაღომარდები სათიბები (კარაპეტი (ქამადაძე, 1998:101)), ნაღომვარი სათიბები (ინწკირვეთი (ქამადაძე, 1998:99), ნაღომვარი (ვანი, გომარდული (ქამადაძე,1998:84-94).

ეთნოგრაფმა ნოდარ კახიძემ ზედა მაჭახელში ექსპედიციის დროს 30-ზე მეტი ტოპონიმი ჩაიწერა, რომელიც მარცვლეულ კულტურას უკავშირდება. მათ შორის ნაფეტვარი, ნაღომარი და სხვა (კახიძე, 2013:69; კახიძე, 2020:50, 53, 59, 66, 68, 72). ღომის კულტურა ხეობის სინამდვილისთვის ძირითადად ახოობას უკავშირდება. ახალ გაკაფულ, მაგრამ ნამწვავ ადგილებში პირველ წელს ხშირ შემთხვევაში ღომს თესავდნენ, მეორე წლიდან ახო სასიმინდე ყანად იქცეოდა. ღომის გავრცელებული ჯიშები იყო საადრეო წითელი და საგვიანო თეთრი ღომი. ღომის თავთავის გასახმობად არსებობდა საგანგებო ჭურჭელი, რომელსაც ოღვე ერქვა. მას წნელით წნავდნენ. ეთნოგრაფიული მასალებით დასტურდება, რომ მაჭახლის ხეობაში ღომის გასაცეხვად მხოლოდ ფეხის საცეხველები არსებობდა, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა საძიგველს ეძახის. იგი, როგორც რთული კომპლექსური იარაღი, უფრო გავრცელებულია საქართველოში, ვიდრე წყლის საცეხველი. ღომის ცეხვა და საცეხველზე მუშაობა ქალის

საქმეს შეადგენდა. წარსულში იშვიათად იყო ოჯახი, ან ერთი გვარის რამდენიმე ოჯახი, რომელსაც საკუთარი საძიგველი არ ჰქონდა (კახიძე, 1974:38)

აჭარაში ღომი გამოიყენებოდა რიტუალებშიც. მოხუცებულ მთქმელთა გადმოცემით, ძველად ლაზეთში დედოფალს თავზე ხორბლის, ღომის, ბრინჯის და სიმინდის მარცვლებს გადააყრიდნენ (თანდილავა, 1972:125). იგი გამოიყენებოდა ხალხურ მედიცინაშიც (სურმანიძე, 1974:34).

ღომის გავრცელება აჭარაში დადასტურებულია არქეოლოგიური მონაცემებითაც. მაგალითად, ნამჭედურის ნამოსახლარის V ფენაში (ძვ.წ. XIII-XII სს) ნაპოვნია ხორბლისა და ღომის დანახშირებული მარცვლები, როგორც ჩანს მოსახლეობის კვებაში ღომს ძირითადი ადგილი ეჭირა (ხახუტაიშვილი, 1995: 56,57; ჯაფარიძე, 2007:160), არქეოლოგიური მონაცემებით დადგენილია, რომ მოყვანილი მარცვლეულს ცეხავდნენ, გაცეხილ მარცვალს თიხის ქოთნებში, დერგებში, ქსოვილის ტომრებში ინახავდნენ. ნამჭედურის ნამოსახლარის ერთ-ერთი ნახანძრალი ჯარგვალის გათხრებისას გამოვლენილი თიხის ზოგიერთი ჭურჭელი ღომის კარბონირებული მარცვლებით იყო სავსე, ხოლო ნაგებობის ჭერთან ერთად დანახშირებული იყო როგორც ღომის, ისე ხორბლის თავთავები. მარცვლეულის დამუშავება, არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, ხელსაფრქვათ ხდებოდა. მიღებული პროდუქტი ნამცხვრის მოსამზადებლად გამოიყენებოდა, ასევე შესაძლებელია მოხარშული სახითაც გამოიყენებოდა. ნამცვრის მოსამზადებელი კერამიკული ტაფები აღმოჩენილია ნამჭედურში, ბობოყვათში, ციხისძირში (ხახუტაიშვილი, 2007:188).

ღომის გამოყენება დაფიქსირებულია მაღალმთიან აჭარაში. ჭვანის არქეოლოგიური მასალები მოწმობენ, რომ აჭარის შუა ზოლის მეურნეობაში საკმაოდ გავრცელებული ყოფილა ღომის კულტურა. იგი დასავლეთ საქართველოს უძველესი არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლისას საკმაოდ რაოდენობითაა წარმოდგენილი (მამულაძე, 1993:150).

რაც შეეხება საცეხველებს, იგივე ჩამურს, ის გამოვლენილია აღმოსავლეთ და სამხრეთ აზიაში, პოლონეთში, ზალცბურგში, ბერნში, უნგრეთში, იტალიასა და ჩრდილოეთ ესპანეთში. ევროპელი მეცნიერების აზრით საქართველო ამ შემთხვევაში მხოლოდ გადამცემი რგოლია დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის. მაგრამ ქართული, სამხრეთკავკასიური და წინააზიური საცეხველების ანალიზი სხვაგვარად აშუქებს საქართველოს როლს საცეხველის წარმოშობის საკითხში (ჩიტაია, 2001:46,47).

ლომის კულტურის მოყვანა დასავლეთ საქართველოში შემცირდა სიმინდის გავრცელების შემდეგ. მიუხედავად ამისა, 1926 წელს, აჭარაში დაითესა 22 ჰექტარზე, მოსავალი კი 7 ტონას ითვლიდა (თურმანიძე, 2009:374).

დასკვნა

XVIII ს-ის I მეოთხედის ბათუმის შემოგარენის ისტორიის, ეკონომიკური და სოციალური მდგომარეობის შესწავლისათვის მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის გადასახადების აკრეფის მიზნით შედგენილი ოსმალური დავთრები. აჭარის ტერიტორიაზე მარცვლეული კულტურების მოყვანასთან დაკავშირებით მეტად ღირებულია აღნიშნულ დავთრებში - „ბათუმის ლივის ვრცელ დავთარსა“ და „ბათუმის ლივის მოკლე დავთარში“ მოცემული ცნობები. პირველი დოკუმენტი 1704 წლით თარიღდება, ხოლო მეორეში სხვადასხვა პერიოდის ჩანაწერებს ვხვდებით. დოკუმენტის მიხედვით ჩანს, რომ ახალშენი, სამება, ყოროლისთავი, აგარა, კაპრეშუმი, მახინჯაური, ერგე, ჯოჭო, ხელვაჩაური, თოდოგაური, კიბე, კაპნისთავი და სხვა სოფლები იხდიდნენ ღომზე გადასახდს. როგორც ჩანს, ღომი მოსახლეობის ერთ-ერთ ძირითად საკვებს წარმოადგენდა. არქეოლოგიური მონაცემებით აღნიშნული კულტურა აჭარაში ჯერ კიდევ ძვ.წ. XIII-XII საუკუნეებში წარმოადგენდა ძირითად საკვებ პროდუქტს. ღომის კულტურის ფართო გამოყენებაზე მიუთითებს ეთნოგრაფიული კვლევები, იგი არა მარტო საკვებად, არამედ რიტუალებსა და ხალხურ მედიცინაშიც გამოიყენებოდა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ბარამიძე, ი. (2023). *ბათუმი XV საუკუნის ევროპულ წყაროებში*, საეთაშორისო-სამეცნიერო ჟურნალი აღმოსავლეთმცოდნეობის მაცნე, ტომი 6, #2, ბათუმი. <https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article/view/7361>
- თანდილავა, ზ. (1972). *ლაზური ხალხური პოეზია*, ბათუმი, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“. ბათუმი.
- თურმანიძე, ო. (2003). *საადგილმამულო ურთიერთობანი და აგრარული მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (1878-1928 წწ.)*, ბათუმი, გამომცემლობა „შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“.
- კახიძე, ნ. (1974). *მაჭახლის ხეობა*, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი.
- კახიძე, ნ. (2013). *ეტრატზე ამეტყველებული ისტორია*, ბათუმი.
- კახიძე, ე. ნ. (2020). *მაჭახლის ხეობის ტოპონიმისა*, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ბათუმი.
- მამულაძე, შ. (1993). *აჭარისწყლის ხეობის შუასაუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები*, გამომცემლობა „აჭარა“. ბათუმი
- მენტეშაშვილი, ს. (1937). *„აჭარის ეთნოგრაფიული მასალები“*, ენიმკის მოამბე, II, თბილისი.
- სიხარულიძე, ი. (1958). *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმისა*, I, თბილისი.
- სიხარულიძე, ი. (1960). *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმისა*, II, თბილისი.
- სურმანიძე, რ. (1974). *მცირე კარაბადინი*, ბათუმი, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“. ბათუმი.
- მასალები აჭარის ყოფისა და კულტურის შესწავლისათვის (2019). *მემინდგრეობა*, ბსუ ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, ტომი 1. გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი.

- ჯაფარიძე, ო. (2007). კოლხური კულტურის ადრეული ეტაპი აჭარის ტერიტორიაზე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა I, გამომცემლობა „ინოვაცია“. თბილისი.
- შაშიკაძე, ზ. (2023). ბათუმის საბოლოო დაპყრობა და ადმინისტრაციული მმართველობის შემოღება ოსმალთა მიერ, საერთაშორისო სამეცნიერო ჟურნალი აღმოსავლეთმცოდნეობის მაცნე, ტომი 6, #2, ბათუმი.<https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article/view/7353>
- შაშიკაძე, ზ. (2024). ორი ოსმალური დავთარი ბათუმის შესახებ, გამომც. უნივერსალი, თბილისი.
- ჩიტაია, გ. (2001). შრომები, V ტომი, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევები, წერილები, რეცენზიები, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- ხახუტაიშვილი დ. (1995). *ქობულეთის ქვეყანა*, წიგნი I, გამომცემლობა „აჭარა“, ბათუმი.
- ხახუტაიშვილი, ნ. (2007). *აჭარის მოსახლეობის სამეურნეო ყოფა - სოფლის მეურნეობა*, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა I, გამომცემლობა „ინოვაცია“, თბილისი

**1704 Ottoman document about Batumi surroundings
(ethnographic aspects)**

Jemal Varshalomidze

Doctor of History,
Batumi Shota Rustaveli State University
Niko Berdzenishvili Institute chief scientist-collaborator,
+995 59634 21. jemal.varshalomidze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2690-3020>

Abstract

Ottoman records compiled for the purpose of tax collection serve as a crucial source for studying the history, economy, and social conditions of southwestern Georgia during the early 18th century. These records, particularly the “Extensive Record of Batumi Liva” and the “Brief Record of Batumi Liva”, provide valuable insights into grain cultivation practices in the Adjara region. The earliest of these documents dates to 1704, offering a detailed account of agricultural production and its economic implications.

The second document contains records from various periods. According to these records, the Batumi Liva encompassed the present-day city and its surroundings, extending along the Chorokhi Valley to Borchkha and southwest to the Black Sea coast in Lazistan. The document provides a detailed list of villages along with their respective taxes, such as those levied on gruel, corn, and other goods. The aim of our research is to analyse these references from an ethnological perspective.

In the past, cereal crops occupied a vast area within Georgian settlements. Significant accounts of their cultivation are found in ancient Georgian sources, the records of foreign travellers and scientists in Georgia, as well as in the lists of church and monastic beggars from the late 16th and 17th–18th centuries. According to Ottoman sources, gruel cultivation was widespread in Adjara prior to the introduction of maize into agricultural practices. Since then, it has remained one of the population's primary food grains. This study compiles ethnographic information on the cultivation and processing of gruel, its varieties, culinary uses, and associated rituals, integrating these findings with topographical and archaeological data.

Keywords: gruel; Adjara; Chamuri; husking.

Introduction

Information about the population of Georgia, their customs, and way of life has been accumulating for decades. Interest in the Georgian people arose for various reasons, prompting travellers, merchants, military personnel, and government officials to document aspects of their lifestyle, beliefs, social norms, housing, clothing, food, production methods, and economic relations. Ethnographic data related to farming practices, in particular, provide valuable insights into the social conditions of the population.

Georgia is one of the world's most significant centers for the earliest farming and herding communities. In the past, cereal crops occupied vast areas within Georgian settlements. Important information about their cultivation and distribution is found in ancient Georgian sources, accounts by foreign travellers and scientists, and the lists of church and monastic taxes from the 16th to 18th centuries. The Venetian merchant and diplomat Iosafat Barbaro, who visited Georgia in the 1470s, noted in his writings about Batumi that, aside from gruel, no other crops were brought to the area (Baramidze, 2023:246). Regarding grain cultivation in Adjara, Ottoman records such as the

„Extensive Records of Batumi Liva” and “Short Records of Batumi Liva” provide valuable references. The former dates back to 1704 (Shashikadze, 2024:11), while the latter comprises texts compiled during different periods (Shashikadze, 2024:20). According to Records, the Batumi Liva encompasses the territory of the present-day city and its surroundings, extending along the Chorokhi Valley to Borchkha and southwest to the Black Sea coast in Lazistan (Shashikadze, 2023:10). The document lists villages and details various taxes, such as those on gruel, corn, and other crops (Shashikadze, 2024:11; see also Shashikadze, 2024). The purpose of our research is to analyse the references described in this document from an ethnological perspective. This study focuses specifically on gruel culture, a widely cultivated crop in Western Georgia both before and after the introduction of corn. Gruel has long been one of the population’s staple grains. The research compiles ethnographic information on the cultivation and processing of gruel, its varieties, culinary uses, and associated rituals, aligning these findings with topographical and archaeological data.

Review of Literature/Sources

Ethnographic records, particularly archival materials preserved in the ethnographic collections of the BSU Niko Berdzenishvili Institute, form the primary knowledge base for researching grain crops in Adjara. The study draws on the works of notable scholars such as Niko Ketskhoveli, Vakhtang Shamiladze, Vladimer Mgeladze, Nugzar Mgeladze, Nejat Chijavadze, Nodar Kakhidze, Mikheil Kamadadze, Izo Samsonia, and Otar Turmanidze. Additionally, European and Ottoman sources provide critical insights into the topic. Despite the availability of these materials, no comprehensive ethnographic research on gruel culture in Adjara has been conducted to date. This study seeks to address that gap.

Methodology

The research was conducted through an in-depth review of specialized literature and sources. The study employed direct observation and survey methods, which were cross-referenced with archival

documents, toponymic data, and archaeological findings. Through meetings and interviews with the local population, a number of intangible ethnological elements related to gruel culture were uncovered. These include the cultivation and processing of gruel, its culinary applications, household customs, and associated rituals. These traditions and practices are deeply connected to the historical daily life of the population in Adjara.

Discussion (Main Results)

In 1703 (or 1704, according to some sources), the Ottoman army invaded Imereti, conquering and subjugating Guria as well. Following this invasion, Batumi was seized by the Turks. Prior to this, Batumi and its surrounding areas, including villages north of the Chorokhi River, frequently changed hands between Gurieli rulers and the Ottomans. Gonio, however, had been under Ottoman control since the mid-16th century and served as the administrative center of the Sanjak, known as the Sanjak of Batumi or Gonio (Shashikadze, 2024:9).

For studying the history, economic, and social conditions of the Adjara region in the first quarter of the 18th century, the extensive and short records of the Batumi Liva provide valuable information. These documents describe villages located on the outskirts of the city, including details about households and the various taxes imposed on them. Villages were required to pay specific taxes on gruel, corn, shira, and wedding fees (Shashikadze, 2014:11).

According to the census, villages such as Akhalsheni, Sameba, Korolistavi, Agara, Kapreshumi, Makhinjauri, Erge, Jocho, Khelvac-hauri, Todogauri, Kibe, Kapnistavi, and others were taxed on gruel (Shashikadze, 2024:23-26). This indicates that gruel was one of the main staples of the local population.

In Samegrelo and Guria, gruel was widely used, as evidenced by numerous ethnological studies and written sources. However, there has been no comprehensive research on the intensive use of this food in Adjara. The present paper aims to address this gap.

The widespread distribution of gruel is supported by field ethnographic materials recorded by researcher Nejat Chijavadze in 1958-59. For example, in the village of Akhaldaba (Shuakhevi Municipality), the upper village was referred to as Naghovari because “ghomi” (gruel) was traditionally sown there (narrator: Mukhamed Ismail Zoidze, 80) (Materials, 2019:43). In another area of the village, known as Sajakeli, there was a water well where locals used to gather and dance (Chala village, Shuakhevi Municipality; narrator: Akhmed Yusuf Beridze, 63) (Materials, 2019:56). The fertility of the land was emphasized by some narrators: “We used to sow corn and gruel in the highlands. We harvested 30 Godors (baskets) of corn and 5 Godors of gruel, and we washed the gruel using a water Chamuri” (a place to grind grains) (narrator: Aziz Ali Mikeladze, 90) (Materials, 2019:57). Another account notes the discovery of an ancient memorial stone (chamuri) in a field, which is still in use today (narrator: Dursun Yusuf Amaglobeli, 75, Nagvarevi, Shuakhevi Municipality) (Materials, 2019:57). “The peasantry used to sow barley and rye because the corn harvest was often poor. Rye, gruel, barley, and other crops were common” (Memed Yusuf Nagervadze, 75, Zeda Chkhutuneti, Khelvachauri Municipality). “Among the cereal crops grown, rye, barley, gruel, wheat, flax, and hemp were the most widespread, with bread crops being less common. Bekhri Khinkiladze of Chikuneti village (Khelvachauri Municipality) recalls historical yields: “293 poods of corn, 4 poods of rye, and 2-3 poods of gruel” (Materials, 2019:101). Gruel was typically sown in remote fields or high-altitude patches. The “Machakhlura” variety of gruel had a single, unbranched head, while another type featured small branches. Near households, plots known as Bagcha. In ancient times, they were called “Manor” where they sowed crops like corn, barley, and gruel. If corn failed to grow in a plot, gruel and other grains were sown instead (Maniaketi village, 1959) (Materials, 2019:103). They had Kishlebi (summer pastures) on “Nakervali”, Mt. Shkernali, when this area was Georgia, at that time they plowed wheat and gruel here, they sowed wheat in the low places, and millet in the fields (Mgeladzeebi,

Khulo) (Materials..., 2019:122). Old people would say that if there was no corn before, people would sow millet, bread and barley (Riketi, Khulo) (Materials..., 2019:123). Barley was also sown..., before the introduction of corn culture, it was mainly rye and gruel. Gruel was used in the same way as rice is used today. They also made porridge from it (narrator, Omar Dolidze, 84, Khasan Turmanidze, 88, Merisi, Keda) (Materials..., 2019:131).

In ancient times, they sowed corn, wheat, bread, barley, rye, millet, flax... There were two types of gruel, which differed from each other.

80 years ago, they had the following tillage: Napudzari, 80 poods of corn was grown. Akhlokanebi - 50 poods of corn was grown, 30 poods of wheat, 20 poods of barley. A total of 120 poods of corn, 40 poods of wheat, and 30 poods of barley was grown to Naslavghele. Corn and gruel were sown on the farm. 50 poods of corn and 6 poods of gruel were grown there.

150 poods of corn was grown in Bardnari, 60 poods of corn in Verkhvni and 8 Chviri (load) of flax. 50 poods of corn was grown in Zvanti, 40 poods of corn, 18 poods of rye - in Koriati, 30 poods of corn, 8 poods of rye - in Tskhemlikedi, 85 poods of corn, 8 poods of gruel - in Akhlokane (narrator Daut Haji Diasamidze, 76, Zendidi, Keda, 1959) (Materials..., 2019:135-136).

The heads of the gruel were husked into a millstone, which was driven by foot. Gruel, rye, barley, etc. were sown in order to help corn, since the harvest was small. Mustafa Diasamidze used to grow corn, rye, gruel, etc. (Maradidi).

Two types of gruels were common in Chakhati and its surroundings: "Borchkha gruel" and "Batsara gruel". The head of the Batsara gruel was elongated, whole, and cluster-like. It yielded a good harvest, even in poor soil in the highlands. On the other hand, "Borchkha gruel" was a late-maturing variety, thriving on fertile pastures in the plains. It featured a large stem, a tall body, and a branched head. Gruel was sown using two methods: scattering and hoeing. After

sprouting, the fields required weeding to clean the crop from grass. The crop was hoed twice during its growth. Sowing took place after March 20, once the soil had warmed sufficiently. Harvesting was performed by cutting the heads with a knife. In larger fields, the straw was cut using a machete before the heads were removed. The harvested heads were then spread on the ceiling of the hearth to dry. The straw was utilized for covering water sources (narrator: Mikheil Khasan Suknishvili, Chakhati, 1960) (Materials..., 2019:139).

Among the cereal crops, apart from seven-week maize, rye, millet, rice, corn and bread, the cultivation of wheat, which was of several varieties, was common. These included “Batsara”, “White”, “Single-headed”, and “Late-harvest”. Gruel was typically sown in plots where corn yielded separate harvests. One variety, “Jashura gruel” (or “Jashi gruel”), had reddish grains and a large head, and it was sown in batches. “Bojga gruel” was reddish in colour and headless, often grown on soil of medium fertility. Among these varieties, “Batsara gruel” was fluffier and more productive. The sowing methods included scattering and hoeing, followed by two rounds of weeding. Harvesting was performed using a “Mangali” (a cutting tool), after which the heads were cut off with a knife. To speed up the drying process, the harvested heads were sometimes heated over a fire or hung on sticks made from hazelnut pulp. Once dried, the “gruel” was stored in a ventilated room before being placed in sacks made of hemp and then transferred to barns for preservation. If needed, dried “gruel” was husked in a “Chamuri” (a husking device). Foot-operated “Chamuris” were common in the village (narrators: Ali Shakarishvili, Aslan Katamadze, 72, Varjanauli village) (Materials..., 2019:166-68).

Those who had a Chamuri in their yard were considered wealthy. In the old days, if mediators were sent to propose marriage on behalf of a man, the woman's parents would say, "We can marry our daughter to that man; he owns Chamuri" (Materials..., 2019:229).

My grandfather used to say that while nothing is sown across the village now, in his youth they used to sow bread there, though

eventually, they stopped. Although we didn't sow it ourselves, people also cultivated barley and gruel here (narrator: Ibraim Chaghalidze, 75, Intskirveti village, Shuakhevi municipality; recorder: Vakhtang Shamiladze).

For as long as I can remember, we used to sow bread, corn, barley and gruel here. We planted bread and corn alternately. (Narrator: Mehrali Kipiani, 80, Shuakhevi municipality, Zemo Khevi village. Recorded by Vakhtang Shamiladze).

In the old days, bread, corn, barley, gruel, rye, flax and others were sown in this village (narrator: Khasan Turmanidze, Sikhalidzebi, Keda municipality, 43, recorder Vakhtang Shamiladze, 1959) (Materials., 2019:142).

Here we sowed corn, hemp, flax (for clothes), wheat (less), barley and others. We would usually sow barley in a fertile place. There will be no harvest on a lean ground. We also sowed gruel, but very little in the outdoor field. We boiled gruel in milk and ate it like that (narrator: Ermile Dumbadze, 83, Kuchula village, Keda municipality. Recorded by Vakhtang Shamiladze, 1959).

In our village, in the old days, we used to sow corn, barley, wheat, tobacco, and occasionally gruel, rye, flax, and other crops. Gruel was sown in fields where a forest had recently been felled; we burned the cut branches and planted gruel in that area. It wasn't worth sowing elsewhere, nor was it possible, as it wouldn't yield a harvest. During the corn weeding period, we also weeded gruel, but only by hand, which was essential. We harvested the gruel crop in Autumn during corn harvesting. We would throw it directly into the barn and later, at the right time, sow it in the Chamuri. I don't remember the exact type of gruel it was, but we used to call it "long-headed gruel" (narrator: Abuladze Kazim, 60, Ortsva village, Keda; recorder: Vakhtang Shamiladze, 1959).

We did not hesitate to cut down forests to create fertile land. Freshly cut and burned fields were ideal for sowing gruel. It thrived on burnt wood ash as fertilizer and did not respond well to other types of

fertilizers. For this reason, we always sowed gruel for the first time on such freshly burned soil (narrator: Kakhidze Osman, Lower Chkcutuneti, Khelvachauri district; recorder: Vakhtang Shamiladze, 1959).

Gruel was sown in various places. In the field, they sowed corn for the first three years. In the fields here, a kind of small grass grows that resembles gruel. This grass was plucked by hand, and then gruel was sown. If the grass remains, the gruel will not survive" (Narrator: Iliia Diasamidze, 68, Maradid, recorded by: Vakhtang Shamiladze, 1959).

In ancient times, we used to store flour and other products in chests and cupboards. Millet was sown in our village, as corn did not grow here. Even today, the remnants of that millet continue to grow in the fields. Later, corn (tsvitai), wheat or real bread, rye, gruel, and other grains were introduced. Every family had both a barn and a storage room for grains. Bread, corn, and barley were kept in the barn. Raw corn would be stored in the Nalia or Tura barn, and after it was dried, we would move it to the main barn." (Narrator: Suleiman Memed Datunaishvili, 60, Kechieti village). (Materials..., 2019:155).

Until Muhajirdom it was a narrow strip of land where all the fields had been cultivated, and livestock breeding was minimal. The area was later expanded by Muhajirdom. Even today, there are roads in the village flanked by stone pits, so narrow that it was difficult for a horse to pass through. All the fields were surrounded by stones. Many people from this region traveled to Kakhaveri to work in the fields, and from here, many people died in Kakhaveri from the plague (Narrator: Osman Kakhidze, 70, Chkcutuneti. Recorded by Vakhtang Shamiladze, 1964. (Materials..., 2019: 194).

Few ethnographic materials about rye, millet, and gruel have been preserved, but toponymic material has survived (Menteshashvili, 1937:111,148,153). A number of toponyms related to gruel (Ghomi) have been confirmed in Adjara (Sikharulidze, 1958, 1960). Ghomelauri in Tsantskalashvilebi village (Kamadadze, 1998:138), Naghomari mountain, Naghomvari vineyard in Tskhemla (Kamadadze, 1998:134),

Naghomi River, Chamuri head-reservoir in Shuakhevi village (Kamadadze, 1998:133), Naghomari forest (Ketauri (Kamadadze, 1998:128)), Ghompuri-arable land in Kedlebi village (Kamadadze, 1998:127), Naghomvari field (Kilavri (Kamadadze, 1998:127)), Ghomisdziri (Arable land (Kamadadze, 1998:122)), Naghomvari (arable) Takidzeebi (Kamadadze, 1998:120), Naghomari sowing field in the village of Skhepi (Kamadadze, 1998:119), Naghomari plowing (Zhanivri (Kamadadze, 1998:115)), Nachamurebi Mountain (Oladauri (Kamadadze, 1998:113)), Ghomikari plowing (Nigazeuli (Kamadadze, 1998:112)), Naghomardebi mowing fields (Karapeti (Kamadadze, 1998:101)), Naghomvari mowing fields (Intskirveti (Kamadadze, 1998:99)), mowing fields (Vani, Gomarduli (Kamadadze, 1998:84-94)).

Ethnographer Nodar Kakhidze recorded more than 30 toponyms related to grain culture during his expedition in Upper Machakhela, including Napetvari, Naghomari and others (Kakhidze, 2013:69; Kakhidze, 2020:50, 53, 59, 66, 68, 72). The culture of gruel is mainly related to Akhooba for the authenticity of the valley. In the newly cleared but burnt areas, in the first year, in most cases, they sowed gruel, and from the second year, it turned into a corn field. Common varieties of gruel were early red and late white gruel. There was a special dish called Olve for drying the head of gruel. They were knitting it with a rod. Ethnographic materials prove that in the Machakhela valley, there were only foot mills, which the local population calls Sadzigveli, for husking gruel. As a complex weapon, it is more common in Georgia. Husking the gruel and working on the loom was a woman's job. In the past, there was rarely a family, or several families of the same surname, that did not have its own Sadzigveli (Kakhidze, 1974:38).

In Adjara, gruel was also used in rituals. According to old narrators, in ancient times, grains of wheat, barley, rice, and corn were thrown on the queen in Lazeti (Tandilava, 1972: 125). It was also used in folk medicine (Surmanidze, 1974: 34).

The spread of gruel in Adjara is also supported by archaeological evidence. For example, charred grains of wheat and gruel were found in the V layer of the Namcheduri settlement (XIII-XII centuries BC), suggesting that gruel played a significant role in the diet of the local population (Kakhutaishvili, 1995: 56, 57; Japaridze, 2007: 160). Archaeological findings also indicate that cultivated grains were harvested and stored in clay pots, *dergis*, and cloth bags. Some of the clay vessels discovered at Jargvali, a fire pit in the Namcheduri settlement, contained carbonized grains of gruel, and both gruel and wheat heads were charred alongside the structure's roof. Grain processing, according to archaeological data, was done by a hand grinder. The resulting product was likely used to prepare cakes, and it is also possible that it was consumed in a boiled form. Ceramic pans for making cakes were found in Namcheduri, Bobokvati, Tsikhisdziri (Kakhutaishvili, 2007: 188).

The use of gruel has been recorded in the highlands of Adjara. Archaeological findings from Chvana indicate that gruel production was widespread in the farming practices of the middle zone of Adjara. It is well-represented in the study of ancient archaeological sites across Western Georgia (Mamuladze, 1993: 150).

As for the foot mills, also known as *Chamuri*, they have been identified in East and South Asia, Poland, Salzburg, Bern, Hungary, Italy, and Northern Spain. European scholars suggest that, in this context, Georgia serves primarily as a transmission link between the West and the East. However, the analysis of Georgian, South Caucasian, and pre-Asian foot mills highlights Georgia's significant role in the origin of these cultural traditions (Chitaia, 2001: 46, 47).

The cultivation of gruel in western Georgia declined after the spread of maize. However, in 1926, it was still grown on 22 hectares in Adjara, yielding a harvest of 7 tons (Turmanidze, 2009: 374).

Conclusions

Ottoman registers compiled for tax collection provide valuable insights into the history, economy, and social conditions of the Batumi

region during the first quarter of the 18th century. Specifically, the information in the “Extensive Book of Batumi Liva” and the “Short Book of Batumi Liva”, both of which contain important data on grain cultivation in Adjara, is of great significance. The first document dates back to 1704, while the second includes records from various periods. According to these documents, villages such as Akhalsheni, Sameba, Korolistavi, Agara, Kapreshumi, Makhinjauri, Erge, Jocho, Khelvac-hauri, Todogauri, Kibe, Kapnistavi, and others were taxed for the use of gruel. It appears that gruel was one of the primary food sources for the population. Archaeological evidence shows that gruel cultivation in Adjara dates back to the 13th-12th centuries BC, and it was a staple food product. Ethnographic studies further highlight the widespread use of gruel, not only as food but also in rituals and folk medicine.

References:

- Baramidze, I. (2023). Batumi in the European sources of the 15th century, *BSU International Scientific Journal Oriental Studies Herald*, Volume 6, #2, Batumi.
- Tandilava, Z. (1972). *Laz folk poetry*, Batumi, publisher: "Soviet Adjara".
- Turmanidze, O. (2003). *Local Relations and Agrarian Movement in South-West Georgia (1878-1928)*, Batumi, publisher: "Shota Rustaveli State University".
- Kakhidze, N. (1974). *Machakhela Valley*, publisher: "Soviet Adjara", Batumi.
- Kakhidze, N. (2013). *The history of Etrat*, Batumi.
- Kakhidze, N. (2020). *Toponymy of Machakhala Valley*, Batumi Shota Rustaveli State University, Batumi.
- Mamuladze, Sh. (1993). *Medieval archaeological monuments of the Acharistskali valley*, publisher: Ajara.

- Menteshashvili, S. (1937). "Ethnographic materials of Adjara", Enimki Moambe, II, Tbilisi 1.
- Sikharulidze, I. (1958). Toponymy of Southwest Georgia, I, Tbilisi.
- Sikharulidze, I. (1960). Toponymy of Southwest Georgia, II, Tbilisi.
- Surmanidze, R. (1974). Small Karabadin, Batumi, publisher: "Soviet Adjara".
- Materials for the study of the existence and culture of Adjara, Volume 1, Pastoral care (Memindvreoba), BSU Niko Berdzenishvili Institute, publisher: Batumi Shota Rustaveli State University, Batumi, 2019.
- Japaridze, O. (2007). The early stage of Kolkhuri culture in the territory of Adjara, Essays on the history of South-West Georgia, Adjara I, Tbilisi, publisher: Innovation.
- Shashikadze, Z. (2023). The final conquest of Batumi and the introduction of administrative rule by the Ottomans, BSU International-Scientific Journal Herald of Oriental Studies, Volume 6, #2, Batumi.
- Shashikadze, Z. (2024). Two Ottoman records about Batumi, publisher: Universal, Tbilisi
- Chitaia, G. (2001). Works, volume V, historical-ethnographic essays, letters, reviews, science, Tbilisi Khakhutaishvili D. (1995). The country of Kobuleti, book I, publisher: "Adjara", Batumi.
- Khakhutaishvili, D. (1995). The country of Kobuleti, book I, publisher: "Adjara", Batumi.
- Khakhutaishvili, N. (2007). Economic life of the population of Adjara - agriculture, essays on the history of South-West Georgia, Adjara I, publisher: Innovation, Tbilisi.

არქეოლოგია, ეთნოლოგია, ნუმისმატიკა
ARCHEOLOGY, ETHNOLOGY, NUMISMATICS

საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი სამანიანთა პერიოდის
დირჰამები გრაფიკით

ევგენი ჭანიშვილი

თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ქ. თბილისი.
ი.ჭავჭავაძის გამზირი N1, 0179, საქართველო.
+995598659992. Evgeni1997.chanishvili@gmail.com
ORCID: 0009-0003-8433-3303

ანოტაცია

გრაფიტი, როგორც სოციო-კულტურული გამოხატულების ფორმა უხსოვარი დროიდან არსებობდა. მისი ძალიან ბევრი ნიმუში ჯერ კიდევ ძველი საბერძნეთიდან და განსაკუთრებით ძველი რომის იმპერიის პერიოდის ნიმუშებიდან შემოგვრჩა.¹²² გრაფიტის გამოყენების პრაქტიკა არამხოლოდ კედლებზე შესრულებულ მხატვრობას თუ მინაწერებს ან მინაკაწრებს წარმოადგენდა, არამედ ვრცელდებოდა ისეთი მცირე ზომის თუმცა საყოველთაო ნივთებზე, როგორც არის მონეტა. ფული წარმოადგენს ნებისმიერი სახელმწიფოს ისეთ საზოგადო სიმბოლიკას (განსაკუთრებით წვრილი ნომინალის ფული), რომელიც ხელმისაწვდომი და განკუთვნილი იყო ნებისმიერი სოციალური ფენისათვის.

საქართველოს ისტორიაშიც, ფულს ყოველთვის გააჩნდა მნიშვნელოვანი სიმბოლური დატვირთვა და გამოიყენებოდა არამხოლოდ ანგარიშსწორებისთვის განკუთვნილი ფორმით, არ-

---

¹²² აღსანიშნავია ახ. წ. 79 წელს ვულკან ვეზუვის ამოფრქვევის შედეგად ფერფლით დაფარული ქალაქი პომპეი.

ამედ შემდგომში იძენდა განსხვავებულ ფუნქციებსაც და ატარებდა, როგორც ეთნოგრაფიულ, ისე პროპაგანდისტულ, თუ კულტურულ დატვირთვას. ძალიან ხშირად მაღალი ხარისხის ვერცხლის დაბალი ნომინალის მონეტები გამოიყენებოდა, როგორც სამოსის დეკორაციის ნაწილი ან სამოსის კონკრეტული ფუნქციის მატარებელი.¹²³

საკვანძო სიტყვები: გრატიფი; დირჰამი; კავკასია; ვაჭრობა.

შესავალი

მონეტებზე ხალხის მიერ შესრულებული გრაფიტიც სოციალ-კულტურული ასპექტის ერთერთი გამოვლინებაა. აღნიშნულ გრაფიტს შეიძლება ეტარებინა, როგორც პროპაგანდისტული ხასიათი, აგრეთვე კონკრეტული პიროვნების, კონკრეტულ მომენტში არსებული პირადი დამოკუდებულება ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით ან მისი პირადი ფსიქოლოგიური მხარე.

ძალიან ხშირად, რთულია გავარჩიოთ ესა თუ ისე მინაკაწრი ან მინაკაწრები, რომელიც არ არის კონკრეტული შინაარსის მატარებელი, წარმოადგენს გამიზნულად შესრულებულ გრაფიტს, თუ არამიზანმიმართული და ბუნებრივი დაზიანების შედეგია.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში და კონკრეტულად ნუმიზმატიკაში სამწუხაროდ არ ექცევა სათანადო ყურადღება მონეტებზე შესრულებულ მინაწერებს, შესაბამისად ამ საკითხთან დაკავშირებით შესრულებული ნაშრომები პრაქტიკულად არ გვაქვს. განსხვავებული სურათია მაგალითად ჩვენს მეზობელ რუსეთში სადაც არაერთი სტატია თუ მონოგრაფია არის მიძღვნილი არა საერთოდ მონეტებზე შესრულებულ გრაფიტთან დაკავშირებით, არამედ საკითხი კონკრეტულად დაყოფილია და შესწავლილია ეპოქების მიხედვით.

---

¹²³ ძალიან ხშირად მონეტა, სტანდარტული მრგვალი ფორმის გამოიყენებოდა როგორც სამოსის შესაკრავი ღილი.

ჩვენი ნაშრომის მიზანია, ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე კონკრეტული დინასტიის - სამანიდების (819-1005) პერიოდის მონეტებზე შესრულებული გრაფიტების განხილვა და მათი შედარება საქართველოს მოსაზღვრე რეგიონებში (კერძოდ ამიერკავკასიაში) აღმოჩენილ ერთეულებთან.

სტატიაში ჩვენ მიმოვიხილავთ 6 მონეტას, რომელიც ჩვენ მიგვაჩნია ყველაზე საყურადღებო გრაფიტის ნიმუშების ამსახველ ცალეხად. აღნიშნული მონეტები აღმოჩენილ იქნა საქართველოს ტერიტორიაზე, ჩვენთვის უცნობ ადგილას, რომლებიც შეადგენდნენ ქუფური დირჰამების განძის ნაწილს.

მეთოდები

კვლევის მთავარ წყაროს წარმოადგენენ უშუალოდ მონეტები. ჩვენ შემთხვევაში კი, მონეტებზე ამოკაწრული გარკვეული შინაარსის მატარებელი სიმბოლოები ანუ გრაფიტი.

კვლევისას მთავარ სირთულეს წარმოადგენს მონეტებზე დატანილი გრაფიტების ჯერ სიზუსტის განსაზღვრა, ხოლო შემდგომ მათი სუტი შინაარსის დადგენა. აღნიშნულ საკითხში ჩვენ გვეხმარება შედარებითი ანალიზი, რაც გულისხმობს ჩვენს მეზობელ რეგიონებში მსგავსი მონეტებისა და მათზე მსგავსი გრაფიტების ჩვენს სტატიაში მოყვანილ ერთეულებთან შედარებას.

უშუალოდ მონეტის სიმცირიდან გამომდინარე, მასზე დატანილი გრაფიტიც ხშირ შემთხვევაში ძალიან მცირე ზომის არის. ამიტომ, მკითხველისთვის ზუსტი ვიზუალური აღქმისთვის ჩვენ თითოეული მონეტის გრაფიტის აღწერას თან ვურთავთ შესაბამის ჩანახატს.

მსჯელობა

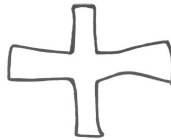
მონეტა N1 (სურ. 1) - მოჭრილია ჰიჯრის 287 (897-898 წწ.) წელს ქალაქ სამარყანდში.

სურ. 1

მონეტის შუბლის ცენტრის მთლიან სეგმენტზე ამოკაწრულია ე. წ. „სრული“ ჯვრის ფორმა. მთელს კავკასიაში, ჯვარი ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული სიმბოლო იყო აღნიშნულ პერიოდში. მსგავსი ტიპის სიმბოლიკას ხშირად ვხვდებით ქვაზე შესრულებულ წარწერებსა თუ მინაწერებში.

მონეტაში ამოკაწრული აღნიშნული სიმბოლო (სურ. 2) უდავოდ განეკუთვნება ქრისტიანულ სიმბოლიკას, რადგან იგი იმეორებს ბერძნული ჯვრის ფორმას და არ წარმოადგენს შერჩევითად ორი პარალელური ხაზის კომბინაციას.

სურ.2

პირველ მონეტაზე ამოკაწრული გრაფიტი ძალიან გავს ი. გ. დობროვოლსკის მიერ აღწერილ მონეტას, რომელიც სამანიდურ დირჰამს წარმოადგენს თარიღდება ჰიჯრის 284 წლით (897-898 წწ.) და მოჭრილია ქალაქ აშ-შაშში (დობროვოლსკი, 1991: 121, 160, 184).

მონეტა N2 (სურ.3) - სამანიანთა პერიოდის მონეტა მოჭრილია ჰიჯრის 270 (883-884 წწ.) წელს, ქალაქ აშ-შაშში.

სურ. 3

მონეტის ზურგის ცენტრში ამოკაწრულია ორი გადაჯვარედინებული ხაზი. ამ შემთხვევაში ჩვენ არ შეგვიძლია ზუსტად განვსაზღვროთ ეს სიმბოლო წარმოადგენს თუ არა ჯვარს (?), როგორც ეს გადაჭრით შეგვეძლო გვეთქვა პირველი მონეტის შემთხვევაში (სურ.1), თუ ბერძნულ ასო X, თუ წარმოადგენს რაიმე სხვა სიმბოლოს.

მსგავის სიმბოლო ძალიან ხშირად გვხვდება ამიერკავკასიაში აღმოჩენილ ქუფურ დირჰამებზე (დობროვოლსკი, 1991:137, 148, 153-154). ყველა მსგავსი დირჰამი სამანიანთა პერიოდს განეკუთვნება და ამ შემთხვევაში რთულია დაზუსტება თუ კონკრეტულად რა შინაარსის მატარებელი შეიძლება იყოს სიმბოლო.

სურ. 4

მონეტა N3 (სურ.5) - მოჭრილია ჰიჯრის 290 წელს (903 წ.) ქალაქ აშ-შაშში. ამ მონეტაზე ამოკაწრული სიმბოლიკა N2 მონეტის მსგავსია. სიმბოლო ამოკაწრულია მონეტის შუბლზე. ამ შემთხვევაშიც ძალიან რთულია ზუსტად დადგინდეს სიმბოლოს

შინაარსი. ჩვენ მხოლოდ შეგვიძლია გამოვთქვათ რამოდენიმე ვარაუდი:

ნაკლებად სავარაუდოა რომ ეს სიმბოლო (სურ.5) დაკავშირებული იყოს ბერძნულ ან ლათინური ასოსთან, როგორც შეიძლება იყოს მონეტა N2-ის შემთხვევაში. სავარაუდოდ ეს სიმბოლო დაკავშირებული უნდა იყოს ან ჯვრის უხეშ მინაკაწრთან, ან სხვა სხვა სიმბოლოსთან, რომლის ზუსტი არსის დადგენაც ჩვენ არ შეგვიძლია.

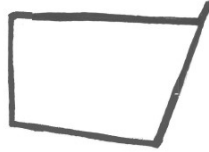
სურ.5

მონეტა N4 (სურ.6) - მოჭრილია ქალაქ სამარყანდში. მონეტის შუბლის მხარეს დატანილია ძალიან საინტერესო გეომეტრიული სიმბოლო. ჩვენ არ შეგვიძლია ზუსტად განვსაზღვროთ მისი შინაარსი თუმცა შეგვიძლია მოვიყვანოთ ამიერკავკასიაში აღმოჩენილი მონეტა, რომელზეც მსგავსი სიმბოლოა ამოკაწრული. ი. გ. დობროვოლსკის აზრით, ეს უნდა წარმოადგენდეს დროშის სიმბოლოს, რომელსაც არ აქვს ხის ტარი (დობროვოლსკი, 1991: 115).

სურ.6

დაბრავოლსკის მიერ შესრულებული ჩანახატი, ჩვენ მონეტაზე ამოკაწრული სიმბოლოს მსგავსია (სურ.7)

სურ.7

მონეტა N5 (სურ.8) და მონეტა N6 (სურ.9) გვსურს ერთ კატეგორიაში გავაერთიანოთ, რადგან მათზე ამოკაწრული სიმბოლიკა ძალიან გავს ერთმანეთს შინაარსით. სიმბოლოები შედგება ან ერთმანეთთან დაკავშირებული ან ერთმანეთისგან განცალკევებული პარალელური ხაზებისგან. მათი ზუსტი შინაარსის დადგენა სამწუხაროდ შეუძლებელია.

სურ.8

სურ.9

დასკვნა

ქუფურ დირჰამებზე შესრულებული გრაფიტი, წარმოადგენს განსხვავებულ შტოს ნუმიზმატიკაში, როგორ მეცნიერებაში. რომელსაც სრულიად განსხვავებული ასპექტების გამოვლენა შეუძლია მაშინდელ ყოველდღიურ ცხოვრებაზე და მის არსზე. მონეტებზე დატანილ გრაფიტებს, შეიძლება გააჩნდეთ განსხვავებული შინაარსი. ეს შეიძლება იყოს სახელმწიფო, რელიგიური სიმბოლოების გამომხატველი, ან თუნდაც სავაჭრო მნიშვნელობაც გააჩნდეს. გრაფიტების შემთხვევაში ყველაზე რთულ ამოცანას წარმოადგენს პირველ რიგში იმის განსაზღვრა მონეტაზე დანატინი უბრალო მარტივი მინაკაწრი წარმოადგენს თუ არა საერთოდ გრაფიტს და შემგომში იმის დადგენა თუ რა შინაარსს შეიძლება იგი ატარებდეს.

ჩვენ მიერ აღწერილ მონეტებში შეგვიძლია გამოვყოთ ოთხი კატეგორიის სიმბოლო: პირველი ეს არის რელიგიური სიმბოლო (სურ.1) სადაც უდავოდ არის გამოსახული ჯვარი და მის სიმბოლურ შინაარსში ეჭვი არ გვიჩნდება; მეორე შეიძლება მივიჩნიოთ ასო-ნიშანთა სიმბოლოდ (სურ.3), რომელსაც შეიძლება ქონოდა სავაჭრო ნიშნის დატვირთვაც; მესამე შეიძლება წარმოადგენდეს სახელმწიფო სიმბოლიკას დროშის გამოსახულებით (სურ. 7); და ბოლო მეოთხე, წარმოადგენს ხაზების

კომბინაციას, რომელთა შინაარსიც ჩვენთვის გაურკვეველია, თუმცა ეს სიმბოლოები რომ გრაფიტს წარმოადგენს ჩვენთვის უდავოა.

შეჯამების სახით, გვსურს გამოვთქვათ იმედი, რომ მონეტების აღნიშნულ ხელოვნებას მომავალშიც მიექცევა სათანადო ყურადღება, როგორც მეცნიერების ალტერნატიულ დამხმარე დარგს, რომელსაც ბევრი საინტერესო დასკვნის გაკეთება შეუძლია ადამიანის მაშინდელ ყოფით ცხოვრებაზე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Добровольский, И. Г. (1991). Граффити на восточных монетах. Ленинград. (= დობროვოლსკი, ი. გ. (1991). გრაფიტი აღმოსავლურ მონეტებზე. ლენინგრადი);
- Равдина, Т. В. (1988). Погребения X-XI вв. с монетами на территории древней Русми. Москва. (= რავდინა, ტ. ვ. (1988). X-XI საუკუნეების მონეტებიანი სამარხები ძველი რუსეთის ტერიტორიაზე. მოსკოვი);
- Босворт, К. Э. (1971). Мусульманские Династии. Москва. (= ბოსვორტი, ტ. ვ. (1971). მუსლიმური დინასტიები. მოსკოვი).

**Dirhams of the Samanid period with Graffiti found on the
territory of Georgia**

Evgeni Tchanishvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.
Tbilisi. I. Chavchavadze Avenue N1, 0179, Georgia.
+995598659992. Evgeni1997.chanishvili@gmail.com
ORCID: 0009-0003-8433-3303

Abstract

Graffiti as a form of socio-cultural expression has existed since the time immemorial. Many of its examples have survived from ancient Greece and especially from the period of the ancient Roman Empire¹²⁴. The practice of using graffiti was not limited to wall paintings, inscriptions or scrawls, but also to small but common objects such as coins. Money is a public use symbol of any state (especially the small denominations) which was available and intended for any social class.

In the history of Georgia, money has always had an important symbolic load and was used not only in the form intended for trading, but later acquired different functions and carried both ethnographic, propaganda and cultural load. Very often high-quality silver coins of low denomination were used as part of the decoration of a garment or to carry a specific function of the garment¹²⁵.

---

¹²⁴ For Example, the city of Pompeii that was covered in ash by the eruption of Mount Vesuvius in 79 AD.

¹²⁵ Very often, a coin of a standard round form was used as a button of clothes.

Keywords: Graffiti; Dirham; Caucasus; Trade.

Introduction

Graffiti made by people on coins is also one of the manifestations of socio-cultural aspect. The mentioned graffiti could have a propagandistic issue, as well as a specific person's personal bias at a specific moment in relation to this or that issue or his personal psychological side.

Often it is difficult not to distinguish whether a scratch or scratches, which do not carry significant content, are intended by the performance, or are unintentional and natural cause.

Unfortunately, In Georgian historiography and specifically in numismatics, proper attention is not paid to the inscriptions on coins, therefore we have practically no works on that issue. There is a different picture, for example, in our neighbor Russia, where many articles or monographs are not devoted to graffiti on coins at all, but the issue is specifically divided and studied according to eras.

Our goal is to overview the graffiti made on the coins of the period of the Samanids (819-999) which were found in the historical territory of Georgia and compare them with the coins found in the bordering region of Georgia (in particular Transcaucasia).

In our article we will review 6 coins that we consider to be the most noteworthy pieces of graffiti. The mentioned coins were found in the territory of Georgia, they were part of the Kufic dirhams hoard.

Methods

Coins are the main source of our research. In our case, the symbols carrying a certain content scratched on the coins, or graffiti.

The main difficulty in the research is to first determine the accuracy of the graffiti on the coins and then to determine their subtle content. In that case, we could use a comparative analysis, which involves comparing similar coins in our neighboring regions and similar graffiti on them with the units cited in our article.

Due to the small size of the coin, the graffiti on it is often very small. Therefore, for an accurate visual perception for the reader we have attached the graffiti handmade descriptions of each coin.

Reasoning

Coin N1 (Fig.1) – minted in 287 AH (897-898) in the city of Samarkand.

Fig. 1

On obverse side, on the whole segment of the center of the coin is scratched so called “full” cross shape. Throughout the Caucasus, the cross was one of the most common symbols during the mentioned period. Similar type of symbols are often found on wall or stone inscriptions.

The mentioned symbol scratched on the coin (Fig. 2) undoubtedly belongs to Christian symbolism, because it repeats the shape of the Greek cross and does not represent a selective combination of two parallel lines.

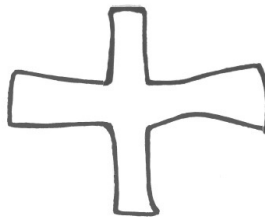

Fig.2

The graffiti scratched on the coin N1 is very similar to coin described by I. G. Dobrovolsky, which is Samanid dirham, also dated 284 AH (897-898) and minted in the city Al-Shah. (Dobrovolsky,1991: 121, 160, 184).

The coin N2 (Fig. 3) – a coin of the Samanid period minted in the year 270 AH (883-884) in the city Al-Shah.

Fig.3

In the center of the Obverse side of the coin, two crossed lines are scratched. In that case, we cannot determine for sure whether that symbol represents a cross (?), as we could say exactly in the case of the coin N1 (Fig.1), or it is a Greek letter X, or it represents some other symbol.

A similar symbol is very often mentioned on Kufic dirhams found in Transcaucasia.(Dobrovolsky, 1991: 137, 148, 153-154) All such dirhams belong to the Samanid period and in that case it is difficult to specify exactly what content the symbol may bear.

Fig.4

Coin N3 (Fig. 5) – struck in 290 AH (903) and minted in the city of Al-Shah, the incised symbolism on that coin is similar to the coin N2. The symbol is scratched on the obverse of the coin. Also in that case, it is very difficult to exactly determine the content of the symbol. We could only make a few assumptions:

It is unlikely that the symbol (Fig. 5) is related to Greek or Latin letter, as it may be in the case of the coin N2. Most likely, that symbol should be related to either a rough scratch of a cross, or some other symbol the exact essence of which we could determine.

Fig.5

Coin N4 (Fig. 6) - minted in the city of Samarkand. Has a very interesting geometric symbol. It is marked on the obverse side of the coin. We could not determine its exact content, but we could cite a coin found in Transcaucasia with a similar symbol scratched on it. According to I. G. Dobrovolsky, that should represent the symbol of the flag, which does not have a wooden tar. (Dobrovolsky, 1991: 115)

Fig.6

The Sketch made by Dobrovolsky is similar to the symbol scratched on our coin (Fig.7).

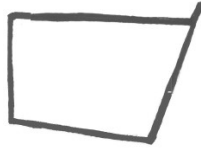

Fig.7

We would like to combine the both coins N5 (Fig.8) and N6 (Fig.9) into one category, because the symbols scratched on them are very similar in content. Symbols consist of either connected or separated parallel lines. Unfortunately it is impossible to determine their exact content.

Fig.8

Fig.9

Conclusion

The graffiti on Kufic dirhams represents a different branch of numismatics as science. Which could reveal completely different aspects of everyday life and its essence. Graffiti on coins could have different content. It could be a state, or religious symbols, or even have a commercial meaning. In the case of graffiti the most difficult task is firstly to determine whether a simple scratch on a coin is a graffiti or not, and then to determine what content it may carry.

In described coins we could distinguish four categories of symbols: the first is a religious symbol (Fig.1), where a cross is undoubtedly depicted and we have no doubt about its symbolic content; The second one could be considered as a symbol of letters and signs (Fig. 3), which could also have the meaning of trademark; The third could represent the state symbolism with the image of the flag (Fig.7); And the last fourth, represent a combination of lines, the content of which is unclear to us, although we do not doubt that those symbols represent graffiti.

As a conclusion we would like to express the hope that above mentioned art on coins will be given due attention in the future as an alternative auxiliary branch of science, which could make many interesting conclusions about the life of people at that time.

Bibliography

- Добровольский, И. Г. (1991). Граффити на восточных монетах. Ленинград. (= Dobrovolsky, I. G. (1991). Graffiti on Oriental Coins. Leningrad);
- Равдина, Т. В. (1988). Погребения X-XI вв. с монетами на территории древней Руси. Москва. (= Ravina, T. V. (1988). Tombs with coins in the X-XI centuries in the territory of Old Russia. Moscow);
- Босворт, К. Э. (1971). Мусульманские Династии. Москва. (Bosfort, T. V. (1971). Muslim Dynasties. Moscow).

**ევროპული და აღმოსავლური კულტურა: არქექტიპულ-
ორგანოტროპული თანხვედრები (კონსტანტინე კაპანელი)**

ირმა ბაგრატიონი

ფილოსოფიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასისტენტ პროფესორი.
საქართველო, 6010. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35.
+995 599 947 668. irma.bagratiioni@bsu.edu.ge
<https://orcid.org/0009-0009-6466-0474>

იბრაიმ დიდმანიძე

ფილოსოფიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი.
საქართველო, 6010. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35.
+995 599 276 600. ibraim.didmanidze@bsu.edu.ge
<https://orcid.org/0000-0001-6695-4980>

აბსტრაქტი

წარმოდგენილ ნაშრომში ჩვენი კვლევის ობიექტს წარმოადგენს თანამედროვე ქართველი ფილოსოფოსის კონსტანტინე კაპანელის მსოფლმხედველობრივი კონცეფცია კულტურის ონტოლოგიური, აქსიოლოგიური და სოციალური საზრისის საკითხებთან მიმართებაში, კერძოდ, კულტურის ფილოსოფიურ-სოციოლოგიური თეორიის ორგანოტროპული პრინციპის არსი და

კონცეპტუალური არგუმენტები კულტურის როგორც ევროპული, ისე აღმოსავლური ტიპის ორგანოტროპული გაგების სასარგებლოდ.

ნაშრომში ნათლად არის ასახული და ჩამოყალიბებული, რომ კულტურის ისტორიული ტიპების არსობრივი გარკვეულობის შესახებ მსოფლმხედველობრივი რეფლექსია კაპანელისეულ ფილოსოფიურ ნააზრევში განხორციელებულია კულტურის ტრადიციული თეორიის ისეთ ძირითად პრობლემზე გავლით, როგორცაა: კულტურის ყოფიერების წესი, მისი გენეზისისა და განვითარების საფუძველდებული ასპექტები, მისი სტრუქტურული მოცემულობისა და მორფოლოგიური სისტემის თავისებურებანი; გარდა ამისა, ერთი მხრივ, ბუნების, ადამიანისა და კულტურის და, მეორე მხრივ, ისტორიის, კულტურისა და ცივილიზაციის ურთიერთმიმართებანი.

ნაშრომში, გარკვეული, გაანალიზებული და ხაზგასმულია კაპანელის თვალსაზრისი კულტურისა და საზოგადოების ურთიერთგავლენის საკითხებზე, კერძოდ, კულტურის, როგორც ღირებულებათა განსაზღვრული სისტემის, სოციალური ფუნქციონირების ზოგადი კანონზომიერებებისა და კულტურის განვითარების ტენდენციებზე საზოგადოებრივი მდგომარეობის ფაქტორთა ზემოქმედების შესახებ.

ნაშრომი წარმოადგენს იმის დასაბუთების აქტიურ მცდელობას, რომ კაპანელის ორგანოტროპულმა მოძღვრებამ, კულტურის ცალკეული სახის ევოლუციური ცვლილებებისა და სოციალურ პროცესთა დინამიკის უწყვეტი კავშირის აღიარებით, ძალზე მნიშვნელოვანი, ეფექტური და ღირებული ღვაწლი დასდო ფილოსოფიური აზრის ისტორიას კულტურის ერთიანი თეორიის შექმნის პროცესში.

საკვანძო სიტყვები: კაპანელი; ფილოსოფიური; მსოფლმხედველობა; ორგანოტროპული; ევროპული კულტურა; აღმოსავლური კულტურა; ცივილიზაცია.

შესავალი

ევროპული და აღმოსავლური კულტურის სამყარო, როგორც მრავალმხრივი და მრავალგვაროვანი ფენომენი, კონსტანტინე კაპანელის მსოფლმხედველობის განსაკუთრებული კვლევის მიზანია, რამეთუ მისი 'ორგანოტროპიზმის თეორია'¹²⁶ კულტურის ონტოლოგიური და სოციოლოგიური პრობლემატიკის პირველი ფორმირების ერთგვარ მცდელობას წარმოადგენს ქართულ ფილოსოფიურ აზროვნებაში.

---

¹²⁶ ამ თეორიის შინაარსს თავად ავტორი ასე განმარტავს: „მდგომარეობისა და არსის შორის არსებობს მუდმივი ურთერთობა შემოქმედებითი ხასიათისა. მდგომარეობა მოქმედებს არსზე, არსი მოქმედებს მდგომარეობაზე. შემოქმედებითი ურთერთობას მდგომარეობისა და არსის შორის, რომელიც სამყაროს ყოველ კუთხეში თავისებურია, ჩვენ ვეძახით ორგანოტროპიზმს“ (კაპანელი, 1925:8), რაც ასე შეგვიძლია გავიგოთ: ორგანული სამყაროს შემოქმედი ენერგია, ტროპიზმის იდეის ძალით და მასთან შესაბამისობით, მიმართულია ბუნებრივ გარემოსთან შეგუებისა და შეთანაწყობისკენ. კაპანელი მიიჩნევს, რომ აზროვნების ისტორია ვერ დაუშვებს რაიმე გადაცდომას ამ ფორმულიდან, ანუ ვერ ივარაუდებს ჩვენი პლანეტის რომელიმე მოვლენის, როგორც რაღაც ზედრადული და ზესივრცული თავისთავადი კატეგორიის, შესაძლებლობას, რომელიც შესაძლოა სიზუსტით არ მორჩილებდეს ამ განსაზღვრით დადგენილ კანონზომიერებას.

საქმე იმაშია, რომ კონცეპტუალურ დონეზე სრულიად ახალ ცნებასთან გვაქვს საქმე, კერძოდ, მენტალობის განსაკუთრებული პრინციპის არსის ასახვასთან: „არც აღმოსავლეთში, არც დასავლეთ ევროპის ლიტერატურაში სიტყვა „ორგანოტროპიზმი“ ჯერ არავის უხმარია. ჩვენ საქართველოში ამ ს ი ტ ყ ვ ი თ ვიძლევიტ მთელს სისტემას აზროვნებისას“ (კაპანელი, 1925:112). უფრო კონკრეტულად, „ტერმინი „ორგანოტროპიზმი“ კაპანელმა სამეცნიერო სიტყვათხმარებაში ცნებების - „ორგანიზმის“ და „ტროპოს“ შეერთების საფუძველზე შემოიღო. სიტყვა „ტროპოს“ ბერძნული წარმოშობისაა და ქართულად მობრუნებას, მიმართულებას ნიშნავს. ეტიმოლოგიური მნიშვნელობით სიტყვა „ორგანოტროპიზმი“ გულისხმობს [...] გარემოს ზემოქმედების შედეგად მცენარის ორგანოების ზრდაში მიმართულების ცვლას. კაპანელმა ურთიერთობის ეს პრინციპი ბიოლოგიიდან ფილოსოფიაში გადმოიტანა და მთელ სამყაროზე, როგორც მატერიალურ, ისე არამატერიალურ - სულიერ და სოციალურ სინამდვილეზე განავრცო“ (ლობჟანიძე, 2006:45). და, ამდენად, როგორც სამეცნიერო ცნება, „ორგანოტროპიზმი“ მასთან აღნიშნავს სამყაროს მოვლენათა შორის ურთიერთკავშირის დადგენისა და შეფასების პროცესში, ფორმალურ და შინაარსობრივ მხარეთა ურთიერთდამოკიდებულების უნივერსალურ მოდელს.

თუკი გავითვალისწინებთ, რომ ორგანოტრული კონცეფციის ძირითადი მოტივი არის კულტურის ყველა მხარისა და ნიშან-თვისების ახსნა გარემოსთან ორგანულ-სოციალური შედეგების მოთხოვნილებებით, მაშინ, ბუნებრივია, კაპანელთან კულტურა არ შეგვიძლია განვიხილოთ როგორც ერთიანი ისტორიული პროცესი, საფუძველდებული და განაპირობებული დროში ურთიერთმონაცვლე საზოგადოებრივ მიღწევათა ერთობლიობებით. როგორც ნაშრომში “სოციალური ესთეტიკის საფუძველები. ორგანოტროპიზმი” თავად აღნიშნავს “მსოფლიო კულტურისა და ცივილიზაციის თანდათანობით გაშლაში არ არის მთლიანი დენა, არ არის ერთეულობის მიზანი; სხვადასხვა კუთხიდან სხვადასხვა სახეები და სულები მოჩანან: არიან ეპიზოდები, პერსონები, კერძობანი, ფრაგმენტები, ინდივიდუალური და სოციალური თავისებურებანი, რომელნიც რიგრიგობით იძირებიან მარადიულობის ხახაში და რომელთა შორის არ არის გამაერთიანებელი ხიდი, არ არის გადასასვლელ-გადმოსასვლელი ფონი” (კაპანელი, 1925:26). ამდენად, ორგანოტროპული მსოფლგაგებით, გარკვეული სოციალურ-ისტორიული გარემოებების ერთობლიობა, როგორც ერთგვარი ფაქტორი, გამოკვეთილ შემოქმედებით-იდეოლოგიურ ზეგავლენას ახდენს კულტურის არსობრივ თავისებურებებზე და, თავის მხრივ, კულტურაც, როგორც სპეციფიკური ფაქტორი, ფლობს ისტორიულ შესაძლებლობას, მისთვის ჩვეული და კუთვნილი იერსახეობრივი მახასიათებლებით, გარკვეული შემოქმედებით-იდეოლოგიური ზემოქმედება მოახდინოს სოციალური მდგომარეობის გამოწვევასა და განსაზღვრულობაზე.

მიუხედავად აღნიშნულისა, ორგანოტროპული თვალთახედვა მის ავტორს ერთგვარად მაინც აძლევს გარკვეული კულტურის მთლიანობისა და ინდივიდუალობის წარმოჩენის საშუალებას, რაც კულტურის ცნობილ ისტორიულ ტიპთა განსჯისა და გაანალიზების საფუძველზე ხორციელდება. ამის შესახებ კაპანელი ასე მიაჩნებოდა: “ისტორიული ეპოქები კულტურისა და ცივილიზაციის ენორმულ გაქანებაში შემოდიან თავიანთი გარკვეუ-

ლი სტილებით, პრინციპებით, იდეალებით; ყოველ ეპოქას კულტურისა აქვს ინდივიდუალური სული, გამოსახული როგორც ფორმაში, ისე შინაარსში, - და გამომსახველი მთელი თავისი წყობით სოციალური საჭიროებისა და განცდისა, სოციალური ტკივილებისა და იდეალებისა; კულტურის ფორმები თავიანთი კონსტრუქციებით და მეთოდებით, თავიანთი მასალებით და ფორმებით ემსახურებიან ეპოქის გაბატონებულ გემოვნებას“ (კაპანელი, 1925:129). როგორც ვხედავთ, კაპანელის აზრით, კულტურის ცალკეული კერძო სახე თავისი გამოსახულების შესაქმნელად და არქექტივის წარმოსაჩენად მასალას იღებს და იყენებს თანადროული ეპოქის გრძნობად-ემოციურ მახასიათებლებსა და მისი სულიერი არქიტექტურის თვისობრივ ელემენტებზე გავლით. ამასთან, „იდეა და ფორმა ორი დიდი ელემენტია ყოველი კულტურის შემოქმედების, ცივილიზაციის ყოველი სახისა“ (კაპანელი, 1923:78). როგორ უნდა გავიგოთ ეს?

როგორც ჩანს, „კაპანელი მსოფლიო-ისტორიული პროცესის ერთიანობის იდეის გამოსახულებას გვთავაზობს“ (ბაგრატიონი, 2016:366) განსხვავებული და შეცვლილი სახით, უფრო მდიდარი და სახეობრივი შინაარსის მქონე სურათით, კერძოდ, „თვითმყოფად და განუმეორებელ კულტურათა მრავალფეროვანი კონკრეტული მთლიანობის დასაწყისის, კულმინაციისა და დეგრადაციის ციკლური ისტორიებით“ (ბაგრატიონი, 2016:366). ამ პროცესში, კაპანელთან, გარდამავალი ეტაპის როლის მნიშვნელობას იძენს ევოლუციის ფაქტორი, რომელიც ჯერ კიდევ იდეის დონეზე გულისხმობს კულტურის ერთიანი ფორმაცვალებადი მოდელის თვისობრივი განვითარების ისტორიულ-ინტელექტუალურ ასახვას, სხვადასხვა გარემოებაში ურთიერთგანსხვავებული ღირებულებებითი მიმართულებითა და თავისებური ტიპობრივი ნიმუშის სახით განხორციელებას: „კულტურის ისტორიაში ხშირად არის მომენტები მიმდინარეობათა გაერთიანების, სინტეზის: ერთმანეთს საუკუნეთა განმავლობაში დაშორებული ელემენტები სხვადასხვა მიზეზის გამო ერთდებიან, მთლიან სახეს იღებენ. აგრეთვე არის მომენტები გაყრისა და განაპირების:

ელემენტები, რომელნიც წინათ, მთლიან ერთეულში იყვნენ მოთავსებულნი, ერთმანეთს შორდებიან და სხვა და სხვა გზით იწყებენ „ევოლიუციას“, ხეტიალს“ (კაპანელი, 1923:43).

ჩვენთვის საინტერესოა, რომ იდეურად ამ გზით ფორმირებული და განხორციელებული კულტურის ორი კონკრეტული ისტორიული ტიპი, რომელსაც კაპანელი ასახელებს და განიხილავს, როგორც ცალკ-ცალკე, ისე - ერთმანეთთან ურთიერთკავშირში, მოცემულია როგორც დასავლური კულტურა [ევროპული კულტურის სახით] და აღმოსავლური კულტურა; მათი ურთიერთგამიჯვნის ძირითად კრიტერიუმად კი იგი მოიაზრებს და განმარტავს იმანენტური შემოქმედებითი პოტენციალის რეგულარული აქტივიზაციისა და რეალიზაციის ხარისხსა და დონეს: „დასავლეთში ორგანიულად, თანდათანობით, სისტემატიურად ისტორია იძლევა სოციალურ სტრუქტურის დამთავრებულ ფორმებს, ფორმებს, რომელთაც არ აკლიათ შინაგანი სისავსე, შემოქმედების პოტენციური მძლეობა. სულ სხვა არის აღმოსავლეთი. აქ ხშირად ადგილი ჰქონდა უკიდურესობას, მაგრამ სისტემატიური და ორგანიული ხასიათი არ ჰქონებიათ არც ეკონომიურ ინდუსტრიულ ვითარებას, არც კულტურულ-იდეოლოგიურ ფორმებს ცივილიზაციისას“ (კაპანელი, 1925:142).

მეთოდები

ნაშრომის ამოსავალი პრინციპების მეცნიერული მეთოდოლოგიით დაფუძნების მცდელობა ჩვენ მიერ განხორციელდა გარკვეული კვლევითი აქტივის სახით, რომელშიც შეგვიძლია გამოვყოთ შემდეგი ძირითადი მიდგომები:

ანალიზური მსჯელობის პროცესში, მდიდარი და საინტერესო ანალიტიკური და დისკურსიული გარემოს შექმნას ემსახურება კომპარატივისტული ანუ ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი; მისი კოგნიტური შესაძლებლობების მეშვეობით, სისტემური ურთიერთშედარებების ფონზე, გამოვლენილია და აღწერილი კულტურათმორისი ურთიერთმსგავსებისა და ურთიერთგავლენის განსაზღვრული პარადიგმები.

კონცეპტუალური რეფლექსიის კონტექსტში ცალკეული მოსაზრებისა და ჰიპოთეზის დასაბუთებულ გაბათილებას ან გამართლებას ვახერხებთ ჰერმენევტიკული მეთოდის, როგორც სათანადო ავთენტურ და ორიგინალ ტექსტთა ადეკვატური ინტერპრეტაციისა და გაგების პოტენციალის, დახმარებით. ამასთან, სამუშაო ფორმატში, ჰოლისტური მიდგომის საფუძველზე, განსაკუთრებულ ყურადღებას ვამახვილებთ თემატური კვლევისთვის რელევანტური ლიტერატურული წყაროდან არგუმენტირებული აზრის გამოტანის მნიშვნელობაზე; ხოლო, ფენომენოლოგიური მეთოდით მიდგომა საშუალებას გვაძლევს ვაჩვენოთ, რომ მეცნიერულ-ინტელექტუალური ნააზრევის კულტუროლოგიური ასპექტების ინტერპრეტირება და შეფასება, გარკვეულწილად, გულისხმობს მასზე მისივე მკვლევარის სუბიექტურ-მსოფლმხედველობრივი გამოცდილების ფსიქოლოგიურ ზეგავლენას.

შედეგები

ნაშრომში გამოკვლეული კონცეპტები და მიღებული დასკვნები შესაძლებლობას გვაძლევს გამოვკვეთოთ კვლევის პრაქტიკული მნიშვნელობა და ღირებულება კულტურის ფილოსოფიასა და კულტურის სოციოლოგიაში თეორიულ-აქსიოლოგიური პრობლემების განხილვის პროცესში, კერძოდ კი - კულტურის სოციალური აუცილებლობის, როგორც მისი ფუნდამენტური ფუნქციური ასპექტის, წარმოჩენისას.

ამასთან ერთად, კონსტანტინე კაპანელის არასისტემური კულტუროლოგიური ნააზრევის ხანგრძლივი შესწავლისას, ჩვენ მიერ, მასში პირველად გაანალიზდა ევროპულ და აღმოსავლურ კულტურათა არაორდინარული ორგანოტროპულ-შემოქმედებითი ურთიერთმიმართების სპეციფიკური ხასიათი, სახელდობრ, გამოვლინდა მისი წვდომისა და შეცნობის არსებითი ფილოსოფიურ-მსოფლმხედველობრივი თავისებურებანი.

საკვლევი თემის თეორიული საფუძვლების დამუშავების სუსტი ფაქტობრივი არგუმენტაციის ძირითადი მიზეზი კაპანელის არათანმიმდევრული, ეკლექტიკური და სრულიად არააკა-

დემიური ნააზრევის უშუალო შედეგია; კაპანელისეული მსოფ-
ლმხედველობის მთლიან სპექტრში სახეზეა უნებური და, ხში-
რად სრულიად გაუაზრებელი წარმოდგენებისა და შეხედულ-
ებების ავტომატური კომბინაციები. შესაბამისად, ძალიან მწირად
გვეძლევა საშუალება დავასახელოთ და მიმოვიხილოთ სათა-
ნადო სამეცნიერო ლიტერატურა, რომელიც საორიენტაციო დახ-
მარებას გაგვიწევს კულტურის შესახებ ფილოსოფიურ-ორგანოტ-
როპული მოძღვრების აღნუსხვისა და სისტემატიზაციის პროც-
ესში.

დისკუსია

ევროპულ კულტურაზე საუბარს კაპანელი იწყებს და წარმ-
ართავს მისი ზოგადი ისტორიული ტიპების გამოწვლილვით
განხილვის ფონზე. კულტურის აღმოსავლური ტიპის ფენომენი
კი მას მსჯელობაში შემოჰყავს, ერთი მხრივ, ევროპული კულ-
ტურის ისტორიულ თავისებურებათა ხაზგასასმელად და გამოს-
აკვეთად, და მეორე მხრივ, - ორივე მათგანის, როგორც საწყი-
სშივე ორგანოტროპული ბუნების მატარებელ მოვლენათა წარმო-
საჩენად. ამასთან, ყურადღება გამახვილებულია განსახილველ
კულტურათა ჩვეულებრივი, ტიპური მახასიათებლების ამო-
სავალ ელემენტებზე, რომლებიც სულიერი კულტურის მტკიცე
და სანიმუშო ეგზემპლარებს აყალიბებენ.

კაპანელის აზრით, თითოეული კულტურულ-ემპირიული
მოცემულობა მარადიული ტროპიზმის პრინციპზეა დაშენებ-
ული და მისი შინაგანი ენერგიით საზრდოობს: „ცივილიზაცია
ყოვლობის ენტელექტის ქაოტიური ნახტომია და ყოველი ფორმა
კულტურის ტანჯვით ნაქსოვია და ცრემლებით ნარეცხი; იერუ-
სალემი, რომი, ბაბილონი, პარიზი, ბერლინი, ნიუ-იორკი, ლონ-
დონი ბიოლოგიური დელვისა და აორთქლების გიგანტიური სა-
დგურებია“ (კაპანელი, 1925:25). ყოველი კერძო კულტურის ფსი-
ქოლოგია, თავისი არსებით ვარიაციული, განსაზღვრულ დროსა
და სივრცეს მიკედლებული, ტროპული რეფლექსიის ემოციურ-
ტრანსფორმაციული განხორციელება: „პროცესი ინტელექტუა-
ლიზაციისა ემორჩილება დროულ-სივრცეულობას და ძველი

არაბეთის დიდი ბრძენი ალ ფ ა რ ა ბ ი თავის არაბული ვიზიონიზმით ისე გამოსახავს არაბეთის ტროპიული განცდის „ჭემმარტებას“, როგორც კანტი თავის გნოსეოლოგიური დუალიზმით ევროპის ფეოდალურ-არისტოკრატიული რაციონალიზმის აპოგეას“ (კაპანელი, 1925:25).

გარდა ამისა, კაპანელთან, ცალკეული კულტურის როგორც თეორიული, ისე მხატვრულ-მითოლოგიური მსოფლმხედველობაც ტროპულ ნიადაგზეა აღმოცენებული, კუთხურ შემოქმედებით სქემაზეა აგებული და ორგანულ-ისტორიული ტრადიციების პირველსახიდან გამოსვლით განსჯის და იაზრებს: „ქვეყანა გიბრალტარის სვეტებთან თავდებაო, - ამბობდნენ ელინები, - ვინც ბერძენი რ არის, ყველა ბარბაროსი და სულელიაო; განა ეს ტროპული ეგოცენტრიზმი არ არის? [...] რაბინდრანათ თავორის რიტმულ მეტყველებაში მუსიკალურ იდეებად ირხევა ინდოეთის წარსული, ჰაერი, ბუნება და უღრან ტყეთა შტოები“ (კაპანელი, 1925:27). როგორც ვხედავთ, კაპანელს სურს დაგვარწმუნოს, რომ მსოფლიო კულტურის ორივე ზოგადი სახეობის შემთხვევაში, როგორც წმინდა მენტალურ-დისკურსიული, ისე წმინდა ხატოვან-იდუური და შემოქმედებითი წადილი, სწრაფვა და მიღწევა მხოლოდ და მხოლოდ ისტორიულ-კუთხური და ეროვნულ-სოციალური მოდგმის ზნე-ჩვეულებათა სულიერი შესაძლებლობების პირდაპირი შედეგია და, ამდენად, გაუაზრებელი განცდისა და ქვეცნობიერი ცოდნის ფენომენოლოგიური გამოვლენაა.

როგორც ჩანს, კულტურული არქეტიპების შეფასების კაპანელისეული მსჯელობა ობიექტური კრიტერიუმების ძიების პათოსით იწყება და სუბიექტურ-იდეალისტური მიმართულებით ვითარდება, რაც, ბუნებრივია, მოულოდნელია და მას ვერ გავამართლებთ მატერიალისტური პრინციპების საფუძველზე აგებული „ორგანოტროპიზმის თეორიის“ ფარგლებში. თავისთავად კი, მსგავსი თვალსაზრისი, კერძოდ, არქეტიპის, როგორც წარმოსახვათა გაუცნობიერებელი საბაზისო სქემისა და ფსიქიკური საფუძვლის, უნივერსალური ხასიათის აღიარება ყოველი

კულტურულ-ტრადიციული გამოცდილებისთვის [გარკვეული სახეცვლილებებით] სრულიად ნაცნობია, მიღებული და აპრობირებული კულტურის თეორეტიკოსთა შორის. ამის ნიმუშად შეგვიძლია დავასახელოთ თანამედროვე ქართველი კულტუროლოგის სოსო სიგუას ნააზრევი, მოცემული სამეცნიერო ტექსტის ქვეთავში სახელწოდებით „წარმოდგენიდან – წარმოსახვისაკენ: ასოციაციები“. ავტორის აზრით, შემოქმედებითი ჟინისა და აზარტის ძირითადი წარმმართველი ძალა და ენერგია ასოციაციურ აზროვნებაშია, რომელმაც განსაზღვრა „არქაული დიფუზიური ადქმის დიფერენცირება და დანაწევრება“ (სიგუა, 2012:307); სადაც „მოქმედებენ, ერთი მხრივ – არაცნობიერი ბიძგები, მათი სიგნალები, მეორე მხრივ – მოძალებული ასოციაციები და [...] ტვინის ბიოელექტრული აქტივობა“ (სიგუა, 2012:308); რაც მთავარია, „ყოველი მათგანი არის გენეტიკურ თვისებათა ტრანსფორმაცია“ (სიგუა, 2012:312); ხოლო, „საფუძველი არის ფსიქიკისა და ცნობიერების მუდმივი სახეცვლა, რაც მოაქვს დროს, ახალ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ რეალიებს“ (სიგუა, 2012:178).

ევროპული კულტურის შესახებ მსჯელობაში კაპანელი გამოყოფს და აქცენტს აკეთებს ანტიკური კულტურის არსისა და მნიშვნელობის განმარტებაზე; უფრო კონკრეტულად, იგი აბსოლუტურად ეთანხმება აზროვნების ისტორიაში გაბატონებულ შეხედულებას იმის შესახებ, რომ ელინური სამყაროს კულტურა თანამედროვე ევროპული ცივილიზაციის ერთ-ერთ უმძლავრეს საყრდენს წარმოადგენს: „ანტიკური ცივილიზაცია, დათანაწყობებული ელინიზმით, ღებულობს უნივერსალურ ხასიათს ევროპის მატერიკისთვის: ფსიქოლოგიურ გაშლილობასა და კოსმიზმს მატერიულ ფორმას აძლევს ცეზარების მსოფლიო ხასიათის გაქანება“ (კაპანელი, 1923:43).

როგორც ჩანს, ანტიკური საბერძნეთის კულტურის ხანგრძლივი სრულყოფის გზაზე ისტორიულად დაფიქსირებული ცალკეული ეტაპებიდან კაპანელის განსაკუთრებული კვლევის ობიექტს წარმოადგენს ელინიზმის პერიოდი. ბუნებრივია, ჩნდება შეკითხვა, თუ რა პრინციპით შეარჩია კაპანელმა ეს ეპოქა? – პას-

უხი ასე შეიძლება ჩამოყალიბდეს: ჰომეროსის ეპოქიდან მოყოლებული, ბერძნული კულტურა, სრული აღმასვლით „არქაიკული და კლასიკური განვითარების ეტაპებზე გავლით, სწორედ ელინისტურ ფაზაში აღწევს უმაღლესი გაფურჩქვნის ხანას და რომის ელინიზაციით თავის დასასრულს უახლოვდება“ (Bagrationi, 2017:6). გარდა ამისა, ელინისტური პერიოდი მოაზრებულა, როგორც ისტორიული დროის საგანგებო მონაკვეთი, როცა “ძველი პოლიციურ-მონარქიული სახელმწიფოები - ბაბილონი, ასურეთი, სპარსეთი - დაიპყრეს მაკედონელებმა: კულტურა ამ სახელმწიფოების, დათანაწყობებული ელინიზმით, შევიდა ხმელთაშუა ზღვის ცივილიზაციაში, რომელშიც დროთა ვითარებაში ჩაისახა ქრისტიანული მოძღვრების მაგარი ორგანიზაციები” (კაპანელი, 1923:43), ანუ, ელინური სულიერ-ინტელექტუალური მონაპოვარის, ზნე-ჩვეულებებისა და ტრადიციების არაბერძნულ სივრცეში განვრცობისა და აღმოსავლურთან ზიარებით ჩამოყალიბებული და დამკვიდრებული განსაკუთრებული კულტურულ-ისტორიული მოვლენა, როგორც „მომენტი სინტეზის, „პროგრესიული“ მომენტი ისტორიაში“ (კაპანელი, 1923:43). რა შეიძლება ითქვას ამასთან დაკავშირებით?

როგორც სოსო სიგუა აღნიშნავს, „ზოგი მოაზროვნისათვის კაცობრიობის ისტორია – ეს მხოლოდ ევროპეიზმის ისტორიაა; დღეს ევროპულ კულტურას არ სჭირდება ძალდატანებით გავრცელება. მისკენ თავისთავად ისწრაფიან სხვადასხვა კონტინენტის შვილები, აღიარებენ მის უპირატესობას, ცივილიზაციურ ღირებულებას“ (სიგუა, 2013:28). კაპანელი კი ის მოაზროვნეა, რომელთანაც კულტურის ევროპულმა სტილმა გამომსახველობის სრული შესაძლებლობები სწორედ კულტურის აღმოსავლური სულის იდეალებთან თანაზიარობით მოიპოვა და გამოავლინა, კერძოდ: კულტურის ისტორიაში ელინისტურ მსოფლმხედველობას დასაბამი მიეცა ალექსანდრე მაკედონელის მიერ მსოფლიო მასშტაბის სამხედრო-მონარქიული იმპერიის შექმნის შედეგად, რამდენადაც მას თან მოჰყვა აზროვნების ანტიკური მოდელის ზეგავლენა მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებისა და

მთელი ხმელთაშუა ზღვის რეგიონის კულტურაზე, ანუ ბერძნული ფილოსოფიის, ლიტერატურისა და საერთოდ, შემოქმედებითი მიმართულების გატანა და ფართოდ გავრცელება ელადის საზღვრებს გარეთ, და, მამასადამე, ელინური და აღმოსავლური კულტურების ურთიერთმეხვედრა. ამ უკანასკნელში, იგულისხმება ისიც, რომ ძველმა წელმაგარმა აღმოსავლურმა კულტურამ ბერძნულ კულტურასთან ზიარების პარალელურად, თავის მხრივაც, მოახდინა გავლენა მასზე. სწორედ ამის შედეგია, რომ ელინური კულტურის შემდგომი განვითარება ამიერიდან მიმდინარეობს ახალი – ელინურ-აღმოსავლური გზით.

აღნიშნულის დამადასტურებელ არგუმენტად კაპანელი შემდეგ ფორმულირებას გვთავაზობს: „ცივილიზაციის ისტორიაში ჩვენ ვხედავთ გავლენის ურთიერთობას მდგომარეობისა და იდეოლოგიის შორის“ (კაპანელი, 1925:132), ანუ, კულტურის სულიერი მდგომარეობა აყალიბებს იდეოლოგიის შინაგან კონსტრუქციას, იდეოლოგიის განსაკუთრებული კონსტრუქცია კი, თავის მხრივ, გავლენას ახდენს კულტურის ფორმულირებაზე; „ფილოსოფია ორგანოტროპიზმისა არის განსაკუთრებით გენეზისის ფილოსოფია“ (კაპანელი, 1925:132), რამდენადაც ორგანოტროპული მსოფლგაგება ცდილობს გამოარკვიოს, როგორ იძენება და იკვეთება კულტურის ერთი გარკვეული მოყვანილობა და როგორ უკავშირდება იგი კულტურის მეორე მოხაზულობას: მ დ გ ო მ ა რ ე ო ბ ა მ შ ე ქ მ ნ ა ი დ ე ო ლ ო გ ი ა და ი დ ე ო ლ ო გ ი ა ჰ ქ მ ნ ის ა ხ ა ლ მ დ გ ო მ ა რ ე ო ბ ა ს – აი, ორგანოტროპული ხასიათი კულტურის ევოლიუციისა, ცივილიზაციისა” (კაპანელი, 1925:133).

როგორც ჩანს, კაპანელთან ცივილიზაციაც, როგორც კულტურის განვითარების ზენიტური საფეხური, ვასალური წყობის დამოკიდებულებაშია სოციალურ-ისტორიულ შედარებითობასთან; ამასთან ცივილიზაციის სული, როგორც გონითი მოღვაწეობისა და სულიერი განცდის ერთობლიობა, აწყობილია იმ საშუალებებითა და მანევრებით, რომელსაც კარნახობს გარკვეულ დროსა და სივრცეში განხორციელებული საზოგადოებრივი

ვითარება; კულტურის მოვლენათა დახარისხება კი მსგავს გარემოებაში, ბუნებრივია, მიმდინარეობს სოციალური ყოფიერების აუცილებლობათა მითითებით: „ყოველი ეპოქის სული თავისი კულტურულ-ცივილიზაციური სტილით და ინდუსტრიით წარმოადგენს რეფლექსოლოგიურ ლაბორატორიას, რომელშიც ცნებები ისე მზადდებიან შრომით, წვალებით, თანდათანობით, ჩვეულებათა კოორდინატებით, როგორც რომელიმე დიდ ქარხანაში ჩვენი ყოფა-ცხოვრების საჭიროებისათვის ნივთები...“ (კაპანელი, 1925:133-134).

რასაკვირველია, კაპანელს მხედველობიდან არ გამორჩენია ის გარემოებაც, რომ კულტურის თითოეული ტიპი, როგორც შემოქმედებითი ისტორიის რეზულტატი, ურთულესია თავისი სტრუქტურით, და რომ მასში გარკვევის სიძნელის ერთ-ერთ პირობას მისსავე საფუძველში მოცემული ბუნებრივი სინამდვილის კანონზომიერი ხასიათი წარმოადგენს: „ბუნება ცოცხალი ჰაერეთია კულტურისა; ბუნების მოვლენები არტახებია კულტურული შემოქმედებისთვის“ (კაპანელი, 1925:83). ამასთან, შემოქმედებითი ისტორიის პროცესში ბუნება და კულტურა ერთმანეთისგან აბსოლიტურად გამიჯნული არ არიან; პირიქით, ისინი ერთმანეთს საჭიროებენ და სუბორდინირებენ: „კულტურა ზედნაშენია ბუნებისა, ერთგვარი გაგრძელებაა მისი და სწორედ ამიტომ კულტურული შემოქმედებისთვის ადამიანი ყველგან სარგებლობს იმ მასალებით, იმ ფერებით და ფორმებით, რომელთა შეგრძნობა და ასახვა შეეძლო ადამიანს თავის გარშემო მიწა-წყალზე“ (კაპანელი, 1925:83).

ჩვენთვის საინტერესოა, რომ ორგანოტროპული თვალსაზრისით, კულტურას, „რომელშიც მოხსნილი და შენახულია ბუნებრივი გარკვეულობანი“ (ყულიჯანიშვილი, 2006:269), მისი სხვადასხვა ისტორიული ტიპის შემთხვევაში ერთმანეთის იდენტური საზრისი ენიჭება; როგორც ევროპული, ისე აღმოსავლური კულტურა, მთელი თავისი მრავალფეროვნებით, იმ ბუნებრივი გარემო-პირობების შესაფერის ელფერს ატარებს და მემკვიდრეობს, რომელშიც ყალიბდება და ვითარდება, თითოეულის ევოლუ-

ციის ცალკეული მეტამორფოზაც და ყოველგვარი ვითარებაც არსობრივად განპირობებულია განსაზღვრულ დროსა და სივრცეში განფენილი ბუნების კანონზომიერი მდგომარეობით. ასე, მაგალითად, „აღმოსავლეთის თვალგადაუწვდენელი მიწდვრები და ერთსახიანი სივრცეები უსაზღვრო ინდივიდუალიზმის სურვილებს იწვევენ სულში“ (კაპანელი, 1925:142), ან კიდევ, „ექსტაზი დიონისიური ან აპოლონური შეუძლებელია გრენლანდიაზე და ციმბირში, შეუძლებელია ისეთ პირობებში, სადაც არსისა და მდგომარეობის შორის ურთერთობა არ იძლევა ორგანიული სისავსის შეგრძნობას, სადაც ბუნება და მისი კლიმატიურ-გეოგრაფიული თავისებურება ხელს არ უწყობენ ამ შეგრძნობის განცდას“ (კაპანელი, 1925:56). ამდენად, კაპანელისთვის კულტურის განვითარება იმდენად არის დამოკიდებული ბუნებრივ პირობებზე, რამდენადაც იგი განპირობებულია საზოგადოების მხრიდან ბუნების მიერ შექმნილ შესაძლებლობათა დაუფლების, ათვისებისა და გამოყენების მდგომარეობით. აქედან გამომდინარე, იგულისხმება, რომ სამყაროს სხვადასხვა ნაწილში, ურთიერთგანსხვავებულად მოქმედი ბუნების ძალთა შესაბამისად, იქმნება ერთმანეთისგან თვისობრივად გამორჩეული ცალკეული კულტურა და, ამავე დროს, თითოეული მათგანის ფორმირება ხორციელდება სპეციფიკური ბუნებრივი ფაქტორების ხელშეწყობით.

ამასთანავე, კაპანელი ცდილობს ნათელყოფს ევროპული და აზიური კონტინენტისა და ქვეყნის ნაწილების გეოგრაფიულ თავისებურებათა გავლენა მათი კულტურის ფორმირების მიმდინარეობაზე, ასევე ცივილიზაციათა წარმოშობის განმაპირობებელი ფაქტორები და მათი განვითარების განმსაზღვრელი ბუნებრივი ვითარებანი. ორგანოტროპული თეორიის მიხედვით, გარემოს ცალკეულ პირობათაგან „კულტურისა და ცივილიზაციის განვითარებაზე, გარკვეულწილად, გავლენას ახდენს გეოგრაფიული განედის, ნიადაგისა და კლიმატის ერთობლივი მოცემულობა-გარკვეულობა“ (Didmanidze, Bagrationi, 2022:4). თუმცა ისიცაა, რომ მათ აბსოლუტური მნიშვნელობა არანაირად არ მიეწერებათ. ავტორი ყოველმხრივ ცდილობს აჩვენოს, რომ გეო-

გრაფიული მოცემულობისა და კლიმატის ცვლილების შესაბამისად იცვლება ცივილიზაციის წარმოშობის შესაძლებლობანიც: „ხან ველური, ქარიშხალისებური მოძრაობა, ხან ზანტი ზმორება და მთქნარება აღმოსავლეთური სულის დამახასიათებელი თვისებებია და ეს თვისებები შემუშავდა აღმოსავლეთის გეოლოგიურ-გეოგრაფიული და მეტეოროლოგიური პირობების გავლენით მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში“ (კაპანელი, 1925:143); გარდა ამისა, „ყოველ კუთხემ სამყაროში აკეთა ის, რის გაკეთება შეიძლებოდა; ყოველი პროფესია ირჩევა გენეტიური მემკვიდრეობის და მდგომარეობის ურთერთობით; ბუნების შესაძლოება ხელს უწყობს ამ ურთერთობას. სადაც წითელი თიხაა, ადამიანი აკეთებს ჭურჭელს, სადაც დიდ-ძალი ხე-ტყეა, ადამიანი აშენებს და დურგლობას ეჩვევა; სადაც რკინა ბლომად არის - ზეინკლობას სწავლობს; მდგომარეობა იძლევა ორგანოტროპიული შემოქმედების შესაძლოებას“ (კაპანელი, 1925:17).

ჩვენი აზრით, კაპანელის ზემოაღნიშნული შეხედულებები „ძალიან უახლოვდება სოციოლოგიაში ფართოდ აღიარებული გეოგრაფიული მიმართულებების ცნობილ წარმომადგენელთა, კერძოდ ინგლისელი ისტორიკოსის ჰენრი თომას ბოკლისა [ნაშრომში „ცივილიზაციის ისტორია ინგლისში“] და რუსი (წარმოშობით რუმინელი) მეცნიერ-გეოგრაფის ლევ ივანეს ძე მეჩნიკოვის [ნაშრომში „ცივილიზაცია და დიდი ისტორიული მდინარეები“] თეორიულ კონცეფციებს“ (ბაგრატიონი, 2018:192-194); რამდენადაც, იგი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ცივილიზაციის ფენომენს გეოგრაფიულ-ბუნებრივი გარემოს ფაქტორი მექანიკურად განსაზღვრავს და, შესაბამისად, გვერდს უვლის გარემოს გვერდით ადამიანური მოღვაწეობის აუცილებლობას, ე. ი. კულტურის სოციალური განპირობებულობის ობიექტურ კანონზომიერებას. როგორც თავად კაპანელი აღნიშნავს, „გეოგრაფიული, კლიმატური, ბიოლოგიური პირობები წუთისოფლად ყველგან ათავისებურებს ცხოვრებას; კუნძულებზე, ავსტრალიაში, ბრაზილიაში, ციმბირში, ევროპის დიდ ქალაქებში სოციალური ცხოვრება ერთნაირი არ არის; რაკი ერთ კუთხეში ერთნაირი

სოციალური ცხოვრება თავისი პრინციპებით, კუთხურ-ტროპული ადათებით, სოციალური, მატერიალური და სულიერი კულტურაც ამ კუთხეში ისეთია, რომელიც გამოსახავს იმ სურვილებსა და ტკივილებს, იმ ზრახვებსა და გრძნობებს, რომელთაც ადგილი ჰქონდათ განსაკუთრებულ პირობებში, განსაკუთრებულ მიწა-წყალზე“ (კაპანელი, 1925:67).

სრულიად მართებულად მიგვაჩნია შენიშვნა, რომელიც თავის დროზე სოციოლოგიაში გეოგრაფიული სკოლის კონცეფციის მისამართით გამოითქვა - კულტურის გაჩენასა და განვითარებაში გეოგრაფიული გარემოს როლის გადაჭარბებით და ცალსახად შეფასების შესახებ; იგი კაპანელის შეხედულებებზეც შეგვიძლია სამართლიანად გავავრცელოთ. სახელდობრ, ნებისმიერ ისტორიულ ეპოქაში შეიძლება აღმოჩნდეს შეუსაბამობა გეოგრაფიულ პირობებსა და კულტურათა პროგრესს ან რეგრესს შორის, რამდენადაც განსხვავებული გეოგრაფიული მდგომარეობის ვითარებაშიც ცივილიზაცია იცვლება აღმასვლის ან დაღმასვლის მიმართულებით, ან კიდევ ერთსა და იმავე გეოგრაფიულ პირობებში ცივილიზაცია ერთ ქვეყანაში ყვავის, მეორეში კი მხოლოდ ისახება. ასე რომ, მხოლოდ გეოგრაფიულად ხელსაყრელი გარემოებების მიზეზის გამო თავისთავად, უნებლიედ და ავტომატურად კულტურა არც წარმოიშობა და არც ვითარდება. ამ შემთხვევაში კაპანელის ორგანოტროპული კონცეფციის სასარგებლოდ უნდა ითქვას, რომ იგი კულტურასთან მიმართებაში გეოგრაფიულ დეტერმინიზმს ანიჭებს ერთ-ერთ, მორიგ, მაგრამ არა სრულიად გადამწყვეტ და აბსოლუტურ მნიშვნელობას.

როგორც კაპანელი მიიჩნევს, იმ გარემოებაშიც კი, როდესაც ადამიანური ყოფა-ცხოვრება მოკლებული იყო საზოგადოებრივ ინსტიტუტებს, და იმ მდიდარ ინტელექტუალურ გარემოს, რომლითაც დღეს აწესრიგებს და მართავს ბუნებრივ სინამდვილეს, ანუ „პირვანდელი ფორმა კულტურის ორგანიზაციისა, ეწყობოდა იმ მოვლენებს, იმ პირობებს არსებობისას, რომელსაც იგი ყოველდღიურად ხედავდა თავის გარშემო“ (კაპანელი, 1925:123);

უფრო კონკრეტულად, ეს იყო მრავალფეროვანი ფლორითა და ფაუნით შემოსილი და აღჭურვილი ველური სამყარო, რომელთან ურთიერთობაშიც ადამიანი იძულებული იყო თავიც დაეცვა და, მთელ რიგ შემთხვევაში, შეტევაზეც გადასულიყო, თუკი ამას საჭიროებდა მისი საყოფაცხოვრებო მიზნები და მისწრაფებები.

აშკარაა, რომ საზოგადოება, როგორც კულტურის ფენომენი, კაპანელთან შინაგანი, იმანენტური ტროპულობით ითვისებს და ისადაგებს სოციალურ-ისტორიულად ცვალებადი მდგომარეობითი მახასიათებლების შესაფერის ფორმასა და შინაარსს. მისი აზრით, „ცხოველების გაცნობამ ადამიანი სულიერად გადახარა ცხოველური კულტურისაკენ. ადამიანი ცხოველთა ერთ ჯგუფს ეგუება, თანდათანობით ეჩვევა და შემდეგ ცდილობს მათ მოშინაურებას სოციალური საჭიროებისთვის; ხოლო ცხოველთა მეორე ჯგუფს თვითონ ემორჩილება, ისახავს ღმერთებად, სწირავს მსხვერპლს, თაყვანისცემით და ლოცვებით მიმართავს“ (კაპანელი, 1925:124). ანუ, პრიმიტიული საზოგადოებრივი კულტურის შინაარსი მითოლოგიური მსოფლმხედველობის უზოგადესი პოსტულატების გამოხატულებას წარმოადგენს და სათანადო სოციალურ დატვირთვასაც გულისხმობს; ამასთან, ამ დონეზე „მწუხარება და სიხარული, იმედები, გრძნობები და იდეალები ადამიანისა უკავშირდებიან ცხოველურ-მცენარეულ ბუნებას მჭიდროდ“ (კაპანელი, 1925:124).

აქედან გამომდინარე, კაპანელისთვის კულტურის ისტორიის მითოსური მონაკვეთი განსაზღვრულობას იძენს ადამიანური და არაადამიანური ძალების ჰარმონიული ურთიერთმიმართებით, რაც სათანადო ორგანოტროპულ ასახვას პოულობს ზოომორფული წარმოდგენების პრინციპებით მკაცრად და ზუსტად დადგენილ რიტუალებში. ამის საუკეთესო ნიმუშებად, მასთან სახელდება და დეტალურად განიხილება ავსტრალიელ აბორიგენტთა ტრადიციული ცეკვები - კორობორი, ციმბირული დათვის კულტი და ბერძნული ელეფზინის მისტერიები, რამდენადაც თითოეული მათგანის პრაქტიკული შინაარსი ნათელყოფს, რომ

„კულტურის სული საერთოდ იხრება მდგომარეობისკენ, ყოველი ურთიერთობა მდგომარეობისა და სულისა თავისებურ ფორმას იძლევა შემოქმედებისა და განცდისას; შემოქმედება სოციალური განცდის ორგანიზაცია“ (კაპანელი, 1925:124).

აღსანიშნავია, რომ ორგანოტროპიზმის თვალთახედვით, კულტურის ისტორია წარმოდგენილია შემთხვევითი და მოუწესრიგებელი სიმრავლის სახით, რომელშიც თითოეული კულტურის სპეციფიკა დამოკიდებულია დროის, ტერიტორიისა და რასობრივ-ბიოლოგიური თვისებების ფაქტორზე. ამიტომ კულტურათა შორის საერთო ენა და სტილი არ არსებობს; ყოველი კულტურა საკუთარი სუბიექტურ-ინდივიდუალური სამყაროს მფლობელია, და რომლითაც იგი ორგანოტროპულ ურთიერთობაშია ირგვლივ არსებულ გარემო პირობებთან: “სამყაროს წყობა და სახეობა ერთეულების ქაოსია, უდიდესი კულტურა მხოლოდ ტროპული განცდის დათანაწყობებაა: სისტემები და პრინციპები, ღმერთები, კანონები და იდეალები განსხეულებულია ტროპულ-კუთხური ტანჯვით და ილუზიებით. რა არის ნიცშეს ზეკაცი, თუ არა გერმანელი არისტოკრატის პათოსი? რა აქვს საერთო ზარატუსტრას ინდოელთან? [...] განა ძველი ეგვიპტელი ღვთიური სიხარულით არ ივსებოდა, როდესაც ლოცულობდა ნილოსის წინაშე? განა აქ სოციალურ-ტერიტორიული ინტერესი არ ქმნის იდეას ღვთაებრიობისას? განა საუკუნეთა განმავლობაში ევროპელები ერთმანეთს ცეცხლში არ წვაგდნენ ზიარების საკითხისთვის? განა მთელი ერები არ იბრძოდნენ მუმიებისთვის? - მაგრამ ყველაფერი ეს დღეს ისე სასაცილოა ჩვენთვის, როგორც [...] დრომ და პირობებმა თან წაიღო სული ეპოქებისა” (კაპანელი, 1925:24). როგორც ჩანს, კაპანელს სურს დაასაბუთოს შპენგლერისეული კონცეფციის მართებულობა კუთხური, ნაციონალური კულტურის, შემოქმედების რიტმისა და ტიპის შესახებ და, ამ შემთხვევაში, თავისი მაქსიმალიზაციით უკვე უკიდურეს რელატივიზმამდეც კი მიდის.

როგორც ვხედავთ, კულტურულ-ისტორიულ სახეობათა თეორიული გამოკვლევის პროცესში კაპანელი ხელმძღვანელობს

არამდგრადი და დაულაგებელი მეთოდოლოგიური მექანიზმით; მისი შეფასებისთვის შეგვიძლია დავისესხოთ და გამოვიყენოთ კაპანელის სოციოლოგიური ნააზრევის თანამედროვე ქართველი მკვლევარის მექი ლობჯანიძის საფუძვლიანი დასკვნა: „კაპანელის მსოფლმხედველობის მთავარი ნაკლი იმაში მდგომარეობს, რომ იგი ეკლექტიზმის ყველაზე ცუდი გამოვლინებაა. [...] ავტორს არ ესმის საზოგადოების განვითარების კანონები, არა აქვს შემუშავებული სწორი მეცნიერული მეთოდი, აქედან ცხადია, რომ მისი ცდები შეაერთოს სხვადასხვა თეორიები - მექანიკური ხასიათისაა და მოკლებულია რაიმე მეცნიერულ დასაბუთებას“ (ლობჯანიძე, 2006:125-126).

დასკვნები

კაპანელის კულტუროლოგიური ნააზრევი, განსაკუთრებით კი ონტოლოგიურ-აქსიოლოგიური კუთხით, არ არის სათანადოდ შესწავლილი და გამოკვლეული. წინამდებარე კვლევის სამეცნიერო სიახლეს წარმოადგენს სწორედ კულტურის შესახებ კაპანელისეული კონცეფციის თეორიულ-ფილოსოფიური შინაარსის განხილვა-გარკვევის მცდელობა, კერძოდ, შემდეგი ძირითადი პოსტულატების მსოფლმხედველობრივი დასაბუთება:

ევროპული და აღმოსავლური კულტურის საერთო არქექტიპული საფუძვლების სისტემურ-ანალიზური ახსნა შესაძლებელია ორგანოტროპული ფორმულით. შესაბამისად, იგულისხმება, რომ როგორც ზოგადად კულტურის ფენომენის, ისევე მისი ცალკეული ტიპის შემთხვევაშიც, ღირებულებითი შეფასების ობიექტური კრიტერიუმების ძიება-დადგენის ტრადიციული მცდელობა წარმოადგენს გარკვეული თეორიული კონსტრუქციის უშუალო რეზულტატს;

კულტურის ყოველგვარი მოდელის იერსახე და ბუნება, ერთგვარად, ყალიბდება თავად კულტურის საფუძველშივე დამკვიდრებული ორგანოტროპული არქექტიპებით, რომელთა აქტიური დომინანტობა მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს როგორც კულტურის განვითარების ისტორიულ ბედს, ისე მისი ერთ-

იანობა-მთლიანობისა და თვითმყოფადობის უზრუნველყოფა-შენარჩუნებას.

მადლიერება

გვინდა დიდი მადლიერებით მოვიხსენიოთ ფილოსოფოსი და კულტურის თეორეტიკოსი, ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი აკაკი ყულიჯანიშვილი, თავის დროზე, ნაშრომის ძირითად კონცეფციასთან დაკავშირებული გულისხმიერი კომპეტენტური რჩევების, საფუძვლიანი შენიშვნებისა და გულითადად გაწეული კვალიფიციური კონსულტაციებისათვის.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

- ბაგრატიონი, ირმა. (2018). *კონსტანტინე კაპანელის ფილოსოფია*. მესამე შესწორებული გამოცემა. მონოგრაფია. ბათუმი: „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“. – URL: <https://www.bsu.edu.ge/sub-15/page/10644/index.html> (10.05.2024.)
- ბაგრატიონი, ირმა. (2016). *ევროპული კულტურის ისტორიული ტიპები კონსტანტინე კაპანელის ფილოსოფიაში*, მეშვიდე საერთაშორისო ქართველოლოგიური სიმპოზიუმის - „საქართველო ევროპული ცივილიზაციის კონტექსტში“ - მასალები, თბილისი: „ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“. – URL: Google Scholar Citations/Irma Bagrationi/Historical Types of European Culture in Konstantine Kapaneli’s Philosophy/ [PDF] from academia.edu https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=nu_Kma0AAAAJ&pagesize=80&citation_for_view=nu_Kma0AAAAJ:4OULZ7Gr8RgC (30.04.2024.)
- კაპანელი, კონსტანტინე. (1925). *სოციალური ესთეტიკის საფუძვლები (ორგანოტროპიზმი)*. ტფილისი: გამომცემელი თომა ჩიქვანაია. – URL: Georgia Integrated Library Informa-

tion System Consortium's Digital Repository/თსუ-ეროვნული სამეცნიერო ბიბლიოთეკა/წიგნები/ფილოსოფია. (15.02.2024.) <http://openlibrary.ge/bitstream/123456789/7143/10/Kapaneli-1925.pdf>

კაპანელი, კოწია. (1923). *სული და იდეა (ბიოფსიხიზმი და კოსმიზმი. ფილოსოფია, ესთეტიკა, კრიტიკა)*. ტფილისი: გამოცემა ალექსანდრე ესაკიასი. – URL: Georgia Integrated Library Information System Consortium's Digital Repository/თსუ-ეროვნული სამეცნიერო ბიბლიოთეკა/წიგნები/ფილოსოფია. (15.02.2024.) <http://openlibrary.ge/bitstream/123456789/7136/8/Suli%20da%20idea%201923.pdf>

ლობჯანიძე, მექი. (2006). *კონსტანტინე კაპანელის სოციალურ-ფილოსოფიური შეხედულებები*. მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია. სავლე წერეთლის სახელობის ფილოსოფიის ინსტიტუტი. თბილისი. – URL: (14.05.2024.)

<https://digitallibrary.tsu.ge/book/2022/Apr/dissertations/lobjanidze-konstantine-disertacia.pdf>

სიგუა, სოსო. (2012). *კულტუროლოგიის საფუძვლები*. წიგნი II. თბილისი: გამომცემლობა „მწერლის გაზეთი“. – URL: საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა-/Iverieli/წიგნები/წიგნადი ფონდი. (19.02.2024.) https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/11306/1/Kulturologiis_Safudzvebi.pdf

სიგუა, სოსო. (2013). *კულტუროლოგიის საფუძვლები*. წიგნი III. თბილისი: გამომცემლობა „მწერლის გაზეთი“. – URL: საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა-/Iverieli/წიგნები/წიგნადი ფონდი. (19.02.2024.)

http://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/8475/3/Kulturologiis_Safudzvebi_Tomi_III.pdf

- ყულიჯანიშვილი, აკაკი. (2006). *ესთეტიკა*. თბ.: გამომცემლობა „მერიდიანი“. – URL: საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა/Ivereli/წიგნები/წიგნადი ფონდი.
https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/406042/1/Estetika_2006.pdf (17.02.2024.)
- Bagrationi, Irma. (2017). Konstantine Kapaneli's Philosophical and Aesthetical Conceptions. *The Journal "Cross-Cultural Studies: Education and Science (CCS&ES)"*. Volume 2. Issue II. Middlebury: Publisher Beyer Thomas Robert. Published by Middlebury College. – URL: <http://j-ccses.org/wp-content/uploads/2018/01/Issue-2-2017.pdf> (19.02.2024.)
- Didmanidze, Ibraim. Bagrationi, Irma. (2022). Information Paradigms of Art from the History of Social Aesthetics. *Proceedings of 9th SWS International Scientific Conference on Arts and Humanities_ISCAH 2022*. Volume 9. Issue I. Vienna: Publisher "SGEM WORLD SCIENCE [SWS] Scholarly Society". – URL: doi.org/10.35603/sws.iscah.2022/s07.06 (19.02.2024.) <https://drive.google.com/file/d/1OpFvINdxpwD3LGyVpQaTDIuK10MCsGZG/view?usp=sharing>

**European and Oriental Cultures:
Archetypal and Organotropic Similarities (Konstantine Kapaneli)**

Irma Bagrationi

Doctor of Philosophy, Assistant Professor
of Batumi Shota Rustaveli State University
Georgia, Batumi 6010, Ninoshvili st. 32/35
+995 599 947 668. irma.bagrationi@bsu.edu.ge
<https://orcid.org/0009-0009-6466-0474>

Ibraim Didmanidze

Doctor of Philosophy, Associate Professor
of Batumi Shota Rustaveli State University
Georgia, Batumi 6010, Ninoshvili st. 32/35
+995 599 276 600. ibraim.didmanidze@bsu.edu.ge
<https://orcid.org/0000-0001-6695-4980>

Abstract

The present paper deals with the analysis of a worldview concept of the modern Georgian philosopher Konstantine Kapaneli in relation to issues of ontological, axiological and social perception of culture, in particular, the essence of the organotropic principle of the philosophical and sociological theory of culture and conceptual arguments in favour of the organotropic understanding of culture, both European and Oriental.

The work clearly shows that ideological reflection on the essential certainty of historical types of culture in Kapaneli's philosophical research is carried out through such a basic problem of traditional cultural theory as: the mode of existence of culture, the main aspects of

its genesis and development, the features of its structural state and morphological systems; in addition, on the one hand, the relationship between nature, man and culture and, on the other hand, history, culture and civilization.

The work defines, analyzes and emphasizes Kapaneli's point of view on the issues of mutual influence of culture and society, in particular, the impact of factors of social stability on culture as a certain system of values, social norms of social functioning and trends in cultural development.

The work represents an active attempt to substantiate that Kapaneli's organotropic theory, recognizing the continuous connection between the evolutionary change of a certain type of culture and the dynamics of social processes, has made a very significant, effective and valuable contribution to the history of philosophical thought in the process of creating a unified theory of culture.

Keywords: Kapaneli; philosophical; worldview; organotropic; European culture; Oriental culture; civilization.

Introduction

The world of European and oriental culture, as a multifaceted and diverse phenomenon, is the goal of a separate study of the worldview of Konstantine Kapaneli, since his "Theory of Organotropism"¹²⁷ is a unique attempt to form the first ontological and sociological problematics of culture in Georgian philosophical thought.

---

¹²⁷The author himself explains the content of this theory as follows: "There is a constant connection of a creative nature between the state and the entity. The state influences the entity, the entity influences the state. A creative connection between state and essence, characteristic of every corner of the world, is called organotropism" (Kapaneli, 1925:8), which can also be understood as follows: the creative energy of the organic world, due to the idea of tropism and in accordance with it, is aimed at adaptation and harmony with the natural environment. Kapaneli believes that the history of thought cannot allow any deviation from this formula, that is, it cannot explain any of the events of our planet as something super-temporal and super-spatial self-category, a possibility that may not entirely obey the pattern established by this definition.

If we take into account that the main motive of the organizational concept is the explanation of all aspects and features of culture by the needs of organic-social adaptation with the environment, then, naturally, Kapaneli's interpretation we cannot consider culture as a single historical process, based and conditioned by the totality of social achievements that followed in time, as in the work "Fundamentals of Social Aesthetics". The very word "organotropism" means that "in the gradual expansion of world culture and civilization there is no common flow, no goal of unity; different images appear from different sides: there are episodes, characters, privacy, fragments, individual and social characteristics, which in turn plunge into the abyss of eternity and between which there is neither a unifying bridge nor a passing background" (Kapaneli, 1925: 26). Thus, according to the organotropic worldview, the totality of certain social-historical circumstances, as a kind of factor, has a pronounced creative and ideological influence on the essential features of culture, and the culture, in turn, as a specific factor has the historical ability to exert a certain creative and ideological influence on the challenge and determination of the social situation with its usual and characteristic external characteristics.

Despite the above, the organotropic point of view allows its author to present the integrity and individuality of a certain culture, which is carried out on the basis of judgment and analysis of known

---

The fact is that at the conceptual level we are dealing with a completely new concept, namely a reflection of the essence of a special principle of thinking: "Neither in Eastern nor in Western European literature has anyone used the word "organotropism" before. In Georgia we use this word to describe the entire system of thinking" (Kapaneli, 1925: 112). More specifically, Kapaneli introduced the term "organotropism" into scientific terminology, based on a combination of the concepts "organism" and "tropos". The word "tropos" is of Greek origin and in Georgian means "turn, direction." In an etymological sense, the word "organotropism" refers to a change in the direction of growth of plant organs as a result of environmental influences. Kapaneli transferred this principle of relationship from biology to philosophy and extended it to the whole world, material and immaterial - spiritual and social reality" (Lobzhanidze, 2006:45). And, thus, as a scientific concept, "organotropism" refers to a universal model of the interdependence of the formal and substantive aspects in the process of establishing and assessing the relationship between world events.

historical types of culture. On this occasion, Kapaneli notes: “Historical eras enter into a huge development of culture and civilization with their own specific styles, principles, ideals; each era of culture has an individual soul, expressed both in form and content, reflecting the entire totality of social needs and feelings, social pains and ideals; the forms of culture, with their designs and methods, with their materials and forms, serve the prevailing taste of the era” (Kapaneli, 1925: 129). As we see, according to Kapaneli, an individual image of culture takes and uses material to shape itself and represent the archetype through the sensory-emotional characteristics of the modern era and the qualitative elements of its spiritual architecture. However, “idea and form are the two great elements of creativity of every culture, every type of civilization” (Kapaneli, 1923:78). How should this be understood?

As can be seen, “Kapaneli offers us an image of the idea of the unity of the world-historical process” (Bagrationi, 2016:366) in a different and modified form, with a picture richer and more diverse in content, namely, with “cyclical stories of the beginning, culmination and degradation of a diverse a specific set of self-existent and unique cultures” (Bagrationi, 2016:366). In this process, according to Kapaneli, the role of the transitional stage is acquired by the factor of evolution, which, even at the level of ideas, presupposes a historical and intellectual reflection of the qualitative development of a single formative model of culture, its implementation in different circumstances, in different value directions and in the form of a unique standard model: “In the history of culture, there are often moments of unification of directions, synthesis: elements that have been separated from each other for centuries, for various reasons, come together and take on a holistic form. There are also moments of separation and conditioning: elements previously placed into a single whole are separated from each other and begin to “evolve”, to wander in different ways” (Kapaneli, 1923: 43).

It is interesting that named and discussed by Kapaneli the two concrete historical types of culture formed and realized in this way, both separately and in relation to each other, are given as Western [in the form of European culture] and Oriental culture; Kapaneli considers and explains the main criterion for their mutual separation to be the quality and level of regular activation and realization of immanent creative potential: "In the West, organically, gradually, systematically, history gives complete forms of social structure, forms that are not devoid of internal fullness, the potential power of creativity. The situation is completely different with the East. Here extremes often took place, but neither the economic-industrial situation nor the cultural-ideological forms of civilization had a systemic and organic character" (Kapaneli, 1925: 142).

Methods

An attempt to substantiate the initial principles of work with scientific methodology was carried out by us in the form of a certain research asset, in which the following main approaches can be distinguished:

- in the process of analytical reasoning, the comparative or historical-comparative method serves to create a rich and interesting analytical and discursive environment; thanks to the cognitive abilities, against the background of systematic mutual comparisons, certain paradigms of intercultural similarity and mutual influence have been identified and described;

- in the context of conceptual reflection, we are able to refute or substantiate individual opinions and hypotheses using the hermeneutic method as a potential for adequate interpretation and understanding of authentic and original texts. Additionally, in a working format based on a holistic approach, we emphasize the importance of obtaining a reasoned opinion from a current literature source for a case study; and the phenomenological approach allows us to show that the interpretation and assessment of cultural aspects of scientific and intelle-

ctual thought to a certain extent presupposes the psychological influence of the researcher's own subjective worldview experience.

Results

The concepts studied in the article and the conclusions obtained make it possible to outline the practical significance and value of the study in the process of discussing theoretical and axiological problems of the philosophy of culture and sociology of culture, in particular when presenting the social necessity of culture as its fundamental functional aspect.

Along with this, in the course of a long study of the non-systematic cultural thinking of Konstantine Kapaneli, we for the first time analyzed the specifics of the extraordinary organotropic-creative interaction of European and Oriental cultures, namely, the essential philosophical and ideological features of his access and knowledge were revealed.

The main reason for the weak factual argumentation of the theoretical foundations of the research topic is a direct consequence of Kapaneli's inconsistent, eclectic and completely non-academic thinking; throughout the spectrum of Kapaneli's worldview there are automatic combinations of involuntary and often completely immature ideas and views. Accordingly, we are very rarely given the opportunity to name and review the relevant scientific literature, which will provide us with orientation assistance in the process of listing and systematizing philosophical and organotropic teachings about culture.

Discussion

Kapaneli conducts a conversation about European culture by highlighting its general historical types against the background of the discussion. The phenomenon of the oriental type of culture brings it up for discussion, on the one hand, in order to highlight the historical features of European culture, and on the other hand, to present the both as events of a unique organotropic nature. At the same time, attention is focused on the main elements of the usual, typical chara-

cteristics of the cultures under consideration, forming painful and exemplary instances of spiritual culture.

According to Kapaneli, every cultural-empirical situation is built on the principle of eternal tropism and is nourished by its internal energy: "Civilization is a chaotic leap of the universal intellect, and every form is woven by the sufferings of culture and washed by tears; Jerusalem, Rome, Babylon, Paris, Berlin, New York, London are gigantic stations of biological excitation and evaporation" (Kapaneli, 1925: 25). The psychology of each private culture, different in its essence, limited by a certain time and space, is an emotional and transformative implementation of tropic reflection: "The process of intellectualization is subject to time-space, and the great sage of ancient Arabia Al-Farabi, with his Arab visionism, depicts the "truth" of the tropical feeling of Arabia in the same way as Kant, with his epistemological dualism, depicts the apogee of European feudal-aristocratic rationalism" (Kapaneli, 1925:25).

In addition, according to Kapaneli, both the theoretical and artistic-mythological worldview of a particular culture arises on the basis of tropism, is built according to an angular creative scheme, judges and thinks from the primary point of view of organic-historical traditions: "The country ends at the pillars of Gibraltar," the Hellenes said, "whoever is not Greek is barbarian and fool; isn't it tropic egocentrism? [...] In the rhythmic speech of Rabindranath Tagore, India's past, the air, nature and the branches of the dense forests vibrate like musical ideas" (Kapaneli, 1925:27). As we see, Kapaneli wants to convince us that in the case of the above two general types of world culture, both purely mental-discursive and purely figurative-ideological and creative progress, aspiration and feat are a direct result of the spiritual abilities of the morals and customs of the historical-cornerstone and national-social generation and, thus, this is a phenomenological manifestation unconscious feelings and subconscious knowledge.

As you can see, Kapaneli's reasoning on the assessment of cultural archetypes begins with the pathos of searching for objective criteria and develops in a subjective-idealistic direction, which is naturally unexpected and cannot be justified within the framework of the "theory of organotropism", built on the basis of materialistic principles. Such a point of view, namely the recognition of the universal nature of the archetype as an unconscious basic pattern of imagination and the mental basis of any cultural-traditional experience [with some modifications], is quite familiar, accepted and tested among cultural theorists. As an example, we can cite the thoughts of the modern Georgian culturologist Soso Sigua, given in the subsection of the scientific text entitled "From representation to imagination: Associations". According to the author, the main driving force and energy of creative genius and excitement lies in associative thinking, which determined the "differentiation and division of archaic diffuse perception" (Sigua, 2012: 307); where "on the one hand, there are unconscious impulses and their signals, and on the other hand, violent associations and [...] bioelectrical activity of the brain" (Sigua, 2012:308); what is most important, "each of them represents a transformation of genetic characteristics" (Sigua, 2012:312). Moreover, "the basis is the constant change in the psyche and consciousness that is brought by time, as well as new political and economic realities" (Sigua, 2012: 178).

Speaking about European culture, Kapaneli highlights and focuses on determining the essence and meaning of ancient culture; more precisely, he absolutely agrees with the prevailing opinion in the history of thought that the culture of the Hellenic world is one of the most powerful foundations of modern European civilization: "Ancient civilization, combined with Hellenism, takes on a universal character for the European continent: "Psychological expansion and cosmism take on material form thanks to the spread of universal character of the Caesars" (Kapaneli, 1923: 43).

As you can see, the Hellenistic period is the object of a special study by Kapaneli among the historically recorded individual stages on

the path of long perfection of ancient Greek culture. Naturally, the question arises: why has Kapaneli chosen this particular era? The answer can be formulated as follows: starting from the epoch of Homer, Greek culture, in its full flowering, passing through the stages of archaic and classical development, reaches the age of highest development in the Hellenistic phase and comes to its end with the Hellenization of Rome: "Only three generations of cultural workers of the Ancient Greece have created art of high classics; have put in pawn bases of a western civilization and images for imitation for many millennia" (Bagrationi, 2017:6). Moreover, the Hellenistic period is considered as a special period of historical time when "the ancient police-monarchical states - Babylon, Assyria, Persia - were conquered by the Macedonians: the culture of these states, combined with Hellenism, entered into the civilization of the Mediterranean, in which strong organizations of Christian teaching were reflected in the circumstances of the time" (Kapaneli, 1923:43), that is, a special cultural-historical event, formed and consolidated by the spiritual and intellectual achievements of the Hellenes, the expansion of customs and traditions into non-Greek space and communication with the East, as a "moment of synthesis, a moment of "progressive" history " (Kapaneli, 1923:43). What can be said in this regard?

As Soso Sigua points out: "For some thinkers, the history of humanity is merely the history of Europeanism; today, European culture does not need to be spread by force. People from different continents themselves strive for this, recognizing its superiority and civilizational value" (Sigua, 2013:28) And Kapaneli is a thinker in whom the European style of culture acquired and revealed all its possibilities of expression precisely through commonality with the ideals of the oriental spirit of culture; in particular, in the history of culture, the Hellenistic worldview arose as a result of the creation of a military-monarchical empire on a global scale by Alexander the Great, since it brought the influence of the ancient pattern of thinking on the culture of the countries of the Middle East and the entire Mediterranean, that is,

the introduction and widespread dissemination of Greek philosophy, literature and generally creative trends outside of Hellas, and, consequently, the meeting of Hellenistic and Oriental cultures. The latter also means that ancient oriental culture, in parallel with Greek, in turn influenced it as well. As a result, the further development of Hellenic culture henceforth occurs along a new - Hellenic- Oriental path.

In order to confirm all the above, Kapaneli offers the following argumentation: "In the history of civilization we see the relationship of influence between the state and ideology" (Kapaneli, 1925: 132), that is, the spiritual state of culture forms the internal construction of ideology, and the special construction of ideology, in turn, influences the formation of culture. "The philosophy of organotropism is, first of all, the philosophy of genesis" (Kapaneli, 1925: 132), since the organotropic worldview tries to figure out how one specific contour of culture is formed and intersects, and how it relates to another contour of culture: "this is the organotropic nature of the evolution of culture and civilization" (Kapaneli, 1925:133).

It seems that for Kapaneli, civilization, as the zenith stage of cultural development, is in vassal relations with social-historical comparability. At the same time, the spirit of civilization, as a combination of intellectual activity and spiritual feeling, is organized by means and manoeuvres dictated by the social situation in a certain time and space. The classification of cultural events in such a situation naturally takes into account the needs of social existence: "The soul of each era, with its cultural-civilizational style and industry, is a reflexological laboratory which develops concepts with labour, effort, gradually, according to the coordinates of customs, just as some large factory produces things for the needs of our lives ..." (Kapaneli, 1925: 133-134).

Of course, Kapaneli did not lose sight of the fact that each type of culture, as a result of creative history, is extremely complex in its structure and that one of the conditions for the difficulty of clarifying it is the regularity of the natural reality given at its basis: "Nature is the living atmosphere of culture; natural events are instruments of cultural

creativity” (Kapaneli, 1925:83). However, in the process of creative history, nature and culture are not absolutely separated from each other. On the contrary, they need and subordinate each other: “Culture is a superstructure of nature, it is a kind of continuation of it, and that is why for cultural creativity people everywhere use those materials, colours and forms that exist on earth, the ones that a person can feel and reflect” (Kapaneli, 1925: 83).

It is interesting to note that from an organotropic point of view, culture, “in which natural certainty is preserved” (Kulidzhanishvili, 2006: 269), is given an identical meaning in the case of its different historical types. Both European and Oriental culture, with all its diversity, carries and inherits the appropriate shade of the natural environment-conditions in which it is formed and develops; the individual metamorphosis of each one's evolution and every situation is essentially determined by the regular state of nature spread over a certain time and space. For example, “the vast fields and monotonous spaces of the East evoke in the soul desires for boundless individualism” (Kapaneli, 1925:142), or “Dionysian or Apollonian ecstasy is impossible in Greenland and Siberia; it is impossible in such conditions where the connection between essence and state does not allow one to feel organic completeness, where nature and its climatic and geographical features do not contribute to the experiencing of this feeling” (Kapaneli, 1925:56). Thus, for Kapaneli, the development of culture depends on natural conditions to the same extent as it is determined by the state of development, mastery and use by society of the opportunities created by nature. Therefore, it is implied that in various parts of the world, in accordance with the differently acting forces of nature, there are created separate cultures, qualitatively different from each other, and at the same time the formation of each of them is carried out with the help of specific natural factors.

Moreover, Kapaneli tries to find out the influence of the geographical features of the European and Asian continents and parts of the country on the course of the formation of their culture, as well as

the factors that stipulated the emergence of civilizations and the natural conditions that determined their development. According to the organotropic theory, among individual environmental conditions, the development of culture and civilization is to a certain extent influenced by the joint state-determination of geographic latitude, land and climate: especially, culture “is pre-defined with some social conditions, especially geographic, geologic, climatic, biologic, political and historical factors [...] for the peculiar and special level of social condition and situation” (Didmanidze, Bagrationi, 2022:45) and “face, style and form of culture, speech and internal structure, idea or tendency are in organic connection to condition and are coming straight from it” (Didmanidze, Bagrationi, 2022:49) but “through European historical mental culture values” (Didmanidze, Bagrationi, 2022:51).

However, it is also true that they are in no way given absolute significance. The author tries to show that the possibility of the emergence of civilization varies in accordance with the change of geographical conditions and climate: “Sometimes wild, violent movement, sometimes dreaminess and yawning are characteristic features of the oriental soul, and these features have been formed under the influence of the geological, geographical and meteorological conditions of the East for many centuries” (Kapaneli, 1925:143). Moreover, “in every corner of the world they did what they could do; each profession is chosen by genetic memory and condition; the possibilities of nature facilitate this connection. In the places rich with red clay a person makes pottery, in the area with a lot of wood a person builds and does carpentry; places containing a lot of iron predispose to learning blacksmithing; the situation provides the opportunity for organotropic creativity” (Kapaneli, 1925:17).

In our opinion, Kapaneli’s views mentioned above “are very close to the theoretical concepts of famous representatives of a widely recognized geographical trend in sociology, namely the English historian Henry Thomas Buckle [in the work “History of Civilization in England”] and the Russian (Romanian origin) geographer Lev Mec-

henkov [in the work "Civilization and Great Historical Rivers"] (Bagrationi, 2018:192-194), since Kapaneli emphasizes the fact that the phenomenon of civilization is mechanically determined by the factor of the geographical and natural environment and, therefore, it ignores the need for human activity along with the environment, i.e., the objective pattern of the social conditioning of culture. As Kapaneli himself points out, "geographical, climatic, biological conditions make life difficult throughout the world. Social life is not the same on the islands, in Australia, Brazil, Siberia, and large cities in Europe. Since in some places there is similar social life with its principles, local tropic customs, then the social, material and spiritual culture in these places depicts those desires and pains, those intentions and feelings that are observed in special conditions and in special place" (Kapaneli, 1925: 67).

We consider quite fair the remark made in sociology regarding the concept of the geographical school - about the revaluation and one-sided assessment of the role of the geographical environment in the emergence and development of culture. We can quite rightly extend this to Kapaneli's views. Particularly, in any historical era there may be a discrepancy between geographical conditions and the progress or regression of cultures, since even in a situation of different geographical conditions, civilization changes towards rise or fall, or even in the same geographical conditions, civilization in one country flourishes, and in another one it only fades away. So, culture does not arise and develop on its own, involuntarily and automatically, only due to geographically favorable circumstances. In this case, in favour of Kapaneli's organotropic concept, it should be said that it gives geographic determinism in relation to culture another, but not entirely decisive and absolute, meaning.

As Kapaneli suggests, even in circumstances where human life was deprived of the social institutions and rich intellectual environment, that today organizes and governs natural reality, i.e. "the original form of cultural organization was organized around those events,

the conditions of existence, that he saw around him every day" (Kapaneli, 1925:123). More precisely, it was a wild world, clothed and equipped with a variety of flora and fauna, in relation to which man was forced both to defend himself and, in some cases, to attack, if this was required by his internal goals and aspirations.

It is obvious that society as a cultural phenomenon, together with Kapaneli's internal, immanent tropism, appropriates and pays attention to the corresponding form and content of the social, historically changing characteristics of the situation. According to Kapaneli, "acquaintance with animals spiritually turned man to animal culture. A person who adapts to one group of animals, gradually gets used to it and then tries to tame them for social needs; on the other hand, he submits to the second group of animals himself, makes them gods, makes sacrifices for them, turns to them with worship and prayers" (Kapaneli, 1925: 124). That is, the content of primitive social culture is an expression of the most general postulates of the mythological worldview, and also assumes a corresponding social load. However, at this level, "sadness and joy, hopes, feelings and ideals of man are closely related to animal and plant nature" (Kapaneli, 1925: 124).

Therefore, for Kapaneli, the mythical part of cultural history is determined by the harmonious interaction of human and non-human forces, which finds a corresponding organotropic reflection in rituals, strictly and precisely defined by the principles of zoomorphic ideas. The best example of this is the traditional dances of the Australian aborigines discussed in detail and named Corroboree, which include the cult of the Siberian bear and the Greek Eleusinian mysteries, since the practical content of each of them specifies that "the spirit of culture generally inclines towards the state, any relationship of the state to the spirit gives a special form in creativity and experiences; creativity is the organization of social experience" (Kapaneli, 1925: 124).

It should be noted that from the point of view of organotropism, the history of culture is presented as a random and disordered totality,

in which the specifics of each culture depend on the factor of time, territory and racial and biological characteristics. Therefore, there is no common language and style between cultures; each culture is the owner of its own subjective-individual world, through which it is in organotropic connection with the surrounding environmental conditions: "The order and type of the world is a chaos of units, the greatest culture is just the ordering of tropic feelings: systems and principles, gods, laws and ideals are embodied in pathological-edge suffering and illusions.

What is Nietzsche's superman if not the pathos of a German aristocrat? What does Zarathustra have to do with Indians? [...] Wasn't the ancient Egyptian filled with divine joy when he prayed before the Nile? Doesn't the idea of divinity create here a social-territorial interest? Haven't Europeans burned each other for centuries over the issue of communion? Didn't entire nations fight for mummies? "But all this is so funny to us today, because [...] time and conditions have carried away the spirit of the times" (Kapaneli, 1925: 24). It seems that Kapaneli wants to substantiate the validity of Spengler's concept of local, national culture, rhythm and type creativity and in this case its maximization even reaches extreme relativism.

As we see, in the process of theoretical research of cultural and historical types, Kapaneli is guided by an unstable and disordered methodological mechanism. To evaluate it, one can borrow and use the detailed conclusion of Meki Lobzhanidze, a modern Georgian researcher of Kapaneli's sociological thought: "The main drawback of Kapaneli's worldview is that it is the worst manifestation of eclecticism. [...] The author does not understand the laws of social development, he has not developed the correct scientific method, so it is clear that his attempts to combine different theories are mechanical in nature and have no scientific justification" (Lobzhanidze, 2006): 125-126).

Conclusions

Kapaneli's cultural thought, especially from an ontological-xiological point of view, has not been properly studied and researched.

The scientific novelty of the present paper lies in the attempt to discuss and clarify the theoretical and philosophical content of Kapaneli's concept of culture, in particular, the worldview justification for the following basic postulates:

A systematic and analytical explanation of the common archetypal foundations of European and Oriental culture is possible using the organotropic formula; accordingly, it is understood that, as in the case of the phenomenon of culture as a whole, and in the case of its particular type, the traditional attempt to search for and establish objective criteria for value assessment is a direct result of a certain theoretical construct;

The appearance and character of each cultural model are, in a sense, formed by organotropic archetypes embedded in the very foundation of the culture itself, the active dominance of which largely determines the historical fate of the development of culture, as well as the provision and preservation of its unity, integrity and originality.

Acknowledgement

We express our gratitude to the philosopher and cultural scientist, Professor of Tbilisi Ivane Javakhishvili State University, Akaki Kulidzhanishvili for timely competent advice, detailed comments and qualified consultations related to the main concept of the work.

Literature References and Sources:

- Bagrationi, Irma. (2018). *Philosophy of Konstantine Kapaneli*. Third Revised Edition. Monograph. Batumi: "Batumi Shota Rustaveli State University". – URL: <https://www.bsu.edu.ge/sub-15/page/10644/index.html> (10.05.2024.).
- Bagrationi, Irma. (2016). Historical Types of European Culture in the Philosophy of Konstantine Kapaneli, *Proceedings of the Seventh International Georgian Symposium - "Georgia in the*

- Context of European Civilization*", Tbilisi: "Tbilisi Ivane Javakhishvili State University". – URL: Google Scholar Citations/Irma Bagrationi/Historical Types of European Culture in Konstantine Kapaneli's Philosophy/ [PDF] from academia.edu https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=nu_Kma0AAAAJ&pagesize=80&citation_for_view=nu_Kma0AAAAJ:4OULZ7Gr8RgC (30.04.2024.)
- Kapaneli, Konstantine. (1925). *Foundations of Social Aesthetics. (Organotropism)*. Tbilisi: "Publisher Toma Chikvanaia". – URL: Georgia Integrated Library Information System Consortium's Digital Repository/TSU-National Scientific Library/Books/Philosophy. (15.02.2024.) <http://openlibrary.ge/bitstream/123456789/7143/10/Kapaneli-1925.pdf>
- Kapaneli, Kotsia. (1923). *Spirit and Idea (Biopsychism and Cosmism. Philosophy, Aesthetics, Criticism)*. Tbilisi: "Publishing house of Alexander Esakia". – URL: Georgia Integrated Library Information System Consortium's Digital Repository/TSU-National Scientific Library/Books/Philosophy. (15.02.2024.) <http://openlibrary.ge/bitstream/123456789/7136/8/Suli%20da%20idea%201923.pdf>
- Lobzhanidze, Meki. (2006). *Socio-Philosophical Views of Konstantine Kapaneli*. Dissertation submitted for obtaining the scientific degree of candidate of sciences. Georgian Academy of Sciences. Institute of Philosophy named after Savle Tsereteli. Tbilisi. – URL: (14.05.2024.) <https://digitallibrary.tsu.ge/book/2022/Apr/dissertations/lobjanidze-konstantine-disertacia.pdf>
- Sigua, Soso. (2012). *Fundamentals of Culturology*. Book II. Tbilisi: Publishing House "Writer's Gazette". – URL: National Library of the Parliament of Georgia/Iverieli/books/book fund. (19.02.2024.) https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/11306/1/Kulturologiis_Safudzvlebi.pdf
- Sigua, Soso. (2013). *Fundamentals of Culturology*. Book III. Tbilisi: Publishing House "Writer's Gazette". – URL: National Library

- of the Parliament of Georgia/Iverieli/books/book fund. (19.02.2024.)http://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/8475/3/Kulturologiis_Safudzvlebi_Tomi_III.pdf
- Kulijanishvili, Akaki. (2006). *Aesthetics*. Tbilisi: "Meridian" publishing house. – URL: National Library of the Parliament of Georgia /Iverieli/books/book fund. https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/406042/1/Estetika_2006.pdf (17.02.2024.)
- Bagrationi, Irma. (2017). Konstantine Kapaneli's Philosophical and Aesthetical Conceptions. *The Journal "Cross-Cultural Studies: Education and Science (CCS&ES)"*. Volume 2. Issue II. Middlebury: Publisher Beyer Thomas Robert. Published by Middlebury College. – URL: <http://j-ccses.org/wp-content/uploads/2018/01/Issue-2-2017.pdf> (19.02.2024.)
- Didmanidze, Ibraim. Bagrationi, Irma. (2022). Information Paradigms of Art from the History of Social Aesthetics. Proceedings of 9th SWS International Scientific Conference on Arts and Humanities_ISCAH 2022. Volume 9. Issue I. Vienna: Publisher "SGEM WORLD SCIENCE [SWS] Scholarly Society". – URL: doi.org/10.35603/sws.iscah.2022/s07.06 (19.02.2024.) <https://drive.google.com/file/d/1OpFvINdxpwD3LGyVpQaTDIuK10MCsGZG/view?usp=sharing>

თარგმანი TRANSLATION

იუნუს ემრე - ლექსები

ასმათ ჯაფარიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
თბილისი, საქართველო, 0179, თბილისი,
ილია ჭავჭავაძის გამზირი №1,
+995599503356, japaridzeasmat@yahoo.com
Orcid ID : 0000-0001-6594-6049

აბსტრაქტი

იუნუს ემრე ცნობილი თურქი სუფი პოეტი. მისი დაბადებისა და გარდაცვალების ზუსტი თარიღი ცნობილი არ არის. ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა მეცამეტე-მეთოთხმეტე საუკუნეებში. წერდა რელიგიურ-მისტიკურ ლექსებს სადა, ხალხისთვის გასაგები ენით.

საკვანძო სიტყვები: ღმერთი; სამოთხე; ჯოჯოხეთი; სიყვარული; წუთისოფელი

თურქულიდან თარგმნა ასმათ ჯაფარიძემ

***

დიდსულოვანო, მოწყალეო, უზენაესო, ხელს ვიწვდი შენკენ,
სხვა მე იმედად არვინ მეგულვის, ჩამჭიდე ხელი.
ცხოვრების თასი, პირთამდე სავსე, დავცალე უკვე,
ვინ არის იგი, ვინც კი ამ თასს შეუსმელს დაღვრის.

სული გაეხვია სევდის სამოსელში, მზერა ცისკენ მიინდა ვტყო-
რცნო,

ენადამუნჯებით შეგღადადებ, ღმერთო, ნუ დამტოვებ მარტო.

მიწის სამოსელი განვიძარცვე, დავტოვე სხეულის ჩარჩო,

ხელი არ გამიშვა, გვედრები, ჩემს სულს მხოლოდ შენ განდობ.

სიკვდილის სიცივე ჩემს ტანს მოხვევია, ნათესავთ დაუღვრიათ
ცრემლი,

მეგობრებს, ახლობლებს ვემშვიდობები და ღმერთისთვის ჩამი-
ვლია ხელი,

აგერ შავი კუბოც მოიტანეს, ის ხსნაა მიწიერ წნეხის,

ლოცვებს კითხულობენ, უფალს მავედრებენ, მე ვიცი, იქ ვიღაც
მელის.

აგერ ოთხი კაციც, ჩემი კუბო მიაქვთ, საფლავიც გათხარეს უკვე,

ნელ-ნელა უშვებენ კუბოს სამარეში, ესაა ჩვენი ყოფა თურმე,

მიწის გოროხს მომაცრიან და დააყენებენ ცრემლების გუბებს.

შენზე მონდობილი გვედრები, ღმერთო, ნუ წამართმევ ნუგემს.

უკვე ზეცაში ვარ თავგზაარეული, გზები დახლართული მიხ-
მობს,

აგერ ჯოჯოხეთი, იქით სამოთხეა, განკითხვის ჟამს არვინ
გინდობს.

სამსჯავრო გაუმართავთ ანგელოზებს, ჩანს, რომ იქ ყველა
მიცნობს,

ღმერთო, შენ მიაგე მათ პასუხი, მე, მე შეცდომილი, გიხმობ.

მიწაზე გულწრფელ ლოცვებს ადავლენენ,

მიწისგან შობილს მიწას აბარებენ,

მე სიტყვას აღარ გავაგრძელებ,

ანგელოზები ღმერთზე სწორებას გვავალებენ.

ღმერთო, უთქმელო და უცნაურო,

ხელი არ გამიშვა შენზე მღალაღებელს.

* * *

მომისმინეთ, მეგობრებო, მომისმინეთ,
ორიოდე სიტყვის თქმა მსურს სიყვარულზე.
თვით რჩეულნიც ხშირად ღირსნი ვერ ხდებიან,
რომ იარონ ამ წყალობის დადით გულზე.
მოვარდნილი ღვარცოფია სიყვარული,
წამლექავი ყველასა და ყველაფრისა,
ბუმბერაზ მთებს მყისიერად ფერფლად აქცევს,
თვით სულთანსაც უღელს ადგამს მონობისას.
ვნების ცეცხლით ზღვას ადუღებს სიყვარული,
ის ზვირთებად მოზღვავედება ჩვენს გულებში.
კლდე სიმღერად დაიღვრება მისი ძალით,
გამკლავება მასთან არის ურთულესი.
ბრძენკაცს რომ შლეგს დაამსგავსებს, ისეთია,
ზღვის ღრმა ტალღებს რომ გაატანს ჩასანთქმელად,
კოცონს ანთებს ჩვენს გულებში, გვწვავს და გვბუგავს,
კარებს გვიხსნის კაცთ სამყაროს აღსაქმელად.
ეჰ, იუნუს, საბრალოვ და უსუსურო,
ამ უღელის ზიდვა გმართებს მარად,
მძიმეა და თანაც ისე სანეტარო,
მეგობრებთან ლხინს რომ ახლავს.

Yunus Emre - Poems

Asmat Japaridze

Tbilisi Ivane Javakhishvili State University
Georgia, 0179, Tbilisi, Ilia Chavchavadze Avenue №1,
+995599503356, japaridzeasmat@yahoo.com
Orcid ID : 0000-0001-6594-6049

Abstract

Yunus Emre was a Turkish folk poet and Sufi who greatly influenced Turkish culture. The exact date of his birth and death is not known. He lived in the thirteenth-fourteenth centuries. He wrote religious-mystical poems in plain, understandable language.

KeyWords: God; heaven; hell; love; world

Translated from Turkish by Asmat Japaridze

